

SŁOWNIK BIOGRAFICZNY
POLSKIEGO PAŃSTWA NA UCHODŹSTWIE

**Centrum Badań
nad Historią Polskiego
Państwa na Uchodźstwie**
KUL

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II

CENTRUM BADAŃ NAD HISTORIĄ
POLSKIEGO PAŃSTWA NA UCHODŹSTWIE

SŁOWNIK BIOGRAFICZNY POLSKIEGO PAŃSTWA NA UCHODŹSTWIE

pod redakcją
Jarosława Rabińskiego
Michała Dworskiego

TOM I
Członkowie I i II Rady Narodowej RP

Centrum Badań
nad Historią Polskiego
Państwa na Uchodźstwie
KUL

WYDAWNICTWO KUL
Lublin 2022

Recenzenci
prof. dr hab. Romuald Turkowski
dr hab. Grzegorz Kulka

Opracowanie redakcyjne
Katarzyna Geryn

Opracowanie komputerowe
Jarosław Bielecki

Opracowanie ilustracji i strony tytułowe
Agnieszka Gawryszuk

Opracowanie techniczne okładki
Agnieszka Gawryszuk
Na podstawie projektu
Uliany Hirniak

Indeks
Katarzyna Geryn, Ewelina Fatyga

Publikacja sfinansowana ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki
w ramach zadania zleconego przez Ministra Edukacji i Nauki pn.
"Realizacja badań naukowych w ramach działalności
Centrum Badań nad Historią Polskiego Państwa na Uchodźstwie KUL"

Ministerstwo
Edukacji i Nauki

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2022

ISBN 978-83-8288-066-3

Wydawnictwo KUL, ul. Konstantynów 1H, 20-708 Lublin, tel. 81 740-93-40
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl, <http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

Druk i oprawa: volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7-9, 71-063 Szczecin, tel. 91 812 09 08, e-mail: druk@volumina.pl

Spis treści

Wstęp	7
Wykaz skrótów	11
Alojzy Adamczyk (1899–1959)	17
Władysław Banaczyk (1902–1980)	21
Józef Beloński, także Józef Beluch-Beloński (1897–1985)	31
Tadeusz Bielecki (1901–1982)	35
Arka (Arkadiusz) Bożek (1899–1954)	43
Jan Brandys (1886–1970)	49
Stanisław Jan Celichowski (1885–1947)	57
Marian Bogdan Chełmickowski (1900–1957)	63
Adam Ciołkosz (1901–1978)	65
Wojciech Drożdżik (1894–1979)	73
Roman Fengler (1907–1954)	79
Tytus Filipowicz (1873–1953)	83
Władysław Folkierski (1890–1961)	93
Józef Gawlina (1892–1964)	103
Stanisław Grabski (1871–1949)	113
Bronisław Emil Marian Hager (1890–1969)	123
Jan Jaworski (1898–1981)	129
Stanisław Jóźwiak (1892–1964)	135
Zygmunt Kaczyński (1894–1953)	143
Tadeusz Kiełpiński (1897–1944)	153
Tadeusz Kiersnowski (1896–1971)	157

Elżbieta Korfantowa (1882–1966)	161
Bogusław Kozusznik (1910–1996)	165
Witold Zygmunt Kulerski (1911–1997)	173
Bronisław Stanisław Kuśnierz (1883–1966)	177
Michał Franciszek Marian Kwiatkowski (1883–1966)	183
Herman Lieberman (1870–1941)	191
Wincenty Paweł Łacki (1898–1964)	199
Stanisław Mackiewicz (1896–1966)	205
Mieczysław Mastek (1893–1942)	215
Czesław Gorgoniusz Meissner (1879–1950)	219
Stanisław Mikołajczyk (1901–1966)	223
Zygmunt Nowakowski (1891–1963)	233
Ignacy Jan Paderewski (1861–1941)	243
Adam Pawłowski (ur. 1895)	249
Adam Pragier (1886–1976)	251
Wacław Bernard Pyszkowski (1893–1950)	261
Karol Mieczysław Radoński (1883–1951)	265
Lucjan Rybiński (1891–1956)	269
Emanuel Scherer (1901–1977)	273
Ignacy Schwarzbart (1888–1961)	281
Bronisław Skalak (1892–1949)	289
Stanisław Antoni Sopicki (1903–1976)	295
Józef Szczerbiński (ur. 1898)	303
Jan Szczyrek (1882–1947)	307
Mieczysław Szerer (1884–1981)	315
Józef Szymanowski (zm. 1942)	321
Stefan Zbigniew Szyszkowski (1904–1973)	325
Tadeusz Tomaszewski (1881–1950)	327
Franciszek Wilk (1914–1990)	335
Zofia Zaleska (1895–1974)	345
Władysław Zaremba (1902–1972)	351
Szmul Mordechaj Zygielbojm (1895–1943)	359
Lucjan Żeligowski (1865–1947)	369
Indeks osobowy	379
Indeks rzeczowy	395

Wstęp

Pragnąłbym [...], by członkowie Rządu znaleźli w Radzie Narodowej forum dla swych wystąpień publicznych w tych wypadkach, w których rządy normalnie korzystają z Trybuny Parlamentu, gdy chcą by oświadczenia ich nabrały szczególnej wagi i znaczenia...

Z przemówienia Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza (inauguracyjne posiedzenie Rady Narodowej RP 23 stycznia 1940 roku)

Rada Narodowa RP została powołana na mocy dekretu Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza z 9 grudnia 1939 roku¹. W założeniu miała stanowić ciało doradcze głowy państwa i rządu, które „na czas trwania wyjątkowych okoliczności wywołanych wojną” miało wydawać opinie we wszystkich wniesionych pod jej obrady sprawach, zwłaszcza dotyczących budżetu państwowego. Dekret prezydenta określał jednak szczególne prerogatywy Rady w zakresie przygotowania koncepcji powojennego ustroju RP, przede wszystkim zaś projektu ordynacji wyborczej do polskiego parlamentu². Analiza protokołów posiedzeń Rady Narodowej RP ukazuje jednak, że była ona miejscem wymiany myśli w zakresie o wiele szerszym, niż wynikałoby to z uregulowań prawnych. Rada aspirowała do roli zastępczej formy parlamentu, dającego możliwość prezentacji całego *spectrum* bieżących zagadnień wojskowych, politycznych czy społeczno-gospodarczych.

W rzeczy samej było to gremium, które można określić mianem „namiastki parlamentu” w sytuacji rozwiązania przez prezydenta Sejmu i Senatu RP (nastąpiło to w dniu 2 października 1939 roku). W latach 1939–1941

¹ Dz.U. RP 1939, nr 104, poz. 1008. W akcie tym użyto nazwy: Rada Narodowa. Na mocy dekretu Prezydenta RP z 21.12.1939 (Dz.U. RP 1939, nr 105, poz. 1009) zmieniono nazwę na: Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej.

² Dz.U. RP 1939, nr 104, poz. 1008.

członków Rady Narodowej RP powoływał prezydent na wniosek ówczesnego premiera gen. Władysława Sikorskiego, który – jak wynika z zachowanych materiałów – odgrywał kluczową rolę w zakresie decyzji o obsadzie personalnej tej instytucji³. Ostatecznie w jej składzie znalazły się – w przeciągu całej I kadencji Rady – 24 osoby⁴ reprezentujące „różne kierunki myśli politycznej oraz różne warstwy ludności, które znalazły się na uchodźstwie w związku z wojną”⁵. Podczas pierwszego posiedzenia Rady, 23 stycznia 1940 roku, ukonstytuowało się jej prezydium. Przewodniczącym Rady Narodowej RP został sędziwy Ignacy Jan Paderewski, co miało wymiar głęboko symboliczny. Wybitny kompozytor i pianista, niegdyśiejszy prezydent Rady Ministrów II RP, znany był z niechęci do wiązania się z jakąkolwiek formacją polityczną. Mimo potępienia przewrotu majowego z 1926 roku cieszył się szacunkiem wielu piłsudczyków, z prezydentem W. Raczkiewiczem na czele. Symbolizował więc „jedność narodową”, rozumianą także jako zjednoczenie całej polskiej sceny politycznej wokół kluczowego zadania odzyskania suwerenności i terytorium państwa polskiego. Stanowiska pozostałych członków prezydium podzielono według klucza partyjnego: wiceprzewodniczącymi zostali Stanisław Mikołajczyk (SL), Tadeusz Bielecki, zastąpiony w marcu 1941 roku przez Władysława Folkierskiego (obydwaj z SN) i Herman Lieberman (PPS), sekretarzem zaś ks. Jan Brandys, którego w marcu 1941 roku zastąpił Michał Kwiatkowski (obydwaj z SP)⁶. Funkcjonująca początkowo we Francji, a następnie w Wielkiej Brytanii, Rada nie stanowiła monolitu ideowo-politycznego, nawet w obliczu chwili dziejowej próby. Trwająca II wojna światowa i dynamika wydarzeń polityczno-wojskowych wpływały bezpośrednio na kondycję emigracyjnego quasi-parlamentu i zróżnicowane postawy jej członków. Zawarcie układu Sikorski-Majski z 30 lipca 1941 roku wywołało kryzys polityczny w „polskim” Londynie, skutkujący rozwiązaniem I Rady Narodowej RP, co nastąpiło z dniem 3 września 1941 roku.

³ Zob. *Dziennik czynności Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego*, red. J. Rabiński, oprac. J. Rabiński, E. Rzeczkowska, J. Kowalska, t. I, Lublin 2016, s. 203-315.

⁴ MP 1939, nr 289-292; MP 1940, nr 8-16; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, s. 5-26.

⁵ *Protokół posiedzenia Rady Ministrów z dn. 2.12.1939 r.*, w: *Protokoły z posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórniak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. I, Kraków 1994, s. 120.

⁶ R. Turkowski, *Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej (1939–1945)*, w: *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej 1939–1945*, red. Z. Błazyński, Londyn 1994, s. 393-394.

Po kilku miesiącach, 3 lutego 1942 roku, Prezydent RP powołał 31 członków II Rady Narodowej RP, wśród których jedną trzecią (11 osób) stanowiły osoby wchodzące w jej skład podczas I kadencji. Należy odnotować obecność na forum Rady tych jej członków, którzy odzyskali wolność w wyniku układu Sikorski-Majski i z ZSRR przybyli pełnić swoje funkcje do Londynu. Choć weszło do niej dwóch przedstawicieli polskich Żydów, do końca funkcjonowania II Rady Narodowej nie obsadzono miejsca dla reprezentanta mniejszości ukraińskiej⁷. W sumie w pracach II Rady Narodowej RP brało udział 41 osób. Jej przewodniczącym został prof. Stanisław Grabski, a po jego rezygnacji – Bronisław Skalak (PPS). Stanowiska wiceprzewodniczących (nadal według klucza partyjnego) zajmowali Władysław Banaczyk, zastąpiony w 1943 roku przez Władysława Zarembę (obydwaj z SL), M. Kwiatkowski (SP), B. Skalak i Lucjan Rybiński, zastąpiony w 1942 roku przez Stanisława Celichowskiego, zaś w 1943 roku przez Romana Fenglera (wszyscy z SN). Sekretarzem uchodźczego parlamentu mianowano Witolda Kulerskiego (SL).

Ostatnie posiedzenie plenarne II Rady Narodowej RP odbyło się 15 stycznia 1945 roku, do marca tegoż roku działały jej komisje. Po zakończeniu konferencji jałtańskiej i kryzysie w bieżącej pracy Rady, głównie na skutek braku możliwości współpracy większości radnych z nowym premierem Tomaszem Arciszewskim, Prezydent RP rozwiązał ją z dniem 21 marca 1945 roku⁸. W sumie w latach 1940–1945 Rada obradowała podczas 206 posiedzeń plenarnych⁹.

Zakończenie II wojny światowej nie zmieniło generalnych celów istnienia tej instytucji, która nadal – w różnych formułach organizacyjnych i w różnej konfiguracji personalnej – działała przez cały okres funkcjonowania naczelnych władz RP na uchodźstwie. Jej misji nie zakończyło nawet przekazanie do kraju insygniów władzy przez prezydenta Ryszarda Kaczorowskiego w dniu 22 grudnia 1990 roku. Stało się to dopiero po rozpoczęciu w listopadzie 1991 roku I kadencji Sejmu i II kadencji Senatu. Ostatnia sesja VIII Rady Narodowej RP, w dniu 8 grudnia 1991 roku, stanowiła symboliczne zamknięcie dziejów centralnych instytucji „Drugiej Wielkiej Emigracji”¹⁰.

⁷ Dz.U. RP 1942, nr 2 poz. 5.

⁸ Dz.U. RP 1945, nr 2, cz. II, s. 16.

⁹ J. Rabiński, *Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej podczas drugiej wojny światowej. Wybrane aspekty funkcjonowania*, w: *Depozyt Niepodległości. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie (1939–1991)*, red. Z. Girzyński, P. Ziętara, Toruń 2018, s. 25, 29.

¹⁰ R. Turkowski, *Ostatnia Rada Narodowa RP na Uchodźstwie 1989–1991*, w: *Zakończenie działalności władz RP na uchodźstwie 1990*, red. Z. Błażyński, R. Zakrzewski, Londyn 1995.

Doceniając znaczenie funkcjonowania Rady Narodowej RP w okresie II wojny światowej, oddajemy w Państwa ręce I tom *Słownika Biograficznego Polskiego Państwa na Uchodźstwie*, zawierający biogramy wszystkich członków tej instytucji w latach 1939–1945. Publikacja ta jest pokłosiem wielomiesięcznej pracy zespołu Centrum Badań nad Historią Polskiego Państwa na Uchodźstwie KUL. Idea wydania dzieła poświęconego przedstawicielom władz RP na uchodźstwie wynika wprost z misji naszego Centrum. Do współpracy nad I tomem niniejszej publikacji zaprosiliśmy grono naukowców, znawców opisywanej tematyki, afiliowanych w różnych ośrodkach akademickich w Polsce.

W I tomie *Słownika* znajdują się biogramy zarówno osób powszechnie znanych, nad których życiem i działalnością prowadzono już szczegółowe badania, jak też takich, dla których dysponujemy szczątkową podstawą źródłową, a ich biogramów nie można było dotąd znaleźć w specjalistycznych publikacjach. W związku z tym tom, który Państwo trzymacie w rękach, jest dziełem pionierskim, wypełniającym dotkliwą lukę badawczą w istotnym obszarze historii Polski XX wieku, a jednocześnie stanowić może punkt wyjścia do dalszych, pogłębionych badań. Mamy nadzieję, że będzie pomocnym narzędziem w poznawaniu dziejów emigracyjnej państwowości, a także spójnym tekstem porządkującym dotychczasowy stan wiedzy na temat członków I i II Rady Narodowej RP. Liczymy na Państwa opinie i komentarze, które prosimy kierować na adres Centrum¹¹.

Redaktorzy *Słownika* pragną serdecznie podziękować wszystkim Autorom za wkład w powstanie tego dzieła. Szczególne wyrazy wdzięczności kierujemy w stronę recenzentów wydawniczych, prof. dr. hab. Romualda Turkowskiego oraz dr. hab. Grzegorza Kulki. Osobne podziękowania składamy Ministerstwu Edukacji i Nauki za sfinansowanie publikacji oraz Wydawnictwu KUL za pieczołowitą opiekę redakcyjną i publikację *Słownika*.

Lublin, 7 września 2022 roku

Michał Dworski, Jarosław Rabiński

¹¹ Centrum Badań nad Historią Polskiego Państwa na Uchodźstwie KUL, Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: historiappu@kul.pl

Wykaz skrótów

AAKat.	–	Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach
abp	–	arcybiskup
ADOK	–	Arcybiskupi Ośrodek dla Spraw Kościoła w Polsce
AI	–	<i>Amnesty International</i>
AIH	–	Archiwum Instytutu Hoovera
AIPL	–	Archiwum Instytutu Piłsudskiego w Londynie
AK	–	Armia Krajowa
AKat.	–	Akcja Katolicka
AOE	–	Archiwum Osobowe Emigracji im. B.O. Jeżewskiego (Bohdan Olgierd Jeżewski)
APW	–	Armia Polska na Wschodzie
b. m. w.	–	brak miejsca wydania
b. r. w.	–	brak roku wydania
BBWR	–	Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem
BN	–	Biblioteka Narodowa
BP	–	Biblioteka Polska
bp	–	biskup
BSK	–	Brygada Strzelców Karpackich
CAW-WBH	–	Centralne Archiwum Wojskowe – Wojskowe Biuro Historyczne
ChD	–	Chrześcijańska Demokracja
CKRL	–	Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego
CKZZ	–	Centralna Komisja Związków Zawodowych
DP	–	Dywizja Piechoty
DPiDŻ	–	„Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”
dr	–	doktor
DRnK	–	Delegatura Rządu na Kraj

ds.	– do spraw
DSP	– Dywizja Strzelców Polskich
DW NKN	– Departament Wojskowy Naczelnego Komitetu Narodowego
EZN	– Egzekutywa Zjednoczenia Narodowego
FŻP	– Federacja Żydów Polskich
gen.	– generał
GG	– Generalne Gubernatorstwo
inż.	– inżynier
IPAK	– Instytut Polski Akcji Katolickiej
IPMS	– Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie
ITC	– <i>Interim Treasury Committee for Polish Questions</i> (Tymczasowy Komitet Skarbu dla Spraw Polskich)
JTA	– <i>Jewish Telegraphic Agency</i> (Żydowska Agencja Telegraficzna)
KAP	– Katolicka Agencja Prasowa
kard.	– kardynał
KEP	– Konferencja Episkopatu Polski
KNP	– Komitet Narodowy Polski
KOR	– Komitet Obrony Robotników
KP	– Komitet Polityczny
KPP	– Komunistyczna Partia Polski
KPZZ	– Klub Polskich Ziem Zachodnich
KRN	– Krajowa Rada Narodowa
krypt.	– kryptonim
ks.	– ksiądz
KSK	– Komitet Ministrów dla Spraw Kraju
KSU	– Komisja Spraw Ustrojowych
KŚC	– Koło Ślązaków Cieszyńskich
KZ	– Komitet Zagraniczny
KZON	– Komitet Zagraniczny Obozu Narodowego
LN	– Liga Narodowa
LNP	– Liga Niepodległości Polski
LOPCiO	– Liga Obrony Praw Człowieka i Obywatela
LOPP	– Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej
m.st.	– miasto stołeczne
MBP	– Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego
MCK	– Międzynarodowy Czerwony Krzyż
MID	– Ministerstwo Informacji i Dokumentacji
mjr	– major
mln	– milion
MOAP	– Ministerstwo Odbudowy Administracji Publicznej
MOS	– Ministerstwo Opieki Społecznej
MPiOS	– Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej

mps	– maszynopis
MS	– Ministerstwo Sprawiedliwości
MSW	– Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
MSWoj.	– Ministerstwo Spraw Wojskowych
MSZ	– Ministerstwo Spraw Zagranicznych
MUCh	– Międzynarodowa Unia Chłopska
MW	– Młodzież Wszechpolska
MWRiOP	– Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
NAC	– Narodowe Archiwum Cyfrowe
ND	– Narodowa Demokracja
NGS	– Niezależna Grupa Społeczna
NIK	– Najwyższa Izba Kontroli
NKN	– Naczelny Komitet Narodowy
NKW	– Naczelny Komitet Wykonawczy
NKWD	– <i>Narodnyj Komissariat Wnutriennich Dieł</i> (Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych)
NOK	– Narodowa Organizacja Kobiet
NPR	– Narodowa Partia Robotnicza
NRL	– Naczelna Rada Ludowa
NTA	– Naczelny Trybunał Administracyjny
NW	– Naczelny Wódz
NZA	– Narodowe Zrzeszenie Adwokatów
OKR	– Okręgowy Komitet Robotniczy
OMN	– Organizacja Młodzieży Narodowej
ONR	– Obóz Narodowo-Radykalny
ONZ	– Organizacja Narodów Zjednoczonych
OOP	– Order Odrodzenia Polski
OOPa	– Organizacja Obrony Państwa
OWP	– Obóz Wielkiej Polski
OZAML	– Ogólnopolski Związek Akademickiej Młodzieży Ludowej
OZN	– Obóz Zjednoczenia Narodowego
p.o.	– pełniący obowiązki
PAK	– Polska Akcja Katolicka
PAML	– Polska Akademicka Młodzież Ludowa
PAN	– Polska Akademia Nauk
pap.	– papież
PAU	– Polska Akademia Umiejętności
PCK	– Polski Czerwony Krzyż
PFD	– Polski Fundusz Dobroczynności
PKWN	– Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
płk	– pułkownik
PMH	– Polska Marynarka Handlowa

PMK	– Polska Misja Katolicka
PMSD	– Polska Młodzież Społeczno-Demokratyczna
PNKD	– Polski Narodowy Komitet Demokratyczny
por.	– porucznik
POS	– Polski Ośrodek Szkolny
POSK	– Polski Ośrodek Społeczno-Kulturalny w Londynie
POW	– Polska Organizacja Wojskowa
pow.	– powiat
PP	– Partia Pracy
pp	– pułk piechoty
PPS	– Polska Partia Socjalistyczna
PPSD	– Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska Cieszyńskiego
PPS-FR	– Polska Partia Socjalistyczna – Frakcja Rewolucyjna
PRL	– Polska Rzeczpospolita Ludowa
PRM	– Prezydium Rady Ministrów
prof.	– profesor
PRW NiD	– Polski Ruch Wolnościowy „Niepodległość i Demokracja”
PSChD	– Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji
PSD	– Polskie Stronnictwo Demokratyczne
pseud.	– pseudonim
PSL	– Polskie Stronnictwo Ludowe
PSZ	– Polskie Siły Zbrojne
PUNO	– Polski Uniwersytet na Obczyźnie
PWPO	– Polski Wydział Prawa na Oksfordzie
PWPW	– Państwowa Wytwórnia Papierów Wartościowych
PZPR	– Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
PZZ	– Polski Związek Zachodni
PZZR	– Powszechny Żydowski Związek Robotniczy
RadŻP	– Rada Żydów Polskich
RG	– Rada Główna
RJN	– Rada Jedności Narodowej
rkps	– rękopis
RM	– Rada Ministrów
RN	– Rada Narodowa RP
RNacz.	– Rada Naczelną
ROPciO	– Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela
RP	– Rzeczpospolita Polska
RPSN	– Rada Polskich Stronnictw Niepodległościowych
RPŻ	– Rada Pomocy Żydom
RWE	– Radio Wolna Europa
RZNiW	– Rewolucyjny Związek Niepodległości i Wolności
RŻP	– Reprezentacja Żydostwa Polskiego

SBSK	– Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich
SBSP	– Samodzielna Brygada Strzelców Podhalańskich
SChD	– Stronnictwo Chrześcijańsko-Demokratyczne
SChL	– Stronnictwo Chrześcijańsko-Ludowe
SD	– Stronnictwo Demokratyczne
SDP	– Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich
SGO	– Samodzielna Grupa Operacyjna
SL	– Stronnictwo Ludowe
SMK	– Stowarzyszenie Młodzieży Katolickiej
SN	– Stronnictwo Narodowe
SND	– Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne
SP	– Stronnictwo Pracy
SPP	– Studium Polski Podziemnej
SZP	– Służba Zwycięstwu Polski
ŚKŻ	– Światowy Kongres Żydowski
św.	– święty
TCK	– Towarzystwo Czytelni Kobiet
TCL	– Towarzystwo Czytelni Ludowych
TPP	– Towarzystwo Pomocy Polakom
TRaJN	– Tymczasowa Rada Jedności Narodowej
TRJN	– Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej
TRS	– Tymczasowa Rada Stanu
TTZ	– Towarzystwo Tomasza Zana
TUR	– Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego
tys.	– tysiąc
UB	– Urząd Bezpieczeństwa
UJ	– Uniwersytet Jagielloński
UJK	– Uniwersytet Jana Kazimierza
UL	– Uniwersytet Lwowski
UNRRA	– <i>United Nations Relief and Rehabilitation Administration</i> (Administracja Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy)
USB	– Uniwersytet Stefana Batorego
UW	– Uniwersytet Warszawski
WLNP	– Wielka Łoża Narodowa Polski
woj.	– województwo
WP	– Wojsko Polskie
WRadN	– Wojewódzka Rada Narodowa
WRN	– Wolność, Równość, Niepodległość
WZMW	– Wielkopolski Związek Młodzieży Wiejskiej
z d.	– z domu
ZBoWiD	– Związek Bojowników o Wolność i Demokrację
ZG	– Zarząd Główny

ZHP	– Związek Harcerstwa Polskiego
ZKiP	– Związek Kupców i Przemysłowców
ZLN	– Związek Ludowo-Narodowy
ZMW	– Związek Młodzieży Wiejskiej
ZNMS	– Związek Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej
ZOKZ	– Związek Obrony Kresów Zachodnich
ZOPP	– Związek Obrony Przemysłu Polskiego
ZP	– Zarząd Powiatowy
ZPPnO	– Związek Pisarzy Polskich na Obczyźnie
ZPS	– Zrzeszenie Prawników Socjalistów
ZPwN	– Związek Polaków w Niemczech
ZS	– Związek Strzelecki
ZSL	– Zjednoczone Stronnictwo Ludowe
ZSP	– Związek Socjalistów Polskich
ZSRR	– Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
ZUS	– Zakład Ubezpieczeń Społecznych
ZW	– Zarząd Wojewódzki
ZWZ	– Związek Walki Zbrojnej
ZZK	– Związek Zawodowy Pracowników Kolejowych
ZZPW	– Związek Ziem Północno-Wschodnich
ŻRN	– Żydowska Rada Narodowa

Alojzy Adamczyk

(1899–1959)

mechanik samochodowy,
socjalistyczny działacz związkowy,
członek I (7.08.1940–3.09.1941)
i II (3.02.1942–22.02.1944) RN

Ur. 8.12.1899 (w niektórych dokumentach błędnie podana data dzienna: 2 grudnia) w Czyżowicach na Górnym Śląsku w rodzinie robotniczej. Syn Ferdynanda i Magdaleny z Jurczyków. Ukończył osiem klas szkoły ludowej i trzy lata przeszkolenia zawodowego na mechanika samochodowego. Pracował jako kierowca, następnie jako mechanik samochodowy i kierownik warsztatu samochodowego.

Prawdopodobnie po 1918 wstąpił do PPS. Prowadził działalność związkową wśród kierowców samochodowych na Górnym Śląsku. W kwietniu 1924 założył Polski Związek Szoferów Województwa Śląskiego w Katowicach, którym następnie przez dwa lata kierował. W maju 1926, po przyłączeniu się tego związku do ogólnopolskiego Związku Zawodowego Automobilistów RP, objął funkcję sekretarza związkowego w Katowicach. Od 1927 wchodził także w skład OKR PPS w Katowicach. Był również członkiem zarządu Okręgowej Komisji Związków Zawodowych na Górnym Śląsku. W 1928 kandydował w okręgu katowickim z listy PPS do Sejmu RP, a w 1930 do Sejmu Śląskiego, następnie ponownie do Sejmu RP. Od sierpnia 1931 działał w Związku Zawodowym Transportowców RP. Kilka tygodni później, podczas zjazdu tego związku w Warszawie, został wybrany przewodniczącym ZG, zaś w grudniu 1933 jednym z wiceprzewodniczących, którą to funkcję sprawował do 1936. W lutym 1934 na kongresie PPS w Warszawie został członkiem Komisji Rewizyjnej. Następnie w lutym 1937 na kongresie w Radomiu wybrano go do

RNacz. Został członkiem magistratu miasta Katowice oraz prezesem Kasy Chorych w Katowicach i Związku Kas Chorych Górnego Śląska. Był również członkiem władz centralnych robotniczego ruchu oświatowego i sportowego. Przed II wojną światową pracował zawodowo jako zaprzysiężony ekspert samochodowy, wydając orzeczenia dla sądów oraz towarzystw ubezpieczeniowych. Przed wojną mieszkał w Katowicach.

1.09.1939, ze względu na kategorię D, pomimo posiadanego stopnia kaprała nie został zmobilizowany do wojska. 18.09.1939 przekroczył granicę Polski. Przez Rumunię, Jugosławię i Włochy przybył 1.10.1939 do Francji. Przez pewien czas był zatrudniony w MOS, gdzie był kierownikiem Wydziału Opieki Społecznej w Paryżu, a następnie w Londynie. W latach 1940–1945 był członkiem KZ PPS. 27.06.1940 został ewakuowany do Wielkiej Brytanii.

7.08.1940 złożył przyrzeczenie członka RN, biorąc odtąd udział w pracach Rady (zajął w niej miejsce Józefa → Szczerbińskiego). 3.02.1942 otrzymał nominację na członka II RN, w której wszedł w skład komisji: Spraw Zagranicznych, Budżetowej, Społeczno-Gospodarczej. W marcu 1943 na dwudniowym posiedzeniu RN, w imieniu „większości członków PPS”, wyraził uznanie dla NW gen. Władysława Sikorskiego, w tym dla jego decyzji podpisania umowy polsko-sowieckiej z 30.07.1941. W tym samym roku został przez RM wysłany do USA (Waszyngton, Nowy Jork) na Międzynarodową Konferencję Pracy, jako rzecznik „polskiego świata pracy”. Planowany powrót miał nastąpić w sierpniu 1943, w związku z czym A. wnioskował o urlop. Ostatecznie jednak pozostał w USA na dłużej, dlatego 22.02.1944, na jego własną prośbę, Prezydent RP zwolnił go z urzędu członka RN. Zastąpił go Bronisław → Skalak.

W Wielkiej Brytanii mieszkał przy Slone Avenue, w dzielnicy Chelsea-Cloisters. Następnie przy Lowndes Square w północno-zachodniej części centralnego Londynu. Po II wojnie światowej pozostał na emigracji. Po uznaniu przez rząd brytyjski reżimowych władz w Polsce występował publicznie przeciwko władzy ludowej w kraju i głosił poglądy antykomunistyczne. W ramach zorganizowanej kampanii propagandowej wygłosił serię odczytów, z którymi objechał większość stanów w USA, prezentując referaty skierowane przeciwko władzom komunistycznym w Polsce. Był m.in.: delegatem władz RP na obczyźnie ds. uchodźczych (delegat polski do UNRRA oraz *International Labour Organization*), prezesem polskiego Komitetu Centralnego Pomocy Ofiarom Wojny, prezesem Związku Zawodowego Marynarzy i Związku Rzemieślników w Wielkiej Brytanii oraz prezesem Związku Marynarzy i Związku Rzemieślników. Wchodził również w skład

Rady Generalnej Międzynarodowej Federacji Robotników Transportowych. Od 1948 był członkiem RNacz. PPS. W latach 1945–1951 pełnił rolę przedstawiciela Międzynarodowego Centrum Wolnych Związków Zawodowych na Uchodźstwie na Stany Zjednoczone. W grudniu 1951 wrócił do Europy, przeniósł się do Brukseli i podjął pracę w Międzynarodowej Konfederacji Wolnych Związków Zawodowych. Został kierownikiem sekcji radiowej, a później również redaktorem miesięcznika „Free Labour World”. Był także wiceprzewodniczącym polskiej Komisji Centralnej Związków Zawodowych na Wygnaniu. W 1958 ze względów zdrowotnych wycofał się z czynnej działalności politycznej i społecznej.

Zm. 15.05.1959 w szpitalu na skutek ciężkiej choroby serca, w miejscowości uzdrowskiej Wiesbaden (środkowe Niemcy, kraj związkowy Hesja, rejencja Darmstadt). Pogrzeb odbył się 26.05.1959 w polskim kościele przy Rue Saint-Honoré w centrum Paryża. Następnie zwłoki zostały wyprowadzone na podparyski cmentarz Thiais. Pozostawił na emigracji w USA (Morristown, w stanie New Jersey) żonę Edytę Emilię z Koniecznych (1902–1980) i syna Joachima Józefa (1926–2011) oraz wnuki.

* * *

BP POSK, AOE, A. Adamczyk; IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 71–73; *Rzeczpospolita Polska czasu wojny. Dziennik Ustaw RP i Monitor Polski 1939–1945*, red. nauk. A. K. Kunert, Warszawa 1995, s. 39; *Dokumenty Rządu RP na obczyźnie. Suplementy do tomów I–VIII Protokołów posiedzeń Rady Ministrów październik 1939 – sierpień 1945*, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, Kraków 2010, wg indeksu; *Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939–1947*, oprac. J. Piotrowski, t. 1–2, Wrocław 2004, wg indeksu; *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórniak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. II–III, V–VII, Kraków 1995–1996, 2001, 2003, 2006, wg indeksu; *Prace Rady Narodowej R.P.*, „Dziennik Polski” z 22.08.1940, s. 1; *Uchwała Rady Narodowej R.P. przyjęta na posiedzeniu w dniu 17.III.1942*, „Dziennik Polski” z 19.03.1942, s. 1; *W Radzie Narodowej R.P.*, „Dziennik Polski” z 23.05.1942, s. 1, 3; *Nekrolog 8968*, „Tydzień Polski” z 23.05.1959, s. 15; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, wg indeksu; S. Stroński, *Polityka rządu polskiego na uchodźstwie w latach 1939–1942*, oprac. J. Piotrowski, t. 1–3, Nowy Sącz 2007, wg indeksu; R. Turkowski, *Parlamentaryzm polski na uchodźstwie 1945–1972*, Warszawa 2001, s. 106–107; B. Gadowski, *Adamczyk Alojzy*, w: *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, red. F. Tych, t. 1, Warszawa 1985, s. 42–43.

Jadwiga Kowalska

Władysław Banaczyk

(1902–1980)

prawnik, działacz ruchu ludowego,
członek I (12.06.1940–3.09.1941)
i II (3.02.1942–14.07.1943) RN,
minister spraw wewnętrznych rządu RP
na uchodźstwie, poseł do KRN,
poseł na Sejm Ustawodawczy; pseud. „Orkan”

Ur. 31.10.1902 w Gołoszycach koło Opatowa w zaborze rosyjskim. Przyszedł na świat jako jedno z sześciorga dzieci Karola i Joanny z Fudalów. Rodzice B. prowadzili niewielkie gospodarstwo rolne. Edukację w zakresie szkoły powszechnej B. realizował poprzez samokształcenie, a także korepetycję, gdyż w całej gminie nie było ani jednej szkoły powszechnej. W latach 1918–1921 uczęszczał do Prywatnego Gimnazjum Koedukacyjnego im. Bartosza Głowackiego w Opatowie. Dalszą naukę, w latach 1921–1923, odbył w kaliskim Miejskim Gimnazjum Filologicznym Męskim. Zmiana szkoły związana była z przeprowadzką rodziny do wsi Przybysławice w Wielkopolsce. B. zdał maturę w 1923 w Ostrogu na Wołyniu.

W latach 1926–1933 B. studiował prawo na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Po uzyskaniu tytułu magistra rozpoczął w tym mieście aplikację adwokacką. Okres studiów obfitował w liczne aktywności B. na niwie społecznej i politycznej. W latach 1926–1929 był prezesem PAML, zaś w okresie 1928–1930 piastował funkcję prezesa OZAML. Za jego kadencji nastąpiło zjednoczenie Akademickiego Związku Młodzieży Wiejskiej i Akademickiego Związku Chłopskiego z OZAML. B. był współzałożycielem i w latach 1927–1932 członkiem Korporacji Akademickiej „Agraria” (w 1928 również jej wiceprezesem). Zaangażował się w założenie w 1927 WZMW, którego był wiceprezesem, sekretarzem generalnym, a w latach 1930–1936

prezesem. W trakcie prezesury B. związek wszedł na zasadach autonomii do ZMW RP „Wici”.

B. należał od lat dwudziestych XX w. do PSL „Piast”. W 1930 wszedł w skład ZG i RNacz. partii. W latach 1931–1939 był członkiem RNacz. SL. Od 1931 należał także do ZW SL w Poznaniu. Z biegiem lat w B. oraz innych członkach stronnictwa narastały nastroje antysanacyjne. Ludowca oskarżono (podobnie jak Stanisława → Mikołajczyka, Wojciecha Mocka i Witolda → Kulerskiego) o wystąpienia antyrządowe, jednak Sąd Apelacyjny w Poznaniu uchylił wyrok. W 1937 B. współorganizował strajk chłopski, a po jego zakończeniu, 28 sierpnia, został aresztowany. Wydaje się, jak pisze Arkadiusz Kołodziejczyk, że nie miało to jednak bezpośredniego związku ze strajkiem, a było spowodowane chęcią zastraszenia ludowców poznańskich. B. postawiono zarzut współudziału w nieudanym zamachu na szefa OZN Adama Koca w lipcu 1937. Choć zarzut ten nie miał żadnego pokrycia w faktach, B. zwolniono z aresztu dopiero po niemal dwóch latach. Stało się to 26.08.1939, na kilka dni przed wybuchem wojny, kiedy sprawę umorzono.

B. nie brał udziału w walkach we wrześniu 1939, gdyż nie odbył wcześniej służby wojskowej (posiadał kategorię „D”). Zamiast tego współtworzył Straż Obywatelską w Poznaniu. Po zajęciu stolicy Wielkopolski przez wojska niemieckie B. ukrywał się na wsi, jednak już w październiku 1939 Niemcy aresztowali go w Rakoniewicach. Przeniesiony do Gestapo w Wolsztynie, po kilku dniach dokonał udanej ucieczki. Następnie przekroczył granicę GG i znalazł się w Krakowie. W styczniu 1940 B. i inni działacze ludowi z Wielkopolski (Edmund Fietz-Fietowicz, W. Kulerski i Paweł Siudak) zostali przerzuceni na Węgry. W lutym 1940 B. był już we Francji. W Angers, siedzibie Prezydenta RP, przedstawił sprawozdanie, w którym nakreślił dramatyczne położenie Polaków na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy. Na emigracji wszedł w skład KZ SL.

B. został zatrudniony w Referacie Politycznym PRM. Od 1.04.1940 kierował Działem Krajowym PRM (zwanym również Działem Łączności z Krajem), który stał się później podstawą Wydziału Społecznego MSW. W maju 1940 Niemcy dokonały inwazji na Francję. Szybkie postępy Wehrmachtu sprawiły, że przed strukturami polskiego aparatu państwowego na wychodźstwie stanęła konieczność ewakuacji. Nie ominęło to B., który już 22 lub 23 czerwca 1940 znalazł się na ziemi angielskiej. Wcześniej jednak, 12 czerwca, Prezydent RP Władysław Raczkiewicz nominował go na członka I RN. Zamieszanie wojenne uniemożliwiło wówczas B. złożenie przysięgi. Dokonał tego w Londynie 27.06.1940.

Krótko po przybyciu do Wielkiej Brytanii B. trafił do obozu dla internowanych, skąd został uwolniony przez Andrzeja Kamienieckiego, przedstawiciela Ambasady RP w Londynie. B. bardzo krótko stał na czele Wydziału Społecznego MSW, działającego od lata 1940 w Londynie. Już jesienią tego roku jego kierownictwo przejął P. Siudak, dotychczasowy zastępca B., a on sam skoncentrował się na aktywności w RN. Podczas przesilenia rządowego w lipcu 1940 B., jak i pozostali ludowcy w RN (Jan → Jaworski i S. Mikołajczyk) udzielili wsparcia premierowi i NW gen. Władysławowi Sikorskiemu. Podczas posiedzenia RN 19.07.1940 B. nie przebieając w słowach, stwierdził, iż przesilenie przygotowywane było przez sanację od dłuższego czasu. Mówił także: „fatalny reżim pomajowy o wybitnych cechach orientacji pro-niemieckiej, pomimo swego bankructwa ideowego i faktycznego, podziemną robotą usiłuje podkopać zaufanie do Rządu Jedności Narodowej na czele z gen. Sikorskim o zdecydowanym obliczu antyniemieckim i skompromitować go w oczach Kraju i sojuszników i tą drogą osiągnąć chce powrót do swych »lepszych czasów«”. Uważał, iż jedynie rząd z W. Sikorskim jako premierem jest w stanie sprostać zadaniom „jakie stoją przed nami”. Podczas tegoż posiedzenia B. zgłosił wniosek o udzielenie W. Sikorskiemu wotum zaufania, który poparli prawie wszyscy obecni na posiedzeniu członkowie RN.

Inne wystąpienia B. na forum RN również zawierały akcenty antysanacyjne. Nietrudno tu zauważyć ogromny wpływ dwuletniego aresztu, jakiego doświadczył przed wybuchem II wojny światowej. 8.08.1940 „ludzi z dawnego reżimu” – tych „którzy Polskę zhańbili” – oskarżał o chęć utworzenia nowego rządu w celu porozumienia z Niemcami w przypadku załamania Anglii, a także o defetyzm i tchórzostwo. Na innym posiedzeniu, 5 listopada tego roku, odnosząc się do zjawiska uprawiania polityki w wojsku, niezwykle ostro ocenił osoby związane z ugrupowaniami rządzącymi Polską przed 1939. Byli to wg niego „wyznawcy bata, wygodnego życia, łamania kości i rządzenia bez kontroli Polską, jak własnym podwórkiem. Ludzie ci nie myślą wcale o walce dla Polski, największą ich troską jest zapewnienie sobie i swym najbliższym najlepszego bytu”.

W kwestii polityki międzynarodowej B. po przybyciu do Londynu uważał wybuch wojny niemiecko-sowieckiej za nieunikniony. Na posiedzeniu RN 11.10.1940 stwierdził, że występowanie przeciwko Rosji [ZSRR – K.Ś.] będzie dla Polski niekorzystne tym bardziej, że Anglia „chce ją skaptować”. Wart odnotowania jest głos B. w dyskusji nad wystąpieniem ministra sprawiedliwości Mariana Seydy z 4.02.1941. Dotyczyło ono polskich celów trwającej wojny i powojennych granic Polski. Wyrażając aprobatę dla koncepcji

prezentowanych przez M. Seydę (jeśli chodzi o stworzenie konfederacji z Czechosłowacją, a także o zajęcie Prus Wschodnich i Gdańska) B. proponował, aby minister podjął „zagadnienie Ukrainy i Rosji”. Radny uważał, iż mimo że „Rosja dzisiaj jest wielką niewiadomą” to „należałoby dzisiaj pewne warianty przemyśleć i pewne zagadnienia opracować, żeby nie być i tu i tu zaskoczonymi, albowiem wschód odgrywa u nas nie mniejszą rolę od zachodu”. Trzeźwo konstatawał, że Polska ma „bardzo nikły” kapitał (przez co rozumiał siłę, polityczną, czy też militarną), którym mogłaby się poszczycić.

Temat stosunków polsko-sowieckich z całą mocą dał o sobie znać już kilka miesięcy później, po agresji Niemiec na ZSRR w czerwcu 1941. W połowie lipca tego roku dyskutowano na forum RN na temat nawiązania relacji między Polską a ZSRR. B. opowiedział się, jak zresztą wszyscy ludowcy w RN, za układem z ZSRR i poparł stanowisko rządu RP. W swoim wystąpieniu postulował realizm w stosunkach polsko-sowieckich. Sprzeciwiał się maksymalizmowi w żądaniach niektórych radnych, uznając je za nie liczące się z rzeczywistością, a także mogące utrudniać Polsce politykę zagraniczną. Przekonywał, iż Polska „wtłoczona” między dwa duże państwa powinna posiadać własną, „możliwie jak najrealniejszą politykę”. Jako wroga numer jeden Polski widział Niemcy. Było to dla niego dodatkowym powodem, aby nawiązać stosunki z ZSRR. Naiwnie jednak sądził, iż „unormowanie tych stosunków nie jest tak trudne jak na zachodzie, bo sprawy terytorialne dla Rosji nie odgrywają tak wielkiej roli”. Podsumowując wystąpienie i prezentując stanowisko SL, B. stwierdził, że „wojnę niemiecko-rosyjską, abstrahując od przyczyn, jakie ją wywołały, uważa za zdarzenie dla sprawy polskiej korzystne i rychle przywrócenie normalnych stosunków polsko-rosyjskich za konieczne”.

Posiedzenie RN 15.07.1941 było ostatnim w tej kadencji Rady. Zarządzeniem z 3.09.1941 Prezydent RP W. Raczkiewicz rozwiązał RN. Stało się to wskutek kryzysu rządowego, a także odejścia wiceprzewodniczących S. Mikołajczyka i Hermana → Liebermana do rządu.

B., prócz działalności w RN, brał udział w pracach innych organów państwowych. We wrześniu 1941 wszedł do polsko-czechosłowackiego Komitetu Polityczno-Prawnego, a miesiąc później do KSU przy prezesie RM. To drugie ciało opracowało dokument *Zasady przyszłego ustroju państwowego Polski*, w którego redakcji B. brał udział. 2.02.1942 otrzymał powołanie do KSK jako członek SL.

II RN powołana została po kilkumiesięcznych, niełatwych negocjacjach 3.02.1942. Nominację do RN otrzymał również B., jednak już kilka godzin po

tym wycofał swoją zgodę w proteście przeciwko powołaniu do RN brata marszałka Józefa Piłsudskiego, Jana. Ostatecznie kandydaturę Jana Piłsudskiego wycofano i B., podobnie jak i pozostali protestujący SL-owcy (J. Jaworski i W. Kulerski) znaleźli się w II RN. Prócz nich SL reprezentowali Franciszek → Wilk i Władysław → Zaremba, co razem dawało reprezentację liczącą pięciu ludowców. B. w RN został przewodniczącym Komisji Prawno-Politycznej, członkiem Komisji Wojskowej oraz zastępcą członka Komisji Budżetowej i Komisji Spraw Zagranicznych.

Miesiąc po powołaniu II RN, 12.03.1942, B. został jednym z wiceprzewodniczących tego organu. Kilka dni później, 17 marca, zabrał głos w dyskusji nad *Deklaracją programową rządu* oraz *exposé* premiera i NW gen. W. Sikorskiego. W przemówieniu, w którym znów pojawiły się akcenty antysanacyjne, odniósł się do *Deklaracji programowej rządu*. Jak twierdził, Polsce potrzeba demokracji, ale także równości społecznej i gospodarczej. Poruszył kwestie polityki międzynarodowej m.in. granicy wschodniej. Stwierdził, że „na wschodzie do oddania nic nie mamy i nic nie damy, a gdy zajdzie potrzeba mówić o drobnych korektach, które mogą iść w jedną, jak i drugą stronę – to po wojnie”. Był przekonany, iż bez zgody Polski nie dojdzie w Europie Środkowej do żadnych zmian terytorialnych. Poparł utworzenie federacji z Czechosłowacją.

Pod koniec marca 1942 gen. W. Sikorski przebywał z wizytą w USA, a 21 kwietnia przedstawił RN sprawozdanie z efektów odbytej podróży. B. – w imieniu swojego ugrupowania – złożył na forum Rady rezolucję wyrażającą poparcie dla premiera i jego wysiłków podejmowanych podczas pobytu w USA. Przyjęto ją jednogłośnie następnego dnia. B. zapewnił, iż SL w dalszym ciągu w pełni opowiada się za polityką rządu gen. W. Sikorskiego.

W lipcu 1942 B. udał się z ramienia RN na kilka miesięcy na Bliski i Środkowy Wschód. Jego misja polegała na wizytacji polskich placówek dyplomatycznych, konsularnych, jednostek wojskowych, skupisk polskiego wychodźstwa. Pierwszym przystankiem podróży była Turcja, następnie udał się do Syrii i Libanu. Stamtąd pojechał do Palestyny, o której uważał, że jest, poza Turcją, „czołowym punktem na Środkim Wschodzie, ze względu i na żydostwo i na uchodźców i ze względu na wpływy, które dzisiaj tam są”. We wrześniu gościł go Komitet Uchodźców Polskich w Tel Awiwie. 27 września na konferencji prasy hebrajskiej wypowiedział się na temat stosunków polsko-żydowskich. Akcentował, że poparcie jakiego Polska udziela historycznym dążeniom narodu żydowskiego w jego własnej ojczyźnie „nie zmniejszy w najmniejszym stopniu praw Żydów polskich – jako obywateli Państwa

Polskiego, żyjących i cierpiących wraz z resztą obywateli tego państwa. Rząd polski uczyni wszystko, aby pomóc mieszkańcom gett”. Następnymi etapami w podróży B. były Iran i Irak, skąd wiceprzewodniczący RN udał się do Afryki. Wizytował tam obozy ludności polskiej w Tanganice, a także skupiska Polaków w Ugandzie.

Po powrocie do Londynu B. przedstawiał na przełomie roku szczegółowe sprawozdania z misji – w RM wygłaszał je 15.12.1942 i 8.01.1943, a w RN 21.12.1942. Przemawiając podczas posiedzenia RM, postulował powołanie delegata rządu RP na Środkowy Wschód celem nadzoru i koordynacji działania placówek, które wykazywały „często rozbieżne, sprzeczne ze sobą i niewłaściwe tendencje, wysoce szkodliwe ze względu na niewłaściwe warunki terenowe”.

Następnie B. wznowił aktywność na forum RN. 20.02.1943 w swoim niedługim wystąpieniu uwypuklił, iż zarówno rząd RP, jak i RN powinny być przygotowane nie tylko na objęcie władzy w kraju, ale również posiadać „plany długometrażowego działania”. Mówił, że Polska powojenna musi być Polską sprawiedliwą dla mas pracujących, inteligencji, robotników i chłopów. Nie widział jednak możliwości upaństwowienia całej gospodarki, tak jak w ZSRR. Podkreślił, że „w obecnej chwili Rząd Jedności Narodowej jest koniecznością, jest dobrem najwyższym dla sprawy Polski” i że na czas wojny należy zawiesić wszelkie spory wewnętrzne.

Podczas posiedzenia 8.06.1943 podjęto temat współpracy Polski z Czechosłowacją. Przemawiał m.in. Bogusław → Kożusznik, pochodzący z Zaolzia znawca tej problematyki. Przed nim głos zabrał także B., który zdecydowanie popierał jak najściślejszą współpracę obu krajów. Postulował oddziaływanie na opinię międzynarodową, zwłaszcza w Wielkiej Brytanii i USA, z przekazem, iż Polska jest otwarta na kooperację z Czechosłowacją. Przestrzegając, że „jeżeli nie dojdzie do konfederacji, do porozumienia i związku państw demokratycznych, nie będzie spokoju w najbliższych dziesiątkach lat i my nie będziemy mogli, jako państwo i jako naród w należyty sposób się rozwijać”. Obawy te w nieodległej przyszłości spełniły się.

4.07.1943 w katastrofie gibraltarskiej śmierć poniósł NW i premier gen. W. Sikorski. Kilka dni później S. Mikołajczyk przystąpił do formowania swojego gabinetu. Poza premierem w jego skład z ramienia SL weszli ponadto Stanisław Kot i B., który został ministrem spraw wewnętrznych. Objęcie tego urzędu wiązało się ze złożeniem mandatu członka II RN. W Radzie w grudniu 1943 B. zastąpił ludowiec Wojciech → Drożdżik, w Wielkiej Brytanii funkcjonujący pod nazwiskiem Bielak.

Do zadań MSW należało m.in. prowadzenie cywilnej łączności z okupowanym krajem, Akcji Kontynentalnej, czy też wysyłka pomocy do kraju. W łączności z Polską B. używał kryptonimu „Orkan”. Od początku urzędowania borykał się z licznymi problemami w pracy swojego resortu z powodu dublowania się kompetencji poszczególnych ministerstw i konfliktów między nimi (zwłaszcza z MID i MSZ). Niedostatecznie również koordynowano wysiłki resortów oraz agend rządu i wojska. Przykładem może być sytuacja z początku lutego 1944. Po udanym zamachu na Franza Kutscherę, dowódcę SS i policji na dystrykt warszawski, dokonany przez oddział Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej AK, MID pośrednio oskarżyło MSW o niewykorzystanie propagandowego wydźwięku akcji. O zamachu pierwsze bowiem poinformowało radio BBC, podając niepoprawnie zredagowaną wiadomość. W liście do S. Mikołajczyka B. podkreślał „dowolność i nieskoordynowanie panujące w zakresie publikowania materiałów z Kraju, które w obecnej sytuacji są już nie tylko materiałem propagandowym, ale i ważnym narzędziem naszej polityki zagranicznej. Jako Minister Spraw Wewnętrznych domagam się kategorycznie uporządkowania w najbliższym czasie spraw krajowych na odcinku propagandowym”.

Podczas pełnienia funkcji szefa MSW B. spotykał się z licznymi atakami politycznymi. 5.05.1944 Tadeusz Modelski, były kierownik Działu Bezpieczeństwa w MSW (zwolniony przez B.) w memoriale wysłanym do premiera S. Mikołajczyka, prezydenta W. Raczkiewicza i prezesa NIK Tadeusza → Tomaszewskiego oskarżył swego byłego przełożonego o kontakty ze Związkiem Patriotów Polskich i dygnitarzami sowieckimi. Dochodzenie komisji specjalnej powołanej przez rząd nie dało jednak żadnych dowodów na potwierdzenie tej tezy. Wrogo nastawione do B. koła sanacyjne kilka miesięcy później oskarżyły go o niegospodarność, co i tym razem nie znalazło odzwierciedlenia w materiale dowodowym.

25.07.1944 RM uchwaliła przekazanie Delegatowi Rządu RP na Kraj pełnomocnictwa do podjęcia decyzji związanych z ogłoszeniem powstania bez konieczności wcześniejszego porozumienia z rządem w Londynie. 26 lipca B., na polecenie S. Mikołajczyka, poinformował o tym delegata Jana Stanisława Jankowskiego. Kilka dni później wybuchło powstanie warszawskie.

24.11.1944 S. Mikołajczyk wraz z rządem podał się do dymisji. Dzień później, podczas zebrania KZ SL, B. opowiedział się za prowadzeniem rozmów z socjalistami w celu wejścia do rządu, co wywołało sprzeciw niemal wszystkich pozostałych ludowców zebranych na posiedzeniu. Ostatecznie SL pozostało w opozycji, mimo oferty złożonej przez formującego rząd Tomasza

Arciszewskiego. W maju 1945 oskarżono B. (oraz P. Siudaka) o nadużycia finansowe. Dochodzenie prowadzone przez związanego z sanacją prokuratora Adama Nowotnego nie potwierdziło defraudacji. B. – jako doradca delegacji polskiej – brał udział w konferencji poczdamskiej.

W lipcu 1945 B. powrócił do kraju. Podjął praktykę adwokacką, od razu zaangażował się również na płaszczyźnie politycznej. Jeszcze przed przybyciem do Polski został członkiem ZW SL (od sierpnia 1945 PSL) w Poznaniu. Z ramienia PSL wszedł do KRN (powołany 1.10.1945, ślubowanie złożył 26.04.1946). Podczas Kongresu PSL odbywającego się 19–21.01.1946 wszedł do RNacz. partii.

B. wielokrotnie doświadczył represji ze strony funkcjonariuszy UB i Milicji Obywatelskiej, obserwował także ustawiczne utrudnianie działalności PSL przez organy bezpieczeństwa. Był kilkakrotnie zatrzymywany i aresztowany. Reagował na prześladowania innych członków PSL, składając w KRN stosowne interpelacje, które jednak nie przyniosły rezultatów. Podobnie skończyły się próby interwencji B. w sprawie unieważnienia listy kandydatów na posłów o nazwie „Polskie Stronnictwo Ludowe – Stanisław Mikołajczyk”, którą PSL próbowało zarejestrować w okręgu wyborczym w Kaliszu przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego w 1947. Starania B. o uwzględnienie listy, a także jego skargi na bezczynność właściwych organów i nieprzestrzeganie ordynacji wyborczej okazały się bezskuteczne.

W sfałszowanych wyborach do Sejmu Ustawodawczego 19.01.1947 B. uzyskał mandat poselski z okręgu Poznań–miasto. Dołączył do Klubu Poselskiego PSL. W sejmie zasiadał w trzech komisjach: Morskiej i Handlu Zagranicznego, Narodowościowej i Wyznaniowej oraz Pracy i Opieki Społecznej. Na forum parlamentu miał tylko jedno wystąpienie. 25.06.1947 zabrał głos w dyskusji nad *exposé* premiera Józefa Cyrankiewicza oraz projektem ustawy skarbowej. W imieniu posłów PSL poruszył temat projektu reformy sądownictwa. Dowodził, iż wymiar sprawiedliwości sprawowany jest nie przez MS, tylko sądy wojskowe, specjalne, bądź urzędy niezależne od sądownictwa powszechnego. Za najbardziej rażący uznał fakt, że właściwość sądów wojskowych rozciąga się na osoby cywilne odpowiadające za przestępstwa polityczne. B. występował przeciwko upolitycznianiu sądownictwa i postulował odwołanie dekretu PKWN o ochronie Państwa z 30.10.1944.

Początkiem lutego 1947 B. wszedł ponownie do RNacz. PSL (był jej członkiem do 4.10.1948). Próbował, wespół z innymi działaczami, ratować niszczone terrorem władz komunistycznych struktury partyjne PSL w Wielkopolsce. W reakcji na to, UB uniemożliwił ich odbudowę i podjął dalsze

ataki na partię. Krótko po ucieczce S. Mikołajczyka w październiku 1947, Lewica-PSL złożona z opozycyjnych wobec S. Mikołajczyka działaczy, przejęła sekretariaty wojewódzkie i powiatowe PSL, zawieszając jednocześnie dotychczasowe władze. B., razem z Tadeuszem Nowakiem i Kazimierzem Nadobnikiem, nie uznali tych zmian i nadal trwali na stanowiskach. Nie uchroniło to przed rozpadem PSL w Poznaniu.

Od 1949 B. należał do ZSL, ugrupowania satelickiego wobec PZPR, powstałego poprzez przymusowe połączenie SL i pozostałości PSL. Był nadal posłem na Sejm Ustawodawczy. W okresie stalinizmu nie ominęła go jednak nagonka. Stanisław Brodzki w artykule *Dzieje jednej prowokacji* („Trybuna Ludu” z 5.03.1952) oskarżał rząd RP na uchodźstwie – realizujący, jak to określił, „linię Goebbelsa” – o udział w „prowokacji katyńskiej” w 1943. S. Brodzki cytował w swoim tekście tajne sprawozdanie relacjonujące sytuację w okupowanej Polsce od maja do czerwca 1943, którego autorem był B. W artykule zamieszczono również reprodukcję dokumentu. Ówczesny wiceprzewodniczący RN zawarł w swoim sprawozdaniu m.in. twierdzenie o przysłudze, jaką Niemcy dzięki swojej propagandzie oddali interesom polskim w związku ze sprawą Katynia, a także opinię, że szybkie zakończenie wojny „byłoby szansą dla bolszewików”, co nie leży w interesie Polski. Zdaniem S. Brodzkiego takie twierdzenia mogli głosić tylko „ludzie tak zdeprawowani i zdegenerowani jak polscy faszyci” oraz „tylko zdeklarowani wrogowie własnego narodu, wspólnicy jego katów”. B. zaprzeczył, że był autorem sprawozdania, jednocześnie zaakceptował wersję o niemieckim sprawstwie zbrodni katyńskiej. Odciął się także od „amerykańskich imperialistów”. Wyjaśnienia i samokrytyka nie przyniosły rezultatów i w 1952 B. został wykluczony z ZSL. Skreślono go także z listy adwokatów.

Na fali przemian 1956 w Polsce przywrócono B. prawa członka ZSL, w którego działalność się włączył. Ponownie wpisano go też na listę adwokatów, co umożliwiło mu powrót do zawodu – do późnych lat życia (do 1976) kierował jednym z zespołów adwokackich w Poznaniu.

Zm. 1.09.1980 w Poznaniu. Został pochowany na cmentarzu parafialnym w Puszczykowie. Odznaczono go Medalem „Zasłużony dla Adwokatury” i pośmiertnie Medalem KRN. Był żonaty z Małgorzatą z Joksów, miał dwóch synów – Zbigniewa (ur. 1940) i Jacka (ur. 1947).

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 1–4; *Opozycja parlamentarna w Krajowej Radzie Narodowej i Sejmie Ustawodawczym 1945–1947*, wybór, wstęp i oprac. R. Turkowski, Warszawa 1997, wg indeksu; R. Buczek, *Na przełomie dziejów. Polskie Stronnictwo Ludowe w latach 1945–1947*, Toronto 1983, wg indeksu; R. Buczek, *Stanisław Mikołajczyk*, t. I–II, Toronto 1996; R. Buczek, *Stronnictwo Ludowe w latach 1939–1945. Organizacja i polityka*, Londyn 1978, wg indeksu; A. Dobieszewski, Z. Hemmerling, *Ruch ludowy w Wielkopolsce 1945–1949*, Warszawa 1971, wg indeksu; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; M. Dymarski, *Stosunki wewnętrzne wśród polskiego wychodźstwa politycznego i wojskowego we Francji i w Wielkiej Brytanii 1939–1945*, Wrocław 1999, wg indeksu; M. Hułas, *Goście czy intruzi? Rząd polski na uchodźstwie wrzesień 1939–lipiec 1943*, Warszawa 1996, wg indeksu; A. Paczkowski, *Stanisław Mikołajczyk czyli klęska realisty*, Warszawa 1991, wg indeksu; K. Przybysz, *W konspiracji. Polski ruch ludowy 1939–1945*, Warszawa 2010, wg indeksu; A. Wojtas, *Działalność polityczna ludowców w okresie II wojny światowej*, cz. 1, Warszawa 1979, wg indeksu; S. Zbierski, *Wielkopolski Związek Młodzieży Wiejskiej*, Warszawa 1987, wg indeksu; A. Kołodziejczyk, *Władysław Banaczyk „Orkan” (1902–1980)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 2002, t. 32, s. 351–389; R. Turkowski, *Ludowcy w Radzie Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej na emigracji (1939–1945)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 2002, t. 32, s. 111–159.

Kamil Świdorski

Józef Beloński, także Józef Beluch-Beloński (1897–1985)

piekarz, działacz spółdzielczy,
członek II RN (9.06.1942–21.03.1945)

Ur. 14.02.1897 w Przemyślu w rodzinie robotniczej. Syn Jana (w niektórych dokumentach Józefa) i Marii z Hnatków. Ukończył siedem klas szkoły powszechnej i odbył czteroletnią praktykę pozłotniczo-malarską w firmie Ferdynanda Majerskiego w Przemyślu.

Jako dziesięcioletni chłopiec roznosił ulotki wyborcze wzywające do głosowania na kandydata socjalistycznego Hermana → Liebermana. Brał udział w ruchu młodzieżowym (1913), a następnie robotniczym jako czynny działacz PPS. W latach 1915–1920 pracował jako pomocnik malarza, a następnie przez dwa lata przy konserwacji żelaznych mostów kolejowych w dyrekcji lwowskiej i stanisławowskiej. W 1918 współorganizował pierwsze po wojnie organizacje zawodowe na terenie Przemyśla i brał czynny udział w akcji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego. Od 1921 był delegatem do Rady Kas Chorych w Przemyślu, a w 1922 został jej urzędnikiem. Od 1927 był kolejno: sekretarzem, wicekomisarzem i komisarzem Powiatowej Kasy Chorych dla Przemyśla i Dobromila. Zwolniony z pracy w październiku 1929 na skutek zarządzanej „czystki z ciekawistów” bez możliwości podjęcia aktywności zawodowej do 1939. Przez 15 lat pełnił honorowo obowiązki sekretarza Rady Związków Zawodowych.

W latach 1922–1937 był członkiem Okręgowego Komitetu Robotniczego PPS-Przemyśl, a następnie członkiem Zarządu oraz jego wiceprzewodniczącym. W latach 1922–1939 sprawował funkcję sekretarza, a następnie

przewodniczącego Miejskiego Komitetu PPS. Był członkiem Zarządu TUR oraz wiceprzewodniczącym Zarządu Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci. Od 1930 administrator i kierownik spółdzielni „Dom Robotniczy” i piekarni w Przemyślu. Był współpracownikiem, wydawcą i redaktorem odpowiedzialnym tygodnika „Nowy Głos Przemyski”. W latach 1932–1939 radny Przemyśla.

We wrześniu 1939 pełnił funkcję kierownika piekarni ośrodka wypieku chleba dla wojska. Opuścił Polskę 18.09.1939 z intendenturą Dowództwa Okręgu Korpusu nr X w Przemyślu. Został internowany na Węgrzech. Do 27.10.1939 przebywał w obozie Magyaróvár, jednym z najtrudniejszych pod względem warunków mieszkalnych, który znajdował się na terenie nieczynnej fabryki i browaru, bez podstawowych warunków sanitarnych. Następnie do 22.11.1939 przebywał w obozie Nagykanizsa. 25.11.1939 przedostał się do Francji. W okresie 27.11.1939–31.03.1940 przydzielony został do obozu szkoleniowego WP w Coëtquidan. Wyreklamowany od służby wojskowej rozpoczął 1.04.1940 pracę w MOS jako urzędnik, a następnie kierownik wydziału opieki nad inwalidami zwolnionymi z wojska. 21.06.1940 przybył do Wielkiej Brytanii.

Członek powołanego 22.01.1940 w Paryżu Centralnego Komitetu Zagranicznego PPS za Granicą, przekształconego w Sekcję Zagraniczną, a następnie w KZ PPS, który podlegał centralnemu kierownictwu PPS-WRN. 31.01.1945 wycofał się z jego prac. W okresie 17.08.1943–22.06.1945 pełnił funkcję przewodniczącego Komisji Ubezpieczeniowej dla marynarzy Polskiej Marynarki Handlowej, a także był członkiem i skarbnikiem Centralnego Komitetu Niesienia Pomocy Ofiarom Wojny w Londynie.

9.06.1942 B. został mianowany członkiem II RN, w której zajął miejsce zmarłego Mieczysława → Mastka. W latach 1942–1945 był prezesem klubu PPS w RN. Na forum Rady popierał politykę rządu Władysława Sikorskiego. Miał jednak wątpliwości co do słuszności zaangażowania Międzynarodowego Czerwonego Krzyża w sprawie zbrodni katyńskiej w kwietniu 1943. W drugiej połowie tegoż roku krytykował brak działań w kwestii konfliktów narodowościowych w wojsku. Poparł wniosek Ignacego → Schwarzbarta o szczególny nadzór nad relacjami polsko-żydowskimi ze strony nowego premiera Stanisława → Mikołajczyka. Był autorem wniosku o przeprowadzenie przez MON i NW akcji edukacyjnej w celu uświadomienia żołnierzom destrukcyjnych i szkodliwych dla sprawy polskiej skutków antysemickich nastrojów i działań. Negatywnie oceniał uprawianie polityki i sanacyjne

wpływy w wojsku. W 1944 promował kandydaturę Adama → Ciołkosza na przewodniczącego RN.

9–11.08.1945 powrócił do kraju i zamieszkał w Warszawie. Został powołany na stanowisko prezesa Centralnego Komitetu Opieki Społecznej (1945–1949) oraz wiceprzewodniczącego Wojewódzkiego Komitetu PPS w Warszawie (1945–1948). Radny m.st. Warszawy (1947–1949). W latach 1945–1949 organizator i przewodniczący Centralnego Komitetu Pomocy Zimowej. Był także posłem na Sejm Ustawodawczy z Bloku Stronnictw Demokratycznych, następnie zastępcą przewodniczącego Komisji Pracy i Opieki Społecznej oraz członkiem Komisji Zdrowia. W 1966 ze względu na stan zdrowia przeszedł na emeryturę i udzielał się społecznie na rzecz dzieci i miasta Warszawy.

Zm. w 1985 w Warszawie. Żonaty z Julią z Pawłowskich, z którą miał dwoje dzieci – córkę (ur. 1918) i syna (ur. 1920, podczas II wojny światowej przebywał w oflagu XC w Niemczech). Po wojnie zawarł związek małżeński (1948) z Jadwigą Dąbrowską-Belońską (1912–1965, podczas II wojny światowej pielęgniarka-więźniarka Oświęcimia).

* * *

AAN, J. Beluch-Beloński, „Działalność londyńskiej grupy PPS w latach II wojny światowej”, t. osob. 8997; IPN BU, J. Beluch-Beloński, 2602/1505, 0397/8 t. 8, 01224/823; IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 2–4, t. 72; *Dokumenty Rządu RP na obczyźnie. Suplementy do tomów I-VIII Protokołów posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, Kraków 2010, s. 619; *Dziennik czynności Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego*, wstęp i red. nauk. J. Rabiński, oprac. J. Kowalska, A. Gładysz, G. P. Urban, t. III, Lublin 2022, s. 428, przypis 64; *Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939–1947*, oprac. J. Piotrowski, t. I, Wrocław 2004, s. 552, t. II, Wrocław 2004, s. 502; *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórniak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. IV, Kraków 1998, s. 341; J. Beluch-Beloński, *W londyńskiej grupie PPS*, w: *Polska Partia Socjalistyczna w latach wojny i okupacji 1939–1945. Księga wspomnień*, t. 1, Warszawa 1949, s. 47–58; „Biuletyn Rozgłośni Kraj” z 22 IV 1956, s. 1; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, s. 34; D. Stola, *Nadzieja i zagłada. Ignacy Schwarzbart – żydowski przedstawiciel w Radzie Narodowej RP (1940–1945)*, Warszawa 1995, s. 227–228, 247–248; J. Rabiński, *Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej podczas drugiej wojny światowej. Wybrane aspekty funkcjonowania*, w: *Depozyt Niepodległości. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie (1939–1991)*, red. Z. Giżyński, P. Ziętara, Toruń 2018, s. 28; T. Wolsza, *Sprawa zbrodni katyńskiej*

w działalności i obradach Rady Narodowej RP, w: Depozyt Niepodległości. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie (1939–1991), red. Z. Giżyński, P. Ziętara, Toruń 2018, s. 322.

Jadwiga Kowalska

Tadeusz Bielecki

(1901–1982)

działacz ruchu narodowego,
poseł na Sejm II RP,
członek I RN (21.12.1939–3.09.1941),
przewodniczący TRaJN

Ur. 30.01.1901 w Słupi Jędrzejowskiej w pow. włoszczowskim w rodzinie Adama, kierownika szkoły powszechnej w Nawarzacach i Zofii z Kostarskich. Po ukończeniu szkoły powszechnej w Racławicach (1911) uczył się w gimnazjum państwowym w Kielcach, lecz z powodu wojny musiał przerwać naukę. W 1915 na podstawie egzaminu został przyjęty do V klasy Szkoły Handlowej w Będzinie; w roku następnym szkoła zmieniła nazwę i świadectwo dojrzałości otrzymał w ośmioklasowej Wyższej Szkole Realnej. W roku akademickim 1919/1920 podjął studia polonistyczne na Wydziale Filozoficznym UJ, lecz przerwał naukę i w szeregach ochotniczej kompanii akademickiej wziął udział w wojnie polsko-bolszewickiej.

Po ukończeniu studiów podjął pracę (1923) na etacie nauczyciela j. polskiego i historii w gimnazjum męskim Stanisława Jaworskiego w Krakowie (Rynek Główny 17). Równocześnie rozpoczął studia na Wydziale Prawa i w Szkole Nauk Politycznych UJ. W 1926 przeniósł się do Warszawy (odziedziczył po ciotce mieszkanie przy ul. Emilii Plater 30) i od 17.10.1927 kontynuował studia na Wydziale Prawa UW. 13.12.1927 otrzymał promocję doktorską na podstawie rozprawy *Poglądy społeczno-polityczne Piotra Świtkowskiego*, napisanej pod kierunkiem prof. Ignacego Chrzanowskiego. W latach studiów zaangażowany w działalność ideowo-polityczną Chrześcijańskiego Związku Akademików i MW, m.in. w akcję „unarodowienia uniwersytetu”, jak wówczas określano próby usunięcia studentów żydowskich

z zarządów stowarzyszeń akademickich i wprowadzenia limitów przyjęć na studia dla młodzieży żydowskiej (*numerus clausus*).

Z rekomendacji (prawdopodobnie) Karola H. Rostworowskiego, członka zarządu OWP – oboźnego krakowskiego, został w 1924 przyjęty do LN, co umożliwiło mu bliższe poznanie Romana Dmowskiego. Na spotkaniu w Chłudowie w posiadłości R. Dmowskiego z udziałem liderów MW (Edward Borkowski, Mieczysław Jakubowski, Stanisław Nycz, Jan Rembieliński, Henryk Rossman, Zdzisław Stahl, Stanisław Szayna, Stefan Wyrzykowski) poświęconym reorganizacji obozu narodowego i wypracowaniu nowej taktyki politycznego działania po przewrocie majowym, R. Dmowski zaproponował B. objęcie funkcji osobistego sekretarza (w 1929 B. funkcję tę przekazał Janowi Chudzikowi). Z rekomendacji R. Dmowskiego wszedł do Wydziału Wykonawczego OWP z zadaniem organizacji struktur terenowych i ożywienia pracy ideowo-politycznej. Odtąd jego nazwisko będzie pojawiać się w najważniejszych dla życia organizacyjnego OWP wydarzeniach, m.in.: na zebraniu Wielkiej Rady w Poznaniu (7.06.1931) i później (1933) wśród uczestników tajnego zjazdu Ruchu Młodych w Błotach Karwieńskich pod Karwią poświęconego reorganizacji obozu narodowego; B. wystąpił wówczas z propozycją włączenia członków Ruchu Młodych do Sekcji Młodych SN. W 1927 po rozwiązaniu przez R. Dmowskiego LN i utworzeniu nowej organizacji – Straży Narodowej – B. objął funkcję sekretarza Ogniska Głównego – jej organu kierowniczego. 10.04.1928 wstąpił w szeregi SN i zajął się sprawami organizacyjnymi. Był członkiem tajnych zespołów kierowniczych SN – „siódemki” i „dziewiątki”. Od 1934 w sytuacji rysującego się podziału obozu narodowego na dwie grupy „starych” i „młodych” zajął miejsce wśród „młodych” i na posiedzeniu RNacz. (24.10.1937) podjął walkę o stanowisko prezesa SN, lecz przegrał z Kazimierzem Kowalskim popieranym przez R. Dmowskiego. Na bazie poparcia terenowych działaczy SN i części „młodych” doprowadził do wyodrębnienia się grupy opozycyjnej wobec urzędującego prezesa K. Kowalskiego wspieranego przez Jędrzeja Giertycha. Decydujące starcie z grupą K. Kowalskiego – J. Giertycha nastąpiło na posiedzeniu Komitetu Głównego (24.04.1939), w dniu następnym na posiedzeniu RNacz. B. został wybrany na prezesa SN. W latach 1935–1938 zasiadał w ławach sejmowych Klubu Narodowego, sprawując mandat poselski z okręgu Skierniewice, Grójec, Błonie, Rawa Mazowiecka.

20.09.1939 B. został zmobilizowany do wojska z przydziałem do oddziału łączności i poczty w Ciechanowie. Po kilku dniach, kiedy oddział powrócił do Warszawy, B. zorganizował zebranie ZG (Al. Jerozolimskie 17)

z udziałem Władysława Jaworskiego, Mieczysława Trajdosa, Bogusława Jezierskiego i Witolda Staniszkisa poświęcone omówieniu sytuacji militarnej i politycznej. Ustalono wówczas, że ZG zostanie podzielony na dwa zespoły: pierwszy przeniesiony do Lublina, drugi miał pozostać w Warszawie. Łączność z B. miała być utrzymywana za pośrednictwem Adama Majewskiego, prezesa Zarządu Okręgowego SN w Lublinie. Wówczas B. przekazał M. Trajdosowi („towarzysko i służbowo”) kierownictwo SN po czym wyjechał z Warszawy w kierunku Lublina, dalej Tarnopola i na Węgry. Korzystając z pomocy ambasady polskiej i Feliksa Chmielewskiego, przez jakiś czas przebywał w Budapeszcie, gdzie zorganizował placówkę SN w celu nawiązania łączności z krajem i organizacji pomocy uchodźcom. Na Węgrzech powołał Tymczasowy KP SN w składzie: Stanisław Bardzik, F. Chmielewski, Kazimierz Tychota, Wojciech Wasiutyński. Pod koniec listopada przedostał się do Francji i z nominacji prezydenta Władysława Raczkiewicza wszedł w skład RN, obejmując stanowisko wiceprzewodniczącego (23.01.1940); aktywny w Komisji Spraw Zagranicznych i Komisji Gospodarczo-Budżetowej.

W dyskusji nad *exposé* premiera wyraził poparcie dla rządu i zapewniał o współdziałaniu „pomimo oczywistych zastrzeżeń co do składu i pewnych pociągnięć”. Z aprobatą odniósł się do uchwały RN o powołaniu specjalnej komisji ds. zbadania odpowiedzialności za nieprzygotowanie kraju do wojny i rozmiar klęski wrześniowej, lecz zmienił zdanie argumentując, iż „na sądy nie pora w tej chwili i na obcym gruncie”. W tym samym miesiącu premier powołał go w skład KSK, któremu przewodniczył gen. Kazimierz Sosnkowski. Po przeniesieniu siedziby RN do Londynu został odwołany z funkcji wiceprzewodniczącego (5.03.1941) z powodu długotrwałej absencji; na stanowisku tym B. zastąpił Władysław → Folkierski. Przez rok (od 7.07.1940 do 1.07.1941) B. przebywał na terenie nieokupowanej Francji; okres pobytu we Francji związany był ze sprawą memoriału kilkunastu polskich polityków konserwatywnych i narodowych z lipca 1940 sygnowanego przez m.in. Stanisława → Mackiewicza, Ignacego Matuszewskiego, Jerzego Zdziechowskiego do władz niemieckich z propozycją rozmów na temat przyszłości Polski. Z tego powodu pod adresem B. jako sygnatariusza memoriału pojawiły się zarzuty sformułowane w kulminacyjnym punkcie sporu z gen. Władysławem Sikorskim na tle przygotowywanego układu z ZSRR, iż w okresie francuskim B. miał prowadzić rozmowy z rządem Vichy. Podobne zarzuty pojawiły się na łamach angielskiej prasy; „Evening Standard” z 21.08.1941 zamieścił komunikat o rozmowach B. z hiszpańskimi falangistami. B. w liście do redakcji zaprzeczył, by kontaktował się z rządem Vichy i falangistami. Redakcja

odmówiła opublikowania tego listu. B. krytycznie odnosił się do rządów gen. W. Sikorskiego, zarzucał premierowi dążenie do osłabienia pozycji SN przede wszystkim „wybieranie osobistości” nieposiadających upoważnienia zarządu SN. Gen. W. Sikorski nie chciał w rządzie polityków endecji obciążonych zarzutami nacjonalizmu i antysemityzmu. Godził się natomiast z udziałem reprezentacji umiarkowanego skrzydła SN (Marian Seyda i prof. Wacław Komarnicki). Źródłem napięcia były rozbieżności w kwestii polityki zagranicznej najwyraźniej widoczne na etapie negocjacji porozumienia z ZSRR. B. nie był przeciwnikiem układu z Moskwą, lecz zarzucał W. Sikorskiemu, że ten nie wykorzystał sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa narodowego ZSRR dla uzyskania jednoznacznie brzmiącej deklaracji w sprawie kształtu powojennej granicy, liczył na utrzymanie linii traktatu ryskiego. „Myśmy uważali – wspominał – że to jest jedyny moment dla nas jeszcze pomyślny, żeby wydobyć od Rosji zobowiązania pewne wyraźne i nie kosztem naszych ziem, połowy naszego terytorium [...] bo Niemcy były pod Moskwą”.

Na forum RN (15.07.1941) wyraził sprzeciw wobec zamiaru gen. W. Sikorskiego utworzenia w ZSRR WP. Proponował, by jeńców przenieść na terytoria brytyjskie i tam utworzyć armię (myślał o Indiach). Od 1941 dążył do rekonstrukcji rządu poprzez wprowadzenie „upoważnionej” delegacji SN. Z braku oficjalnego upoważnienia zarządu SN B. odmówił uznania reprezentatywności SN dla narodowców w składzie II RN (Stanisław → Celichowski, Marian → Chełmickowski, Lucjan → Rybiński, Stefan → Szyszkowski, Zofia → Zaleska) powołanej na wniosek premiera, gen. W. Sikorskiego przez prezydenta (3.02.1942). W kolejnym „prawdziwym” – w opinii B. – rządzie jedności narodowej premiera Tomasza Arciszewskiego, SN reprezentowała upoważniona delegacja – Zygmunt Berezowski i W. Folkierski.

Po wojnie B. zajął się przygotowaniem SN do działalności w warunkach emigracyjnej rzeczywistości. Celem najważniejszym było uformowanie społeczności narodowców – członków SN, jako grupy ideowo-politycznej na bazie motywu misji politycznej – pomocy narodowi zniewolonemu przez komunistyczny reżim; nie mniej ważnym było mobilizowanie tej grupy do uczestnictwa w życiu politycznym „państwa na uchodźstwie” – konstrukcji ustrojowej opartej na fundamentach legalizmu i ciągłości prawno-ustrojowej organów władzy państwowej. W sytuacji pogłębiającej się izolacji rządu emigracyjnego na arenie międzynarodowej i zagrożenia osłabienia politycznego charakteru emigracji, przekształcenia się jej w organizację typu polonijnego, B. uznał Akt Nominacyjny prezydenta W. Raczkiewicza z 26.04.1947 o powierzeniu stanowiska następcy prezydenta Augustowi Za-

leskiemu – byłemu ministrowi spraw zagranicznych, utożsamianemu z obozem sanacji, z pominięciem wcześniej wyznaczonego (7.08.1944) socjalisty T. Arciszewskiego – za „sporządzony prawidłowo”. Uznanie prawomocności tego aktu zostało potwierdzone w depeszy do prezydenta A. Zaleskiego wystosowanej przez uczestników Pierwszego Zjazdu Delegatów i Mężów Zaufania z terenu Wielkiej Brytanii (1948).

B. bronił zasady legalizmu jako fundamentu prawno-ustrojowego „państwa na uchodźstwie” mimo wątpliwości dotyczących niedemokratycznego charakteru Konstytucji kwietniowej. W legalizmie upatrywał atutu emigracyjnej dyplomacji w rozmowach z politykami amerykańskimi; ci odmawiali oficjalnych kontaktów z przedstawicielami emigracyjnej władzy, proponowali przekształcenie rządu w Komitet Narodowy, obiecywali wsparcie finansowe. „Amerykanie wciąż wolą Komitet od rządu i gdyby doszło do zupełnego zerwania [z legalizmem – S.K.] pozycja rządu będzie nie do odrobienia i za rok przestaną o nim mówić w Ameryce i co ważniejsze na emigracji”. W lipcu 1949 B. zainicjował rozmowy na temat zbudowania koalicji stronnictw historycznych SN, PPS, PSL, SP jako platformy politycznej projektowanej RJN – emigracyjnego parlamentu, która byłaby przeciw wagą ośrodka prezydenckiego, liczył na wzmocnienie pozycji SN w organach emigracyjnej władzy. Nie bez znaczenia było oświadczenie Departamentu Stanu, że Stany Zjednoczone mogą uznać reprezentację polityczną emigracji złożoną z trzech stronnictw o ile obejmie Stanisława → Mikołajczyka. W rozmowach na ten temat (Londyn 16–19.07.1949) przywódca ludowców odmówił jednak uznania jako obowiązującej Konstytucji kwietniowej i podważył sens istnienia „państwa na uchodźstwie”. Wówczas B. w porozumieniu z Adamem → Ciołkoszem z PPS i Rowmundem Piłsudskim z PRW NiD – powołał Radę Polityczną (4.12.1949) z zamiarem wzmocnienia emigracyjnej polityki na arenie międzynarodowej i z myślą o utworzeniu jednego ośrodka politycznego kierownictwa. Z upoważnienia T. Arciszewskiego – przewodniczącego Rady – B. prowadził rozmowy z przywódcami LNP i SP z myślą o zjednoczeniu politycznym emigracji oraz demokratyzacji życia politycznego tj.: uelastycznienia sposobu wykonywania uprawnień osobistych prezydenta określonych w art. 13. Konstytucji kwietniowej poprzez wprowadzenie niezobowiązujących konsultacji prezydenta z RJN w „ważnych sprawach państwowych” oraz upoważnienia jej do opiniowania kandydata na premiera.

Wobec decyzji A. Zaleskiego o powołaniu rządu „społecznego” odebranego od stronnictw pod premierostwem gen. Romana Odzierżyńskiego podjętej po nagłej śmierci premiera Tadeusza → Tomaszewskiego (1950)

B. stanął na czele antyprezydenckiej opozycji z zamiarem utworzenia niezależnego od rządu ośrodka politycznego – Obozu Zjednoczenia. Na podstawie Aktu Zjednoczenia z 14.03.1954 (B., Z. Berezowski i W. Folkierski z ramienia SN byli sygnatariuszami dokumentu) został utworzony nowy system organów państwowych. Zdecydowaną większością głosów B. został wybrany na przewodniczącego quasi-emigracyjnego parlamentu TRaJN (od 1962 RJN) – rywalizował z gen. Józefem Hallerem. Od 1955 zaangażowany w życie politycznym SN, był członkiem komitetów organizacyjnych zjazdów centralnych: 1955, 1961, 1968, 1976. W 1953 nazwisko B. pojawiło się wśród oskarżonych w tzw. aferze Bergu, związanej z organizacją akcji łączności z krajem („polityki na kraj”), która zakończyła się represjami i śmiercią wielu niewinnych osób. Afera ta nadwyrężyła zaufanie do B. i jego współpracowników oraz wzmocniła pozycję grupy jego politycznych przeciwników. Zarząd koła SN w Detroit w liście do członków KP z 20.07.1953 wyraził oburzenie, iż „w ciągu 60 lat istnienia ruchu narodowego nigdy jego dobre imię nie zostało w taki sposób zakwestionowane”. 1.09.1954 sprawa Bergu trafiła pod obrady TRaJN, została powołana specjalna Komisja ds. Rozpatrzenia Spraw Łączności z Krajem. Po dwóch latach dochodzenia B. został oczyszczony z zarzutów, komisja odrzuciła też zarzuty wobec głównego oskarżonego – Edwarda Sojki, zaufanego współpracownika B. Na kanwie afery Bergu ze strony przeciwników politycznych i adwersarzy ideowych z szeregów SN (J. Giertych) pod adresem B. pojawiły się zarzuty podporządkowania strategii polityki polskiej „czynnikom obcym” – finansowego uzależnienia jej od zachodnich – amerykańskich mocodawców, B. odpierał te zarzuty. Uczestnicy I Centralnego Zjazdu SN (1955) wybaczyli B. nieudolną organizację akcji łączności z krajem i potwierdzili ciągłość jego przedwojennego mandatu jako prezesa SN (w wyborach na stanowisko prezesa uzyskał 60 głosów poparcia przy 5 głosach nieważnych na ogólną liczbę 67 głosujących).

Na łamach emigracyjnej „Myśli Polskiej” – sztandarowego pisma SN – B. był postrzegany jako autor strategii polityki polskiej – koncepcji uzależniającej realizację jej najważniejszego postulatu odzyskania pełnej suwerenności od sytuacji współistnienia trzech czynników: I. rozwoju „sił własnych narodu” – tj. pojawieniu się zorganizowanej, antysystemowej opozycji w kraju; II. usytuowaniu „sprawy polskiej” w katalogu celów polityki zagranicznej USA („amerykańskiej dźwigni polityki polskiej”); III. eskalacji zimnowojennego napięcia między ZSRR a USA, w czym upatrywano koniunktury dla „sprawy polskiej”. Z zamiarem poznania miejsca „sprawy polskiej” w polityce amerykańskiej B. gościł w USA (1949, 1952, 1954, 1964, 1971) na zaproszenie

Komitetu Wolnej Europy i organizacji polonijnych. W trakcie pierwszej wizyty został przyjęty przez Harry'ego Trumana. W gmachu Kongresu wystąpił z przemówieniem do 30 kongresmenów na temat sytuacji politycznej w Polsce. Ogółem uczestniczył w 200 spotkaniach na terenie USA i Kanady. W relacjach z drugiej wizyty prasa polonijna określiła go „ambasadorem sprawy polskiej”, podkreślano jego rozległe znajomości w kręgach amerykańskiej polityki. Na spotkaniu w Londynie z przedstawicielami polskiego życia politycznego (15.07.1952) mówił, że głównym celem jego podróży do USA było „postawienie sprawy Polski jako samodzielnego czynnika politycznego, wobec opinii i rządu amerykańskiego”. Celem ostatniej podróży było poznanie stanowiska USA w tzw. kwestii chińskiej – tj. roli „czynnika chińskiego” w polityce międzynarodowej na tle eskalacji napięcia sowiecko-chińskiego w czym B. upatrywał koniunktury dla „sprawy polskiej”. Nie tracił nadziei na zaangażowanie polityki amerykańskiej w kwestii polskiej. Ważne jest – zwykł mówić – by Amerykanie mówili o niezałatwionej kwestii polskiej, nawet jeśli nic w tej sprawie nie będą robić. Z czasem, odkąd – jak informował Zbigniew Stypułkowski, przedstawiciel EZN w USA – „sprawa polska” traciła zainteresowanie („Amerykańska ulica nie żyje naszymi sprawami”), B. zwrócił się w stronę idei samowyzwolenia – samorzutnego procesu liberalizacji życia politycznego pod wpływem czynników rozwoju technologicznego i dyfuzji kulturowej wyrażonej przezeń po wydarzeniach październikowych. „Po dawnemu – pisał do niewymienionego z nazwiska narodowca w USA (1964) – wierzę w zasadnicze zmiany w Polsce bez wojny”.

W 1968 z powodu złego stanu zdrowia ustąpił ze stanowiska prezesa CWW SN, cztery lata później z funkcji przewodniczącego RJN. W 1972 włączył się do organizacji nowego ośrodka politycznego – Polskiego Zjednoczenia Narodowego, został wybrany na przewodniczącego zjazdu założycielskiego. 18.11.1977 objął przewodnictwo Rady Instytutu im. Romana Dmowskiego w Londynie, co naraziło go na zarzuty dezintegracji SN i osłabienia pozycji urzędującego prezesa Antoniego Dargasa. B. zaprzeczał tym zarzutom. W liście do członków KP przekonywał, że „Instytut nie jest gałęzią SN lecz samodzielną organizacją, która skupia nie tylko członków SN”. Pod szyldem instytutu zainicjował akcję gromadzenia materiałów z życia politycznego SN; na mocy uchwały VII Zjazdu Centralnego SN (Londyn 1992) materiały te zostały przewiezione do kraju i przekazane Fundacji Narodowej (1994). Z obawy o własne bezpieczeństwo, motywowany utrzymaniem postawy niezłomnej względem polityki rządu warszawskiego B. zrezygnował z przyjazdu do ojczyzny. Nie godził się z opinią autora listu zapraszającego do kraju, iż

„z komunistami w wielu sprawach można by znaleźć wspólny język tym bardziej dziś [na początku lat osiemdziesiątych XX w. – S.K.] kiedy w naszym kraju wiele zmieniło się na korzyść”. Wyrażał pogląd, iż demokratyzacja ustroju zainicjowana przez rząd warszawski z pominięciem Kościoła katolickiego nie prowadzi w stronę unarodowienia życia politycznego; w Kościele upatrywał depozytariusza wartości narodowych polskich i źródła narodowej tożsamości.

Zm. 5.02.1982 w Londynie. W Brompton Oratory bp Szczepan Wesoły odprawił mszę, która zgromadziła 800 żałobników. Żegnały go siostry: Halina Michałowska mieszkająca w Londynie i przybyła z kraju Danuta Zagórska. Spoczął na londyńskim cmentarzu Gunnersbury w bezpośrednim sąsiedztwie krzyża katyńskiego, tuż obok grobów kolegów: Z. Berezowskiego, Z. Stypułkowskiego, Zygmunta Bienkowskiego, E. Sojki, Adama Treszki. W 1994 członkowie Instytutu im. Romana Dmowskiego ufundowali płytę pamiątkową. Pozostawił wspomnienia *W szkole Dmowskiego. Szkice i wspomnienia* (Londyn 1968). W Słupi, miejscu urodzenia, nazwisko B., co potwierdzają rozmowy autora biogramu z jej mieszkańcami, nic nie mówi, jest nieznane.

* * *

IPMS, KOL. 39/11; Archiwum Stronnictwa Narodowego (obecnie w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie), sygn. 182; Wspomnienia T. Bieleckiego nagrane w Londynie, 1978 (przekazane autorowi przez J. Baranieckiego, ostatniego prezesa SN); S. Cenckiewicz, *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2008, wg indeksu; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, s. 71; A. Friszke, *Życie polityczne emigracji*, Warszawa 1999, wg indeksu; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, wg indeksu; M. Kwiatkowski, *Rząd i Rada Narodowa R.P. w świetle faktów i dokumentów od września 1939 do lutego 1942 r.*, Londyn 1942; S. Kilian, *Endecja na uchodźstwie. Myśl polityczna Stronnictwa Narodowego w latach 1945–1990*, Kraków 2021; S. Kilian, *Myśl społeczno-polityczna Tadeusza Bieleckiego*, Kraków 2000; S. Kilian, *Tadeusz Bielecki (1901–1982)*, w: *Słownik biograficzny polskiego obozu narodowego*, pod red. K. Kawęckiego, t. II, Warszawa 2021; M. Motas, *Tadeusz Bielecki*, w: *Bibliografia tygodnika „Myśl Polska” 1941–1992*, oprac. A. Kotecki, słowo wstępne M. Motas, Warszawa 2016; S. Kilian, *From the „Paris Agreement” to the „London Pact: Political Aspects of the Democratisation of Poland’s April Constitution” of 1935*, „Historia i Polityka” 2021, nr 36; T. Wolsza, *Próba pojednania emigracji w 1950 r. Misja prof. Henryka Paszkiewicza*, „Dzieje Najnowsze” 1995, nr 3.

Stanisław Kilian

Arka (Arkadiusz) Bożek

(1899–1954)

samorządowiec, działacz mniejszości polskiej
na Śląsku Opolskim,
członek I (21.12.1939–3.09.1941)
i II (3.02.1942–21.03.1945) RN

Ur. 12.01.1899 w Markowicach w pow. raciborskim. Pochodził z rodziny chłopskiej. Był synem Karola i Bernardyny z d. Sławik. Uczęszczał do miejscowej szkoły, gdzie nauczano po niemiecku. Jego rodzice dbali jednak o patriotyczne wychowanie syna, poprzez lektury, pielgrzymki (m.in. do Częstochowy) i udział w uroczystościach patriotycznych. Mimo to, po wybuchu I wojny światowej, B. zgłosił się jako ochotnik do armii niemieckiej. Walczył na frontach francuskim i włoskim, był czterokrotnie ranny. Wojsko opuścił w stopniu sierżanta. W 1918 powrócił do swojej rodzinnej miejscowości, gdzie ożenił się oraz przejął po ojcu gospodarstwo. Zajął się także pracą społeczną; został wiceprezesem Kółka Rolniczego w Markowicach, wkrótce potem przewodniczącym Sekcji Młodych Rolników w zarządzie Kółek Rolniczych w Raciborzu. Wówczas także zaczął aktywnie działać na rzecz przyłączenia ziemi śląskiej do Polski.

Uczestniczył w trzech powstaniach śląskich. Podczas pierwszego z nich dokonał próby wysadzenia mostu na Odrze pod Markowicami (w nocy z 16 na 17.08.1919), w 1920 był dowódcą 2. kompanii 4. (później 15.) Raciborskiego Pułku Piechoty POW Górnego Śląska, organizował także służbę sanitarną w 1. batalionie tego pułku. W 1921 został łącznikiem z ramienia dowództwa pułku raciborskiego z Międzysojuszniczą Komisją Rządzącą i Plebiscytową. Równolegle kontynuował działalność społeczną: w 1919 został wybrany radnym gminnym oraz wiceprezesem Polskiego Kółka Rolniczego

w Markowicach, był członkiem lokalnego towarzystwa śpiewaczego. Po podziale Górnego Śląska w 1921 pozostał po stronie niemieckiej, a jego gospodarstwo znalazło się zaledwie 500 metrów od linii granicy. Był szykanowany i kilkakrotnie pobity przez Niemców. Podczas wyborów uzupełniających do parlamentu niemieckiego, sejmiku pruskiego, sejmiku prowincjonalnego oraz powiatowego został członkiem komitetu wyborczego ZPwN (listopad 1922). Nie uzyskał mandatu do żadnego z ciał przedstawicielskich, jednak od tego czasu jego nazwisko regularnie pojawiało się na listach wyborczych wśród kandydatów Polaków. W 1923 włączył się w działalność Śląskiego Okręgu ZPwN, który powstał w Bytomiu. Rok później został członkiem zarządu Dzielnic I ZPwN w Bytomiu. Od 1927 był wiceprezesem tej jednostki (od 1928 – urzędującym wiceprezesem); wszedł także do RNacz. ZPwN. Organizował ochronę zebrań przed niemieckimi bojówkami, przemawiał na wiecach, starał się o pomoc finansową dla wdów i sierot po powstańcach śląskich. Dbał o rozwój polskiego życia narodowego, podróżował do wielu skupisk Polaków w Niemczech. Stał się jednym z najbardziej znanych orędowników walki o prawa mniejszości polskiej w państwie niemieckim. W 1924 został wybrany sołtysem Markowic, jednak na zatwierdzenie wyboru ze strony władz niemieckich musiał czekać trzy lata. Efektywna i niebezpieczna była działalność B. w Polsko-Niemieckiej Komisji Mieszanej ds. Górnego Śląska, gdzie nieraz przemawiał w sposób nieparlamentarny, ale sugestywny i skuteczny. W wyborach w 1925 został wybrany do sejmiku pow. raciborskiego, a także delegatem do Górnośląskiej Izby Rolniczej w Opolu. W tym roku mianowany wiceprezesem ZG Polskiej Partii Ludowej (do jej rozwiązania w 1938). W 1929 został posłem do opolskiego sejmiku prowincjonalnego, gdzie niejednokrotnie bardzo stanowczo bronił polskich interesów. Został zapamiętany jako wybitny mówca i trybun ludowy. Wzbudzało to wściekłość Niemców, którzy rozpowszechniali szkalujące B. pocztówki. W sierpniu 1931 doszło nawet do zamachu, w którym pod nieobecność B. obok jego domu eksplodował ładunek wybuchowy; w środku znajdowała się jego żona i czworo małych dzieci. Niechętnie B. były także władze polskie, uważając jego formę działalności za zbyt konfrontacyjną.

Po dojściu do władzy partii narodowo-socjalistycznej w Niemczech i pogorszeniu sytuacji Polaków na Śląsku, B. przygotował szereg memoriałów, w tym adresowanych do samego Adolfa Hitlera. Pisał także teksty do prasy oraz wydawał broszury poświęcone walce o prawa polskiej mniejszości, m.in. *Po 15 lipca 1937?*, omawiającą sytuację w związku z zakończeniem prac przez Polsko-Niemiecką Komisję Mieszaną. Był zaangażowany w I Kon-

gres Polaków w Niemczech, najpierw przemawiając na poprzedzających go sejmikach, a następnie będąc jednym z głównych mówców na Kongresie Polaków w Berlinie 6.03.1938. W tym samym roku uczestniczył także w III Zjeździe Polek Śląska Opolskiego na Górze św. Anny, z którego zdał relację przed mikrofonem Polskiego Radia w Katowicach. Był to jeden z powodów wręczenia mu przez Gestapo nakazu opuszczenia Śląska (31.12.1938), uzasadnianego nielojalną postawą wobec państwa niemieckiego. B. napisał wówczas głośny artykuł *Arka Bożek do ludu polskiego w Niemczech*, w którym namawiał rodaków, aby nie zważając na szykany, głośno przyznawali się do tego, że są Polakami. 21.01.1939 opuścił rodzinną miejscowość i udał się (zgodnie z nakazem) do Berlina. Również tam prowadził akcję, mającą na celu przygotowanie ludności polskiej w Niemczech do spisu powszechnego, który miał się odbyć w maju 1939. Wówczas to dokonano próby zamachu na jego życie. Wobec pojawiających się gróźb zamknięcia B. w obozie koncentracyjnym, w czerwcu 1939 schronił się w Polsce. Mimo usilnych prób alarmowania polskich władz o tragicznej sytuacji Polaków w Rzeszy, nie spotkał się ze zrozumieniem. Bardzo źle oceniał politykę zagraniczną Polski, prowadzoną przez ministra Józefa Becka.

Wybuch wojny zastał B. w Katowicach. Stamtąd, przez Sandomierz, Przemyśl, Lwów i Kutry dostał się do Rumunii. Jego dalsza droga wiodła przez Jugosławię i Grecję do Francji. Mianowany członkiem I RN, nie mógł uczestniczyć w jej pierwszym posiedzeniu, o czym informował Ignacego Jana → Paderewskiego w liście z 29.12.1939. B. przebywał wówczas w USA, gdzie wraz z gen. Józefem Hallerem i Zygmuntem → Nowakowskim miał nawiązać kontakt z Polonią w celu zachęcenia jej do wstępowania do tworzącej się Armii Polskiej we Francji. W swoich wspomnieniach zapisał, że nie spieszył się z powrotem do Francji w celu uczestniczenia w pracach RN, a całość działalności I RN oceniał jako nieudaną, której brakowało „życia, dynamiki”. Negatywnie osądzał także gen. Władysława Sikorskiego, uważał go za osobę lubiącą słuchać pochlebstw i mającą o sobie zbyt wysokie mniemanie, jednak swoich uwag nie wypowiadał publicznie. Ostatecznie B. złożył przyrzeczenie jako członek RN 7.05.1940. Poza jednym posiedzeniem, jego praca w RN przypadła już na okres pobytu w Wielkiej Brytanii. Był on jednym z najbardziej aktywnych uczestników tego gremium, zabierając głos nieomal na każdym posiedzeniu, składając interpelacje, zadając pytania. Jak sam stwierdził, uważał się za przedstawiciela Polaków w Niemczech i ludu śląskiego w RN. W swoich wystąpieniach podejmował konkretne tematy: troszczył się o stan polskiej armii w Wielkiej Brytanii i stosunki, jakie w niej panowały;

martwił go los żołnierzy, szczególnie przypadki złego traktowania Ślązaków; proponował rozwiązania kwestii uchodźców poprzez akcję kolonizacyjną; wypowiadał się na temat polityki wobec Polonii w USA. Za głównego wroga Polski uważał Niemcy, bagatelizując zagrożenie ze strony Związku Sowieckiego (uważał, że bolszewizm długo nie przetrwa). Był zwolennikiem układu Sikorski-Majski. Wraz z gen. Lucjanem → Żeligowskim był orędownikiem współpracy narodów słowiańskich. W kwestiach przyszłego ustroju Polski i miejsca Śląska był zdecydowanym zwolennikiem daleko idącej autonomii tej dzielnicy. Podczas posiedzeń nie bał się krytykować działań rządu w wielu kwestiach, szczególnie braku profesjonalnej polityki zagranicznej, słuchaniu niekompetentnych doradców; raził go brak jedności i spory wśród polskiej emigracji. B. posługiwał się prostym, często nieparlamentarnym językiem, wprawiając nieraz innych członków Rady w zakłopotanie.

B. był jednym z 11 członków I RN powołanych na tę funkcję w II kadencji RN dekretem Prezydenta RP z 3.02.1942, co świadczyło o zaufaniu gen. W. Sikorskiego wobec niego. Już na pierwszym posiedzeniu II RN B. ostro skrytykował zbytnią pobłażliwość rządu oraz niekonsekwencję w zwalczaniu osób szkodzących władzom RP i sprawie polskiej. Stał na stanowisku ścisłej współpracy RN z premierem i rządem. Jako członek Komisji Wojskowej RN dużo miejsca w swoich wystąpieniach poświęcał w dalszym ciągu sprawom polskiej armii; zabiegał o działania mające na celu oddzielenie od jeńców z armii niemieckiej Polaków siłą wcielonych do Wehrmachtu (szczególnie Ślązaków). Z jego inicjatywy przedstawiciele Komisji Wojskowej RN lustrowali polskie obozy w Szkocji, aby naocznie przekonać się o stanie polskiego wojska. Nie zapominał też o Śląsku Opolskim – był głównym autorem interpelacji (29.10.1942) wzywającej rząd do podjęcia działań zmierzających do powrotu tego obszaru w granice Polski. Pozostawał przy tym jednym z niewielu członków RN, którzy postulowali porozumienie się z Sowietami, nawet za cenę oddania im ziem wschodnich RP. B. aktywnie uczestniczył w życiu emigracji, także poza RN. Był jednym z inicjatorów powołania Koła Ślązaków w Wielkiej Brytanii. Jego mieszkanie było miejscem spotkań Ślązaków, którzy znaleźli się na emigracji; współorganizował uroczystości z okazji 20. rocznicy wybuchu III powstania śląskiego, które odbyły się w Dundee w Szkocji 4.04.1941.

W czerwcu 1945 powrócił do kraju. Szybko został mianowany wicewojewodą śląskim (później śląsko-dąbrowskim), odpowiedzialnym za sprawy Opolszczyzny, na której trwał proces weryfikacji ludności, przybywali ekspatrianci ze Wschodu, wywożono ludność niemiecką. B. został także zastępcą

pełnomocnika rządu na Śląsk Opolski. W tym okresie związał się z PSL; bliskie relacje z ludowcami (m.in. Stanisławem → Mikołajczykiem) nawiązał już na emigracji. 2.09.1945 został członkiem zarządu powiatowego PSL w Katowicach. Popierał tzw. referendum ludowe (30.06.1946), którego wyniki zostały sfalszowane przez władze komunistyczne. W 1946 powołany został na posła do KRN. Wziął udział w wyborach w 1947, uzyskując mandat z list PSL, szybko jednak przeszedł do podporządkowanego władzy SL. Od 1948 pełnił funkcję prezesa ZW SL. Uczestniczył w tzw. kongresie zjednoczeniowym, podczas którego utworzono ZSL (27.11.1949). W czerwcu 1950 stracił stanowisko wicewojewody śląsko-dąbrowskiego; był stopniowo odsuwany od działalności politycznej i społecznej jako osoba o niepewnej przeszłości, pojawiały się liczne donosy autorstwa jego partyjnych kolegów z ZSL. Szykanowani byli także członkowie jego rodziny. Równocześnie pogarszał się stan zdrowia B., który chorował na serce. Zm. 29.11.1954 w Katowicach.

Od 1918 B. był żonaty z Jadwigą z d. Komor, mieli czwórkę dzieci. W okresie tzw. Polski Ludowej odznaczony Śląskim Krzyżem Powstańczym, Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari (1946) oraz pośmiertnie Krzyżem Komandorskim OOP (1954). 9.05.1980 w Raciborzu odsłonięto jego okazały pomnik. Jest patronem ulic, m.in. w Warszawie, Katowicach i Opolu.

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 1–4, 72; Arkadiusz (Arka) Bożek na forum Rady Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej, oprac. D. Kisielewicz, Opole 2003; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; A. Bożek, *Pamiętniki*, Katowice 1957; J. Fajkowski, *Arka Bożek. „Siła nasza leży w nas samych”*, Warszawa 1999; R. Hajduk, *Arka Bożek*, Katowice 1973; D. Kisielewicz, *Arka Bożek (1899–1954). Działacz społeczno-polityczny Śląska Opolskiego*, Opole 2006; A. Nowak, *Arka Bożek – trybun ludu śląskiego, wielki syn ziemi raciborskiej*, Katowice 1990; R. Turkowski, *Przedstawicielstwo ludowców w Radzie Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1945*, w: *Depozyt Niepodległości. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie (1939–1991)*, red. Z. Girzyński, P. Ziętara, Toruń 2018, s. 115–140.

Bartosz Czajka

Jan Brandys

(1886–1970)

ksiądz, działacz ruchu
chrześcijańsko-demokratycznego,
członek I (21.12.1939–11.07.1940),
III (3.05.1949–5.06.1951)
i IV (3.11.1951–30.11.1953) RN,
dziekan generalny WP

Ur. 13.11.1886 w Dębinie koło Pawłowic w pow. pszczyńskim jako dziewiąte dziecko rolnika Pawła i Zuzanny z Karetów. Brandysowie od kilku pokoleń pełnili w Pawłowicach urząd wolnych sołtysów, prowadzili działalność społeczną i akcentowali swoją polskość. Wielką wagę przywiązywali do kształcenia dzieci.

Po ukończeniu gimnazjum w Pszczynie B. podjął w 1908 studia filozoficzno-teologiczne na Uniwersytecie Wrocławskim. Pozostawał pod dużym wpływem starszego o siedemnaście lat brata ks. Pawła Brandysa, śląskiego działacza społecznego i narodowego, w latach międzywojennych posła i senatora II RP. Podczas studiów wstąpił do Towarzystwa Akademickiego Górnoślązaków Polskich (Związku Utrakwistów), zajmującego się historią i literaturą polską. Należał też do organizacji „Swoi” i tajnego Związku Młodzieży Polskiej „Zet”. 22.06.1912 przyjął święcenia kapłańskie. Był wikariuszem kolejno w parafiach św. Katarzyny w Jastrzębiu (obecnie Jastrzębie-Zdrój), św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Sławiećicach (obecnie Kędzierzyn-Koźle), a od lutego 1913 w parafii Wszystkich Świętych w Rokiczach koło Strzelec Opolskich. W 1915 został administratorem tej parafii. W 1917 objął wikariat w parafii św. Wawrzyńca w Strzelcach Opolskich. Jako wikariusz parafialny wykazywał wiele energii i talentów organizacyjnych. Współpracował z Okręgiem Śląskim Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” i NRL w Poznaniu.

W lutym 1919 założył tajną POW Górnego Śląska w pow. strzeleckim i dzięki umiejętnej agitacji pozyskał dla sprawy polskiej wielu żołnierzy garnizonu strzeleckiego. Jego głębokie zaangażowanie w walkę o przyłączenie Śląska do Polski prawdopodobnie uniemożliwiło uzyskanie probostwa. Doprowadziło także do konfliktu B. z proboszczem – ks. Maksymilianem Gonczarskim, zasłużonym dla parafii św. Wawrzyńca, ale zdecydowanie przeciwnym angażowaniu się księży w walkę o polski Śląsk. W maju 1919 otrzymał z Poznania tajną nominację na stanowisko naczelnego kapelana wojskowego (dziekana) POW na obszar Górnego Śląska. Zagrożony aresztowaniem w lipcu musiał ratować się ucieczką na terytorium Polski. Podczas I powstania śląskiego (16–26.08.1919) formalnie pełnił funkcję szefa duszpasterstwa oddziałów powstańczych, jednak przebieg wydarzeń uniemożliwił zorganizowanie i działalność służby duszpasterskiej. Po upadku powstania uszedł do Polski i zgłosił się do służby w WP. 1.09.1919 bp połowy Stanisław Gall mianował B. kapelanem 1. pułku strzelców bytomskich, sformowanego z uchodźców z Górnego Śląska i Śląska Opolskiego. Z pułkiem, przemianowanym na 167. pp, wyjechał w maju 1920 na Front Litewsko-Białoruski. Często znajdował się na pierwszej linii, niosąc słowa pociechy i zagrzewając żołnierzy do wytrwania. Wyróżnił się odwagą i przytomnością umysłu 4–5.07.1920 w ciężkich walkach z wojskami Michaiła Tuchaczewskiego. 4 lipca towarzyszył żołnierzom 16. kompanii 167. pp podczas kontrataku, który zmusił bolszewików do odwrotu. Kiedy 5 lipca podczas boju nad rzeką Mniutą w kompanii zabrakło oficerów, samorzutnie objął dowództwo nad żołnierzami i obsadził pozycje obronne. Ranny w walkach odwrotowych na Wileńszczyźnie, po pobycie w szpitalu wrócił 27.09.1920 do pułku.

Na osobistą prośbę Wojciecha Korfanteo został odkomenderowany z wojska na Górny Śląsk. Brał udział w akcjach propagandowych przygotowujących plebiscyt i jako znakomity mówca dołączył do grona najpopularniejszych polskich działaczy na Śląsku. Przebywając w parafii swego brata ks. P. Brandysa w Dziergowicach (obecnie woj. opolskie gmina Bierawa), zorganizował z ochotników ok. sześciusetosobowy oddział, który podczas III powstania śląskiego jako „Grupa Dziergowicka” (nazywana też „grupą mjr Brandysa”) toczył pod jego komendą zacięte walki w rejonie Kędzierzyna. W połowie maja B. wszedł w skład Wydziału Duszpasterskiego utworzonego przez Naczelną Komendę Wojsk Powstańczych, a 27.05.1921 został mianowany szefem duszpasterstwa Grupy Wschód. Obowiązki duszpasterskie łączył z obowiązkami dowódcy wojskowego, stając się jedną z najbardziej znanych postaci III powstania śląskiego. Po demobilizacji wojsk powstańczych był

Komisarzem Likwidacyjnym na Śląsku z siedzibą w Rybniku. W 1922 nie przyjął propozycji bp. polowego S. Galla objęcia stanowiska dziekana Okręgu Korpusu nr II Grodno, na własną prośbę przeszedł do rezerwy w stopniu starszego kapelana (odpowiednik stopnia majora) i poświęcił się pracy duszpasterskiej. W latach 1922–1933 był proboszczem parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa w Brzezinach Śląskich, a 8.10.1933 objął parafię św. Barbary w Królewskiej Hucie (od 1934 Chorzów) po ks. Józefie → Gawlinie, który mianowany został biskupem polowym WP. Dał się poznać jako dobry organizator i gospodarz. Od 1937 był diecezjalnym kapłanem Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” na Śląsku. Prowadził także działalność charytatywną i społeczną. Był prezesem Pomocy Zimowej dla Bezrobotnych na Górnym Śląsku i przewodniczącym rady zarządzającej szpitalem św. Jadwigi w Chorzowie. Należał do grona organizatorów Związku Powstańców Górnośląska, a następnie działał w szeregach Związku Powstańców Śląskich, gdzie pełnił funkcję członka ZG. Sprawował też funkcję wiceprezesa koła 75. pp spadkobiercy tradycji 167. pp. Dla Wojskowego Biura Historycznego przygotował opracowanie *Dzieje powstań śląskich mojego frontu*. Związał się z śląską ChD, w 1931 został członkiem jej ZW i Rady Wojewódzkiej. 11.10.1931, podczas III Kongresu ChD, wszedł do RNacz. stronnictwa, następnie został członkiem ZG ChD. Po powstaniu w 1937 SP, zasiadał w Radzie Wojewódzkiej i RNacz. partii.

31.08.1939 jako kapłan rezerwy otrzymał kartę mobilizacyjną z obowiązkiem stawienia się 5 września w Modlinie (wg relacji B. w Lublinie). 3.09.1939, tuż przed wkroczeniem wojsk niemieckich, wyjechał samochodem ze Śląska. To najprawdopodobniej uratowało mu życie, bowiem nazwisko B. znalazło się na liście Polaków ściganych przez władze hitlerowskie (tzw. *Sonderfahndungsbuch*). Po agresji ZSRR nocą z 17 na 18 września przekroczył granicę rumuńską. Na wezwanie bp. J. Gawliny opuścił Rumunię i przez Jugosławię i Włochy dotarł do Francji, gdzie na konferencji działaczy SP w Paryżu został wybrany członkiem ZG SP. Zgłosił się do służby wojskowej, a gen. Józef Haller podjął starania, aby uzyskać dla niego w duszpasterstwie wojskowym stanowisko dziekana (odpowiednik stopnia płk.). Bp J. Gawlina rozważał nominację na szefa duszpasterstwa brygady i proboszcza WP. Ostatecznie 17.11.1939 mianował B. szefem duszpasterstwa Centrum Wyszkożenia Armii Polskiej w obozie w Coëtquidan w stopniu ppłk. W tym czasie, być może pod wpływem interwencji polityków i wojskowych w sprawie umieszczenia B. w duszpasterstwie wojskowym, bp J. Gawlina nabrał przekonania, że B. pragnie „za wszelką cenę” uzyskać stanowisko

dziekana i wytykał mu nadmierne ambicje osobiste. Niemniej wysoko cenił doświadczenie, talenty organizacyjne kapelana i jego pracę w Coëtquidan. W 1940 mianował go szefem duszpasterstwa Centrum Wyszkożenia Saperów w Angers. Kiedy 24.01.1940 wyjechał do Watykanu, na czas swojej nieobecności powierzył B. kierowanie kurią polową.

21.12.1939 Prezydent RP Władysław Raczkiewicz powołał B. na członka RN w Paryżu; kandydaturę kapłana na to stanowisko wsparł gen. Władysław Sikorski. Podczas pierwszego posiedzenia Rady na wniosek B. wybrano przez aklamację na jej przewodniczącego Ignacego Jana → Paderewskiego. Przy poparciu bp. J. Gawliny w następnym głosowaniu, również przez aklamację, powierzono B. funkcję sekretarza RN. Jako duszpasterz wojskowy i członek RN B. pobierał dwie pensje. Budziło to zastrzeżenia biskupa polowego i wywołało oburzenie w SP, którego kierownictwo żądało, aby kapelan ustąpił z RN. Pragnąc zatrzymać mandat Rady, B. zwrócił się do premiera z prośbą o bezpłatny urlop, ale go nie uzyskał. Podczas nabrzmiewania konfliktu bp J. Gawlina nazywał B. „nieprzemakalnym” i „niepouczalnym”, co zdaje się wskazywać, że między biskupem i podwładnym nie doszło do porozumienia. W tej sytuacji rozwiązaniem okazała się propozycja władz wojskowych wysłania B. do Syrii, gdzie rozpoczęto formowanie BSK.

30.04.1940 B. został mianowany przez NW szefem duszpasterstwa BSK. Po zatwierdzeniu nominacji przez bp. J. Gawlinę, złożył rezygnację z członkostwa w RN i przez Marsylię – Bejrut przybył w końcu maja do Syrii. Prace organizacyjne przerwała kapitulacja Francji i konieczność przejścia brygady do Palestyny. Tu dokończono budowę struktur służby duszpasterskiej i obsadę etatów. Aby po kapitulacji Francji przeciwdziałać upadkowi ducha i przypadkom niesubordynacji w oddziałach B. założył bibliotekę polową dla żołnierzy, a kapelani na jego polecenie regularnie wygłaszali pogadanki, prowadzili świetlice wojskowe, zaś po służbie odwiedzali żołnierzy w namiotach. Ich wpływ na wojsko był tak pozytywny, że kadra oficerska zaczęła zabiegać, aby kapelani jak najczęściej przebywali z żołnierzami. Niektórzy wyżsi oficerowie próbowali ingerować w funkcjonowanie duszpasterstwa i uzurpowali sobie prawo do wydawania poleceń kapelanom. B. reagował na to zdecydowanie, ucinając próby wkraczania w kompetencje szefa duszpasterstwa. Na pretensje dowódcy Ośrodka Zapasowego BSK, który próbował pouczać go o obowiązkach i podległościach kapelanów odpisał, że pouczeń od pułkownika na temat zależności szefa duszpasterstwa BSK od dowódcy brygady nie może przyjąć, gdyż jest starym kapelanem wojskowym i starym żołnierzem, który w przeszłości dowodził jednostkami dużo większymi niż

BSK razem z jej Ośrodkiem Zapasowym. Uprzedził że groźby nie zrobią na nim żadnego wrażenia. Stanowczy, bezkompromisowy, niekiedy wybuchowy, potrafił wykraczać poza ramy nakreślane regulaminami, zaskakiwać oficerów i biskupa polowego. Jednak większość kadry, łącznie z dowódcą brygady gen. Stanisławem Kopańskim i dowódcami pułków, odnosiła się do B. z sympatią i służyła konieczną pomocą. Podziwiano jego zdolności organizacyjne, troskę o podległych kapelanów i gotowość do stawiania w ich obronie. Jako doświadczony duszpasterz, obdarzony darem wymowy, zyskał także wielką popularnością wśród żołnierzy, którzy nazywali go „ojczulkiem”.

W końcu grudnia 1940 bp J. Gawlina otrzymał od B. raport z obsadą personalną służby duszpasterskiej BSK. Zdziwiony, że zostali do niej przyjęci księża, o zatrudnieniu których na stanowiskach kapelanów nikt mu wcześniej nie meldował, w przykrych słowach zarzucił B. samowolę, przypominając że do biskupa polowego należy mianowanie kapelanów wojskowych. W emocjonalnej odpowiedzi B. przypomniał wcześniejszą korespondencję z biskupem polowym i wysyłane raporty, nie kryjąc rozgoryczenia niesłuszną, jego zdaniem, krytyką. Prosił o natychmiastowe zwolnienie ze służby duszpasterskiej po zakończeniu wojny. Jak się wydaje argumentacja B. odniosła skutek, jako że latem 1941 został mianowany szefem duszpasterstwa WP na Wschodzie. 19.08–12.12.1941 wraz z brygadą przebywał w oblężonym Tobruku. Po zakończeniu kampanii libijskiej zatroszczył się o posługę religijną dla jeńców włoskich. Wybrał do niej pięciu księży włoskich, którym z własnych środków przydzielał hostie i wino mszalne.

Jesienią 1942 biskup polowy ponownie wytknął B. postępowanie niezgodne z przepisami, tym razem w dużo spokojniejszym tonie. Mimo słów krytyki musiał dobrze ocenić pracę kapelana, skoro 21.01.1943 mianował go dziekanem APW powstałej z połączenia oddziałów polskich na Wschodzie i armii gen. Władysława Andersa ewakuowanej z ZSRR. Dziekanowi podlegało ponad 100 kapelanów na obszarze od Afryki Północnej do Persji. W ciągu kilku miesięcy zreorganizował służbę duszpasterską, dostosowując ją do nowej struktury wojska wzorowanej na strukturze armii brytyjskiej. Zapewnił także posługę duszpasterską szkołom polskim, instytucjom prowadzonym przez wojsko oraz Polakom, którzy przymusowo wcieleni do armii niemieckiej, dostali się do niewoli w Afryce Północnej i przebywali w brytyjskich obozach jenieckich. Jednym z najważniejszych zadań duszpasterstwa APW na początku 1943 było przeciwdziałanie fali depresji ogarniającej szeregi na skutek długotrwałego oderwania od kraju, niepokoju o los najbliższych i niepewności co do losu Kresów Wschodnich RP, skąd pochodziła większość

żołnierzy. Pomocne okazały się doświadczenia zebrane przez B. podczas kierowania służbą duszpasterską BSK.

Po wyjeździe II Korpusu do Włoch B. pozostał z oddziałami polskimi rozlokowanymi w Palestynie, Syrii i Iranie. Gdy 18.08.1944 Dowództwo APW zostało przemianowane na III Korpus Polski B. otrzymał nominację na dziekana nowej formacji, przekształconej 5.12.1944 w Dowództwo Jednostek Wojska na Środkowym Wschodzie. 4.09.1947 wraz z ostatnimi oddziałami polskimi wyjechał do Wielkiej Brytanii. Stanął kwaterą w Penrhos (Walia), pełnił posługę duszpasterską w Polskim Korpusie Przysposobienia i Rozmieszczenia i w ramach demobilizacji likwidował agendy duszpasterstwa wojskowego. Nie ufał komunistom. Jako uczestnik wojny z Rosją sowiecką i powstań śląskich obawiał się powrotu do kraju zniewolonego przez Moskwę, dlatego zwrócił się do Kurii Diecezjalnej w Katowicach z prośbą o bezterminowy urlop, który został mu udzielony.

Po zakończeniu demobilizacji osiadł przy PMK przy polskim kościele na Devonia Road w Londynie. W maju 1947 został proboszczem polskiej parafii Matki Boskiej Częstochowskiej na Devonia Road. Parafia stała się centrum polskiego życia politycznego w Londynie, spotykali się tutaj czołowi politycy i wojskowi przebywający na uchodźstwie. B. cieszył się wielkim szacunkiem wśród parafian i sławą znakomitego spowiednika. W 1950 został wybrany przez księży polskich dziekanem dekanatu Londyn. Na tym stanowisku szeroko rozwinął akcję charytatywną wśród parafian polskich, którą prowadził nieprzerwanie do końca swojej posługi kapłańskiej. W 1952 wszedł w skład Komitetu Organizacyjnego Stowarzyszenia Kapłanów Polskich w Wielkiej Brytanii i jako członek-założyciel był do 1959 prezesem stowarzyszenia.

Stale utrzymywał kontakt z przyjaciółmi z Polski m.in. z biskupami diecezji katowickiej – Stanisławem Adamskim, Herbertem Bednorzem, Juliuszem Bieńkiem. Przesyłał im różnymi drogami lekarstwa, książki, żywność, odzież. Korespondował z kurią w Katowicach (1953–1956 Stalinogrodzie). 12.11.1954 kuria powiadomiła B. że cofa mu bezterminowy urlop, wzywa do powrotu do kraju i objęcia parafii św. Barbary w Chorzowie do 31.12.1954, a nieprzybycie do tego dnia uważane będzie za rezygnację z parafii. Wahał się, nie wierzył jednak w płynące z kurii zapewnienia, że nie grozi mu aresztowanie i ostatecznie zrezygnował z powrotu do Polski.

Obok pracy duszpasterskiej i kierowania parafią B. szeroko zaangażował się w działalność organizacyjną i polityczną uchodźstwa polskiego w Wielkiej Brytanii. Jako postać powszechnie znana, o niekwestionowanych zasługach dla sprawy polskiej, był zapraszany do organizacji i ugrupowań politycznych

działających na emigracji. W konfliktach, które od 1947 coraz mocniej dzieliły polską emigrację stał konsekwentnie po stronie Prezydenta RP Augusta Zaleskiego. 3.05.1949 został powołany przez A. Zaleskiego do III RN z ramienia SP. W czerwcu decyzją RN wszedł w skład komisji specjalnej złożonej z osób o nieposzlakowanej opinii, której powierzono ustalenie stanu funduszków państwa znajdujących się w posiadaniu ośrodków polskich działających na uchodźstwie; B został wybrany wiceprzewodniczącym Komisji Specjalnej. Od 5.02.1951 działał w komisjach: Spraw Zagranicznych, Kultury i Oświaty, Wojskowej. Piastował również godność prezesa Rady Zagranicznej SChD i prezesa Sądu Honorowego, był członkiem Chrześcijańskiego Zjednoczenia Zawodowego Polskiego.

3.05.1951 został powołany do IV RN, 25.10.1952 na członka Głównej Komisji Skarbu Narodowego, a w 1954 został wybrany na prezesa Tymczasowej Głównej Komisji Skarbu Narodowego. Kiedy A. Zaleski nie ustąpił z zajmowanego urzędu po siedmiu latach prezydentury, wspierał go przeciwko TRaJN i Radzie Trzech. 11.10.1954 księża otrzymali okólnik uzgodniony z abp. J. Gawliną, wzywający duchownych do wycofania się z obu komitetów Skarbu Narodowego w ciągu dwóch tygodni. Wówczas B. wystąpił do abp. J. Gawliny o pozwolenie na pełnienie funkcji prezesa, a kiedy nie otrzymał go złożył prezesurę 27.10.1954.

10.04.1961 został powołany przez Prezydenta RP A. Zaleskiego do Kapituły OOP, a 11.11.1964 został mianowany dziekanem generalnym (generałem brygady). 4.11.1965 pap. Paweł VI podniósł B. do godności prałata domowego Jego Świątobliwości, a następnie protonotariusza apostolskiego.

Zm. po ciężkiej chorobie 27.02.1970 w Londynie. Spoczął na Cmentarzu św. Patryka w Leyton. Odznaczony: Krzyżem Komandorskim OOP, Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych (trzykrotnie), Złotym Krzyżem Zasługi (dwukrotnie), Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi, Gwiazdą Górnośląską, Mieczami Hallerowskimi, Złotym Medalem Skarbu Narodowego RP; na uchodźstwie – Wielką Wstęgą OOP, Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą OOP. W Katowicach w kościele garnizonowym św. Kazimierza Królewicza wmurowano tablicę upamiętniającą B., ufundowaną przez kapelanów WP.

* * *

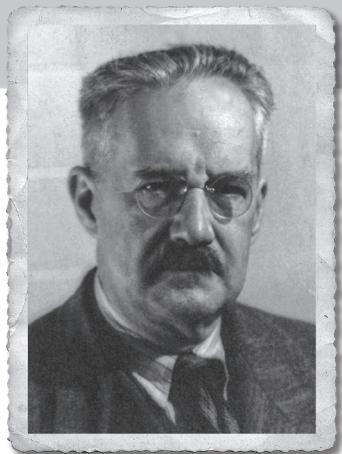
CAW-WBH, Kolekcja akt odznaczeniowych Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości, Brandys J., KN i MN 55/16776 Wniosek odznaczeniowy; Brandys J., KN101/20.07.1932. Wniosek odznaczeniowy. III Powstanie Śląskie – 13 Pułk Piechoty Żorski, I.300.19.1; IPMS, 2 Korpus Polski, A.XI.65.15.2, A.XI.65.15.3, A.XI.65.15.4, A.XI.15.7, A.XI.65.15.12;

Kapelani wrześniowi. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje, opracowania, red. W. J. Wysocki, Warszawa 2001; J. Gawlina, *In viam pacis. Dziennik Biskupa Polowego Wojska Polskiego 1939–1945*, Katowice 2019; J. Gawlina, *Wspomnienia*, Katowice 2014; M. Ceglarek, *Kapelani Wojska Polskiego z okresu wojny polsko-sowieckiej 1919–1921*, Warszawa 2021; P. Majka, *Generał Józef Gawlina Biskup Polowy*, Warszawa 2017; J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914–1945*, Warszawa 1998; D. Szlachta, *Ksiądz Jan Brandys*, Warszawa 2021; B. Szwedo, *Kapelani wojskowi na drogach ku niepodległości. Sto biogramów na stulecie Biskupstwa Polowego w Polsce*, Warszawa 2019, s. 56–64; J. Humeński, *Wojskowa służba duszpasterska w powstaniach śląskich*, w: *Wojskowa służba śląskich duchownych w latach 1918–1980*, red. Z. Kapąła, J. Myszor, Katowice 1999, s. 27–53; H. Przybylski, *Brandys Jan*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, t. I, Lublin 1994, s. 49; M. Starczewski, *Grupa ks. kpt. Jana Brandysa w III powstaniu śląskim*, w: *Nad Odrą, Olzą i Bierawką podczas III powstania śląskiego*, red. Z. Kapąła, W. Ryżewski, Bytom 1995, s. 256–264.

Janusz Odziemkowski

Stanisław Jan Celichowski

(1885–1947)

prawnik, samorządowiec,
działacz ruchu narodowego,
członek II RN (3.02.1942–24.08.1943),
podsekretarz stanu w MOAP

Ur. 25.09.1885 w Bninie w pow. kaliskim, syn Zygmunta i Zofii z Ziemnych, brat Kazimierza, Witolda, Haliny i Jadwigi. Ojciec C., doktor historii, był pełnomocnikiem Jana Działyńskiego i zarządcą Biblioteki Kórnickiej, a także prezesem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Z kolei jego brat Witold pełnił funkcję wojewody poznańskiego oraz prowadził własną praktykę adwokacką.

C. uczył się w poznańskim gimnazjum św. Marii Magdaleny. Po zdaniu matury rozpoczął studia prawnicze w Niemczech. Studiował w kilku ośrodkach akademickich: Berlinie, Lipsku, Monachium i Halle, gdzie w 1910 obronił doktorat z nauk prawnych. Następnie rozpoczął praktykę adwokacką we własnej kancelarii, którą założył w Ostrowie Wielkopolskim. Po 1913 przez krótki okres był także zastępcą notariusza generalnego w Pleszewie. W trakcie I wojny światowej dołączył do LN (1915) oraz służył w wojsku niemieckim. W 1916 mianowano go adwokatem przy poznańskim Wyższym Sądzie Krajowym. Pod koniec tegoż konfliktu zbrojnego C. był zaangażowany w tworzenie cywilnych oraz wojskowych struktur przygotowujących powstanie wielkopolskie. W październiku 1918 został mianowany komisarzem Komitetu Obywatelskiego w pow. śremskim, a także współtworzył Radę Żołnierską i Radę Robotniczą w Kórniku. Po wybuchu powstania brał czynny udział w walkach ulicznych w Poznaniu. Następnie został skierowany na teren pow. śremskiego. Dowodził walkami o Śrem, a także o: Zbąszyń,

Strzyżew, Łomnicę, Rawicz i Zieloną Wieś. W trakcie powstania C. został mianowany komendantem 1. kompanii powstańczej w Kórniku, a następnie dowódcą II batalionu 11. Pułku Strzelców Wielkopolskich. Jego jednostka zorganizowała skuteczną obronę odcinka Jutrosin – Krotoszyn – Odolanów. Po zakończonych walkach C. został przeniesiony do rezerwy WP w stopniu porucznika (1919). W nawiązaniu do własnych doświadczeń ze szlaku bojowego spisał on wspomnienia, które zostały wydane w latach trzydziestych XX w. (*Wyprawa zbąszyńska. Wyprawa uczestnika*, Poznań 1935).

W 1919 C. zaangażował się w prace nad odbudową administracji polskiej w Wielkopolsce. Został mianowany kierownikiem Wydziału Wojskowego w Ministerstwie byłej Dzielnicy Pruskiej, a także delegatem tej jednostki w MSW. W 1920 powrócił do praktyki adwokackiej i aktywności naukowej. Prowadził, w charakterze redaktora naczelnego, dwa czasopisma: „Przegląd Polski Ustawodawstwa Cywilnego i Kryminalnego” oraz „Przegląd Administracyjny. Dwutygodnik poświęcony teorii i praktyce prawa administracyjnego”. Zasiadał także w redakcji „Gazety Administracji i Policji Państwowej”. Jego większe zaangażowanie w życie polityczne II RP można było zaobserwować po przewrocie majowym. Był wówczas współtwórcą, utworzonego 20.05.1926 w Poznaniu, Komitetu Wojewódzkiego Organizacji Obrony Państwa, a Roman Dmowski powierzył mu funkcję oboźnego OWP na woj. poznańskie. Po 1926 C. przejawiał coraz większą aktywność w środowisku ND, zarówno na polu społecznym, jak i politycznym. Uczestniczył on w pierwszym zjeździe wojewódzkim SN w Poznaniu (19.09.1928). Był członkiem najważniejszych gremiów SN, jako członek RNacz. (1928–1939) i ZG (1935–1939). Z poparciem własnej partii zasiadał w poznańskim sejmiku wojewódzkim (1932–1939) oraz poznańskiej radzie miejskiej, gdzie od grudnia 1938 kierował klubem radnych SN. W marcu 1939 wybrano go na stanowisko prezydenta miasta. Swoją funkcję pełnił zaledwie przez dwa miesiące, ponieważ zdaniem władz sanacyjnych został wybrany jedynie na okres próbny. W tym czasie związał się również bliżej z grupą polityków partii skupionych wokół Mariana Seydy.

Po 1926 C. angażował się również w życie społeczno-kulturalne, będąc członkiem i animatorem wielu zrzeszeń zawodowych, samokształceniowych oraz wojskowo-obronnych. Był członkiem komitetu założycielskiego NZA, gdzie piastował funkcję prezesa oraz członka ZG. Został też mianowany filistrem *honoris causa* Korporacji Studentów Uniwersytetu Poznańskiego „Filomatia Posnanensis”, pełniąc funkcję prezesa Koła Filistrów. Ponadto był wiceprezesem wojskowego Legionu Wielkopolskiego, członkiem Związku

Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”, działaczem Straży Narodowej, Towarzystwa Samoobrony Społecznej „Rozwój” oraz Stowarzyszenia Porządku Społecznego.

W pierwszych dniach II wojny światowej C. pozostał w Poznaniu. 3.09.1939 prowadził obrady rady miejskiej i objął obowiązki komendanta Straży Obywatelskiej oraz prezydenta miasta. W obawie jednak przed represjami ze strony III Rzeszy ze względu na udział w powstaniu wielkopolskim – wyjechał z miasta. Skierował się wówczas do Lwowa, gdzie w grudniu 1939 został aresztowany przez NKWD. We wrześniu 1940 wywieziono go do łagru koło Workuty. Ostatecznie został zwolniony na skutek układu Sikorski-Majski. W grudniu 1941 udało mu się dotrzeć do Kujbyszewa. Następnie przez Baku, Samarkandę, Baku, Teheran, Bagdad, Kair i Lagos trafił ostatecznie, w czerwcu 1942, do Londynu. C. był jednym z ważniejszych polityków SN, którzy na skutek wspomnianego porozumienia byli w stanie dotrzeć do Wielkiej Brytanii. Odzyskanie wolności w konsekwencji zawartego układu polsko-sowieckiego wpływało także na osobistą percepcję C. polityki wschodniej gen. Władysława Sikorskiego. C. poparł partyjną frakcję M. Seydy afirmującą uczestnictwo narodowców w rządzie generała. Tym samym stał na innym stanowisku niż SN i jego prezes Tadeusz → Bielecki będący w opozycji do tego gabinetu.

C. uważał, razem z innymi oponentami prezesa SN, że nieobecność przedstawicieli ugrupowania w rządzie i RN będzie niezrozumiała przez kraj, a w przyszłości może doprowadzić do wykorzystania tego faktu przez inne stronnictwa. Twierdził, że w tym historycznym momencie należy przyjąć odmienną postawę. Wobec tego był traktowany, jako jeden z głównych „frondystów” należących do grupy M. Seydy, ze względu na swoją przeszłość związaną z pełnionymi funkcjami w SN oraz doświadczenia praktycznego wymiaru układu Sikorski-Majski. W efekcie postawy całej tej grupy, jej przedstawiciele (M. Seyda i Wacław Komarnicki) weszli do rządu gen. W. Sikorskiego w styczniu 1942. Miesiąc później mandaty przewidziane dla przedstawicieli SN w nowej RN przypadły wyłącznie „frondystom”. Na skutek tych ruchów władze SN wykluczyły członków nieformalnej grupy M. Seydy ze wszystkich swoich struktur ze względu na przyjęcie członkostwa w Radzie wbrew woli i wiedzy władz SN. Kierownictwo partii stało na stanowisku, że wszystkie te osoby reprezentują „jedynie siebie a nie stronnictwo”. Na skutek tego konfliktu SN pozostało opozycyjne wobec gabinetu gen. W. Sikorskiego. Z czasem kryzys wewnętrzny zażegnano, ale ugrupowanie zostało wyraźnie osłabione, odeszli bowiem z niego politycy znani i doświadczeni, w tym C.

Równolegle do tego procesu, C. został mianowany członkiem RN w dniu 3.02.1942. Warto dodać, że wówczas przebywał on w Związku Sowieckim. Po dotarciu do Londynu w czerwcu 1942 C. podpisał formalne oświadczenie, że zgadza się zostać członkiem Rady oraz złożył wymagane przyrzeczenie. Jednocześnie został wyznaczony na jej wiceprzewodniczącego, zastępując na tym stanowisku Lucjana → Rybińskiego. C. został usunięty z listy członków SN zdecydowanie później niż cała grupa „frondystów” przebywająca w Londynie. Informacja o tym fakcie pojawiła się w organie prasowym SN „Myśl Polska” dopiero w sierpniu 1942. Prawdopodobnie prezes T. Bielecki liczył na możliwość osobistego przekonania C. do opuszczenia „frondy” i zajęcia stanowiska opozycyjnego wobec gabinetu gen. W. Sikorskiego. Tak się jednak nie stało i C. podzielił los swojego środowiska, które zostało gremialnie wykluczone ze SN w dniu 20.02.1942.

Pozbawienie członkostwa w SN spowodowało, że C., jako jedyny z „frondystów”, postanowił odnieść się do tej decyzji bezpośrednio do T. Bieleckiego w kilkustronicowym liście. Podważał on monopol prezesa na autorytatywne przemawianie w imieniu SN i konstytutywne wykreślenie go z listy członków partii. C. uważał, że nadal pozostaje członkiem ugrupowania, gdyż reprezentował właściwą, jego zdaniem, ideologię stronnictwa. Wskazywał, że jego poglądy są zgodne z programem ugrupowania, z którym utożsamiają się działacze w kraju i ZSRR. C. prezentował własną wykładnię statutu SN z 1935, podważając wybrane kompetencje ZG, jako jedynie wykonawców właściwej władzy rządzącej, czyli Komitetu Głównego (część RNacz.). Z jego stanowiskiem nie zgadzały się jednak władze SN oraz poszczególne struktury partii w różnych częściach świata. Szczególnie negatywny wydźwięk miało pismo działaczy ugrupowania z Iranu, którzy wskazywali na rozbijanie przez niego jedności SN, co mieli wykorzystywać przeciwnicy polityczni obozu narodowego. Nie przeszkadzało to jednak grupie M. Seydy, w tym C., bronić swojego prawa do reprezentowania stronnictwa na zewnątrz i występować w charakterze przedstawicieli obozu narodowego. Taki stosunek do tego środowiska przyjmował także rząd gen. W. Sikorskiego, który wielokrotnie podkreślał w różnych enuncjacjach, że uważa polityków z grupy M. Seydy za przedstawicieli SN w rządzie i radzie.

W ramach prac II RN C. zasiadał w czterech komisjach: Spraw Zagranicznych i Budżetowej, jako zastępca członków, oraz w Wojskowej i Prawno-Politycznej – w obu w roli zastępcy przewodniczącego. W aspekcie prezentowanych postulatów politycznych C. wielokrotnie odnosił się do spraw administracyjnych oraz wschodnich (zarówno na forum plenarnym

Rady, jak i podczas obrad komisji). Pomimo poparcia polityki gen. W. Sikorskiego, C. zdecydowanie opowiadał się za pełną suwerennością i integralnością państwa, a przeciwko sugestiom dotyczącym zmiany granic RP. W związku z tym w październiku 1942, wraz z innymi radnymi, protestował wobec też głośnego artykułu Ksawerego Pruszyńskiego zamieszczonego w londyńskich „Wiadomościach” (*Wobec Rosji*). Wystąpił wówczas do MSZ z interpelacją w tej sprawie. Zwracał się do kierownictwa ministerstwa z prośbą o zajęcie stanowiska wobec niedawnego przedstawiciela polskiej służby zagranicznej, jakim był K. Pruszyński. C. nie zgadzał się z nim w ocenie wagi czynnika rosyjskiego w polityce polskiej. Jednoznacznie występował przeciwko nieprecyzyjnym sugestiom autora na temat ewentualnych cesji polskich ziem wschodnich w imię poprawnych relacji bilateralnych. C. nie podzielał też negatywnej opinii części członków rządu i Rady wobec zerwania stosunków dyplomatycznych z ZSRR. Oponował przed takim stawianiem sprawy, jakoby jedynie polskie błędy (zwrócenie się do MCK w Genewie, oświadczenie ministra Mariana Kukieła) miały wpływ na ten fakt. C. wskazywał, że porozumienie Sikorski-Majski miało zapewnić Rosjanom odpowiednie korzyści polityczne. Moskwa liczyła na polską dywersję na tyłach Wehrmachtu oraz na udział PSZ w walkach na froncie wschodnim. Nic takiego nie nastąpiło, istotnej zmianie uległ też sam stosunek Polaków do Rosjan. Według C. to właśnie były główne czynniki stojące za zerwaniem stosunków polsko-sowieckich.

C. był jednym z prawników opiniujących dekret Prezydenta RP o karaniu za zbrodnie wojenne. W ramach prac rządowych C. współpracował blisko z ministrem sprawiedliwości W. Komarnickim, zasiadając w komisji redakcyjnej projektu dekretu Prezydenta RP o zmianie niektórych przepisów prawa o ustroju sądów powszechnych. Dekret ten reformował polskie sądownictwo na zasadach demokratycznych, określając niezależność wymiaru sprawiedliwości od administracji państwowej. Po śmierci gen. W. Sikorskiego C. wszedł do rządu Stanisława → Mikołajczyka. Został mianowany podsekretarzem stanu i kierownikiem Działu Administracji Okupacyjnej w MOAP. Nowe ministerstwo powstało na mocy dekretu Prezydenta RP z 24.08.1943, a na jego czele stanął Karol Popiel z SP. Tym samym grupa M. Seydy poszerzyła swój udział w nowym gabinecie właśnie o C., co określano mianem sukcesu. Jednocześnie C. musiał zrezygnować z zasiadania w RN, a jego miejsce zajął Czesław → Meissner. W toku prac ministerialnych powołano Komisję Prac Ustawodawczych, organ opiniodawczo-doradczy, który z czasem stał się centralnym ośrodkiem opracowywania projektów

legislacyjnych MS. C. dołączył do sekcji V Komisji Prawa i Postępowania Karnego i Więziennictwa.

Od momentu powołania PWPO w 1944, C. był na nim wykładowcą prawa cywilnego. W 1945 na bazie swoich zainteresowań naukowych, a także doświadczeń z pracy w ministerstwie, wydał dwie publikacje (*Prawo cywilne na Ziemiach Zachodnich Polski* oraz *Ogólne zasady i pojęcia prawne oraz ich rozwój*, Londyn 1945).

Po zakończeniu II wojny światowej C. pozostał w Londynie, gdzie zm. 20.03.1947. Został pochowany na katolickim cmentarzu św. Marii w Kensal Green, a jego symboliczny grób znajduje się na cmentarzu w Bnynie. Został odznaczony Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Oficerskim OOP, Krzyżem Walecznych, Złotym Krzyżem Zasługi i Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości.

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 2–4, 72; IPMS, KOL. 151; G. Łukomski, *Kresy zachodnie i wschodnie w pracach Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie 1939–1945. Wybór źródeł*, Warszawa 2006, s. 88, 196; S. Celichowski, *Wyprawa zbąszyńska. Wspomnienia uczestnika*, Poznań 1935; M. Dymarski, *Stosunki wewnętrzne wśród polskiego wychodźstwa politycznego i wojskowego we Francji i w Wielkiej Brytanii 1939–1945*, Wrocław 1999, s. 204; Z. J. Hirszt, *II Rzeczpospolita. Polskie państwo podziemne 1939–1945*, Białystok 1998, s. 72, 82; K. Kaczmarek, *O Wielką Polskę na wojennym wychodźstwie. Stronnictwo Narodowe wobec rządu gen. Władysława Sikorskiego (1939–1943)*, Rzeszów 2013, wg indeksu; S. Kilian, *Myśl społeczno-polityczna Tadeusza Bieleckiego*, Kraków 2000, wg indeksu; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, s. 33–35, 56–58, 64–65; H. Lisia, *Narodowa Demokracja w Wielkopolsce w latach 1918–1939*, Poznań 2006, wg indeksu; W. Grabowski, *Przygotowania rządu RP w latach wojny światowej do objęcia w posiadanie tzw. ziem postulowanych*, w: *Nad Odrą i Bałtykiem. Myśl zachodnia. Ludzie – koncepcje – realizacja do 1989 r.*, red. M. Semczyszyn, T. Sikorski, A. Wątor, Szczecin 2013, s. 73–83, 440–455; Z. Kaczmarek, *Stanisław Celichowski*, w: *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Warszawa–Poznań 1983, s. 95–96; W. Lutwak, *Stanisław Celichowski*, w: *Słownik biograficzny adwokatów polskich*, red. A. Redzik, Warszawa 2018, s. 52; *Stanisław Celichowski*, w: *Czy wiesz kto to jest? Uzupełnienia i sprostowania*, red. S. Łoza, Warszawa 1939, s. 36; A. Friszke, *Z dziejów Stronnictwa Narodowego na emigracji w latach 1939–1942*, „Zeszyty Historyczne” 1990, z. 92, s. 38, 41–43; M. Materniak-Pawłowska, *Prawniczy ród Celichowskich*, „Kronika Miasta Poznania” 2008, z. 3, s. 373–387.

Michał Dworski

Marian Bogdan Chełmickowski

(1900–1957)

ekonomista, dziennikarz,
działacz ruchu narodowego,
członek II RN (3.02.1942–1.12.1942)

Ur. 17.05.1900 w Poznaniu. Syn Józefa i Michaliny z Witkowskich. W 1919 służył w ochotniczej służbie wojskowej. Ukończył ekonomię na Uniwersytecie Poznańskim, gdzie uzyskał stopień doktora nauk ekonomicznych. W swojej działalności naukowej interesował się Związkami Zawodowymi Robotników Polskich w Królestwie Pruskim. Od 1924 pracował jako dziennikarz oraz kierownik działu gospodarczego w „Kurierze Poznańskim”. Członek zarządów SN, Związku Polskiego Towarzystwa Rzemieślników i Ekonomistów. Założyciel Towarzystwa Polsko-Angielskiego w Poznaniu.

We wrześniu 1939 przez Węgry opuścił kraj i przedostał się do Francji, dokąd dotarł 15.10.1939. Pracował w Centrali Informacji i Dokumentacji w Paryżu. Następnie przez Hiszpanię i Portugalię dotarł 5.10.1940 do Wielkiej Brytanii. Pracował w MID w Londynie. Działacz SN na uchodźstwie. Od 1940 pracownik Biura Prac Politycznych, Ekonomicznych i Prawnych w Londynie. 1.03.1941 rozpoczął pracę na stanowisku szefa Oddziału Politycznego Biura Prac Politycznych, Ekonomicznych i Prawnych w Oksfordzie.

3.02.1942 został mianowany członkiem RN, w której 11.03.1942 wszedł w skład Komisji Społeczno-Gospodarczej. 1.12.1942 przestał być członkiem Rady, a na jego miejsce powołano Romana → Fenglera.

C. rzadko zabierał głos podczas posiedzeń RN. W wystąpieniu z 3.07.1942, na którym w imieniu Klubu Narodowego przyłączył się do życzeń z okazji święta narodowego USA, nawiązał do zbieżnego pojmowania idei wolno-

ściowych w obu krajach. Porównał unię polsko-litewską z unią federalną amerykańskich stanów. Przedstawił Polskę jako kraj tolerancyjny, wielonarodowościowy, wielokulturowy, nowoczesny i otwarty, zaś asymilację na gruncie polskim Ormian, Greków, Szkotów, Czechów, Żydów czy też Niemców jako dowód świadczący o wyjątkowości kultury polskiej. Waleczność polskich bohaterów wolnościowych miała, jego zdaniem, bezpośredni wkład w realizację amerykańskich dążeń niepodległościowych. Z kolei zbrojny czyn amerykański przyczynił się do odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918. C. wyrażał wiarę w poparcie narodu amerykańskiego dla spraw polskich w okresie II wojny światowej. W tym kontekście podkreślał znaczenie pięciomilionowej społeczności amerykańskiej pochodzenia polskiego.

Od przyjazdu do Wielkiej Brytanii mieszkał wraz z rodziną przy Longwall Street w Oksfordzie. Po II wojnie światowej pozostał na emigracji. Zm. w 1957. Pozostawił żonę Marię z Nowakowskich i córkę (ur. 1941 w Oksfordzie).

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A. 5, t. 2, 71–73; *Rzeczpospolita Polska czasu wojny. Dziennik Ustaw RP i Monitor Polski 1939–1945*, red. nauk. A. K. Kunert, Warszawa 1995, s. 41; *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórniak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. IV, VII, Kraków 1998, 2006, wg indeksu; *Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939–1947*, oprac. J. Piotrowski, t. 1, Wrocław 2004, s. 639; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, s. 33–34; S. Stroński, *Polityka rządu polskiego na uchodźstwie w latach 1939–1942*, oprac. J. Piotrowski, t. III, Nowy Sącz 2007, s. 20, 509; J. Rabiński, *Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej podczas drugiej wojny światowej. Wybrane aspekty funkcjonowania*, w: *Depozyt Niepodległości. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie (1939–1991)*, red. Z. Giżyński, P. Ziętara, Toruń 2018, s. 26, 28.

Jadwiga Kowalska

Adam Ciołkosz

(1901–1978)

filolog polski, działacz ruchu socjalistycznego,
poseł na Sejm II RP,
członek I (4.03.1940–3.09.1941)
i II (3.02.1942–21.03.1945) RN,
przewodniczący EZN

Ur. 5.01.1901 w Krakowie. Jego ojciec Kacper, syn małego rolnego chłopca z Krośnieńskiego, ukończył gimnazjum w Jasle, a w 1894 rozpoczął studia polonistyczne na UJ. Po ich ukończeniu został zatrudniony jako nauczyciel w Gimnazjum św. Anny w Krakowie, gdzie przez wiele lat był nauczycielem języka polskiego. Matka C. była córką uczestnika powstania styczniowego z 1863, Adama Idzikowskiego, inżyniera, który w Galicji budował linie kolejowe. Ojciec matki, w cieniu którego dorastał młody Adam, po klęsce powstania schronił się we Francji, następnie zaś przybył do Krakowa. C. dorastał w domu o silnie zarysowanym obliczu politycznym – lewicowym, a także patriotycznym, niepodległościowym i demokratycznym. Jego ojciec był osobą zaangażowaną politycznie, kandydował w wyborach do parlamentu austriackiego (bez powodzenia), współpracował z lewicowym tygodnikiem „Gazeta Tarnowska”, był założycielem Towarzystwa Budowy Tanich Domów w Tarnowie, czynnie wspierał miejscowe inicjatywy o charakterze społeczno-politycznym. W 1918 wstąpił do PPS i stanął na czele Komitetu Powiatowego w Tarnowie, zaś w 1921 został radnym miejskim tej partii.

W młodości C. odegrał znaczącą rolę w organizacji harcerskiej, do której wstąpił w 1911, mając dziewięć lat. Zafascynowany skautingiem, doszedł do szczebla komendanta Dzielnic Harcerskiej w Tarnowie i zdobył stopień „harcera Rzeczypospolitej”. W 1917 C. utworzył pierwsze w kraju muzeum pamiątek harcerskich oraz harcerskie muzeum wojenne.

Był organizatorem obozów harcerskich, roboczych i szkoleniowych, a także warsztatów introligatorskich i stolarskich dla skautów. Życie C. związane było z dwoma miastami – Krakowem, gdzie się urodził i Tarnowem, gdzie pracował jego ojciec, a młody Adam dorastał. Pod koniec I wojny światowej C. utworzył w Tarnowie tajną organizację zbrojną o nazwie „Pogotowie Narodowe”, która następnie połączyła się z POW. W wieku 17 lat, jako ochotnik, wstąpił do wojska, zaś dwa lata później – jako oficer – objął dowództwo kompanii ciężkich karabinów maszynowych. Brał udział w walkach o Lwów, Warszawę i Wilno. W lipcu 1920 został aresztowany przez policję niemiecką, gdy z fałszywym paszportem przekraczał granicę Prus Wschodnich w ramach akcji mającej na celu udzielenie pomocy ludności polskiej na Warmii i Mazurach. Po raz pierwszy trafił wówczas do więzienia – w Kwidzynie. Jako socjalista zaczął formować się, wchodząc w pełnoletność. Mając 18 lat, uświadomił sobie, że otacza go ogrom krzywdy, wyzysku i ucisku, które można zmienić tylko za pomocą zorganizowanego i dobrze zaplanowanego działania.

Po powrocie z wojny w 1921, idąc w ślady ojca, wstąpił do PPS. W tym samym roku wznowił studia prawnicze na UJ, gdzie czynnie brał udział w studenckim życiu politycznym. Zapoczątkował w Krakowie Wolne Harcerstwo, jako ruch odnowy oficjalnego harcerstwa, zdominowanego w tamtych latach przez sympatyków i członków ND. W lutym 1923 został członkiem zarządu PPS na ziemi krakowskiej, zaś w 1923 sekretarzem redakcji dziennika „Naprzód”, drugiego pod względem znaczenia po „Robotniku” pisma związanego z PPS. Od 1929 pisywał do „Głosu Niezależnego”, centralnego organu prasowego ZNMS. Udzielał się także na łamach miesięcznika socjalistycznego „Nasza Walka” oraz „Światło” (redagowanego w latach 1936–1939 przez Zygmunta Zarembę). W marcu 1928 odbyły się wybory do Sejmu. C. – w wieku 27 lat – zdobył mandat poselski z okręgu tarnowskiego, uzyskując 25 tys. głosów. Sprzeciw wobec Józefa Piłsudskiego – zwłaszcza po zamachu majowym – przypłacił utratą wolności. Część przywódców Centrolewu wraz z C. została aresztowana i osadzona w twierdzy brzeskiej nad Bugiem. C. przebywał tam 10.09–23.11.1930, następnie został przeniesiony do Grójca. 24 grudnia opuścił więzienie. W czasie pobytu w więzieniu został ponownie wybrany posłem na Sejm. Nie cieszył się długo mandatem poselskim, gdyż został oskarżony o przygotowanie zamachu w celu usunięcia rządu przemocą, skazany na trzy lata więzienia i pozbawiony mandatu poselskiego. Karę odbywał kolejno w więzieniach w Krakowie, Tarnowie i Wiśniczu. Jesienią 1934, po podpisaniu przez prezydenta Ignacego Mościckiego de-

kretu o amnestii dla więźniów brzeskich, C. wyszedł na wolność i powrócił do działalności politycznej. Od 1931 do wojny był członkiem Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS (za wyjątkiem okresu, kiedy przebywał w więzieniu), jednocześnie kierował okręgiem tarnowskim, od 1935 stał na czele Okręgowego Komitetu PPS w Krakowie, a następnie przewodniczył strukturze partii w Krakowskim. Zajmował się również działalnością publicystyczną, wszedł w skład redakcji miesięcznika teoretycznego PPS „Światło”. W 1937, kiedy wybuchł strajk chłopski, C. w imię solidarności wezwał robotników Krakowa, Tarnowa i innych ośrodków małopolskich do strajku powszechnego.

Wobec widma nadciągającej wojny C. skierował prośbę do ówczesnego ministra ds. spraw wojskowych o przywrócenie prawa do służby wojskowej. Wniosek pozostał bez odpowiedzi. Po wybuchu wojny C., wraz z żoną i małym dzieckiem, udał się do Lwowa, z końcem 1939 przedostał się do Rumunii, następnie zaś do Francji. L. Ciołkoszowa opuściła, wraz z synem Andrzejem, Lwów i przedostała się do Wilna, stamtąd do Szwecji, Holandii, Belgii, aż do Paryża. W Paryżu C., jako przedstawiciel PPS, został mianowany (4.03.1940) członkiem RN. Objął czynności sekretarza Komitetu Zagranicznego PPS. 23.06.1940 Ciołkoszowie dotarli do Londynu, gdzie C. nadal pracował jako członek RN. Postulował poszerzenie Rady o przedstawicieli mniejszości narodowych (ukraińskiej, białoruskiej i żydowskiej). Wszedł również w skład II RN, powołanej przez prezydenta 3.02.1942 (inauguracja odbyła się 23.02.1942). Jako przewodniczący Komisji Budżetowej C. doprowadził do uporządkowania gospodarki finansowej rządu polskiego w Londynie, zasiadał też w Komisji Prawno-Politycznej, był zastępcą członka Komisji Spraw Zagranicznych. Był jednym z najczynniejszych członków Rady, często zabierał głos, a jego przemówienia i wnioski dotyczyły głównie ustroju przyszłego państwa, konieczności głębokich reform, równouprawnienia mniejszości narodowych, bieżącej polityki zagranicznej rządu, projektów zbiorowego bezpieczeństwa w okresie powojennym, federacji polsko-czechosłowackiej oraz konieczności obrony przed terrorem hitlerowskim. Był również przewodniczącym Rady ds. Ratowania Ludności Żydowskiej.

Po śmierci gen. Władysława Sikorskiego, prezydent Władysław Raczkiewicz zaproponował C. objęcie urzędu prezesa RM. C. odmówił z kilku względów, m.in. wiedział, że nie uzyska poparcia *Labour Party* oraz nie czuł dostatecznego poparcia ze strony PPS-WRN. C. reprezentował PPS w kontaktach z przywódcami *Labour Party* i innych partii socjalistycznych.

Był przedstawicielem polskich socjalistów w Komitecie przygotowującym odbudowanie Międzynarodówki Socjalistycznej.

Po zakończeniu II wojny światowej C. osiadł wraz z małżonką w Londynie. Krytycznie oceniał osoby, które wracały do kraju, by obejmować stanowiska rządowe, administracyjne i działać w stronnictwach tworzonych pod kontrolą komunistów. C. pozostał na emigracji, by walczyć o niepodległość i ustrój demokratyczny w Polsce oraz oddziaływać na zachodnie rządy i społeczeństwa, przypominać o prawach Polski. W 1947 przystąpił do intensywnej organizacji struktur PPS wśród emigracji polskiej i był przez 10 lat wybierany przewodniczącym partii w Wielkiej Brytanii. W 1949 został członkiem Wydziału Wykonawczego Rady Politycznej w Londynie, a jako kierownik Działu Spraw Zagranicznych opracował szereg memoriałów do mocarstw zachodnich, w których wykazywał konieczność działań na rzecz niepodległości Polski. Od 1954 pełnił funkcję wiceprzewodniczącego, następnie (1956–1959, 1963–1966) przewodniczącego EZN. W 1956, jako przewodniczący EZN, przyczynił się do nagłośnienia w świecie powstania robotniczego w Poznaniu.

Po wojnie był redaktorem „Robotnika Polskiego w Wielkiej Brytanii”, przekształconego później w „Robotnika”, współpracował z DPiDŻ, gdzie w latach sześćdziesiątych XX w. publikowano jego artykuły na temat polityki międzynarodowej, zarówno pod nazwiskiem, jak i pod pseudonimami – m.in. „Roger d’Argenson” i „Wędrowiec”. Na łamach „Związkowca”, tygodnika poświęconego sprawom polskim i Polonii, wydawanego w Toronto, ukazywały się jego artykuły oraz korespondencje z Londynu (poświęcone polityce brytyjskiej), regularnie pisał obszernie artykuły do „Robotnika Polskiego” (organu Związku Socjalistów Polskich w USA). Współpracował z „Tygodniem Polskim” oraz „Orłem Białym”. Był również współtwórcą czasopisma wydawanego przez Centralny Komitet PPS – „Lewy Nurt”, pod redakcją Józefa Żmigrodzkiego. Pismo, publikowane w latach 1966–1970, skupiło wokół siebie grono polskich socjalistów przebywających na emigracji, w tym wielu pracowników Rozgłośni Polskiej RWE, m.in. Tadeusza Podgórskiego, gen. Mariana Kukieła, Gustawa Herlinga-Grudzińskiego. Artykuły C. ukazywały się również na łamach takich pism jak: „Osteuropäische Rundschau”, „Na Antenie”, „Nowy Świat”, „Polish Affairs”, „Syrena”, „The Polish Review”, „Światło”, „Polak w Chile”, „East West Digest. The Journal of Foreign Affairs Circle”, „Głos Polski” oraz „Nowiny i Kurier”. Był jednym z najważniejszych publicystów politycznych Rozgłośni Polskiej RWE, szczególnie cenionym przez Jana Nowaka-Jeziorańskiego, który określił C. mianem przyjaciela

i sojusznika. Pierwsza audycja z udziałem C. została wyemitowana na przełomie 1952 i 1953. W czerwcu 1953 przygotował przemówienie, w ramach cyklu *Polscy przywódcy przemawiają do kraju*, poświęcone 23. rocznicy śmierci Mieczysława Niedziałkowskiego, działacza PPS i redaktora „Robotnika”, rozstrzelanego przez Gestapo w Palmirach. C. współpracował z RWE najpierw jako *freelancer*, później zaś korespondent z Londynu, od 1952 do 1978. Od 1953 brał udział w licznych programach takich jak: *Świadkowie historii*, *Polscy przywódcy na wygnaniu przemawiają do kraju*, *Odwrotna strona medalu*, *Notatki o socjalizmie*, *Listy do komunisty*, *Czarno na białym*, *Nie rozdzieli nas żelazna kurtyna* oraz w wielu dyskusjach przy „okrągłym stole”. Przygotowywał programy i gawędy dla robotników, intelektualistów, komunistów oraz młodzieży. Chętnie komentował bieżące sprawy polityczne, tak dotyczące Polski, jak i Wielkiej Brytanii. Dzięki znajomości kilku języków obcych (m.in. angielskiego, niemieckiego, francuskiego, rosyjskiego, jidysz) mógł śledzić zagraniczną prasę, co przekładało się na znajomość zagadnień z zakresu stosunków międzynarodowych i politycznych na świecie. Reportaże C. z Londynu były emitowane w *Komentarzach dnia*, *Faktach*, *wydarzeniach*, *opiniach*, *Panoramie dnia*, *Panoramie tygodnia* oraz *Kalejdoskopie*. Nagrywał audycje historyczne (np. na temat kampanii wrześniowej, powstania styczniowego, I wojny światowej, gen. W. Sikorskiego, II wojny światowej).

Jego publicystyka koncentrowała się na prostowaniu komunistycznych fałszerstw. C. był autorem wielu książek i broszur m.in. *Socjalizm i komunizm* (Londyn 1951), *Od Marksa do Chruszczowa* (Londyn 1962), *Karol Marks a powstanie styczniowe* (Londyn 1963), *Koniec monolitu* (Londyn 1964), *Granice odwagi myślenia* (Londyn 1966), *Ludzie PPS* (Londyn 1966), *Socjalizm na zachodzie Europy* (Londyn 1968), *Polska wciąż na wulkanie* (Londyn 1971), *Konferencja w Jałcie* (Londyn 1975). *Opus magnum* C. to dwa tomy monumentalnej (1176 stron) pracy pt. *Zarys dziejów socjalizmu polskiego*, przygotowane wspólnie z żoną Lidią (obydwa tomy ukazały się w Londynie, pierwszy w 1966, drugi w 1972). Książka ta została nagrodzona przez „Kulturę” oraz Fundację Alfreda Jurzykowskiego w Nowym Jorku. *Zarys dziejów socjalizmu polskiego* to najważniejsza monografia w dorobku piśmienniczym C., obliczona wstępnie na pięć tomów, do której materiały Ciołkoszowie zaczęli gromadzić jeszcze podczas wojny. Wartością tej pracy było ukazanie najstarszych, jeszcze romantycznych nurtów socjalizmu polskiego na tle socjalizmu międzynarodowego oraz przybliżenie udziału Polaków w różnych szkołach socjalizmu. C. przełożył z języka niemieckiego na zlecenie Jerzego Giedroycia *Wielką Czystkę* Aleksandra Weissberg-Cybulskiego. Praca

licząca 572 strony, opatrzona wstępem G. Herlinga-Grudzińskiego ukazała się w 1967 w Paryżu nakładem Instytutu Literackiego. Z inicjatywy J. Giedroycia C. przetłumaczył również *Rozmowy ze Stalinem* Milovana Džilasa oraz opracował publikację pt. *Róża Luksemburg a rewolucja rosyjska*, do której napisał obszerny wstęp przekraczający ponad trzykrotnie objętość rozprawy (książka liczy 257 stron, z czego 180 to wstęp C.). Publikował również w paryskiej „Kulturze” oraz „Zeszytach Historycznych”, głównie artykuły historyczne oraz materiały źródłowe, takie jak nieznane *exposé* Tomasza Arciszewskiego wygłoszone na posiedzeniu RN 15.01.1945 w Londynie, stenogram z posiedzenia RN z 27.10.1944, podczas którego Stanisław → Mikołajczyk opowiadał o swoim drugim pobycie w Moskwie, wybrane dokumenty Polskiego Państwa Podziemnego, nieznany memoriał Stanisława → Mackiewicza w sprawie Afryki Północnej oraz artykuł polemiczny poświęcony okolicznościom śmierci swojego przyjaciela, członka RN Szmula → Zygielbojma.

Na początku lat siedemdziesiątych XX w. C. podupadł na zdrowiu, choć nadal był sprawny umysłowo i fizycznie. Wspierał opozycję w kraju, utrzymywał kontakty ze współzałożycielami KOR (m.in. z Edwardem Lipińskim, Ludwikiem Cohnem i Anielą Steinsbergową). Należał do inicjatorów i współtwórców Obywatelskiego Komitetu Zbiórki na Pomoc Ofiarom Wydarzeń Czerwcowych, który gromadził fundusze na pomoc dla krajowej opozycji. Był ceniony nie tylko jako działacz polityczny, publicysta, redaktor, tłumacz, ale również jako pisarz. Otrzymał nagrody literackie: „Kultury” w 1967, SPK w Londynie (1972) i Fundacji im. A. Jurzykowskiego w Nowym Jorku (1973). W październiku 1978 ZPPnO przyznał mu jednogłośnie nagrodę za całokształt twórczości pisarskiej, której nie był w stanie odebrać ze względu na poważne problemy zdrowotne. Nie przeżył kolejnego zawału; zm. 1.10.1978 w Londynie. Został pochowany na cmentarzu w Putney Vale.

Podczas studiów C. poznał miłość swojego życia, Lidię Kahan. Młodą parę połączyły zarówno więzy uczuciowe, jak i poglądy polityczne oraz fascynacja harcerstwem. W 1925 odbył się ślub, a w 1929 przyszedł na świat ich jedyny syn – Andrzej.

* * *

NAC, Kolekcja RWE, 2850/1, *Październik 1956 – partia czy społeczeństwo?*, data emisji: 23 X 1966; NAC, Kolekcja RWE, 2851/1, *Październik 1956 – zwycięstwo czy klęska?*, data emisji: 24 X 1966; NAC, Kolekcja RWE, 57/0, *Przywódcy na wygnaniu przemawiają do kraju* (cz. 14); NAC, Kolekcja RWE, 6625/0, *Nagroda Związku Pisarzy dla Adama*

Ciołkosza, data emisji: 15 X 1978; SPP, Archiwum A. Ciołkosza, 133/39, Wspomnienia, s. 1–2; *Korespondencja z lat 1952–1975. Jan Nowak-Jeziorański, Adam Ciołkosz, Aleksander Bregman*, wstęp R. Habielski, oprac. K. Kamińska-Chełminiak, P. Swacha, Wrocław 2018; A. Ciołkosz, *Powrót Gomułki*, „Robotnik” 1956, nr 11/8205, s. 1; A. Ciołkosz, *Sprawa brzeska*, „Robotnik” 1931, nr 375/4715, 28 X, s. 1; A. Ciołkosz, *List do redakcji*, „Zeszyty Historyczne” 1966, z. X, s. 232–235; A. Ciołkosz, *List do redakcji – Sprawa brzeska*, „Zeszyty Historyczne” 1966, z. IX, s. 218–227; A. Ciołkosz, *Nieznany memoriał St. Mackiewicza*, „Zeszyty Historyczne” 1967, z. XI, s. 123–128; A. Ciołkosz, *Broń dla getta Warszawy*, „Zeszyty Historyczne” 1967, z. XV, s. 15–44; A. Ciołkosz, *Sprawa brzeska*, „Zeszyty Historyczne” 1966, z. 9, s. 219–227; L. Ciołkoszowa, *Spojrzenie wstecz*, rozmowę przeprowadził A. Friszke, Paryż 1995; *Adam Ciołkosz. Polityk, pisarz, historyk socjalizmu*, red. J. Żmigrodzki, Londyn 1972; A. Friszke, *Adam Ciołkosz. Portret polskiego socjalisty*, Warszawa 2011; J. Nowak-Jeziorański, *Wojna w eterze*, Kraków 2005; *Walka o prawdę. Wybór artykułów 1940–1978*, przedm. G. Herling-Grudziński, wyb. W. Ryser-Szymański, Londyn 1983; K. Kamińska-Chełminiak, *Adam Ciołkosz i Radio Wolna Europa w świetle jego korespondencji z Janem Nowakiem-Jeziorańskim*, „Studia Medioznawcze” 2018, nr 3, s. 151–160; K. Kamińska-Chełminiak, *Adam Ciołkosz jako publicysta polityczny*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2016, nr 4, s. 692.

Kamila Kamińska-Chełminiak

Wojciech Drożdżik

(1894–1979)

**konspiracyjne nazwisko:
Wojciech Bielak**

rolnik, samorządowiec,
działacz ruchu ludowego,
członek II RN (14.12.1943–21.03.1945),
poseł do KRN; pseud. „Nowosielski”

Ur. 6.07.1894 w Międzybrodzu Lipnickim (obecnie Międzybrodzie Bialskie) w pow. bielskim w Galicji, w ówczesnych Austro-Węgrzech. Pochodził z małorolnej i wielodzietnej rodziny, miał 11 rodzeństwa. Ukończył szkołę powszechną; w okresie międzywojennym doksztalał się na Kursach Rolniczych im. Stanisława Staszica. Należał do drużyny skautowej, organizacji harcerskich oraz do Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Był sekretarzem miejscowego kółka rolniczego. Od 14. roku życia prowadził pięciomorgowe rodzinne gospodarstwo rolne. Po wybuchu I wojny światowej, w sierpniu 1914, wstąpił do Legionów Polskich. Walczył w szeregach 7. kompanii 3. Pułku II Brygady Legionów Polskich (w oddziale karabinów maszynowych). Dwukrotnie ranny – w grudniu 1914 pod Cseries, a w czerwcu 1915 pod Sadogorą.

W 1919 D. wziął udział w obronie Śląska Cieszyńskiego. W tym samym roku, po zawarciu związku małżeńskiego, zamieszkał w Bninie, w pow. śremskim w Wielkopolsce. Uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej, po jej zakończeniu został zdemobilizowany. Następnie powrócił do Bnina, gdzie zajął się prowadzeniem poniemieckiego gospodarstwa rolnego o wielkości 12 ha. Jednocześnie aktywnie działał politycznie w ramach ruchu ludowego. W latach 1922–1931 przewodził kołu PSL „Piast”, a potem SL. Od 1927 członek Sejmiku Wojewódzkiego Wielkopolskiego. Wchodził w skład ZP SL w Śreмі i ZW SL w Poznaniu (od maja 1938 jako wiceprezes). W 1937

uczestniczył w organizacji strajku chłopskiego. W latach 1938–1939 członek RNacz. SL. Ponadto zasiadał w zarządzie spółki wydawniczej publikującej ważną dla ruchu ludowego „Gazetę Grudziądzką”.

Prócz aktywności politycznej D. intensywnie udzielał się w pracy organizacji rolniczych. Pełnił funkcję prezesa Powiatowego Towarzystwa Kółek Rolniczych w Śremie. W latach 1932–1933 i 1936 wchodził w skład RG Wielkopolskiego Towarzystwa Kółek Rolniczych (w 1939 był prezesem towarzystwa). Był członkiem zarządu i RG, a od 1939 prezesem Wielkopolskiej Izby Rolniczej w Poznaniu, a także prezesem Powiatowego Komitetu Przysposobienia Rolniczego. Ponadto pozostawał członkiem dyrekcji Wojewódzkiego Banku Pożyczkowego w Poznaniu oraz Powiatowej Rady Szkolnej.

Po zakończeniu działań bojowych w październiku 1939 i aneksji zachodnich ziem RP, w tym Wielkopolski, do Rzeszy, nastąpiły masowe wysiedlenia ludności polskiej. Doświadczył tego również D., który w listopadzie 1939 został wypędzony ze swojego gospodarstwa w Bninie. Początkowo przebywał na Śląsku, następnie – ok. 1941 – został przez Stanisława Kasperlika sprowadzony do Warszawy. Od początku okupacji niemieckiej uczestniczył w organizowaniu podziemnego ruchu ludowego. Wszedł w skład komitetu (z siedzibą w Warszawie), powołanego jesienią 1940 przez wielkopolskie kierownictwo ruchu ludowego, którego celem była działalność wśród osób wysiedlonych z Pomorza i z Wielkopolski do GG. Nie zgodził się uczestniczyć w akcji rozłamowej w CKRL, choć namawiał go do tego S. Kasperlik, kwestionujący legalność tegoż organu. D. nie przyjął propozycji objęcia kierownictwa Departamentu Rolnictwa w DRnK. W ramach Delegatury brał jednak udział w pracach Komisji Przebudowy Ustroju Rolnego. W konspiracji pełnił rolę łącznika podziemia z Wielkopolską.

W 1943 D. został wysłany przez CKRL do Londynu w charakterze kuriera. Od Budapesztu towarzyszyli mu w podróży Maria Hulewicz oraz Marian Mikołajczyk, syn Stanisława → Mikołajczyka, wykupiony wcześniej przez CKRL z więzienia w Lublinie, a następnie przerzucony na Słowację i dalej na Węgry. W październiku 1943 wyjechali oni do Stambułu, a stamtąd przez Jerozolimę i Kair dotarli do Londynu. Po przybyciu do Londynu D. włączył się w prace KZ SL, gdzie blisko współpracował z S. Mikołajczykiem, wspierając politykę ugrupowania oraz jego lidera, a zarazem do listopada 1944 premiera rządu RP.

14.12.1943 D. został przez prezydenta Władysława Raczkiewicza mianowany członkiem II RN. Do organu wszedł pod przybranym nazwiskiem Wojciech Bielak, by chronić pozostałą w kraju rodzinę. Zastąpił w Radzie

innego ludowca – Władysława → Banaczyka, który objął urząd ministra spraw wewnętrznych. D. został członkiem Komisji Prawno-Politycznej oraz zastępcą członka Komisji Budżetowej i Komisji Społeczno-Gospodarczej. Pierwsze posiedzenie, w którym brał udział odbyło się 18.12.1943. Łącznie, na posiedzeniach plenarnych RN D. zabrał głos tylko trzykrotnie. 10.02.1944, przy okazji sprawozdania ministra spraw wewnętrznych W. Banaczyka oraz dyskusji, jaka się w związku z tym wywiązała, D. poruszył sprawę nieprzybycia do Londynu dwóch osób wysłanych z okupowanej Polski. Twierdził, iż Delegat Rządu na Kraj oraz inne osoby zaangażowane w akcję przerzutu padły ofiarą oszustwa, którego winni będą musieli zostać w przyszłości ukarani. Chodziło o wyłudzenie pieniędzy przeznaczonych na zorganizowanie przerzutu. 8.03.1944, podczas dyskusji nad *exposé* ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego ks. Zygmunta → Kaczyńskiego, D. interpelował w sprawie konsultacji z krajem programu dotyczącego szkolnictwa rolniczego oraz w kwestii kształcenia żołnierzy mających niedokończone studia. Interesował się również działaniami MWRiOP w odniesieniu do problemu analfabetyzmu w wojsku. Wspomniana interpelacja związana była z powzięciem przez niego informacji o występowaniu w niemałej liczbie osób nieumiejących czytać i pisać w jednostkach PSZ w Szkocji i na Bliskim Wschodzie. Fakt analfabetyzmu w wojsku uznał D. za karygodny. Tydzień później, 16 marca, podczas dalszej dyskusji nad *exposé* ks. Z. Kaczyńskiego, radny znów zabrał głos. Uważał, iż projekt dotyczący zagadnień oświaty należy podzielić na dwie części – na część „która ma leczyć zgniliznę pozostałą po poprzednich »władcach« państwa sprzed września 1939 r.” oraz na „projekt, który może być realizowany gdy będziemy na własnej niepodległej ziemi”. Za zadanie kluczowe D. uważał przygotowanie kadr nauczycielskich, niezbędnych polskiemu szkolnictwu po zakończeniu wojny. Zauważał na tym polu braki w działaniach uchodźstwa. Ponownie poruszył problem analfabetyzmu w wojsku, popierając opinię innego radnego, Jana → Szczyrka, który określił ten fakt jako zbrodnię. D. opowiadał się za podjęciem już na emigracji działań na rzecz organizacji szkolnictwa w Polsce. Zwrócił przy tej okazji uwagę na fatalne warunki nauczania zarówno na ziemiach włączonych do Rzeszy, jak i w GG. Radny postulował ponadto, aby MWRiOP (które błędnie określił jako Ministerstwo Oświaty) zabiegało się o pomoc w postaci żywności, lekarstw, ubrań dla dzieci w Polsce. Było to trzecie i ostatnie wystąpienie D. na posiedzeniach plenarnych II RN.

D., już po rozwiązaniu RN, znalazł się w gronie sygnatariuszy deklaracji zamieszczonej w „Jutrze Polski” z 1.04.1945, popierającej postanowienia

jałtańskie. Zdaniem 14 sygnatariuszy (członków SL, SP oraz kilku byłych radnych RN) po wyzwoleniu Polski główne centrum polityczne należało przenieść na teren kraju. Uważali oni, że wykonanie postanowień jałtańskich zagwarantuje powstanie w Polsce demokratycznego rządu, a ten będzie się składał z głównych stronnictw politycznych, którym zapewni się wolność działania. Wierzyli, iż tylko współpraca tych ugrupowań „dla budowy nowego, państwowego życia narodu polskiego w porozumieniu z rzeczonymi mocarstwami” może zapewnić powstanie silnej i niepodległej Polski. Sygnatariusze deklaracji twierdzili ponadto, że powołanie demokratycznego rządu jest konieczne dla pozytywnego rozwiązania sprawy północnej i zachodniej granicy Polski oraz przeprowadzenia wolnych wyborów. Na kanwie m.in. wspomnianej deklaracji dochodziło do podziału obozu niepodległościowego na „niezłomnych” i zwolenników Jałty, których również reprezentował D.

Po zakończeniu wojny D. powrócił do kraju i włączył się w działalność SL, a następnie PSL (należał do partii do 1947). Został członkiem ZW SL, a później członkiem Prezydium ZW PSL i prezesem ZP PSL w Śremie. W grudniu 1945, w trakcie I Wojewódzkiego Zjazdu Związku Samopomoc Chłopska, D. wybrano do prezydium związku (objął funkcję wiceprezesa). Z ramienia PSL został posłem do KRN (zgłoszony na IX sesji 29.12.1945), w której zasiadał do 1946. Był członkiem Komisji Spółdzielczości, Apropowizacji i Handlu KRN. Ponadto był radnym Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu oraz Powiatowej Rady Narodowej w Śremie.

22.03.1946 D. został aresztowany przez UB, a po krótkim czasie zwolniony. W nocy z 9 na 10.03.1947 przeprowadzono w jego domu dwunastogodzinną rewizję w celu uniemożliwienia mu udania się na konferencję prezesów zarządów powiatowych i działaczy PSL z województwa poznańskiego. W listopadzie 1947 odebrano mu mandat radnego do Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu. Nazwisko D., jako w przeszłości bliskiego współpracownika S. Mikołajczyka, bardzo często pojawia się w dokumentach aparatu bezpieczeństwa PRL, wytworzonych zwłaszcza w latach pięćdziesiątych XX w. W 1956 D. był prezesem Związku Plantatorów Buraka Cukrowego.

Zm. 14.10.1979 i został pochowany na cmentarzu w Kórniku-Bninie. Żonaty, brak bliższych informacji na temat żony oraz ewentualnego potomstwa.

* * *

CAW-WBH, *Lista chorych, rannych, zabitych i zaginionych Legionistów do kwietnia 1915 roku*; IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 3–4; *Opozycja parlamentarna w Kra-*

jowej Radzie Narodowej i Sejmie Ustawodawczym 1945–1947, wybór, wstęp i oprac. R. Turkowski, Warszawa 1997, wg indeksu; Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa, wybór, wstęp J. Gmitruk, wybór dokumentów W. Bagieński, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, oprac. W. Bagieński i in., t. I–III, Warszawa 2010, wg indeksu; „Dziennik Wojewódzki” (Poznań) z 9 VI 1928; R. Buczek, *Na przełomie dziejów. Polskie Stronnictwo Ludowe w latach 1945–1947*, Toronto 1983, wg indeksu; R. Buczek, *Stanisław Mikołajczyk*, t. I–II, Toronto 1996, wg indeksu; R. Buczek, *Stronnictwo Ludowe w latach 1939–1945. Organizacja i polityka*, Londyn 1978, wg indeksu; A. Dobieszewski, Z. Hemmerling, *Ruch ludowy w Wielkopolsce 1945–1949*, Warszawa 1971, wg indeksu; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; Z. Hemmerling, *Ruch ludowy w Wielkopolsce w latach 1919–1939*, Warszawa 1971, wg indeksu; A. Kosmowska-Kowalska, *Kółka Rolnicze Poznania i okolicy 1866–1939. Wielkopolskie Kółka Włościanek 1907–1938*, Poznań 1992, wg indeksu; *Lista strat Legionu Polskiego od lipca do października 1915 r.*, Piotrków 1915; *Szlakiem bojowym Legionów. Krótki zarys organizacji i dziejów 2. Brygady Legionów Polskich w Karpatach, Galicyi i na Bukowinie*, oprac. H. Lewartowski, B. Pochmarski, J. A. Teslar, Lwów 1915, wg indeksu; A. Wojtas, *Działalność polityczna ludowców w okresie II wojny światowej*, cz. 1, Warszawa 1979, wg indeksu; S. Zbierski, *Wielkopolski Związek Młodzieży Wiejskiej*, Warszawa 1987, wg indeksu; Z. Hemmerling, *Stronnictwo Ludowe i Bataliony Chłopskie w Wielkopolsce (1939–1945)*, w: *Bataliony Chłopskie i wieś wielkopolska w walce z hitlerowskim okupantem (1939–1945). Materiały z sympozjum zorganizowanego w Poznaniu dnia 21 kwietnia 1983 r.*, Poznań 1986, wg indeksu; R. Turkowski, *Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej (1939–1945)*, w: *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej*, red. Z. Błazyński, Londyn 1994, s. 416, 449–453; R. Turkowski, *Ludowcy w Radzie Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej na emigracji (1939–1945)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 2002, t. 32, s. 111–159.

Kamil Świdorski

Roman Fengler

(1907–1954)

prawnik, dziennikarz,
działacz ruchu narodowego,
członek II RN (21.11.1942–21.03.1945)

Ur. 4.06.1907 w Poznaniu w rodzinie mieszczańskiej. Syn Józefa i Zofii z Łaskich. Ojciec F. w okresie zaboru pruskiego pełnił funkcję burmistrza Trzemeszna i był znanym działaczem w walce z germanizacją.

W latach 1914–1926 F. uczył się w Poznaniu, Bydgoszczy i Trzemesznie, gdzie zdał egzamin maturalny w Państwowym Gimnazjum Klasycznym. W 1932 ukończył studia wyższe na Wydziale Prawa i Nauk Ekonomiczno-Politycznych na Uniwersytecie Poznańskim. Uzyskał stopień magistra prawa na podstawie pracy pt. *Wojna chemiczna i bakteriologiczna w prawie międzynarodowym*.

F. był związany z ND. Pracował społecznie w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół”. Był jednym z założycieli Ruchu Młodych OWP Dzielnicy Zachodniej oraz członkiem Komitetu Dzielnicowego Młodych OWP. W latach 1926–1930 brał czynny udział w pracach organizacji akademickich.

Przed II wojną światową pracował jako praktykant, a następnie etatowy dziennikarz w „Kurierze Poznańskim”, początkowo w sekretariacie, później w dziale gospodarczym i politycznym, m.in. pełnił funkcję redaktora działu Ruch Młodych. F. był współredaktorem „Słowa Pomorskiego” oraz współpracował z pismami „Tęcza” oraz „Awangarda”. 1.10.1933–1.08.1934 był kierownikiem działu politycznego „Słowa Pomorskiego” w Toruniu i „Awangardy” w Poznaniu. Od 1.09.1934 do wybuchu wojny pełnił rolę kierownika działu politycznego w „Kurierze Poznańskim”. W latach 1930–1939 współpracował

także z Radiem Poznańskim, gdzie raz na tydzień w piętnastominutowej audycji prowadził autorskie pogadanki o sprawach gospodarczych.

Kilka tygodni po wybuchu II wojny światowej znalazł się we Lwowie. 28 lub 29.10.1939 został aresztowany przez NKWD pod zarzutem udziału w tajnej polskiej organizacji i osadzony we lwowskim więzieniu na Zamarstynowie. W lipcu 1940 skazano go na osiem lat łagru i wywieziono do Republiki Komi. Przebywał tam przez półtora roku, bardzo źle znosząc trudne warunki bytowe, które szczególnie obciążały jego słaby stan zdrowia. Został zwolniony z łagru we wrześniu 1941, na mocy umowy polsko-sowieckiej z 30.07.1941. Po czterech miesiącach udało się F. dotrzeć do Kujbyszewa, gdzie w styczniu 1942 został powołany do służby dyplomatycznej przy Ambasadzie RP. Do 21.08.1942 przebywał na terenie ZSRR. Zajmował się poszukiwaniami zesłanych Polaków i organizowaniem pomocy dla nich. Od marca 1942 do wyjazdu z ZSRR pełnił funkcję kierownika Referatu Personalno-Organizacyjnego Delegatury Ambasady RP w Kujbyszewie. We wrześniu 1942 został przeniesiony do Poselstwa RP w Teheranie, gdzie pracował do czasu powołania go na członka RN. W listopadzie 1942 został odwołany z Teheranu do Londynu. 24.12.1942 przez Irak, Palestynę, Egipt, Nigerię i Portugalię przybył do Wielkiej Brytanii.

21.11.1942 otrzymał nominację na członka RN, na miejsce Mariana → Chełmickowskiego. Od 25.11.1943 był przewodniczącym Klubu Narodowego, co wiązało się z oddelegowaniem do Prezydium RN na miejsce Stanisława → Celichowskiego. F. był członkiem komisji: Społeczno-Gospodarczej, Wojskowej, Budżetowej oraz Prawno-Politycznej. 20.12.1943 został jednym z wiceprzewodniczących RN. Funkcje w II RN pełnił do jej rozwiązania 21.03.1945.

Podczas posiedzeń RN F. poruszał kwestie związane z sytuacją obywateli RP narodowości innych niż polska. W kontekście aneksu do umowy polsko-sowieckiej z 30.07.1941 zwracał szczególną uwagę na członków mniejszości białoruskiej, ukraińskiej i żydowskiej. Z wyrozumiałością podchodził do tematu dezercji żołnierzy polskich wyznania mojżeszowego na przełomie lat 1942 i 1943 w Palestynie. Stał na stanowisku, że postawy antysemickie należy rozpatrywać indywidualnie. Przypominał, że z ramienia Klubu Narodowego wysunął wniosek o powołanie w tej sprawie komisji specjalnej. Miała ona badać te wypadki, ujawniać je, zaś winnych oddawać pod sąd. W jego ocenie podkreślanie domniemyanych nadużyć na tle religijnym, narodowościowym i rasistowskim było narzucone z zewnątrz. Uważał, że generalizowanie postaw antysemickich, na gruncie zarówno

wojskowym, jak i cywilnym, jest krzywdzącym przekłamaniem, w żaden sposób nie oddającym prawdziwego obrazu stanu faktycznego, stanowiąc raczej dowód ulegania propagandzie ZSRR i III Rzeszy. Przytaczał przykłady postaw Polaków zarówno wyznania katolickiego, jak i mojżeszowego, które świadczyły o ich głębokim polskim patriotyzmie. Podkreślał obecność Żydów w szeregach PSZ podczas kampanii włoskiej 1944.

F. analizował skutki zarządzenia sowieckiego z 30.01.1942, wycofującego możliwość naboru do Armii Polskiej w ZSRR obywateli polskich innych narodowości. Akt ten dotknął szczególnie społeczność żydowską, ale też znacząco osłabił wielkość WP. Na podstawie osobistych doświadczeń z sowieckich łagrów i okresu pracy w polskiej placówce dyplomatycznej na terenie ZSRR, F. podnosił na forum RN trudne kwestie losu szacunkowego miliona deportowanych Polaków. Według danych statystycznych z marca 1943 liczba obywateli polskich zarejestrowanych przez Ambasadę RP w Kujbyszewie wynosiła 260 tys. osób, z czego 76 tys. stanowiły dzieci (do 16. roku życia). W swoim wystąpieniu F. podawał liczbę szacunkową 133 tys. dzieci, które miały znajdować się na terenie ZSRR i wymagać pilnego otoczenia ich opieką państwa polskiego. Sam uważał te dane statystyczne za daleko nieściśle. W jego ocenie faktyczna liczba dzieci dochodziła do ponad 300 tys. Unikając patosu i emocjonalnych wyrażeń F., w sposób klarowny i dosłowny, przedstawiał tragizm sytuacji Polaków w ZSRR. Widział konieczność natychmiastowego zwiększenia możliwości sprawnej opieki nad nimi, nie tylko w postaci pomocy materialnej (szczególnie żywnościowej), ale również poprzez poszerzenie wiedzy na ten temat w środowisku międzynarodowym, zwłaszcza w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych. Podnosił kwestię braku zrozumienia dla doświadczonych łagrami Polaków, którzy zostali ewakuowani z ZSRR. Krytykował dotychczasowe uchybienia i apelował o zmiany. Swoje długie, ale też treściwe wystąpienia, traktował jako obowiązek względem Polaków w ZSRR i wyewakuowanych z ZSRR, zaś rzeczywistą wiedzę o tamtejszej sytuacji za niezbędną w procesie planowania dalszych działań przez władze RP. Wypowiadał się kilkakrotnie na temat depozytów (zwłaszcza pieniężnych) oddawanych polskim władzom wojskowym w Krasnowodzku przy ewakuacji. Popierał inicjatywę wypłacania odszkodowań polskiej ludności cywilnej wywiezionej w głąb ZSRR.

Kolejnym polem analiz F. na forum RN był los Polaków ewakuowanych z ZSRR do Palestyny. Podkreślał trudności w zorganizowaniu wystarczającej opieki edukacyjnej nad zamieszkałymi tam polskimi dziećmi. Poza krytyką panującego stanu rzeczy wychodził z konkretnymi postulatami,

m.in. lepszego wykorzystania zasobów ludzkich i ich umiejętności. Proponował zwiększenie zaangażowania kobiet w szkolnictwie. Krytykował „wojskowe” podejście do junaków (15 lat). Polemizował z błędnymi, w jego ocenie, decyzjami wojskowymi, jak choćby rezygnacją z uruchomienia wybudowanej w Iranie przez Niemców fabryki karabinów maszynowych, tylko dlatego że władze wojskowe nie chciały uszczuplić stanu posiadania PSZ o 700 ludzi potrzebnych do rozpoczęcia produkcji.

F. zdecydowanie krytykował biurokrację. W 1944 jednoznacznie potępiał sądownictwo wojskowe i otoczenie NW gen. Kazimierza Sosnkowskiego, uważając je za szkodzące polskim sprawom i Polsce. Nawiązując do klęski we wrześniu 1939, piętnował nieudolną działalność Biura Politycznego MON i brak sprawnego kierowania akcją polityczną w armii. Według niego działania te powinny mieć wpływ wychowawczy na żołnierzy i odbywać się zgodnie z kierunkiem działań rządu.

F. wystąpił na forum RN z apelem do Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza i NW gen. K. Sosnkowskiego o rozdzielenie stanowisk następcy Prezydenta RP od stanowiska NW. Uważał, że w wojsku sprawy polityczne powinny podlegać właściwemu ministrowi (obrony narodowej), natomiast działania operacyjno-strategiczne – NW. W jego opinii spory polityczne w „polskim” Londynie osłabiały wizerunek Polski na arenie międzynarodowej i przyczyniały się do pomniejszenia wkładu polskich żołnierzy w alianckie działania wojenne.

Na posiedzeniach Rady F. wykazywał także żywe zainteresowanie losami Polaków w niemieckich obozach koncentracyjnych, m.in. w KL Lublin. Wysunął wniosek nawiązania przez RN ścisłego kontaktu z Delegatem Rządu na Kraj, aby pełniej monitorować sytuację na terenie Polski. W lipcu 1943, po objęciu przez Stanisława → Mikołajczyka urzędu premiera, F. przedstawił stanowisko Klubu Narodowego. W pozytywnych słowach wyraził opinię o okresie emigracyjnych rządów tragicznie zmarłego gen. Władysława Sikorskiego. Podkreślił jego wyjątkową rolę na arenie międzynarodowej. Z aprobatą odniósł się do programu nowego rządu. Poruszył zagadnienie powojennego kształtu granic Polski, opowiadając się za ich stanem sprzed września 1939.

Po II wojnie światowej pozostał na emigracji. W Londynie w latach 1945–1946 pracował w Tymczasowym Komitecie Skarbu ds. Polskich (*Interim Treasure Committee for Polish Affairs*). Następnie m. in. założył i prowadził firmę zajmującą się wysyłką paczek z Wysp Brytyjskich do Polski. Na polu społecznym działał w Klubie Polskim Ziemi Zachodnich (1945–1948

jako przewodniczący) oraz Związku Dziennikarzy RP. 5.03.1952 rozpoczął pracę w Rozgłośni Polskiej RWE w Monachium i przeniósł się do Niemiec. Był redaktorem „Dziennika Radiowego”.

Zm. 20.08.1954 w Monachium. Został pochowany na cmentarzu Nordfriedhof. Pozostawił w Polsce żonę Irenę z Groblewskich oraz dwie córki – Urszulę (ur. 1932) i Janinę (ur. 1936).

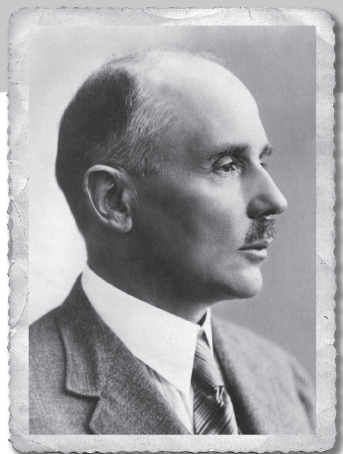
* * *

POSK, AOE, R. Fengler; IPMS, Rada Narodowa R.P., A. 5, t. 3–5, 72, 81; *Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939–1947*, oprac. J. Piotrowski, t. 1–2, Wrocław 2004, wg indeksu; *Z Kancelarii Cywilnej*, „Dziennik Polski” z 6 I 1943, s. 1; *Z pracy Rady Narodowej R.P.*, „Dziennik Polski” z 14 I 1943, s. 4; *Klub Narodowy wobec nowego Rządu. Z przemówienia p. R. Fenglera w Radzie Narodowej R.P.*, „Dziennik Polski” z 3 VIII 1943, s. 2; *Nekrolog 8825*, DPiDŻ z 28 VIII 1954, s. 4; *Nekrolog 8826 i 8827*, DPiDŻ z 30 VIII 1954, s. 4; J. K. Danel, *Druga Wielka Emigracja 1945–1990. Słownik biograficzny*, t. 1, Zamość 2016, s. 609; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; L. Gawlikowski, *Pracownicy Radia Wolna Europa. Biografie zwykłe i niezwykłe*, Warszawa 2015, s. 199–200; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, wg indeksu; S. Stroński, *Polityka rządu polskiego na uchodźstwie w latach 1939–1942*, oprac. J. Piotrowski, t. 3, Nowy Sącz 2007, wg indeksu; R. Turkowski, *Parlamentaryzm polski na uchodźstwie 1945–1972*, Warszawa 2001, s. 27.

Jadwiga Kowalska

Tytus Filipowicz

(1873–1953)

dyplomata, działacz ruchu
socjalistycznego, kierownik MSZ,
członek I (21.12.1939–3.09.1941),
III (3.05.1949–5.06.1951)
i IV (3.11.1951–18.07.1953) RN

Ur. 27.11.1873 w Warszawie, był synem lekarza i botanika Kazimierza Filipowicza i Zofii z d. Samborskiej. Po śmierci ojca, wraz z matką i rodzeństwem mieszkał w Zagłębiu Dąbrowskim, gdzie rozpoczął naukę w szkole górniczej, którą ukończył w 1896.

W 1894, jeszcze jako uczeń szkoły sztygarów, wstąpił do Socjaldemokracji Królestwa Polskiego. W 1896 za sprawą Stanisława Wojciechowskiego przeszedł do PPS. Współtworzył Dąbrowski Komitet Robotniczy, zaangażował się w redagowanie „Górnika”, nielegalnego organu prasowego PPS na terenie Zagłębia. Na początku 1898 aresztowany przez carskich żandarmów; zbiegł. Po ucieczce przedostał się do Krakowa, a stamtąd do Londynu. W stolicy Wielkiej Brytanii pracował jako zecer w drukarni „Przedświtu”, w latach 1899–1901 studiował w London School of Economics and Political Sciences. Rozpoczął pisanie artykułów do pism polskich wydawanych w Londynie („Przedświt”, „Światło”) i na ziemiach polskich („Krytyka”, „Głos” oraz „Naprzód”). Jego teksty ukazywały się również w pismach brytyjskich (m.in. „Justice”). Działał także w miejscowej sekcji Związku Zagranicznych Socjalistów Polskich i uczestniczył w pracach Klubu Socjalistycznych Robotników Polskich. Nawiązał bliskie relacje z brytyjskimi politykami socjalistycznymi. Po wybuchu wojny rosyjsko-japońskiej brał udział w rozmowach z dyplomatami japońskimi w sprawie wspólnej akcji przeciw Imperium Rosyjskiemu, w tym uzyskania funduszy na zakup broni. Latem 1904 wraz z Józefem Piłsudskim

udał się w podróż do Japonii, aby na miejscu omówić kwestie związane z możliwościami wsparcia polskich socjalistów oraz ewentualnego tworzenia formacji wojskowych z jeńców polskich z armii rosyjskiej w Japonii. Fiasko tych planów nie przekreśliło dalszego kontaktu z przedstawicielami Japonii w Londynie i uzyskania pieniędzy na zakup broni. F. aktywnie uczestniczył w rozmowach. Za sprawą S. Wojciechowskiego, J. Piłsudski odsunął jednak F. od kontaktów z Japończykami.

Jesienią F. 1905 powrócił do kraju. Był aktywny jako publicysta. Aresztowany przez władze carskie w nocy z 19 na 20.12.1905 w redakcji „Kuriera Codziennego”, przebywał w więzieniu na Pawiaku i w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej. Wiosną 1906 zesłany do Wołogdy, skąd po sześciu miesiącach zbiegł i udał się do Krakowa. Uczestniczył w IX Zjeździe PPS w Wiedniu (listopad 1906), gdzie wobec zaistniałego rozłamu w partii opowiedział się po stronie „starych”, z którymi współtworzył PPS-FR. W tym samym miesiącu w krakowskiej „Trybunie” ukazał się napisany przez F. z inspiracji J. Piłsudskiego artykuł *Polityka walki czynnej*, stanowiący podstawę do przyjętej na X Zjeździe PPS-FR programowej taktyki czynu. W tym czasie dużo pisał; był autorem licznych prac poświęconych zagadnieniom socjalizmu i walki o niepodległość, m.in.: *Czy robotnikowi potrzebną jest konstytuanta w Warszawie?* (Warszawa 1907), *Polska i autonomia* (Warszawa 1908), *Mazurzenia polityczne* (Warszawa 1909), *Djalogi o życiu i śmierci* (Kraków 1909), *Zagadnienia postępu* (Kraków 1911). W latach 1907–1914 był członkiem Centralnego Komitetu Robotniczego PPS-FR (1909 partia powróciła do nazwy PPS). W 1911 został aresztowany przez carską policję w Łodzi pod fałszywym nazwiskiem, jednak ponownie udało mu się zbiec. Przed I wojną światową przebywał na Zachodzie (Włochy, Wielka Brytania, Francja), gdzie pracował nad wydaniem tajnych dokumentów rządu brytyjskiego, dotyczących powstania styczniowego: *Confidential correspondence of the British Government respecting the insurrection in Poland 1863* (Paryż 1914).

Po wybuchu wojny F. przebywał w Londynie, następnie udając się przez Szwajcarię, przybył wiosną 1915 na ziemię polskie. Jako sierżant 5. Pułku Piechoty Legionów najprawdopodobniej nie brał początkowo udziału w walkach, angażując się w akcję werbunkową podległą szefowi DW NKN, Władysławowi Sikorskiemu. Od sierpnia 1915 kierował w Warszawie biurem prasowym NKN. Był głównym autorem tzw. Deklaracji Stu (22.02.1916) – dokumentu podpisanego przez 100 działaczy społecznych, wzywającego do odbudowy niepodległej Polski. Prawdopodobnie w związku z wydaniem odezw, został aresztowany przez Niemców (czerwiec 1916). Spędził w wię-

zieniu dwa miesiące. Dzięki interwencji W. Sikorskiego został przekazany sądowi legionowemu i uwolniony. Jesienią na krótko trafił na front pod Sitowiczami na Wołyniu, skąd niebawem wycofano polskich żołnierzy. Wiosną 1917 zakończył służbę wojskową i został kierownikiem Wydziału Spraw Przygotowawczych w Departamencie Spraw Politycznych TRS; urzędnikiem TRS pozostawał pomimo wydalenia go z terenu okupacji niemieckiej (maj 1917), po czym przebywał w Krakowie. Od jesieni 1917, wraz ze Stefanem Przeździeckim, kierował przedstawicielstwem Rady Regencyjnej w Wiedniu. W okresie I wojny światowej F. nawiązał kontakty z masonerią. W 1916 został przyjęty do loży Wielki Wschód w Warszawie, gdzie osiągnął 3. stopień (1917).

Po odzyskaniu niepodległości i przejęciu władzy przez J. Piłsudskiego, F. był krótko kierownikiem MSZ. 16.11.1918 kontrasygnował depezę notyfikującą społeczności międzynarodowej odrodzenie państwa polskiego. Rozpoczął także tworzenie struktur ministerstwa. Po 18.11.1918 pełnił funkcję wiceministra spraw zagranicznych; w grudniu 1918 odwołany z urzędu w wyniku konfliktu z ministrem Leonem Wasilewskim. W lutym 1919 F. został wysłany do Londynu, aby negocjować z przedstawicielami Wielkiej Brytanii kwestię wschodnich granic Polski i dostaw broni dla polskiej armii. Wiosną 1919 dołączył do polskiej delegacji w Paryżu, współpracując tam blisko z Eugeniuszem Romerem. W październiku 1919 mianowany szefem Misji Specjalnej RP na Kaukazie Południowym; do Gruzji dotarł dopiero 30.03.1920. Misja miała zapoznać się z sytuacją w powstających na Kaukazie państwach, pomóc znajdującym się tam Polakom i zbadać możliwości zawiazania sojuszu militarnego. Pod koniec kwietnia 1920 członkowie Misji Specjalnej, wraz z F., zostali aresztowani w zajęтым przez bolszewików Baku. F. trafił do więzienia śledczego na Łubiance, a następnie do więzienia w moskiewskich Butyrkach; zwolniony w grudniu 1920. Następnie pełnił funkcję radcy legacyjnego przy poselstwie RP w Paryżu, a 3.08.1921 objął urząd polskiego *chargé d'affaires* w Moskwie. Z powodu narastającego konfliktu dyplomatycznego i daleko idących ustępstw polskiego rządu wobec Rosji sowieckiej, F. złożył urządowanie z końcem października 1921 i powrócił do Warszawy. W kolejnych latach był przedstawicielem Polski jako poseł w Finlandii (1922–1927), Belgii (1927–1929) i Waszyngtonie (1929–1932). 30.01.1930 został pierwszym ambasadorem RP w Waszyngtonie. W okresie sprawowania tej funkcji, F. objął jednocześnie urząd posła RP w Meksyku oraz na Kubie. Po 1933 nie pełnił już funkcji dyplomatycznych, przeniesiony w MSZ w stan spoczynku. W latach 1934–1936 był prezesem Komisji Głównej

PCK. Zaangażował się w działalność Ligi Odrodzenia Gospodarczego Polski oraz PP. Z tej ostatniej wystąpił w lutym 1935 na skutek konfliktu z jej prezesem, Józefem Ludwikiem Evertem. W 1936 był jednym z założycieli Polskiej Partii Radykalnej, z której wkrótce ustąpił. Od 1937 związał się z Klubami Demokratycznymi, które dały początek powołanemu w kwietniu 1939 SD. W okresie aktywności politycznej F. był gorącym zwolennikiem gospodarki planowej oraz wdrożenia wielkich robót publicznych. Coraz częściej krytykował rządzący polską obóz sanacyjny (z którego sam się wywodził), przede wszystkim z powodu niedemokratycznych metod sprawowania rządów i błędnych decyzji gospodarczych. W okresie międzywojennym ponownie sporo publikował, głównie broszury dotyczące spraw gospodarczych i polityki zagranicznej: *Nasza polityka zagraniczna* (Warszawa 1922, pod pseud. „Rewera”); *Czy Polsce jest potrzebna gospodarka planowa?* (Warszawa 1935), *O polską myśl polityczną* (Warszawa 1936). W okresie międzywojennym F. należał do loży „Kopernik” w Warszawie (WLNP). W latach 1933–1938 poręczyciel przyjaźni przy Wielkiej Loży Stanu Karolina Północna (USA). Od 24.12.1939 był członkiem-założycielem polskiej loży „Kopernik” (Grande Loge de France – Wielka Loża Francji) w Paryżu.

Po wybuchu II wojny światowej i ewakuacji z Warszawy, dotarł do Rumunii, skąd przedostał się do Francji. Już 2.12.1939 znalazł się na liście osób proponowanych przez premiera W. Sikorskiego do składu projektowanej RN; postrzegany był jako kandydat prezydenta Władysława Raczkiewicza. Ostatecznie wszedł do RN, która swoje inauguracyjne posiedzenie odbyła 23.01.1940. Reprezentował w niej SD. 7.02.1940 został powołany do Komisji Spraw Zagranicznych oraz Komisji Prawno-Konstytucyjnej. Został również zastępcą członka w komisjach – Gospodarczo-Budżetowej i Wojskowej. Był aktywnym członkiem RN, zabierając głos często w najtrudniejszych chwilach. Podczas ostatniego posiedzenia RN na terenie Francji, w Libourne (18.06.1940), wezwał do powzięcia uchwały w sprawie dalszej walki u boku Wielkiej Brytanii. Od początku nie należał do zwolenników gen. W. Sikorskiego, a po kampanii francuskiej jego krytyka stanowczo się zaostrzyła. 4.07.1940 złożył wizytę prezydentowi W. Raczkiewiczowi, podczas której wskazał na liczne porażki, takie jak utrata części polskiego złota czy dyplomatyczne błędy popełnione przez rząd RP wobec Anglików, stąd sugerował prezydentowi rekonstrukcję rządu. Ostra dyskusja na temat liczby żołnierzy ewakuowanych z Francji odbyła się między F. a gen. Izydorem Modelskim podczas posiedzenia RN 28.08.1940. F. uważał, że naczelne dowództwo nie zrobiło wszystkiego, aby polscy żołnierze zostali w porę ewakuowani

do Wielkiej Brytanii, I. Modelski zaś twierdził, iż najważniejsze jest to, że „honor żołnierza został uratowany”. Popierał negocjacje prowadzone przez rząd W. Sikorskiego z Sowietami po agresji Niemiec na ZSRR; zaznaczał przy tym, iż warunkiem wszelkich ustaleń jest wypuszczenie wszystkich jeńców i uznanie granic II RP sprzed września 1939. Był przeciwnikiem układu polsko-sowieckiego w jego ostatecznym brzmieniu. Na forum I RN F. opowiadał się za demokratycznym i sprawiedliwym społecznie ustrojem państwa oraz współpracą z innymi narodami. Udział w I RN zakończył się dla F. wraz z rozwiązaniem tego gremium przez prezydenta 3.09.1941. Do II RN, jako przeciwnik W. Sikorskiego, już nie wszedł. Skierował jednak do członków II RN list, w którym wyjaśnił swoje stanowisko i nakreślił zarzuty wobec premiera i NW (26.09.1942).

F. tezy stawiane podczas posiedzeń RN przedstawiał także szerszej opinii publicznej. Jego wojenna publicystyka, wydawana drukiem, traktowała m.in. o potrzebie demokratyzacji życia politycznego nie tylko w przyszłości, w kraju, ale już na obczyźnie; postulował m.in. rozdzielenie stanowisk NW i premiera oraz czerpanie wzorców z demokracji angielskiej przy budowie nowego, polskiego aparatu państwowego. Był gorącym zwolennikiem stworzenia federacji państw w Europie Środkowej, które miały opierać się na narodach o korzeniach chrześcijańskich, słowiańskich, pragnących pokoju i demokracji. Federacja miała mieć w jego wizji przede wszystkim charakter gospodarczy oraz obronny. Swoje tezy publikował w broszurach, m.in.: *W przededniu trzeciej Polski* (Londyn 1941), *Poland and Central Europe after the war* (Londyn 1941), *When victory comes* (Londyn 1943). Głosił także liczne odczyty wśród Polaków na uchodźstwie oraz w instytucjach brytyjskich. Na emigracji już w czasie wojny był aktywnym członkiem PSD, a także organizacji społecznych: Rady Polaków w Wielkiej Brytanii, Polsko-Czechosłowackiego Koła Współpracy Kulturalnej czy PCK. Od 30.05.1940 był członkiem RG PCK.

F. niezmiennie stał po stronie legalnych władz RP, nie godząc się na porozumienie z komunistami i dyktat jałtański. W wyniku rozłamu w PSD, wszedł 16.06.1945 do niepodległościowego Tymczasowego Komitetu Politycznego PSD. Zdecydował się pozostać na emigracji. Jako członek zarządu Polskiego Stowarzyszenia Współpracy Międzynarodowej podpisał apel do delegacji na zgromadzenie ONZ (styczeń 1946) o podniesienie sprawy Polski i uregulowanie krzywd, wyrządzonych przez wielkie mocarstwa. Był członkiem-założycielem TPP (październik 1946). Był również jednym z inicjatorów powołania w marcu 1947 Instytutu Piłsudskiego w Londynie.

Z ramienia SD został członkiem Rady Polskich Stronnictw Niepodległościowych (17.01.1946); wszedł także do jej prezydium. W sierpniu 1947 został usunięty z SD wobec poparcia, jakiego udzielił prezydentowi Augustowi Zaleskiemu (uznano go za sympatyka sanacji). Związki F. z A. Zaleskim i poparcie dla tego ostatniego wynikać mogły ze związków masońskich obu polityków. Od stycznia 1950 F. był członkiem Komisji Głównej Skarbu Narodowego, współpracował również ze ZSP na Obczyźnie.

Powołany przez prezydenta A. Zaleskiego do III RN, na jej inauguracyjnym posiedzeniu (6.06.1949) został wybrany przewodniczącym. Był także najstarszym wiekiem członkiem Rady. W swoim inauguracyjnym przemówieniu podkreślał, że celem Rady jest skupianie wokół legalnych władz wszystkich, którzy chcą wrócić do niepodległego i suwerennego państwa, o nienaruszonych granicach na wschodzie, opartego zaś na zachodzie o Odrę i Nysę Łużycką. III RN pod jego przewodnictwem odbyła 45 posiedzeń; istniała w specyficznym okresie narastania napięć w ramach zimnej wojny, wybuchu wojny koreańskiej. Dyskutowano nad możliwościami i potrzebą odtworzenia WP na Zachodzie; przyjęto nawet uchwałę w sprawie zasad odbudowy PSZ i ewentualnego ich użycia w walce (19.05.1951). Do kolejnej, IV RN, F. został powołany w listopadzie 1951. Nie dożył końca jej kadencji. Schorowany, zm. 18.07.1953 w Londynie. Pochowany został na cmentarzu St. Mary's Roman Catholic Cemetery w Londynie.

Od 1908 był żonaty z Wandą Krahelską, *primo voto* Dobrodzicką, pseud. „Alina”, działaczką PPS. Para miała syna Michała (1914–1978), w czasie II wojny światowej lotnika RAF. Małżeństwo nie przetrwało próby czasu, para rozwiódła się najprawdopodobniej w 1933.

Odznaczony Krzyżem Komandorskim OOP (1922) oraz Krzyżem Niepodległości (1930).

* * *

AIPL, Archiwum T. Filipowicza, 108, t. 1, 4–5, 39–43, 45, 81–82; IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 1; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; L. Hass, *Masoneria polska w XX wieku. Losy, ludzie, loże*, Warszawa 1996, s. 178; S. A. Radek, *Rewolucja w Zagłębiu Dąbrowskiem 1894–1905–1914 z licznymi ilustracjami*, Sosnowiec 1929, s. 8–24; P. Długołęcki, *Tytus Filipowicz*, w: *Ministerstwo Spraw Zagranicznych II Rzeczypospolitej. Organizacja, polityka, ministrowie*, red. P. Długołęcki, K. Szczepanik, Szczecin 2014, s. 97–106; J. Gawenda, *Związek Socjalistów Polskich. Organizacja, założenia i działalność polityczna*, w: *Kierownictwo obozu niepodległościowego na obczyźnie 1945–1990*, red. A. Szkuta, Londyn 1996, s. 478–489; A. Pacholczykowa, *Filipowicz*

Tytus, w: *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, red. F. Tych, t. 2, Warszawa 1987, s. 101–103; K. Trzeciak, *Zarys historii Skarbu Narodowego*, w: *Kierownictwo obozu niepodległościowego na obczyźnie 1945–1990*, red. A. Szkuta, Londyn 1996, s. 363–394; W. Jędrzejewicz, *Sprawa „Wieczoru”. Józef Piłsudski a wojna rosyjsko-japońska 1904–1905*, „Zeszyty Historyczne” 1974, z. 27, s. 3–103; B. Czajka, *Tytus Filipowicz – zarys biografii (do 1939 r.)*, „Polonia Inter Genes” 2020, nr 1, s. 101–120.

Bartosz Czajka

Władysław Folkierski

(1890–1961)

romanista, literaturoznawca,
działacz ruchu narodowego,
członek I RN (12.06.1940–3.09.1941),
minister prac kongresowych
oraz minister wyznań religijnych
i oświecenia publicznego
w rządach Tomasza Arciszewskiego
i gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego,
członek Rady Politycznej oraz TRaJN,
prezes Polskiego Towarzystwa
Naukowego na Obczyźnie

Ur. 6.02.1890 w Paryżu, gdzie mieszkali jego rodzice. Ojciec F., również Władysław (1841–1904), pracował wówczas we Francji, jako inżynier budowlany, z doświadczeniem w zakresie konstrukcji infrastruktury kolejowej i fortyfikacji portów w Ameryce Południowej. Matką F. była Julia z d. Krysińska (herbu Leliwa).

F. dzieciństwo spędził w Paryżu, skąd wyjechał na ziemie polskie, do Galicji. Ostatecznie zamieszkał w Krakowie, gdzie uczęszczał do Gimnazjum im. Bartłomieja Nowodworskiego. Maturę zdał w 1907, a następnie rozpoczął studia w zakresie filologii romańskiej i literatury polskiej na UJ (do 1912). W 1913 obronił doktorat (dysertacja doktorska pt. *L'Elément historique dans les chansons de geste*) przygotowywany pod kierunkiem Stanisława Strońskiego. Pierwszym miejscem pracy zawodowej F. była szkoła średnia. Uczył języka francuskiego w gimnazjum w Wieliczce (1913–1920) oraz przez rok (1919–1920) w II gimnazjum w Krakowie. W tym okresie nie zaniedbywał pracy naukowej, której zwieńczeniem było uzyskanie w 1919 habilitacji na uniwersytecie w Paryżu na podstawie pracy *Entre le classicisme et le romantisme*. W kolejnych latach, aż do 1939, pracował na UJ. W 1920 został profesorem nadzwyczajnym i dyrektorem Seminarium Filologii Romańskiej oraz kierownikiem I Katedry Filologii Romańskiej. W latach 1927–1929 pełnił funkcję kierownika sekcji nauk historycznych i społecznych w *Institut*

International de Coopération Intellectuelle przy Lidze Narodów. Po powrocie mianowano go profesorem zwyczajnym.

W okresie międzywojennym F. ogłosił swoje najważniejsze prace i rozwijał swoją karierę naukową w skali międzynarodowej. Jego *opus vitae*, bazujące na pracy habilitacyjnej, zostało wydane w 1925 przez PAU oraz francuskiego wydawcę *Champion*. Książka została w 1926 nagrodzona przez Akademię Francuską nagrodą Marcellin Guérin. Warto podkreślić, że F., znawca literatury francuskiej, polskiej, włoskiej i hiszpańskiej, uzyskał międzynarodowy rozgłos jako wybitny komparatysta i historyk literatury. Był jednym z członków-założycieli Międzynarodowej Komisji Historii Literatury, członkiem korespondentem PAU, członkiem redakcji „Archivum Neophilologicum”, przewodniczącym III Międzynarodowego Kongresu Historii Literatury w Lyonie (czerwiec 1939), uczestnikiem Kongresów Historii Literatury. Publikował wiele prac na łamach czasopism krajowych i zagranicznych, takich jak: „Przegląd Warszawski”, „Silva Rerum”, „Pamiętnik Literacki” czy „Revue de Littérature Comparée”. Był popularyzatorem literatury francuskiej, w formie zarówno licznych odczytów (choćby na forum Stowarzyszenia Przyjaciół Francji w Krakowie), jak i poprzez opracowywanie publikacji dla BN.

W okresie międzywojennym F. rozpoczął działalność polityczną. W 1919 współredagował, razem ze swoim niedawnym promotorem S. Strońskim, czasopismo „L'Indépendance Polonaise”, przeznaczone dla uczestników konferencji wersalskiej. Jego sympatie polityczne związane były z obozem narodowym, w którego działalność włączył się wyraźnie po 1926. Przewrót majowy spowodował, że F. dołączył do LN, a następnie wsparł OWP, w ramach którego pełnił funkcję oboźnego na województwo krakowskie. W tym okresie został również mianowany członkiem zarządu Straży Narodowej. W kolejnych latach kariera polityczna F. rozwijała się wewnątrz struktur środowiska narodo-demokratycznego. Wpływ na jego pozycję miało m.in. wydawanie czasopisma „Trybuna Narodu” ukazującego się pod kierownictwem Karola Huberta Rostworowskiego. Po rozwiązaniu OWP, F. dołączył do SN, z którym był związany przez kolejne lata. W 1935 powołano go do jednego z centralnych gremiów stronnictwa: Komitetu Głównego, a w latach 1937–1939 pełnił funkcję prezesa RNacz. SN. W maju 1939 został wybrany na kolejną dwuletnią kadencję na tym stanowisku.

Po wybuchu II wojny światowej F. opuścił Kraków i dotarł do Lwowa. Przebywał tam do grudnia 1939, egzystując w realiach okupacji sowieckiej. Wobec prawdopodobnego zagrożenia aresztowaniem ze strony NKWD, pod-

jął próbę ewakuacji na Zachód. Przedostał się przez Stryj na Węgry. Granicę przekroczył nocą z 28 na 29.12.1939. Po dwutygodniowym pobycie na ziemi węgierskiej udało mu się wyjechać przez północną Jugosławię i Włochy do Francji, w czym udział miał S. Stroński – wówczas wicepremier w rządzie gen. Władysława Sikorskiego. Ostatecznie F. dotarł do Paryża 17.01.1940. Po przyjeździe do Francji był zaangażowany w organizację emigracyjnych struktur SN, jako jeden z najważniejszych polityków tej formacji. Jako prezes RNacz., legalnie wybrany przed wybuchem wojny, posiadał odpowiednią delegację do reprezentowania partii na uchodźstwie. Tym samym został powołany do ścisłego kierownictwa ugrupowania, tzw. trójki, w skład której weszli ponadto prezes ZG SN Tadeusz → Bielecki oraz minister Marian Seyda. Jednocześnie wszedł on do szerszego gremium zarządzającego – Komitetu Politycznego SN – powołanego przez prezesa partii.

W okresie francuskim F., jako reprezentant swojego stronnictwa, został powołany w skład I RN. Prezydent RP Władysław Raczkiewicz mianował go członkiem Rady w dniu 12.06.1940. Jego inauguracyjny udział w pracach tego organu miał miejsce 19.06.1940, podczas tzw. konferencji członków Rady w Libourne. Następnie udało mu się, wraz kilkoma innymi członkami rządu i przedstawicielami RN, dostać na pokład okrętu „Artehusa”, który dwa dni później dotarł do Plymouth w Wielkiej Brytanii.

W Londynie F. złożył przyrzeczenie członka RN na ręce Prezydenta RP, co miało miejsce 27.06.1940. Jego udział w pierwszym londyńskim zebraniu RN miał miejsce 7.07.1940, choć podobnie jak w Libourne, ze względu na brak quorum, spotkanie określono mianem konferencji, a nie pełnoprawnego posiedzenia.

Pod nieobecność w Wielkiej Brytanii T. Bieleckiego, F. uchodził za jednego z najważniejszych reprezentantów SN, biorących udział w bieżącym życiu politycznym polskiej emigracji. Wypowiadał się wielokrotnie w imieniu swojej partii, biorąc odpowiedzialność za ówczesne działania SN. F. prezentował stanowisko swojego stronnictwa w trakcie tzw. kryzysu lipcowego 1940, kiedy to opowiadał się za zgodnym porozumieniem prezydenta, premiera i wszystkich czterech stronnictw. Wskazywał na konieczność zgodnego działania, gdyż aktualny stan „nieznośnej atmosfery plotek i intryg, nieufności i posądzeń [...] ustać musi, jeżeli nie chcemy, aby się zawaliła podstawa, na której istnieje obecny system porozumienia stronnictw”. F. opowiedział się wówczas przeciwko usunięciu gen. W. Sikorskiego ze stanowiska premiera, choć wyrażał dezaprobatę wobec posunięć personalnych NW, który często nie uwzględniał woli partii koalicyjnych, chcących wysuwać do składu

gabinetu swoich „najlepszych, najbardziej ideowych i najpełniej zdatnych przedstawicieli”. Ten nierozwiązany problem skutkował w kolejnych miesiącach konfliktem wewnątrz SN.

W ostatnich miesiącach funkcjonowania I RN, F. został mianowany jej wiceprzewodniczącym. Po przeniesieniu siedziby RN do Londynu T. Bielecki został ostatecznie usunięty z jej prezydium z powodu długotrwałej absencji. Miało to miejsce podczas 31. posiedzenia RN (5.03.1941), w trakcie którego na jego miejsce powołano do Prezydium Rady właśnie F. Podkreślał on jednak, że traktuje ten wybór niejako tymczasowo i po przyjeździe prezesa SN do Londynu zamierza zrezygnować z tej funkcji. Jednocześnie, w zastępstwie T. Bieleckiego, F. został włączony w skład KSK, do którego dołączył 2.08.1940. Podczas nieobecności prezesa partii, F. starał się „harmonijnie” współpracować z M. Seydą, choć z czasem drogi polityczne dwóch przedstawicieli endecji się rozeszły. Było to szczególnie widoczne po przyjeździe T. Bieleckiego do Londynu (28.06.1941). Zaczął on wówczas stopniowo osłabiać pozycję M. Seydy w „trójce” kierowniczej. Jego przyjazd wpłynął też na zmiany w strukturze SN. Powołano wówczas do życia Wydział Wykonawczy ugrupowania, a w skład Prezydium SN weszli prezes ZG oraz prezes RNacz. – F.

F. i T. Bielecki wystosowali oficjalne pismo do premiera W. Sikorskiego określające stanowisko ich partii wobec treści negocjowanej umowy (27.07.1941). W liście tym przypomnieli, że kierownictwo SN aprobuje inicjatywę porozumienia z ZSRR, lecz zdecydowanie sprzeciwia się zapisom, które nie precyzują przynależności do RP polskich ziem wschodnich. Podkreślali, że jest to „akt wysoce niebezpieczny dla Polski”. W kolejnych miesiącach pozostali oni na stanowisku opozycyjnym wobec układu i kierunku polityki zagranicznej gen. W. Sikorskiego, co było również jedną z przyczyn kolejnego kryzysu rządowego, mającego jednak zdecydowanie szersze podłoże. Ostatecznie kryzys sierpniowy 1941 doprowadził do rekonstrukcji gabinetu gen. W. Sikorskiego oraz do rozwiązania I RN. To posunięcie umożliwiło usunięcie z Rady osób krytykujących układ Sikorski-Majski, w tym najważniejszych reprezentantów SN w osobach T. Bieleckiego i F. Warto w tym kontekście wspomnieć, że nowe nominacje do gabinetu gen. W. Sikorskiego uwzględniały dotychczasowych wiceprzewodniczących RN – Stanisława → Mikołajczyka i Hermana → Liebermana, którzy tym samym nie mogli dalej zasiadać w Radzie. Przewodniczący I RN Ignacy Jan → Paderewski zm. 29.06.1941. Wobec tego F. powinien objąć funkcję przewodniczącego tego gremium. Jak

wskazywał jednak gen. W. Sikorski – w ówczesnej sytuacji „stworzyłoby to anomalie polityczną, pod każdym względem niepożądaną”.

W konsekwencji zawarcia układu z ZSRR i szukania przez środowiska rządowe wsparcia dla swojej polityki wśród wybranych, bardziej umiarkowanych, przedstawicieli SN – nastąpił rozłam wewnątrz partii. F. pozostał lojalny wobec kierownictwa ugrupowania i ostatecznie nie wszedł do nowej RN ani nie wsparł rządu. Pozostał w opozycji wobec „frondystów” w SN, którzy poparli gabinet gen. W. Sikorskiego, otrzymując w nim dwie teki (M. Seyda, Wacław Komarnicki). W efekcie tych decyzji mandaty przewidziane dla przedstawicieli SN w nowej RN przypadły wyłącznie grupie M. Seydy. W odpowiedzi Komitet Polityczny SN wykluczył członków „frondy” ze wszystkich swoich struktur. Stan ten doprowadził do długotrwałego kryzysu, objawiającego się dualizmem praktyki politycznej w ramach emigracyjnego środowiska narodowo-demokratycznego. Obydwie strony sporu aspirowały do reprezentowania SN, choć z formalnego punktu widzenia sprawa nie budziła wątpliwości: sztandar partii był przy jej władzach – T. Bieleckim i F. Sam F. szybko odczuł konsekwencje rozłamu: 2.02.1942 pozbawiono go członkostwa w KSK, a miejsce przewidziane dla reprezentanta SN trafiło w ręce W. Komarnickiego.

Po wykluczeniu ze struktur SN grupy M. Seydy partią w praktyce rządził, jak wskazywał Jan Żaryn, duumwirat T. Bielecki – F. Został on uzupełniony w kwietniu 1944 przez przybyłego z kraju Zygmunta Berezowskiego, sekretarza Komitetu Głównego SN. Jednocześnie akces „frondystów” do rządu i RN spowodował ruchy konsolidacyjne pozostałych środowisk narodowo-demokratycznych, dotychczas będących poza bezpośrednim wpływem SN. Już w lutym 1942 udało się doprowadzić do „zespoleń sił narodowych”, tworząc KZON grupujący SN, ONR („ABC” i Falangę) oraz „niezrzeszonych narodowców” związanych z Adamem Doboszyńskim. F. został włączony w poczet członków tego komitetu.

W latach 1942–1944 KZON stanowił jedną z głównych sił opozycyjnych wobec rządów gen. W. Sikorskiego i S. Mikołajczyka. Także F. stał na stanowisku konieczności zmiany kierunków polityki emigracyjnej. Żądał przywrócenia pełnej jedności narodowej i rekonstrukcji gabinetów celem uwzględnienia w ich składach przedstawicieli SN. W tym okresie ważną rolę w prezentowaniu postulatów KZON odgrywał również dwutygodnik polityczno-społeczny „Myśl Polska”, będący organem SN. F. współtworzył czasopismo już w początkach 1941, a następnie przez cały okres wojny, jak również po jej zakończeniu, publikował w nim liczne artykuły.

Jesienią 1944 premier S. Mikołajczyk podał się do dymisji, zaś nowym szefem rządu został T. Arciszewski z PPS. SN znalazło się w koalicji rządowej, zaś reprezentantami ugrupowania w rządzie zostali F. oraz Z. Berezowski. 29.11.1944 Prezydent RP powołał F. na urząd ministra prac kongresowych oraz powierzył mu funkcję kierownika MWRiOP.

Pomimo cofnięcia uznania międzynarodowego rządowi RP na uchodźstwie, po lipcu 1945 F. starał się realizować zadania państwowe i cele, jakie przyświecały jego misji w podległych mu ministerstwach. Szczególnie dbał o polską młodzież szkolną i akademicką. Pod jego auspicjami powstały Wyższy Kurs Nauczycielski w Londynie i trzyletnie Liceum Pedagogiczne w Glasgow (1945). Koordynował także wiele wysiłków rządowych oraz społecznych, mających na celu zapewnienie określonych subwencji czy stypendiów dla Polaków, aby mogli bezpłatnie studiować w zagranicznych ośrodkach uniwersyteckich. Odegrał ważną rolę w organizacji polskiego życia akademickiego (stypendia, domy akademickie, zwiększenie limitów przyjęć na uczelnie) w Wielkiej Brytanii (m.in. utworzenie *Polish University College* w Londynie) oraz w państwach, które nadal uznawały rząd RP na uchodźstwie. Efekty tej pracy były widoczne zwłaszcza w Hiszpanii i Irlandii, gdzie finalnie udało się utworzyć polskie ośrodki dla studentów. F. pozostawał w stałym kontakcie z dyplomatami RM na uchodźstwie – ministrami RP Wacławem Tadeuszem Dobrzyńskim i Józefem Potockim, którzy z pomocą Irlandzkiego Czerwonego Krzyża oraz organizacji „Pax Romana”, stworzyli podstawy organizacyjno-finansowe dla przyjazdu polskich studentów. Dzięki tej inicjatywie kilkuset Polaków, którzy w czasie wojny musieli przerwać studia, mogło dokończyć naukę.

F. nie zaniedbywał też innych spraw naukowych i zwłaszcza kościelnych, za które był odpowiedzialny. Kilkakrotnie wizytował Rzym. Prowadził rozmowy w kręgach watykańskich na temat losów Kościoła i katolickiej Polski. Był zatroskany o wiarę Polaków zarówno w kraju, jak i na emigracji. Uważał, że „Polak [...] nie może zrzucić z siebie katolicyzmu tak jak nie może zrzucić polskości”. Starał się być w stałym kontakcie z hierarchią kościelną. Jesienią 1944 spotkał się w Ambasadzie RP w Paryżu z prymasem Augustem Hlondem, który gościł wówczas u Kajetana Morawskiego po opuszczeniu niemieckiego więzienia. W lutym 1946 spotkał się w Rzymie z kard. Adamem Sapiehą z okazji konsystorza oraz najprawdopodobniej został wówczas przyjęty na audiencji przez pap. Piusa XII. W kolejnych latach był w stałym kontakcie z ambasadorem RP przy Stolicy Apostolskiej – Kazimierzem Papée – mając tym samym dostęp do wiedzy na temat wszelkich spraw

kościelnych będących w orbicie jego zainteresowań. F. utrzymywał też kontakt z Jerzym Giedroyciem, którego Instytut Literacki był wspierany i dotowany przez MWRiOP.

2.07.1947 rozwiązano rząd T. Arciszewskiego, a misję tworzenia nowego gabinetu otrzymał gen. Tadeusz Bór-Komorowski. SN należało do stronnictw koalicji rządowej. F. objął stanowisko ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego oraz kierownika Ministerstwa Prac Kongresowych (do 10.08.1948). Po rozwiązaniu rządu gen. T. Bora-Komorowskiego (10.02.1949) F. nie uczestniczył w pracach następnych gabinetów, choć jego nazwisko pojawiło się w kolejnych miesiącach w kontekście potencjalnego objęcia premierostwa. Najprawdopodobniej wynikało to z chęci utrzymania SN w obozie prezydenckim, wobec czego Prezydent RP August Zaleski sugerował powierzenie funkcji szefa rządu przedstawicielowi tego ugrupowania. W tym czasie, z perspektywy T. Bieleckiego, najlepszym kandydatem na to stanowisko był właśnie F. Ostatecznie jednak idea ta nie została zrealizowana, a przedstawiciele SN nie weszli do rządu Tadeusza → Tomaszewskiego.

Po 1949 F., jak całe jego środowisko, coraz wyraźniej określał swoją pozycję w opozycji wobec „zamku” prezydenta A. Zaleskiego. Dołączył do Rady Politycznej, której członkiem był w latach 1949–1954 (zasiadał w komisji ds. zagranicznych). Tym samym z bliska obserwował proces rozchodzenia się dwóch środowisk legalistycznej emigracji niepodległościowej. Sam starał się zachować stanowisko umiarkowane, co skutkowało m.in. uwzględnieniem go, jako strony, w mediacji gen. Mariana Kukiela, który w 1951 chciał doprowadzić do porozumienia opozycji z obozem prezydenckim. Misja generała się nie powiodła, choć w kolejnych latach F. brał udział w działaniach mających na celu doprowadzenie do zjednoczenia emigracji. 14.03.1954 podpisał w imieniu SN Akt Zjednoczenia, razem z T. Bieleckim i Z. Berezowskim. Podczas kryzysu w czerwcu 1954 był brany pod uwagę, jako jeden z kandydatów do zastępczej, „kolektywnej” głowy państwa. Awizowano F. jako członka Rady Trzech, określanej pierwotnie jako Radę Regencyjną, Radę Obrony czy Regencję. Sugerowano także, aby objął stanowisko przewodniczącego TRaJN, w której zasiadał od 1954.

Po 1945 F. nadal był aktywnym działaczem w strukturach emigracyjnego SN. Brał udział w wielu wydarzeniach organizowanych przez środowisko narodowo-demokratyczne. Uczęszczał na konferencje działaczy SN, uczestniczył w zjeździe delegatów i mężów zaufania z terenu Wielkiej Brytanii. Zjazd ten miał dokonać oceny kondycji organizacyjnej stronnictwa i określić główne kierunki działalności oraz przygotować podstawy dla zgromadzenia central-

nego. Miał również zaakceptować decyzje organizacyjne prezesa. Wybrano wówczas Radę SN w Wielkiej Brytanii, do której wszedł F. (1–3.05.1948). Po 1949 brał on udział w pracach Centralnego Wydziału Wykonawczego SN, czyli najwyższej władzy w partii. Struktura ta powstała w konsekwencji powołania rządu T. Arciszewskiego, będąc rozszerzonym gremium Wydziału Wykonawczego SN. F. uczestniczył w Pierwszym Centralnym Zjeździe Delegatów SN, który odbył się w Londynie 27–30.05.1955. Wydarzenie to potwierdziło ważność przedwojennych mandatów krajowych T. Bieleckiego jako prezesa ZG, F. jako prezesa RNacz. i Z. Berezowskiego jako sekretarza Komitetu Głównego. Otrzymali oni miejsce w Komitecie Politycznym, utworzonego w miejsce Komitetu Głównego. F. wszedł również do Centralnego Wydziału Wykonawczego. F. starał się kształtować ideowo-wychowawcze postawy członków SN. Efektem tej działalności było powołanie, w latach pięćdziesiątych XX w., Studium Politycznego pod jego kierownictwem. Pod egidą tego podmiotu ukazało się kilka opracowań poświęconych historii i problematyce ideowo-politycznej obozu narodowego.

F. na emigracji nie zaniedbywał działalności społecznej, popularyzatorskiej i naukowej. Już w listopadzie 1939 współtworzył struktury Uniwersytetu Polskiego za Granicą, wchodząc w skład jego komitetu organizacyjnego oraz pełniąc funkcję dziekana Wydziału Humanistycznego. W 1953 F. współtworzył PUNO, będąc w gronie jego pierwszych wykładowców. Jednocześnie pełnił funkcję prezesa Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie oraz brał udział w pracach ZPPnO i Komitetu Opieki nad Biblioteką Polską w Paryżu. Od 1951 pracował na uniwersytecie w Bristolu, gdzie prowadził wykłady z historii literatury francuskiej w I Katedrze Filologii Romańskiej. Jednocześnie wykładał historię literatury polskiej w *Centre d'Etudes Slaves* uniwersytetu katolickiego w Paryżu. W 1953 został członkiem sekcji programowej Głównego Komitetu Organizacyjnego PMS, a 28.05.1953 wszedł do Rady PMS, w której zasiadał do śmierci.

Zm. 03.06.1961. Mszę św. żałobną, odbywającą się 10.06.1961 w kościele Brompton Oratory, celebrował ks. prałat Władysław Staniszewski. F. pochowano na cmentarzu św. Marii w Kensal Green w Londynie.

F. był żonaty, miał dwóch synów – Władysława i Andrzeja.

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 1, 72; AIH, Konsulat Generalny RP w Dublinie, sygn. 800/37/0/-/14, List W. T. Dobrzyńskiego do W. Folkierskiego z 14 IX 1945, sk. 226; Archiwum Piotra Potockiego, List W. Folkierskiego do J. Potockiego z 8 XI 1945; Notatka

z rozmowy J. Potockiego z Padre Errandonea S.J. odbytej w Madrycie dnia 4 IX 1945; Dz.U.RP 1944, nr 14, cz. II; *Jerzy Giedroyc – Juliusz Mieroszewski. Listy 1949–1956*, cz. I, wybór K. Pomian, oprac. J. Krawczyk, K. Pomian, Warszawa 1999, s. 267–268; *Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939–1947*, oprac. J. Piotrowski, t. 1, Wrocław 2004, s. 175, 189; K. Morawski, *Wspomnienie*, „Myśl Polska” z 15 VI 1961; *Pierwszy Centralny Zjazd Delegatów Stronnictwa Narodowego*, Londyn 1955; *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórniak, oprac. W. Rojek, t. III, Kraków 1995, s. 86–87; *Przemówienie prof. Władysława Folkierskiego, prezesa Rady Naczelnej Stronnictwa Narodowego wygłoszone na szesnastym posiedzeniu Rady Narodowej RP dn. 18 lipca 1940 r. w Londynie*, „Jestem Polakiem” z 19 VII 1940; W. Folkierski, *Obóz Wielkiej Polski i jego stosunek do stronnictw*, „Trybuna Narodu” z 2 I 1927; *Biogramy uczonych polskich. Materiały o życiu i działalności członków AU w Krakowie*, red. K. Albrechtowa, cz. I, Wrocław 1983, z. 1, s. 372–374; J. K. Danel, *Druga Wielka Emigracja. Słownik biograficzny*, t. 1, Zamość 2011, s. 626–627; K. Kaczmarowski, *O Wielką Polskę na wojennym wychodźstwie. Stronnictwo Narodowe wobec rządu gen. Władysława Sikorskiego (1939–1943)*, Rzeszów 2013, wg indeksu; S. Kilian, *Endecja na uchodźstwie. Myśl polityczna Stronnictwa Narodowego w latach 1945–1990*, Kraków 2021, wg indeksu; S. Kilian, *Myśl społeczno-polityczna Tadeusza Bieleckiego*, Kraków 2000, wg indeksu; T. Radzik, *Polska Macierz Szkolna Zagranicą 1953–1993*, Lublin 1995, wg indeksu; S. Rudnicki, *Obóz Narodowo Radykalny. Geneza i działalność*, Warszawa 1985, s. 22; A. Wątor, *Słownik działaczy Narodowej Demokracji w Galicji*, Szczecin 2008, s. 58; *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bio-bibliograficzny*, red. J. Czachowska, A. Szałagan, t. 2, Warszawa 1994, s. 329–331; J. Żaryn, *Stolica Apostolska wobec Polski i Polaków w latach 1944–1958*, Warszawa 1998, s. 166; R. Bochenek-Franczak, *Władysław Folkierski (1890–1961)*, w: *Złota księga Wydziału Filologicznego*, red. J. Michalik, W. Walecki, Kraków 2000, s. 424–431; Z. Czerny, *Filologia romańska w Uniwersytecie Jagiellońskim*, w: *Wydział Filologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Historia katedr*, red. W. Taszycki, A. Zaręba, Kraków 1964, s. 320–321; M. Sas-Skowroński, *Polski Uniwersytet na Obczyźnie*, w: *Monografia Polskiego Wydziału Prawa 1944–1947*, red. J. W. Cywiński, T. S. Rojewski, W. Toporowski, Londyn 1997, s. 82–83; J. Żaryn, *Stronnictwo Narodowe na emigracji (1945–1955). Zarys działalności*, w: *Warszawa nad Tamizą. Z dziejów polskiej emigracji politycznej po drugiej wojnie światowej*, red. A. Friszke, Warszawa 1994, s. 63; M. Bataillon, *Ladislav Folkierski*, „Revue de Littérature Comparée” 1961, s. 524–525; A. Friszke, *Z dziejów Stronnictwa Narodowego na emigracji w latach 1939–1942*, „Zeszyty Historyczne” 1990, z. 92, s. 38–43; J. Bielatowicz, *Humanista na kolanach*, „Myśl Polska” z 15 VI 1961; T. Bielecki, *Władysław Folkierski*, „Myśl Polska” z 15 VI 1961; J. Żaryn, *Stronnictwo Narodowe we Francji (1939–1955)*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 8–9, s. 100.

Michał Dworski

Józef Gawlina

(1892–1964)

arcybiskup, biskup polowy WP,
członek I RN (21.12.1939–3.09.1941)

Ur. 18.11.1892 w Strzybniku koło Raciborza na Górnym Śląsku w rodzinie Franciszka i Joanny z d. Banaś. G. miał dwie siostry – Helenę i Teklę. W 1914 ukończył gimnazjum w Rybniku (obecnie I LO im. Powstańców Śląskich). Podjął studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego, które przerwał w kwietniu 1915 z powodu powołania do armii pruskiej. Ranny na froncie francuskim w listopadzie 1915 i odesłany do służby garnizonowej we Wrocławiu. We wrześniu 1917 został wysłany na front bliskowschodni, gdzie w bitwie pod Damaszkem został wzięty do niewoli angielskiej (od października 1918 do listopada 1919). Po powrocie do Wrocławia, w lipcu 1920, ukończył studia teologiczne, a 19.06.1921 przyjął święcenia kapłańskie z rąk kard. Adolfa Bertrama.

G. pracował jako wikariusz w Dębieńsku (od 1921) oraz w Tychach (od 1922). W lipcu 1924 mianowany został, przez ks. Augusta Hlonda, sekretarzem generalnym Ligi Katolickiej Administracji Apostolskiej Górnego Śląska, która była zapowiedzią późniejszej AKat. Równocześnie był katechetą przy miejskim gimnazjum żeńskim przy ul. 3 Maja w Katowicach oraz kapelanem szpitala sióstr elżbietanek przy ul. Warszawskiej w tym mieście. Od września 1924 do marca 1927 kierował redakcją „Gościa Niedzielnego”. Administrator Apostolski ks. A. Hlond zlecił G. zorganizowanie III Zjazdu Katolickiego w Katowicach (6–8.09.1924). W trakcie organizacji zjazdu G. udało się doprowadzić do współpracy kościelnych środowisk polskich i niemieckich.

Z okazji Roku Jubileuszowego w 1925 G. prowadził dwie pielgrzymki do Rzymu. Z polecenia ks. A. Hlonda zredagował broszurę pt. *Die Wahrheit über das Martyrium der deutschen Katholiken in Polen* (Katowice 1930), która została rozesłana do wszystkich biskupów, prałatów i profesorów na terenie niemieckojęzycznym i miała wykazać niesłuszność zarzutów o nierówne traktowanie mniejszości niemieckiej w diecezji katowickiej. Zdaniem G. publikacja ta stała się powodem powołania go 1.04.1927 przez KEP do Warszawy celem założenia KAP. G. zorganizował KAP z siedzibami oddziałów w większości diecezji i wprowadził ją do grupy najbardziej wpływowych i miarodajnych opiniotwórczych agencji prasowych w Polsce. W czerwcu 1928 uzyskał stopień magistra teologii moralnej na UW. W związku z nieprzychylnym przyjęciem i opiniami środowisk kościelnych w Warszawie opuścił KAP i na polecenie bp. Arkadiusza Lisieckiego wrócił do diecezji katowickiej. 30.03.1929 G. został mianowany promotorem sprawiedliwości w sądzie biskupim oraz radcą kurii. Otrzymał także nominację na kierownika diecezjalnej AKat. W 1930 wszedł w skład diecezjalnej komisji *Consilium Vigilantiae*, w której zajmował się m.in.: modernizmem, nadużyciami liturgicznymi, zagrożeniami moralności publicznej i zagrożeniami ze strony socjalizmu i komunizmu.

Bp katowicki A. Lisiecki, doceniając zdolności organizacyjne G., postarał się dla niego w Rzymie o nominację na swego sufragana. Śmierć bp. A. Lisieckiego 13.05.1930 zablokowała tę nominację. Po objęciu rządów w diecezji przez bp. Stanisława Adamskiego G. zrezygnował ze wszystkich godności kościelnych i poprosił o probostwo w Łaziskach Górnych. Bp S. Adamski, wychodząc naprzeciw jego prośbom, zamianował go 21.07.1931 jednak proboszczem parafii św. Barbary w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów). Przedtem polecił mu zorganizowanie w 1931 rocznicowych Zjazdów Rerum Novarum w Królewskiej Hucie, Rybniku, Tarnowskich Górach, Mysłowicach i Cieszynie. W swojej parafii zasłużył się na polu działalności dobroczynnej, założył m.in. biuro „Caritasu”, ochronkę dla dzieci, kuchnię ludową. W 1932 powołał tygodnik parafialny „Wiadomości Parafialne”, wydawany w językach polskim i niemieckim, który był kolportowany przez Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej. Nakład gazety przekroczył wkrótce 8 tys. egzemplarzy.

Po rezygnacji abp. Stanisława Galla z funkcji biskupa polowego WP Stolica Apostolska zamianowała za radą kard. A. Hlonda biskupem polowym ks. Jana Rzymekę, którego nie zaakceptował rząd warszawski, wysuwając ze swej strony księży Seweryna Popławskiego, Jana Mauersbergera, odrzuconych jednak przez Watykan. W tej sytuacji Stolica Apostolska zamianowała

biskupem polowym bp. Teodora Kubinę, który jednak nie przyjął nominacji i pozostał na stanowisku biskupa częstochowskiego.

11.02.1933 pap. Pius XI podniósł G. do godności biskupa tytularnego Mariamme (Krak des Chevaliers). Konsekracji udzielił mu 19.03.1933 kard. A. Hlond w Królewskiej Hucie. MSWoj. początkowo nie zgodziło się na wysuniętego przez Watykan kandydata na urząd biskupa polowego, w wyniku czego G. postanowił zrezygnować z prawa do objęcia tego stanowiska. Rezygnację cofnął na skutek sugestii sekretarza stanu Stolicy Apostolskiej Eugenio Pacellego oraz ostatecznej zgody polskiego rządu na objęcie przez niego urzędu zwierzchnika duszpasterstwa polowego. W episkopacie został włączony do Komisji dla AKat., Spraw Społecznych i dla Prasy.

W obliczu zbliżającej się wojny G. podjął szereg działań, które miały na celu „moralne dozbrojenie polskiej armii”. W 1936, za aprobatą KEP, ale bez porozumienia z MSWoj., dokonał nowej mobilizacji duchownych na kapelanów wojskowych. W korpusie kapelanów wojskowych uregulował prowadzenie spraw sądowych podlegających jurysdykcji kościelnej. Wprowadził praktykę rekolekcji i dni skupienia dla kapelanów wojskowych. W obliczu zbliżającej się wojny na ręce G. trafiła zbiórka pieniężna zebrana przez duchowieństwo w wysokości 236 065 zł, które G. przeznaczył głównie na zakup kaplic polowych dla wojska.

8.09.1939 G., w ślad za NW, opuścił Warszawę, kierując się na południowy wschód. Drogą przez Brześć dotarł 10.09.1939 do Łucka, gdzie w wyniku nalotu zginął jego kapelan ks. Mikołaj Drużbacki, a on sam został ranny. G. opuścił Łuck wraz z dziekanem Armii „Prusy” ks. mjr. Aleksandrem Gogolińskim-Elstonem i ks. Bronisławem Michalskim, dołączając do transportu premiera Felicjana Sławoja Składkowskiego. Dotarł do granicy polsko-rumuńskiej, którą przekroczył 18.09.1939. Po krótkim pobycie w Bukareszcie 5.10.1939 przybył do Rzymu. Idąc za radą prymasa A. Hlonda, G. zwrócił się do pap. Piusa XII o nadanie mu jurysdykcji nad polskim wojskiem poza granicami Polski. Sekretariat Stanu udzielił mu tej jurysdykcji. Decyzja Sekretariatu Stanu Stolicy Apostolskiej z 12.10.1939, poszerzająca jego jurysdykcję nie tylko na żołnierzy polskich poza granicami, ale także na ich rodziny, oznaczała pośrednio uznanie przez Stolicę Apostolską ciągłości państwa polskiego i jego armii. 19.10.1939 G. przybył do Paryża i objął obowiązki biskupa polowego, do których wliczała się też opieka moralna nad uchodźcami, wchodząca w zakres działalności Komitetu Opieki Moral-

nej przy prymasie Polski. Kard. Jean Verdier, metropolita Paryża, poszerzył jurysdykcję G., w razie zaistniałej potrzeby, także na żołnierzy francuskich.

22.11.1939 rząd polski przeniósł się z Paryża do Angers. Na posiedzeniu RM 2.12.1939 w Angers prezes RM gen. Władysław Sikorski przedstawił listę 16 kandydatów, mających reprezentować w tworzonej RN „różne kierunki myśli politycznej i grupy społeczne”, które znalazły się na uchodźstwie. Po dyskusji na forum RM, w której padały argumenty przeciwko wprowadzeniu do niej członków stałej emigracji, postanowiono wstrzymać nominacje dla działacza polonijnego Józefa → Szczerbińskiego oraz Michała → Kwiatkowskiego, a dołączyć G. i Zygmunta → Nowakowskiego. 15.12.1939 gen. W. Sikorski w miejsce reprezentantów emigracji zarobkowej zaproponował włączenie w skład RN biskupa polowego WP – G. oraz Z. Nowakowskiego. 21.12.1939 dekretem prezydenta Władysława Raczkiewicza G. został powołany do RN jako przedstawiciel Kościoła rzymskokatolickiego. G. zaliczano do zwolenników ND, natomiast on sam uważał siebie przede wszystkim za reprezentanta Kościoła, co oczywiście powodowało, że jego poglądy zbieżne były z poglądami ChD. Już 7.01.1940 G. zainaugurował działalność Zarządu Funduszu Wdów, Sierot i Weteranów, który miał wspierać materialnie rodziny uchodźców pokrzywdzonych przez działania wojenne.

23.01.1940 w Paryżu odbyła się uroczysta inauguracja RN. G. został członkiem Komisji Wojskowej i Komisji Prawno-Konstytucyjnej oraz przewodniczącym Komisji Spraw Zagranicznych. 25.01.1940 z polecenia NW i szefa rządu gen. W. Sikorskiego wyjechał do Rzymu w sprawach państwo-kościelnych. Celem tej wizyty miało być nakłonienie Stolicy Apostolskiej do akredytacji przy rządzie RP na uchodźstwie nuncjusza Filippo Cortesiego oraz zmiana ambasadora Polski przy Stolicy Apostolskiej. Kwestie wymiany ambasadora G. konsultował z bliskim doradcą pap. Piusa XII Giovannim Montinim. 6.02.1940 G. został przyjęty na audyencji prywatnej przez Ojca Świętego, któremu przedstawił propozycje polskiego rządu. Papież nie wyraził zgody na nuncjusza, twierdząc, że na razie wystarczy przy rządzie w randze *chargé d'affaires* pozostawić prałata Alfredo Pacini; ambasadora polskiego przy Watykanie Kazimierza Papée postanowiono nie wymieniać, papież ponadto zgodził się na ogłoszenie św. Andrzeja Boboli patronem Polski.

W czasie pobytu rządu RP we Francji G. otrzymał finansowe wsparcie ze strony Stolicy Apostolskiej. Subsydium pieniężne zostało przez niego wykorzystane na potrzeby polskich żołnierzy we Francji. Znaczna część tej sumy i częściowo kwoty z PCK pozwoliły na utworzenie Domów Żołnierza w Paryżu i w kilku innych miejscowościach na terenie Francji.

Po upadku Francji G. 20.06.1940 wsiadł na statek „Sobieski” i dotarł do Anglii. Zamieszkał w PMK, przy parafii polskiej na Devonian Road w Londynie. Na forum RM wielokrotnie pojawiała się kwestia wolności prasy na tle ostrego sporu wokół wydawanego przez ks. Stanisława Bełcha czasopisma „Jestem Polakiem”. G. zdecydowanie bronił ks. S. Bełcha, który podał się do dymisji i wystąpił z wydawnictwa. Na forum RN starły się poglądy na temat cenzury oraz demokracji w warunkach wojennych. Sprawa antysemitów poglądów ks. S. Bełcha, zdaniem lewicowych przedstawicieli w RN, została mocno nagłośniona przez dyskusję z tym związaną na forum angielskiej Izby Gmin (9.04.1941). G. był posądzany o sprzyjanie poglądom endeckim i antysemitom, chociaż, jak twierdził, był antagonistą wobec Żydów, którzy nie poczuwają się, jego zdaniem, do żadnego obowiązku obywatelskiego wobec państwa polskiego. Na posiedzeniach RN stosunkowo rzadko zabierał głos. Jego zaniepokojenie budził stosunek do ewentualnej, powojennej zmiany granic; przeciwstawił się lekceważeniu Litwy jako samodzielnego bytu państwowego. Zdecydowanie przeciwstawiał się publicznie i w rozmowach z przedstawicielami rządu wpływom masonerii, członków której w rządzie polskim identyfikował z nazwiska. Mocno protestował przeciwko możliwości budowy armii polskiej na terenie ZSRR w czerwcu 1940, obawiając się, że dojdzie do ubezwłasnowolnienia polskiego dowództwa tworzonej armii, infiltracji idei komunistycznej w szeregach Polaków zesłanych do Związku Sowieckiego. NW gen. W. Sikorski w odpowiedzi na zarzuty G. o budowę sojuszy politycznych bez zasięgania opinii RN, usiłował usunąć G. z funkcji biskupa polowego, a w jego miejsce mianować bp. Karola → Radońskiego. Po napaści Hitlera na ZSRR G. pogodził się z polityką prowadzoną przez gen. W. Sikorskiego wobec Rosji. Po zawarciu porozumienia Sikorski-Majski doszło do kryzysu rządowego i w dniu 3.09.1941 RN została rozwiązana. G. zabiegał skutecznie u ministra spraw wewnętrznych Stanisława → Mikołajczyka o zarezerwowanie miejsca w tworzonej II RN dla przedstawiciela Kościoła w osobie bp. K. Radońskiego.

Zgodnie z inicjatywą gen. Władysława Andersa, dowódcy WP formowanego na terenie ZSRR, zostało zorganizowane duszpasterstwo polowe żołnierzy i ich rodzin, a z biegiem czasu, dzięki G., poszerzono je na duszpasterstwo ludności cywilnej, która docierała do miejsc stacjonowania WP. W sierpniu 1941 G. postanowił wyjechać do powstającej w ZSRR polskiej armii. Po kilku miesiącach zabiegów udało mu się przekonać czynniki rządowe, sceptycznie nastawione wobec tej wyprawy, do wyjazdu do formowanego WP na terenie Kazachstanu w ZSRR. 16.03.1942 jurysdykcja G. wobec wojska została

uzupełniona o rozkaz NW: „Biskup Polowy jest Szefem Duszpasterstwa Polskich Sił Zbrojnych”. Z kolei Stolica Apostolska zamianowała G. wizytatorem apostolskim dla Polaków katolików obrządku łacińskiego na terenie ZSRR.

Przed wyjazdem do Związku Sowieckiego G. polecił wydrukować przeszło 100 tys. tzw. *Małych modlitewników* w *Catholic Trust Society*. Pierwszy transport modlitewników, Pisma Świętego i innej literatury religijnej został wysłany do ZSRR 9.08.1941. G. 19.04.1942 dotarł samolotem z Teheranu do granic ZSRR, następnie do Baku i wreszcie do Moskwy (28.04.1942). Po kilku dniach pobytu w Moskwie wyjechał do ambasady polskiej w Kujbyszewie. Przez miesiąc zapoznawał się z sytuacją duszpasterstwa wśród żołnierzy i z prawodawstwem sowieckim. 1.06.1942 wyjechał do Jangi Jul. W Rosji G. przeprowadził trzy wizytacje pasterskie. Pierwszą w oddziałach rozmieszczonych od Jangi Jul poprzez Kermine, Kenimech (Uzbekistan), drugą w rejonie Samarkandy, a trzecią w Kirgistanie i Tadżykistanie, aż do granicy chińskiej.

Gdy w sierpniu 1942 pierwsze oddziały polskie opuszczały ZSRR, G. podjął starania o pozostanie wraz z kilkunastoma księżmi-ochotnikami na terenie ZSRR. W tym celu przeprowadził trzy konferencje z sowieckim pełnomocnikiem do kontaktów z Armią Polską gen. Georgijem Żukowem na temat zasad wyjazdu polskiej ludności ze Związku Sowieckiego. Z powodu braku zgody opuścił ZSRR. 1.09.1942 wyjechał z Jangi Jul i dotarł do Teheranu.

Największą jego troską były dzieci, dla których przede wszystkim starał się uzyskać prawo wyjazdu. Z postulowanych 50 tys. dzieci ostatecznie ewakuowano 14 tys. Po ewakuacji dzieci te dostały się do polskich ośrodków organizowanych w Afryce, Meksyku, USA, Wielkiej Brytanii i Australii. Około 5 tys. dzieci znalazło opiekę w zachodnich Indiach w księstwie maharadży Jamy Saheb Digvijay Sinhji, gdzie komendę nad obozem G. zlecił ks. Franciszkowi Plucie. G. obejmował misję charytatywną wszystkich katolików obrządku rzymskiego i greckiego, prawosławnych, chrześcijan i Żydów. Dzięki jego wysiłkowi wielu Żydów, w tym także grupa rabinów szukających za wszelką cenę możliwości opuszczenia ZSRR, mogła wyjechać z tego kraju.

3.10.1942, już po wyjeździe ze Związku Sowieckiego, Stolica Apostolska mianowała G. ordynariuszem katolików polskich opuszczających Rosję, przyznając mu tym samym władzę biskupa rezydencjalnego. Na początku lipca 1943 G. został wybrany wiceprezesem PCK. W chrześcijańskim ruchu ekumenicznym *Sword of the Spirit* (Miecz Ducha), powołanym do życia przez kard. Arthura Hinsleya, założył polską sekcję. Brał udział w kampanii włoskiej – uczestniczył w bitwach pod Monte Cassino, o Loreto, Ankonę i Bolonię.

Został uhonorowany Srebrnym Krzyżem Orderu Wojennego *Virtuti Militari*. 15.02.1943 wyruszył w podróż do USA, gdzie spotkał się z prezydentem Franklinem D. Rooseveltem. Przy pomocy prasy amerykańskiej apelował o pomoc dla polskich dzieci znajdujących się w ZSRR. Prezydent F. D. Roosevelt obiecał mu pomoc materialną, ale nie wywiązał się z tej obietnicy. Na skutek apelu G. do episkopatu USA powstał Amerykański Komitet Kontroli Pomocy Wojennej, z działającym w jego ramach od 1943 katolickim komitetem pomocy *National Catholic Welfare Conference – War Relief Services*. Na jego czele stanął G. jako patron i koordynator różnorodnych akcji charytatywnych, a w USA koordynacją pomocy zajmował się ksiądz polskiego pochodzenia – John Aloysius Wycisło (Wycisło).

8.02.1945 G. został mianowany opiekunem (protektorem) emigracji polskiej na czas niemożności wykonywania tych zadań przez prymasa Polski. 5.06.1945 Stolica Apostolska powierzyła G. opiekę nad uchodźcami polskimi w Niemczech i Austrii. W czasie wojny G. założył dwa seminaria duchowne – w Bejrucie (Liban) i w Glasgow (Wielka Brytania), w 1944 trzecie – w Rzymie, przeznaczone dla kleryków uwolnionych z obozów koncentracyjnych w Niemczech. W lutym 1948 z ust Domenico Tardiniego, sekretarza w Kongregacji Spraw Nadzwyczajnych Stolicy Apostolskiej, G. otrzymał propozycję objęcia stolicy biskupiej w Katowicach jako biskup koadiutor z prawem następstwa przy ciężko chorym, częściowo sparaliżowanym bp. S. Adamskim. Władze komunistyczne zablokowały powrót G., odmawiając mu paszportu „warszawskiego” (posługiwał się paszportem watykańskim), a tym samym zablokowały jego nominację. Po śmierci kard. A. Hłonda 28.01.1949 pap. Pius XII mianował G. opiekunem duchowym Polaków na uchodźstwie, czyli protektorem emigracji polskiej. Od połowy 1947 G. mieszkał jako rektor przy polskim kościele św. Stanisława w Rzymie przy via Botteghe Oscure 15. W 1947 pod jego patronatem powstał w Londynie Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”. W tym samym roku założył Instytut Wydawniczy „Hozjanum” (Edizioni Hosianum) przy Hospicjum S. Hozjusza w Rzymie.

W 1948 w pomieszczeniach probostwa parafii św. Stanisława przy via Botteghe Oscure zorganizował Centralę Duszpasterstwa Polonijnego, które stało się miejscem spotkań z biskupami, rektorami PMK oraz duszpasterzami działaczami polonijnymi z całego świata. Z centrali koordynował liczne akcje duszpasterskie, w tym Wielką Nowennę (1956–1965), przygotowanie do obchodów Millenium i międzynarodowe pielgrzymki. Po zakończeniu wojny był odpowiedzialny za polskie cmentarze we Włoszech w Casamassima,

Bolonii, Loreto i Monte Cassino. Od 1949 do końca życia był wydawcą i redaktorem naczelnym „Duszpasterza Polskiego Zagranicą”, który pod koniec życia G. wychodził w nakładzie 1 300 egzemplarzy. W latach 1949–1952 złożył wizyty w polskich ośrodkach emigracyjnych w jedenastu krajach Europy oraz Ameryki Północnej i Południowej. Brał udział w tworzeniu PMK w Argentynie, Australii, Brazylii, Chile, Danii, Hiszpanii, Holandii, Luksemburgu, Republice Południowej Afryki, Szwajcarii, Szwecji i Tanzanii.

W 1950 G. wraz z dominikaninem z Fryburga szwajcarskiego o. Józefem Bocheńskim rozpoczął działalność wymierzoną w zachodnie wpływy komunistyczne, sytuując się nie tylko na lewicowo nastawionej scenie politycznej, ale także obecne wśród tzw. katolików postępowych, zwłaszcza we Francji. W 1950 w Szwajcarii odbył się pod patronatem G. Pierwszy Zjazd Katolicki [Polonii] (28–29.05.1950). Zacieśnienie kontaktów G. z J. Bocheńskim nastąpiło 25.01.1951 na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, kiedy to na specjalnie zorganizowanej konferencji poruszono problem zagrożeń, przed jakimi stanęła polska emigracja na Zachodzie. Liczne wystąpienia G. zjednały mu wielu zwolenników, którzy zaczęli się identyfikować z antykomunistycznym ruchem zwanym Kościołem Milczenia (*Chiesa del Silensio*). Ta grupa działaczy antykomunistycznych przyjęła na wniosek G. nazwę *Unitas* (utworzona 11.06.1951).

Po aresztowaniu prymasa Stefana Wyszyńskiego (25.09.1953) G. mocno zaangażował się w jego obronę, mimo osobistych urazów, jakie odczuwali do siebie obydwaj hierarchowie. 7.10.1953 G. utworzył ADOK z siedzibą we Fryburgu. Zbierano w nim materiały z oficjalnej prasy wydawanej w Polsce, prowadzono specjalistyczną bibliotekę z zakresu sowietologii i marksizmu. ADOK pozyskiwał wiadomości z Polski – bezpośrednio i przez inne ośrodki polonijne.

W 1954 G. zainicjował edycję rocznika „Sacrum Poloniae Millenium”; do jego śmierci ukazało się 10 tomów. 29.11.1952 został mianowany arcybiskupem tytularnym Madito. W grotach watykańskich dzięki G. powstała kaplica poświęcona Matce Boskiej Częstochowskiej (konsekrowana w 1958). 5.06.1960 pap. Jan XXIII ustanowił go członkiem Komisji Przygotowawczej ds. Biskupów i Zarządu Diecezjami Soboru Watykańskiego II. W komisji G. pracował jako jej sekretarz, koordynując, redagując i prowadząc korektę diskutowanych schematów soborowych. Brał udział w dwóch sesjach Soboru Watykańskiego II. Zredagował jeden ze schematów soborowych poświęcony tzw. Kościołowi Milczenia, czyli katolików prześladowanych w krajach opartych na politykę komunistyczną. Schemat ten z uwagi na politykę

Stolicy Apostolskiej prowadzoną wobec Związku Sowieckiego w okresie soboru nie wszedł pod obrady plenarne, a G. zabroniono na forum obrad soborowych poruszać kwestię komunizmu. W czasie obrad soborowych G. zabierał głos w sprawie duszpasterstwa emigrantów, ekumenizmu oraz kultu Najświętszej Maryi Panny.

Zm. w nocy z 20 na 21.09.1964 w Rzymie. Pochowano go na cmentarzu Campo Verano w tym mieście. 8.04.1965 jego zwłoki zostały przeniesione na polski cmentarz wojenny na Monte Cassino.

* * *

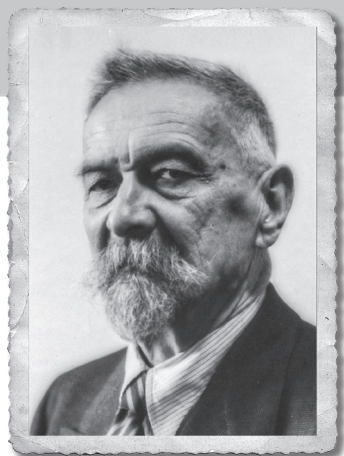
AAKat, J. Gawlina, Akta Personalne, sygn. 186; AAKat, Spuścizna abpa S. Wesolego, sygn. A3/8; IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 1; *Biskup Józef Gawlina w Związku Sowieckim*, oprac. J. Myszor, Warszawa 2013; J. M. Bocheński, *Dziennik czynności Biskupa Polowego W. P. na froncie włoskim 25 III – 12 VII 1944*, „Duszpasterz Polski Zagranicą” 1986, nr 4, s. 789–816; *Dziennik Biskupa Polowego Wojska Polowego Józefa Gawliny (1937–1939), fragmenty*, oprac. W. J. Wysocki, w: *Kapelani wrześniei. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje, opracowania*, red. W. J. Wysocki, Warszawa 2001, s. 357–451; J. F. Gawlina, *Pamiętniki 1917–1919. Wielka wojna – lata niewoli*, oprac. U. Kraśnicka-Zajdler, Białystok 2006; J. Gawlina, *Biskup Polowy na wschodzie biblijnym. Garść wrażeń*, Orchard Lake 1943; J. Gawlina, *Cum Deo. Dziennik 1959–1964*, wstęp i oprac. J. Myszor, Katowice 2022; J. Gawlina, *In viam pacis. Dziennik Biskupa Polowego Wojska Polskiego 1939–1945*, wstęp i oprac. J. Myszor, Katowice 2019; J. Gawlina, *Z wojny i wygnania. Listy i orędzia pasterskie, kazania, przemówienia*, Rzym 1952; *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, oprac. J. Myszor, J. Konieczny, Katowice 2003; S. Kot, *Listy z Rosji do gen. Sikorskiego*, Londyn [1955]; *Przemówienia – Pisma – Rozkazy 1939–1945. Józef Feliks Gawlina Biskup Polowy Polskich Sił Zbrojnych*, oprac. A. K. Kunert, Warszawa 2002; *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórniak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. I–V, Kraków 1994–2001; *Z teki sowieckiej Biskupa Polowego, Jerozolima – Bagdad – Kari – Teheran*, Jerozolima 1943; W. Cieński, *Od Lwowa do Teheranu. Wspomnienia duszpasterskie 1939–1942*, wybór i oprac. J. Żurek, Katowice–Warszawa 2021; J. Gawlina, *Wspomnienia*, oprac. J. Myszor, Katowice 2004; *Wspomnienia wojenne kapelanów wojskowych 1939–1945*, red. J. Humeński, Warszawa 1974; *Arcybiskup Józef Gawlina Biskup Polowy Wojska Polskiego*, pod red. A. Siomkajło, Londyn 2015; J. Bańka, *Arcybiskup Józef Gawlina (1892–1964)*, Katowice 1992; D. Bednarski, *Biskup Józef Gawlina jako opiekun Polaków na emigracji*, Katowice 2019; M. Chrostowski, *Ks. Biskup J. Gawlina wśród Wojska Polskiego w Rosji*, Brighton [b. r. w.]; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997; Z. Kotkowski, *Biskup polowy ks. Józef Gawlina*, Bagdad–Londyn 1964; Z. A. Siemaszko, *Generał Anders w latach 1892–1942*, Londyn–Warszawa 2012; B. Szubtarska, *Ambasada polska w ZSRR w latach 1941–1943*,

Warszawa 2005; Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Toruń 2000; Z. Werra, *Działalność duszpasterska w 2 Korpusie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie gen. Władysława Andersa 1941–1947*, Warszawa 2009; J. Żaryn, *Stolica Apostolska wobec Polski i Polaków w latach 1944–1958 w świetle materiałów ambasady RP w Rzymie przy Watykanie*, Warszawa 1998; P. J. Badura, *Gawlina Józef (1892–1964)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, Warszawa 1983, s. 429–432 (tam bibliografia podmiotowa); F. Galewicz, *Józef Feliks Gawlina*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, t. I, Lublin 1994, s. 138–139; M. Kłakus, *The Anti-Communist Crusade of Archbishop Józef Gawlina*, in: *Pius XII and East Central Europe in the Context of the Cold War, 1945–1958*, ed. E. Hrabovec, Bratislava 2022 (w druku); M. Kłakus, *Relacje prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego i Protektora Wychodźstwa Polskiego A(bpa) Józefa Gawliny (w świetle dokumentów Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji)*, w: *Nieznane karty z życia biskupa Józefa Gawliny w świetle dokumentów*, red. J. Myszor, przy współudziale D. Bednarskiego, Katowice 2015, s. 175–192; J. Myszor, *Józef Gawlina (1892–1964)*, w: *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, t. 1, Warszawa 2020, s. 100–107; J. Myszor, *Józef Gawlina – Biskup (ad personam) polskich żołnierzy, wygnańców i emigrantów (1942–1964)*, w: *Nieznane karty z życia biskupa Józefa Gawliny w świetle dokumentów*, red. J. Myszor, przy współudziale D. Bednarskiego, Katowice 2015, s. 47–94; J. Serwański, K. Dopierała, *Józef Gawlina*, w: *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii*, red. K. Dopierała, t. 2, Toruń 2003, s. 81–82; J. Żurek, *Wyszyński a Gawlina w aktach wywiadu – doniesienie*, w: *Nieznane karty z życia biskupa Józefa Gawliny w świetle dokumentów*, red. J. Myszor, przy współudziale D. Bednarskiego, Katowice 2015, s. 111–130; J. Borkowicz, *Duszpasterska i charytatywna działalność biskupa Polowego Wojska Polskiego Józefa Gawliny w latach 1939–1945*, cz. 1, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1986/87, t. 19–20, s. 212–228; cz. 2, 1988, t. 21, s. 191–213; S. Wesoły, *Stosunki między generałem Sikorskim i Biskupem J. Gawliną*, „Zeszyty Historyczne” 1991, z. 95, s. 20–54; T. Wyrwa, *Biskup Gawlina, generał Sikorski i Watykan*, „Zeszyty Historyczne” 1989, z. 90, s. 98–108; J. Myszor, *Biskup Polowy Wojska Polskiego Józef Gawlina – niedoszły biskup katowicki*, „Wiadomości Archidiecezjalne” (Katowice) 2011, nr 6–7, s. 212–220; Z. S. Siemaszko, *Sprawy religijne wśród Polaków w Sowietach (1939–1942)*, „Duszpasterz Polski Zagranicą” 1988, nr 1 (116), s. 97–121; J. Żurek, *Kwestia żydowska w Armii Polskiej w ZSRR i biskup polowy Józef Gawlina*, „Studia i Materiały Centralnej Biblioteki Wojskowej” 2019, nr 1 (10), s. 121–198.

Jerzy Myszor

Stanisław Grabski

(1871–1949)

ekonomista, działacz ruchu narodowego,
minister i poseł na Sejm II RP,
członek II RN (3.02.1942–21.03.1945,
24.02.1942–30.11.1944 przewodniczący),
wiceprzewodniczący KRN

Ur. 5.04.1871 w Borowie nad Bzurą, był synem Feliksa, zamożnego mieszczanina i Stanisławy z Mittelstaedtów. Uczęszczał do V Gimnazjum w Warszawie. W młodości związany był z ruchem socjalistycznym. Jeszcze jako gimnazjalista ocierał się o środowisko „Głosu”, gdzie poznał m.in Józefa Karola Potockiego, który wywarł duży wpływ na kształtowanie się przekonań młodego G. Jako socjalista od początku odstawał jednak od poglądów dominujących w tym środowisku pod koniec XIX w. Co prawda jeszcze w okresie gimnazjalnym przestudiował *Kapitał* Karola Marksa oraz *Manifest komunistyczny*, to jednak już wkrótce nie wahał się bez pardonowo krytykować społeczno-filozoficznej doktryny K. Marksa i Fryderyka Engelsa. Lektura *Krytyki czystego rozumu* Immanuela Kanta i *Logiki* Wilhelma Wundta doprowadziła go do odrzucenia materialistycznej filozofii. W 1890 jako student Wydziału Przyrodniczego UW wstąpił do Związku Robotników Polskich, gdzie organizował stolarzy i metalowców. W 1891 wyjechał do Berlina na studia społeczno-filozoficzne i wszedł natychmiast w tamtejsze środowisko działaczy robotniczych. Kolejną, z punktu widzenia ortodoksji marksistowskiej, herezją G. było tzw. patriotnictwo. W 1892 ogłosił on na łamach „Gazety Robotniczej” cykl artykułów, w których wbrew dominującej w ówczesnych środowiskach socjalistycznych opinii podkreślał, iż nie można czekać ze sprawą niepodległości Polski aż do całkowitego zała-

mania ustroju kapitalistycznego, lecz postulat ten winien być natychmiast włączony do programu politycznego socjalistów polskich. Reakcją na to był list podpisany m.in. przez Juliana Marchlewskiego i Różę Luksemburg, zarzucający G. przemykanie do programu socjalistycznego „patriotnictwa”, stanowiącego siłę reakcyjną. Dodatkowo w redagowanej przez G. w Berlinie „Gazecie Robotniczej” pojawiły się artykuły Stanisława Przybyszewskiego, bogato inkrustowane cytatami z Nowego Testamentu i Ojców Kościoła. W konsekwencji G. został zaproszony na „dywanik” przed oblicze Augusta Bebla, Karla Liebknechta, Ignaza Auera, którzy ostro skrytykowali odejście „Gazety Robotniczej” od materializmu. G., choć sam w tym czasie niewierzący, ostro sprzeciwiał się atakowaniu religii. Dał temu wyraz na paryskim zjeździe socjalistów polskich w 1892, w którym brali udział m.in. Edward Abramowski, Bolesław Limanowski, Witold Jodko-Narkiewicz, Stanisław Mendelson czy Feliks Perl.

Po powrocie z zagranicznych wojaży do kraju G. aktywnie działał na niwie społecznej. Czerpiąc wzorce z rozwiązań szwajcarskich, którym mógł przyjrzeć się bliżej w czasie swojego pobytu w tym kraju, usiłował założyć we wsi Tonie spółkę mleczarską, aby ułatwić chłopom sprzedaż mleka. Na własny koszt dokonywał wizytacji wszystkich kółek rolniczych w pow. krakowskim, próbując propagować nowe techniki uprawy oraz usiłując uzyskać rzeczywiste rozeznanie na temat stanu polskiej wsi oraz roli, jaką odgrywają na niej organizacje samopomocowe. Ów rekonesans utwierdził go ostatecznie w przekonaniu, że jeśli PPS chce rzeczywiście dotrzeć do mas ludowych, musi porzucić frazeologię marksistowską. Dał wyraz temu przekonaniu na łamach „Głosu Ludowego”, gazetki, którą wydawał w Krakowie. Spotkało się to z niechęcią środowiska socjalistycznego i krytyką pod jego adresem, w efekcie został odsunięty od wydawania pisma. Stopniowo coraz bardziej tracił kontakt z ruchem socjalistycznym, przesuwając się w stronę obozu narodowego, rozczarowany co do programu i metod działania socjalistów. Był bardziej krytyczny wobec osoby Józefa Piłsudskiego, a przede wszystkim z niepokojem patrzył na wzrost znaczenia w PPS niechętnych „socjal-patriotyzmowi” internacjonalistów w rodzaju Feliksa Kona czy Maksymiliana Horwitza.

Pod koniec 1901 wystosował do Londynu list, w którym deklarował się jako przeciwnik zasady walki klas, opowiadając się za solidaryzmem. W tym czasie przeniósł się do Krakowa, gdzie zaproponowano mu habilitację na UJ, którą przeprowadził rok później, jednocześnie od roku akademickiego 1903/1904 wykładał na Wydziale Filozoficznym UJ. W 1905 przeprowadził

się do Lwowa, gdzie otrzymał stanowisko referenta ds. rolniczych w Wydziale Krajowym i profesora Akademii Rolniczej w Dublanach. W tym samym roku wstąpił do LN i został dokooptowany do jej Komitetu Centralnego. Początkowo jednak zastrzegł, iż nie weźmie udziału, przynajmniej tymczasowo, w działalności galicyjskiego SND w związku z dużym zaangażowaniem w prace społeczno-kulturalne oraz naukowe. Został wówczas wybrany do zarządu Towarzystwa Kółek Rolniczych gdzie kierował akcją zakładania sklepików kółek rolniczych. Jego zainteresowanie sprawami wsi wkrótce zaowocowało porozumieniem zawartym pomiędzy ND a SchL znanego działacza chłopskiego ks. Stanisława Stojałowskiego. W 1907 G. został jednak wybrany do zarządu RNacz. SND, równocześnie został komisarzem Komitetu Centralnego LN do Komitetu Krajowego zaboru austriackiego. Dawało mu to faktyczne przywództwo w stronnictwie, pomimo, iż formalnie na jego czele stał Stanisław Głąbiński.

W czasie I wojny światowej prowadził szeroko zakrojoną działalność w Rosji, później zaś jako członek KNP w Paryżu zajmował się m.in. kwestią powojennych granic polskich. W II RP aktywnie działał na forum parlamentarnym, był jednym z inicjatorów konsolidacji środowisk narodowych czego wyrazem stał się utworzony w lutym 1919 klub parlamentarny pod nazwą Związek Sejmowy Ludowo-Narodowy skupiający posłów SDN, bezpartyjnych z tzw. Narodowo-Robotniczego Komitetu Wyborczego, ziemiańskich ze Zjednoczenia Narodowego oraz chadeków. Jako delegat Sejmu odegrał wiodącą rolę podczas rokowań pokojowych z bolszewikami w Mińsku i Rydze. W następnych latach dał się poznać również jako główny architekt konkordatu z 1925, za co uhonorowany został tytułem doktora *honoris causa* Wydziału Prawa UJK we Lwowie oraz orderem Piusa XI. W 1924 wszedł w skład tzw. Komisji Czterech, skupiającej obok niego Stanisława Thugutta z PSL „Wyzwolenie”, Eugeniusza Starczewskiego z PSL „Piast” oraz bezpartyjnego Henryka Löwenherza, której zadaniem miało być uporządkowanie przepisów dotyczących urzędowego języka na Kresach Wschodnich. G. udało się przeformować swój projekt tworzenia na obszarze województw wschodnich szkół utrakwistycznych (dwujęzycznych) dla ludności ukraińskiej, białoruskiej i litewskiej, który został przyjęty 31.07.1924. Idea utrakwizmu spotkała się jednak z niechęcią nacjonalistycznych środowisk ukraińskich, tragicznym tego wyrazem stało się zamordowanie w akcji odwetowej przez terrorystów z Ukraińskiej Organizacji Wojskowej przyjaciela G. Stanisława Sobińskiego, pełniącego obowiązki kuratora Okręgu Szkolnego Lwowskiego.

23.03.1925 G. objął obowiązki ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego. Pełniąc tę funkcję, usiłował przeprowadzić reformę ustroju szkolnego w Polsce, polegającą m.in. na zwiększeniu liczby szkół zawodowych oraz liceów i gimnazjów o takim profilu, dających absolwentowi konkretną profesję. Pomysł jednak nie doczekał się realizacji, przeszkodził w tym zamach majowy. Po nim G. wycofał się z życia politycznego, poświęcając się pracy naukowej i dydaktycznej. W 1927 przystąpił do napisania monumentalnej *Ekonomii społecznej*. Praca została podzielona na 10 tomów (co miało ułatwić młodzieży studiującej jej nabywanie), które ukazały się w latach 1927–1933. W swoich badaniach społeczno-ekonomicznych G. przyjmował metodę historyczną, odrzucając możliwość generalizowania zjawisk gospodarczych i wyodrębnienia niezmienności motywów gospodarowania. Jego zdaniem przyjęcie stanowiska szkoły klasycznej nadawało ekonomii charakter nauki abstrakcyjnej, nieuwzględniającej historycznej zmienności życia gospodarczego. Stwierdzał, że wypreparowywanie sfery gospodarczej jest nieuprawnione ze względu na całość życia społecznego. Motywy indywidualne, wg niego, są pochodne wobec społecznych, w związku z tym podkreślał, iż to „nie współżycie gospodarcze powstaje z rozwoju życia indywidualno-gospodarczego, lecz życie indywidualno-gospodarcze rozwija się stopniowo ze współżycia gospodarczego gromad ludzkich”. Opieranie nauki ekonomii na modelu wyizolowanej jednostki, kierującej się wyłącznie motywem zysku, uważał za nierealne, współżycie gospodarcze ludzi kształtuje się bowiem zawsze w określonym środowisku, specyficznych warunkach, w formach określonej organizacji społecznej, mającej w swej podstawie określony system moralno-religijny regulujący stosunki pomiędzy nimi, pewien stan techniki będący wytworem wielu pokoleń. Regułą, którą przyjmował, było komplementarne traktowanie kultury, polityki, życia społecznego oraz gospodarczego, które ściśle jest związane z całokształtem stosunków, z którymi mamy do czynienia w danej społeczności. Z tych pozycji krytykował koncepcje leseferystyczne i marksistowskie, podkreślając, iż oparte były li tylko na „czystej”, logicznej dedukcji i nie posiadały żadnych związków z rzeczywistością, stąd pełne są fałszywych wniosków. Uwypuklał również znaczenie interwencjonizmu państwowego służącego, jego zdaniem, utrwalaniu równowagi sił produkcyjnych. Uznawał, że liberalny indywidualizm jest sprzeczny z istotą i zadaniami państwa, prowadząc w gruncie rzeczy do despotyzmu silniejszych. Zauważał istnienie w nim stałej tendencji do niszczenia słabszych i mniejszych podmiotów życia gospodarczego przez wielkie koncerny. W związku z tym wzywał do

niwelowania zbytnej przewagi wielkiego przemysłu i posiadłości rolniczych poprzez poddanie ścisłej kontroli publicznej zakładania i działalności karteli, trustów, syndykatów oraz wspieranie drobnej i średniej produkcji. Uważał, iż w przypadku gospodarek zacofanych polityka protekcjonizmu jest jedyną drogą do ich efektywnego unowocześnienia. Państwo winno przyczyniać się do niwelowania kulturalnych i materialnych dysproporcji pomiędzy ludźmi poprzez odpowiedni system podatkowy czy rozwój powszechnego nauczania. Zwracał również uwagę na wysokie zarobki robotników jako najwłaściwszy miernik bogactwa narodu. Tutaj państwo, jego zdaniem, również powinno wykazywać aktywność poprzez ustalanie minimum płac, maksimum godzin pracy, wprowadzanie przymusowych ubezpieczeń czy wspieranie organizacji robotniczych. Będąc zwolennikiem kapitalizmu, akcentował jednak, iż musi on ulec przeobrażeniu, w czym utwierdziły go wydarzenia wielkiego kryzysu gospodarczego.

We wrześniu 1939 G. został aresztowany przez NKWD we Lwowie, a następnie skazany na osiem lat pozbawienia wolności w obozie pracy przymusowej. Po podpisaniu układu Sikorski-Majski został uwolniony i w 1941 przybył do Londynu. Wówczas, już na pierwszym spotkaniu z gen. Władysławem Sikorskim, G. przekazał mu opracowany w Moskwie wspólnie z Wacławem Komarnickim zarys projektu przyszłej konstytucji, znany jako tzw. tezy moskiewskie. Dla swoich pomysłów zyskał poparcie W. Sikorskiego i dwa tygodnie później RM powołała do życia KSU, której zadaniem miało być przygotowanie projektów dotyczących przyszłego ustroju politycznego i gospodarczego Polski. Komisję powołano 27.10.1941, pierwsze plenarne posiedzenie odbyło się natomiast 5.11.1941. Jej przewodniczącym został G., obok niego w jej skład weszli: W. Komarnicki jako jego zastępca oraz reprezentujący SP ks. Zygmunt → Kaczyński, Mieczysław → Mastek z PPS i Władysław → Banaczyk z SL. Pierwszy etap prac KSU trwał do 21.01.1942, w tym czasie zwołano 16 posiedzeń i przyjęto 9 rezolucji, które złożyły się w jeden dokument pod nazwą *Zasady przyszłego ustroju państwowego Polski*. Trafił on następnie do Komisji Prac Ustawodawczych (w której G. także zasiadał), stając się punktem wyjścia dla opracowanej przez Sekcję Prawa Politycznego propozycji projektowanych zmian ustrojowych dla powojennej Polski. Twórcy *Zasad* przedstawili koncepcję silnego państwa, w którym znacznie zwiększono prerogatywy prezydenta, wybieranego na siedmioletnią kadencję przez Zgromadzenie Narodowe. Funkcję organu doradczego prezydenta miała stanowić Rada Stanu. Prezydent miał mieć prawo mianowania i odwoływania premiera, powoływać miał również prezesów

Sądu Najwyższego i NIK. Sprawujący rządy gabinet miał składać się z premiera oraz mianowanych i odwoływanych przez niego ministrów. Władza ustawodawcza miała być skupiona w rękach dwuizbowego parlamentu składającego się z Izby Poselskiej i Senatorskiej. Sporo uwagi poświęcono też kwestiom samorządności, przewidując możliwość szerokiego udziału obywateli w kształtowaniu życia publicznego w kraju. Przewidywano szeroki zakres kompetencji dla samorządu wojewódzkiego i powiatowego. Drugi etap prac komisji otworzyło posiedzenie plenarne z 30.01.1942, w czasie którego G. wygłosił składający się z kilku części referat dotyczący przyszłego ustroju gospodarczego Polski. Kwestie te omawiano na sześciu ostatnich posiedzeniach KSU, do 6.03.1942. Przygotowany na tej podstawie przez G. dokument zarysowywał ustrój społeczno-gospodarczy powojennej Polski. Uzasadniano w nim konieczność wprowadzenia elementów gospodarki planowej oraz interwencjonizmu państwowego, nacjonalizację strategicznych zakładów przemysłowych, jednak przy zachowaniu prywatnej własności w przypadku mniejszych przedsiębiorstw oraz rolnictwa. To ostatnie miało być oparte na samowystarczalnych gospodarstwach powstałych wskutek przeprowadzenia reformy rolnej. Po tym wszystkim KSU swojej działalności już nie kontynuowała, ostatecznie została rozwiązana w grudniu 1942.

W tym samym roku powołana została II RN. Jej pierwsze posiedzenie odbyło się 24.02.1942 w Ambasadzie RP w Londynie. Po wystąpieniu prezydenta przewodnictwo obrad objął, jako najstarszy spośród obecnych członków RN, G., on też ostatecznie został wybrany w późniejszym głosowaniu jej przewodniczącym. W swoim przemówieniu po dokonanych wyborze, kreśląc cele i zadania Rady wskazywał, iż będzie ona dążyć do zapewnienia Polsce po zwycięskim zakończeniu wojny „poczesnego miejsca w cywilizowanej ludzkości”. Na posiedzeniu z 16.03.1942 otwarto cykl debat politycznych, które trwały do końca funkcjonowania RN, czyli do stycznia 1945. Wkrótce pod jej obrady trafiły przygotowane przez G. jeszcze w ramach KSU *Zasady przyszłego ustroju państwowego Polski*. Stały się one natychmiast przyczyną ataków ze wszystkich stron, projekt był krytykowany za niedemokratyczność, a nawet reakcyjność.

W tym czasie też G. założył i redagował pismo „Jutro Polski”, które było wydawane w Londynie od marca 1942 do grudnia 1944. Jak anonsował to w artykule wstępnym, miało ono nie być organem jednej partii czy środowiska politycznego, ale stać otworem dla wszystkich wierzących, „że Polska ma do wypełnienia poczesne zadania w pochodzie dziejowym ludzkości”. Pismo było subwencionowane przez rząd, po śmierci W. Sikorskiego dotacje

ustały, wówczas (1944) G. odstąpił licencję na jego wydawanie ludowcom. W Londynie G. nawiązał też współpracę z prowadzącym dynamiczną działalność Stowarzyszeniem Ekonomistów Polskich; na łamach jego organu prasowego „Ekonomisty Polskiego” ogłosił cały szereg artykułów dotyczących przebudowy gospodarczej powojennej Polski. Podjął również współpracę ze Stowarzyszeniem Prawników Polskich w Zjednoczonym Królestwie, które zorganizowało polskie Studium Prawno-Administracyjne funkcjonujące na Uniwersytecie St. Andrews w Szkocji. G. był wykładowcą tego studium, a także autorem skryptu dla studentów, podjął też wykłady na PWPO. Miał również znaczny wkład w integrację środowisk katolickich w Wielkiej Brytanii, wyrazem czego było powołanie do życia organizacji pod nazwą Miecz Ducha oraz zwołanie Polskiego Zjazdu Katolickiego w Londynie w czerwcu 1943, na którym G. wystąpił z referatem *Myśli o jedności społecznej, wychowaniu i rodzinie*.

Jako przewodniczący RN G. jawił się natomiast jako orędownik i obrońca polityki W. Sikorskiego, czemu dał wyraz chociażby w polemice prasowej z gen. Kazimierzem Sosnkowskim. Pod koniec 1943, w związku ze zmasowanymi atakami na jego osobę, ogłosił gotowość rezygnacji ze stanowiska przewodniczącego RN, a 18.12.1943 złożył oficjalnie swój urząd. Odbyły się wówczas nowe wybory, w których jednak G. pokonał swojego kontrkandydata – Adama → Ciołkosza.

W 1944 z upoważnienia premiera Stanisława → Mikołajczyka G. podjął negocjacje ze stroną sowiecką reprezentowaną przez ambasadora ZSRR w Londynie Wiktora Lebiediewa. Generalnie rozmowy dotyczyły warunków przywrócenia stosunków dyplomatycznych pomiędzy rządem polskim i sowieckim, zakresu i możliwości współpracy między obiema stronami. Wraz z Eugeniuszem Romerem i S. Mikołajczykiem był członkiem delegacji, która prowadziła w sierpniu, a następnie październiku 1944 rozmowy w Moskwie z Józefem Stalinem oraz przedstawicielami PKWN. Nie przyniosły one żadnych pozytywnych rezultatów i w zasadzie ani jeden z dezyderatów rządowych nie został zaakceptowany przez J. Stalina. 30.11.1944 G. przestał pełnić obowiązki przewodniczącego RN. W swojej publicystyce z tamtego okresu wzywał do pogodzenia się z zaistniałą sytuacją i akceptacji postanowień jałtańskich. Wskazywał, że II wojna światowa kończy pięciowiekową historię RP jako państwa polsko-rusko-litewskiego. Stwierdził, że kończy się historia Polski jagiellońskiej i nastaje konieczność nawiązania do dziejów Polski piastowskiej. Tego typu koncepcje, przedstawione chociażby w bro-

szurze *Nil desperandum*, swoisty kapitulacjonizm, wywołały prawdziwą burzę w kręgach emigracji, a G. zaczęto odsądzać od czci i wiary.

Po zakończeniu wojny, 30.06.1945 wraz ze S. Mikołajczykiem, wrócił do Polski. Wkrótce został jednym z zastępców przewodniczącego KRN, wierząc w to, iż walkę o przyszłość Polski należy podjąć w kraju, a nie na emigracji oraz że wciąż istnieje możliwość wpływania na bieg wypadków w Polsce i realnej współpracy z komunistami, a nawet uwolnienia się spod ich wpływów. Życie pokazało, iż wybory G. z ostatnich lat życia oraz jego analizy sytuacji okazały się błędne, a nadzieje złudne, co zresztą sam wkrótce dostrzegł. Jednak dzięki jego wpływom udało się uwolnić z aresztu E. Romera czy uchronić od kary śmierci znanego działacza SN Tadeusza Macińskiego. Pod koniec życia G. współpracował z „Tygodnikiem Warszawskim”, publikując na jego łamach artykuły popularyzujące nauczanie społeczne Kościoła, w których wzywał do tego, aby Polska w warunkach powojennych zaproponowała światu model państwa kierującego się całkowicie ideałami chrześcijańskimi. W 1947 zaprzestał działalności politycznej i objął katedrę ustrojów społecznych na Wydziale Prawa UW.

Zm. 6.05.1949 w Sulejówku. Pochowany został na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie na koszt państwa.

* * *

S. Grabski, *Pamiętniki*, t. I i II, Warszawa 1989; S. Grabski, *Ekonomia społeczna*, cz. II-III, Lwów 1927; S. Grabski, *Nil desperandum*, Londyn 1945; S. Grabski, *Polityka ekonomiczna*, Lwów 1915; S. Grabski, *Spółki włościańskie*, Kraków 1905; *Depozyt Niepodległości. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie 1939–1991*, red. Z. Girzyński, P. Ziętara, Toruń 2018, wg indeksu; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, wg indeksu; *Rada Narodowa 1939–1991*, Warszawa 2016, wg indeksu; W. Wojdyło, *Koncepcja społeczno-polityczne Stanisława Grabskiego*, Toruń 1993; W. Wojdyło, *Stanisław Grabski (1871–1949). Biografia polityczna*, Toruń 2004; S. Wójcik, *Ekonomia społeczna według koncepcji Stanisława Grabskiego*, Lublin 1995; H. Glass, *Stanisław Grabski (1871–1949)*, w: tegoż, *W pracy i w walce. Życiorysy 16 wybitnych Polaków XX wieku*, Londyn 1978; P. Kowalczyk, *Profesor Stanisław Grabski – życie i działalność naukowa*, w: *Magistri Nostri skarbowości i prawa skarbowego w Polsce*, red. T. Nieborak, Poznań 2016; A. Wątor, *Grabski Stanisław*, w: tegoż, *Słownik działaczy Narodowej Demokracji w Galicji*, Szczecin 2008; H. Wereszycki, *Grabski Stanisław*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. VIII, Wrocław–Kraków–Warszawa 1959–1960; S. Żerko, *Grabski Stanisław*, w: tegoż, *Biograficzny leksykon II wojny światowej*, Poznań 2014; E. Kundera, *Koncepcja rozwoju kapitalizmu Stanisława Grabskiego*,

„Acta Universitatis Wratislaviensis. Ekonomia” 2010, z. 18; W. Rose, *Stanisław Grabski (wspomnienie pośmiertne)*, „The Slavonic and East European Review” 1949, vol. 28; T. Skrzyński, *Stanisław Grabski – ekonomista i polityk*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2004, nr 650; S. Wójcik, *Stanisław Grabski jako teoretyk społeczno-polityczny*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1996, nr 1.

Rafał Łętocha

Bronisław Emil Marian Hager

(1890–1969)

lekarz, samorządowiec,
działacz ruchu chrześcijańsko-demokratycznego,
członek II RN (21.12.1944–21.03.1945)

Ur. 30.01.1890 w Miłosławiu w pow. wrzesińskim (zabór pruski), syn Maksymiliana (1856–1918) i Karoliny z Urbanowskich (1861–1947). Oboje rodzice byli aktywni na polu społecznym i zawodowym. Ojciec prowadził praktykę lekarską, ponadto był współzałożycielem m.in. Towarzystwa Polaków Lekarzy na Śląsku, Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, TCL, Banku Ludowego. Matka stała na czele Koła Polek w Zaborzu. Rodzina Hagerów kultywowała polski patriotyzm, co prowadziło do szykan wobec Bronisława ze strony nauczycieli niemieckich. Maksymilian i Karolina mieli ośmioro dzieci. Rodzina mieszkała w Pszczewie w Wielkopolsce, od 1898 na Śląsku: w Pszczynie, zaś od 1903 w Zaborzu (od 1927 dzielnica Zabrze).

Na 1903 można datować rozpoczęcie działalności politycznej H. Wówczas, jako trzynastolatek, rozprowadzał ulotki podczas uwieńczonej sukcesem kampanii wyborczej Wojciecha Korfantego do Reichstagu. Warto dodać, że Maksymilian Hager kierował podczas tej kampanii akcją propagandowo-wyborczą W. Korfantego w okręgu katowicko-zaborskim.

W latach 1900–1908 H. uczęszczał do gimnazjum pruskiego w Pszczynie, a następnie w Zaborzu. W 1908 wyjechał do Szwajcarii, gdzie po zdaniu matury w Lucernie (8.09.1908), podjął studia medyczne w Zurychu na wydziałach lekarskim i farmaceutycznym, które od 1909 kontynuował na Wydziale Lekarskim Collegium Medicum UJ. Podjęcie studiów lekarskich było niezgodne z oczekiwaniami rodziny, która zaplanowała dla H. karierę

aptekarską. Skutkowało to zerwaniem relacji z ojcem oraz koniecznością zarobkowania podczas studiów; H. udzielał korepetycji z niemieckiego i łaciny. Pomocy finansowej udzieliła mu również siostra oraz wuj. Podczas studiów w Krakowie H. wstąpił do Związku Strzeleckiego.

W marcu 1914 H. uzyskał dyplom lekarza. Podjął pracę zawodową w klinice położniczej oraz w pogotowiu ratunkowym. W tym samym roku, po wybuchu I wojny światowej, zgłosił się na ochotnika do służby medycznej w armii austriackiej. Jako lekarz wyruszył na front we wrześniu 1914 wraz z austriackim szpitalem polowym nr 5. Pracował w ambulatorium szpitalnym w okolicach Zwolenia, następnie Pińczowa, wreszcie obozu nad rzeką Nidą. Hospitalizowany w Krakowie z powodu ostrego zapalenia jamy szczękowej. Następnie służył pod Rawą Ruską, skąd jego jednostka udała się w kierunku granicy rosyjskiej. H. został członkiem personelu polowego szpitala epidemicznego we wsi Moszków, gdzie leczono chorych na cholere, która wówczas dziesiątkowała żołnierzy i ludność cywilną na froncie wschodnim. Specyfika tej pracy, powodująca wyczerpanie fizyczne i psychiczne, zaowocowała decyzją H. o samowolnym opuszczeniu miejsca służby. Sąd polowy, przed którym stanął pod zarzutem dezercji, uniewinnił H., zwracając uwagę na bardzo ciężkie warunki służby w Moszkowie. Wkrótce potem H. został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi z Koroną na Wstędze oraz Srebrnym Krzyżem Zasługi Austriackiego Czerwonego Krzyża. Dalszą służbę pełnił w szpitalu dywizyjnym. W październiku 1918 dostał się do niewoli ukraińskiej, w której przebywał do 1919 w Witkowie Nowym, Busku, Kamieniu Białym, Złoczowie i Tarnopolu. Po uwolnieniu przez pewien czas pozostał w Witkowie, lecząc przebywające tam ofiary epidemii tyfusu plamistego.

W odrodzonej RP zamieszkał w Zabrze. Brał udział w pracy konspiracyjnej i oświatowej. Dom Hagerów był miejscem przechowywania broni, prowadzenia kursów języka polskiego i historii pod patronatem Zjednoczenia Zawodowego Polskiego. W 1919 H. został przez W. Korfatego mianowany komisarzem plebiscytowym na powiat zabrzański. Intensywnie uczestniczył w wiecach, akcjach oświatowych, koordynował prace Polaków zaangażowanych w akcję plebiscytową w podległych mu 14 gminach. W tym czasie dokonano dwóch prób zamachu na jego życie. Podczas akcji plebiscytowej H. zainaugurował wykłady na Polskim Uniwersytecie Ludowym w Zabrze, prowadząc w jego ramach wykłady z anatomii i higieny. Był wykładowcą podczas trzymiesięcznego kursu dla pielęgniarek PCK oraz szkoleń sanitarnych żeńskich oddziałów POW. Wszystkie te inicjatywy miały na celu

przygotowanie kadr polskiej służby zdrowia do ewentualnego powstania zbrojnego oraz do pracy na terenach plebiscytowych.

Niekorzystny dla Polski wynik plebiscytu oraz rozstrzygnięcia Rady Ambasadorów, skutkowały wybuchem III powstania śląskiego. H. wziął w nim aktywny udział. Został lekarzem w 6. Pułku Powstańczym im. Stefana Czarnieckiego oraz batalionie mikulczyckim. Jednocześnie, rozkazem W. Korfanteo, został mianowany komisarzem cywilnym przy dowództwie Grupy Wschód w Bielszowicach. W tym samym czasie pełnił funkcję lekarza zaufania w Zabrze. Udaremnił próbę usunięcia W. Korfanteo ze stanowiska dyktatora powstania. Za swój udział w III powstaniu śląskim został odznaczony Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi, w 1938 Medalem Niepodległości, zaś po latach Gwiazdą Górnośląską oraz Śląskim Krzyżem Powstańczym. Był członkiem Związku Powstańców Śląskich oraz Związku Obrońców Śląska (członek RNacz.).

Choć w wyniku powstania Rada Ambasadorów skorygowała swoje rozstrzygnięcia terytorialne na korzyść Polski, powiat zabrzański w większości pozostał w granicach Niemiec. W czerwcu 1922 H. zdecydował się na przeniesienie do leżących po polskiej stronie Tarnowskich Gór. Głównym powodem tej decyzji było przypadkowe spotkanie w Królewskiej Hucie z tłumem rozwścieczonych Niemców, podczas którego H. znalazł się w bezpośrednim niebezpieczeństwie śmierci. Już wcześniej postrzegał on Zabrze jako teren o niemal wyłącznych wpływach niemieckich, skrajnie nieprzyjazny dla Polaków. W Tarnowskich Górach H. objął funkcję lekarza powiatowego (1922–1926), następnie lekarza rejonowego oraz lekarza kolejowego. Był członkiem Towarzystwa Lekarzy Polaków na Śląsku (po latach autorem opracowania *Z historii Polskiego Towarzystwa Lekarzy Polaków na Śląsku*), Związku Lekarzy Województwa Śląskiego (członek zarządu i sądu koleżeńskiego), Zrzeszenia Lekarzy Kolejowych (sekretarz, 1930–1932 przewodniczący koła katowickiego), Śląskiej Izby Lekarskiej (wiceprezes), Sądu Honorowego Śląskiej Okręgowej Izby Lekarskiej. Przyjmował pacjentów w ramach Biura Opieki Lekarskiej nad Bezrobotnymi oraz jako lekarz zaufania w Biurze Opieki Lekarskiej nad Inwalidami Wojennymi. Ponadto pełnił funkcję lekarza-orzecznika Zakładu Ubezpieczeń Społecznych. Praktykę lekarską prowadził również jako lekarz szkolny Szkoły Górniczej w Tarnowskich Górach. Był wiceprezesem Związku Akademików Górnoślązaków, współtwórcą kół PCK, członkiem rady nadzorczej Banku Ludowego w Tarnowskich Górach (1931–1935 przewodniczący). Przez wiele lat (do 1934) pełnił funkcję prezesa Zarządu Okręgu ZOKZ, zaś w 1925 wszedł w skład

RNacz. Związku. W ramach tej organizacji podejmował działania w celu wzmocnienia żywiołu polskiego na Górnym Śląsku. Za swoją działalność został w 1923 odznaczony Krzyżem Kawalerskim OOP (*Polonia Restituta*).

W 1926 został wybrany do Rady Miejskiej Tarnowskich Gór ze Zjednoczonej Listy Polskiej. Radnym pozostał do wybuchu II wojny światowej. Od 27.10.1927 do 21.06.1934 honorowy (bez prawa do wynagrodzenia) zastępca burmistrza Tarnowskich Gór, harmonijnie współpracujący z niemieckim burmistrzem (do 1934) Leopoldem Michatzem. Wśród najważniejszych jego inicjatyw na tych stanowiskach można wymienić: budowę szkoły powszechnej przy ul. Wyspiańskiego (wówczas była to największa placówka tego typu w Polsce), wieży ciśnień, biologicznej miejskiej oczyszczalni ścieków, rozbudowę i modernizację Tarnowskich Gór, budowę mieszkań komunalnych dla bezrobotnych.

Politycznie związał się z PSChD. W latach 1927–1938 był prezesem, zaś od 1938 wiceprezesem powiatowego koła PSChD/SP w Tarnowskich Górach. Z ramienia tej partii w latach 1929–1935 był posłem na Sejm Śląski, w którym został członkiem komisji budżetowej, socjalnej i szkolnej.

Zmobilizowany 31.08.1939 w stopniu ppor. (starszeństwo z 1924). Służbę pełnił jako młodszy ordynator w Szpitalu Okręgowym nr 5 w Krakowie (przemianowanym na Szpital Wojenny 505), z którym ewakuował się do Tarnowa, Rzeszowa, Lwowa, a następnie (od 13.09.1939) w Szpitalu Wojennym nr 504 w Tarnopolu. Tę ostatnią placówkę, opanowaną przez siły Armii Czerwonej, opuścił w dramatycznych okolicznościach: nie wypełnił polecenia władz sowieckich, które nakazały stawienie się polskim inteligentom w jednym miejscu w celu rzekomego przekazania dokumentów osobistych. H. udało się opuścić budynek zbiórki. Nazwiska osób, które pozostały na spotkaniu, znalazły się potem na „liście katyńskiej”. Następnie H. przebywał we Lwowie, skąd w lutym 1940 przedostał się do Rumunii, a następnie drogą morską oraz przez Syrię 12.05.1940 dotarł do Francji. Przebywał w stacji zbornej w Carpiagne, a następnie został skierowany do wojskowego Centrum Wyszkożenia Lekarskiego do Combourg.

W czerwcu 1940 ewakuował się na Wyspy Brytyjskie. Przebywał w Peebles, Rothesay, Perth. Od sierpnia 1941 pracował jako lekarz szkolny i opiekun w Państwowym Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącym im. Juliusza Słowackiego w Dunalastair House, przeniesionym następnie do Glasgow w Szkocji.

Na emigracji nie zaniedbał działalności społecznej. W 1941 był członkiem komitetu organizacyjnego obchodów rocznicy III powstania śląskiego w Londynie. Uroczyste obchody 20. rocznicy tego wydarzenia odbyły się 3–5.05.1941

w Dundee. Był współautorem publikacji *Walka o Śląsk trwa* (Londyn 1941). Pełnił funkcję prezesa Zarządu Rady Stowarzyszenia Koła Ślązaków.

15.11.1943–13.06.1945 pełnił funkcję kierownika Referatu Zdrowia oraz (tymczasowo) Referatu Opieki Społecznej w Dziale Administracji Okupacyjnej emigracyjnego MOAP, kierowanego przez chadeków: Karola Popiela, następnie Stanisława → Sopickiego. Pod jego kierownictwem w ramach Referatu Zdrowia opracowano m.in. założenia opieki zdrowotnej i weterynaryjnej na obszarze Prus Wschodnich, Gdańska i Śląska Opolskiego, zebrano i przetłumaczono najważniejsze niemieckie akty prawne dotyczące tych zagadnień. W referacie opieki społecznej przestudiowano niemieckie uregulowania dotyczące prawa pracy oraz zasady organizacji kas chorych.

Od 1944 (być może także po przybyciu do Francji w 1940) zasiadał w ZG SP, we wrześniu 1944 został członkiem piętnastoosobowego Przedstawicielstwa Zagranicznego SP (mającego kompetencje RNacz. SP).

W grudniu 1944 jako reprezentant SP wszedł do RN. Stało się to w okresie ujawnienia się głębokiego podziału wśród polityków chadeckich na tle stosunku do sytuacji politycznej w Europie oraz premiera Tomasza Arciszewskiego. Stąd wprowadzenie H. do RN napotkało na opór ze strony chadeckich ministrów w rządzie T. Arciszewskiego – S. Sopickiego i Bronisława → Kuśnierza. Ostatecznie akt nominacyjny H. do RN został podpisany przez Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 21.12.1944, choć sam zainteresowany otrzymał go dopiero 29.12.1944. Zaprzysiężenie H. nastąpiło 3.01.1945. H. został członkiem Komisji Budżetowej oraz Komisji Prawno-Politycznej RN oraz zastępcą członka Komisji Społeczno-Gospodarczej, Komisji Spraw Zagranicznych i Komisji Specjalnej RN. Pełnił też funkcję sekretarza klubu SP. Jego kariera parlamentarna na tym forum trwała bardzo krótko, ponieważ RN została rozwiązana przez prezydenta W. Raczkiewicza już w marcu 1945.

H. poparł przedłożoną RN rezolucję z protestem przeciwko uznaniu się PKWN za polski Rząd Tymczasowy. Był za podjęciem przez rząd T. Arciszewskiego wysiłków w kierunku uczestnictwa w konferencji Wielkiej Trójki w Jałcie. W imieniu SP opowiadał się za procedowaniem – pomimo głosów przeciwnych, wskazujących na niezgodność z konstytucją kwietniową – projektu dekretu Prezydenta RP o ordynacji wyborczej do sejmiku. W ocenie H. istniała pilna konieczność wprowadzenia nowej, demokratycznej ordynacji wyborczej, by dać narodowi możliwość jak najszybszego wypowiedzenia swojej woli politycznej w wyborach parlamentarnych. Opowiedział się za biernym prawem wyborczym dla żołnierzy zawodowych w czynnej służbie wojskowej.

13.06.1945–16.08.1946 piastował funkcję lekarza w ramach UNRRA. Miał pod swoją opieką sześć obozów uchodźczych, grupujących byłych więźniów niemieckich obozów koncentracyjnych. Dla swoich podopiecznych zorganizował dwa szpitale w Bawarii.

W listopadzie 1946 powrócił do Polski, do Tarnowskich Gór. W latach 1947–1948 zajmował stanowisko zastępcy lekarza naczelnego Ubezpieczalni Społecznej w Chorzowie, następnie (do 1950) pełnił analogiczną funkcję w Tarnowskich Górach. W latach 1950–1967 pracował w przychodni rejonowej w Tarnowskich Górach. W 1964, w pięćdziesięciolecie pracy zawodowej, otrzymał Krzyż Komandorski OOP, Złotą Odznakę Zasłużonego dla Rozwoju Województwa Katowickiego oraz Odznakę za Wzorową Pracę w Służbie Zdrowia, zaś rok później Odznakę Zasłużonego Działacza Towarzystwa Rozwoju Ziemi Zachodnich.

Zm. 30.06.1969 w Tarnowskich Górach. Został pochowany na cmentarzu miejskim w Zabrze. Jego imię nosi Wielospecjalistyczny Szpital Rejonowy i Zespół Poradni Specjalistycznych w Tarnowskich Górach oraz Zespół Szkół Spożywczych w Zabrze.

Małżonką H. była Stanisława Ludomiła z Rudzkich. Ślub odbył się w Kościele Mariackim w Krakowie 28.07.1920. Para miała troje dzieci: Bożenę (1921–2016) – profesor pediatrii, Wiesławę (ur. 1922) oraz Stanisława (1925–2019) – dr. inż. architektury.

* * *

AIH, Poland. Rada Narodowa Records, b. 5, f. 14; IPMS, Rada Narodowa R.P., sygn. A.5, t. 4, 72–73; IPMS, Oddział Personalny Sztabu Naczelnego Wodza, sygn. A.XII.27, t. 67; Archiwum rodzinne Hagerów, B. Hager, *Moja droga do wolności*, mps; B. Hager, *Szarotka w burzy*, mps; K. Brożek, *Bronisław Hager 1890–1969. Lekarz, działacz niepodległościowy, społecznik*, Katowice 1987; M. Karnówka, J. Stomska, *Bronisław Hager. Lekarz, społecznik, samorządowiec*, Tarnowskie Góry 2004; J. Rabiński, *Stronictwo Pracy we władzach naczelnich Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w latach 1939–1945*, Lublin 2012; A. Grajewski, *Hager Bronisław*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, t. I, Lublin 1994, s. 166; *Hager Bronisław*, w: *Śląski słownik biograficzny*, t. IV, Katowice 1987; J. Rabiński, *Hager Bronisław*, w: *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, pod red. R. Łatki, t. III, Warszawa 2022, s. 157–162; Ł. M. Drozd, I. J. Iwaniszyn-Popowicz, O. M. Mokrus, Ł. J. Mądry, *Doktor Bronisław Hager (1890–1969) – lekarz i polityk*, „Wiadomości Lekarskie” 2008, nr 10–12, s. 291–296; Relacja Stanisława Hagera (syna Bronisława) z 3.12.2011.

Jarosław Rabiński

Jan Jaworski

(1898–1981)

lekarz, działacz ruchu ludowego,
członek I (21.12.1939–3.09.1941)
i II (3.02.1942–21.03.1945) RN

Ur. 14.05.1898 (w niektórych dokumentach błędnie podany rok 1900) w Jabłonowie koło Czarnolasu w pow. kozienickim. Syn Jana i Antoniny z Magdzyków. Ukończył gimnazjum w Radomiu, po szóstej klasie przerwał edukację ze względu na wybuch I wojny światowej. W 1917 pracował jako nauczyciel szkoły powszechnej w Jabłonninie. Członek POW. W 1918 walczył w woj. kieleckim, a w 1920 w Małopolsce. Następnie brał udział w walkach pod Wilnem. Dwukrotnie ranny. Został zdemobilizowany w 1921. Kontynuował naukę na kursach maturalnych w Warszawie. W 1923, po zdaniu matury, rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym UW. W 1924 przeniósł się na Wydział Medyczny, który ukończył w 1930, uzyskując dyplom lekarza o specjalizacji położnictwo i choroby wewnętrzne. Pracę zawodową jako lekarz rozpoczął w Warszawie, kontynuował ją w Inowrocławiu w Kasie Chorych oraz w uzdrowisku Ciechocinek. Następnie przeniósł się do Garbatki (ówczesne woj. kieleckie), gdzie pracował jako lekarz, łącząc swoje obowiązki z pracą w szpitalu św. Kazimierza w Radomiu. W 1930 osiedlił się w pobliskiej wiosce Garbatka-Letnisko, gdzie w 1933 została wybudowana jego drewniana piętrowa willa. W niej też prowadził prywatną praktykę lekarską do 1939. Obecnie obiekt oznaczony jest tablicą pamiątkową poświęconą J.

Był czynnie zaangażowany w działalność społeczną w ramach: Związku Młodzieży „Więź”, Samorządowej Kasy Stefczyka, straży pożarnej, Przysposobienia Młodzieży Wiejskiej Towarzystwa Popierania Wiedzy Spółdzielczej,

PAML, Towarzystwa „Trzeźwości”, politycznie zaś w PSL „Wyzwolenie”. Od 1931 działał w ZMW RP „Wici” i SL. W ZMW RP „Wici” w latach 1931–1932 pełnił funkcję prezesa ZP w Kozienicach, zaś w latach 1932–1938 prezesa ZW w Kielcach. W 1931 został członkiem RNacz. i władz wojewódzkich SL, natomiast w 1935 wszedł do NKW RNacz. SL. W latach 1935–1937 był prezesem ZW SL w Kielcach.

We wrześniu 1939 brał czynny udział w walkach jako dowódca szpitala wojskowego. Uciekł z niewoli sowieckiej. Przebywał w Tarnopolu, a następnie (17.09.1939) wydostał się z okupowanej Polski. 21.11.1939 przekroczył granicę węgierską i trafił do obozu w Balatonbolgár, a następnie w grudniu 1939 przedostał się do Francji. Sprawował opiekę medyczną nad gen. Władysławem Sikorskim i jego rodziną. 25.06.1940 został ewakuowany do Wielkiej Brytanii.

21.12.1939 został mianowany członkiem I RN, zaś 3.02.1942 członkiem II RN. Wchodził w skład komisji: Budżetowo-Gospodarczej, następnie Budżetowej (1940–1941 sekretarz, 1942–1945 wiceprzewodniczący), Wojskowej (1940–1941 zastępca przewodniczącego), Spraw Zagranicznych (1940–1941), Prawno-Konstytucyjnej (1940–1941 sekretarz). W 1942 był referentem budżetu wojskowego w RN.

Na posiedzeniach RN brał udział w dyskusjach na temat zasad działania Rady. Był zwolennikiem tajnych posiedzeń dla zwiększenia swobody wypowiedzi i tym samym zabezpieczenia interesów polskich. Na gruncie brytyjskim bardzo mocno wyrażał zdanie w kwestiach moralnych dotyczących rzeczywistości polskich uchodźców i zdecydowanie krytykował wszelkie przejawy obsadzania stanowisk w wojsku, które dawały wrażenie nepotyzmu. Był przeciwny publikowaniu przez członków RN artykułów na łamach pism o zabarwieniu politycznym. Krytykował wpływ przedwojennej polityki wewnętrznej na los polskich chłopów i wiązał ją z bieżącą sytuacją kraju. Domagał się bezwzględnego rozliczenia odpowiedzialnych za klęskę września 1939. Zwracał uwagę na brutalną eksterminację wsi polskiej przez okupanta i brak wsparcia ze strony Stanów Zjednoczonych. Wiązał wielkie nadzieje z inicjatywami Herberta Hoovera w zakresie wsparcia dla obywateli polskich. Początkowo doceniał stanowisko Stolicy Apostolskiej i wsparcie moralne dla Polski. Jednak latem 1942 ostro skrytykował Stolicę Apostolską za zbyt łagodne stanowisko wobec sytuacji w okupowanej Polsce, a także za brak przedstawicielstwa przy rządzie RP.

Politykę zagraniczną postrzegał przez pryzmat zorganizowanej współpracy międzynarodowej zapewniającej pokojowe współżycie narodów i da-

jące gwarancję spokojnego bytowania, wierności traktatom i wzajemnym zobowiązaniom. Był przeciwnikiem współpracy zagranicznej z dyktaturami, totalizmami i imperializmem, które uważał za zagrażające pokojowi całego świata, nie tylko Polsce. Na posiedzeniach RN w okresie francuskim, żywo interesował się opieszałością aliantów w publicznym potępieniu okrutnych działań agresorów na terenie Polski. Agitował za utworzeniem polskiego przedstawicielstwa w alianckiej Radzie Wojennej. Uważał za błędną politykę MSZ, które na początku wojny nie zwróciło się do Ligi Narodów o pomoc. W czerwcu 1940 nie zgadzał się na oficjalne potępienie kapitulacji Francji, uważając to za niesprawiedliwe w stosunku do narodu francuskiego i osłabiające ducha polskiego żołnierza.

Po ewakuacji do Wielkiej Brytanii działał na rzecz wyciszenia niepokojów i obaw o przyszłość polskich dążeń niepodległościowych, zarówno w środowiskach wojskowych, jak i cywilnych. Kilkakrotnie zgłaszał potrzeby usprawnienia systemu informowania ewakuowanych z Francji, o bieżących działaniach władz cywilnych i wojskowych oraz wnosił o pomoc socjalną dla potrzebujących i konieczność skutecznego jej zorganizowania. Na posiedzeniach RN latem 1940 włączył się do dyskusji na temat obywateli polskich w Rumunii, na Węgrzech oraz w Wielkiej Brytanii, pozostających bez pracy. Uważał, że powinno się stworzyć możliwości do wykonywania wyuczonych zawodów, przede wszystkim lekarzom i inżynierom. Wypowiadał się także na temat trudnej sytuacji i ciężkiej pracy kobiet, której podejmowały się na terenie Wysp Brytyjskich, bez względu na status społeczny sprzed wojny. Podnosił w swoich wypowiedziach kwestię opieki nad inwalidami wojennymi. Na posiedzeniach RN zabierał głos na temat wojskowego budżetu i dysponowania nim. Był zdania, że należy wyciągnąć wnioski z niegospodarnego wykorzystywania środków finansowych w okresie przedwojennym. Zarzucał MSWoj. zbyt wydatkowanie pieniędzy na podróże i diety zamiast na uzbrojenie armii i fortyfikacje kraju. 19.11.1940 przekonywał o słuszności przywrócenia resortu MSWoj. Sądził, że konieczne jest przeorganizowanie Sztabu NW. W kwestii PSZ w Wielkiej Brytanii wyrażał uznanie dla korzystnego rozwiązania spraw umundurowania, zakwaterowania, uposażenia i zaopatrzenia pieniężnego żołnierzy. Wypowiadał się w kwestii szpitali wojskowych i ich wyposażenia. Pod koniec 1940 apelował o poprawę stosunków w wojsku pomiędzy oficerami a żołnierzami. Krytycznie oceniał wszystkie przejawy braku ducha koleżeńskiego i obywatelskiego w armii. Wiosną 1941 referował zagadnienia dotyczące strony organizacyjnej i moralnej w PSZ. Sugerował wysłanie komisji do zbadania sytuacji w obozie Rothesay

na wyspie Bute w Szkocji oraz daleko posunięte reformy w sądownictwie wojskowym. Agitował przeciwko zbiorowym, mało uzasadnionym awansom oficerów. Uważał, że wszyscy zdolni do walki powinni zostać przywrócenii do czynnej służby, pozostali zdemobilizowani i oddani pod opiekę MPiOS. Popierał bezwzględne wyciąganie konsekwencji z działań wichrzycielskich w armii, które mieli uprawiać zwolennicy sanacyjnej przedwojennej władzy. Podobnie odnosił się do wykroczeń, które udowodnione powinny być tożsame z wydaleniem z armii. Wypowiadał się również w kwestii powojennego kształtu Polski. Wyrażał pozytywną opinię na temat utworzenia rezerwatów dla 3,5 mln Niemców zamieszkałych w granicach Polski, których należałoby przesiedlić. Te wydzielone miejsca miałyby znajdować się także po stronie czeskiej i stanowić dodatkowe zabezpieczenie granic kraju. Postulował przejęcie przez Polskę włoskich kolonii – jako karę za współudział w działaniach wojennych po stronie Adolfa Hitlera. Realizacja takiego postulatu miała umożliwić Polsce handel z Afryką i otrzymywanie surowców przez Dunaj. 7 i 22.05.1942 oraz 22.12.1942 jako generalny referent złożył przed RN obszerny i szczegółowy raport Komisji Budżetowej. Jesienią 1942 na forum RN przedstawił uzupełnienie do raportu opieki nad Polakami rozszanymi po obozach cywilnych w wielu miejscach na świecie. Przedstawił sytuację zdrowotną, zaopatrzeniową, wyżywieniową i zatrudnienia. Ostatecznie ocenił ją jako wymagającą poprawy i współdziałania z MPiOS. Z żalem ocenił skromne efekty zaciągu ochotników w Kanadzie, co tłumaczył powierzeniem organizacji przedsięwzięcia nieodpowiednim ludziom. Ubolewał nad nieudolną pracą polskiej propagandy na arenie międzynarodowej, ale szczególnie na terenie amerykańskim i Komitetu Wolnej Francji.

Zorganizował przychodnię lekarską przy Konsulacie RP w Londynie oraz jej oddziały w Glasgow, Eliock i Oksfordzie. W latach 1942–1946 pełnił funkcję kierownika przychodni lekarskiej MPiOS, mieszczącej się przy 5 Bulstrode Street w dzielnicy Marylebone w centralnym Londynie (Westminster). Był jednym z inicjatorów powstania Wojskowego Instytutu Technicznego, ze szczególnym uwzględnieniem pomocy polskim inżynierom przy zatrudnieniu w brytyjskim przemyśle wojskowym. Podobną rolę odegrał przy utworzeniu Polskiego Wydziału Medycznego na Uniwersytecie Edynburskim oraz Polskiego Szpitala im. Ignacego Paderewskiego. Od sierpnia 1940 był powołany na członka ZG PCK, został także kierownikiem Sekcji Pomocy Lekarskiej i członkiem Komitetu Ratowania Dzieci w okupowanej Polsce. Prezes Wydziału Medycznego Komitetu Obywatelskiego Pomocy Uchodźcom Polskim. Związany z polską świetlicą przy Brixton Hill w południowym

Londynie, gdzie m.in. prowadził akcję odczytową. Inicjator polsko-czeskiego porozumienia lekarskiego w warunkach emigracyjnych. Orędownik spraw niepodległości Abisynii (Etiopii). Podpisał protest przeciwko działalności antychłopskiej w publicystyce Józefa Mackiewicza. W latach 1942–1944 należał do Towarzystwa Naukowego Lekarzy WP w Zjednoczonym Królestwie. W 1944 oraz 1950–1952 był członkiem Związku Lekarzy Polskich w Zjednoczonym Królestwie, również jego pierwszego zarządu (marzec 1944). Działalność polityczną kontynuował jako członek KZ SL, a od 1945 PSL. W latach 1941–1942 wydawał miesięcznik „Polska na morzach”. Publikował także na łamach londyńskiego „Zielonego Sztandaru”.

Po II wojnie światowej pozostał na emigracji w Wielkiej Brytanii. Pracował zawodowo jako lekarz, m.in. był kierownikiem polskiej przychodni lekarskiej przy Weymouth Street w Londynie. W 1962 wystąpił z emigracyjnego PSL. Utrzymywał stałą łączność z krajem. Był współorganizatorem i wiceprzewodniczącym Zagranicznego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Swoje wojenne wspomnienia opublikował na łamach warszawskich „Roczników Dziejów Ruchu Ludowego” w 1981. Autor prac naukowych i lekarskich.

Zm. 22.11.1981 w szpitalu w Londynie. Msza św. żałobna została odprawiona 27.11.1981 w polskiej kaplicy jezuitów przy 182 Walm Lane w północno-zachodnim Londynie. Spopielenie zwłok miało miejsce w krematorium Kensal Green w Londynie. Na jego życzenie prochy zostały sprowadzone do Polski i złożone na cmentarzu parafialnym w Policznie (pow. zwoleński).

Pozostawił w Polsce żonę (ślub odbył się w 1933) Jadwigę Halinę Marię z Purskich (1906–1992) i dwóch synów – Jana (1935–2014) oraz Macieja (1938–2008).

* * *

BP POSK, AOE, J. Jaworski; IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 1–4, t. 71–74; IPMS, Konsulat Generalny RP w Londynie, A.42, t. 354, 374; IPMS, Relacje z kampanii wrześniowej, B. I, t. 116/33, k. 450–453; IPMS, Towarzystwo Naukowe Lekarzy Wojska Polskiego w Zjednoczonym Królestwie, KOL. 334, t. 2, 5; IPMS, Związek Lekarzy Polskich na Obczyźnie, KOL. 394, t. 87; *Rzeczpospolita Polska czasu wojny. Dziennik Ustaw RP i Monitor Polski 1939–1945*, red. nauk. A. K. Kunert, Warszawa 1995, s. 47; *Dziennik czynności Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego*, red. J. Rabiński, oprac. J. Rabiński, J. Kowalska, E. Rzeczkowska, t. I, Lublin 2016, wg indeksu; *Ministerstwo Opieki Społecznej. Urzędowy spis: lekarzy, lekarzy-dentystów, farmaceutów, felczerów, pielęgniarów, położnych, uprawnionych i samodzielnych techników dentystrycznych oraz wykazy: aptek, szpitali, ubezpieczalni społecznych*,

ośrodków zdrowia, przychodni samodzielnych oraz centrali i filii Państwowej Szkoły Higieny, Warszawa 1939, s. 90; *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórniak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. III-IV, Kraków 1996–1998, wg indeksu; *Protokoły z posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórniak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. I, Kraków 1994, wg indeksu; *Prace Rady Narodowej nad budżetem państwowym*, „Dziennik Polski” z 26 X 1940, s. 1; *Wieczór Ludu Polskiego w świetlicy na Brixton Hill*, „Dziennik Polski” z 27 XI 1940, s. 1; *Polsko-czeskie porozumienie lekarskie*, „Dziennik Polski” z 22 II 1941, s. 4; *Europa przyszłości*, „Dziennik Polski” z 15 IV 1941, s. 3; *Prowokowani – dłużej milczeć nie możemy*, „Dziennik Polski” z 27 XII 1941, s. 3; *Nowa Rada Narodowa R.P.*, „Dziennik Polski” z 10 II 1942, s. 1; *Członkowie Rady Narodowej*, „Dziennik Polski” z 10 II 1942, s. 4; *Zmarł dr Jan Jaworski*, DPiDŻ z 25 XI 1981, s.1; *Nekrolog 3121*, DPiDŻ z 26 XI 1981, s. 4; *Nekrolog 3146*, DPiDŻ z 8 XII 1981, s. 4; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; A. Felchner, *Pod znakiem Eskulapa i Marsa. Służba zdrowia Wojska Polskiego (od jesieni 1918 r. Do mobilizacji w 1939 r.)*, Oświęcim 2016; *Fifty years of the Polish School of Medicine 1941–1991 the University of Edinburgh. Jubilee publication*, ed. W. Tomaszewski, Edinburgh 1992; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, wg indeksu; B. Męczekalski, M. Musielak, E. Sumelka, M. Długołęcka-Graham, *Polski Wydział Lekarski w Edynburgu (1941–1949) – miejsce edukacji poznańskich lekarzy. Historia, tradycja, współczesność. Album z okazji 100-lecia utworzenia Wydziału Lekarskiego na Uniwersytecie Poznańskim (1920–2020) oraz 80-lecie utworzenia Polskiego Wydziału Lekarskiego przy Uniwersytecie w Edynburgu (1941–2021)*, Poznań 2020, s. 26; K. Nowak. *Pięćdziesiąt lat Związku Lekarzy Polskich na Obczyźnie, 1944–1994*, Londyn 1994, s. 23–24; *Polish School of Medicine at the University of Edinburgh*, ed. J. Brodzki, London 1942; *Słownik biograficzny działaczy Ruchu Ludowego*, red. J. Dancygier, Warszawa 1989, s. 160; S. Stroński, *Polityka rządu polskiego na uchodźstwie w latach 1939–1942*, oprac. J. Piotrowski, t. 1–3, Nowy Sącz 2007, wg indeksu; R. Turkowski, *Parlamentaryzm polski na uchodźstwie 1945–1972*, Warszawa 2001, s. 27; *The University of Edinburgh and Poland an historical review*, ed. W. Tomaszewski, Edinburgh 1968; R. Wiraszka, *Szpital św. Kazimierza w Radomiu 1829–1968*, Radom 2020, wg indeksu.

Jadwiga Kowalska

Stanisław Jóźwiak

(1892–1964)

przedsiębiorca, poseł na Sejm RP w II RP,
członek I (21.12.1939–3.09.1941),
II (3.02.1942–21.03.1945)
i III (3.05.1949–5.06.1951) RN;
pseud. „Peowiak”

Ur. 16.09.1892 w Poznaniu w rodzinie Kacpra i Łucji z d. Frąckowiak. Miał sześcioro rodzeństwa (dwoje zmarło przy narodzinach). Ukończył szkołę średnią wydziałową w Poznaniu, a następnie technikum elektrotechniczne w Mittweidzie i Hildburghausen w Turynii. Po zakończeniu edukacji i odbyciu praktyki w firmie „A. Fenner” w Poznaniu, w 1909 rozpoczął pracę jako kupiec. Wykonywał ją w kilku miastach – Berlinie, Hamburgu, Wrocławiu, Lipsku i Dreźnie. Przebywając w Belinie i Dreźnie, był członkiem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. W 1913 został powołany do służby w armii niemieckiej. Pierwszym jego przydziałem był 107. pp – w składzie tego pułku wyruszył na front zachodni w I wojnie światowej. Następnymi jednostkami, w których służył, były: 13. rezerwowa DP (batalion telegraficzny) oraz 206. DP (jako iskrowiec-telegrafista).

W lipcu 1918 dołączył do POW. Z jej ramienia był mężem zaufania w poznańskiej Radzie Delegatów Robotniczych i Żołnierskich. W ramach przydziału wojskowego służył przy radiostacji na Cytadeli w Poznaniu. Zabiegał o zmianę personelu obsługującego radiostację i wprowadzenie do niego Polaków. W listopadzie 1918 doprowadził do nawiązania kontaktu telegraficznego między NRL w Poznaniu a paryskim KNP. Nieco później, w grudniu 1918, został aresztowany przez Niemców pod zarzutem „zdrady podsłuchów”, zdołał jednak zbiec z niewoli. Przyłączył się do powstania wielkopolskiego. Pod koniec grudnia 1918, w wyniku rozmów między po-

wstańcami a niemiecką załogą Cytadeli, w których J. pośredniczył, forteca przeszła w polskie ręce. W wyniku tego wydarzenia J. został komendantem stacji telegraficznej na Cytadeli, pierwszej stałej stacji radiotelegraficznej w Poznaniu. 7.02.1919 został mianowany podporucznikiem. W sierpniu tego roku przeniesiono go na stanowisko szefa łączności 9. DP, z awansem na stopień porucznika. Następnie służył w 3. Pułku Łączności, Podczas wojny polsko-bolszewickiej 1920 J. brał udział w walkach pod Modlinem. W sierpniu 1921 został bezterminowo urlopowany, a w maju 1922 przeniesiony do rezerwy.

W latach międzywojennych J. mieszkał w Poznaniu, gdzie z dużym powodzeniem zajmował się kupiectwem – od pierwszej połowy lat dwudziestych XX w. był właścicielem firmy „Tekstyl”, specjalizującej się w handlu tekstyliami. Był także restauratorem. Należały do niego m.in. kawiarnie „Adria”, „Wielkopolanka”, dzierżawił również restaurację w hotelu „Bazar”. Działal w kilku związkach i stowarzyszeniach – był członkiem Związku Popierania Polskiego Stanu Posiadania, Związku Oficerów Rezerwy, Stowarzyszenia Kupców Chrześcijan. Od 1929 pełnił funkcję prezesa Związku Restauratorów na województwa zachodnie. Wszedł także w skład ZG ZOPP. W okresie międzywojennym J. sympatyzował z obozem narodowym, a wg niektórych autorów (Eugeniusz Duraczyński, Romuald Turkowski) należał też do ONR.

W 1938, kandydując z okręgu wyborczego nr 93 (Poznań), uzyskał mandat posła na Sejm V kadencji. Należał do klubu OZN, zaś od lutego 1939 był członkiem Koła Posłów Niezależnych. Jako parlamentarzysta pracował w Komisji Przemysłowo-Handlowej.

J. uczestniczył w kampanii wrześniowej 1939 (służbę wojskową zakończył ostatecznie w stopniu kapitana rezerwy). Przedostał się następnie – przez Węgry – do Francji. 21.12.1939 został przez prezydenta Władysława Raczkiewicza powołany do I RN. Choć utożsamiał się z obozem narodowym, do RN dołączył jako osoba bezpartyjna. W sierpniu 1940, w liście do Stanisława → Mikołajczyka stwierdził jednakże, iż zamierza w RN reprezentować ideologię ONR, którą wyznawał przed wojną. W ramach prac I RN wszedł – jako zastępca – w skład trzech komisji: Prawno-Konstytucyjnej, Wojskowej i Spraw Zagranicznych. Został również członkiem Komisji Gospodarczo-Budżetowej. J. był – zarówno w I, jak i później w II RN – jednym z najaktywniejszych, o ile nie najaktywniejszym radnym. Zabierał głos niemal na każdym posiedzeniu RN, wygłaszając przemówienia, zadając wiele pytań oraz polemizując, nieraz w ostrej formie, z innymi członkami Rady. W I RN

J. dał się zauważyć jako zwolennik polityki gen. Władysława Sikorskiego i jego rządu.

W palącej uchodźstwo polskie we Francji kwestii rozliczeń za katastrofę wrześniową 1939 J. wsparł ideę utworzenia nadzwyczajnej komisji, której zadaniem miało być zbadanie odpowiedzialności przedwojennego rządu za porażkę w okresie od września do października 1939. Podczas posiedzenia RN 9.03.1940 stwierdził, że grono osób odpowiedzialnych za wynik starcia polsko-niemieckiego jest szerokie i obejmuje nie tylko naczelne dowództwo WP, ale też urzędujących od 1926 ministrów skarbu. Wymienił tu m.in. przebywającego we Francji Ignacego Matuszewskiego. Opowiadał się za stanowczym i szybkim wyjaśnieniem tej kwestii. Stanowczo mówił „każdy kto zmarnował, ciągnął dla siebie ostatni grosz wdowi ze społeczeństwa – musi być pociągnięty do odpowiedzialności, inaczej naród nas nie zrozumie”. Deklarując zaufanie do rządu i gen. W. Sikorskiego, liczył, że ze stanowisk w instytucjach państwowych na obczyźnie zostaną usunięte osoby, które przed 1939 wykazywały się podczas pełnienia urzędu niekompetencją czy niegospodarnością. Na forum RN poruszał ten temat w kolejnych latach jeszcze wielokrotnie. W tym samym przemówieniu J. odniósł się do słów przedstawiciela społeczności żydowskiej w RN Ignacego → Schwarzbarta na temat antysemityzmu członków RM. J. nie zgodził się z I. Schwarzbartem i przekonywał, iż – inaczej niż twierdził przedstawiciel Żydów – nie niewielki odsetek, a większość społeczności żydowskiej w Polsce we wrześniu 1939 zajęła wrogie stanowisko wobec ludności polskiej „o wiele więcej wrogie, niż sami bolszewicy nawet”.

Po ewakuacji z Francji, od czerwca 1940 J. przebywał w Londynie, gdzie wkrótce otworzył Gospodę Polską. Od razu powrócił do aktywności w RN. Podczas pierwszej jej sesji na terenie Wielkiej Brytanii 7.07.1940 w ostrych słowach skrytykował część emigracji polskiej w Anglii, która wg niego składała się „w połowie ze zdrowych jednostek, a w połowie ze śmieci, którzy zatracili całkowicie swoje morale”. Postulował rozszerzenie kompetencji RN w tym kierunku, aby przedstawiano jej istotne sprawy państwowe jeszcze przed uchwaleniem ich przez rząd. Na kolejnej sesji RN, 19.07.1940, podczas trwającego kryzysu politycznego polskiego wychodźstwa, który dotknął także RN, J. – zastanawiając się nad zadaniami i kondycją organu – oznajmił, iż „Rada Narodowa może spełnić tylko swoją rolę, gdy będzie pytana o opinię, co dotychczas nie czyniono”. Dalej zdecydowanie stwierdził, że lepiej rozwiązać RN jeżeli „nie będzie pytana o opinię w ważnych sprawach państwowych”. Stanowisko to spotkało się z poparciem innych członków

RN. Odnosząc się do bieżącej sytuacji politycznej, wyraźnie zaznaczył, iż „nie wolno w dzisiejszej chwili Rządu dymisjonować, że nie ponosimy za ten krok Prezydenta żadnej odpowiedzialności”. J. zadeklarował zaufanie do premiera, gen. W. Sikorskiego, podkreślając, iż nie ma jednakże zaufania do całego składu rządu. Wnioskował o uchwalenie rezolucji o przyjęciu przez RN do wiadomości z zadowoleniem polsko-angielskiej umowy wojskowej oraz o wyrażeniu zaufania NW i premierowi gen. W. Sikorskiemu. Rezolucja została niemal jednogłośnie poparta przez członków RN. Po raz kolejny J. utyskiwał na brak aktywności Rady w sprawach zasadniczych podczas wizyty u Prezydenta RP W. Raczkiewicza 14.01.1941. Wedle J. Rada podejmowała jedynie pozbawione znaczenia kwestie drobiazgowe. Rozczarowanie działaniem RN sprawiło, że poważnie rozważał rezygnację z członkostwa w niej, do czego wszak nie doszło.

4.09.1940 podczas posiedzenia Komisji Prawno-Konstytucyjnej J. wnioskował o powołanie komisji specjalnej w celu zbadania przyczyn zaniedbań służbowych w MSZ. Wnioskodawca postulował utworzenie trzyosobowego organu dla zbadania m.in. przyczyn nieudolnych działań pracowników MSZ podczas ewakuacji polskich władz naczelnych, wojska oraz ludności cywilnej do Wielkiej Brytanii w 1940, wyjaśnienia przyczyn niesprawnego działania ministerstwa i niektórych placówek MSZ za granicą, a także ustalenia winnych ujawniania tajemnic ministerialnych. Ostatecznie – ze względów politycznych – do stworzenia postulowanej przez J. komisji nie doszło.

Jesienią 1940 J. otrzymał propozycję objęcia redakcji tygodnika narodowo-katolickiego „Jestem Polakiem”, założonego w Londynie przez ks. Stanisława Bełcha, ofertę tę jednak odrzucił. Za współpracę z pismem był szykanowany przez ministra spraw wewnętrznych Stanisława Kota (straszano J. m.in. osadzeniem w obozie odosobnienia).

W 1940 radnego oskarżono o to, jakoby we wrześniu 1939 rekrutując w Warszawie samochód „Mercedes-Benz” na potrzeby WP, sprzedał go potem w Rumunii za 30 tys. lei, a kwotę z transakcji zatrzymał dla siebie. MS po przeprowadzeniu w tej kwestii dochodzenia, przesłuchaniu świadków oraz oskarżonego, uznało decyzją z 14.04.1941, że powyższy zarzut był bezpodstawny i nie nadało sprawie dalszego biegu.

Po ataku Niemiec na ZSRR na forum RN szeroko dyskutowano możliwości i warunki zawarcia układu między Polską a ZSRR. W debatę włączył się J. Radnego zaniepokoiło to, że w traktacie brytyjsko-sowieckim z lipca 1941 padły zapisy o wzajemnej pomocy „celem zwalczania nazizmu, a nie pokonania Niemiec”. Obawiał się, iż po upadku władz narodowo-socjali-

stycznych Niemcy znów staną się sojusznikiem ZSRR, co będzie kolejnym zagrożeniem dla Polski. W przypadku podjęcia rozmów polsko-sowieckich zwrócił uwagę na konieczność powołania się przez rząd RP na polsko-brytyjski układ sojuszniczy z 25.08.1939 i żądał potwierdzenia gwarancji nie tylko dla granic zachodnich RP, ale również wschodnich. Twierdził J., że przyszła umowa między Polską a ZSRR winna „potwierdzić co najmniej postanowienia traktatu ryskiego i to bardzo wyraźnie”, a uznanie granic może się dokonać jedynie przez anulowanie dwóch umów niemiecko-sowieckich z sierpnia i września 1939 (pakt Ribbentrop-Mołotow z 23.08.1939 oraz traktat o granicach i przyjaźni z 28.09.1939).

J. pozostał w składzie I RN aż do czasu jej rozwiązania przez prezydenta W. Raczkiewicza 3.09.1941. Kilka miesięcy później znalazł się w składzie II RN (nominację otrzymał 3.02.1942), ponownie jako osoba bezpartyjna. W ramach tej kadencji organu został członkiem Komisji Spraw Zagranicznych, Komisji Społeczno-Gospodarczej i Komisji Wojskowej oraz zastępcą członka Komisji Prawno-Politycznej (od 20.12.1943).

17.03.1942, dyskutując na forum RN nad deklaracją rządu RP z 24.02.1942, J. wyraził swoje stanowisko w sprawie układu Sikorski-Majski. Uważał, iż pakt musiał być zawarty, choć jednocześnie postrzegał go jako być może największą ofiarę „na jaką Rząd Polski zdobył się w tej chwili”. Podkreślił wyraźnie: „nie było to zwycięstwo, jak w urzędowych enuncjacjach ogłoszono i usiłowano przedstawić. Dla mnie osobiście moje ojczyście miasto Poznań jest tak samo miłe jak Wilno i Lwów, Polska jest nierozzerwalną całością i zgadzam się tu z Kolegami, którzy mówią, że istnieje tylko jedna Polska, o jednych granicach i nie mamy nikomu nic ze swoich granic do oddania, przeciwnie mamy do żądania”.

Bardzo istotnym dla J. tematem były kwestie budżetowe i finansowe. Niejednokrotnie czynił zarzuty rządowi RP oraz instytucjom państwowym o niewłaściwą gospodarkę finansową, rozrzutność w wydatkach, a także ich nieprzejrzystość. Wskazywał też konkretne działania naprawcze. Przykładem może być krytyczne wystąpienie J. z 12.05.1942 poświęcone kwestiom budżetowym. Szczególnie piętnował trwonienie funduszy państwowych. Zwrócił ponadto uwagę na sprawę „pierwszych 6–ciu miesięcy w niepodległej Ojczyźnie”, postulując refleksję nad problemami, które pojawią się w Polsce po wojnie m.in. nad zagadnieniem pomocy 2 mln reemigrantów z ZSRR i Niemiec (byłym więźniom, robotnikom przymusowym). Podkreślił, że „od jego załatwienia będzie zależało czy będą rozruchy głodowe w kraju, czy tych rozruchów nie będzie, czy Polska w pierwszych 6-ciu miesiącach

będzie dążyć z każdym dniem do konsolidacji, czy też Polska w tych pierwszych 6-ciu miesiącach będzie ogniskiem wojny domowej”.

Innym aspektem wystąpień J. na forum RN była krytyka MID (nazwanego przez niego Ministerstwem Propagandy i Dokumentacji). J. zauważał, iż prócz kilku obowiązkowych wydawnictw, polska propaganda „nic innego nie wydała”, a resort – mimo niezwykle ważnych zadań – działa źle, co przekłada się na słabą propagandę. Na sprawy propagandy J. zwracał uwagę wielokrotnie.

Po ujawnieniu w kwietniu 1943 mordu na polskich oficerach w Katyniu, podczas posiedzenia RN 17.04.1943, J. sugerował dokooptowanie do komisji MCK, która miała zbadać sprawę zbrodni, eksperta od kwestii broni, co jak uważał, pomoże w ustaleniu okoliczności mordu „Nie ważnem kiedy zostali oni pomordowani, ale ważnym jest pocisk, który ich zamordował i tu otwórz się światu oczy czym jest Rosja bolszewicka i tzw. ich demokracja”. Na tym posiedzeniu radny poparł rezolucję wyrażającą poparcie dla rządu RP, protestował jednak zdecydowanie przeciw „sposobowi załatwiania najważniejszych spraw państwowych”. J. powtórzył, że rząd RP powinien zasięgać najpierw opinii RN, a także rządu Wielkiej Brytanii.

Objęcie urzędu premiera przez S. Mikołajczyka, które nastąpiło po tragicznej śmierci gen. W. Sikorskiego w lipcu 1943 J. przyjął z zadowoleniem. Jak mówił na posiedzeniu RN 29.07.1943 wraz z wyborem S. Mikołajczyka skończono z czynnikiem odgrywającym „decydującą rolę w dawaniu urzędów”, tj. z „bałwochwalstwem dyplomów”. Dodał, że premiera – ale również rząd – wita z sympatią, jako człowieka, który „własną pracą wyniósł się z prostego robotnika na premiera Rządu”. Na końcu posiedzenia jednomyślnie uchwalono rezolucję popierającą program przedstawiony przez S. Mikołajczyka. Z biegiem czasu J. miał coraz większe zastrzeżenia pod adresem premiera i jego działań. Podczas posiedzenia plenarnego RN 25.08.1944, po powrocie premiera z podróży do Moskwy i prawie miesiąc po wybuchu powstania warszawskiego, J. podczas dyskusji, omawiając sytuację wojskową i polityczną Polski, stwierdził, że „powinniśmy raczej myśleć o tym jak zwalczyć tę komunizację, a nie o tym jak wejść z nią w kompromis”. Postulował, by większość członków rządu RP znalazło się na terenie Polski, gdzie może „działać skutecznie na bieg spraw zagranicznych”. Na tym samym posiedzeniu za najważniejszy cel rządu RP uznał skupienie wokół siebie wszystkich Polaków, a także wszystkich polskich ugrupowań politycznych

Brzemienny w skutkach okazał się postulat J. z 15.11.1944. Na forum RN wnioskował on wówczas o wotum nieufności dla przewodniczącego

RN Stanisława → Grabskiego, a także dla Prezydium RN. Formalnym uzasadnieniem wniosku był zarzut dowolności w interpretacji regulaminu RN. Faktycznie jednak kryła się za nim niezgoda na ugodową względem Moskwy politykę samego premiera S. Mikołajczyka oraz jego gabinetu. S. Grabski popierał tę politykę m.in. w kwestii modyfikacji przyszłych granic Polski. Sprawa wniosku J. szybko przestała być traktowana jako pojedyncza demonstracja jednego z członków RN i zyskała na znaczeniu już następnego dnia, 16.11.1944, kiedy to zdecydowaną większością głosów odrzucono wniosek sekretarza RN i jednocześnie członka Komitetu Zagranicznego SL Witolda → Kulerskiego o odłożenie dyskusji i głosowania nad wotum. W reakcji na to reprezentanci KZ SL wyszli z sali obrad. Nazajutrz odbyło się posiedzenie RM, na którym premier S. Mikołajczyk uznał, że w zaistniałej sytuacji możliwe są jedynie dwa rozwiązania: dymisja rządu albo rozwiązanie RN. Sprawę odłożono o kilka dni. Tymczasem, po wizycie w Londynie Averella Harrimana, ambasadora USA w ZSRR, okazało się że Stany Zjednoczone nie zamierzają wspierać polskich starań w kwestii przyszłych granic. Posiedzenie RM z 23.11.1944 pokazało, że S. Mikołajczyk nie może liczyć na poparcie pozostałych stronnictw KP w sprawie ustępstw wobec ZSRR. W obliczu niekorzystnych wydarzeń i narastającego kryzysu politycznego 24.11.1944 S. Mikołajczyk podał się do dymisji. Wniosek J. okazał się więc istotnym czynnikiem prowadzącym do upadku tego gabinetu. Wraz z dymisją rządu prestiż RN upadł, a J. złożył rezygnację z członkostwa w RN.

Po 1945 J. wraz z rodziną pozostał na emigracji w Londynie. Zawodowo zajmował się prowadzeniem hoteli i restauracji. Politycznie zaś od 1947 związany był z KZ SP. Wszedł w skład ZG partii jako jeden z wiceprezesów (obok Rafała Cywińskiego i Zbigniewa Jarkiewicza). W listopadzie 1952 wszedł w skład Wydziału Wykonawczego Rady Politycznej, do której kilka miesięcy wcześniej przystąpiło SP.

W 1949 J. wszedł w skład III RN. Był jedną z osób tworzących Komisję Regulaminową. Komisja zajęła się nowelizacją regulaminu RN (zmianie uległo aż 58 norm prawnych).

Działal społecznie – był członkiem Rady IPAK, współzałożycielem i wiceprezesem Towarzystwa Przyjaciół Fawley Court, założycielem i prezesem (od 1953 honorowym) Związku Kupców i Przemysłowców w Wielkiej Brytanii. Współredagował miesięcznik „Horyzonty”, założony w 1956.

Zm. 24.10.1964 w Londynie. Został pochowany na miejscowym cmentarzu Gunnersbury. Wielokrotnie odznaczony: dwukrotnie Krzyżem Walecznych, Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Komandorskim OOP (*Polonia*

Restituta), Srebrnym Krzyżem Zasługi, niemieckim Krzyżem Żelaznym II klasy, saskim Medalem Waleczności. J. był dwukrotnie żonaty. Jego pierwszą żoną była Elżbieta Frankowska-Förster, miał z nią syna Jana. Po raz drugi żonaty z Józefą Dudziak. Mieli troje dzieci – syna Stanisława oraz córki Helenę (*primo voto* Szatkowska) oraz Annę (*primo voto* Urban).

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 1–4; *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórnjak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. VII, Kraków 2006; W. Leitgeber, *W kwaterze prasowej. Dziennik z lat wojny 1939–1945*, Warszawa 1972, wg indeksu; P. Ceranka, *Urząd Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 2021, wg indeksu; J. K. Danel, *Druga Wielka Emigracja. Słownik biograficzny*, t. II, Zamość 2016, s. 407–408; E. Duraczyński, *Rząd Polski na uchodźstwie 1939–1945*, Warszawa 1993, wg indeksu; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; M. Dymarski, *Stosunki wewnętrzne wśród polskiego wychodźstwa politycznego i wojskowego we Francji i w Wielkiej Brytanii 1939–1945*, Wrocław 1999, wg indeksu; A. Friszke, *Życie polityczne emigracji*, Warszawa 1999, wg indeksu; K. Grodziska, *Polskie groby na cmentarzach Londynu*, Kraków 1995, wg indeksu; K. Kaczmarek, *O wielką Polskę na wojennym wychodźstwie. Stronnictwo Narodowe wobec rządu gen. Władysława Sikorskiego (1939–1943)*, Rzeszów 2013, wg indeksu; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, wg indeksu; G. Nowik, *Zanim złamano Enigmę. Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją 1918–1920*, Warszawa 2004, wg indeksu; A. Paczkowski, *Stanisław Mikołajczyk czyli klęska realisty*, Warszawa 1991, wg indeksu; M. Smogorzewska, *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, red. nauk. A. K. Kunert, t. II, Warszawa 2000, s. 333–334; D. Stola, *Nadzieja i zagłada. Ignacy Schwarzbart – żydowski przedstawiciel w Radzie Narodowej RP 1940–1945*, Warszawa 1995, wg indeksu; J. Zabłocki, *Chrześcijańska demokracja w kraju i na emigracji 1947–1950*, Lublin 1999, wg indeksu; M. Rezler, *Józwiak Stanisław*, w: *Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918–1919*, red. nauk. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 141; R. Turkowski, *Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej (1939–1945)*, w: *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej*, red. Z. Błazyński, Londyn 1994, wg indeksu.

Kamil Świdorski

Zygmunt Kaczyński

(1894–1953)

ksiądz, działacz ruchu
chrześcijańsko-demokratycznego,
członek II RN (3.02.1942–14.07.1943),
minister wyznań religijnych
i oświecenia publicznego
w rządzie Stanisława → Mikołajczyka

Ur. 15.10.1894 w Warszawie, syn Franciszka – właściciela firmy dorożkarskiej i Józefy Gustawy z Koprów (1868–1923), *primo voto* Jaskólskiej. Rodzina ojca należała do drobnej szlachty. Matka pochodziła z rodziny żydowskiej, dokonała konwersji na katolicyzm. K. miał pięcioro rodzeństwa: Teodora (1896–1946), Władysława, Kazimierza, Marię i Martę.

Uczył się w III Gimnazjum Rosyjskim w Warszawie, które ukończył w 1911. Już wówczas angażował się w działalność tajnych organizacji młodzieżowych o orientacji narodowej, uczestnicząc w 1905 w strajku szkolnym. Naukę kontynuował w seminarium duchownym w Warszawie, zaś po jego ukończeniu w 1914 w Akademii Duchownej w Petersburgu. W 1918 uzyskał tytuł kandydata prawa kanonicznego.

Podczas studiów w Petersburgu był aktywny społecznie w Centralnym Komitecie Obywatelskim i Polskim Komitecie Pomocy Ofiarom Wojny. Bp wileński Edward von Ropp mianował K. opiekunem polskich sierocińców na terenie Rosji. Był również zaangażowany w pomoc dzieciom polskim na północnym Kaukazie. W 1917 służył w Legionie Polskim w Finlandii przy armii rosyjskiej. Po ukończeniu tamtejszej szkoły oficerskiej otrzymał stopień por. piechoty. W 1918 został przez Niemców osadzony na kilka tygodni w twierdzy brzeskiej.

Jeszcze podczas pobytu w Rosji, w 1917 otrzymał święcenia kapłańskie. Został kapłanem Legionu Polskiego, uzyskując jednocześnie awans na sto-

pień kapitana. W odrodzonej Polsce przez kilka miesięcy był wikariuszem w parafii św. Michała w Warszawie. Jako kapelan wziął udział w wojnie polsko-bolszewickiej, uczestnicząc m.in. w bitwie pod Radzyminem. W 1922 został odznaczony Krzyżem Walecznych. W tym samym roku uzyskał tytuł szambelana papieskiego oraz został odznaczony przez pap. Piusa XI orderem *Pro Ecclesia et Pontifice*.

W latach 1919–1920 K. redagował pismo „Pracownik Polski”, zaś w 1922 grodzieński tygodnik „Nowe Życie”. Od 1925 współredagował warszawski dziennik „Rzeczpospolita”. W sierpniu 1928 został redaktorem naczelnym tego pisma. W latach 1929–1939 był dyrektorem KAP i członkiem Komisji Prasowej Episkopatu Polski.

Politycznie i ideowo K. związał się z nurtem chrześcijańsko-społecznym. Jeszcze podczas pobytu w Rosji zakładał tam, razem z Wacławem Bitnerem, organizację chadecką. W 1918, na polecenie abp. Aleksandra Kakowskiego, związał się ze Stowarzyszeniem Robotników Chrześcijańskich, pełniąc funkcję sekretarza generalnego organizacji. Wszedł do Rady Nadzorczej Polskiego Zjednoczenia Zawodowego Chrześcijańskich Robotników. Działał również w ramach Chrześcijańskiego Uniwersytetu Robotniczego. Współtworzył PSChD (w latach 1920–1925 partia nosiła nazwę Chrześcijańskie Narodowe Stronnictwo Pracy – ChD). K. był członkiem ZG partii, od 1925 członkiem Komisji Rewizyjnej. Był członkiem władz Chrześcijańskiego Związku Młodzieży Pracującej „Odrodzenie”.

W styczniu 1919 K. uzyskał mandat poselski do Sejmu Ustawodawczego z okręgu nr 16 w Warszawie, starując z listy Komitetu Wyborczego Stronnictw Demokratycznych. Będąc najmłodszym posłem w Sejmie Ustawodawczym pełnił funkcję sekretarza prezydium. Przez kilka pierwszych miesięcy 1919 był członkiem ZLN, w lipcu tego roku przeszedł do nowo utworzonego Narodowego-Chrześcijańskiego Klubu Robotniczego. Został sekretarzem Komisji Ochrony Pracy, sekretarzem Komisji Miejskiej oraz członkiem Komisji Spraw Zagranicznych, Komisji Prawniczej i Komisji Likwidacyjnej.

K. uzyskał również mandat poselski na Sejm I kadencji (1922–1927), startując w okręgu nr 6 (Grodno – Suwałki – Sejny – Augustów) z listy Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej. Został członkiem Komisji Budżetowej oraz Regulaminowej i Nietykalności Poselskiej. W latach 1922–1926 z upoważnienia Sejmu zasiadał w Państwowej Komisji Emigracyjnej. Od 1924 brał udział w pracach Komisji Pracy Ligi Narodów.

K. krytycznie podchodził do rzeczywistości społeczno-politycznej w Polsce po zamachu majowym w 1926. Związał się z inicjatywą Frontu Morges

gen. Władysława Sikorskiego i Ignacego Jana → Paderewskiego. Współkierował warszawskim ośrodkiem Związku Odrodzenia Rzeczypospolitej. Był zwolennikiem unifikacji nurtu chadeckiego, współtwórcą i pomysłodawcą nazwy SP, utworzonego 10.10.1937. Wygłosił homilię podczas Mszy św. rozpoczynającej kongres założycielski SP. Nie wszedł jednak – na wyraźne życzenie Komisji Głównej Episkopatu Polski – do władz nowego stronnictwa.

Po wybuchu wojny w 1939 K. pozostał początkowo w Warszawie. W pierwszych dniach września wydawał biuletyny informacyjne KAP dla prasy. Wszedł do Obywatelskiego Komitetu Obrony Warszawy, pełnił funkcję kapelana szpitalnego. Włączył się w działalność konspiracyjną w ramach Centralnego Komitetu Organizacji Niepodległościowych Ryszarda Świętochowskiego. Brał też udział w rozmowach prowadzonych przez twórcę SZP, gen. Michała Karaszewicza-Tokarzewskiego, mających na celu włączenie SP do Politycznego Komitetu Porozumiewawczego. Dwukrotnie ranny w wyniku bombardowań niemieckich. 7.10.1939 funkcjonariusze Gestapo przeprowadzili rewizję w mieszkaniu K. przy ul. Kanonia 16. Zagrożony aresztowaniem K. zdecydował się na opuszczenie kraju. Pierwszą próbę wyjazdu z Warszawy podjął prawdopodobnie pod koniec 1939. Ostatecznie udało się tego dokonać w lutym 1940. Przez pewien czas przebywał w Krakowie, gdzie wziął udział w posiedzeniu Komitetu Międzypartyjnego. Kraj opuścił 6.03.1940, udając się najpierw do Rzymu, gdzie 10.03.1940, podczas audiencji u pap. Piusa XII, przedstawił mu raport dotyczący sytuacji Kościoła w Polsce (opublikowany później w formie broszury pod tytułem *La situazione della Chiesa cattolica nella Polonia occupata dei Tedeschi descritta da un sacerdote giunto recentemente dalla Polonia*). Raport ten złożył również na ręce prymasa Polski, kard. Augusta Hlonda. Podczas pobytu w Rzymie K. spotkał się też m.in. z kard. Luigi Maglione – watykańskim sekretarzem stanu oraz hrabią Giuseppe Dalla Torre – redaktorem naczelnym „L'Osservatore Romano”. Z Rzymu udał się do Morges w Szwajcarii, gdzie gościł u I. J. Paderewskiego.

Po dotarciu do Francji (marzec 1940) K. złożył władzom naczelnym RP raport o sytuacji w kraju. 1.04.1940 objął stanowisko kapelana Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza, wchodząc w skład jego tzw. domu wojskowego. Jednocześnie rozpoczął czynną służbę wojskową w stopniu dziekana-pułkownika. Podczas kampanii francuskiej w 1940 gen. W. Sikorski mianował K. komisarzem ds. przeciwdziałania defetyzmowi, z prawem zawieszania urzędników w ich czynnościach i pociągania do odpowiedzialności dyscyplinarnej (funkcję tę pełnił w okresie 20.05–8.06.1940).

Po ewakuacji władz RP do Wielkiej Brytanii K. pozostał początkowo we Francji, tworząc Komitet Pomocy Społecznej dla Polaków. Prowadził nieformalne rozmowy z dyplomatami włoskimi w Szwajcarii w sprawie tranzytu żołnierzy polskich internowanych w tym kraju. W październiku 1940 dotarł do Wielkiej Brytanii. W grudniu tego roku został członkiem Komitetu Politycznego RM (brał udział w jego posiedzeniach od stycznia 1941). Uczestniczył też w pracach Komitetu Radiowego RM oraz Komitetu Doradczego w sprawach radia w ramach MID, w którym został zatrudniony. Był członkiem polsko-czechosłowackiego Komitetu Mieszanego ds. Informacji i Dokumentacji oraz polsko-czechosłowackiego Komitetu Mieszanego Społeczno-Politycznego. Zadaniem tych ciał było przygotowanie wytycznych w sprawie konfederacji polsko-czechosłowackiej w ramach kompetencji poszczególnych komitetów. K. opowiadał się za monarchicznym ustrojem planowanej konfederacji. Publikował w tym czasie na łamach „Zwrotu” i „The Spirit of Czechoslovakia”.

3.02.1941 K. został mianowany członkiem II RN, reprezentując w niej SP. To on zgłosił wniosek o powierzenie stanowiska przewodniczącego RN Stanisławowi → Grabskiemu. Był przewodniczącym Komisji Społeczno-Gospodarczej RN, zastępcą członka Komisji Wojskowej RN oraz (od października 1942) zastępcą członka Komisji Spraw Zagranicznych RN. Na forum RN krytykował działalność propagandową rządu RP, w tym zwłaszcza brak odpowiedniego oddziaływania na opinię publiczną w USA. Na forum Komisji Społeczno-Gospodarczej RN wskazywał, że okres II wojny światowej łączy się z nową koncepcją stosunków w sferze ekonomicznej, w której eksponowane miejsce powinien zająć człowiek i jego praca. W Komisji Spraw Zagranicznych w 1943 domagał się stanowczej reakcji polskiego MSZ na wrogie działania ZSRR. Po ujawnieniu przez III Rzeszę informacji o odkryciu masowych grobów pomordowanych polskich jeńców wojennych nieopodal Smoleńska K. proponował, by rząd RP wystosował oficjalną, choć tajną, notę do rządu ZSRR z żądaniem wyjaśnienia losu pozostałych jeńców polskich przetrzymywanych w obozach w Kozielsku i Starobielsku, jak również by zwrócił się do MCK z prośbą o zbadanie informacji niemieckich. W przypadku ich potwierdzenia władze RP, zdaniem K., powinny wystosować prośbę do państw neutralnych i Stolicy Apostolskiej o wydelegowanie na miejsce zbrodni swoich przedstawicieli z zadaniem dokładnego zbadania sprawy. K. domagał się zajęcia przez władze RP w tej kwestii klarownego i zdecydowanego stanowiska. To wystąpienie K. na forum RN (16.04.1943) opublikowano na łamach nowojorskiego „Nowego Świata”. Był zwolennikiem

utworzenia federacji państw Europy Środkowo-Wschodniej. W kwestiach terytorialnych opowiadał się za włączeniem do Polski Śląska Opolskiego oraz uzyskaniem szerokiego dostępu do Morza Bałtyckiego. Wysunął postulat polskiej okupacji wojskowej terenów do rzeki Odry.

W marcu 1942 K. wyjechał do USA w celu przedstawienia episkopatowi Stanów Zjednoczonych oraz tamtejszej opinii publicznej informacji na temat sytuacji duchowieństwa i katolików w okupowanej Polsce. Udzielał wywiadów prasowych, spotykał się z przedstawicielami amerykańskich elit, zwłaszcza członkami episkopatu USA, reprezentantami Polonii amerykańskiej. Odwiedził m.in. seminarium w Orchard Lake, uniwersytet w Chicago, Syndykat Dziennikarzy Polskich w Ameryce. W sumie podczas ponad dwumiesięcznego pobytu uczestniczył w ok. 200 spotkaniach. Założył wówczas KAP w Stanach Zjednoczonych, na czele której stanął W. Bitner.

K. został również członkiem KSU przy prezesie RM. Jako priorytety prac komisji wskazał przygotowanie ustawodawstwa państwowego na przejściowy okres powojenny (do wyborów parlamentarnych) oraz przygotowanie projektów ordynacji wyborczych. Opowiadał się za państwem z silnym samorządem, realizującym idee społeczeństwa obywatelskiego oraz za systemem kanclerskim w zakresie władzy wykonawczej. K. był referentem zagadnienia praw i obowiązków obywatelskich. Podkreślał zasadę równości wszystkich obywateli wobec prawa, wskazywał na rodzinę jako fundament zdrowego państwa.

14.07.1943–29.11.1944 K. pełnił funkcję szefa Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych, a następnie ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego w rządzie Stanisława Mikołajczyka. Warto wspomnieć, że wcześniej to właśnie K. 30.03.1943 złożył na forum RN rezolucję w sprawie wskrzeszenia MWRiOP. Obejmując funkcję ministra, w myśl zasady *incompatibilitas*, przestał zasiadać w RN. Był członkiem Komitetu Propagandy RM. Jako minister ds. oświaty przyczynił się do utworzenia Studium Pedagogicznego w Edynburgu, Komisji Akademickich Studiów Medycyny Weterynaryjnej w Edynburgu oraz PWPO. Powołał Radę Akademickich Szkół Technicznych, planował utworzenie Rady Wychowania Narodowego. Prócz nadzoru nad działalnością edukacyjną, oświatową i wychowawczą na terenie Wielkiej Brytanii K. rozwijał i sprawował nadzór nad siecią niemal 150 placówek oświatowych (przedszkoli, szkół powszechnych, szkół średnich ogólnokształcących i zawodowych, kursami i internatami) w Palestynie, Egipcie, Iranie, Egipcie, Indiach, Meksyku, Tanganice, Ugandzie, Rodezji, Unii Południowo-Afrykańskiej, Kenii, Nowej Zelandii, Algierii, Szwecji, Szwajcarii

i we Włoszech. Utworzył delegatury MWRIOP w Iranie, Palestynie, Afryce Środkowo-Wschodniej i Południowej, Meksyku, Indiach i Nowej Zelandii. Kierowany przez niego resort publikował „Biuletyn Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego”. W październiku 1943 K. powołał komisję stypendialną oraz Komisję Wydawniczą. W listopadzie 1943 utworzył Komisję Odbudowy Szkolnictwa i Reformy Ustroju Szkolnego. Spośród innych inicjatyw K. jako członka RM należy wspomnieć o wysuniętej w grudniu 1943 koncepcji mianowania Delegata Rządu na Kraj wicepremierem i członkiem RM. Idea ta została zrealizowana w kwietniu 1944. W sierpniu 1944 K. wnioskował o uznanie – wzorem Florencji – Krakowa i Częstochowy za miasta otwarte, by zapobiec ich zniszczeniu. Ten pomysł, pomimo starań rządu RP, nie został wprowadzony w życie.

K. opowiadał się za systemem wychowawczym opartym na zasadach katolickich. Szkoła miała zapewnić wychowanie Polaka świadomego swojej narodowości, dojrzałego, niezależnego, wrażliwego na innych, odważnego, przygotowanego do życia w świecie współczesnym. Mniejszościom narodowym MWRIOP miało zapewnić nauczanie i wychowanie w ich języku i duchu narodowym, adekwatne do ich aspiracji, a jednocześnie prowadzące do uzyskania ich lojalności jako obywateli RP. Podkreślał przywiązanie do demokratycznego modelu szkolnictwa, przez co rozumiał zapewnienie przez państwo podstawowego wykształcenia wszystkim obywatelom oraz umożliwienie zdobycia wykształcenia średniego i wyższego każdemu zdolnemu do tego Polakowi, bez jakichkolwiek ograniczeń związanych ze statusem społecznym. Realizacji tej idei służyć miał m.in. szeroki program stypendialno-zapomogowy, dający możliwość wyrównania szans w dostępie do wszystkich szczebli edukacji.

Na emigracji od października 1941 K. wchodził w skład ZG SP, w 1944 został członkiem RNacz. stronnictwa, określanej również mianem Przedstawicielstwa Zagranicznego SP.

W kwietniu 1945 K. został członkiem emigracyjnego Komitetu Porozumiewawczego Demokratycznej Jedności Narodowej, skupiającego polityków chadeckich, ludowych, socjalistycznych i narodowych opozycyjnych wobec rządu Tomasza Arciszewskiego, opowiadających się za możliwie najszybszym utworzeniu w kraju Rządu Jedności Narodowej. 28.09.1945 K. powrócił do kraju. Spotykał się z politykami, w tym przedstawicielami PPR (m.in. Bolesławem Bierutem, Władysławem Gomułką) i koncesjonowanej PPS (m.in. Edwardem Osóbką-Morawskim i Józefem Cyrankiewiczem), dyplomatami m.in. Włoch i Francji, dziennikarzami prasy zagranicznej. Był

w stałym kontakcie z członkami KEP (m.in. prymasem A. Hlondem, jego następcą prymasem Stefanem Wyszyńskim, abp. Adamem Stefanem Sapiehą, bp. Stanisławem Adamskim). Brał udział w próbach zapewnienia SP działalności na polskiej scenie politycznej.

W styczniu 1946 został proboszczem parafii Wszystkich Świętych przy placu Grzybowskim w Warszawie. Dużo uwagi poświęcił odbudowie powierzonego mu kościoła, który podczas okupacji wchodził w skład warszawskiego getta. Dzięki jego staraniom odrestaurowano okoliczne domy, w których utworzono m.in. kilka przedszkoli, świetlicę dla dzieci, punkt wydawania posiłków dla ubogich oraz przychodnię lekarską. K. Wszedł w skład Naczelnej Rady Odbudowy m.st. Warszawy i Prymasowskiego Komitetu Odbudowy Kościołów Stolicy.

W 1946 objął stanowisko redaktora naczelnego w Katolickim Towarzystwie Wydawniczym „Rodzina Polska”, związanym z warszawską kurią metropolitalną. Plany przewidywały wznowienie działalności KAP (władze komunistyczne nie wydały zgody na to przedsięwzięcie), publikowanie książek i prasy katolickiej, budowę własnej bazy poligraficznej i kolportażu. „Rodzina Polska” była wydawcą m.in. „Tygodnika Warszawskiego”, którego K. został redaktorem naczelnym. „Tygodnik Warszawski” stał się forum wypowiedzi dla osób opowiadających się za istnieniem ugrupowania o charakterze katolicko-społecznym, opozycyjnego wobec władzy komunistycznej. Do grona redakcji i publicystów „Tygodnika Warszawskiego” należeli, oprócz K., m.in. Jerzy Braun, Józef Kwasiborski, Wiesław Chrzanowski, Konstanty Turowski.

Aktywność K. budziła zaniepokojenie władz komunistycznych. Środowisko „Tygodnika Warszawskiego” zostało objęte rozpracowaniem przez MBP w ramach operacji o kryptonimie „Haga”. K. był ponadto figurantem w sprawach rozpracowania agenturalnego „Miecz” i „Kapitol”. 31.08.1948 został aresztowany. Po kilku dniach przesłuchań, 7.09.1948 został wypuszczony na wolność z zakazem opuszczania miejsca zamieszkania i nakazem stawiania się w Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego kilka razy w tygodniu.

26.04.1949 został ponownie aresztowany. Śledztwo przeciwko niemu toczyło się od stycznia 1950 do czerwca 1951 i zakończyło aktem oskarżenia, w którym K. postawiono zarzuty działania w zamiarze zmiany przemocą ustroju państwa polskiego oraz przyjęcia środków pieniężnych od organizacji działającej w interesie obcego rządu za działalność na szkodę państwa polskiego. Czyny te stanowiły przestępstwa z art. 86 Kodeksu karnego WP oraz art. 6 dekretu z 13.06.1946 i zagrożone były karą śmierci. Rozprawa

sądowa K. miała miejsce przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Warszawie w dniach 17, 27 i 29.08.1951. Sąd uznał K. winnym stawianych mu zarzutów i w wyroku z 29.08.1951 skazał go na łączną karę dziesięciu lat pozbawienia wolności, pięciu lat pozbawienia praw publicznych i obywatelskich praw honorowych oraz przepadek całego mienia na rzecz Skarbu Państwa. 5.11.1951 Najwyższy Sąd Wojskowy w Warszawie utrzymał wyrok w mocy. K. odbywał karę w więzieniu mokotowskim w Warszawie. Wedle współwięźniów postawa K. była pełna troski o potrzeby materialne i duchowe współosadzonych. Zm. w celi 13.05.1953 na atak serca. Nie ma jednak wątpliwości co do tego, że specyfika metod śledczych w ówczesnej Polsce oraz warunki panujące w areszcie śledczym i więzieniu wydatnie przyczyniły się do jego śmierci. 5.03.1958 Sąd Wojewódzki dla m.st. Warszawy zrehabilitował K.

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., sygn. A.5, t. 3, 11, 72; IPMS, MWiOP, sygn. A.19.I, t. 9, 11, 13, 20, 21, 26, sygn. A.19.II, t. 3, 41, 42, 47; Archiwum IPN, sygn. 0259/568, sygn. 0397/640; *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórniak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. VI-VII, Kraków 2003–2006; P. K. Marszałek, *Komisja Spraw Ustrojowych Grabskiego w latach 1941–1942. Dokumenty i materiały*, Toruń 2009; R. Gajewski, *Ks. Zygmunt Kaczyński – kapłan i polityk*, Lublin 2013; J. Rabiński, *Stronnictwo Pracy we władzach naczelnych Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w latach 1939–1945*, Lublin 2012, wg indeksu; T. Sikorski, M. Kulesza, *Niezlomni w epoce fałszywych proroków. Środowisko „Tygodnika Warszawskiego” (1945–1948)*, Warszawa 2013, wg indeksu; E. Balawajder, *Kaczyński Zygmunt*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. VIII, Lublin 2000, kol. 312; E. Balawajder, *Kaczyński Zygmunt*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, t. II, Lublin 1994, s. 7–9; R. Bender, *Kaczyński Zygmunt*, w: *Encyklopedia „białych plam”*, t. IX, Radom 2002, s. 105–107; M. Biełaszk, *Ksiądz Zygmunt Kaczyński (1894–1953) – duchowny, polityk, redaktor*, w: *Niezlomni ludzie Kościoła. Sylwetki*, red. J. Żaryn, Kraków 2011, s. 95–122; M. Biełaszk, *Zygmunt Kaczyński*, w: *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, red. R. Łatka, Warszawa 2020, s. 193–203; J. Rabiński, *Zygmunt Kaczyński (1894–1953) – kapłan, polityk, ofiara reżimu komunistycznego*, w: *Kościół w obliczu totalitaryzmów. Zbiór studiów dla uczczenia XXV rocznicy męczeńskiej śmierci księdza Jerzego Popiełuszki*, red. W. Polak, W. Rozynekowski, M. Białkowski, J. Kufel, Toruń 2010, s. 189–205; J. Żaryn, *Zygmunt Kaczyński*, w: *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, t. I, Kraków–Warszawa–Wrocław 2002, s. 206–208; J. Zieliński, *Kaczyński Zygmunt*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XI, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, s. 395–396; J. Rabiński, *Narodowy Chrześcijański Klub Robotniczy – działalność i myśl polityczna w Sejmie Ustawodawczym*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2021, nr 38, s. 252–273; K. Śliwak, *Activities of fr. Zygmunt Kaczyński – Minister of Religious Affairs and Public*

Education in the government-in-exile (1943–1945), „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2016, nr 3–4, s. 196–208; A. Paczkowski, *Aresztowanie ks. Zygmunta Kaczyńskiego*, „Więź” 1991, nr 4, s. 109–114; K. Romaniuk, *Rehabilitacja księdza prałata Zygmunta Kaczyńskiego*, „Przegląd Katolicki” 1987, nr 9, s. 1–2; M. Szczepaniak, *Prasa katolicka a polityka. Casus ks. Zygmunta Kaczyńskiego*, „Polonia Sacra” 2017, nr 3, s. 193–211.

Jarosław Rabiński

Tadeusz Kiełpiński

(1897–1944)

filozof, publicysta,
działacz ruchu chrześcijańsko-demokratycznego,
członek II RN (3.02.1942–22.04.1944)

Ur. 12.06.1897 w Krakowie, syn Bronisława (zm. 1902) i Antoniny z Zypowskich. Kiełpińscy należeli do szlachty herbu Rogala, ród matki używał herbu Syrokomla. Po śmierci Bronisława matka K. wyszła za mąż za Władysława Bizańskiego – tatarnika, fotografa, urzędnika bankowego. K. uczęszczał do III Gimnazjum im. Jana III Sobieskiego w Krakowie, uzyskując w 1915 maturę. Uczestnik ruchu skautowskiego. W 1915 wcielony do armii austriackiej. Po odzyskaniu niepodległości do 1919 służył w WP. Uczestnik wojny polsko-bolszewickiej w 1920, podczas której służył w 6. DP. Porucznik pospolitego ruszenia.

Od 1918 studiował polonistykę, romanistykę i historię na UJ, uzyskując w 1923 doktorat filozofii na podstawie rozprawy *Oryginalność Reja w Wizerunku*. W tym samym roku ukończył prestiżową Szkołę Nauk Politycznych przy Wydziale Prawa UJ. W latach 1922–1924 podjął prawnicze studia doktorskie na UJ. Został wykładowcą w seminarium nauczycielskim w Krakowie, udzielał się w ramach Wyższych Kursów Nauczycielskich.

W 1919 rozpoczął pracę dziennikarską w redakcji krakowskiego „Głosu Narodu”. Następnie został zatrudniony w „Polonii”, wydawanej przez Wojciecha Korfanteo, gdzie specjalizował się w zagadnieniach polityki międzynarodowej, m.in. relacjonował przebieg wojny domowej w Hiszpanii. Ponadto był korespondentem „Warszawianki”, „Dziennika Bydgoskiego” i „Gońca Warszawskiego”. Po wyjeździe z kraju został członkiem redakcji

„Narodowca”. Publikował też na łamach holenderskiego „Residentiebood”. W artykułach wskazywał na rosnące niebezpieczeństwo wywołania wojny przez Niemcy, specyficzny charakter wojny totalnej.

W chwili wybuchu II wojny światowej przebywał we Francji. 5.09.1939 zgłosił się ochotniczo do służby wojskowej w Armii Polskiej we Francji. Był jednym z organizatorów polskiego obozu wojskowego w Coëtquidan, gdzie pełnił funkcję oficera oświatowego. W listopadzie 1939 uzyskał przydział do Biura Propagandy i Oświaty polskiego MSWoJ. w Paryżu. Był pierwszym kierownikiem Referatu Wydawniczo-Prasowego w Wojskowym Wydziale Propagandy i Oświaty Sztabu NW. Z jego inicjatywy powstało pismo „Polska Walcząca” – najpopularniejszy tygodnik wojskowy, oficjalny organ PSZ, którego K. został redaktorem naczelnym. Pomimo choroby strun głosowych prowadził bardzo intensywną działalność prelekcyjną w poszczególnych oddziałach PSZ we Francji i Wielkiej Brytanii. Na podstawie tych wystąpień opublikował broszurę *Ku jakiej Polsce idziemy?* (Paryż 1940, Londyn 1941). W maju 1940 awansowany na stopień kapitana. Bliski współpracownik gen. Izzydora Modelskiego. Wiceprezes Syndykatu Dziennikarzy w Paryżu.

Po ewakuacji do Wielkiej Brytanii publikował artykuły na łamach okolicznościowych numerów „Polonii” (sierpień 1940) i „Zwrotu”, który wg jego koncepcji miał być pismem jedności narodowej, poświęconym przede wszystkim wizji powojennej Polski. Ponadto publikował popularne cykliczne „Przeglądy polityczne” w „Jutrze Polski”.

3.02.1942 K. został mianowany członkiem II RN, reprezentując w niej SP. Ze względów zdrowotnych (ciężkie zapalenie płuc, które leczył w Szkocji) nie brał udziału w pracach Rady w pierwszych miesiącach. Przyrzeczenie złożył dopiero 1.05.1942. Został sekretarzem Komisji Wojskowej, zastępcą członka, a od października 1942 członkiem Komisji Spraw Zagranicznych, zastępcą członka Komisji Prawno-Politycznej i Komisji Budżetowej, od października 1942 zastępcą członka Komisji Społeczno-Gospodarczej. W 1943 wszedł do podkomisji utworzonej w celu opracowania planu działania Rady Lotniczej.

Na forum RN był jednym z głównych ekspertów od spraw wojskowych. Zwracał uwagę na specyficzny charakter II wojny światowej, w której newralgiczną rolę odgrywa psychika żołnierza, jego utożsamienie się z celami walki, wola oporu i przetrwania. Opowiadał się za wysłaniem polskiego kontyngentu wojskowego do walk na Dalekim Wschodzie. Postulował podjęcie starań o obecność polskich oficerów w amerykańskim naczelnym dowództwie wojennym, jak również tworzenie polsko-amerykańskich oddziałów specjalnych, które następnie operowałyby na terytorium Polski. Jako sekretarz

Komisji Wojskowej referował jej uchwały na forum RN. Wielokrotnie wyjeżdżał na kilkutygodniowe pobyty w jednostkach PSZ.

W jego opinii powojenna Polska i Europa powinny opierać się na zasadach chrześcijańskich i demokratycznych. W ten sposób fundamenty ustroju społeczno-politycznego będą mieć charakter stały, a nie zmieniający się wraz z kolejnymi modami ideowymi. Celem polskiej polityki zagranicznej powinna być nie tylko wygrana walka o byt, lecz stworzenie warunków dla trwałej niepodległości Polski. Kluczem do tego było utworzenie federacji państw Europy Środkowo-Wschodniej, podobnie jak Polska odczuwających konsekwencje trudnego położenia geopolitycznego. Zasiadał w polsko-czechosłowackim Komitecie Współpracy Kulturalnej oraz Komitecie Kulturalno-Oświatowym. W jego ocenie fiasko polsko-czechosłowackich rozmów federacyjnych spowodowane było wpływami sowieckimi na czechosłowackiego prezydenta Edvarda Beneša.

Zdaniem K. władze RP powinny dążyć do zlikwidowania wpływów pruskich w Niemczech, wspierać tendencje separatystyczne obszarów południowoniemieckich, w tym Austrii. Polska powinna pielęgnować i pogłębiać sojusz z Wielką Brytanią i USA, a także utrzymywać poprawne relacje z ZSRR, unikając debat na temat granic Polski (stanowisko K. z marca 1943). W ocenie K. relacje polsko-sowieckie są probierzem stosunku ZSRR do Europy i świata, powinny więc być wnikliwie obserwowane i analizowane przez mocarstwa zachodnie. Poglądy K. w tej materii ewoluowały. We wrześniu 1943 twierdził, że charakter ZSRR uniemożliwia stosunki dobrosąsiedzkie. Odrzucił hasło „wspólnego zwycięstwa”, które musiało oznaczać zajęcie terytorium Polski przez Armię Czerwoną. Podczas posiedzenia Komisji Spraw Zagranicznych RN 30.11.1943 stwierdził: „Jeżeli Sowiety usadowią się na naszym terytorium, staniemy się ich siedemnastą republiką, Czechy osiemnastą, Węgry następną, Jugosławia itd. itd., a potem może i Anglia trzydziestą”. Jako antidotum na rosnące wpływy sowieckie widział ścisłą współpracę z państwami Europy Zachodniej oraz utworzenie federacji środkowoeuropejskiej.

Postulował działania w celu poprawy sytuacji mniejszości narodowych zamieszkujących Kresy Wschodnie. Popierał ideę osadnictwa żydowskiego w Palestynie, co miało dać możliwość strategicznej współpracy z polskojęzyczną ludnością osiadłą w pobliżu Kanału Sueskiego. Wsparł interpelację Arki → Bożka w sprawie przyłączenia do Polski Śląska Opolskiego i podjęcia działań propagandowych, mających na celu przekonanie aliantów do polskich racji. Sygnatariusze interpelacji sugerowali powołanie międzyministerial-

nego Referatu Śląskiego, mającego koordynować polskie działania na rzecz odzyskania tej prowincji.

K. zm. 22.04.1944. 25.04.1944 odbyło się żałobne posiedzenie RN poświęcone jego pamięci. Pogrzeb miał miejsce 28.04.1944. K. został pochowany w katakumbach pod kaplicą na St. Mary's Roman Catholic Cemetery w Londynie.

K. był kawalerem. Nie miał potomstwa.

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., sygn. A.5, t. 3–4, 72, 73; AIH, Izydor Modelski Papers, b. 1, f. 2A, Protokół posiedzenia Komisji Spraw Zagranicznych Rady Narodowej RP z 30.11.1943; AIH, Izydor Modelski Papers, b. 3, f. 58A, Pismo T. Kiełpińskiego do K. Popiela z 15 I 1942; W. Leitgeber, *W kwaterze prasowej. Dziennik z lat wojny 1939–1945. Od Coëtquidan do „Rubensa”*, Londyn 1972, s. 9, 11, 13; K. Grodziska, *Polskie groby na cmentarzach Londynu*, Kraków 1995, s. 132, 162; S. Lewandowska, *Prasa polskiej emigracji wojennej 1939–1945*, Warszawa 1993, s. 34, 57, 181; J. Rabiński, *Stronnicstwo Pracy we władzach naczelnych Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w latach 1939–1945*, Lublin 2012, wg indeksu.

Jarosław Rabiński

Tadeusz Kiersnowski

(1896–1971)

prawnik,
członek II RN (3.02.1942–21.03.1945)

Ur. 22.10.1896 w Czemierówce pod Nowogródkiem. Był synem właścicieli majątku Czemierówka – Ryszarda Konrada (herbu Pobóg) i Heleny Czarneckiej z Lecieszyna. Miał brata Gustawa, z zawodu rolnika. Uczęszczał do szkoły handlowej w Mińsku, a następnie na Wydział Ekonomiczny Instytutu Handlowego w Moskwie. W latach 1915–1916 był członkiem OMN i tajnej organizacji wojskowej kierowanej przez Rudolfa Dreszera. W 1916 został wcielony do armii rosyjskiej, a w 1917 przeszedł do I Korpusu Polskiego; był uczestnikiem marszu 3. Dywizji Strzelców gen. Wacława Iwaszkiewicza do Bobrujska.

W 1919 pracował w ekspozyturze werbunkowej Dywizji Litewsko-Białoruskiej w Warszawie. W latach 1920–1921 jako ochotnik walczył pod dowództwem gen. Lucjana Żeligowskiego w wojnie z Litwą (tzw. bunt Żeligowskiego). Za walki o Wilno został odznaczony krzyżem Virtuti Militarii V klasy oraz Krzyżem Zasługi Wojsk Litwy Środkowej. W latach 1919–1923 studiował prawo na USB w Wilnie. Podczas studiów był czterokrotnie wybierany na prezesa Rady Młodzieży Akademickiej. W 1924 poślubił Annę Rymyszankę – właścicielkę majątku Podweryszki. Majątkiem tym administrował jego brat – Gustaw. Tadeusz współuczestniczył w odbudowie i rozwijaniu majątku zniszczonego w czasie wojny. W miejscu spalonego dworu wzniesiono dom mieszkalny, zbudowano czworaki i budynki gospodarcze. Dzięki zmeliorowaniu łąk rozwinęto hodowlę bydła i w ramach spółki z są-

siednimi majątkami – Bolcienikami i Trybańcami, urządzono wytwórnię serów typu szwajcarskiego, które sprzedawano w Wilnie, Warszawie i Katowicach. K. otworzył w Wilnie kancelarię adwokacką, którą prowadził do 1939; dochodami z praktyki adwokackiej wspierał wytwórnię serów i inne inwestycje. W 1937 został prodziekanem Rady Adwokackiej i członkiem Rady Miejskiej Wilna. Był działaczem SN. Często udzielał bezpłatnych porad prawnych mieszkańcom podwileńskich wsi.

W momencie wybuchu wojny z Niemcami i po agresji sowieckiej mieszkał wraz z rodziną w Wilnie. W okresie okupacji miasta przez Litwinów (październik 1939 – czerwiec 1940) był współorganizatorem i sekretarzem Komitetu Polskiego, reprezentującego rząd RP na emigracji. Po ponownym zajęciu Wilna przez bolszewików został 12.07.1940 aresztowany i do 23.06.1941 więziony przez okres trzech miesięcy na Łukiszkach. W przededniu wkroczenia Niemców został wywieziony do ZSRR. Początkowo był pozbawiony wolności w Gorkim (obecnie Niżny Nowogoród), następnie pracował jako robotnik w kołchozie. Po przeniesieniu ambasady polskiej, reaktywowanej na mocy układu Sikorski-Majski z 30.07.1941, z Moskwy do Kujbyszewa i sztabu Armii Polskiej do Buzułuku, K. dotarł tam, zwolniony w wyniku tzw. amnestii. Był p.o. delegata opieki społecznej w Czałowie (obecnie Orenburg). Wyszukiwał Polaków z tego rejonu, którzy chcieli zaciągnąć się do powstającej Armii Polskiej w ZSRR i udzielał im pomocy.

3.02.1942 został powołany przez Prezydenta RP w skład II RN formowanej w Londynie, jako przedstawiciel ziemi wileńskiej. Wyjechał z ZSRR i przez Persję, Bliski Wschód i morzem wokół Afryki, dotarł w sierpniu 1942 do Anglii. Obowiązki członka RN pełnił do 21.03.1945, kiedy to po niekorzystnych dla Polski ustaleniach Wielkiej Trójki na konferencji w Jałcie, Prezydent RP, na skutek kryzysu w jej szeregach, rozwiązał Radę. Pierwszy raz K. wziął udział w 37. posiedzeniu RN 9.10.1942, ale głosu nie zabierał. Protokoły Rady nie potwierdzają twierdzenia syna K. – Ryszarda, jakoby jego ojciec „wielokrotnie występował na jej forum”. W ciągu 1942 K. wprawdzie tylko dwa razy był nieobecny na jej posiedzeniach, ale też tylko dwukrotnie wypowiedział się na jej forum nieco obszerniej. Zajmowały go przede wszystkim sprawy polityki wschodniej. Dużo większą aktywność przejawiał w RN w latach 1943–1944. Tutaj wart podkreślenia jest jego udział w wielu dyskusjach, m.in.: 22.03.1943 – kwestie budżetowe, 6.09.1943 – *exposé* ministra spraw zagranicznych Tadeusza Romera, 11.09.1943 – budżet wojskowy, 17.09.1943 – budżet na 1944, 29.01.1944 – *exposé* premiera Stanisława → Mikołajczyka, 15 i 21.02.1944 – sprawozdanie ministra T. Ro-

mera, 19.05.1944 – *exposé* ministra obrony narodowej gen. Mariana Kukiela o antysemityzmie w armii, 29.08.1944 – *exposé* premiera S. Mikołajczyka po powrocie z oficjalnej wizyty w Moskwie. Działął także aktywnie w Komisji Spraw Zagranicznych i Komisji Społeczno-Gospodarczej. Zawsze nieufny wobec ZSRR, często polemizował ze stanowiskiem S. Mikołajczyka, ostrzegając przed uleganiem obietnicom i zapewnieniom Rosji.

Na zlecenie rządu RP przygotował w 1942 obszerny memoriał o sytuacji ludności w Związku Sowieckim; było to jedno z najwcześniejszych opracowań tego zagadnienia. Do tej pory informacje na ten temat były w Londynie bardzo niepełne i pochodziły ze źródeł pośrednich. Relacja została sporządzona we wrześniu i październiku 1942, w formie liczącego 139 stron maszynopisu. Tekst natychmiast przetłumaczono na język angielski i przekazano władzom brytyjskim (kopia tłumaczenia znajduje się obecnie w IPMS w Londynie). W październiku 1942 K. przedstawił na zjeździe polskim w Edynburgu obszerny referat o historii i terażniejszości stosunków polsko-litewskich. Opracowania te zachowały się w formie zeszytów, a ich fragmenty drukowała polska prasa w Wielkiej Brytanii. Na zamówienie Klubu Ziem Zachodnich i innych instytucji przygotował opracowania poświęcone historii Kresów Wschodnich oraz obszerny tekst o gospodarczej roli ziem północno-wschodnich II RP. K. był założycielem ZZPW i pierwszym jego prezesem (do marca 1943), a później członkiem RNacz. Był także współzałożycielem i aktywnym działaczem Społeczności Akademickiej USB, powstałej w 1948. Wspierał ideę Skarbu Narodowego. Działął w innych organizacjach społecznych związanych głównie z problematyką Kresów Wschodnich, z utratą których nigdy się nie pogodził. Po wycofaniu się z działalności publicznej pracował w „Ognisku Polskim” – emigracyjnym klubie (restauracja, sale teatralna i wystawowa), powstałym w Londynie w 1940, którego był współorganizatorem i członkiem zarządu. Od 1960 corocznie bywał w Polsce. Jest autorem wspomnień zatytułowanych: *Moje spostrzeżenia o Rosji Sowieckiej (1940–1942)* (Warszawa 1997). Zm. 5.04.1971 w Londynie i tam został pochowany.

Żoną K. była Anna (1902–1978), córka Romana Rymczy i Antoniny z Bernowiczów. Para miała dwoje dzieci. Syn Ryszard (ur. 1925) w latach 1943–1944 był żołnierzem AK w okręgu nowogrodzkiej, po wojnie profesorem w Instytucie Historii PAN. Córka Halina (ur. 1929) w 1959 poślubiła Edwarda Chudzyńskiego (1921–1990), emigracyjnego poetę i dramaturga; odtąd mieszkała w Londynie, doktoryzowała się z nauk chemicznych, pracowała na Uniwersytecie Londyńskim.

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 2; B. Podoski, *Pamięci Tadeusza Kiersnowskiego*, DPiDŻ z 21 IV 1971, s. 3; R. Kiersnowski, *Tam i wtedy, w Podweryszkach w Wilnie i w puszczy*, Warszawa [1994]; *Czy wiesz kto to jest*, red. S. Łoza, Warszawa 1938, s. 336 i n.; *Ziemiańscy XX wieku. Słownik biograficzny*, red. J. Leskiewiczowa, cz. 2, Warszawa 1994, s. 90–92; R. Kiersnowski, *Życie organizacyjne młodzieży akademickiej na Uniwersytecie Wileńskim*, „Alma Mater Vilnensis” 1922, s. 84 i n.

Dariusz Fabisz

Elżbieta Korfantowa

(1882–1966)

działaczka ruchu
chrześcijańsko-demokratycznego,
posłanka na Sejm Śląski,
członek I (12.06.1940–3.09.1941)
i II (3.02.1942–21.03.1945) RN

Ur. 3.12.1882 (podawała różne daty swoich urodzin) w Bytomiu Karbie, córka Piotra Sprota (nazwisko zapisywano również jako: Szprot oraz Sprott) – sztygara i Pauliny Kluczborskiej. Miała pięcioro rodzeństwa: trzech braci i dwie siostry (Julianę, po mężu Golus oraz Otylię, po mężu Lewandowicz). Ukończyła szkołę ludową. Pracowała jako ekspedientka w domu towarowym braci Barasch w Bytomiu.

Aktywnie działała społecznie. Zaangażowała się w ruch upowszechniania polskiego czytelnictwa na Górnym Śląsku. W latach 1907–1908 organizowała wiece przedwyborcze kobiet śląskich. Od 1907 była przewodniczącą Towarzystwa Kobiet w Katowicach, potem przewodniczącą Towarzystwa Czytelni Kobiet w Katowicach. Za swoją działalność społeczną była wielokrotnie szykanowana przez władze zaborcze karami aresztu i grzywny.

5.10.1903 poślubiła Wojciecha Korfantego, ówczesnego posła do Reichstagu. Ich ślub odbył się w kościele Świętego Krzyża w Krakowie. Para zamieszkała w Katowicach, następnie w Bytomiu. Elżbieta i Wojciech Korfantowie mieli czworo dzieci: Halżkę (1904–1990), Zbigniewa (1905–1970), Marię (1908–1996) i Witolda (1910–1938). W 1912 K. razem z rodziną wyjechała do Berlina-Charlottenburga, nadal prowadząc działalność społeczną na Górnym Śląsku. W listopadzie 1918 rodzina Korfantych przeniosła się do Poznania, zaś od 1922 mieszkała w Katowicach. Podczas powstań

śląskich K. opiekowała się rannymi, m.in. w obozie w Biedrusku pod Poznaniem. W grudniu 1922 weszła do ZG Związku Towarzystwa Polek. W latach 1928–1939 była przewodniczącą Katolickiego Związku Polek. Była również przewodniczącą PCK na Górnym Śląsku.

W listopadzie 1930 uzyskała mandat poselski do Sejmu Śląskiego w okręgu wyborczym Katowice z listy Katolickiego Bloku Wyborczego. Zaangażowała się w działalność polityczną nurtu chrześcijańsko-demokratycznego. Weszła do Rady Wojewódzkiej PSChD w Katowicach, zaś 11.10.1931 do RNacz. partii. Po utworzeniu SP 10.10.1937 była członkiem RNacz. nowego ugrupowania.

Po przymusowej emigracji W. Korfantego do Czechosłowacji K. zdecydowała się na pozostanie w Katowicach. W 1938 zmarł najmłodszy syn Witold (władze sanacyjne nie zezwoliły na przyjazd W. Korfantego na pogrzeb), zaś 17.08.1939, po pobycie w więzieniu, nastąpił zgon męża Wojciecha.

We wrześniu 1939 K. podążyła wraz z córkami na wschód Polski. Następnie, do lutego 1940 przebywała na terenie GG. Z okupowanego kraju wyjechała (być może pod opieką małżeństwa Luciany i Jana Gawrońskich) 26.02.1940, docierając dwa dni później do Paryża. W maju 1940 RM przyznała jej honorową emeryturę w wysokości 6000 franków miesięcznie.

12.06.1940 K. została mianowana członkiem I RN. Zajęła w niej miejsce ks. Jana → Brandysa, który powrócił do czynnej służby wojskowej, obejmując funkcję szefa duszpasterstwa BSK. Pierwszy raz uczestniczyła w obradach RN 19.06.1940 w Libourne. Przrzeczenie członka RN złożyła na ręce prezydenta Władysława Raczkiewicza już po ewakuacji do Wielkiej Brytanii, 27.06.1940. Brała udział w konferencji RN w Londynie 7.07.1940. 18.07.1940 została członkiem Komisji Wojskowej RN.

3.02.1942 K. została powołana w skład RN II kadencji. Została zastępcą członka Komisji Budżetowej, Komisji Społeczno-Gospodarczej oraz (od października 1942) Komisji Wojskowej. Była współautorką rezolucji RN z czerwca 1942 wyrażającej zaniepokojenie w związku z enuncjacją czechosłowackiej Rady Państwa z 18.05.1942, dotyczącą przebiegu granicy polsko-czechosłowackiej. Wsparła interpelację Ignacego → Schwarzbarta z 9.10.1942 w sprawie odmowy uznania przez władze sowieckie osób narodowości żydowskiej za obywateli polskich oraz jego wnioski z 27.11.1942 w kwestii napiętnowania i ukarania zbrodni niemieckich na Polakach i Żydach. Wsparła też interpelację Arki → Bożka z 9.11.1942 w sprawie przyłączenia do Polski Śląska Opolskiego.

K., choć regularnie uczestniczyła w posiedzeniach RN, głos zabierała bardzo rzadko i to w kwestiach szczegółowych, zwykle dotyczących spraw edukacji lub opieki społecznej. Brak jej dłuższych wypowiedzi, na podstawie których można by było odtworzyć jej myśl polityczną. Jednym z nielicznych wyjątków jest jej udział w dyskusji nad działalnością MWRiOP 8.03.1944, podczas której K. poruszyła kwestię losu młodzieży polskiej w kraju, pytała o plany resortu oświaty względem tej grupy społecznej, zwłaszcza tych jej przedstawicieli, których polityka okupanta niemieckiego doprowadziła do postaw patologicznych. Opowiedziała się przeciwko tworzeniu dla takiej młodzieży domów poprawczych, a zastępowaniu ich internatami.

Po wojnie, najprawdopodobniej w 1947, K. wróciła do Katowic. Nie angażowała się w życie polityczne. Zm. 8.01.1966 w Katowicach. Została pochowana na tamtejszym cmentarzu przy ul. Francuskiej.

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 1–4, 19, 72; J. Rabiński, *Stronnictwo Pracy we władzach naczelnych Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w latach 1939–1945*, Lublin 2012, wg indeksu; K. Turowski, *Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce*, Warszawa 1989, s. 374, 377; H. Przybylski, *Korfantowa Elżbieta*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, t. II, Lublin 1994, s. 35–36; B. Szmatoch, *Do końca wierna, lojalna i dumna. Elżbieta Korfantowa, żona śląskiego bożycy*, „Śląsk” 2008, nr 12, s. 32–36.

Jarosław Rabiński

Bogusław Kożusznik

(1910–1996)

lekarz, działacz ruchu socjalistycznego,
członek II RN (3.02.1942–21.03.1945),
poseł na Sejm Ustawodawczy,
wiceminister zdrowia

Ur. 29.01.1910 w Suchej Dolnej, na obszarze Śląska Cieszyńskiego, w ówczesnych Austro-Węgrzech. K. przyszedł na świat w rodzinie Józefa, górnika, znanego działacza PPSD na Śląsku Cieszyńskim, a następnie Komunistycznej Partii Czechosłowacji, oraz Amalii z d. Nowak. W czasie nauki w szkole ludowej K. był zaangażowany w działalność Robotniczego Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego „Siła”. W szóstej klasie gimnazjum wstąpił nielegalnie do Polskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej. Według innych źródeł od 1928 należał do PPSD Śląska Cieszyńskiego (miał być także członkiem zarządu partii w Karwinie), a potem do PPS. Ukończył Polskie Gimnazjum Realne im. J. Słowackiego w Orłowej, a w 1935 – otrzymując stopień doktora – Wydział Lekarski Uniwersytetu Karola w Pradze.

Pierwszym miejscem zatrudnienia K. po studiach był Szpital Górniczy w Petrkowicach. Następnie przez krótki czas pracował w jednej z praskich klinik. W latach 1937–1939 pełnił funkcję kierownika Miejskiego Ośrodka Zdrowia i dyrektora Szpitala Zakaźnego w Karwinie w Czechosłowacji. Był jednocześnie naczelnym lekarzem miejskim i lekarzem ubezpieczalni. W okresie międzywojennym był rzecznikiem współpracy polsko-czechosłowackiej i aktywnym działaczem polskim w Czechosłowacji (posiadał obywatelstwo tego kraju), bowiem obszar, na którym zamieszkiwał, po I wojnie światowej i konfliktach granicznych między Polską a Czechosłowacją, znalazł się właśnie w Czechosłowacji. Działał aktywnie w wielu związkach

i stowarzyszeniach polskich m.in.: w Polskiej Macierzy Szkolnej na Śląsku Cieszyńskim, Związku Akademików Polaków „Jedność”, Związku Górników, Ognisku Polskim, Klubie Polsko-Czeskim w Morawskiej Ostrawie, a także Słowiańskim Związku Młodzieży Wiejskiej. W październiku 1938 Karwina znalazła się – w wyniku zajęcia przez WP Zaolzia – w granicach RP.

Tuż po rozpoczęciu agresji Niemiec na Polskę 1.09.1939 K. ewakuował się z Karwiny. Udał się do Krakowa, następnie do Warszawy i Lublina. W tym czasie podejmował próby zaciągnięcia się do WP, zakończone jednak niepowodzeniem. Kolejnymi przystankami wrześniowej wędrówki K. były Kiwerce i Wilno. Wkrótce po ataku ZSRR na Polskę, dostał się on do niewoli sowieckiej, z której udało mu się zbiec. Następnie przedostał się do Kowna na Litwie. Trasą wiodącą przez Łotwę, Szwecję, Norwegię dotarł 1.01.1940 do Aberdeen w Szkocji. Po kilku dniach pobytu na terenie Wielkiej Brytanii wyruszył do Francji, gdzie znalazł się 6.01.1940.

K. krótko przebywał w obozie szkoleniowym WP w Coëtquidan. Otrzymał skierowanie do Combourg, w celu odbycia kursu podchorążych sanitarnych w tamtejszym Centrum Wyszukolenia Sanitarnego. Po jego ukończeniu został lekarzem komisji poborowej na Stacji Zbornej w Bressuire. W czerwcu 1940, w związku z agresją niemiecką na Francję, ewakuowany do Wielkiej Brytanii (przybył tam 23 czerwca).

Na ziemi brytyjskiej K. trafił najpierw do Glasgow, gdzie był lekarzem w przychodni dla uchodźców polskich oraz wychowawcą w ramach POS. W 1941 wyjechał do Londynu, gdzie znalazł zatrudnienie w Urzędzie Oświaty i Spraw Szkolnych, kierowanym przez gen. Józefa Hallera. Po kilku miesiącach skierowano go do MSW, skąd po krótkim czasie przeniósł się do MPiOS, gdzie zajmował się sprawami ochrony zdrowia. Był także naczelnym lekarzem PMH w Londynie (lub też, wg innych źródeł, naczelnym lekarzem Komisji Ubezpieczeniowej dla PMH). W latach 1941–1945 był członkiem Królewskiej Akademii Medycznej w Wielkiej Brytanii. Działał w powstałym w 1941 KŚC w Wielkiej Brytanii, będąc jednym z jego najaktywniejszych działaczy. Początkowo pełnił też funkcję prezesa zarządu tej organizacji. Koło opowiadało się za ideą konfederacji polsko-czechosłowackiej, pod wyraźnym jednak warunkiem pozostawienia Zaolzia w granicach RP. Publikowano rezolucje i memoriały dotyczące spraw Śląska Cieszyńskiego. We wrześniu 1943 K. został przewodniczącym Rady Związku Ślązaków, w ramach którego KŚC współpracowało z Kołem Ślązaków (przy zachowaniu odrębności obu podmiotów). Od 1.10.1941 K. był sekretarzem Koła PPS w Londynie.

W lutym 1942 K. wszedł do II RN. Dołączył do składu Rady jako osoba bezpartyjna, jednak kilka miesięcy później został członkiem klubu PPS. W ramach RN należał do Komisji Budżetowej oraz był zastępcą członka Komisji Wojskowej i Komisji Społeczno-Gospodarczej. Nominację K. do RN strona czechosłowacka odnotowała z dużym niezadowoleniem, pojawiały się głosy o „prowokacji” ze strony polskiej, a czechosłowacki minister stanu w ministerstwie sprawiedliwości Jaroslav Stránský nazwał ten akt „bardzo przykrym”.

K. opowiadał się za ścisłą współpracą polsko-czechosłowacką, którą uważał za – jak określił to podczas jednego z pierwszych posiedzeń RN II kadencji 17.03.1942 – „konieczność dziejową”. Kooperację obu państw uznawał za klucz do uregulowania kwestii spornego Zaolzia. Zagadnienia Zaolzia i Śląska Cieszyńskiego oraz współpracy Polski i Czechosłowacji były niewątpliwie najważniejszymi tematami, które K. poruszał podczas posiedzeń plenarnych RN i to im poświęcił zdecydowaną większość wystąpień. Jako mieszkaniec Zaolzia, a do 1938 obywatel czechosłowacki, był doskonale zaznajomiony z tą problematyką.

Warto odnotować ważne wystąpienie K. na forum RN z 10.06.1942, kiedy to odniósł się do uchwały dotyczącej Śląska Zaolziańskiego podjętej przez Czechosłowacką Państwową Radę Stanu. 18.05.1942 przyjęła ona oświadczenie Huberta Ripki, podsekretarza stanu w czeskim MSZ, z żądaniem zwrotu przez Polskę Zaolzia. Rada Stanu uchwaliła rezolucję, w której znalazło się sformułowanie o wynagrodzeniu Czechosłowacji wszystkich krzywd wyrządzonych przez „intrygi Hitlera i politykę Becka”. Oświadczenie H. Ripki, a także rezolucja Czechosłowackiej Państwowej Rady Stanu, zostały opublikowane w „Čecheslovaku” i wzbudziły poruszenie zwłaszcza wśród Ślązaków Cieszyńskich służących w PSZ. K. szczegółowo wyłożył własny punkt widzenia na sprawę Zaolzia i Śląska Cieszyńskiego. Sprzeciwiał się twierdzeniom strony czechosłowackiej, lecz przyznał, że „jeżeli jest mowa o 1938 r. to przyznajemy się do winy”. Zaraz jednak dodał, że strona czechosłowacka zapomniała o swoich większych winach z lat 1919 i 1920. Mówiąc, że w tamtym czasie doszło do rozlewu krwi stwierdził „w 1938 r. nie było w ogóle przelewu krwi. Żąda się naprawienia krzywd, wyrządzonych w 1938 r., a zapomina się o krzywdach wyrządzonych narodowi polskiemu, specjalnie ludowi Śląska w 1919 r.”. K. uważał, że strona polska nigdy nie żądała żadnej z części Śląska Cieszyńskiego, zamieszkanej przez większość Czechów. Jednocześnie był zdania, że zajęcie przez Polskę Zaolzia w 1938 było błędem taktycznym polskiej polityki zagranicznej, bowiem doszło do

niego w trakcie kryzysu monachijskiego. K. podkreślił, że było to następstwem błędów popełnionych w okresie 1919–1920, jak i w następnych 20 latach, kiedy to rządy Polski i Czechosłowacji „nie potrafiły tej sprawy uregulować”. Podczas tego wystąpienia K. przedstawił również – w imieniu KŚC – sześciopunktową rezolucję w sprawie Śląska Cieszyńskiego. Otwierał ją punkt mówiący o tym, że zarówno Śląsk Cieszyński, jak i Zaolzie są ziemiami rdzennie polskimi i z tego względu muszą stanowić „integralną część Rzeczypospolitej”. Samo odzyskanie Zaolzia było, jak podkreślono w rezolucji, „naprawieniem krzywdy wyrządzonej Polsce, jak i ludności Zaolzia, spowodowanej zbrojnym i krwawym najazdem czeskim w roku 1919 i niesprawiedliwą decyzją Rady Ambasadorów powziętą na podstawie faktu dokonanego, obsadzenia Zaolzia przez Czechów w okresie najcięższej sytuacji Polski”. W kolejnych punktach mowa była o tym, że zajęcie Śląska Cieszyńskiego przez Czechosłowację po I wojnie światowej było złamaniem umowy z 5.11.1918 zawartej między Radą Narodową Polski w Cieszynie a Narodnym Wyborem w Morawskiej Ostrawie oraz o tym, iż podział Śląska Cieszyńskiego z 1920, pozostawiający Zaolzie po stronie czechosłowackiej „zatruił na całe lata stosunki między narodami”. Żądanie ponownego odebrania Polsce tego obszaru uznano za nawiązanie do „najgorszych tradycji przeszłości” i „całkowicie sprzeczne z duchem współpracy i zbliżenia między narodami polskim i czeskim, dla których to narodów Śląsk Cieszyński powinien być pomostem zbliżenia”.

O sprawie Śląska Cieszyńskiego i Zaolzia K. na forum RN upominał się jeszcze kilka razy. Podczas posiedzenia 14.07.1942 protestował przeciwko błędnemu oznaczeniu terenów Zaolzia i Śląska Cieszyńskiego na mapie Polski wydanej przez Wojskowy Instytut Geograficzny. Zastosowane oznaczenie tych obszarów mogło sugerować, iż są to tereny sporne. K. żądał wskazania winnych i pociągnięcia ich do odpowiedzialności oraz wycofania i zniszczenia będących już w obiegu egzemplarzy mapy. Wraz z sześcioma innymi członkami RN zapytywał w interpelacji, złożonej podczas posiedzenia 16.11.1942, o Komisję Graniczną mianowaną z ramienia rządu RP. Miała ona razem z komisją wyznaczoną przez rząd Czechosłowacji omawiać zagadnienie granicy polsko-czechosłowackiej, szczególnie na odcinku Śląska Cieszyńskiego. Zdaniem autorów interpelacji, nadanie kompetencji takiej komisji „poddawało by dyskusji nasze granice z 1 września 1939 i stwarzało by niebezpieczeństwo precedensu dla polskich zagadnień terytorialnych w ogóle”.

Podczas posiedzenia plenarnego RN 2.12.1942, w dyskusji nad referatem m.in. Mariana Seydy dotyczącym polskich celów wojny, K. ocenił, iż w dziedzinie współpracy polsko-czechosłowackiej „ograniczono się do deklaracji z dnia 11 listopada 1940 r., do aktu o konfederacji, do kilku oficjalnych śniadań i kilkunastu mieszanych komisji polsko-czechosłowackich”. Uważał, że kooperacja między dwoma państwami jest konieczna przede wszystkim dla „uporządkowania i zorganizowania rejonu Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej”. Polskę i Czechosłowację nazwał „sercem i płucami tego rejonu”.

22.03.1943 K. wygłosił na forum RN długie przemówienie, poświęcone współpracy polsko-czechosłowackiej, którą widział jako niezbędny element zapewnienia pokoju w Europie i na świecie. Zacytował słowa byłego prezydenta Czechosłowacji Tomáša Masaryka, który powiedział niegdyś, że „bez wolnej i niepodległej Polski nie będzie wolnych i niepodległych Czech oraz Słowacji, bez wolnych i niepodległych Czech i Słowacji nie będzie wolnej i niepodległej Polski”. Współpracę polsko-czechosłowacką K. uznał za kwestię „życia lub śmierci tych bratnich narodów”. Deklarację z 11.11.1940 i deklarację o zadaniach przyszłej konfederacji z 23.01.1942 ocenił jako dokumenty, które nie mają „nic wspólnego z realnym życiem, z rzeczywistością” oraznie mają wpływu na realną współpracę.

Kwestia Śląska Cieszyńskiego została obszernie naświetlona w anglojęzycznej broszurze *The problem of Cieszyn Silesia. Facts & documents* (London 1943). Chociaż K. widnieje na okładce jako autor publikacji, to praca jest skrótem z biuletynów wydanych uprzednio przez KŚC, opracowywanych przez cały zarząd związku, a w głównej części przez Franciszka Bajorka. Zagadnienie Śląska Cieszyńskiego opisano w broszurze z różnych punktów widzenia – historycznego, językowo-etnograficznego i gospodarczego. Mimo, wydawałoby się rozstrzygnięcia problemu tych terenów w 1938, we wstępie do książki autor podkreślał swoje zaniepokojenie tym, że „tragiczna lekcja przeszłości nie dla wszystkich stała się oczywista”, a rząd i czechosłowacka Rada Państwowa zgłosiły pretensje do rewizji granicy na Śląsku Cieszyńskim. Pisał „taka sytuacja zmusza mnie, jako przedstawiciela ludu Śląska Cieszyńskiego, do jasnego przedstawienia sprawy [...] pragnę dodać, że mam prawo wypowiadać się w imieniu setek moich cieszyńskich rodaków, którzy walczą pod polskimi sztandarami na morzu, lądzie i w powietrzu, oraz tych, którzy pozostali na Śląsku by kontynuować opór przeciwko okupantowi. Wszystkich tych ludzi, jak i mnie samego, bardzo niepokoi możliwość wybuchu nowego

konfliktu polsko-czeskiego, który prawdopodobnie uniemożliwi realizację wielkiej idei współpracy obu państw, zmierzającej do ich konfederacji”.

W 1943 powstało w Londynie Zrzeszenie Ewangelików Polaków, którego K. został prezesem. Obejmowało ono Polaków wyznania ewangelicko-augsburskiego, przebywających w Wielkiej Brytanii, a jego celem było głównie zapewnienie opieki duszpasterskiej wiernym. Organizacja ściśle współpracowała z KŚC. Z czasem (1945) powstał również oddział Zrzeszenia Ewangelików Polaków we Włoszech.

K. popierał pogląd emigracyjnych socjalistów, że powojenna Europa winna stanowić federację. Jego propozycja federacji przewidywała stworzenie państwa związkowego, w którego skład miałyby wejść kraje Europy Środkowej i Południowej. Całość K. określił „Stanami Zjednoczonymi Europy Środkowo-Południowej”. W 1944 członek RN opowiedział się dodatkowo za włączeniem do tejże federacji ZSRR. Federacja miała stanowić całość jeśli chodzi o sprawy polityczno-gospodarcze.

W czerwcu 1945 K. podjął się opieki lekarskiej nad schorowanym Stanisławem → Grabskim, byłym przewodniczącym RN, który planował powrót do Polski. Obaj dotarli do kraju pod koniec tegoż miesiąca. K. został dokooptowany do RNacz. PPS. W latach 1947–1952 sprawował urząd posła na Sejm Ustawodawczy jako reprezentant PPS, a następnie PZPR. Jako poseł należał do grupy parlamentarnej współpracy polsko-czechosłowackiej. W latach 1946–1959 był wiceministrem zdrowia, ponadto w okresie 1955–1959 pełnił urząd Głównego Inspektora Sanitarnego. W 1965 uzyskał tytuł profesora. W latach 1971–1977 był dyrektorem Studium Medycyny Społecznej, utworzonego w ramach Centrum Medycznego Kształcenia Podyplomowego w Warszawie.

K. należał do licznych towarzystw i komitetów naukowych: Rady Zarządzającej WHO (1948–1951), Komitetu Ekologii Człowieka PAN, Polskiego Towarzystwa Medycyny Społecznej (prezes w latach 1964–1977, a także honorowy prezes od 1977), *Centre International pour l'Information Sociale* (członek od 1974). W latach 1959–1979 był ekspertem WHO. W okresie 1956–1983 przewodniczył Polskiemu Komitetowi Współpracy z UNICEF, a od 1994 był prezesem honorowym tego komitetu. W latach 1959–1979 był wiceprzewodniczącym Rady Zarządzającej UNICEF. Wykładał na Międzynarodowych Kursach Administracji i Organizacji Ochrony Zdrowia, a w latach 1963–1979 również w Centralnym Instytucie Doskonalenia Kadr Lekarskich w Moskwie.

Opublikował ponad 200 prac naukowych z zakresu ochrony zdrowia, medycyny społecznej. Wypromował sześć rozpraw doktorskich. W latach 1962–1979 był redaktorem naczelnym czasopisma naukowego „Zdrowie Publiczne”, a w okresie 1971–1977 członkiem komitetu redakcyjnego pisma „International Journal of Health Survey”. Kilkakrotnie przebywał na zagranicznych stażach naukowych, m.in. w Szkole Higieny i Medycyny Tropikalnej w Londynie, Szkole Zdrowia Publicznego i Medycyny Administracyjnej Uniwersytetu Columbia, Szkole Higieny i Zdrowia Publicznego Uniwersytetu Johns Hopkinsa w Baltimore, a także na uniwersytetach w Berkeley i Los Angeles.

Zginął 9.07.1996 w wypadku samochodowym w Warszawie. Pochowany na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach. Wielokrotnie odznaczony – otrzymał Krzyż Komandorski OOP, Medal Komisji Edukacji Narodowej, odznaczenie „Zasłużony Nauczyciel PRL”, czechosłowacki „Order Białego Lwa” (II i III klasy), Medal UNICEF *Recognition of his Devotion to the Children of Developing Countries*, francuski Medal Claude Bernarda, a także portugalski Medal Riberiro Sanchez. Żonaty z Lidią. Brak informacji na temat dzieci.

* * *

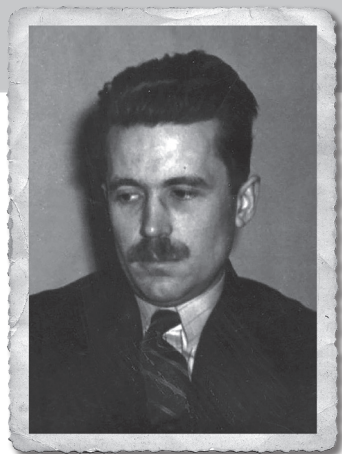
IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 2–4; AAN, Centralna Kartoteka KC PZPR 7910, s. 4–10, 11–13; *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórnjak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. V, Kraków 2001, wg indeksu; L. Kozusznik, *Prof. dr med. Bogusław Kozusznik (29 stycznia 1910 – 9 lipca 1996)*, „Gazeta Wyborcza” z 28 XII 2006; B. Kozusznik, *The problem of Cieszyn Silesia. Facts & documents*, London 1943; B. Kozusznik, *Z Karwiny do Londynu*, w: *Polska Partia Socjalistyczna w latach wojny i okupacji 1939–1945. Księga wspomnień*, t. I, Warszawa 1994, s. 595–600; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; M. K. Kamiński, *Edvard Beneš kontra gen. Władysław Sikorski. Polityka władz czechosłowackich na emigracji wobec rządu polskiego na uchodźstwie 1939–1943*, Warszawa 2005, wg indeksu; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, wg indeksu; K. Nowak, *Cieszyniacy nad Tamizą*, Katowice 1993, wg indeksu; B. Syzdek, *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1944–1948*, Warszawa 1974, wg indeksu; D. Urzyńska, *Polski ruch socjalistyczny na obczyźnie w latach 1939–1945*, Poznań 2000; Bogusław Kozusznik, w: *Współcześni uczeni polscy. Słownik biograficzny*, t. II, Warszawa 1999, s. 494; T. Filipczak, *Ustrój, organizacja i działalność Związku Parlamentarnego Polskich Socjalistów (1947–1948)*, w: *Archiwa, źródła, historia. Prace ofiarowane w siedemdziesiąte urodziny Profesora Władysława Stępnika*, red. E. Rosowska, H. Wajs, Warszawa 2018, s. 303–319; B. Gruszka, *Bogusław Kozusznik*, w: *Słownik biograficzny medycyny i farmacji Górnego Śląska*, oprac. A. Puzio, J. M. Dyrda,

t. 4, Warszawa 2000, s. 202; D. Kisielewicz, *Wydarzenia 1938 r. a stosunki polsko-czeskie w ocenie Ślązaków cieszyńskich na emigracji w Londynie w czasie drugiej wojny światowej (na przykładzie stanowiska Bogusława Kożusznika)*, w: *Układ monachijski jako przykład prawnomiędzynarodowej kapitulacji wobec agresji*, red. nauk. S. M. Grochalski, M. Lis, Opole 2009, s. 75–84; K. Nowak, *W latach II wojny światowej*, w: *Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych*, red. I. Panic, t. VI, Cieszyn 2015, wg indeksu; R. Turkowski, *Rola PPS w historii parlamentaryzmu polskiego na wychodźstwie podczas II wojny światowej*, w: *Polska Partia Socjalistyczna. Dlaczego się nie udało. Szkice, polemiki, wspomnienia*, red. R. Spalek, Warszawa 2010, s. 87–144; J. Nemeček, *Edvard Beneš i Władysław Sikorski: spojrzenie ze strony czeskiej*, „Dzieje Najnowsze” 2000, nr 3, s. 119–134; D. Kisielewicz, *Bogusław Kożusznik – działacz polski ze Śląska Cieszyńskiego o stosunkach polsko-czeskich na forum Rady Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Teki Historyczne” 2004, t. 23, s. 216–229; D. Miszewski, *Zaolzie w stosunkach polsko-czechosłowackich w czasie II wojny światowej*, „Wieki Stare i Nowe” 2018, t. 13 (18), s. 219–246; D. Urzyńska, *Koncepcja powojennej organizacji Europy w założeniach polskich socjalistów we Francji i Wielkiej Brytanii w latach 1940–1943*, „Słupskie Studia Historyczne” 1997, nr 5, s. 139–149.

Kamil Świdorski

Witold Zygmunt Kulerski

(1911–1997)

dziennikarz, działacz ruchu ludowego,
członek II RN (3.02.1942–21.03.1945)

Ur. 16.05.1911 (w niektórych dokumentach błędnie podana data dzienna: 14, a także 15 maja) w Davos w Szwajcarii. Syn Wiktora z drugiego małżeństwa i Leontyny z Trawińskich. Jego ojciec był znanym działaczem polskiego ruchu narodowościowego w Prusach Zachodnich i założycielem polsko-katolickiego pisma „Gazeta Grudziądzka”. K. naukę rozpoczął w Grudziądzu, a kontynuował w Davos i Zous. W 1934 wstąpił do SL na terenie Pomorza. Od śmierci ojca w 1935 był wydawcą „Gazety Grudziądzkiej” i prowadził rodzinne Zakłady Graficzne i Wydawnicze. Członek RNacz. SL. Na skutek konfliktu ze środowiskiem sanacyjnym przeniósł interesy z Grudziądza do Poznania.

1.09.1939 miał się zgłosić do więzienia w celu odbycia kary ośmiu miesięcy pozbawienia wolności za działalność opozycyjną. W chwili wybuchu II wojny światowej przebywał w Poznaniu. Poszukiwany przez Niemców, postanowił opuścić kraj. Przez Słowację przedostał się na Węgry, następnie przez Jugosławię i Włochy dotarł w kwietniu 1940 do Francji (Angers). Nawiązał kontakt z przebywającym tam Stanisławem → Mikołajczykiem, z którego rekomendacji zaangażowany został na stanowisko sekretarza biura I RN. Do Wielkiej Brytanii przybył w czerwcu 1940.

Podczas II wojny światowej pełnił różne funkcje; był sekretarzem KZ SL, osobistym sekretarzem S. Mikołajczyka i bardzo krótko Hermana → Liebermana. Na prośbę S. Mikołajczyka wziął udział w konferencji założycielskiej

ONZ w San Francisco (1945). Redaktor tygodnika polityczno-literackiego „Jutro Polski” wyrażającego orientację polityczną SL (1944–1945).

3.02.1942 mianowany członkiem II RN. 24.02.1942 został powołany na sekretarza pierwszego posiedzenia II RN, a 11.03.1942 – na członka komisji: Spraw Zagranicznych (później sekretarz), Budżetowej, Prawno-Politycznej. Wszedł także w skład Rady ds. Ratowania Ludności Żydowskiej. Na forum plenarnym RN zabrał po raz pierwszy głos 15.05.1942. Wskazał na trzy podstawowe zasady polskiej polityki zagranicznej: dążenie do urzeczywistnienia zasad demokratycznych w życiu międzynarodowym, poszanowanie prawa międzynarodowego i trwałe zabezpieczenie pokoju na terenie kraju, Europy i świata. Żywił przekonanie, że międzynarodowy pokój należy oprzeć na zmodyfikowanym i uzupełnionym pakcie Ligi Narodów. Popierał zacieśnienie relacji polsko-czechosłowackich. Był przeciwny likwidacji polskich placówek dyplomatycznych w poszczególnych państwach. Dowodził, że błędem byłoby oczekiwanie od świata anglosaskiego przedłożenia interesów polskich nad ich własny. Uważał, że tylko zbudowanie silnej pozycji Polski na arenie międzynarodowej, jako środkowoeuropejskiego państwa, którego interesy są zbieżne z europejskimi, może prowadzić do rzeczywistej niepodległości.

Drugim zagadnieniem, podejmowanym przez K. w wystąpieniach na forum RN, był temat propagandy. Był zdania, że może ona znacząco wesprzeć politykę zagraniczną. Kluczową rolę powinno odgrywać szerzenie wiedzy o Polsce oraz jej wkładzie w wojenny wysiłek narodów zjednoczonych. Postulował rozszerzenie w tym zakresie współpracy władz wojskowych i MID. Uważał, że błędna polityka propagandowa dawała fałszywe wrażenie co do polskich zdolności kierowania państwem w warunkach pokojowych, hierarchii celów i zagadnień życia państwowego oraz umiejętności budowy stabilnego gmachu państwowego. Latem 1942 obarczał winą MSZ za brak przedstawicielstwa Stolicy Apostolskiej przy rządzie RP. Na posiedzeniu RN 20.03.1943 w obszernym wystąpieniu wyraził krytyczną opinię na temat słabego zaplecza dla polskich dążeń na arenie międzynarodowej, a także samej pracy MSZ i placówek dyplomatyczno-konsularnych na świecie. Apelowwał o dokonanie reform, wzorowanych na tych zaistniałych w MID. Podczas posiedzenia RN 16.04.1943 zajął jednoznacznie negatywne stanowisko względem sprawy przedwojennych żydowskich przywódców socjalistycznych: Henryka Ehrlicha i Wiktora Altera.

Do Polski wrócił w drugiej połowie 1945, przed mającym się odbyć Kongresem PSL, na którym pełnił funkcję przewodniczącego Komisji Spraw Zagranicznych (S. Mikołajczyk planował zatrudnienie K. w MSZ). Jesienią

1946 jako sekretarz i tłumacz uczestniczył w polskiej delegacji na konferencji ONZ ds. Wyżywienia i Rolnictwa w Kopenhadze, skąd przyjechał do Londynu, a następnie wrócił do Warszawy.

Po ucieczce S. Mikołajczyka z Polski, 30.10.1947, K. pracował w siedzibie Chłopskiej Spółdzielni Wydawniczej, gdzie został zatrzymany pod zarzutem współudziału w przygotowaniach do ucieczki. 26.11.1947 wojskowy prokurator Naczelnej Prokuratury Wojskowej wydał postanowienie o tymczasowym aresztowaniu K. do 30.01.1948. Zwolniony 8.03.1948, następnie zatrzymany 21.06.1948 pod zarzutem uprawiania działalności antypaństwowej. Areszt był kilkakrotnie przedłużany. Wyrok w jego sprawie zapadł 8.10.1951. Decyzją Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie został skazany na 12 lat więzienia z orzeczeniem pozbawienia praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na 5 lat oraz utratę mienia. Początkowo osadzony w więzieniu mokotowskim w Warszawie, od 29.02.1952 karę odbywał w Centralnym Więzieniu we Wronkach. Podczas pobytu w areszcie śledczym i więzieniu stan zdrowia K. znacznie się pogorszył. Pomimo apelacji nie wyszedł warunkowo na wolność, został na rok urlopowany (6.11.1954–6.11.1955). Datę zakończenia odbycia kary wyznaczono na 17.02.1960, jednak K. wyszedł na wolność na mocy amnestii 5.05.1956. 7.11.1991 Sąd Warszawskiego Okręgu Wojskowego w Warszawie uznał wyrok b. Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z 8.10.1951 za nieważny.

K. podjął pracę w Instytucie Chemii Fizycznej PAN w Warszawie. Zm. 14.01.1997 w Warszawie. Został pochowany w Grudziądzu. Pozostawił żonę Martę Stanisławę z Ostrowskich (1911–2003) i dwóch synów – Wiktora (ur. 1935) oraz Marka (ur. 1939).

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A. 5, t. 2–6, 12, 45, 63, 67; IPN BU, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie 1956–1990, Materiał operacyjny, Sygnatura IV, Sprawa obiektowa. Kulerski W., 00231/93, t. 14; Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie 1956–1990, Materiał operacyjny, Sygnatura II, Materiał operacyjny. Kulerski W., 0192/621; Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie 1956–1990, Materiał operacyjny, Sygnatura III, Akta kontrolno-śledcze. Kulerski W., 0259/563, t. 1–7, t. 9–10; Sąd Warszawskiego Okręgu Wojskowego w Warszawie 1945–1990, Akta spraw sądowych, Cs.Un, Akta w sprawie o unieważnienie wyroku. Kulerski W., 531, t. 237; Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie, Akta spraw sądowych, Skazani za przynależność do PSL i współpracę ze Stanisławem Mikołajczykiem. Kulerski W., 944, t. 305; Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie, Akta spraw sądowych, Skazani 08.10.1951. Kulerski W., 1064, t. 151; IPN Po, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych, Sprawy

agenturalne. Kulerski W., 08/601, t. 2; Centralne Więzienie we Wronkach, Księga Główna, 3/63; *Rzeczpospolita Polska czasu wojny. Dziennik Ustaw RP i Monitor Polski 1939–1945*, red. nauk. A. K. Kunert, Warszawa 1995, s. 50; *Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939–1947*, oprac. J. Piotrowski, t. 1–2, Wrocław 2004, wg indeksu; *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa*, oprac. W. Bagieński i in., t. 1–3, Warszawa–Łódź 2010, wg indeksu; *Umarłym na chwałę – Żywym na otuchę*, „Dziennik Polski” z 24 VIII 1940, s. 3; *Aresztowanie Siudaka i Kulerskiego*, DPiDŻ z 27 XI 1947, s. 1, 4; *18 świadków oskarżenia (z więzienia) zeznaje*; DPiDŻ z 11 VIII 1951, s. 1, 4; *Wyroki w „procesie” PSL*, DPiDŻ z 9 X 1951, s. 1; R. Buczek, *Stanisław Mikołajczyk*, t. 1–2, Toronto 1996, wg indeksu; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; T. Krzemiński, *Polityk dwóch epok. Wiktor Kulerski (1865–1935)*, Toruń 2008, wg indeksu; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, s. 33–35, 57; S. Stroński, *Polityka rządu polskiego na uchodźstwie w latach 1939–1942*, oprac. J. Piotrowski, t. 3, Nowy Sącz 2007, wg indeksu; R. Turkowski, *Parlamentaryzm polski na uchodźstwie 1945–1972*, Warszawa 2001, s. 20, 27; T. Astramowicz-Leyk, *Komunistyczny proces i więzienie w relacji więźnia politycznego Witolda Żygmunta Kulerskiego*, „Echa Przeszłości” 2021, r. XXII, t. 2, s. 243–257.

Jadwiga Kowalska

Bronisław Stanisław Kuśnierz

(1883–1966)

prawnik,
działacz ruchu chrześcijańsko-demokratycznego,
członek II RN (14.12.1943–29.11.1944)
oraz TRaJN, minister sprawiedliwości
w rządach Tomasza Arciszewskiego
i gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego;
posługiwał się również nazwiskiem
Tadeusz Janowski

Ur. 27.01.1883 w Tarnowie, syn Macieja – woźnego sądowego i Anieli z Kozłowskich. Od 1897 uczęszczał do gimnazjum w Tarnowie, uzyskując w 1904 maturę. Następnie odbył studia prawnicze na UJ (1905–1907), Uniwersytecie Wiedeńskim (1907–1909) i Akademii Handlowej w Wiedniu. W 1910 uzyskał stopień doktora praw. W 1909 podjął pracę w Banku Krajowym we Lwowie. W latach 1909–1914 pełnił funkcję sekretarza generalnego Związku Spółdzielczych Banków Ludowych we Lwowie. Pracę w bankowości kontynuował również po przenosinach do Krakowa. Podczas I wojny światowej służył w stopniu por. w armii austriackiej na froncie wschodnim (1914–1915). W latach 1916–1918 pracował w austriackim zarządzie woj-skowym w Lublinie, zajmując się sprawami gospodarczymi.

W latach 1919–1921 pełnił funkcję naczelnika wydziału w Ministerstwie Skarbu w Warszawie. W latach dwudziestych XX w. był właścicielem wytwórni papeterii w Krakowie. Zasiadał w gremiach kierowniczych licznych instytucji i stowarzyszeń: Związku Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych we Lwowie, Państwowej Rady Spółdzielczej (od 1921), Kongregacji Kupieckiej w Krakowie, Unii Związków Spółdzielczych w Polsce, był również delegatem Rad Kasy Chorych w Krakowie. Od 1932 prowadził w Krakowie własną kancelarię adwokacką. Współpracował z krakowskim dziennikiem „Głos Narodu”. Autor publikacji *Organizacja kredytu ludowego w Królestwie Kongresowym* (Lublin 1918) oraz broszur o charakterze ekonomicznym.

W latach dwudziestych XX w. związał się politycznie z nurtem chrześcijańsko-demokratycznym. W latach 1928–1930 był posłem na Sejm RP II kadencji, wybranym w okręgu wyborczym nr 46 (Jasło). Wszedł w skład Klubu Parlamentarnego ChD, zasiadał w Komisji Budżetowej i Komisji Skarbowej. Był członkiem ZG PSChD, jak również zastępcą przewodniczącego, następnie (1935–1937) przewodniczącym ZW PSChD w Krakowie. Zwolennik współpracy ze SN. W krakowskim mieszkaniu K. (przy ul. Dunajewskiego) wielokrotnie dochodziło do spotkań polityków niechętnych sanacji (m.in. gen. Władysława Sikorskiego, gen. Mariana Kukiela, prof. Stanisława Kota, Karola Estreichera). Po utworzeniu w 1937 SP K. został członkiem RNacz. i ZG SP oraz prezesem ZW partii w Krakowie. Aktywny również na niwie samorządowej; w latach 1933–1938 był członkiem Rady Miejskiej Krakowa, do której wszedł z listy Polskiego Bloku Obrony Chrześcijańskiego Krakowa. Współpracował z Chrześcijańskim Zjednoczeniem Zawodowym.

W sierpniu 1939 został zmobilizowany. Służbę pełnił w Biurze Cenzury Zagranicznej. Kraj opuścił 19.09.1939. Do 1940 przebywał pod przybranym nazwiskiem w wojskowych obozach dla internowanych w Rumunii (Turnu Severin oraz Târgu Jui). Angażował się tam w działalność oświatową i duszpasterską, jak również w prace konspiracyjnej komisji ewakuacyjnej, umożliwiającej wyjazd do Francji internowanych oficerów i żołnierzy. Od lutego do maja 1940 pełnił funkcje sekretarza generalnego i wiceprezesa bukaresztańskiego Komitetu Obywatelskiej Pomocy i Opieki nad Uchodźcami. W lipcu 1940 przybył do Palestyny. W latach 1940–1942 pełnił służbę wojskową w BSK (Ośrodek Zapasowy, Samodzielny Referat Oświaty i Propagandy) w Palestynie i Egipcie. W tym czasie publikował na łamach „Polski Walczącej”. W 1942 eskortował włoskich jeńców wojennych do Durbanu, a stamtąd niemieckich jeńców wojennych do USA. W październiku 1942 przybył do Wielkiej Brytanii, gdzie przydzielono go do służby w Biurze Propagandy i Oświaty MSWoj.

Po przybyciu do Wielkiej Brytanii K. wznowił aktywność polityczną w ramach SP. Z ramienia tego ugrupowania został członkiem RN. Ślubowanie złożył 14.12.1943 na ręce prezydenta Władysława Raczkiewicza. Pełnił funkcję przewodniczącego klubu SP. W RN przewodniczył Komisji Prawno-Politycznej, ponadto był sekretarzem Komisji Społeczno-Gospodarczej oraz zastępcą członka Komisji Budżetowej. Został rzecznikiem Sądu Honorowego RN w sprawie Stanisława → Józwiaka. W maju 1944 był wiceprzewodniczącym komisji specjalnej do zbadania kwestii dezercji żołnierzy pocho-

dzenia żydowskiego z PSZ. Prace komisji przerwał dekret Prezydenta RP z 12.05.1944 o amnestii, obejmującej również przypadki dezercji z wojska.

Na forum RN K. przedstawił wizję toczących się zmagania wojennych jako starcia z jednej strony wartości takich, jak: wolność osobista, sumienie i prawo osoby ludzkiej do rozwoju, z drugiej zaś gwałtu, przemocy i bezprawia (przemówienie K. na forum plenarnym RN z 28.12.1943). Odnosząc się do *exposé* ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego, ks. Zygmunta → Kaczyńskiego, K. podkreślił konieczność oparcia wychowania na zasadach moralności katolickiej. Wychowanie odgrywało, jego zdaniem, istotniejszą rolę niż sam proces nauczania. Zwracał uwagę na szczególną rolę rodziny w systemie wychowawczym (przemówienie K. na forum plenarnym RN z 16.03.1944). Opowiadał się konsekwentnie za utrzymaniem kształtu granicy polsko-sowieckiej określonego na mocy traktatu ryskiego z 1921. Początkowo popierał założenia polityki premiera Stanisława → Mikołajczyka wobec ZSRR. W drugiej połowie 1944 stanowisko K. ewoluowało w stronę krytycznego wobec rządu S. Mikołajczyka chadeka Stanisława → Sopickiego. Przejawem tego była gotowość K. do głosowania za wnioskiem o wotum nieufności wobec ówczesnego przewodniczącego RN, Stanisława → Grabskiego, blisko współpracującego z S. Mikołajczykiem.

29.11.1944 K. został ministrem sprawiedliwości w rządzie Tomasza Arciszewskiego. Ta decyzja, podobnie jak poparcie T. Arciszewskiego również przez S. Sopickiego (został ministrem odbudowy administracji publicznej) i gen. Józefa Hallera, doprowadziła do początkowo nieformalnego, później zalegalizowanego rozbicia SP na dwie frakcje. K. i S. Sopicki zostali w lutym 1945 zawieszeni w prawach członków SP ze względu na niepodporządkowanie się decyzji władz partii o ich wycofaniu z rządu T. Arciszewskiego. K. pełnił funkcję ministra sprawiedliwości do 7.04.1949: do 2.07.1947 w rządzie T. Arciszewskiego, 2.07.1947–10.02.1949 w emigracyjnym rządzie gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego, zaś 10.02–7.04.1949 jako p.o. ministra sprawiedliwości.

Po wyjeździe Karola Popiela i wspierających go polityków (m.in. ks. Z. Kaczyńskiego i gen. Izzydora Modelskiego) do kraju, K., S. Sopicki, gen. J. Haller i ich zwolennicy utworzyli we wrześniu 1945 KZ SP, którego K. został prezesem. Program ugrupowania odzwierciedlał przekonania rządu T. Arciszewskiego. Odrzucano zmiany terytorialne, w tym utratę przez Polskę tzw. Kresów Wschodnich, przy zaakcentowaniu prawa Polski do realizacji „słusznych” roszczeń na zachodzie. Głównych zagrożeń dla Polski upatrywano ze strony Niemiec i ZSRR. Zakładano wejście Polski do plano-

wanej federacji narodów Europy Środkowo-Wschodniej, znajdujących się w podobnym położeniu geopolitycznym. W dziedzinie polityki wewnętrznej politycy KZ SP podkreślali przywiązanie do zasad demokracji i praworządności. Konsekwencją takiego stanowiska było opowiedzenie się w tym czasie za uszanowaniem decyzji Prezydenta RP W. Raczkiewicza o przekazaniu, wbrew pierwotnym zamiarom, następstwa Augustowi Zaleskiemu.

K. i S. Sopicki walnie przyczynili się do dymisji rządu gen. T. Bora-Komorowskiego. Podczas gry politycznej związanej z tworzeniem Porozumienia Stronnictw Demokratycznych, alternatywnego wobec obozu legalistycznego, 4.02.1949 zażądali oni poszerzenia bazy politycznej rządu przez wprowadzenie przedstawicieli SL „Wolność” Jerzego Kuncewicza i Zygmunta Nagórskiego oraz powołania RN, zaś dzień później, razem z Adamem → Pragierem, podali się do dymisji. K. był sygnatariuszem i pierwszym przewodniczącym Rady Federacji Ruchów Demokratycznych, jak również członkiem Rady TPP. Autor *Stalin and the Poles. An Indictment od the Soviet Leaders* (London 1949).

Od połowy 1951, po nieudanej próbie S. Sopickiego odwołania K. z funkcji prezesa KZ SP, postawa K. ewoluowała w kierunku zjednoczenia rozbitych grup chadeckich odwołujących się do dziedzictwa SP oraz zajęcia postawy opozycyjnej wewnątrz obozu legalistycznego. Od września 1951 K. pełnił funkcję wiceprezesa RNacz. KZ SP i, jednocześnie, prezesa ZG partii. Podczas II Zjazdu Kongresowego SP (Londyn 1953), jego uczestnicy przyjęli rezolucje, w których domagano się m.in. zmiany na stanowisku Prezydenta RP. Było to wyraźne zdefiniowanie się w roli opozycji wewnątrz obozu legalistycznego. Wcześniej, w lutym 1952, K. został członkiem Wydziału Wykonawczego Rady Politycznej, gremium utworzonego w 1949 przez SN, PPS i PRW NiD. Frakcja K. poparła zjednoczeniową misję gen. Kazimierza Sosnkowskiego, zaś sam K. został jednym z sygnatariuszy Aktu Zjednoczenia z 14.03.1954. Po fiasku akcji zjednoczeniowej K. został członkiem TRaJN, obradującej od 31.07.1954. W 1956 frakcje K. oraz S. Sopickiego ponownie połączyły się w jedno SP.

K. wziął udział w zakończonej sukcesem konferencji zjednoczeniowej polskiego emigracyjnego nurtu chadeckiego, która odbyła się w maju 1965 w Rzymie. W „Oświadczeniu Stronnictwa Pracy” z 17.05.1965 zawarto tezę, że w aktualnej sytuacji politycznej nie da się utrzymać dotychczasowej postawy jedynie całkowitej negacji faktu wejścia Polski w orbitę wpływów ZSRR. Odwołując się do Testamentu Polski Walczącej, wskazano na konieczność zachowania łączności z hierarchią Kościoła katolickiego w kraju, dążeń do stworzenia *modus vivendi* w stosunkach państwo–Kościół, uczestnictwa

w światowym ruchu chrześcijańsko-społecznym. Jako ustępstwo ze strony K. należy widzieć zgodę na włączenie do tradycji SP okupacyjnej Unii oraz działalności legalnego SP w Polsce w latach 1945–1946.

Po II wojnie światowej K. mieszkał w Ruislip na obrzeżach Londynu. Zginął w wypadku samochodowym 27.04.1966 w Londynie. Pochowany 2.05.1966 na Cmentarzu Gunnersbury w Londynie. Żoną K. była Anna z d. Kołodziejska (ur. 1892). Miał jedną córkę. Odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi oraz brytyjskimi: 1939–1945 *Star* (Gwiazda za Wojnę 1939–1945), *Africa Star* (Gwiazda Afryki), *Defence Medal* (Medal Obrony), *War Medal* 1939–1945 (Medal Wojny 1939–1945).

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 3–4, 73; IPMS, Sztab NW i MSWoj./MON. Oddział Personalny Sztabu Naczelnego Wodza, A.XII.27, t. 67; IPMS, Sztab NW i MSWoj./MON. Samodzielny Wydział Spraw Zewnętrznych MON, A.XII.62, t. 66; K. Popiel, *Na mogiłach przyjaciół*, London 1966, s. 152–153; A. Friszke, *Życie polityczne emigracji*, Warszawa 1999, wg indeksu; *Kierownictwo obozu niepodległościowego na obczyźnie 1945–1990*, red. A. Szkuta, Londyn 1996, wg indeksu; P. Majewski, *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, red. nauk. G. Mazur, t. III, Warszawa 2005, s. 288–289; J. Rabiński, *Stronnictwo Pracy we władzach naczelnych Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w latach 1939–1945*, Lublin 2012, wg indeksu; J. Zabłocki, *Chrześcijańska Demokracja w kraju i na emigracji 1947–1970*, Lublin 1999, wg indeksu; W. Bujak, *Kuśnierz Bronisław*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVI, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 312–313; W. Bujak, *Kuśnierz Bronisław*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, t. II, Lublin 1994, s. 69; J. Rabiński, *Polscy chadecy na emigracji 1945–1956*, w: *Nadzieje i rozczarowania. Środowiska katolików świeckich w Polsce (1944/1945–1956)*, red. M. Siedziako, T. Sikorski, Warszawa 2022, s. 257–278.

Jarosław Rabiński

Michał Franciszek Marian Kwiatkowski (1883–1966)

dziennikarz, działacz ruchu
chrześcijańsko-demokratycznego,
poseł na Sejm RP I kadencji,
członek I (18.01.1940–3.09.1941)
i II (3.02.1942–21.03.1945) RN

Ur. 16.09.1883 w Gnieźnie, syn Aleksandra – murarza i Marii z Mikołajczaków – praczki. Jako uczeń niemieckiego gimnazjum w Gnieźnie działał w tajnej organizacji „Filomaci”, prowadzącej działalność kulturalno-oświatową w duchu narodowym. Ujawnienie tego faktu doprowadziło do wydalenia K. ze szkoły w kwietniu 1902, tuż przed egzaminem maturalnym. W 1903 wraz z 26 kolegami został za swoją działalność skazany w głośnym procesie na kilkudniową karę więzienia w twierdzy gdańskiej.

Od 1903 związał się ze środowiskiem dziennikarskim. Został wówczas redaktorem naczelnym „Gazety Gdańskiej”, na łamach której skutecznie zachęcał do popierania polskich kandydatów w wyborach do Reichstagu. Z powodu zatargów z władzami pruskimi musiał opuścić Gdańsk. Przeniósł się do Bochum w Westfalii-Nadrenii, gdzie w 1904 podjął studia ekonomiczne na uniwersytecie w Münster. W tym samym roku wszedł w skład redakcji pisma „Wiarus Polski”. W 1909 założył w Herne w Westfalii dziennik „Narodowiec”. Pismo to, jeden z najważniejszych periodyków emigracyjnych, w znacznym stopniu wpływało na kształtowanie polonijnej opinii społecznej w Niemczech, a po przeniesieniu redakcji pisma do francuskiego Lens – we Francji. Ostatni numer pierwszej edycji „Narodowca” ukazał się 20.05.1940, tuż przed zajęciem północnej Francji przez wojska niemieckie. K. stworzył w Lens sprawnie działające przedsiębiorstwo prasowe, dysponujące własną drukarnią. Umożliwiło mu to jednocześnie wydawanie innych czasopism:

„Gazety dla Kobiet”, „Ilustracji Polskiej”, „Narodu”, „Zjednoczenia”, „Odczytu”, „Głosu Górnika”, tygodnika „Pochodnia”, pisma satyrycznego „Ona” oraz „Obrazków ze Stron Ojczystych” i „Przeglądu Politycznego”. Był współzałożycielem i prezesem Związku Dziennikarzy Polskich zaboru pruskiego.

W Niemczech przed I wojną światową K. kontynuował działalność pro-polską – prowadził kursy i wykłady w ramach uniwersytetów ludowych, był współorganizatorem polskich towarzystw gimnastycznych, brał udział w manifestacjach protestacyjnych przeciwko polityce władz niemieckich wobec Polaków. Od 1909 pełnił funkcję sekretarza Związku Polaków w Westfalii i Nadrenii. Jako prezes głównego komitetu wyborczego na Westfalię i Nadrenię promował polskich kandydatów wyborach do niemieckiego parlamentu. Nawiązał też kontakt z emigracją polską w Paryżu i Londynie. Po wybuchu I wojny światowej K. uwięziono w twierdzy Wessel przy granicy niemiecko-holenderskiej, a wydawane przez niego periodyki zamknięto. Okazało się, że brak polskojęzycznej prasy odbija się negatywnie na gospodarce Niemiec, gdzie korzystano z faktu podejmowania tam pracy przez Polaków, stąd też rząd niemiecki wydał zgodę na wznowienie wydawania m.in. „Narodowca”.

Po zakończeniu I wojny światowej K. powrócił do odrodzonej Polski. W grudniu 1918 został posłem na Sejm Dzielnicowy w Poznaniu. W latach 1919–1922 współpracował z Wojciechem Korfantym, polskim komisarzem plebiscytowym na Górnym Śląsku, w akcji na rzecz przyłączenia tego obszaru do Polski. W tym celu K. uruchomił drukarnię w Gliwicach (w 1922 przeniesioną do Rybnika), dzięki której wydawał „Sztandar Polski”, „Gazetę Rybnicką”, „Oberschlesische Post. Organ der Oberschlesischen Volkspartei” oraz „Katolische Volkszeitung. Za wiarę i ojczyznę, za waszą i naszą wolność”. Był członkiem Polskiego Komitetu Plebiscytowego na miasto i powiat gliwicki, stając się kilkakrotnie celem ataków i zamachów. Był też prezesem okręgu gliwickiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, działał w TCL, Uniwersytecie Ludowym w Gliwicach oraz PCK. Po plebiscycie, wskutek szykan ze strony niemieckiej (Gliwice nie zostały przyłączone do Polski), przeniósł się do Rybnika, kontynuując tam wydawanie „Sztandaru Polskiego” i „Gazety Rybnickiej”. Należał do Związku Powstańców Śląskich. Był członkiem RNacz. Narodowego Związku Powstańców i Byłych Żołnierzy oraz ZOKZ. Za swą działalność został uhonorowany Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi oraz OOP.

Politycznie K. związał się z nurtem chrześcijańsko-demokratycznym. W 1922 został wybrany posłem na Sejm RP I kadencji w okręgu wyborczym nr 40 (Cieszyn – Bielsk – Pszczyna – Rybnik), reprezentując Chrześcijań-

sko-Narodowe SP (ówczesna nazwa PSChD). Był członkiem Komisji Skarbowo-Budżetowej, Przemysłowo-Handlowej i Morskiej. Został skarbnikiem, a następnie (od 1925) wiceprezesem Klubu Parlamentarnego ChD. Od 1924 był członkiem Państwowej Rady Emigracyjnej. Brał udział w zjazdach Unii Międzyparlamentarnej w Kopenhadze, Waszyngtonie i Ottawie. W 1926 był delegatem Sejmu RP na Międzyparlamentarną Konferencję Ekonomiczną w Londynie. Jako poseł awansował również w hierarchii partyjnej – w latach 1923–1924 i 1925–1928 był członkiem ZG PSChD.

Po zamachu majowym, w 1927 lub 1928 wyjechał z kraju. Zamieszkał na stałe w Lens we Francji, poświęcając się pracy dziennikarskiej i wydawniczej. Krytyczny wobec sanacji, popierał (również na łamach wydawanych przez niego pism) działalność Frontu Morges. Mieszkając we Francji, włączył się czynnie w życie tamtejszej Polonii.

We wrześniu 1939 56-letni K. zgłosił się w konsulacie polskim w Lille jako ochotnik do służby wojskowej, nie został jednak zmobilizowany. W grudniu 1939 znalazł się na liście zaakceptowanych przez RM kandydatów do RN, w której miał reprezentować stałą (nie wojenną) emigrację polską we Francji. W związku z powstałymi kontrowersjami co do możliwości uczestnictwa przedstawicieli stałej emigracji w RN, na polecenie gen. Władysława Sikorskiego nazwisko K. usunięto z listy kandydatów. Ostatecznie w styczniu 1940 zaakceptowano kandydaturę K., do czego przyczynił się fakt, iż miał on w RN reprezentować ponadto SP. Nominację na członka RN otrzymał 18.01.1940. Był członkiem Komisji Gospodarczo-Budżetowej oraz Prawno-Konstytucyjnej (od 7.06.1940 wiceprzewodniczącym tejże Komisji), zastępcą członka (od 14.03.1940 członkiem) Komisji Spraw Zagranicznych oraz (od 7.06.1940) Komisji Wojskowej RN. K. reprezentował również SP w obradach Komisji Regulaminowej RN (2–3.02.1940). 5.03.1941 objął, w miejsce ks. Jana → Brandysa, stanowisko sekretarza RN. Został też sekretarzem nowo powołanej Komisji Emigracyjnej RN. W 1941 był rzecznikiem RN podczas postępowania Sądu Honorowego RN przeciwko Stanisławowi → Mackiewiczowi, domagając się usunięcia S. Mackiewicza z grona członków RN. Autor publikacji *Rząd i Rada Narodowa R.P. w świetle faktów i dokumentów od września 1939 do lutego 1942 r.* (Londyn 1942).

Na forum I RN K. wielokrotnie wyrażał w imieniu SP poparcie dla Rządu Jedności Narodowej gen. W. Sikorskiego. Podczas wystąpienia 8.03.1940 po *exposé* premiera W. Sikorskiego opowiedział się za gruntowną reformą polskiego systemu ustrojowego i politycznego, z udziałem wszystkich demokratycznych sił politycznych. Postulował objęcie szczególną opieką rodzin,

jako fundamentu życia społecznego. W dziedzinie polityki zagranicznej opowiedział się za ścisłym współdziałaniem z Francją i Wielką Brytanią, zaś po wojnie za ścisłą współpracą z innymi krajami Międzymorza. W swoich wystąpieniach często poruszał kwestię polskiego uchodźstwa we Francji, domagając się pomocy materialnej dla emigrantów. Generalnie uwaga K. w tym okresie koncentrowała się na trzech zagadnieniach: polityce zagranicznej, gospodarce oraz krytyce środowiska piłsudczykowskiego.

W obszarze polityki zagranicznej zwracał uwagę na odpowiednie pod tym względem przygotowanie władz RP do okresu powojennego. Chciał uniknąć powtórki z sytuacji po I wojnie światowej, kiedy to – jak oceniał – głos Polski był słabo słyszalny, a przez to nie zawsze brany pod uwagę. Lansował wizję nowego powojennego ładu europejskiego, opartego na wartościach chrześcijańskich, realizującego wizję współistnienia federacji państw poszczególnych regionów Europy, umożliwiających swoim członkom bezpieczne i dostatnie funkcjonowanie w przestrzeni międzynarodowej. Formułował postulaty przyłączenia do Polski całego Śląska i Prus Wschodnich.

W sprawach gospodarczych nawoływał do maksymalnych oszczędności, realnego podchodzenia do wydatków publicznych w sytuacji funkcjonowania władz RP na uchodźstwie, ekonomicznej edukacji społeczeństwa polskiego. Naczelnym celem w tej dziedzinie było dla K. zabezpieczenie środków do powojennej odbudowy Polski oraz zapewnienie skutecznej i wszechstronnej opieki państwa nad obywatelami. Po ewakuacji w czerwcu 1940 do Wielkiej Brytanii, podczas kryzysu lipcowego 1940 w imieniu SP opowiedział się za utrzymaniem teki premiera w rękach gen. W. Sikorskiego i kontynuowaniem polityki jedności narodowej.

3.02.1942 K. został mianowany członkiem II RN, zaś 7.03.1942 wybrany na jednego z wiceprzewodniczących RN. Ponadto został wiceprzewodniczącym Komisji Spraw Zagranicznych, członkiem Komisji Budżetowej oraz zastępcą członka (od października 1942 członkiem) Komisji Społeczno-Gospodarczej RN. Od 20.12.1943 był zastępcą członka Komisji Prawno-Politycznej RN. Pełnił też funkcję rzecznika Sądu Honorowego RN. W 1942 był referentem budżetu MPiOS oraz pionu wojskowego krajowej konspiracji, w 1943 Ministerstwa Skarbu i NIK, w 1944 ponownie Ministerstwa Skarbu oraz budżetu specjalnego w ramach MSW, przeznaczonego na finansowanie podziemia krajowego. Podczas dyskusji budżetowych wysunął (nieprzyjęte) propozycje opodatkowania wszystkich obywateli polskich na emigracji, którzy czerpią dochody ze Skarbu Państwa lub innych źródeł oraz utworzenia Kasy Zasiłkowej.

Zarówno na forum I, jak i II RN K. prezentował odmienne od innych członków SP stanowisko wobec ZSRR. W latach 1940–1941 uznał ten kraj za słabszego od Niemiec przeciwnika, postulując zbadanie możliwości szukania porozumienia z ZSRR. Taka postawa wychodziła naprzeciw ówczesnym oczekiwaniom gen. W. Sikorskiego. K. wsparł założenia układu Sikorski-Majski z 30.07.1941. Analiza jego późniejszych wypowiedzi wskazuje na tendencję K. do częściowego usprawiedliwiania poczynań sowieckich, w tym represji wobec obywateli polskich, względami natury strategicznej. Argumentował, że polityka Józefa Stalina była konsekwencją jego dążeń do wzmocnienia siły obronnej ZSRR. Choć, jak twierdził, nic nie może usprawiedliwić metod stosowanych przez J. Stalina, dawał wyraz przekonaniu, że nieadekwatne jest posługiwanie się w tym przypadku zachodnimi normami postępowania. W memorandum sporządzonym na prośbę W. Sikorskiego przed wizytą premiera w USA w 1942 K. sugerował zgodę RP na objęcie kontrolą sowiecką terenów nad M. Bałtyckim i M. Czarnym, w zamian za odstąpienie ZSRR od chęci włączenia do tego państwa polskich Kresów Wschodnich. Po zaostrzeniu relacji polsko-sowieckich w 1943 K. opowiadał się za ewentualnym arbitrażem państw sprzymierzonych. Dla zapobieżenia niekorzystnemu rozwojowi wydarzeń proponował uzgodnienie wszystkich kwestii spornych w bezpośrednich rozmowach z władzami ZSRR. Podczas debaty nad *exposé* premiera Stanisława → Mikołajczyka K. zaakcentował konieczność współdziałania pomiędzy ZSRR a Europą Zachodnią. W jego opinii, przywódcy sowieccy, pamiętając o doświadczeniach wojennych, zezwolą na ewolucję ustrojową swojego kraju w kierunku demokratycznym. Zaproponował, by w kontaktach z ZSRR wysunąć na plan pierwszy wspólnotę słowiańską jako czynnik łączący.

W memoriale z 8.11.1943 wyróżnił dwie postawy wobec ZSRR: 1. subiektywną, charakteryzującą się minimalizowaniem znaczenia tego kraju, 2. obiektywną – uwzględniającą historię Rosji, jej potencjał demograficzny i ekonomiczny. Do drugiej opcji zaliczył politykę wschodnią gen. W. Sikorskiego, choć, w jego opinii, w 1942 Sikorski nie trzymał się konsekwentnie swej linii, co skutkowało utratą szansy wykorzystania antagonizmu sowieko-niemieckiego na rzecz sprawy polskiej. Zdaniem K. W. Sikorski popełnił poważny błąd, odrzucając w styczniu 1943 propozycję bezpośrednich rozmów z J. Stalinem, a następnie stawiając relacje polsko-sowieckie na ostrzu noża po odkryciu mogił żołnierzy polskich zamordowanych w Katyniu. Miało to być dla J. Stalina czytelnym sygnałem, że nie ma możliwości współpracy z rządem W. Sikorskiego. Domagał się stosowania realizmu politycznego

i wykorzystania wszystkich istniejących możliwości dla przywrócenia relacji polsko-sowieckich. Brak jednak w jego wystąpieniach propozycji konkretnych działań w tej materii. Poglądy K. na relacje z ZSRR były kontestowane przez innych członków SP. Kierownictwo partii nosiło się nawet z zamiarem pozbawienia go mandatu członka RN z tego powodu.

16.03.1942 K. po raz pierwszy wystąpił na forum RN z tezą o konieczności powojennego rozczłonkowania Niemiec. Wezwał rząd RP do zainicjowania prac studyjnych i przygotowania konkretnych planów rozwiązania kwestii niemieckiej po wojnie. Przedstawił koncepcję wcielenia poszczególnych państw niemieckich do ponadpaństwowych organizmów polityczno-gospodarczych, przy czym katolickie landy zachodnie miałyby wejść w skład bloku zachodnioeuropejskiego, Hanower zaś do północnego, działającego pod przewodnictwem Wielkiej Brytanii.

Opowiadał się za wprowadzeniem w powojennej Polsce modelu gospodarki planowej, upaństwowieniem niektórych zakładów przemysłowych i dziedzin życia gospodarczego, zapewnieniem przez państwo pracy i minimum utrzymania, rozwojem ruchu spółdzielczego.

W grudniu 1943 K. poparł wniosek Emanuela → Scherera, by na forum RN przeprowadzić debatę na temat ratowania Żydów w Polsce. W marcu 1944 w bardzo osobistych słowach wyraził współczucie z powodu cierpień narodu żydowskiego, zwłaszcza dzieci.

W latach 1939–1945 K. należał do ścisłego kierownictwa emigracyjnego SP. Wszedł w skład pięcioosobowego Centralnego Komitetu Organizacyjnego SP, powołanego w Paryżu. Być może (wg Waldemara Bujaka) dokooptowano wówczas K. do ZG SP. Na pewno wchodził w skład tego ciała, jak również do reaktywowanej RNacz. SP (nazywanej później także Przedstawicielstwem Zagranicznym SP), w październiku 1941. W okresie tym publikował na łamach „Polonii” (numery okazjonalne) i „Zwrotu”.

W listopadzie 1944 K. powrócił do wyzwolonej Francji, gdzie na nowo rozpoczął wydawanie „Narodowca”. W latach czterdziestych XX w. gazeta osiągnęła nakład 50 tys. egzemplarzy. Była ważnym forum, na którym krytykowano realia społeczno-polityczne komunistycznej Polski. K. brał również udział w wewnętrznych sporach emigracyjnych, wspierając linię S. Mikołajczyka i jednocześnie występując przeciwko jego oponentom, zwłaszcza przeciwko gen. Władysławowi Andersowi. Na emigracji K. wydawał ponadto „Ilustrowany Kalendarz Wychodźczy” oraz książki. Zm. 21.05.1966 w Vichy, wskutek wypadku samochodowego. Pochowany został w Lens.

Pierwszą małżonką K. była Włodzimiera ze Stęślickich (zm. 1927). Para miała trzy córki. Po śmierci Włodzimierzy K. zawarł ponowny związek małżeński z siostrą pierwszej żony, Haliną Felicją (1897–1956), dziennikarką, posłanką na Sejm RP I kadencji. Para miał trzech synów, wśród nich Michała, który po śmierci ojca przejął redakcję „Narodowca”. Ponadto małżeństwo Kwiatkowskich miało pod opieką dwie sieroty.

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 1–4, 7–13, 13A, 14B, 16–19, 72–73; J. Rabiński, *Dwa memoriały Michała Kwiatkowskiego w sprawie polityki zagranicznej rządu RP na uchodźstwie w latach 1942–1943*, „Roczniki Humanistyczne” 2009, t. LVII, z. 2, s. 217–239; M. Kwiatkowski, *Rząd i Rada Narodowa R.P. w świetle faktów i dokumentów od września 1939 do lutego 1942 r.*, Londyn 1942; A. Paczkowski, *Prasa polonijna w latach 1870–1939. Zarys problematyki*, Warszawa 1977, s. 93, 114–115, 126–127; J. Rabiński, *Stronnictwo Pracy we władzach naczelnych Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w latach 1939–1945*, Lublin 2012, wg indeksu; M. Lipowiczowa, *Kwiatkowski Michał Franciszek Marian*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVI, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 360; P. Nowak, *Michał Franciszek Marian Kwiatkowski*, w: *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, pod red. R. Łatki, t. I, Warszawa 2020, s. 266–273; H. Przybylski, *Kwiatkowski Michał Franciszek Marian*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, t. II, Lublin 1994, s. 72–73; R. Turkowski, *Michał Kwiatkowski – dziennikarz i polityk emigracji polskiej w Niemczech i Francji (1883–1966)*, w: *E scientia et amicitia. Studia poświęcone profesorowi Edwardowi Potkowskiemu*, Warszawa–Pułtusk 1999, s. 207–218.

Jarosław Rabiński

Herman Lieberman

(1870–1941)

prawnik, działacz ruchu socjalistycznego,
poseł na Sejm II RP,
członek I RN (21.12.1939–3.09.1941)

Ur. 3.01.1870 w Drohobyczu w Galicji jako Hersz Lieberman. Był najstarszym synem Józefa Henryka, pochodzącego z Sambora robotnika w kopalni wosku ziemnego (ozokerytu) i Herminy z d. Fuhs. Miał 11 rodzeństwa. Rodzina, pomimo pochodzenia żydowskiego, była całkowicie spolszczona. Ojciec po pewnym czasie założył własne małe przedsiębiorstwo naftowe.

Od siódmego roku życia L. uczęszczał do szkoły ludowej w Borysławiu, gdzie nauczanie odbywało się w języku polskim, a młodzież i nauczyciele nie kryli postaw patriotycznych. W wieku 10 lat rozpoczął naukę w gimnazjum miejskim w Drohobyczu. Po raz pierwszy zetknął się tam z ideami socjalistycznymi i założył działające w tym duchu uczniowskie koło patriotyczne – „Związek Socjomatetów”. Po wydaleniu ze szkoły w Drohobyczu w wyniku zatargu z nauczycielami, znalazł miejsce w gimnazjum w Stryju, gdzie kontynuował działalność patriotyczną. W 1888 ukończył szkołę i wyjechał na studia do Wiednia. W grudniu 1888 wyjechał do Zurychu, gdzie zapoznał się z Aleksandrem Dębskim i został przez niego wprowadzony do organizacji socjalistycznej. Wiosną 1889 musiał opuścić Szwajcarię. Wrócił do Wiednia, skąd udało mu się przedostać do Paryża. Tam znalazł się w środowisku polskich socjalistów, w którym działali m.in. Witold Jodko-Narkiewicz i Stanisław Mendelson. Rozpoczął także studia prawnicze. W listopadzie 1890 został zatrzymany przez francuską policję w związku ze sprawą zabójstwa generała żandarmerii rosyjskiej, którego dokonał jego przyjaciel. Po uwol-

nieniu, w połowie 1891, powrócił do Galicji. Został przyjęty na drugi rok Wydziału Prawa i Administracji UJ. W maju 1892 został zatrzymany wraz z grupą młodzieży studenckiej za działalność socjalistyczną. 12.05.1892 otrzymał promocję doktorską na UJ.

W latach 1894–1896 był aplikantem adwokackim w Rzeszowie. W tym mieście rozwijał działalność jako mąż zaufania Socjaldemokratycznej Partii Galicji (później PPSD), organizował zebrania robotnicze i wydawał tygodnik „Postęp”. Pismo zostało zawieszone w listopadzie 1895, a L. stanął przed sądem za „popełnienie zbrodni drukiem”, lecz został ułaskawiony przez ławę przysięgłych. W grudniu 1895 ożenił się. W połowie 1896 Liebermanowie musieli opuścić Rzeszów ze względu na coraz poważniejsze szykany względem L. i jego pracodawcy, adwokata Samuela Reicha. Zamieszkali w Przemyśle, gdzie L. dostał posadę aplikanta, a następnie (w 1899) założył własną kancelarię adwokacką. W Przemyśle L. był jednym z liderów PPSD. W czerwcu 1898 został współzałożycielem lokalnego tygodnika „Głos Przemyski”, który stał się nieoficjalnym organem przemyskiej organizacji PPSD. W latach 1899–1907 był prezesem Kasy Chorych w Przemyśle. Od 1899 był stałym obrońcą przemyskich działaczy socjalistycznych w przemyskim sądzie, oskarżanych o zwoływanie nielegalnych zebrań i organizowanie protestacyjnych pochodów, a także redakcję nieprawomyślnych artykułów prasowych. Od 1904 do 1907 był radnym Rady Miejskiej Przemyśla, na forum której dbał o poprawę położenia socjalnego robotników i warunków ich pracy. W 1912 został dyrektorem Domu Robotniczego w Przemyśle, którego budowy był inicjatorem. W 1907 PPSD wysunęła kandydaturę L. w wyborach do Izby Poselskiej w Wiedniu. Jego zwycięstwo w wyborach przeprowadzonych 12.05.1907 stało się przyczyną demonstracji na jego cześć, którą brutalnie rozpędziła austriacka policja.

W parlamencie wiedeńskim był członkiem Klubu Socjaldemokratycznego, skarbnikiem grupy polskiej, składającej się z sześciu posłów. Był znakomitym mówcą. W swoich wystąpieniach często poruszał sprawy związane z problemami lokalnymi Przemyśla, samowolą władz austriackich, przypadkami oszustw wyborczych, bronił praw narodowych Polaków i ich udziału w życiu politycznym. Składał liczne interpelacje, w ramach komisji wojskowej postulował reformę armii austro-węgierskiej na zasadach armii ludowej i demokratycznej. Oprócz tego zasiadał także w komisjach: legitymacyjnej (weryfikującej zaskarżone akty prawne), nietykalności poselskiej, prawniczej i bankowej. W wyniku wyborów z 19.06.1911 uzyskał reelekcję z okręgu w Przemyśle. W sumie L. był aktywnym posłem w austriackiej Izbie Posłów

w latach 1907–1914 i 1917–1918. Występował ponad 140 razy i zgłosił około 50 interpelacji poselskich. Z ramienia PPSD uczestniczył także w kongresach II Międzynarodówki w Stuttgarcie (sierpień 1907), Kopenhadze (sierpień 1910) oraz Bazylei (listopad 1912).

W przededniu wybuchu I wojny światowej zdecydowanie opowiedział się za poparciem przez polskich socjalistów Austro-Węgier w wojnie z Rosją. Po wybuchu konfliktu 25.08.1914 rozpoczął służbę w oddziałach strzeleckich stacjonujących wówczas w zajętych Kielcach, przekształconych wkrótce w Legiony Polskie. Służył w DW NKN, a od stycznia 1915 w Batalionie Uzupełnień Legionowych. Współpracował także z Polską Organizacją Narodową. W sierpniu 1915 został przydzielony do Komendy Legionów. W lipcu 1916 wziął udział w bitwie pod Kościuchnąwką. Po wycofaniu Legionów z frontu przebywał w Baranowiczach i Warszawie, gdzie był członkiem Komisji Regulaminowej Wojsk Polskich. W maju 1917 musiał opuścić Legiony, gdyż zwołany został austro-węgierski parlament. Wówczas L. z innymi posłami socjalistami i ludowcami podejmowali sprawy ludności ciemnionej przez niemieckie i austriackie władze wojskowe. Występował także jako obrońca w licznych procesach legionistów, oskarżanych przez Austriaków o zdradę. Największym z nich był proces uwięzionych oficerów II Brygady Legionów w Marmaros-Sziget (czerwiec – październik 1918) w wyniku którego wszyscy zostali uwolnieni.

W październiku 1918 L. powrócił do Przemyśla. 1.11.1918 został członkiem polsko-ukraińskiej komisji, która miała utrzymać porządek w mieście. Po opanowaniu miasta przez Ukraińców (4.11.1918) został członkiem Polskiej Rady Narodowej oraz Rady Delegatów Robotniczych i przyczynił się do wyzwolenia miasta (11.11.1918). W wyborach do Sejmu Ustawodawczego z 26.01.1919 uzyskał mandat posła z ramienia PPSD. W Sejmie zasiadał w klubie Związku Polskich Posłów Socjalistycznych, był członkiem m.in. komisji wojskowej. Od 1919 był jedną z najważniejszych postaci PPS: członkiem Centralnej Komisji Rewizyjnej partii (1919), RNacz. PPS (1920–1939), a w latach 1931–1934 wiceprzewodniczącym Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS.

Od lutego do marca 1919 i ponownie od maja do lipca 1919 przebywał w Paryżu jako wysłannik Józefa Piłsudskiego. Utrzymywał kontakt z przedstawicielami Żydów i socjalistami francuskimi, wyjaśniając im wydarzenia dziejące się w Polsce i tłumacząc politykę rządu. Nie przyjął jednak żadnego stanowiska w polskiej służbie zagranicznej. Popierał projekt zawarcia pokoju z sowiecką Rosją. W latach 1920–1921 jeszcze kilkakrotnie przebywał za

granicą (Wielka Brytania, Francja, Niemcy, Włochy), występując zarówno jako przedstawiciel Polski, jak i PPS. W wyborach z 5.11.1922 uzyskał reelekcję z listy PPS. Na początku 1923 L. na stałe przeniósł się z Przemyśla do Warszawy, gdzie otworzył kancelarię adwokacką. Łączył ją z pracą sejmową, gdzie był aktywnym członkiem komisji: prawniczej, konstytucyjnej, regulaminowej i nietykalności poselskiej. Referował liczne projekty ustaw. Jesienią 1923 brał udział w protestach robotniczych w Przemyśle, w 1924 był obrońcą robotników biorących udział w walkach w Krakowie (6.11.1923), w których zginęły 32 osoby (w tym 14 wojskowych). W 1925, podczas dyskusji w sejmowej komisji wojskowej nad projektem ustawy o organizacji naczelnych władz wojskowych, poparł projekt gen. Władysława Sikorskiego, przeciwko J. Piłsudskiemu. Po zamachu majowym 1926 początkowo przyjął postawę wyczekującą. Wraz z innymi przywódcami PPS starał się nawiązać rozmowy z J. Piłsudskim dotyczące jego planów politycznych. Szybko stał się przeciwnikiem rządów sanacyjnych, krytykując m.in. poszerzenie uprawnień Prezydenta RP, zmiany w prawie prasowym (tzw. „dekret prasowy”), godzące, wg L., w wolność prasy w Polsce oraz zmiany w ustroju sądów powszechnych z lutego 1928. Z czasem dał się poznać jako zacięty przeciwnik J. Piłsudskiego. W wyborach z 4.03.1928 L. nie uzyskał liczby głosów wystarczającej do uzyskania mandatu poselskiego, jednak wobec sukcesu PPS w całym kraju wszedł do Sejmu z tzw. listy państwowej. W Sejmie II kadencji był członkiem komisji: konstytucyjnej, prawniczej, wojskowej, zagranicznej, budżetowej, regulaminowej oraz przewodniczącym komisji nietykalności poselskiej. Krytykował propozycje zmian w konstytucji wysuwane przez BBWR. Wielokrotnie z tribuny sejmowej oraz w artykułach prasowych krytykował rządzących za łamanie zasad demokracji. W 1929 był inicjatorem postawienia przed Trybunałem Stanu Gabriela Czechowicza, a w trakcie procesu występował jako poseł-oskarżyciel.

Po wcześniejszym rozwiązaniu Sejmu L. został aresztowany w nocy z 9 na 10.09.1930 i osadzony w twierdzy w Brześciu, gdzie przebywał w ciężkich warunkach. Mimo uwięzienia był kandydatem wspólnej listy Centrolewu w okręgu w Przemyśle w wyborach z 16.11.1930. Ponownie wszedł do Sejmu z listy krajowej. 24.11.1930 zwolniono go z więzienia. W tzw. procesie brzeskim, wraz z innymi posłami Centrolewu, był oskarżony o przygotowywanie zamachu stanu. W trwającym od 26.10.1931 do 13.01.1932 procesie został skazany na dwa i pół roku więzienia. Po licznych apelacjach i kasacjach wyrok uprawomocnił się, lecz L. wybrał emigrację i opuścił Polskę 4.10.1933. Kilka miesięcy przebywał w Czechosłowacji, w grudniu 1933 wyjechał do Paryża.

Nie zaniechał działalności politycznej. Pisywał korespondencję do polskich pism socjalistycznych, która często była jednak konfiskowana. Współdziałał z PPS i ludowcami, pozostawał w kontakcie z Wincentym Witosem, którego poznał podczas pobytu w więzieniu. Odwiedzał polskich emigrantów politycznych w Czechosłowacji. Nawiązał kontakty z politykami tworzącymi emigracyjny Front Morges, a także prowadził rozmowy z przedstawicielami komunistów z KPP. Od grudnia 1938 do maja 1939 wydawał w Paryżu pismo „Świat i Polska”. W latach 1936–1939 wspierał stronę lewicową w toczącej się wojnie domowej w Hiszpanii, zarówno piórem, jak i materialnie, organizując zbiórki na rzecz uchodźców i wsparcie dla rannych. Popierał także wstępowanie polskich ochotników do armii republikańskiej, m.in. w ramach Batalionu im. J. Dąbrowskiego. Pracował w Międzynarodowym Biurze Pracy, od 1936 był prezesem polskiej LOPCiO.

Po wybuchu II wojny światowej związał się z nowym premierem i NW gen. W. Sikorskim. Na radzie z jego udziałem L. wysunął koncepcję odcięcia się od rządów sanacyjnych i powołania Komitetu Narodowego, lecz spotkał się ze stanowczym sprzeciwem zebranych (groziło to zerwaniem ciągłości władz państwowych). 21.12.1939 mianowany został członkiem RN, zaś podczas inauguracyjnego posiedzenia 23.01.1940 wybrany jej wiceprzewodniczącym (obok Stanisława → Mikołajczyka i Tadeusza → Bieleckiego). Wraz z S. Mikołajczykiem opracował projekt regulaminu RN, uchwalony po poprawkach 7.02.1940. W ramach RN zasiadł w Komisji Gospodarczo-Budżetowej (zrezygnował z udziału w niej 7.06.1940), Wojskowej i Prawno-Konstytucyjnej oraz, jako zastępca, w Komisji Spraw Zagranicznych. Wkrótce wszedł także do powołanej przez Prezydenta RP komisji badającej kampanię wrześniową. W okresie marzec – czerwiec 1940 nie uczestniczył w posiedzeniach RN z powodu choroby. Po agresji Niemiec na Francję był autorem przyjętej jednogłośnie rezolucji RN z 7.06.1940, mówiącej o woli walki o niepodległość i wyrażającej hołd dla Armii Polskiej i jej wodza, gen. W. Sikorskiego. Mimo napiętej sytuacji, jeszcze w czerwcu 1940 złożył wniosek o przeniesienie środków na wydatki kulturalne i naukowe z budżetów Ambasady RP w Paryżu i konsulatów RP we Francji do budżetu PRM, aby usprawnić dysponowanie środkami na te cele. W czerwcu 1940 został ewakuowany z Francji do Wielkiej Brytanii. Wobec decyzji Prezydenta RP o dymisji gen. W. Sikorskiego z funkcji premiera, 18.07.1940 RN uchwaliła stanowisko, iż wszelkie zmiany na stanowisku naczelnych władz są w chwili obecnej niewskazane i wyraziła zaufanie premierowi W. Sikorskiemu. Mimo, iż L. nie było na tym posiedzeniu, został wybrany członkiem delegacji, która

miała zakomunikować stanowisko RN prezydentowi. Władysław Raczkiewicz, m.in. pod wpływem RN, wycofał dymisję W. Sikorskiego. Podczas posiedzenia w Londynie 30.07.1940 L. złożył (w związku z wnioskiem o dymisję z funkcji wiceprzewodniczącego, S. Mikołajczyka) rezygnację z członkostwa w RN, która nie została przyjęta przez prezydenta. Rada pod tymczasowym przewodnictwem L. wyraziła pełne zaufanie dla S. Mikołajczyka. L. kilkakrotnie przewodniczył posiedzeniom RN w zastępstwie S. Mikołajczyka (który z reguły sprawował funkcję „urzędującego wiceprzewodniczącego” z uwagi na nieobecność przewodniczącego RN Ignacego Jana → Paderewskiego).

L. traktował swoje obowiązki w ramach RN bardzo poważnie, krytykując jej członków za częstą, nieuzasadnioną absencję na posiedzeniach. Samemu zdarzało mu się opuszczać zebrania z powodu złego stanu zdrowia. Nie zabierał głosu zbyt często, ograniczając swoje wystąpienia głównie do komentarzy projektów i wystąpień innych członków Rady. Konsekwentnie popierał gen. W. Sikorskiego i bronił jego pozycji na forum Rady, m.in. relatywizując błędy przy organizacji ewakuacji WP z Francji, które NW wytykali inni członkowie RN (m.in. Tytus → Filipowicz). W dyskusjach na plenum RN piętnował także stosunki panujące w PSZ na Zachodzie oraz odwoływanie się do kultu J. Piłsudskiego. W lipcu 1941, w toku dyskusji nad kształtem i treścią układu polsko-sowieckiego, L. był zwolennikiem porozumienia i stanął po stronie gen. W. Sikorskiego. W rezultacie kryzysu politycznego, wywołanego ostateczną treścią traktatu, wszedł 3.09.1941 do RM jako minister sprawiedliwości. Podczas krótkiego urzędowania na tym stanowisku L. przygotował projekt i doprowadził do wydania przez RM rozporządzenia o zniesieniu obozu w Berezie Kartuskiej (26.09.1941), co było dla niego istotnym aktem symbolicznym.

L. zm. 21.10.1941. Pogrzeb odbył się 24.10.1941 na cmentarzu Highgate w Londynie. Pośmiertnie został uhonorowany Orderem Orła Białego. Jego symboliczny grób znajduje się także na cmentarzu żydowskim w Przemyślu.

L. był dwukrotnie żonaty. Z pierwszą żoną, Gustawą z d. Brings, miał dwoje dzieci: Kamilę Marię (1896–1940) i Alfreda (1899–1905). Związek małżeński nie był udany i rozpadł się po kilku latach, jednak L. interesował się losem rodziny i wspierał ją finansowo. Po raz drugi L. wziął ślub niedługo przed śmiercią, 27.09.1941, z wieloletnią towarzyszką życia, Stefanią Sigalin (1896–1957). Z tego związku nie miał dzieci.

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 1; *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórniak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. III, Kraków 1996, wg indeksu; H. Lieberman, *Pamiętniki*, Warszawa 1996; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; J. Gmitruk, *Herman Lieberman – Stanisław Mikołajczyk – zmagania z totalitaryzmem*, Warszawa 2001; A. Leinwand, *Posel Herman Lieberman*, Kraków 1983; Z. Andrzejewski, *Przemyskie wątki w biografii Hermana Liebermana (cz.1.)*, „Palestra” 2011, nr 7–8, s. 233–235; Z. Andrzejewski, *Przemyskie wątki w biografii Hermana Liebermana (cz.2.)*, „Palestra” 2011, nr 9–10, s. 247–259; M. Gałęzowski, *Legioniści i urzędnicy. Kilka uwag o udziale adwokatów z zaboru rosyjskiego i austriackiego w odbudowie Rzeczypospolitej*, „Palestra” 2014, nr 1–2, s. 238–244.

Bartosz Czajka

Wincenty Paweł Łącki

(1898–1964)

prawnik, samorządowiec,
członek II RN (3.02.1942–21.03.1945)

Ur. 7.10.1898 w Zblewie w pow. starogardzkim, syn Mariana i Marii ze Zbrockich. Naukę rozpoczął w Pelplinie, a następnie kontynuował ją w Gimnazjum Klasycznym w Starogardzie. Tam też zaangażowany był w działalność konspiracyjną w ramach TTZ. Była to jedna z najbardziej znanych młodzieżowych organizacji samokształceniowych w byłym zaborze pruskim. Posiadała status elitarnego podmiotu, z politycznymi celami i silną strukturą, inicjującego wiele przedsięwzięć o charakterze niepodległościowym. Ł. należał do towarzystwa w latach 1918–1919, do końca swojej nauki w starogardzkim gimnazjum. W lipcu 1919 Ł. zdał egzamin dojrzałości i rozpoczął studia prawnicze na Uniwersytecie Poznańskim. W okresie akademickim kontynuował działalność społeczno-polityczną w organizacjach ideowo-wychowawczych. Związany był wówczas ze środowiskiem narodowo-demokratycznym. Wszedł w skład pierwszej RNacz. MW, jako wiceprezes, będąc jednocześnie aktywnym działaczem wielkopolskich struktur organizacji – piastował m.in. funkcję prezesa poznańskiej MW w 1922. W 1921 był także prezesem Narodowego Związku Młodzieży Akademickiej w Poznaniu oraz znalazł się w gronie założycieli Korporacji Akademickiej „Baltia”, wchodząc w skład jej pierwszego konwentu. Ponadto w trakcie studiów, w okresie od maja do lipca 1920, brał udział w akcji propagandowej Polskiego Komitetu Plebiscytowego na Warmii i Mazurach.

Po ukończeniu studiów w 1922 Ł. był aplikantem sądowym w Tczewie, a następnie asesorem sądowym przy Sądzie Apelacyjnym w Toruniu oraz sędzią w Sądzie Powiatowym w Grudziądzu. 24.09.1926 został mianowany jego naczelnikiem, później awansowano go na sędziego Sądu Okręgowego w tym mieście. 1.02.1929 został mianowany wicestarostą krajowym pomorskim. Po kilku miesiącach, 27.08.1929, sejmik wojewódzki wybrał go na starostę krajowego pomorskiego. Urząd ten pełnił do wybuchu II wojny światowej. W myśl ówczesnych przepisów, Ł. mógł pełnić tę funkcję do 12 lat, a jego wybór musiał zatwierdzić minister spraw wewnętrznych.

Równoległe do pracy zawodowej w samorządzie Ł. zaangażowany był w wiele przedsięwzięć gospodarczych, politycznych i społecznych związanych ze swoim regionem. W latach trzydziestych XX w. był współzałożycielem, a następnie prezesem Rady Nadzorczej Pomorskich Elektrowni Krajowych „Gródek” i „Żur” oraz przedsiębiorstwa „Żegluga Polska” w Gdyni. Aktywnie angażował się w Pomorskie Towarzystwo Popierania Przemysłu Ludowego, był prezesem Pomorskiej Wojewódzkiej Komunalnej Kasy Oszczędności. W 1931 został wiceprzewodniczącym Towarzystwa dla Badań Historii Ruchu Niepodległościowego na Pomorzu, a w 1932 członkiem Komisji Zbiorów Pomorskich Tymczasowego Komitetu Organizacyjnego Pomorskiego Instytutu Naukowego. Ponadto w 1935 powołano go na wiceprezesa Towarzystwa Pomocy Naukowej. W zakresie działalności społecznej, wychowawczej i charytatywnej, Ł. był aktywny w ramach struktur ZHP. W latach 1931–1939 piastował funkcję prezesa Rady Pomorskiej tej organizacji. Jednocześnie funkcjonował w strukturach PCK w roli przewodniczącego Komitetu Okręgowego Pomorskiego. Ł. piastował tę godność w latach 1931–1936, aby następnie zostać delegatem ze swojego okręgu do Komitetu/Rady Głównej PCK (1936–1939). W tym okresie Ł. działał także w ramach Związku Straży Pożarnych RP. W latach 1931–1934 był kolejno prezesem ZW, a następnie prezesem okręgu pomorskiego. Ustąpił z tej funkcji pod wpływem negatywnych opinii pod jego adresem ze strony działaczy ruchu pożarniczego. W latach 1930–1939 był członkiem RNacz. ZOKZ (przekształconego w PZZ), zasiadając od 1933 w ZG organizacji. Udzielał się także w LOPP. W okresie międzywojennym instytucjami, w których Ł. pełnił naczelne funkcje były także Instytut Bałtycki w Toruniu (1930–1939 prezes zarządu) oraz Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej. W konsekwencji aktywnej działalności w ramach tej wspólnoty, pap. Pius XI nadał mu godność szambelana papieskiego (1935).

Ł. w II RP zmieniał sympatie polityczne, przechodząc z obozu narodowego do BBWR, w ramach którego objął stanowisko wiceprezesa Rady Wojewódzkiej. W 1938 mianowano go członkiem RNacz. OZN. Podjął starania, by przekonać środowiska narodowo-demokratyczne do skupienia się wokół obozu belwederskiego. Szczególny motyw tego zbliżenia widział w kontekście rewizjonizmu niemieckiego. W 1929 został mianowany delegatem MSW do pertraktacji polsko-niemieckich w sprawie podziału mienia. Przed wyborami 1930 wyszedł z inicjatywą rokowań przedstawicieli stronnictw opozycyjnych i BBWR w sprawie uzgodnienia jednej kompromisowej polskiej listy wyborczej, jako odpowiedzi na niemiecki rewizjonizm. Ugrupowania opozycyjne ostatecznie zerwały pertraktacje z powodu sprzeciwu ich central wobec regionalnych układów wyborczych z obozem rządzącym. Po wyborach brzeskich nie wracano już do powyższej koncepcji.

Wraz z wybuchem II wojny światowej Ł. stanął na czele Wojewódzkiego Komitetu Samopomocy Społecznej w Toruniu. Ewakuował się jednak wraz z władzami Pomorza przez Rumunię, Cypr i Palestynę aż do Wielkiej Brytanii, dokąd dotarł w 1941. Na emigracji był nadal zaangażowany społecznie i politycznie. Jako jedyny przedstawiciel szeroko rozumianego przedwojennego obozu władzy wszedł do RN. Znalazł się w tym gremium na skutek sugestii Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza, który dążył do powołania rady uwzględniającej przedstawicieli różnych kierunków myśli politycznej. Ł. miał reprezentować Pomorze. Politycy przedwojennej opozycji, którzy dominowali w życiu politycznym powrześniowej emigracji, pamiętali jednak o roli, jaką Ł. zajmował w środowisku sanacyjnym. Dlatego też przeciwko jego kandydaturze do RN opowiedzieli się Stanisław → Mikołajczyk oraz Ludwik Grosfeld. Pomimo tego Ł. został powołany do II RN na mocy dekretu Prezydenta RP z 3.02.1942. Był to jedyny jej członek, którego nominację przeforsował W. Raczkiewicz po długich negocjacjach z gen. Władysławem Sikorskim. Jednocześnie szef rządu nie uwzględnił innych proponowanych przez Prezydenta RP przedstawicieli ziem północno-wschodnich oraz przedwojennego obozu piłsudczykowskiego. Niezależnie od swojej przeszłości, Ł. był traktowany w RN, jako polityk bezpartyjny. Razem z kilkoma innymi radnymi tworzył nieformalną grupę „pozapartyjną”, którą wspierał W. Raczkiewicz.

Ł. powołano w skład Komisji Prawno-Politycznej oraz Komisji Wojaskowej. Brał on czynny udział w dyskusjach odbywających się na forach tych Komisji. Był aktywny podczas dyskusji na temat nowelizacji dekretu Prezydenta RP z 21.02.1940 o wstrzymaniu i zawieszeniu terminów prze-

widzianych w ustawach, rozporządzeniach, zarządzeniach – niezbędnych dla powstania, ustania, przedawnienia i prekluzji roszczeń, wierzytelności, zasiedzenia i praw. Ł. wyznaczono sprawozdawcą Komisji Prawno-Politycznej w tej kwestii. Podczas posiedzenia RN 16.04.1943 radni przyjęli jednogłośnie rezolucję, w której wyrazili konieczność modyfikacji wspomnianego dekretu. Ponadto Ł. znalazł się w grupie członków Rady, którzy zaproteutowali w październiku 1942 przeciwko głośnemu artykułowi Ksawerego Pruszyńskiego w londyńskich „Wiadomościach” (*Wobec Rosji*). Wystąpił on wówczas do MSZ z interpelacją w tej sprawie.

Po lipcu 1945 Ł. pracował w ITC oraz zamieszkał na farmie w Woodchurch (hrabstwo Kent). Nie zaniechał aktywności społecznej. Kontynuował swoją pracę w emigracyjnym PCK oraz w TPP. Został członkiem-założycielem TPP (1946), a następnie, do 1951, pełnił funkcję przewodniczącego Rady tej instytucji. Brał czynny udział w pertraktacjach w sprawie zakupu budynku przy 55 Princes Gate, w którym mieściło się Ognisko Polskie. W 1950 zarząd TPP upoważnił go do prowadzenia rozmów z *Help the Poles Fund* w kwestii uzyskania pożyczki na zakup tego budynku, co finalnie się udało.

Ł. był zaangażowany także w prace PMK w Anglii i Walii. Aby misja nabrała osobowości prawnej jej ówczesny szef, ks. rektor Władysław Staniszewski, założył 21.06.1952 Polski Fundusz Dobroczynności oparty na prawie brytyjskim. Fundusz powstał w celu zarządzania nieruchomościami PMK i pobierania tzw. kowenantów z podatku państwowego na cele kościelne. Jego zadaniem było też „reprezentowanie polskich parafii katolickich pod względem prawnym i finansowym, przejmowanie odpowiedzialności za zakupione kościoły, nieruchomości, spłatę pożyczek hipotecznych, wspieranie PMK, dbałość o utrzymanie w polskich rękach majątków wspólnot parafialnych”. Staraniem Polskiego Funduszu Dobroczynności parafie otrzymały jednolity statut zaakceptowany przez władze brytyjskie i *Charity Commission*. Rektor PMK mianował 12 powierników, stanowiących Radę Funduszu, spośród których wybrano zarząd. Ł. został jego pierwszym prezesem i pozostał na tym stanowisku do 1964. Proponował on rozwiązania usprawniające system zarządzania PMK. Na początku lat sześćdziesiątych XX w. przekonał ks. W. Staniszewskiego, aby polska misja została uwzględniona w specjalnym, brytyjskim, systemie dofinansowania Kościoła z darowizn odliczanych od podatku. Zastosowanie tego mechanizmu wpłynęło znacząco na kondycję finansową PMK.

Ł. zm. 14.02.1964. Został pochowany na cmentarzu w Ashford (Wielka Brytania). Za zasługi w służbie społecznej był odznaczony m.in. OOP IV klasy

(19.03.1934), Złotym Krzyżem Zasługi (11.10.1938), Odznaką Honorową PCK (1937) oraz tytułem członka honorowego Pomorskiego Towarzystwa Muzycznego w Toruniu.

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 2-4, 72; *Z dziejów Polskiego Czerwonego Krzyża na Pomorzu 1918–1938 i sprawozdanie z działalności okręgu pomorskiego za rok 1937*, Toruń 1938, s. 8, 9, 42; *Depozyt Niepodległości. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie 1939–1991*, red. Z. Girzyński, P. Ziętara, Toruń 2018, wg indeksu; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; S. Giziński, *Pożarnictwo Pomorza Nadwiślańskiego od XIX wieku do 1939 roku*, Włocławek 2003, s. 92-94; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, s. 60; A. Markwicz, *100 lat historii TTZ*, Londyn 1975, s. 99; P. Olstowski, *Obóz pomajowy w województwie pomorskim w latach 1926–1939*, Warszawa 2008, wg indeksu; K. Przybyszewski, *Ludzie Torunia Odrodzonej Rzeczypospolitej (1920–1939)*, Toruń 2001; A. M. Stefanicka, *Spieszmy z pomocą. Historia Towarzystwa Pomocy Polakom*, Londyn 2016, wg indeksu; *Towarzystwo Pomocy Polakom (TPP). 50 lat 1948–1998*, Londyn 1998, wg indeksu; D. Waniek, *Ruch narodowy w Polsce wczoraj i dziś. Ideologia, organizacja, praktyka działania*, Warszawa 2014, s. 35; *Wkład ks. infułata Władysława Staniszewskiego w powstanie i rozwój Polskiej Misji Katolickiej w Anglii i Walii*, red. J. K. Przybyłowski, T. Skoczek, Warszawa 2020, wg indeksu; W. Netter, *Polski Fundusz Dobroczynny i jego twórcy*, w: *Księga Pamiątkowa 40-lecia Polish Benevolent Fund 1952–1992*, Londyn 1992, s. 5–11; T. Radzik, *Polish Benevolent Fund*, w: *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii*, red. K. Dopierała, t. 4, Toruń 2005, s. 112; M. Kotulski, *Samorząd terytorialny w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 2019, nr 327, s. 142-143; J. Socha, *Czasopisma Związku Towarzystw Tomasza Zana*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2002, z. 1, s. 59–68; R. Toczek, *Instytut Bałtycki w latach 1925–1939*, „Nautologia” 2004, nr 1-4; L. J. Welker, *Wincenty Łącki (1898–1964), działacz niepodległościowy i narodowy, starosta krajowy pomorski*, „Rocznik Toruński” 2014, t. 41, s. 231-234.

Michał Dworski

Stanisław Mackiewicz

(1896–1966)

publicysta, pisarz, poseł na Sejm II RP,
członek I (21.12.1939–3.09.1941),
III (3.05.1949–5.06.1951)
i IV (3.11.1951–30.11.1953) RN,
I Rady RP (15.12.1954–3.05.1956),
premier rządu RP na uchodźstwie;
pseud. „Cat”, „Gaston de Cerizay”

Ur. 18.12.1896 w Petersburgu w zubożałej rodzinie ziemiańskiej. Ojciec M., Antoni herbu Boża Wola, był współwłaścicielem firmy winiarskiej „Fochts i Ska”. Matka, Maria z Pietraszkiewiczów herbu Nałęcz, pochodziła z Krakowa, była związana z kołami Młodej Polski. Brat Józefa (1902–1985), pisarza i publicysty. M. rozpoczął edukację szkolną w 1905 w elitarnej „Peterschule” w Petersburgu. W 1907 zaczął naukę w wileńskim rządowym gimnazjum im. Aleksandra I. Po trzech latach, w 1910, przeniósł się do gimnazjum im. N. A. Winogradowa. Od 1911 należał, jako starszy, do niepodległościowej organizacji uczniowskiej „Pet”. Po wybuchu I wojny światowej, na wieść o tworzeniu Legionów Polskich, M. podjął bezskuteczną próbę przedarcia się przez front i dołączenia do formacji. Początkowe dwa lata I wojny światowej spędził w Wilnie i Petersburgu. Wiosną 1916 zadebiutował jako pisarz, wydając szkic *Henryk Sienkiewicz. Studium literackie*. Kilka miesięcy później, w sierpniu 1916, w wileńskim gimnazjum Stowarzyszenia Nauczycieli i Wychowawców zdał maturę. Jesienią tegoż roku M. wstąpił na Wydział Prawa UW. Równolegle, za pośrednictwem przyjaciół z „Pet-u”, rozpoczął działalność w Związku Młodzieży Polskiej „Zet”. Na przełomie 1916 i 1917 wstąpił również do POW. Aresztowany przez Niemców 13.09.1917, do 2.10.1917 pozostawał więźniem cytadeli warszawskiej. Wolność przyniosła M. ucieczka z więziennego szpitala. Niebawem wyjechał do Krakowa, gdzie podjął na UJ przerwane studia prawnicze (studia ostatecznie ukończył ze stopniem

magistra prawa USB w Wilnie 12.05.1924). Pobyt w Krakowie zaowocował także pierwszymi szlifami dziennikarskimi (w dzienniku „Czas”).

Niedługo po odzyskaniu przez Polskę niepodległości M. powrócił do Warszawy. Związał się dziennikarsko z kilkoma czasopismami, do których należały: „Dziennik Poznański”, „Dziennik Powszechny”, biuletyn Melchiora Wańkowicza „Straż Kresowa” oraz monarchistyczny tygodnik „Polska”. W marcu 1919, wraz z bratem Józefem, M. zgłosił się na ochotnika do WP, do oddziału jazdy mjr. Władysława Dąbrowskiego (od czerwca 1919 – 13. pułk ułanów, a od lipca/sierpnia 1920 – 211. pułk ułanów). Jednostka, w której składzie znajdowali się w znacznej części synowie ziemiańscy, brała udział w walkach m.in. pod Baranowiczami i Mińskiem Litewskim. M. w trakcie służby, w końcu listopada 1919 został na ponad pół roku urlopowany z wojska celem wznowienia studiów prawniczych na UW. Łącznie, wedle obliczeń biografy M. Jerzego Jaruzelskiego, przebywał w pułku niespełna rok. Szeregi wojska opuścił w styczniu 1921.

W 1922 został redaktorem nowo powstałego wileńskiego dziennika „Słowo”. Pierwszy numer pisma ukazał się 1.08.1922. Tytuł finansowano głównie z funduszy środowiska konserwatywnych ziemian wileńskich tzw. żubrów (m.in. Aleksandra Meysztowicza, Albrechta Radziwiłła, Jana Tyszkiewicza, Eustachego Sapiehy). Z niewielkiego, prowincjonalnego pisma, „Słowo” z biegiem lat stało się jedną z bardziej znanych i opiniotwórczych gazet w kraju. M. zgromadził wokół niego takich autorów, jak np.: Marian Zdziechowski, Władysław Studnicki, Czesław Jankowski, Jerzy Wyszomirski, Ksawery Pruszyński, bracia Karol i Wacław Zbyszewscy. Twarzą „Słowa” był niewątpliwie M. Nie tylko pełnił funkcję redaktora naczelnego pisma, ale także – od 1923 – jego wydawcy; był również autorem codziennych, często polemicznych artykułów wstępnych, w których podejmował aktualne zagadnienia polityki krajowej i międzynarodowej. Swoje teksty podpisywał pseud. „Cat”, zaczerpniętym od ulubionego pisarza – angielskiego prozaika Rudyarda Kiplinga. Wyrażane przede wszystkim w „Słowie” dość oryginalne poglądy M. łączyły w sobie konserwatyzm (pod pewnymi względami nawet reakcjonizm), monarchizm, poparcie dla polityki i osoby Józefa Piłsudskiego oraz przekonanie o konieczności Polski mocarstwowej, imperialnej i wielonarodowej. M. był również zdecydowanym antysocjalistą i antykomunistą. Spostrzeżenia na temat systemu sowieckiego wyłożył w pracy *Myśl w obcęgach. Studja nad psychologią społeczeństwa sowietów* (1931). Do wybuchu wojny opublikował także *Kropki nad i* (1927), *Dziś i Jutro* (1929) i *Książkę moich rozczarowań* (1939).

M., jako piłsudczyk, poparł przewrót majowy 1926 i doprowadził do przeciągnięcia sporej części środowisk konserwatywnych (w tym „żubrów” wileńskich) na stronę marszałka. Za jego sprawą doszło 25.10.1926 do zjazdu w Nieświeżu, gdzie J. Piłsudski spotkał się z przedstawicielami polskiej arystokracji, która udzieliła mu poparcia politycznego. W 1928 M. uzyskał mandat posła na Sejm RP z listy BBWR w okręgu wyborczym nr 63 (Wilno). W ramach tej kadencji pracował w Komisji Konstytucyjnej. Ponownie został wybrany posłem w 1930 z listy BBWR w okręgu wyborczym nr 64 (Święciany). Sprawował urząd do końca kadencji, czyli do 1935. Był sekretarzem Komisji Konstytucyjnej oraz członkiem Komisji Spraw Zagranicznych. Jako poseł brał udział w opracowywaniu Konstytucji kwietniowej.

Po śmierci marszałka J. Piłsudskiego w maju 1935, obserwując stopniową dezintegrację obozu sanacyjnego, M. przeszedł do opozycji wobec rządu, który krytykował coraz ostrzej, zarówno za prowadzoną – wedle niego niewłaściwie – politykę wewnętrzną, jak i zagraniczną. Szczególnie nie zgadzał się z linią polityki zagranicznej ministra Józefa Becka. Sam M. popierał i propagował ideę porozumienia polsko-niemieckiego, w czym bliski był W. Studnickiemu. Opozycyjność M. miała swoje konsekwencje – publicysta bez powodzenia kandydował w 1935 i 1938 do Sejmu jako kandydat niezależny. 23.03.1939 został aresztowany i osadzony w obozie odosobnienia w Berezie Kartuskiej. Uwwięzienie M. wywołało protesty opinii publicznej. Po licznych interwencjach w najwyższych kręgach państwowych został zwolniony 8.04.1939.

Przez pierwsze dni po agresji niemieckiej na Polskę M. pozostawał w Wilnie, kontynuując wydawanie „Słowa” (ostatni numer ukazał się 18.09.1939). Nazajutrz po ataku ZSRR na Polskę przekroczył granicę litewską. Przez miesiąc przebywał w Kownie. Podczas pobytu w tym mieście otrzymał zaproszenie na rozmowy polityczne do Berlina, z którego nie skorzystał. Następnie, drogą morską udał się – przez Sztokholm, Bergen i Southampton – do Hawru, skąd wyjechał do Paryża.

W styczniu 1940 M. rozpoczął w Paryżu wydawanie tygodnika „Słowo”, będącego kontynuacją wileńskiego dziennika o tej samej nazwie. Na łamach pisma publikowali – prócz M. – m.in.: Ignacy Matuszewski, K. Zbyszewski, Kazimierz Wierzyński, Jan Lechoń. W paryskim „Słowie” wielokrotnie pojawiały się krytyczne, wyrażane niekiedy bardzo ostrym językiem (szczególnie piórem K. Zbyszewskiego) opinie na temat przedstawicieli najwyższych władz państwowych rządzących Polską przed 1939. Unikano natomiast krytyki rządu gen. Władysława Sikorskiego, a sam redaktor naczelny zapewniał

prezydenta Władysława Raczkiewicza o swojej całkowitej lojalności. Gazetę przestano wydawać w czerwcu 1940 w związku z porażką Francji w wojnie z Niemcami oraz koniecznością ewakuacji redakcji i publicystów.

Jeszcze przed uruchomieniem tygodnika, 21.12.1939 M. został powołany do I RN jako osoba bezpartyjna, mająca reprezentować środowiska konserwatywne. Wszedł w skład Komisji Gospodarczo-Budżetowej (członek) i Komisji Spraw Zagranicznych (zastępca). Na forum RN był osobą aktywną. Udzielał się już na pierwszych posiedzeniach RN, zabierając głos na temat ustalenia regulaminu – był m.in. zwolennikiem możliwości, aby każdy radny mógł składać wnioski na forum RN samodzielnie. Podczas IV posiedzenia RN, 8.03.1940, M. wygłosił długie przemówienie m.in. na temat sytuacji międzynarodowej Polski. Z powodu ogromnego zagrożenia skutkami długotrwałej wojny dla Polski (niszczeniem substancji narodowej) M. uważał, że polska polityka zagraniczna winna „wytężyć wszystkie swoje siły, aby nie tylko wojnę wygrać, bo co do tego to jestem optymistą [...], ale chodzi jeszcze o możliwe skrócenie wojny”. To, wedle M., mogłoby się stać w przypadku przystąpieniu innych państw do wojny. Postulował wysiłki w celu poprawy stosunków z Włochami. Odnosił się też do ożywionej dyskusji w RN na temat kwestii odpowiedzialności za klęskę Polski we wrześniu 1939. Był zdania, iż „rząd nie powinien rozciągać tego na małych urzędników”, lecz „powinien jednakże tych głównych winowajców wyraźnie wskazać”. Wymienił przy tej okazji premiera Felicjana Sławoja Składkowskiego, ministrów Eugeniusza Kwiatkowskiego i gen. Tadeusza Kasprzyckiego, marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza i gen. Wacława Stachiewicza oraz niewskazanych z nazwiska innych członków RM. W opinii M. rząd winien ogłosić, że wszyscy członkowie ostatniego gabinetu będą postawieni przed Trybunałem Stanu, a marszałek E. Śmigły-Rydz i gen. W. Stachiewicz – przed sądem wojennym. Podczas kolejnego posiedzenia RN M. wysuwał liczne zastrzeżenia w sprawie powołania nadzwyczajnej komisji śledczej do zbadania odpowiedzialności ostatnich rządów polskich. Chodziło o kwestie prawne. M. odważył się na porównanie komisji do bolszewickiej czerezwyczajki, co spotkało się ze sprzeciwem prowadzącego obrady wiceprzewodniczącego RN Stanisława → Mikołajczyka. Za wnioskiem o powołanie komisji (Komisja w Związku z Wynikiem Kampanii Wojennej 1939) opowiedzieli się wszyscy członkowie RN, prócz M.

Podczas jednego z następnych posiedzeń RN, 16.04.1940, M. wyraził zdziwienie słowami szefa MSZ Augusta Zaleskiego o tym, iż Polska znajduje się w stanie wojny z ZSRR tylko *de facto*, a nie *de iure*. 24.04.1940 M. brał

udział w posiedzeniu KSK poświęconemu sytuacji na Litwie. Był zdania, iż władze polskie powinny w dużo większym niż dotychczas zakresie wspomóc ludność Wileńszczyzny, nie tylko Polaków, ale i Litwinów. Uznał to za klucz do ułożenia wzajemnych relacji polsko-litewskich. Nie był to jedyny głos M. w kwestii litewskiej. Już na brytyjskiej ziemi, podczas posiedzenia RN w grudniu 1940 opowiadał się zdecydowanie za współpracą z Litwinami, składając również wniosek o to, by RN wezwała rząd RP do nawiązania kontaktu z rządem lub Komitetem Narodowym Litewskim w razie ich powstania.

Miesiąc po agresji Niemiec na Francję i w obliczu rychłej klęski armii francuskiej M. stanął na stanowisku, że rząd RP powinien skapitulować przed Niemcami i pozostać we Francji. 16.06.1940, kiedy na czele rządu francuskiego stanął marszałek Philippe Pétain, M. rozmawiał w Libourne z prezydentem W. Raczkiewiczem i namawiał go do rozpoczęcia rokowań z Niemcami, co jednak nie spotkało się z aprobatą prezydenta. Swego stanowiska M. bronił do końca życia, twierdząc, iż pozwoliłoby to Polsce uniknąć większych strat ludzkich i materialnych. Dzień później, podczas posiedzenia 17.06.1940, M. krytykował prezydenta W. Raczkiewicza za przedwczesny – jego zdaniem – wyjazd do Anglii, który miał utrudniać działalność polskich władz. Nadto przypominał, iż nie zawarto żadnego układu między Polską a Anglią, a prezydenta wysłano „jak uciekiniera”.

M. po kapitulacji Francji nie ewakuował się od razu do Wielkiej Brytanii. 1.08.1940 przekroczył granicę hiszpańską, a 8.09.1940 przybył samolotem z Lizbony do Londynu. Na ziemi brytyjskiej wznowił działalność w RN i szybko wdał się w wir polemik. Podczas posiedzenia RN 9.10.1940 odniósł się do spraw litewskich, przyznając, iż Polska prowadziła wobec Litwy „politykę niesprawiedliwą i niepozwalającą na współżycie polsko-litewskie”. Wojenna sytuacja wymagała wszak skupienia sił i współdziałania obu narodów. M. podkreślał, że „dzisiaj jednakże jesteśmy zgodni iść zarówno przeciwko Niemcom, jak i Rosji”, a najbliższej przyszłości nie ma widoków na rozpoczęcie konfliktu niemiecko-sowieckiego, choć twierdził, że Niemcy „gdyby zwyciężyły Anglię, to uderzyłyby na Rosję”.

Apel rządu RP z 22.11.1940 o to, aby w imię jedności narodowej na emigracji drukowano tylko jedno pismo polityczne – londyński „Dziennik Polski”, M. uznał w liście otwartym za próbę zamachu na wolność słowa. Monopolizacja prasy była dla niego przedsięwzięciem „o totalistycznym charakterze”. Słowa M. nie pozostały bez reakcji. W. Sikorski w liście do wiceprzewodniczącego RN S. Mikołajczyka stwierdził, że postępowanie M. „musi być szkodliwe dla sprawy polskiej” i jest objawem „niekarność obywatel-

skiej”. Do grona krytykujących M. dołączył członek RN Arka → Bożek, który w liście otwartym z 16.12.1940 oskarżył go o działalność na szkodę Polski, „sianie dywersji politycznej i rozbijanie publiczne Jedności Narodowej” i postępowanie wedle życzeń Niemców. Wypominał byłemu naczelnemu „Słowa” jego domniemane sympatie nazistowskie i faszystowskie. Replika M. z 22.12.1940 zakończona została sugestią skierowania sprawy do Sądu Honorowego RN, jeśli adwersarz posiada przeciw niemu konkretne dowody.

Sprawa – z inicjatywy Bożka – istotnie znalazła finał przed Sądem Honorowym RN. Przewodniczącym sądu był gen. Lucjan → Żeligowski, a rzecznikiem Michał → Kwiatkowski. Zeznawali liczni świadkowie, a po ich przesłuchaniu M. Kwiatkowski oskarżył M. na podstawie pięciu zarzutów, których wspólnym mianownikiem miały być „działania wychodzące na korzyść Niemiec, a na szkodę interesów polskich i Rządu Polskiego w Londynie reprezentującego program walki z Niemcami u boku naszych sprzymierzeńców aż do zwycięstwa”. Do ukarania M. nigdy jednak nie doszło, bowiem prezydent W. Raczkiewicz 3.09.1941 rozwiązał I RN. W II kadencji RN M. już się nie znalazł.

Próba uciszenia M., za jaką należy uznać postępowanie przed Sądem Honorowym RN, nie spowodowała, że publicysta zaprzestał wygłaszania opinii krytycznych wobec polityki rządu. Przeciwnie – pretensji miał coraz więcej. Nie mogąc wydawać własnego tygodnika, z powodu odmowy przydziału papieru przez MID, rozpoczął publikację kilkunastu broszur (w sumie opublikował ich 36). W czasie wojny wydał także kilka książek, m.in.: *Historię Polski od 11 listopada 1918 r. do 17 września 1939 r.* (1941), *O jedenastej – powiada aktor – sztuka jest skończona. Polityka Józefa Becka* (1942), *Klucz do Piłsudskiego* (1943).

M. był bardzo aktywny był w kwestii stosunków polsko-sowieckich. Na posiedzeniu RN 15.07.1941, jeszcze przed rozwiązaniem organu, dyskutując nad zawarciem układu z ZSRR, propozycje utworzenia „komitetu narodowego” oraz podporządkowania mu polskich sił zbrojnych wystosowane przez Sowietów M. określił jako „bezczelne”. Mówił, że celem Polski jest odzyskanie państwa, „względem jego powiększenie”. Słusznie przewidywał możliwość negatywnego rozwoju wypadków dla Polski, kiedy to wojska sowieckie przez terytorium Polski wchodzi na tereny Rzeszy i „wtedy zniszczenie Niemiec następuje [...] natomiast nasz cel nie jest absolutnie zrealizowany, bo naszym celem nie jest bynajmniej zamiana okupacji niemieckiej na sowiecką, a celem jest odzyskanie niepodległego państwa polskiego”. Jako punkt zasadniczy do dalszych negocjacji między Polską a ZSRR M. wskazywał uznanie polskich

granic przez Sowietów. Konstatował „powinniśmy powiedzieć, że niczego nie chcemy od Rosji, poza tym, co ona nam sama przyznała w Traktacie Ryskim, ale też ani kawałka nie możemy oddać z tego co ona sama w tym traktacie nam przyznała”. Już po zawarciu układu Sikorski-Majski z 30.07.1941 oceniał go bardzo niekorzystnie i uznał za śmiertelne zagrożenie dla Polski, a także Europy i zachodniej cywilizacji. Sam pakt był dla M., zdeklarowanego antykomunisty, nie tylko zawarty niekonstytucyjnie, ale m.in. „osłabił zasadę suwerenności państwa polskiego”, nie gwarantował także Polsce granicy ryskiej. Wschodnia granica, twierdził wiosną 1942, powinna zyskać gwarancje nienaruszalności od Wielkiej Brytanii i ZSRR. Zdając sobie sprawę z wagi ziem wschodnich RP i będąc obrońcą ich przynależności do Polski, przewidywał, iż ich zajęcie będzie jednym z elementów polityki ZSRR mającej podporządkować mu obszar Europy Środkowo-Wschodniej.

M. krytykował łączenie przez W. Sikorskiego stanowisk premiera i NW, przypisywał mu odpowiedzialność za utratę we Francji złota Banku Polskiego. Domagał się dymisji rządu W. Sikorskiego. Niemal od samego początku miał też negatywny stosunek do rządu RP pod przewodnictwem ludowca S. Mikołajczyka. Zarzucał mu porzucenie walki o wschodnią granicę Polski i chęć licznych ustępstw na rzecz ZSRR. Nie przebieając w słowach, nazwał gabinet S. Mikołajczyka rządem „Targowicy londyńskiej”. Popierał natomiast rząd socjalisty Tomasza Arciszewskiego, zwany w Londynie „rządem narodowego protestu”. Po zakończeniu konferencji jałtańskiej M., rozczarowany postawą sojuszników, ostro krytykował politykę angielską. Gwarancje brytyjskie z 31.03.1939 uznał za celowe wepchnięcie Polski w wojnę z Niemcami.

Po zakończeniu wojny M. pozostał na emigracji w Londynie. Nie zaprzestał publikacji autorskich broszur (po wojnie ukazało się 15), a w listopadzie 1946 rozpoczął wraz z bratem Józefem wydawanie tygodnika „Lwów i Wilno”. Publikował także m.in. na łamach „Wiadomości”, a jego twórczość publicystyczna i pisarska (*Lata nadziei*, *Dostojewski*, *Stanisław August*) cieszyła się powodzeniem. Nadal bronił, również na łamach „Lwowa i Wilna” (ukazującego się do 1950), przynależności Kresów Wschodnich do Polski. Opowiadał się za legalizmem wedle Konstytucji kwietniowej, jako uzasadnieniem państwowości polskiej, co było szczególnie istotne w kontekście odmowy uznania dla rządu RP na uchodźstwie w lipcu 1945 przez władze Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych. Był aktywnym członkiem „emigracyjnego parlamentu” – III RN (1949–1951), wchodził w skład Komisji Regulaminowej oraz IV RN (1951–1953), w których reprezentował Klub Ziem Wschodnich.

Po zakończeniu wojny M. kilkakrotnie starał się o nawiązanie kontaktu z przedstawicielami władz Polski Ludowej (pierwszy raz w 1947) w celu negocjowania warunków powrotu do kraju. Podejmował te rozmowy coraz silniej rozczarowany niemocą polityczną emigracji i – wg niego – jałowością sporów w jej łonie. Dodatkowymi okolicznościami były trudna sytuacja materialna i osobista. Pod koniec lat czterdziestych XX w. spotykał się z Bernardem Singerem, redaktorem reżimowego „Tygodnika Polskiego” i agentem MBP, za pośrednictwem którego starał się wynegocjować warunki powrotu. M. udzielił wielu cennych dla bezpieczeństwa informacji na temat postaci i środowisk emigracji polskiej. Nie zgodził się jednak na formalną współpracę wywiadowczą. Konferował też z konsulem i rezydentem komunistycznego wywiadu Marcelem Reichem-Ranickim i Jerzym Putramentem. W tym czasie jednak powrót M. do kraju nie doszedł do skutku.

8.06.1954 Prezydent RP na uchodźstwie A. Zaleski powierzył M. funkcję premiera oraz kierownika MSZ. Objęcie przez niego tych urzędów zbiegło się z ogromnym kryzysem politycznym polskiej emigracji i fiaskiem rozmów zjednoczeniowych prowadzonych już od 1952. M., zaliczał się do zwolenników prezydenta A. Zaleskiego i skupionego wokół niego obozu „zamkowego”. Kreując się na obrońcę legalizmu i niezależności polskiej polityki, M. atakował konkurencyjny do „zamku” obóz zjednoczenia, zarzucając mu związki z agenturą i przypominając niesławną aferę Bergu oraz piętnując kontakty emigrantów z wywiadami obcych państw. Oskarżał też m.in. generałów Władysława Andersa i Kazimierza Sosnkowskiego o „rozbijanie Państwa Polskiego na emigracji”. 7.11.1954 rząd M. przeprowadził – w atmosferze bojkotu ze strony obozu zjednoczenia – wybory do I Rady RP, w których wzięło udział ok. 4% uprawnionych do głosowania. Sam M. został członkiem tego gremium, w składzie którego pozostał do 1956. Chroniczny brak funduszy utrudniał działalność rządu na terenie międzynarodowym, a także prowadzenie istniejących m.in. w Dublinie czy Watykanie placówek dyplomatycznych. W celu poszukiwania poparcia dla rządu oraz pozyskiwania środków finansowych na jego działalność M. na przełomie 1954 i 1955 przebywał z wizytą wśród Polonii w USA. Starania o spotkania z politykami amerykańskimi nie przyniosły żadnych rezultatów, co było wyrazem upadku znaczenia rządu RP na emigracji. M. widział wyraźny dualizm w polityce USA wobec ZSRR i twierdził, że twarda retoryka propagandy amerykańskiej nie odpowiada rzeczywistości, w której Amerykanie próbują szukać kanałów porozumienia z Sowietami. Nie widział również szans na zmianę tej sytuacji. M. zdawał sobie sprawę z faktu, iż Polska odgrywa niewielką rolę w polityce

USA, Wielkiej Brytanii i Francji. Mimo wszystko, jego gabinet był nastawiony prozachodnio. Pod koniec czerwca 1955 M., skonfliktowany z większością polityków z obozu „zamku”, podał rząd do dymisji.

W sierpniu 1955 M. kolejny raz nawiązał kontakt ze służbami PRL, tym razem poprzez J. Putramenta, ambasadora PRL w Paryżu. M. nadano kryptonim „Rober”. Nadal przekazywał informacje na temat emigracji, za co pobierał wynagrodzenie. Wiadomości te zostały następnie wykorzystane w propagandowej kampanii przeciwko wychodźstwu. Ponadto publicysta zamieszczał m.in. w londyńskim „Tygodniku” artykuły atakujące polską emigrację niepodległościową.

14.06.1956 M. powrócił do kraju, co spotkało się z potępieniem polskiej emigracji. Zamieszkał w Warszawie. W PRL od razu zyskał uznanie i licznych czytelników. Został członkiem Związku Literatów Polskich i SDP. Związał się ze Stowarzyszeniem PAX i wydawanymi przez niego tytułami „Słowo Powszechne” i „Kierunki”. Kluczową rolę w dorobku pisarskim M. po powrocie do kraju stanowi eseistyka historyczna nawiązująca głównie do XIX w. (*Był bal, Europa in flagranti*), choć nie zabrakło odniesień do czasów średniowiecznych (*Herezje i prawdy*). W dwóch książkach-pamfletach (*Londyniszczanie* i *Zielone oczy*) atakował emigrację niepodległościową; z czasem jej istnienie uznał nawet za niepotrzebne.

W marcu 1964 M. podpisał tzw. List 34 zaadresowany do premiera PRL Józefa Cyrankiewicza. Po tym wydarzeniu usunięto go z redakcji „Kierunków” i „Słowa Powszechnego”, rozwiązywano z nim także kontrakty wydawnicze. Jesienią 1964 M. rozpoczął współpracę z Jerzym Giedroyciem i paryską „Kulturą”, w której pod pseud. „Gaston de Cerizay”, zaczął publikować. W serii Biblioteka „Kultury” wydał też odrzuconą przez cenzurę w kraju *Politykę Becka*. Służba Bezpieczeństwa szybko ustaliła dane tajemniczego „Gastona”. W czerwcu 1965 postawiono M. zarzuty opublikowania w „Kulturze” artykułów „zawierających fałszywe wiadomości o PRL”. Publicysta nie stanął jednak przed sądem, gdyż zm. 18.02.1966. Został pochowany na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie. Odznaczony m.in. Krzyżem Walecznych, Krzyżem Niepodległości z Mieczami, Węgierskim Krzyżem Zasługi.

Żonaty od 1920 z Wandą Krahelską. Miał dwie córki – Barbarę (*primo voto* Rzepecka; 1921–1994) i Aleksandrę (*primo voto* Szabuniewicz, *secundo voto* Niemczyk; 1924–2011).

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 1; *Odsłony Cata. Stanisław Mackiewicz w listach*, wybór N. Ambroziak, posłowie R. Habielski, Warszawa 2020; *Protokoły z posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórnjak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. I, Kraków 1994, wg indeksu; S. Cat-Mackiewicz, *Trzylecie. Broszury emigracyjne 1941–1942*, red. J. Sadkiewicz, Kraków 2014; S. Cat-Mackiewicz, *Albo-albo. Broszury emigracyjne 1943–1944*, Kraków 2014; J. Bartyzel, *Stanisław i Józef Mackiewiczowie – litewscy szlachcice i polscy i pisarze. Żywoty równoległe*, Wrocław 2016; W. Bolecki, *Ptasznik z Wilna. O Józefie Mackiewiczzu (zarys monograficzny)*, Kraków 2013, wg indeksu; E. Duraczyński, *Rząd polski na uchodźstwie 1939–1945*, Warszawa 1993, wg indeksu; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; M. Dymarski, *Stosunki wewnętrzne wśród polskiego wychodźstwa politycznego i wojskowego we Francji i w Wielkiej Brytanii 1939–1945*, Wrocław 1999, wg indeksu; A. Friszke, *Życie polityczne emigracji*, Warszawa 1999, wg indeksu; D. Górecki, *Polskie naczelne władze państwowe na uchodźstwie w latach 1939–1990*, Warszawa 2002, wg indeksu; A. Górski, *Władza polityczna w myśli Stanisława Cata-Mackiewicza*, Kraków 1999; R. Habielski, *Życie społeczne i kulturalne emigracji*, Warszawa 1999, wg indeksu; M. Hułas, *Goście czy intruzi? Rząd polski na uchodźstwie wrzesień 1939–lipiec 1943*, Warszawa 1996, wg indeksu; J. Jaruzelski, *Stanisław Cat-Mackiewicz 1896–1966. Wilno–Londyn–Warszawa*, Warszawa 1994; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. M. Majchrowski, G. Mazur, K. Stepan, Warszawa 1994, s. 354; K. Orłoś, *Dzieje dwóch rodzin, Mackiewiczów z Litwy i Orłosów z Ukrainy*, Kraków 2015; A. Pachowicz, *Komitet Ministrów dla Spraw Kraju 1939–1945*, Warszawa 2010, wg indeksu; J. Sadkiewicz, *Ci, którzy przekonać nie umieją. Idea porozumienia polsko-niemieckiego w publicystyce Władysława Studnickiego i wileńskiego „Słowa”*, Kraków 2012, wg indeksu; *Stanisław Mackiewicz. Pisarz polityczny*, red. R. Habielski, K. Kamińska-Chełmniak, Warszawa 2015; K. Tarka, *Emigracyjna dyplomacja. Polityka zagraniczna rządu RP na uchodźstwie 1945–1990*, Warszawa 2003, wg indeksu; K. Tarka, *Mackiewicz i inni. Wywiad PRL wobec emigrantów*, Łomianki 2007; R. Turkowski, *Parlamentaryzm polski na uchodźstwie 1945–1972 w okresie rozbiegów emigracji politycznej w Londynie*, Warszawa 2001, wg indeksu; M. Wojtacki, *Słowo Stanisława Cata Mackiewicza – dziennik konserwatystów wileńskich w latach 1922–1939. Monografia pisma*, Toruń 2009; S. Cenckiewicz, *Stanisława Mackiewicza powroty do Polski*, w: tegoż, *Śladami bezpieki i partii. Studia-źródła-publicystyka*, Łomianki 2009, s. 241–278; J. Jaruzelski, *Stanisław Cat-Mackiewicz (1896–1966)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIX, Warszawa 1974, s. 91–94; K. Tarka, *Germanofil, kapitulant i oszczerca? Stanisław Mackiewicz przed Sądem Honorowym Rady Narodowej RP*, „Zeszyty Historyczne” 2005, z. 153, s. 62–79; S. Żerko, *The Sovietthreat in Stanislaw Cat-Mackiewicz’s journalistic writings during World War*, „Przegląd Zachodni 2017, nr 2, s. 103–123.

Kamil Świderski

Mieczysław Mastek

(1893–1942)

działacz ruchu socjalistycznego,
związkowiec, poseł na Sejm II RP,
członek II RN (3.02.1942–9.05.1942)

Ur. 20.03.1893 w Krakowie, syn Andrzeja i Wiktorii z Targoszów. W latach 1907–1911 odbył praktyki jako ślusarz, a następnie pracował w zakładach metalurgicznych w Wiedniu. W 1910 wstąpił do Socjalno-Demokratycznej Partii Robotniczej Austrii. Po wybuchu I wojny światowej walczył w szeregach armii austriackiej. Po zakończeniu wojny powrócił do Krakowa, od września 1919 pracował w warsztatach kolejowych. Z pracą na kolei związał się na wiele lat. Rozpoczął także karierę związkową w ZZK i PPS. W 1921 został wybrany do Komitetu Wykonawczego Rady Robotniczej PPS w Krakowie. Na VI Zjeździe ZZK (październik 1924) został członkiem ZG ZZK. Od września 1927 do czerwca 1929 był wiceprzewodniczącym ZG ZZK. W ciągu następnej kadencji był członkiem Wydziału Wykonawczego ZG i sekretarzem Zarządu Okręgowego ZZK w Krakowie. Ponownie wybrany na wiceprzewodniczącego ZG na zjazdach w 1931 i 1933. Od września 1928 do maja 1929 był członkiem Komisji Centralnej Związków Zawodowych.

W trakcie zamieszek w Krakowie w listopadzie 1923 i w późniejszych akcjach, starał się powstrzymywać robotników od radykalnych wystąpień. Podczas przewrotu majowego w 1926 razem z PPS opowiadał się po stronie Józefa Piłsudskiego. W późniejszych latach coraz częściej krytykował rządy sanacyjne. W wyborach do Sejmu z 4.03.1928 M. kandydował w Krakowie z listy PPS i został zastępcą posła. Po ustąpieniu posła Emila Bobrowskiego uzyskał mandat i 25.03.1929 złożył ślubowanie poselskie. W Sejmie wystąpił

tylko raz, 5.02.1930. Mówił wówczas o niedoli kolejarzy – ciężkich warunkach pracy, skandalicznie niskich uposażeniach, niesprawiedliwych warunkach przechodzenia na emeryturę. W 1929 M. został wybrany przewodniczącym OKR PPS Kraków-miasto oraz członkiem Rady Wojewódzkiej PPS w Krakowie, a wkrótce również przewodniczącym rady. Jako poseł przemawiał także na licznych wiecach i zebraniach partyjnych, m.in. z okazji 1 maja. Często wówczas krytykował sanacyjne władze oraz występował przeciwko ruchom faszystowskim w Europie. 13.05.1930 otworzył zgromadzenie działaczy socjalistycznych, w którym wzięli udział przedstawiciele górniczych związków zawodowych z całej Europy.

OKR na czele z M. organizował kongres partii Centrolewu w Krakowie 29.06.1930. Poseł miał wówczas okazję wygłosić przemówienie zamykające demonstrację, które zakończył słowami: „Do widzenia w Warszawie, gdy będziemy tworzyli rząd robotniczo-chłopski”. Te i inne hasła, które padły podczas manifestacji, były jednym z argumentów w trakcie procesu brzeskiego, jakoby M. i pozostali oskarżeni przygotowywali usunięcie przemocą członków rządu. W nocy z 9 na 10.09.1930 M. wraz z 18 czołowymi działaczami Centrolewu został aresztowany i przewieziony do twierdzy w Brześciu, gdzie przebywał do 24.11.1930. Tak jak inni więźniowie, doznawał tam rozlicznych szykan, przemocy fizycznej i psychicznej. Przewieziony z Brześcia do Warszawy, został zwolniony za kaucją pod koniec listopada 1930. 25.11.1930 powrócił do Krakowa, gdzie na jego cześć odbyła się na dworcu demonstracja, rozpędzona przez policję. W tzw. procesie brzeskim przed Sądem Okręgowym w Warszawie (26.10.1931–13.01.1932) odpowiadał z wolnej stopy. Jego obrońcami byli Wacław Barcikowski i Mieczysław Rudziński. W akcie oskarżenia pojawiły się odniesienia do wystąpień M. na wiecu we Lwowie (2.09.1929) oraz wiecach Centrolewu w Krakowie w czerwcu 1930, na których padały antysanacyjne hasła, skierowane przeciwko rządowi, prezydentowi i J. Piłsudskiemu. Zarzucano mu obelżywe wyrażanie się o państwie polskim. Podczas rozprawy M. nie przyznawał się do winy. Wielokrotnie wobec sądu i zgromadzonych na sali przywoływał sprawę Brześcia i okrutnego traktowania więźniów, na co reakcją było uciszenie go przez przewodniczącego składu sędziowskiego, przerywanie rozprawy, a nawet usunięcie M. z sali rozpraw (29.10.1931). Sąd uznał M. winnym udziału w spisku mającym na celu obalenie członków rządu, skazując go 13.01.1932 na karę trzech lat pozbawienia wolności. Wyrok uprawomocnił się 5.10.1933, a 24.11.1933 M. został osadzony w warszawskim więzieniu na Mokotowie. Zwolniono go już 3.03.1934 i przyznano przerwę w wykony-

waniu kary z przyczyn zdrowotnych, a 29.09.1934 Prezydent RP ułaskawił skazanych w procesie brzeskim, zawieszając M. resztę kary na okres trzech lat. W tym czasie M. pozostawał aktywnym członkiem PPS. Na XXII Kongresie PPS w Krakowie (maj 1931) został wybrany do RNacz. partii. W tym samym roku powołano go do Egzekutywy OKR PPS w Krakowie. Do RNacz. został ponownie wybrany na kongresach PPS w 1934 i 1937, a członkiem rady pozostawał do wybuchu wojny. Wskutek wyroku sądowego zwolniony z pracy w służbie kolejowej; w 1933 musiał zrezygnować z pełnienia funkcji w ZZK, od maja 1934 był jednak sekretarzem Zarządu Okręgowego ZZK w Krakowie. W chwili tworzenia Frontu Morges brano pod uwagę możliwość jego akcesu do tej formacji politycznej. W grudniu 1938 powołano go do Rady Miejskiej Krakowa. Od początku 1939 pełnił funkcję wiceprzewodniczącego OKR PPS w Krakowie. Powróciwszy do pracy w PKP, na XIII Zjeździe ZZK (maj 1939) został wybrany prezesem ZG ZZK i rozpoczął pracę w Warszawie.

Po wybuchu wojny, 7.09.1939 znalazł się w Kowlu. Aresztowany przez Sowieców 26.09.1939; więziony w Kowlu, na Łubiance oraz Butyrkach, a następnie zesłany do łagru w autonomicznej Republice Komi, gdzie pracował przy wyrębie lasu. Tam podupadł na zdrowiu; pod koniec uwięzienia przez trzy tygodnie przetrzymywany był w ciasnej izolatce. Po zawarciu układu Sikorski-Majski został uwolniony 21.08.1941 i przewieziony do Moskwy. 14.10.1940 wyjechał wraz ze Stanisławem → Grabskim i Wacławem Komarnickim do Londynu. Już 21.10.1941 wziął udział w pogrzebie Hermana → Liebermana, podczas którego zabrał głos w imieniu PPS.

W Wielkiej Brytanii M. został członkiem KZ PPS. 3.02.1942 Prezydent RP Władysław Raczkiewicz mianował go członkiem RN II kadencji. 11.03.1942 wszedł w skład Komisji Wojskowej RN i został zastępcą członka Komisji Budżetowej. Nigdy jednak nie wziął udziału w żadnym posiedzeniu Rady; schorowany, przebywał w szpitalu w Edynburgu, gdzie był leczony z powodu nowotworu w jamie brzusznej; przeszedł dwie operacje. W międzyczasie został także członkiem KSU, powołanej przez rząd z inicjatywy S. Grabskiego, mającej za zadanie przygotowanie ustroju politycznego i gospodarczego powojennej Polski. M., mimo choroby, starał się brać udział w życiu politycznym polskiego uchodźstwa. Dał się poznać jako zdecydowany stronnik gen. Władysława Sikorskiego, a także zwolennik porozumienia z ZSRR. Przeciwwstawiał się Adamowi → Ciołkoszowi i Adamowi → Pragierowi, zwalczającym pakt Sikorski-Majski. Był autorem kilku artykułów, które opublikował w „Robotniku Polskim w Wielkiej Brytanii”. Nie zapominając o działalności

związkowej, nawiązał kontakty z Międzynarodową Federacją Transportowców z myślą o współpracy przy odbudowie powojennej Polski.

M. zm. 9.05.1942 w szpitalu w Edynburgu. W uroczystościach żałobnych, które odbyły się w Londynie 14.05.1942, wzięli udział przedstawiciele najwyższych władz państwowych, na czele z Prezydentem RP W. Raczkiewiczem i premierem gen. W. Sikorskim. Ten ostatni wygłosił pożegnalną mowę i udekorował trumnę Krzyżem Walecznych. Ciało M. spoczęło na cmentarzu Highgate, obok H. Liebermana. W 1967 przeniesiono je na cmentarz w Wiedniu, gdzie spoczywa we wspólnym grobie obok żony, Marianny Beiler.

Z małżeństwa z M. Beiler miał dwie córki – Małgorzatę-Gretę (ur. 1914) i Helenę (ur. 1917).

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 72; *Sprawa brzeska. Dokumenty i materiały*, oprac. M. Leczyk, Warszawa 1987, wg indeksu; *Wszędzie niezadowolenie urzędników*, „Gazeta Robotnicza” z 26 XI 1929, s. 2; *Niedola kolejarzy*, „Robotnik” z 7 II 1930, s. 3; *Olbrzymia manifestacja robotnicza w Krakowie*, „Robotnik” z 3 V 1930, s. 1; *Wielka manifestacja międzynarodowa w Krakowie*, „Robotnik” z 16 V 1930, s. 2; *B. poseł Mastek w Krakowie*, „Nowy Dziennik” z 28 XI 1930; *Były poseł Mastek opowiada o stosunkach w Rosji Sowieckiej*, „Nowy Świat” (Nowy Jork) z 22 XI 1941, s. 4; *Pamięci Mieczysława Mastka*, „Robotnik Polski w Wielkiej Brytanii” z 15 V 1942, s. 1; *Z korespondencji ś.p. Mastka*, „Polska Walcząca” z 6 VI 1942, s. 4; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; A. Kochański, *Mieczysław Mastek (1893–1942)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XX, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 151–153.

Bartosz Czajka

Czesław Gorgoniusz Meissner

(1879–1950)

lekarz, działacz ruchu narodowego,
poseł na Sejm i senator II RP,
członek II RN (24.08.1943–21.03.1945)

Ur. 9.09.1879 w Emmowie koło Kruszwicy (obecnie Rzepiszyn), syn Wojciecha i Kazimiery z Hundtów, brat Alfreda Franciszka i Mieczysława. Ojciec M. był ziemianinem, właścicielem folwarków Emmowo i Sławsk Wielki, oraz uczestnikiem powstania styczniowego. M. od najmłodszych lat uczył się w Poznaniu. W stolicy Wielkopolski ukończył gimnazjum św. Marii Magdaleny i zdał egzamin dojrzałości w 1899. Podczas okresu szkolnego angażował się w różne inicjatywy konspiracyjne i młodzieżowe, należąc m.in. do TTZ i „Czerwonej Róży”. Studiował medycynę na Uniwersytecie im. Ernsta Moritza Arndta w Greifswaldzie oraz na Uniwersytecie Ludwika i Maksymiliana w Monachium. Na bawarskiej uczelni uzyskał w 1905 stopień doktora nauk medycznych. W trakcie studiów na *Alma Mater Gryphiswaldensis* był członkiem organizacji zrzeszającej studentów-Polaków pod nazwą „Adelfia”. W Monachium był jednym z założycieli Towarzystwa Studentów Polaków. Po ukończeniu studiów powrócił do Poznania i rozpoczął własną praktykę lekarską. Jednocześnie był zaangażowany na polu społecznym i politycznym. Związał się ze SND oraz LN, których był członkiem. Działał w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół”, a z pomocą jego lwowskiego gniazda rozwijał ruch skautingowy na terenie Wielkopolski. W ramach działalności samokształceniowej M. wspierał organizację uniwersytetów ludowych. Od 1905 był członkiem ZG, a następnie RG TCL. Ponadto uczestniczył w pracach Wydziału Lekarskiego TPrzN w Poznaniu.

Po wybuchu I wojny światowej M. został powołany, jako lekarz, do armii niemieckiej. Pracował wówczas w szpitalach na Śląsku i w Wielkopolsce. W trakcie służby wojskowej utrzymywał relacje z politykami polskimi. W latach 1916–1918 był członkiem Tajnego Międzypartyjnego Komitetu Obywatelskiego oraz współpracował z Centralną Agencją Polską w Lozannie. Od października 1918 wchodził w skład Wydziału Wojskowego Centralnego Komitetu Obywatelskiego w Poznaniu, a niecały miesiąc później został zwolniony z armii niemieckiej. W tym okresie M. miał duży wpływ na organizowanie polskich formacji wojskowych w Wielkopolsce, zwłaszcza Służby Straży i Bezpieczeństwa, która uzyskała poparcie NRL. Został wybrany prezesem Rady Ludowej w Poznaniu, a Polski Sejm Dzielnicowy, obradujący w stolicy Wielkopolski w okresie 3–5.12.1918, powołał go do Komitetu Wykonawczego, Sekretariatu i Wydziału Bezpieczeństwa NRL. 26.12.1918 M. witał w roli prezesa poznańskiej Rady Ignacego Jana → Paderewskiego, którego przyjazd był jedną z bezpośrednich przyczyn wybuchu powstania wielkopolskiego. M. współorganizował cywilne struktury i polską administrację podczas insurekcji, zaopatrywał oddziały powstańcze. Powołano go w skład delegacji Komisariatu NRL na rokowania polsko-niemieckie w Berlinie trwające w dniach 3–5.02.1919. W marcu 1919 był członkiem polskiej delegacji na rozmowy z komisją międzyaliantką w sprawie sytuacji w Wielkopolsce. W czerwcu 1919 M. uzyskał mandat do Sejmu Ustawodawczego. Reprezentował tam klub ZLN. Skierowano go wówczas do prac w komisjach: wojskowej, opieki społecznej i zdrowia publicznego.

M. był zaangażowany w działalność polityczną w ramach różnych struktur środowiska narodowo-demokratycznego. Od kwietnia 1919 do maja 1920 był prezesem RG SDN w Wielkopolsce. Następnie do 1925 pełnił funkcję wiceprezesa, a w latach 1925–1928 prezesa ZLN w tym województwie. Od 1928 do 1939 kierował pracami SN w Poznaniu, jednocześnie piastując funkcję członka Komitetu Głównego SN od 1935. Z ramienia tej partii zasiadał w Senacie RP III kadencji (1930–1935). Równolegle od 1929 był członkiem Wielkiej Rady OWP.

W dwudziestoleciu międzywojennym M. angażował się w różne inicjatywy społeczne. Współorganizował PCK w Wielkopolsce, był członkiem Komitetu Okręgowego, Zarządu Okręgu, szefem Sanitarnym ZW oraz ostatecznie wiceprezesem ZG PCK. Współtworzył również organizację kombatancką byłych powstańców wielkopolskich pod nazwą: Związek Towarzystw Uczestników Powstania Wielkopolskiego. Formalnie podmiot ten funkcjonował nielegalnie, gdyż nie został zarejestrowany w poznańskim Urzędzie

Wojewódzkim. M. był prezesem organizacji od 1928. Ponadto kontynuował działalność w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół”, będąc prezesem gniazda Poznań i członkiem naczelnictwa dzielnicy poznańskiej, oraz w TCL. Angażował się także w życiu akademickim Poznania, współzakładając Korporację Akademicką „Aesculapia”, której został filistrem *honoris causa*. W okresie międzywojennym M. nadal prowadził prywatną praktykę oraz pracował w Szpitalu Przemienienia Pańskiego w Poznaniu.

W trakcie wojny obronnej 1939 M. został powołany do WP jako major – lekarz odpowiedzialny za tworzenie szpitali zapasowych. Służył wówczas jako starszy ordynator VII Wojskowego Szpitala Polowego i organizował szpital polowy w Lubieniu Wielkim koło Lwowa, a następnie jego ewakuację. W nocy z 19 na 20.09.1939 lub 21.09.1939 wraz z kolumną transportową Ubezpieczalni Społecznej z Warszawy przedostał się na Węgry, gdzie został internowany. Pracował tam w szpitalu w Nögrad-Vérőce. Od września 1939 był poszukiwany niemieckim listem gończym. W styczniu 1940 udało mu się dotrzeć do Paryża, gdzie gen. Władysław Sikorski mianował go delegatem MSWoj. ds. PCK. Po kapitulacji Francji w czerwcu 1940 wyjechał do Wielkiej Brytanii. Przebywał w Szkocji, gdzie organizował szpitale i przychodnie dla rodzin wojskowych oraz dom wypoczynkowy dla żołnierzy. W tym okresie – do 1946 – był szefem sanitarnym PCK.

Od 1940 M. wchodził w skład szerszego kierownictwa SN, którym miał być KP zrzeszający trójkę kierowniczą oraz przebywających na Zachodzie członków Komitetu Głównego SN. Po podpisaniu układu Sikorski-Majski, Marian Seyda deklarował chęć pozyskania M. do współpracy z jego środowiskiem przeciwko Tadeuszowi → Bieleckiemu. M. miał duży autorytet wewnątrz stronnictwa z racji na swoją przeszłość, w tym pracę zawodową i społeczno-polityczną. Piastował kluczowe funkcje w kolegialnych organach partii, będąc członkiem Komitetu Głównego oraz KP SN. Po wejściu M. Seydy i Wacława Komarnickiego do rządu gen. W. Sikorskiego (21.01.1942) oraz powołaniu nowej RN – M. oficjalnie zadeklarował chęć współpracy z „frondystami” przeciwko ZG SN. W styczniu 1942 napisał on list do gen. W. Sikorskiego, w którym wskazał: „stwierdzam wyraźnie, że zasadniczo uznaję i popieram wszelkie usiłowania moich przyjaciół politycznych Seydy, Komarnickiego i kol. zmierzające do stworzenia jak najlepszych warunków dla prac i polityki rządu jedności narodowej”. M. był awizowany przez M. Seydę do objęcia funkcji członka II RN już w lutym 1942, jednak nie zdecydował się wówczas wejść do tego gremium. Udało się to w sierpniu 1943, kiedy na podsekretarza stanu w MOAP powołano Stanisława

→ Celichowskiego. Musiał on wówczas zrezygnować z zasiadania w RN i jego miejsce zajął M. W ramach prac RN M. mianowano wiceprzewodniczącym Komisji Wojskowej. W maju 1944 wszedł on w skład komisji specjalnej badającej problem dezercji żołnierzy pochodzenia żydowskiego służących w PSZ na Zachodzie.

M. był członkiem II RN do zakończenia jej kadencji w 1945. W lipcu 1946 wrócił do kraju, do Poznania, gdzie rozpoczął pracę w zawodzie w Szpitalu im. Pawłowa. Zm. 29.05.1950 i pochowany został na cmentarzu Sołeckim (kwatery grobowców, rząd 6, grobowiec 9). Uhonorowany został OOP III klasy, odznaczeniami honorowymi PCK, medalami i odznakami. Ze związku małżeńskiego z Haliną Lutosławską (córką Wincentego) miał dzieci: Andrzeja (ur. 1923), Wojciecha Karola (ur. 1927), Teresę (ur. 1929), Zofię (ur. 1930) i Czesława (ur. 1930).

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A. 5, t. 72; *Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza*, oprac. J. Piotrowski, t. II, Wrocław 2004, wg indeksu; *Oświadczenie członków Stronnictwa Narodowego zasiadających w rządzie i Radzie Narodowej*, „Biuletyn Narodowy” 1942, nr 1; A. Czubiński, *Powstanie Wielkopolskie 1918–1919. Geneza, charakter, znaczenie*, Poznań 1978, wg indeksu; K. Kaczmarek, *O Wielką Polskę na wojennym wychodźstwie. Stronnictwo Narodowe wobec rządu gen. Władysława Sikorskiego (1939–1943)*, Rzeszów 2013, wg indeksu; S. Kilian, *Mysł społeczno-polityczna Tadeusza Bieleckiego*, Kraków 2000, wg indeksu; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1994, s. 533; H. Lisiak, *Narodowa Demokracja w Wielkopolsce w latach 1918–1939*, Poznań 2006; M. Marczewski, *Narodowa Demokracja w Poznańskim 1900–1914*, Warszawa 1967, s. 328; M. Paluszkiewicz, J. Szewc, *Słownik biograficzny członków tajnych towarzystw gimnazjalnych w Wielkim Księstwie Poznańskim 1850–1918*, Poznań 2000, wg indeksu; B. Polak, *Dowódcy powstania wielkopolskiego i wojska wielkopolskiego 1918–1919*, t. I, Koszalin 1989, s. 18–21; P. Majewski, *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. IV, Warszawa 2009, s. 132–133; J. M. Zawadzki, *Senatorowie losy wojenne i powojenne*, Warszawa 2013, s. 14, 32, 141–142; C. Demel, *Meissner Czesław Gorgoniusz*, w: *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, s. 464–465; B. Polak, *Meissner Czesław Gorgoniusz (1879–1950)*, w: *Słownik biograficzny powstańców wielkopolskich 1918–1919*, red. A. Czubiński, B. Polak, Poznań 2002, s. 227–229; J. Zieliński, *Meissner Czesław Gorgoniusz*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XX, Kraków 1975, s. 391–392; A. Friszke, *Z dziejów Stronnictwa Narodowego na emigracji w latach 1939–1942*, „Zeszyty Historyczne” 1990, z. 92, s. 38, 41–43; Z. Kaczmarek, *Zbiory portret poznaniaków w Naczelnej Radzie Ludowej*, „Kronika Miasta Poznania” 1998, nr 4, s. 27–40.

Michał Dworski

Stanisław Mikołajczyk

(1901–1966)

rolnik, działacz ruchu ludowego,
poseł na Sejm RP II RP,
członek I RN (21.12.1939–3.09.1941),
premier, wicepremier i minister spraw
wewnętrznych rządu RP na uchodźstwie,
poseł do KRN, poseł na Sejm Ustawodawczy

Ur. 18.07.1901 w Holsterhausen w Westfalii jako jedyne dziecko Stanisława Kostki Mikołajczyka i Zofii z d. Parysek. Rodzice M., oboje pochodzący z Wielkopolski, przebywali w Westfalii w celach zarobkowych, ojciec przyszłego premiera przez wiele lat pracował jako górnik. W 1908 Mikołajcykowie powrócili w rodzinne strony i osiedlili się w Borzęcicach, gdzie rozpoczęli prowadzenie małego gospodarstwa rolnego.

Po powrocie ojca z Westfalii (na skutek wypadku), niedługo przed wybuchem I wojny światowej rodzina przeniosła się do Strzyżewa nieopodal Dobrzycy, nabywając sześćhektarowe gospodarstwo rolne. Na młodym M., z powodu słabego zdrowia ojca, z biegiem czasu zaczął spoczywać coraz większy ciężar jego prowadzenia. Edukację rozpoczął jeszcze w Westfalii, gdzie uczęszczał do szkoły niemieckiej, następnie ukończył naukę w czteroklasowej szkole powszechnej w Dobrzycy. Działał w organizacji „Sokół”.

Po wybuchu powstania wielkopolskiego M. wstąpił w szeregi powstańcze. Służył na froncie północnym, w okolicach Milicza. Wiosną 1919, krótko po rozpoczęciu wojny polsko-bolszewickiej, M. zgłosił się ochotniczo do WP. W walkach uczestniczył jako żołnierz 55. pp. Ranny, po rekonwalescencji w szpitalu w Krotoszynie wrócił do jednostki. Po demobilizacji powrócił zaś do Strzyżewa.

W miejscu zamieszkania, prócz prowadzenia i rozwijania gospodarstwa, M. coraz wyraźniej angażował się w życie społeczne i polityczne. W 1921

dołączył do Kółka Rolniczego w Dobrzycy, a w 1922 sam zorganizował Kółko Rolnicze w Strzyżewie. Nie zaniedbał przy tym kształcenia – jesienią 1921 podjął naukę w Uniwersytecie Ludowym w Dalkach koło Gniezna, w 1922 zaś rozpoczął półroczny kurs zawodowy w szkole rolniczej w Swarzędzu.

Wstąpił do PSL „Piast”, w 1922 był już sekretarzem koła w Dobrzycy. Jesienią 1924 został kierownikiem sekretariatu wojewódzkiego PSL „Piast”. Został także współredaktorem organu partii – tygodnika „Włościanin”. W 1927 współorganizował i wszedł do zarządu nowo utworzonego WZMW. Był wiceprezesem (1927–1928) i prezesem (1928–1930) związku. W 1929 został wiceprezesem ZW PSL „Piast” (od 1930 SL) w Poznaniu (był nim do 1939) oraz członkiem RNacz. ugrupowania.

Kariera polityczna M. nabrała rozpędu w 1930, kiedy to uzyskał mandat posła na Sejm RP z listy Centrolewu w okręgu nr 33 (Gniezno). Pełnił funkcję sekretarza klubu PSL „Piast”, a od 1931 klubu SL. Był posłem niezwykle aktywnym, często zabierając głos w sprawach polskiej wsi i rolnictwa, pogrążonego w kryzysie gospodarczym. Częstokroć stawał w obronie interesów chłopów i krytykował politykę rządu wobec wsi. Był zwolennikiem zjednoczenia stronnictw chłopskich, co ziściło się w 1931 wraz z powstaniem SL. W ramach działalności w partii M. ściśle współpracował z jej prezesem Wincentym Witosem i wspierał przyjęcie przez ugrupowanie wyraźnej linii antysanacyjnej.

Od 1935 był wiceprezesem NKW SL, w 1937 zaś wybrano go na p.o. prezesa NKW. W latach 1936–1939 pełnił funkcję prezesa Wielkopolskiego Towarzystwa Kółek Rolniczych. Od kwietnia 1937 do marca 1938 w zastępstwie Macieja Rataja przewodził SL. Kierował strajkiem chłopskim w sierpniu 1937, za co skazano go na cztery miesiące więzienia. Wydarzenia te wzmogły w nim i tak mocną już niechęć do sanacji.

W sierpniu 1939 M. objęty został mobilizacją do WP. Jego jednostka walczyła w Polsce południowej nim znalazła się na Węgrzech, gdzie została internowana. Już na początku listopada 1939 współpracownicy premiera gen. Władysława Sikorskiego uzyskali informację o miejscu pobytu M. i niedługo później sprowadzili go do Paryża. 11.12.1939 gen. W. Sikorski zaprosił M. do udziału w tworzeniu RN, organu doradczego prezydenta i rządu RP oraz namiastki parlamentu, a 21.12.1939 ludowiec otrzymał nominację na członka RN. Z powodu nieobecności prezesa RN Ignacego Jana → Paderewskiego faktycznie kierował działaniami Rady, sprawnie organizując jej prace. Z racji czuwania nad całokształtem funkcjonowania RN M. nie wszedł w skład

żadnej z jej komisji. We Francji zaangażował się również w działalność KZ SL, odgrywając w nim kluczową rolę.

Na posiedzeniu RN 5.03.1940 powiedział, zakreślając plany działania Rady, że „praca w zjednoczeniu narodowym, zwłaszcza w momencie, gdy jedynym celem naszym jest odzyskanie niepodległości – to nie wyrzeczenie się własnych poglądów, idei, ale umiejętność podporządkowania rzeczy – nawet bardzo drogiej – sprawom jeszcze droższym”. M. zabiegał o to, by pracom w RN nadać wysokie znaczenie, reprezentując pogląd o parlamencie jako najważniejszej instytucji państwowej, a RN uważając za jego namiastkę. Wiceprzewodniczący RN – jak i pozostali ludowcy w Radzie – od początku wyrażał pełne poparcie dla polityki wewnętrznej i zagranicznej rządu gen. W. Sikorskiego. Podzielał także antysanacyjny kurs tegoż, a zwalczanie wpływów sanacji stało się podstawowym celem SL we Francji. M. domagał się znalezienia i ukarania winnych przegranej Polski we wrześniu 1939. Po agresji niemieckiej na Francję w maju 1940 RN, rząd oraz jego agendy zmuszone były do ewakuacji. W trzeciej dekadzie czerwca i w początkach lipca 1940 większość z członków RN (w tym M.) znalazła się w Wielkiej Brytanii.

Już w Londynie, w lipcu 1940, podczas poważnego kryzysu rządowego, SL udzieliło wsparcia premierowi gen. W. Sikorskiemu, w czym istotną rolę odegrał M. Od marca do maja 1941 wiceprzewodniczący RN towarzyszył premierowi w podróży do Kanady i USA, w trakcie której doszło m.in. do spotkania z prezydentem USA Franklinem Delano Rooseveltem, a także licznych uroczystości z udziałem miejscowej Polonii. M. oraz pozostali ludowcy w RN jednoznacznie poparli gen. W. Sikorskiego w staraniach o nawiązanie stosunków dyplomatycznych między Polską a ZSRR. Za układem z ZSRR najbardziej opowiadał się M., przekonując o konieczności jak najszybszego jego podpisania. Jednocześnie wyrażał wątpliwość czy uda się wynegocjować zapisy, które będą całkowicie odpowiadały polskim postulatom, m.in. jeśli chodzi o granicę wschodnią RP. Akceptacja treści i późniejsze zawarcie układu (30.07.1941) spowodowały kolejny kryzys polityczny – prezydent Władysław Raczkiewicz twierdził, że premier podpisał umowę z ambasadorem Iwanem Majskim bez porozumienia z nim, wobec czego musi podlegać ratyfikacji, a trzech ministrów (gen. Kazimierz Sosnkowski, August Zaleski i Marian Seyda) podało się do dymisji. 2.08.1941 M., goszcząc na posiedzeniu RM, apelował do prezydenta o akceptację woli rządu albo jego dymisję. 3.09.1941 prezydent rozwiązał I RN.

Kryzys rządu przyniósł również powołanie M. na stanowisko wicepremiera i ministra spraw wewnętrznych 3.09.1941. Ludowiec, pełniąc

jednocześnie funkcję przewodniczącego KSK, zajmował dominującą pozycję gdy chodzi o sprawy krajowe. SL – jako główne stronnictwo rządu – ściśle współpracowało z premierem W. Sikorskim, choć nie bez problemów. Na początku 1942 doszło między M., KZ SL, a gen. W. Sikorskim do konfliktu powstałego na tle obsady II RN. Protestowano przeciwko obecności w niej Jana Piłsudskiego, brata marszałka Józefa Piłsudskiego. Po dyskusjach, m.in. na forum RM, M. podał się do dymisji. Premier wobec zdecydowanego stanowiska SL ostatecznie zrezygnował z promowania Jana Piłsudskiego, a 6.02.1942 M. wycofał swoją dymisję. Z racji pełnienia funkcji rządowych, M. nie znalazł się w składzie II RN.

Po śmierci gen. W. Sikorskiego 4.07.1943 w katastrofie gibraltarskiej M. został premierem rządu RP, a dwóch innych ludowców objęło ważne resorty – Władysław → Banaczyk MSW, a Stanisław Kot MID. SL uzyskało silną pozycję w koalicji rządowej. W przemówieniu na forum RN 27.07.1943 M. ogłosił, iż będzie kontynuował dotychczasową linię polityczną gen. W. Sikorskiego, zapewniając m.in., że „zagadnienie polsko-sowieckie jest w obecnej chwili naczelnym zagadnieniem naszej polityki zagranicznej [...] Rząd dąży do trwałego porozumienia i współpracy ze Związkiem Sowieckim ale opartego na wzajemnym szacunku, na poszanowaniu wzajemnych praw i interesów”. Nowy premier mówił ponadto o chęci współpracy i porozumienia z USA, Wielką Brytanią i Francją oraz o dalszych działaniach na rzecz związku polsko-czechosłowackiego. Nie zabrakło odniesień do ustroju przysługiej Polski. „Dążymy do odbudowy Polski całej, wolnej, demokratycznej, praworządnej, opartej na etyce chrześcijańskiej, na poszanowaniu wolności i praw obywatelskich wszystkich wiernych Rzeczypospolitej obywateli, bez względu na różnice pochodzenia i stanu, narodowości, wyznania i rasy. Polski, dążącej do sprawiedliwości społecznej i postępu gospodarczego”, mówił M.

Nowy gabinet napotykał jednak znacznie większe trudności od poprzedniego rządu, szczególnie jeśli chodzi o sytuację międzynarodową. Krótko po ujawnieniu w kwietniu 1943 zbrodni katyńskiej ZSRR zerwał stosunki dyplomatyczne z rządem RP. M., uważając, iż wbrew ZSRR nie będzie możliwe utrzymanie władzy w kraju po zakończeniu wojny, dążył do znalezienia *modus vivendi* ze wschodnim mocarstwem i ponownego nawiązania stosunków dyplomatycznych. W połowie listopada 1943, przed konferencją teherańską, wystosował memorandum do rządów USA i Wielkiej Brytanii. Znalazły się w nim prośba o wsparcie w zakresie wznowienia stosunków polsko-sowieckich oraz sprzeciw wobec uznania Prus Wschodnich, a także Gdańska i Górnego Śląska jako formy rekompensaty za stratę Kresów Wschodnich.

Konferencja w Teheranie przyniosła jednak inne ustalenia, bowiem granica wschodnia Polski miała przebiegać na linii Curzona, co dla M. i rządu RP było wówczas nie do przyjęcia. Sytuację M. i rządu pogarszał fakt, iż nie mieli oni wiedzy na temat ustaleń poczynionych przez Wielką Trójkę w Teheranie.

Wkroczenie Armii Czerwonej na terytorium RP na początku stycznia 1944 oraz naciski premiera Wielkiej Brytanii Winstona Churchilla (będącego zwolennikiem linii Curzona), aby unormować stosunki z ZSRR sprawiły, iż w lutym 1944 M. przedstawił stronie brytyjskiej propozycję odłożenia dyskusji na temat polskich granic wschodnich na okres powojenny, z wytyczeniem jednocześnie linii demarkacyjnej na wschód od Wilna i Lwowa. Nie spotkało się to z poparciem W. Churchilla, z drugiej strony dyskusje na temat rewizji granicy wschodniej były odrzucane przez czynniki krajowe oraz licznych przedstawicieli polskiej sceny politycznej w Londynie. Nic nie wniosła również wizyta M. u prezydenta USA F. D. Roosevelta w czerwcu 1944. Tymczasem strona sowiecka domagała się akceptacji przez rząd RP linii Curzona. W kraju zaś trwała akcja „Burza”, z którą M. wiązał ogromne nadzieje, licząc, że wysiłek zbrojny AK będzie ważnym atutem w rozmowach z Józefem Stalinem i W. Churchillem.

Sytuacja polskiego rządu uległa gwałtownemu pogorszeniu wraz z powstaniem PKWN 21.07.1944. Kilka dni później PKWN podpisał tajne porozumienie z ZSRR, wedle którego polska granica wschodnia miała przebiegać na linii Curzona. M. – naciskany przez dyplomację brytyjską i amerykańską do przyjęcia wszelkich żądań terytorialnych strony sowieckiej – od 30.07.1944 prowadził w Moskwie rozmowy z J. Stalinem oraz delegacją PKWN, nie przyniosły one jednak przełomu. W trakcie dyskusji zabiegał o uzyskanie pomocy dla powstania warszawskiego. Po powrocie do Londynu w memorandum w sprawie wznowienia stosunków polsko-sowieckich zaproponował rozważenie powołania rządu, w którym miałyby się znaleźć PPR oraz SL, SP, PPS i SN. Problem granicy wschodniej odkładał M. do momentu całkowitego wyzwolenia Polski. Takie ujęcie zagadnień spotkało się ze zdecydowaną krytyką działaczy SN i PPS. M. zmagał się również z opozycją w łonie samego SL. Ostatecznie PKWN odrzucił propozycję M.

Kolejna tura rozmów M. z Sowietami odbyła się w październiku 1944, już po kapitulacji powstania warszawskiego. Premier rządu RP zgadzał się na linię Curzona, lecz jako linię demarkacyjną, a nie ostateczną granicę. Strona sowiecka oraz brytyjska (w osobach W. Churchilla oraz Anthony'ego Edena) twardo naciskały na akceptację linii Curzona jako wschodniej granicy RP. J. Stalin i PKWN gotowi byli zapewnić M. najwyżej 1/4 miejsc w rządzie

polskim. Większość stronnictw tworzących rząd RP, także prezydent i koła wojskowe nie godziły się na ustępstwa terytorialne względem ZSRR. W tej sytuacji 24.11.1944 M. złożył dymisję i przeszedł do opozycji.

M. poparł ustalenia konferencji jałtańskiej w lutym 1945. W czerwcu tego roku, po rozmowach podczas konferencji w Moskwie, wszedł w skład TRJN, zostając drugim wicepremierem oraz ministrem reform rolnych. Ludowcy nie uzyskali jednak przewidywanego wpływu we władzach państwowych. Po powrocie do Polski M. był owacyjnie witany w wielu miejscach w kraju, co było dowodem poparcia ludności dla niego, a także dla nurtu niepodległościowego. M. liczył, że powstanie TRJN uspokoi sytuację w Polsce oraz przyczyni się do wzmocnienia kraju na arenie międzynarodowej. Wierzył w dotrzymanie postanowień jałtańskich oraz konferencji moskiewskiej, deklarował jednocześnie współpracę ze wszystkimi partiami w rządzie.

W kraju przystąpił do intensywnej pracy na rzecz rozwoju SL (od sierpnia 1945 PSL). W lipcu 1945 stanął na czele wielkopolskich struktur ugrupowania oraz został I wiceprezesem Tymczasowego Prezydium NKW SL i faktycznym kierownikiem partii, ze względu na podeszły wiek i chorobę dotychczasowego prezesa W. Witosa. M. wszedł również do składu KRN. Do kluczowych zadań PSL zaliczył umacnianie „współpracy i sojuszu z ZSRR na zasadach wolności, suwerenności i niezawisłości państwa polskiego”. W sierpniu 1945 M. wziął udział – wraz z członkami TRJN – w konferencji poczdamskiej, gdzie starał się o przyznanie ziem zachodnich Polsce.

Podczas Kongresu PSL w styczniu 1946 M. został wybranym prezesem PSL. Podczas obrad wzywał do przestrzegania ustaleń konferencji moskiewskiej z czerwca 1945. Za najbardziej istotną sprawę uznał szybkie przeprowadzenie wolnych wyborów do Sejmu. Opowiadał się za pełnym udziałem chłopów w życiu politycznym i państwem opartym na tej właśnie warstwie społecznej. Popierał ustrój rolny bazujący na gospodarstwach indywidualnych, wspartych ośrodkami kultury rolnej. Program zaś przyjęty przez PSL na kongresie był demokratyczny, opowiedziano się za Polską jako państwem rządów parlamentarnych. W lutym 1946 M. uczestniczył w rozmowach z przedstawicielami PPS i PPR. Komuniści postulowali dla PSL jedynie 20% mandatów w przyszłym Sejmie Ustawodawczym, na co M. zażądał 75% dla swojego ugrupowania i jego sojuszników.

W nadchodzącym referendum ludowym, które M. widział jako próbę sił między PSL a komunistami, RNacz. PSL wzywała zwolenników partii do głosowania „nie, tak, tak”, czyli przeciw likwidacji Senatu, za reformą rolną oraz nacjonalizacją przemysłu, a także za oparciem zachodniej granicy Polski

na Odrze i Nysie Łużyckiej. Wyniki głosowania z 30.06.1946, wskazujące na zwycięstwo Bloku Stronnictw Demokratycznych nad PSL stosunkiem 68% do 32% zostały sfałszowane, a zarzuty PSL o nieważność głosowania – odrzucone. Po referendum nasiliły się prześladowania PSL, dokonywano aresztowań działaczy, ich zastraszania, pozbywano się członków PSL ze stanowisk państwowych, a także wzmocniono cenzurę.

W lipcu oraz sierpniu 1946 odbyły się dalsze rozmowy między Blokiem a PSL w celu uzyskania porozumienia. Nie przyniosły one konkretnych rezultatów, tym bardziej, że PPR proponując 25% mandatów w przyszłym Sejmie dla PSL, żądała usunięcia M. z funkcji prezesa partii, co było nie do przyjęcia dla ludowców. W kolejnych dyskusjach M. zażądał ok. 40% mandatów i zgody na wystawienie własnych list wyborczych, na co nie przystano. Prezes PSL starał się odbudować SP oraz pozyskać PPS. Takie rozwiązanie pozwoliłoby na uzyskanie większości w Sejmie. Ostatecznie RNacz. PSL na początku października 1946 zdecydowała, że partia przystąpi do wyborów samodzielnie.

Program wyborczy PSL zakładał przede wszystkim jak najszybsze ukończenie reformy rolnej, a jeśli chodzi o przemysł, postulował zdefiniowanie praw i obowiązków przemysłu zarówno państwowego, uspołecznionego, jak i prywatnego. Nadto, opowiedziano się za przekazaniem części przedsiębiorstw państwowych, którymi państwo nie musiało zarządzać, w ręce ruchu spółdzielczego oraz samorządów. PSL prowadziło kampanię wyborczą w warunkach terroru ze strony aparatu bezpieczeństwa, a o jej skali może świadczyć fakt aresztowania prawie 100 tys. działaczy partii w trakcie trwania kampanii. W wielu okręgach unieważniono listy PSL.

Wybory do Sejmu Ustawodawczego 19.01.1947 zostały sfałszowane, a PSL otrzymało jedynie 28 mandatów (wśród posłów znalazł się M., przewodnicząc Klubowi Poselskiemu PSL), co w żaden sposób nie odzwierciedlało rzeczywistego poparcia dla partii. M. dopominał się o ponowne przeprowadzenie wyborów z udziałem obserwatorów międzynarodowych. Nie odniosły skutku protesty wyborcze złożone przez PSL. Niedługo po wyborach w partii uaktywniła się frakcja przeciwna M., na czele z Józefem Niecką i Czesławem Wycechem. Jej działania przeciwko prezesowi nie przyniosły sukcesu, a grupa została zmuszona do opuszczenia PSL.

M., mimo świadomości, że możliwości jego oddziaływania na krajową scenę polityczną stały się bardzo słabe, pragnął nadal prowadzić walkę z obozem komunistycznym na rzecz demokracji. Zarówno jego, jak i PSL niezwykle mocno atakowano, pojawiły się nawet oskarżenia M. o zdradę

narodową. Przeczuwając zagrożenie życia, z pomocą ambasady amerykańskiej w nocy z 20 na 21.10.1947 potajemnie opuścił on Polskę.

Po ucieczce najpierw przybył do Londynu, skąd niedługo potem wyemigrował do USA. Od momentu ponownego znalezienia się na emigracji aż do końca życia M. – pozostając zdecydowanym antykomunistą i zwolennikiem jak najściślejszej współpracy z USA – na wielu polach prowadził walkę przeciwko reżimowi komunistycznemu. W tym celu od razu podjął działalność polityczną, co było o tyle łatwiejsze, że poza granicami Polski pozostało wielu członków PSL. Pierwsze lata ponownego pobytu M. na emigracji upłynęły mu na intensywnej pracy partyjnej, co zaowocowało rozwojem organizacyjnym PSL i powstaniem licznych jego kół, m.in. w Wielkiej Brytanii, USA, Francji, Belgii. Udało się w ten sposób skupić wokół partii kilkutysięczną grupę działaczy, która stała się aktywna na emigracyjnej scenie politycznej. Sukcesem M. było podpisanie umowy o współpracy PSL z Kongresem Polonii Amerykańskiej, co dało ugrupowaniu narzędzia do prowadzenia działalności propagandowej na rzecz Polski.

W 1948 kierownictwo PPS podjęło rozmowy z PSL w celu zjednoczenia polskiego obozu demokratycznego. Po zapewnieniu, że M. negatywnie odnosi się do postanowień jałtańskich oraz popiera prawa Polski do granic gwarantowanych traktatem ryskim przystąpiono do dalszych negocjacji trwających kilka miesięcy. 15.11.1948 przedstawiciele PSL (w tym M.), PPS i SP podpisali deklarację PSD, w której wskazano, że zasadniczym celem stronnictw jest odzyskanie pełnej niepodległości przez Polskę i wprowadzenie w niej „rzetelnej demokracji”. PSD szybko się rozpadło (istniało niecały rok), a M. powrócił do swoich poprzednich poglądów, wyrażając poparcie dla Jałty, a także opowiadając się przeciwko legalizmowi. Pozostał w opozycji wobec „polskiego Londynu”, będąc przekonany o konieczności kontynuacji walki o wolność Polski w oparciu o USA. Na początku lat pięćdziesiątych XX w. nie zgodził się na propozycję socjalistów dotyczącą wejścia PSL do Rady Politycznej. W 1951 M. wraz z prezesem ZG SP Karolem Popielem powołał do życia PNKD.

We wrześniu 1954 część działaczy NKW PSL, m.in. Stanisław Bańczyk, Władysław → Zaremba, zarzuciła M. liczne zaniedbania w pełnieniu obowiązków prezesa PSL, dyktatorskie metody zarządzania oraz „traktowanie stronnictwa jako własnego folwarku”. Zmuszony okolicznościami (bez zgody NKW nie uzyskałby poparcia dla swojej kandydatury na prezesa MUCH) M. 22.09.1954 ustąpił z funkcji prezesa PSL, a kierownictwo ugrupowania przejęli opozycyjnie do niego nastawieni działacze. Tymczasem masę

partyjne, szczególnie z ośrodków w państwach europejskich, a także ważni politycy emigracyjnego PSL w osobach S. Kota czy Franciszka → Wilka udzielili M. wsparcia, co skutkowało jego powrotem na stanowisko prezesa PSL 11.10.1954. Przeciwnicy byłego premiera stworzyli w kolejnych latach kilka konkurencyjnych wobec „mikołajczykowskiego PSL” bytów politycznych, jednakże rezultaty ich działań były bardzo ograniczone. M. zachował stanowisko prezesa PSL aż do swojej śmierci. W drugiej połowie lat pięćdziesiątych i w latach sześćdziesiątych XX w. nadal intensywnie działał w ramach partii, brał udział w licznych zjazdach i konferencjach PSL. Nie miał nadziei na liberalizację systemu komunistycznego w PRL, a zmiany związane z dojściem do władzy Władysława Gomułki uważał za pozorne. Pozostał zwolennikiem twardego kursu wobec reżimu, co często deklarował w audycjach radiowych na falach BBC i RWE. Do końca życia M. był inwigilowany przez aparat bezpieczeństwa PRL.

Zm. 13.12.1966 w Waszyngtonie. Został pochowany na cmentarzu Mount Olivet. W 2000 jego prochy przeniesiono na Cmentarz Zasłużonych Wielkopolan w Poznaniu. Żonaty z Cecylią z d. Ignasiak (1900–1951), z którą miał syna Mariana (1926–2003).

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 1–4; *Opozycja parlamentarna w Krajowej Radzie Narodowej i Sejmie Ustawodawczym 1945–1947*, wybór, wstęp i oprac. R. Turkowski, Warszawa 1997, wg indeksu; *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórnjak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. I–VIII, Kraków 1994–2008, wg indeksu; *Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów*, red. S. Stanisławska, Warszawa 1965, wg indeksu; *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa*, wstęp J. Gmitruk, wybór dokumentów W. Bagiński, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, oprac. W. Bagiński i in., t. I–III, Warszawa 2010, wg indeksu; R. Buczek, *Na przełomie dziejów. Polskie Stronnictwo Ludowe w latach 1945–1947*, Toronto 1983, wg indeksu; R. Buczek, *Stanisław Mikołajczyk*, t. I–II, Toronto 1996; R. Buczek, *Stronnictwo Ludowe w latach 1939–1945. Organizacja i polityka*, Londyn 1978, wg indeksu; A. Dobieszewski, Z. Hemmerling, *Ruch ludowy w Wielkopolsce 1945–1949*, Warszawa 1971, wg indeksu; E. Duraczyński, *Rząd polski na uchodźstwie 1939–1945*, Warszawa 1993, wg indeksu; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; M. Dymarski, *Stosunki wewnętrzne wśród polskiego wychodźstwa politycznego i wojskowego we Francji i w Wielkiej Brytanii 1939–1945*, Wrocław 1999, wg indeksu; D. Górecki, *Polskie naczelne władze państwowe na uchodźstwie w latach 1939–1990*, Warszawa 2002, wg indeksu; Z. Hemmerling, *Ruch ludowy w Wielkopolsce w latach 1919–1939*, Warszawa 1971, wg indeksu; M. Hułas, *Goście czy intruzi?*

Rząd polski na uchodźstwie wrzesień 1939–lipiec 1943, Warszawa 1996, wg indeksu; P. Majewski, *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919–1939. Słownik biograficzny*, red. G. Mazur, t. IV, Warszawa 2009, s. 167–169; „Nie traćcie wiary w lepszą przyszłość”. *Myśl i działalność polityczna Stanisława Mikołajczyka*, red. J. Gmitruk, Warszawa 2007, wg indeksu; A. Pachowicz, *Komitet Ministrów dla Spraw Kraju 1939–1945*, Warszawa 2010, wg indeksu; A. Paczkowski, *Stanisław Mikołajczyk czyli klęska realisty*, Warszawa 1991; K. Przybysz, *W konspiracji. Polski ruch ludowy 1939–1945*, Warszawa 2010, wg indeksu; *Słownik Biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2005, s. 837–839; K. Tarka, *Emigracyjna dyplomacja. Polityka zagraniczna rządu RP na uchodźstwie 1945–1990*, Warszawa 2003, wg indeksu; R. Turkowski, *Parlamentaryzm polski na uchodźstwie 1945–1972 w okresie rozbitcia emigracji politycznej w Londynie*, Warszawa 2001, wg indeksu; R. Turkowski, *Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji 1945–1949*, Warszawa 1992, wg indeksu; A. Wojtas, *Działalność polityczna ludowców w okresie II wojny światowej*, cz. 1, Warszawa 1979, wg indeksu; S. Zbierski, *Wielkopolski Związek Młodzieży Wiejskiej*, Warszawa 1987, wg indeksu; Stanisław Mikołajczyk, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXI, Wrocław-Warszawa-Kraków 1976, s. 152–154; R. Turkowski, *Ludowcy polscy na emigracji (1947–1968)*, w: *Polski ruch ludowy na emigracji (1944–1954). Dokumenty i materiały*, oprac. R. Turkowski, cz. I, Kielce 2005, s. 27–86; R. Turkowski, *Ludowcy w Radzie Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej na emigracji (1939–1945)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 2002, t. 32, s. 111–159; R. Witalec, *Porozumienie Stronnictw Demokratycznych 1948–1950 – próba konsolidacji polskiej emigracji politycznej*, „Studia Historyczne” 2018, z. 2, s. 53–76; H. Cimek, *Elity Polskiego Stronnictwa Ludowego (sierpień 1945 r. – październik 1947 r.)*, „Zeszyty Wiejskie” 2015, t. 21, s. 101–111.

Kamil Świdorski

Zygmunt Nowakowski

(1891–1963)

pisarz, aktor i reżyser teatralny,
doktor filozofii UJ,
członek I RN (21.12.1939–3.09.1941),
powołany w skład III i IV RN

Ur. 22.01.1891 w Krakowie, syn urzędnika Błażeja Tempki i Heleny z Nowakowskich – pochodzącej ze Lwowa nauczycielki szkół wydziałowych (jednej z pierwszych kobiet studiujących na UJ, jej nazwisko panieńskie N. przyjął jako pseudonim artystyczny). Bracia: Władysław (1889–1942), adwokat, polityk SP – poseł na Sejm, związany z Chorzowem, zginął w Auschwitz; Tadeusz (1885–1974), więzień Sachsenhausen, prof. UJ i Akademii Medycznej w Krakowie, lekarz hematolog i balneolog oraz Marian (zm. 1920), lekarz, zm. w miejscowości Tajga, gubernia tomska, w Rosji.

Studiując na UJ polonistykę i germanistykę, równolegle pobierał nauki w szkole dramatycznej. W 1911 Ludwik Solski zatrudnił go w Teatrze Słowackiego. W 1914 wstąpił do Legionów Polskich – służył w DW NKN, publikując w wydawanej przez niego prasie. Z tamtego okresu wywodziły się związki N. z Marianem Kukielem i Władysławem Sikorskim. Pierwsza powieść – *Wymarsz* – drukowana w odcinkach na łamach „Czasu”, ukazała się nakładem wydawnictwa NKN (Kraków 1917, wznowienie Kraków 1938). Po powrocie z wojny rozpoczął błyskawiczną karierę aktorską – m.in. role: Poety w *Weselu*, Konrada w *Wyzwoleniu* i *Dziadach*, Hrabiego w *Nie-Boskiej komedii*, Don Ferdynanda w *Księżu Niezłomnym*. W 1924 wystawiona została pierwsza sztuka autorstwa N. – *Tajemniczy Pan*, a w 1926 komedia *Puchar wędrowny*. Opracował w tym czasie dla BN edycje *Pana Damazego* Józefa Franciszka Blizińskiego i *Grube ryby* Michała Bałuckiego oraz wydał

swą pracę doktorską pt. *Józef Narzymski i komedia społeczna* (promotor – Ignacy Chrzanowski).

Zarzucił rysującą się karierę naukową i w latach 1926–1929 był aktorem, reżyserem i dyrektorem Teatru im. Juliusza Słowackiego w Krakowie. W tym czasie miała miejsce prapremiera *Akropolis* Stanisława Wyspiańskiego, a inscenizacje *Krakowiaków i górali* oraz *Turandot* w reżyserii N. zostały uznane za wybitne osiągnięcia artystyczne. Od 1930 jako sztandarowy felietonista „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” cieszył się wielką popularnością czytelników, zyskując sławę jednego z klasyków gatunku, stawiany na równi np. z Antonim Słonimskim. Opublikował dziewięć zbiorów felietonów: *Geografia serdeczna* (Warszawa 1931), *Kucharz doskonały* (Warszawa 1932), *Książka zażaleń* (Warszawa 1933), *Dzwonek niedzielny* (Warszawa 1934), *Stawiam bańki!...* (Warszawa 1936), *Lajkonik* (Lwów 1938), *Z mojej pralni* (Warszawa 1938), w tym reportaże z podróży do Niemiec i ZSRR (*Niemcy à la minute...*, Warszawa 1933; *W pogoni za formą. Wrażenia z pobytu w Moskwie*, Warszawa 1934).

Autor bestselerowych powieści: *Przylądek dobrej nadziei* (Warszawa 1931), jego kontynuacja *Rubikon* (Warszawa 1935), *Start Edmunda Sulimy* (Warszawa 1932, 1935 – literacka nagroda Miasta Krakowa), eksperymentalna *political fiction* pt. *Błękitna kotwica* (Warszawa 1939) oraz nowel i zbiorów opowiadań dla młodzieży (np. *Puchar Krakowa*, Warszawa 1933 – wiele wydań i lektura szkolna).

Największą sławę przyniosło N. widowisko legionowe *Gałęzka rozmarynu* (1937) – grane na wszystkich ważniejszych polskich scenach – choć wobec rządów sanacji pozostał sceptyczny i borykał się z problemami z cenzurą. Został również laureatem Złotego Wawrzynu Polskiej Akademii Literatury, lecz honorowo odmówił przyjęcia wyróżnienia w związku z fałszywym oskarżeniem o plagiat dotyczący *Gałęzki rozmarynu*. Na uwagę zasługiwała jego działalność społeczna – wiceprezes Klubu Sportowego Cracovia, okresowo prezes krakowskiego oddziału Związku Artystów Scen Polskich oraz założyciel i kierownik Towarzystwa Opieki nad Zwierzętami – prekursor obrony praw zwierząt w Polsce (m.in. *Serce i bat. Przeznaczona dla młodzieży pogawędka na temat opieki nad zwierzętami*, Lwów 1935). Lektor i sprawozdawca Polskiego Radia – od początku jego istnienia (1926), m.in. podczas pogrzebu marszałka Józefa Piłsudskiego – z najważniejszego stanowiska w katedrze na Wawelu. Jedną z najpopularniejszych postaci Krakowa lat trzydziestych XX w.

Rodzinne miasto opuścił 3.09.1939, jako zmobilizowany podporucznik rezerwy (bez przydziału). Przedostał się najpierw do Lwowa, by stamtąd

przez zieloną granicę przejść na Węgry i dalej – do Francji. Objął tam – formalnie, jako osoba łatwiejsza do zaakceptowania przez nowy rząd – redakcję „Wiadomości Polskich Politycznych i Literackich” redagowanych przez Mieczysława Grydzewskiego i będących wychodźczą kontynuacją tygodnika „Wiadomości Literackie”. W początku 1940 udał się w cztero-miesięczną podróż do Stanów Zjednoczonych i Kanady, gdzie z ramienia RN mobilizował opinię na rzecz sprawy polskiej. Po klęsce Francji – przez Hiszpanię i Portugalię przedarł się do Wielkiej Brytanii, gdzie kontynuował z M. Grydzewskim wydawanie „Wiadomości Polskich”. Aktywny społecznie i literacko ogłosił w „Dzienniku Żołnierza” w Szkocji dwa odcinkowe utwory beletrystyczne – *Riksza warszawski* i *Krucjata dziecięca* (1942, 1943), wystawił sztukę *Ty pójdziesz górą* (1942, zaginiona), napisał bajkę dla młodzieży *Pędziwiatr* (Duns 1945).

Zasiadał w zarządzie Światowego Związku Polaków z Zagranicy – „Światpolu”, a także w jego Doradczej Komisji Wydawniczej (obok Lidii Ciołkoszowej – przewodniczącej, i Bolesława Wierzbiańskiego). Publikował w wydawanym przez tę instytucję „Biuletynie Prasowym” oraz w „Serwisie dla młodzieży. Polska Agencja Prasowa Światpol”. Wraz z M. Grydzewskim był doradcą literackim w firmie M. I. Kolin – edytora „Wiadomości”. Znów przemawiał do kraju przez radio. Autor doniosłych i przełomowych wystąpień publicystycznych, m.in.: krytycznej reakcji na porozumienie Sikorski-Majski (*Kiwerowa górką*, „Wiadomości Polskie” z 10.08.1941), pierwszej reakcji na odkrycie katyńskich grobów (*Castrum doloris*, „Wiadomości Polskie” z 2.05.1943). Także jego właśnie artykuł – w obronie całości granic Rzeczypospolitej (*O drugie „Nie!”*, „Wiadomości Polskie” z 6.02.1944) – spowodował w 1944 ostateczne uniemożliwienie dalszego wydawania „Wiadomości Polskich” przez Brytyjczyków (oficjalnie cofnięto przydział papieru). Wybór prozy politycznej z lat wojny wydał w 1949 w Brukseli pt. *Z księgi zażaleń pielgrzymstwa polskiego*. Krytyczna postawa N. wobec polityki rządów W. Sikorskiego i Stanisława → Mikołajczyka uniemożliwiła mu wyjazd w charakterze reportera wojennego do ZSRR, na Bliski Wschód, do jednostek 2. Korpusu Polskiego we Włoszech, 1. DP we Francji, czy zaokrętowania na którejś z jednostek Polskiej Marynarki Wojennej – o co intensywnie zabiegał.

Dwa ważne artykuły na łamach swego tygodnika poświęcił również aktywności w I RN. 21.12.1940 prezydent Władysław Raczkiewicz mianował go jej członkiem, jako bezpartyjnego przedstawiciela środowisk twórczych. W liście do przewodniczącego Ignacego Jana → Paderewskiego publicysta podał wówczas swe *credo*: „Politykiem nie jestem i do żadnego stronnictwa

nie należę, do Rady zaś zostałem desygnowany, tak sobie wyobrażam, raczej jako nie najwybitniejszy wprawdzie, ale przebywający na emigracji przedstawiciel literatury i kultury. [...] Niech żyje wolna, niepodległa, ludowa, potężna Polska”. W związku z wyjazdem za ocean uczestniczył zapewne tylko w jednym posiedzeniu w okresie paryskim – ok. 10.06.1941, kiedy to Rada „musiała wysłuchać długiego wykładu o pomyślnie rozwijającej się sytuacji na froncie” (*Błogosławieni cisi*).

Po latach i po wyjeździe do PRL Stanisław → Mackiewicz wyzołśliwiał się: „Dr Zygmunt Nowakowski był jednocześnie i felietonistą znakomitym, i byłem aktorem, i świetnym wypowiedaczem odczytów. Kilka razy wypowiedział na Radzie Narodowej coś w rodzaju felietonu, ozdobionego kalamburami, gramii słów, aktualiami”. Bliższy prawdy pozostawał zapewne M. Grydzewski, pisząc 16.03.1941 w liście do Jana Lechonia: „To człowiek o prawdziwej odwadze cywilnej i twardym karku. Kilka razy występował na Radzie Narodowej w sprawach bardzo niepopularnych”. N. swoje doświadczenia z prac w jej składzie podsumował w artykule pt. *W poszukiwaniu alibi. Fragmenty mowy przygodnej na pożegnalnej herbatce, wydanej dla b. członków b. Rady Narodowej przez b. wiceprzewodniczącego, prof. Władysława Folkierskiego*: „Należałem w tej radzie do gorszej szycoty, bo do radykalnych outsiderów, do dzikich, którzy pętali się luzem, przyczem ja zachowywałem się niekiedy jak »enfant terrible«, skandalizując Wysoką Radę interpelacjami wysoce nie na miejscu” („Wiadomości Polskie” z 28.09.1941).

Występował przeciw cenzurze i w obronie wydawania (lecz nie poglądów) czasopisma narodowców „Jestem Polakiem”, równocześnie dopytując obecnego ministra skarbu Henryka Strasburgera o wycofaną przez rząd emeryturę marszałkowej Aleksandry Piłsudskiej. Uzasadniał: „Dzieje się u nas cała masa spraw, z których tylko tarcia wydobywają się na światło. W jaki sposób to zrobić, kiedy 90% posiedzeń Rady Narodowej jest tajnych? Można to zrobić w prasie jedynie. Tymczasem prasa prześladowana jest w sposób bezmyślny i małostkowy”. Krytykował „chorobę przepaści żołnierza od oficera” oraz kolejne podziały – pomiędzy oficerami młodszymi i starszymi, rezerwy i zawodowymi.

Angażował się wreszcie w sprawę wychowania narodowego. Artykuł napisany na podstawie przemówienia dotyczącego zaniedbań w tej kwestii zajął prawie całą pierwszą kolumnę „Wiadomości Polskich”. Nawoływał: „Musimy myśleć o powrocie, musimy myśleć o tem, jacy wrócimy” (*Księgi kasowe pielgrzymstwa polskiego...*). W tej wielkiej stylem i gorąco oklaskiwanej wówczas przez S. Mackiewicza oracji nawiązał do „legendy” (w do-

myśle – J. Piłsudskiego), której „Wiadomości Polskie” wg N. nie lansują, lecz „nie ignorują faktu jej istnienia”. Wedle protokołów kolejnych posiedzeń odnieśli się do tego „fragmentu mowy” kolejno: Herman → Lieberman, Władysław → Banaczyk, Adam → Ciołkosz i Stanisław → Józwiak. Z wyjątkiem ostatniego – krytycznie.

Adam → Pragier zapamiętał, że N. poruszał także sprawę zesłania piłsudczyków na wyspę Rothesay (*Nowakowski – pisarz polityczny*). Radny i publicysta kontynuował gazetową rekapitulację *W poszukiwaniu alibi...*: „Niezrażony, postawiłem kiedy indziej również retoryczne pytanie, czy rząd poczynił wszystko co było w jego mocy, by uchronić przed uwięzieniem byłego a wieloletniego ministra spraw zagranicznych, który w danej chwili przebywał na terenie Rumunii. Tego pytania przez długi czas nie chciano mi wybaczyć”. Innym razem, „gdy w tejże Radzie występowałem przeciwko tworzeniu pewnych zupełnie urojonych ministerstw i przeciwko personaliom innych tek, prywatnie członkowie Rady przyznawali mi słuszność, ale oficjalnie nie poparł mnie nikt, ponieważ taka właśnie obsada pewnych tek była wynikiem układu »wielkich stronnictw«. [...] Interpelacji nie chciał mi nikt podpisać”.

W efekcie – „Wulkan zapału stygnął we mnie, aż wygasł całkowicie i nawet przestał dymić. [...] W końcu zacząłem świecić gorsząca nieobecnością”, wręcz „w pewnej mierze bojkotować Radę [...], gdy doszedłem do wniosku, że organizacja jej na podstawie wychodzącej poza niewiolinowy klucz partyjny jest fizyczną niemożliwością”. Zrozumiał, że Rada „sama, z własnej woli, ograniczyła się do pozorów, do powierzchni albo do gier pod powierzchnią stołu obrad, stroniąc od zagadnień w wielkim stylu. [...] Czy miała jakiś wschodni program? Nie! [...] Taki szerszy program wychodziłby zbyt daleko poza jej aspiracje” (*W poszukiwaniu alibi...*). Czas po temu był wielki – 12.07.1941 miało miejsce przemówienie gen. W. Sikorskiego dotyczące trwających rozmów polsko-sowieckich. Nie wziął udziału w dyskusji na ten temat, ale na podpisane 30.07.1941 porozumienie Sikorski-Majski zareagował już najsilniej.

Opisał w niepublikowanym za życia wspomnieniu uroczyste posiedzenie poświęcone traktatowi: „[...] generał Sikorski mówi o traktacie w sposób entuzjastyczny, entuzjazm zaś ten udziela się przeważającej liczbie członków Rady. Po referacie padają rzadkie pytania. Ostatnie z nich zadał – chyba mnie pamięć nie myli, zresztą można to stwierdzić w protokole, jak można zapytać i samego interpelanta – poseł Stanisław Józwiak. Poprosił on o wyjaśnienie, czy traktat oznacza powrót do granic ryskich. Odpowiedź (rekonstruuje ją

z pamięci) brzmiała bardzo a bardzo niewyraźnie. Generał odpowiedział mniej więcej słowami: »No, niezupełnie tak, panie pośle...«. Wkrótce potem wstał i posiedzenie skończono. Mrozem powiało po sali. (Dla ścisłości spytałem interpelanta, który streścił mi odpowiedź generała Sikorskiego w słowach: »Jako całość – tak, ale jeżeli w drodze korektury zabiorą nam jakieś bagienko, nie będziemy się bili«.) W każdym razie powiało po nas wielu mrozem” (*Scena w kaplicy*).

Rada została rozwiązana 3.09.1941: „Była od samego początku rodzajem uproszczonej, syntetycznej dekoracji, która osłaniać miała te właściwie z konieczności samodzierżawne kulisy i maszynię teatru wyobraźni, jakim jest nasze nieszczęsne życie na emigracji” (*W poszukiwaniu alibi...*). Do drugiego zgromadzenia – nie został już mianowany, a jego drogi z gen. W. Sikorskim i jego polityką rozeszły się definitywnie. Żle przyjął – po rozwiązaniu II RN 21.03.1945 – deklarację kilkunastu jej członków, zwolenników opcji jałtańskiej. Do jednego z sygnatariuszy dokumentu wystosował 8.04.1945 list: „Do WP Dra Jana Jaworskiego w Londynie. Odczekawszy 24 godzin, w ciągu których mogłem spodziewać się reakcji ze strony Pańskiej, pragnę dodać komentarz do faktu, że odmówiłem Panu podania ręki, wczoraj bowiem warunki (lokal, obecność Anglików itd.) nie sprzyjały żadnym wyjaśnieniom. Odmówiłem podania ręki, ponieważ jestem zdania, że dopuścił się Pan zdrady wobec Państwa Polskiego, podpisując zbrodniczą jak głupia deklarację 14 członków Rady Narodowej. Na tem kończę sprawę”.

Po wojnie zdecydował, co oczywiste, nie wracać do ukochanego Krakowa, za którym depresyjnie tęsknił – uczucie to znalazło odzwierciedlenie w jego twórczości. Kontynuował (teraz już tylko zewnętrzną) współpracę z reaktywowanymi przez M. Grydzewskiego w 1946 „Wiadomościami” (interesująca eseistyka związana zarówno z klasykami polskiej literatury, ale i ukazującymi się nowościami emigracyjnymi oraz krajowymi, czy sprawami polskimi we współczesnych książkach anglosaskich). Pisał także do innych czasopism – stałe, czwartkowe felietony do DPiDŻ (od 1950), jak i – tylko nieco mniej regularnie – do „Dziennika Polskiego” (Detroit) oraz „Nowego Świata” (Nowy Jork). Kiedy w 1949 prezydent August Zaleski powołał III RN – ponownie został jej członkiem.

Znowu też publikował wygłaszane przemówienia: „Od zbyt częstych występów na tym znakomitym forum powstrzymuje mnie głównie bojaźliwość, właściwa mej naturze, ale także są inne względy, które postaram się przytoczyć. [...] Jedną z przyczyn mej absencji jest także i to, że nie bardzo interesują mnie pewne sprawy, które bardzo interesują Wysoką Radę, na-

tomiast bardzo interesują mnie pewne sprawy, które nie bardzo interesują Wielce Szanownych i Walecznych mych przyjaciół z tej izby. Zabieram głos w związku z projektem utworzenia Skarbu Narodowego. Projekt ten uważam za słuszny w stu procentach i gotów jestem poświęcić mu moje pióro, a raczej moją maszynę, i moje słowo, a raczej mój język” (*Przemówienie Zygmunta Nowakowskiego na Radzie Narodowej 9 września*). Jednak powrót do praktycznego działania politycznego nie trwał długo – 28.06.1950 zrezygnował z „wszelkich wystąpień w charakterze członka Rady Narodowej i Komisji Głównej Skarbu Narodowego”. Znowu uległ namowom do służby publicznej i w następnym roku został powołany w skład IV RN.

W 1952 rozpoczął kooperację z RWE. Na falach rozgłośni w ciągu dekady zaprezentował setki gawęd, mówiąc o historii Polski (wybór wydany drukiem jako *Wieczory pod dębem* w opracowaniu L. Ciołkoszowej w 1966) oraz o dziejach jej kultury (mniej znane obecnie, ale równie popularne kiedyś, cykle *Literatura przez radio* oraz *Słowo polskie nasz chleb niepowседневni*). Ludwik Rubel ocenił ten kierunek twórczości: „Z historią za pan brat, chodzi pod pachą z postaciami historycznymi. Rozmawia z nimi, sprzecza się i prawuje. Pod tym względem jest znowu symbolem Krakowa, który tyle widział i tyle przeżył, że zatracił poczucie czasu”. Ukazał się również zbiór jego powojennych felietonów (*Lajkonik na wygnaniu. Felietonów sto i jeden* (1950–1962), Londyn 1963) i wznowienia powieści (*Przylądek dobrej nadziei*, Londyn 1957; *Start Edmunda Sulimy*, Londyn 1966). Pisał S. Mackiewicz o tej pierwszej, jeszcze w 1941: „Książka Nowakowskiego opowiada [...] o tych dobrych starych czasach, w których nie znano ani bolszewizmu, ani hitleryzmu, ani innych sposobów uszczęśliwiania ludzkości [...]” (*Stara znajoma*). N. odmówił ich druku w kraju.

Choć w liście do przyjaciółki w Krakowie napisał 10.10.1956: „Jestem zupełnie wytrącony z równowagi tymi nagłymi zmianami, które oby były trwałe. I ja zaczynam wierzyć, że się jeszcze zobaczymy w Polsce” – pozostał jedną z najwybitniejszych postaci powojennej emigracji niepodległościowej, pełniąc rolę „człowieka – instytucji” i symbolu postawy niezłomnej. Janusz Kowalewski określił go – w kontekście przemówienia wygłoszonego podczas wieczoru *Dlaczego nie wracamy* zorganizowanego 10.04.1956 przez ZPPnO, jako „seniora i wodza duchowego pisarzy i nie-pisarzy emigracyjnych”. Miarę jego popularności i znaczenia poświadczają również uroczyste jubileusze organizowane w 1955 i 1963, jak i echo zainicjowanej przez Mariana Hemara akcji „Oblęgorek”, mającej na celu zebranie funduszy dla schorowanego i tracącego wzrok „Emigrejtana” (takim określeniem bywał

nazywany). Laureat Nagrody DPiDŻ (1951), zdobywca trzeciego miejsca w plebiscycie czytelnicznym „Wiadomości” na „najulubieńszego pisarza” emigracji, od 1959 członek jury nagrody literackiej przyznawanej przez najważniejszy tygodnik na wygnaniu.

Za swą postawę zapłacił wysoką cenę – wymazania ze zbiorowej pamięci w kraju. Zm. 4.10.1963. Jego prochy w 1968 zostały – zgodnie z życzeniem wyrażonym w testamencie – bez rozgłosu (taki był warunek komunistycznych władz) przeniesione z londyńskiego cmentarza Fortune Green do Krakowa i spoczęły na cmentarzu Rakowickim. Stefania Kossowska – ostatni redaktor „Wiadomości” – podsumowała jedną ze stron emigracyjnego doświadczenia: „Byli wśród nas ludzie, którzy po prostu nie mogli fizycznie znieść izolacji od swego kraju. Taki był Zygmunt Nowakowski, taki był Adam Ciołkosz – oni aż do końca nie mogli sobie znaleźć w Anglii miejsca. Żyli tu jak na Marsie, ale byli twardzi, nie wrócili”.

Rodziny nigdy nie założył. Osobą najbliższą N. pozostawała Róża Celina Otowska (1882–1973), ziemianka, właścicielka dworu i majątku w Trzęsówce (pow. kolbuszowski, gmina Cmolas, Podkarpacie), gdzie w latach trzydziestych XX w. mieszkał w miesiącach letnich i stworzył najważniejsze książki. Z krakowską przyjaciółką intensywnie korespondował do końca swych dni. W późnej poczcie z 15.10.1962 wyznał: „Niekiedy wieczorem zaglądam do moich książek, które mam w komplecie, i zdarza się zawsze, że rozklejam się, że nawet, nawet popłakuję. Niepotrzebnie o tym piszę, ale przed kim się wywnętrzę, jeśli nie przed Tobą?! Moja kariera pisarska zaczęła się dopiero i przerwała ją wojna. Gdyby nie ta wojna, z pewnością napisałbym jeszcze wiele porządných rzeczy, których tu, w obecnych warunkach napisać nie potrafię”. Zbyt samokrytyczna to ocena. Z emigracyjnej fazy twórczości N. pozostaną żywe – przynajmniej – felietony radiowe i niemała część eseistyki literackiej, w której potrafił wyjść poza doraźną wrażliwość i przebrzmiałe spory.

* * *

BP POSK, Nowakowski, Zygmunt (1891–1963) [Spuścizna], 1255/Rkps; IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5., t. 1; M. Grydzewski, J. Lechoń, *Listy 1923–1956*, oprac. B. Dorosz, t. 1, Warszawa 2006, s. 98; J. Kowalewski, *Po co i dlaczego?*, w: *Dlaczego nie wracamy. Głos pisarzy polskich w Wolnym Świecie*. Stanisław Baliński, Marian Czuchnowski, Janusz Jasieńczyk, Józef Kisielewski, Janusz Kowalewski, Juliusz Mieroszewski, Herminia Naglerowa, Zygmunt Nowakowski, Tymon Terlecki, Kazimierz Wierzyński, Józef Wittlin, Londyn 1956, s. 3–5; *Listy Zygmunta Nowakowskiego do Róży Celiny Otowskiej z lat*

1953–1956, oprac. J. Dużyk, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1992, s. 181–257; *Listy Zygmunta Nowakowskiego do Róży Celiny Otowskiej z lat 1959–1963*, oprac. J. Dużyk, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 1994, s. 227–320; S. Mackiewicz, *Stara znajoma*, „Wiadomości Polskie” z 26 I 1941; Z. Nowakowski, *Błogosławieni cisi*, „Wiadomości Polskie” z 25 IV 1943; Z. Nowakowski, *Księgi kasowe pielgrzymstwa polskiego. Fragment mowy wygłoszonej na posiedzeniu Rady Narodowej dn. 1 kwietnia 1941 r.*, „Wiadomości Polskie” z 20 IV 1941; Z. Nowakowski, *Przemówienie Zygmunta Nowakowskiego na Radzie Narodowej 9 września*, „Lwów i Wilno” z 18 IX 1949; Z. Nowakowski, *Scena w kaplicy*, podał do druku P. Chojnacki, „Twórczość” 2022, nr 7/8, lipiec–sierpień, s. 140–145; Z. Nowakowski, *W poszukiwaniu alibi. Fragmenty mowy przygodnej na pożegnalnej herbatce, wydanej dla b. członków b. Rady Narodowej przez b. wiceprzewodniczącego, prof. Władysława Folkierskiego*, „Wiadomości Polskie” z 28 IX 1941; A. Pragier, *Nowakowski – pisarz polityczny*, „Wiadomości” z 8 XII 1963; L. Rubel, *Zygmunt Nowakowski. Jubileusz pracy pisarskiej i scenicznej*, „Orzeł Biały. Polska walcząca o wolność” z 22 I 1955; S. Kossowska, *Świadectwa. rozmawiał Mirosław Kowalski*, „Archiwum Emigracji. Studia. Szkice. Dokumenty” 2006, zeszyt 1–2, s. 276–281; S. Mackiewicz, *Zielone oczy*, Warszawa 1987, s. 29; P. Chojnacki, *Reemigrejtan. Kiedy Zygmunt Nowakowski wróci wreszcie do Krakowa?!*, Kraków 2019; *Emigrejtan. Zygmunt Nowakowski. Krakowianin na wygnaniu*, katalog wystawy, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2013; H. Markiewicz, *Zygmunt Nowakowski (pierwotnie Tempka)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIII, z. 97, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 304–308; K. Tarka, „*Wiadomości z kraju są coraz gorsze*”. IV Rada Narodowa RP o sytuacji w Polsce (1951–1953), w: *Depozyt Niepodległości. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie 1939–1991*, red. Z. Girzyński, P. Ziętara, Toruń 2018, s. 175–199; P. Chojnacki, *Bo ja jestem, psiakrew, popularny. Rzecz o Zygmuncie Nowakowskim*, „Dziennik Polski. Magazyn Piątek” z 10 XII 2021; P. Chojnacki, *Krytyka i historia. O „Scenie w kaplicy” Zygmunta Nowakowskiego*, „Twórczość” 2022, nr 7/8 (920/921), lipiec–sierpień, s. 134–139; P. Chojnacki, *Piszę o prozie, albo Mariana Hemara i Zygmunta Nowakowskiego portrety wzajemne*, „Teologia Polityczna Co Tydzień” z 6 IV 2021 (numer monograficzny w 120. rocznicę urodzin M. Hemara); P. Chojnacki, *Przyjazd przez Osmołodę, czyli Lwów w życiu i twórczości Zygmunta Nowakowskiego*, „Lwów i Kresy” 2021, nr 120, s. 18–28; P. Chojnacki, „*Wartość z gatunku rzeczy bezpowrotnych*”. *Zygmunt Nowakowski o polskiej stolicy*, „Biuletyn IPN” 2021, nr 9, s. 67–81; M. Lutomierski, *Dziennikarstwo jako misja. O emigracyjnej publicystyce Zygmunta Nowakowskiego*, „Archiwum Emigracji. Studia – Szkice – Dokumenty” 2011, z. 1–2, s. 256–265; P. Chojnacki, *Proza polityczna Zygmunta Nowakowskiego*, portal „Przystanek Historia”, https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/78034,O-prozie-politycznej-Zygmunta-Nowakowskiego.html?fbclid=IwAR3RHRl3PA2Q132xuUM2jwAhAUUPeuSI_mXOnEy500vBSRg38x1CyzaSzM_Y [dostęp: 27.06.2022].

Ignacy Jan Paderewski

(1861–1941)

pianista, kompozytor, premier i minister spraw
zagranicznych w II RP,
członek I RN (21.12.1939–29.06.1941)

Ur. 6.11.1861 w Kuryłówce na Podolu jako drugie dziecko Jana i jego pierwszej żony Polikseny z d. Nowickiej. Jego ojciec zm. w 1894 w Żytomierzu, a matka – gdy miał kilka miesięcy. Wychowywał go ojciec i siostra ojca. Ojciec ożenił się po raz drugi ok. 1867 z Anną z d. Tańkowską. Był administratorem majątków rodziny Iwanowskich w Kuryłówce. W 1863 aresztowany za pomoc powstańcom i osadzony w więzieniu na ponad rok. Następnie wyjechał i pracował jako administrator majątku rodziny Szaszkiewiczów w Sudyłkowie na Wołyniu. Ojciec dbał o wykształcenie P. (również muzyczne). Początkowo była to nauka domowa pod kierunkiem nauczycieli (m.in. Piotra Sowińskiego, Michała Babińskiego), a od 1872 w Instytucie Muzycznym w Warszawie. W tym czasie P. mieszkał u Kerntopfów, rodziny właścicieli fabryki fortepianów. Uczył się gry na instrumencie u Juliusza Janothy, Rudolfa Strobla, Jana Śliwińskiego i Pawła Schlözera), podstaw wiedzy o zasadach muzyki u Karola Studzińskiego, harmonii i kontrapunktu u Gustawa Roguskiego. W 1878, po uzyskaniu dyplomu, pozostał w instytucie jako nauczyciel gry na fortepianie. Próbował też być solistą i akompaniatorem przyjaciela, skrzypka Władysława Górskiego.

W latach 1882–1883 P. dwukrotnie wyjeżdżał do Berlina, aby doskonalić swój warsztat u znanego nauczyciela kompozycji Fryderyka Kiela i do Fryderyka Urbana – specjalisty w dziedzinie instrumentacji. W Berlinie poznał wielu wybitnych muzyków epoki, m.in. Eugenia d'Alberta, Antoniego Rubin-

steina, Pabla Sarasatego, Richarda Straussa, którzy wywarli na nim głębokie wrażenie. Napisał dla redakcji „Echa Muzycznego” dwie korespondencje, świadczące o jego zdolnościach literackich. Dzięki Maurycemu Moszkowskiemu kompozycje P. zostały wydane w znanej firmie Bote&Bock; odtąd była ona niemal jedynym wydawcą jego utworów. Wakacje spędzał w Zakopanem, gdzie zaprzyjaźnił się z Tytusem Chałubińskim. Dzięki wędrownikom z T. Chałubińskim, Janem Kleczyńskim i Bartkiem Obrochtą zaznajomił się z muzyką góralską. Za sprawą T. Chałubińskiego poznał tam w 1884 Helenę Modrzejewską, służącą mu radą i pomocą przez wiele lat. Z jej inicjatywy i przy jej udziale w październiku 1884 w sali hotelu Saskiego w Krakowie odbył się koncert P., z którego dochód umożliwił mu wyjazd do Wiednia i podjęcie studiów pianistycznych u Teodora Leszetyckiego.

Początek 1888 to moment decydujący w jego karierze; uważał on Wiedeń za miejsce debiutu. Wspominał w *Pamiętnikach* o koncercie-debiucie (listopad 1880), w którym udział wzięła Paulina Lucca. W marcu odbył się pierwszy recital P. w paryskiej Salle Erard. Po cyklu koncertów m.in. we Francji, Holandii i Niemczech w maju 1890 wyjechał do Londynu. Pierwszy koncert w St. James's Hall nie znalazł uznania u słuchaczy i krytyków. W listopadzie 1891 po raz pierwszy wystąpił w nowojorskiej Music Hall (obecnie Carnegie Halle). Do końca marca 1892 dał ponad 100 koncertów w Ameryce. Odtąd prawie corocznie tam koncertował, odnosząc również sukces finansowy. Koncertował także w egzotycznych miejscach: Afryce Południowej (1912), Australii i Nowej Zelandii oraz Tasmanii i Hawajach (1904, 1927), Kubie i Ameryce Południowej (1911, 1917). Podczas lata odpoczywał zwykle w swoich posiadłościach: w Polsce w Kąśni, w Szwajcarii w Riond Bosson koło Morges i w USA w Paso Robles (Kalifornia).

W czasie I wojny światowej angażował się w pomoc dla kraju. Wraz z Henrykiem Sienkiewiczem działał w Komitecie Generalnym Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce, powstałym w Vevey w styczniu 1915. W Ameryce, wśród tamtejszej Polonii, zbierał datki na rzecz ofiar wojny; w maju 1915 zorganizował *Polish Victim Relief Fund*. W Stanach Zjednoczonych zorganizował ponad 300 wieców i spotkań, połączonych z koncertami, wpływając na postawę Polonii amerykańskiej i sfer rządowych USA. W styczniu 1917 wręczył prezydentowi Stanów Zjednoczonych memoriał o Polsce i potrzebie jej odbudowy. Dzięki swoim kontaktom i zabiegom dyplomatycznym spowodował, że w noworocznym orędziu (8.01.1918) do Senatu prezydent Woodrow Wilson stwierdził m.in., że powinna odrodzić się zjednoczona, niepodległa i suwerenna Polska. Nadzwyczajny Zjazd Związku „Sokołów”

Polskich w kwietniu 1917 w Pittsburghu zaakceptował wysunięty przez niego postulat zorganizowania stutysięcznej „Kościuszkowej Armii” (na skutek obojętności rządu USA pomysł upadł). Ochotnicy z Polonii amerykańskiej weszli w skład, organizowanej od czerwca 1917, Armii Polskiej we Francji pod dowództwem gen. Józefa Hallera (tzw. Błękitna Armia). P. został członkiem powstałego w sierpniu 1917 KNP w Paryżu i jego delegatem na Stany Zjednoczone. W grudniu 1918 przybył do Anglii, gdzie brytyjski minister spraw zagranicznych Arthur Balfour namawiał go, aby powrócił do Polski i stanął na czele rządu (gabinet Jędrzeja Moraczewskiego pogrążony był w kryzysie). Przyjazd P. najpierw do Poznania przyczynił się do wybuchu powstania wielkopolskiego. Do Warszawy dotarł 2.01.1919; w stolicy jak i w całym kraju cieszył się ogromną popularnością. Jak zanotował w swoich *Pamiętnikach* Maciej Rataj: „P. Paderewski przyjechał do Polski witany jako mąż opatrnościowy, przyjmowany z entuzjazmem przechodzącym niekiedy w szal, w histerię”. 4.01.1919 spotkał się z Naczelnikiem Państwa Józefem Piłsudskim. 16.01–9.12.1919 P. piastował tekę premiera rządu RP oraz ministra spraw zagranicznych. Cieszył się poparciem ND i innych ugrupowań prawicowych, jednak jego rząd nie był zdominowany przez tę opcję. Kandydował w wyborach do Sejmu Ustawodawczego (26.01.1919) z list Narodowego Komitetu Wyborczego Stronnictw Demokratycznych. 20.02.1919 weszła w życie *Uchwała Sejmu o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa* (tzw. Mała Konstytucja). W lipcu 1919 powołano do życia policję państwową, którą wzorowano na sprawnej i profesjonalnej policji angielskiej; rozbudowywano administrację i siły zbrojne. P. kilkakrotnie wystąpił z inicjatywą w sprawie prac nad ustawą zasadniczą; jednak prac nie sfinalizowano. Razem z Romanem Dmowskim uczestniczył w konferencji pokojowej w Paryżu, gdzie obaj 28.06.1919 podpisali w imieniu państwa polskiego traktat pokojowy. Problemami polityki zagranicznej były ponadto: I powstanie śląskie w sierpniu 1919, spór polsko-czeski o Śląsk Cieszyński, konflikt z Ukraińcami o Galicję Wschodnią, problemy z Litwą dotyczące losów Wilna i Wileńszczyzny. W grudniu 1920 poprosił o zwolnienie z obowiązków delegata Polski przy Radzie Ambasadorów; do maja 1921 pozostał formalnie delegatem Polski do Ligi Narodów.

W listopadzie 1922 P. powrócił na estradę i podjął regularną działalność koncertową. Od końca 1930 wznowił cykle koncertów w Stanach Zjednoczonych (z krótką przerwą w styczniu 1934, spowodowaną śmiercią żony). W latach trzydziestych XX w. Mary Lawton spisywała jego wspomnienia,

obejmujące okres do wybuchu I wojny światowej, które ukazały się w Londynie w 1939, zatytułowane: *The Paderewski Memoirs*.

P. wziął aktywny udział w próbach zorganizowania zwartego frontu opozycji antysanacyjnej, mającego objąć wszystkie ugrupowania polityczne, poczynawszy od SL, a skończywszy na SN. Utrzymywał bezpośrednie lub bardzo bliskie kontakty, również przez swojego sekretarza Sylwina Strakacza, z emigrantami politycznymi, przede wszystkim z Wincentym Witosem. Jego willa w Morges stała się ośrodkiem ogniskowania się wpływów znacznej części opozycji antysanacyjnej. Tam właśnie 16–17.02.1936 nastąpiła próba określenia wspólnego stanowiska P., gen. Władysława Sikorskiego, gen. J. Hallera i W. Witosa wobec sytuacji politycznej w Polsce. P. nie był wprawdzie głównym inspiratorem działalności tzw. Front Morges, ale mu patronował i udzielał wszechstronnego poparcia. We wrześniu 1937, po strajku chłopskim, opublikował oświadczenie, w którym domagał się zaprzestania represji, powołania rządu zaufania narodowego i przeprowadzenia demokratycznych wyborów.

W 1939, wobec zagrożenia wojennego, korzystając ze swojej popularności, starał się pozyskać dla Polski poparcie polityków francuskich, amerykańskich i brytyjskich oraz zaktywizować Polonię amerykańską. Po agresji Niemiec i w jej konsekwencji również Związku Sowieckiego na Polskę oraz wyjazdu rządu RP z kraju, wspierał wysiłki polityków opozycyjnych dążące do przejęcia władzy. Z zadowoleniem przyjął informację o powstaniu rządu gen. W. Sikorskiego. Pomimo podeszłego wieku i choroby objął przewodnictwo, utworzonej w grudniu 1939 RN, jako organu doradczego Prezydenta RP na uchodźstwie. Na czele RN stał raczej formalnie; posiadał niekwestionowany autorytet. Podczas inauguracyjnego posiedzenia RN wygłosił mowę, w której na wstępie powiedział m.in.: „Panie Prezydencie Rzeczypospolitej, Panie Generale, Wysoka Rado! – Niech mi wolno będzie przede wszystkim złożyć korny hołd świętej pamięci obrońców Ojczyzny, którzy padli z orężem w rękę na polu walki, oraz hołd najgorętszego uznania i wdzięczności tym, co zostawszy na swych posterunkach w Kraju, nadal przeciwstawiają się przemocy najeźdźców. Cierpiąc głód i poniewierkę, miliony Polaków z najwyższą godnością i poświęceniem, mimo barbarzyńskich prześladowań, czują się nadal gospodarzami na własnej ziemi i wierzą razem z nami w ostateczne zwycięstwo sprawiedliwości Bożej i prawa naszego do niepodległego bytu. Do nich biegnie każdej chwili myśl nasza stroskana, oni są i pozostaną jedynym celem naszych dążeń i naszych poczynań, w ich służbie każdy z nas się czuje, ich za włodarzy naszego kraju wyłącznie uznając. Nie mogą również

nie wspomnieć z wdzięcznością o naszym Wychodźstwie w Ameryce, którego ofiarność w dużej mierze umożliwia pomoc, tak potrzebną dla uchodźców i dla wygłodzonej ludności w Kraju. Nie mogę wreszcie nie wyrazić najgorętszego uznania oficerom i żołnierzom naszej armii, którzy po ciężkich bojach, stoczonych z wrogiem w Kraju, dotarli do bratniej Francji, by nadal walczyć o Ojczyznę. Osobny tytuł do naszej wdzięczności przysługuje dowódcom, oficerom i załogom jednostek bojowych naszej marynarki wojennej, które przedarłszy się przez pierścień wroga, nadal walczą u boku naszych sprzymierzeńców. Naszej marynarce handlowej, pełniącej bez przerwy swą ciężką i odpowiedzialną służbę również należą się wyrazy gorącego uznania. Jak blado, jak marnie wobec tych niezliczonych przejawów bohaterstwa i poświęcenia bez granic, wobec hartu ducha i przemożnej woli naszego narodu obronienia i utrzymania swej niepodległości, wygląda propaganda naszych wrogów, uparcie rozsiewający fałszywe o tym, że Polska przestała istnieć, że została wymazana z mapy Europy. Polska jest nieśmiertelna. Wyzwolimy ją z pęt niewoli i odbudujemy z gruzów, tak nam dopomóż Bóg!" W sierpniu 1940 P. wyjechał do Stanów Zjednoczonych w celu pozyskania poparcia tamtejszej Polonii dla sprawy polskiej.

Zm. w Stanach Zjednoczonych 29.06.1941. Został pochowany w Waszyngtonie na cmentarzu zasłużonych w Arlington. Był odznaczony m.in. Orderem Orła Białego, Wielką Wstęgą Orderu Polonia Restituta, Orderem Imperium Brytyjskiego, Orderem Króla Leopolda. Dzieła sztuki i przedmioty osobiste podarował Muzeum Narodowemu, rękopisy utworów – Konserwatorium Warszawskie, część biblioteki UJ. W połowie z funduszu zapisu po P. został wzniesiony na sześćsetlecie UJ nowy gmach Wydziału Filologicznego – *Collegium Paderevianum* (przed nim stoi obecne popiersie artysty).

P., uważany przez współczesnych za jednego z najbogatszych na świecie artystów tamtych czasów, dużą część swojego majątku przeznaczał na wspieranie akcji narodowych i dobroczynnych. Posiadał majątki: Rozprzę pod Piotrkowem, Kąsnię na Podkarpaciu i Biórków pod Proszowicami. Był współwłaścicielem hotelu „Bristol” w Warszawie. Za granicami kraju, poza Riond-Bosson, posiadał tereny w amerykańskiej Kalifornii, m.in. Rancho Santa Helena obok Paso Robles. Należał do nielicznych Polaków, którzy zdobyli uznanie we współczesnym świecie. Był wysoko cenionym artystą; zyskał duże uznanie (szczególnie w Stanach Zjednoczonych) z powodu działalności patriotycznej. Pod koniec XIX w. jego nazwisko pojawiało się w wielu leksykonach (np. *Who's Who in America* czy brytyjskim *Who's Who*) i encyklopediach (np. *Encyclopaedia Britannica* czy *Grand Larousse*

Encyclopedique). Był doktorem *honoris causa* uniwersytetów we Lwowie, Yale, Krakowie, Oksfordzie, Cambridge, Glasgow, Nowym Jorku (Columbia University), Południowo-Kalifornijskiego i Poznaniu.

W 1880 P. poślubił Antoninę Korsakównę (również absolwentkę Instytutu Muzycznego w Warszawie), która zm. w 1881, po urodzeniu syna Alfreda. Alfred – nieuleczalnie chory na niedowład nóg, zm. mając 20 lat. W maju 1899 P. ożenił się po raz drugi z Heleną z d. Rosen, która odegrała istotną rolę w jego życiu.

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 1; BP, AOE; *Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego*, t. I-IV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973–1974, t. V-VI, Warszawa 2001–2007; I. J. Paderewski, *Pamiętniki*, oprac. M. Lawton, Kraków 1961; M. M. Drozdowski, *Ignacy Jan Paderewski. Zarys biografii politycznej*, Warszawa 1986; S. Dybowski, *Słownik pianistów polskich*, Warszawa 2003; *Encyklopedia muzyczna PWM*, red. E. Dziębowska, Kraków 2002; *Encyklopedia muzyki*, red. A. Chodkowski, Warszawa 1995; *Od Moraczewskiego do Składkowskiego. Gabinety Polski Odrodzonej 1918–1939*, red. J. Faryś, A. Wątor, H. Walczak, Szczecin 2011; H. Przybylski, *Paderewski. Między muzyką a polityką*, Katowice 1992; J. Skarbowski, *Sylwetki pianistów polskich. Od I. J. Paderewskiego do A. Wielhorskiego*, t. II, Kraków 2002; *Słownik muzyków polskich*, t. II, Warszawa 1964; R. Wapiński, *Ignacy Paderewski*, Wrocław 1999; A. Zamoyski, *Paderewski*, Warszawa 1992; M. Perkowska, R. Wapiński, *Paderewski Ignacy Jan*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIV, z. 103, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 795–803.

Dariusz Fabisz

Adam Pawłowski

(ur. 1895)

działacz ruchu chrześcijańsko-demokratycznego,
członek II RN (31.08.1944–21.03.1945)

Ur. 20.12.1895 we wsi Sokół (obecnie część miasta Gorlice), syn Marcina i Marii z Kaznowskich.

Był członkiem Związku Hallerczyków (w stopniu majora), prezesem jego krakowskiej chorągwi. Do 1932 zajmował się działalnością w przemyśle drzewnym. W 1933 został pełnomocnikiem księcia Augustyna Józefa Czartoryskiego, ordynata sieniawskiego. 10.10.1937 wszedł z ramienia Związku Hallerczyków do RNacz. SP. Był wiceprezesem, a po rezygnacji Bronisława → Kuśnierza prezesem ZW SP w Krakowie.

W sierpniu 1939 został zmobilizowany. Walczył m.in. w rejonie Lwowa. Po poddaniu miasta Rosjanom, przez Węgry dotarł pod koniec października 1939 do Francji. Tam objął stanowisko zastępcy szefa Biura Personalnego MSWoj. W czerwcu 1940 został ewakuowany do Wielkiej Brytanii. Bliski i zaufany współpracownik gen. Izydora Modelskiego.

21.08.1944 P. został kandydatem SP do RN w miejsce Tadeusza → Kiełpińskiego (zm. w kwietniu tego roku), zaprzysiężony jako członek RN 31.08.1944. 27.09.1944 został członkiem Komisji Spraw Zagranicznych i Komisji Wojskowej oraz zastępcą członka Komisji Spraw Gospodarczych RN. W listopadzie 1944 objął funkcję sekretarza Komisji Wojskowej RN. W 1945 pełnił funkcję prezesa klubu SP w RN.

P. krytycznie odnosił się do rządu Tomasza Arciszewskiego. W sytuacji łączenia przez T. Arciszewskiego funkcji premiera i następcy Prezydenta

RP domagał się rezygnacji przez niego z tej ostatniej godności. Postulował nawiązanie przez premiera relacji z rządami alianckimi oraz reorganizacji kierowanego przez niego gabinetu przez oparcie go na koalicji SN, SL, PPS oraz SP. P. wchodził w skład emigracyjnych władz SP. W 1945 pełnił funkcję sekretarza ZG SP.

Małżonką P. była Jadwiga z Dąbrowskich. Para miała dwie córki – Ewę (ur. 1939) i Barbarę (ur. 1941).

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., sygn. A.5, t. 4, 72; J. Rabiński, *Stronnictwo Pracy we władzach naczelnych Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w latach 1939–1945*, Lublin 2012, wg indeksu.

Jarosław Rabiński

Adam Pragier

(1886–1976)

prawnik, działacz ruchu socjalistycznego,
poseł na Sejm II RP,
członek II (3.02.1942–29.11.1944),
III (3.05.1949–5.06.1951),
IV (3.11.1951–30.11.1953)
i V (15.12.1973–24.07.1976) RN
oraz I (15.12.1954–17.12.1957, prezes),
II (25.03.1958–28.03.1963, prezes),
III (9.09.1963–20.07.1968, prezes)
i IV (28.10.1968–7.11.1970) Rady RP,
Komisji Tymczasowej Okresu Przejściowego
(1.08.1972–20.06.1973, przewodniczący),
minister informacji i dokumentacji
w rządach Tomasza Arciszewskiego
i gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego

Ur. 12.12.1886 w Warszawie, syn Stanisława, lekarza, i Józefy z Szancerów. Edukację odbył w krakowskim Gimnazjum św. Anny. Zetknął się tam ze Stanisławem Wyspiańskim: „Z inicjatywy Pragiera i jego kolegów z VI klasy gimnazjum św. Anny wystawiono na szkolnym przedstawieniu I akt »Nocy Listopadowej« Wyspiańskiego. Była to premiera, reżyserował sam Wyspiański. Wśród uczniów-aktorów występowały znane późniejsze gwiazdy (czy też gwiazdory) sceny polskiej, Osterwa i Węgrzyn. [...] To krakowskie tchnienie zostało mu na całe życie” (Adam → Ciołkosz, *Nad grobem Adama Pragiera*).

P. podjął studia medyczne na UJ i kontynuował je w Zurychu, gdzie studiował później także prawo i nauki społeczne (doktorat – 1912, *Die Produktivgenossenschaften der Schweizerischen Arbeiter*). Najprawdopodobniej w połowie 1906 wstąpił do PPS, by niebawem opowiedzieć się po stronie PPS-Lewicy, której został aktywnym członkiem. Na trzy miesiące aresztowany (karę odbywał w więzieniu śledczym przy ul. Daniłowiczowskiej).

Po wybuchu I wojny światowej służył w II Brygadzie Legionów Polskich. W Krakowie wstąpił do POW, uczestniczył w 1918 w rozbrajaniu załogi austriackiej. A. Ciołkosz relacjonował: „W listopadzie 1922 wybrany został posłem na Sejm i od tego czasu wszystkie jego dotychczasowe tytuły i czynności stały się pozycjami okresu przedhistorycznego. [...] Miał [...] doskonale funkcjonujący mózg i wybitny talent do polityki”.

W latach 1919–1927 zatrudniony w MPiOS, wydał *Uwagi o konstytucji 17 marca* (Warszawa 1921). Wykładowca skarbowości na Wolnej Wszechnicy Polskiej, autor prac z tej dziedziny (*Zarys skarbowości komunalnej*, t. I–II, Warszawa 1924–1926). Do 1930 – poseł na Sejm Rzeczypospolitej, pracował w Komisji Administracyjnej oraz Komisji Śledczej do Badania Tajnych Organizacji. Jako wybitny polityk PPS reprezentował zdecydowanie antysanacyjną linię – aresztowany wraz z innymi działaczami opozycyjnymi, skazany w procesie brzeskim na trzy lata więzienia – wyemigrował do Czechosłowacji i Francji. A. Ciołkosz: „Pragier był w celi twierdzy brzeskiej jak najbardziej na swoim miejscu, był też jak najbardziej na swoim miejscu na ławie oskarżonych w procesie brzeskim. Taka była wewnętrzna logika historii. [...] Zachowywał [...] kamienny spokój na ławie oskarżonych [...]. Jego dwa przemówienia: wstępne oświadczenie i ostatnie słowo oskarżonego, były utrzymane w tej samej tonacji, co jego przemówienia sejmowe; chłostał i wyśmiewał bez litości swych oskarżycieli”. Po powrocie z pierwszej emigracji w 1935 – ponownie więziony. Od początku lat dwudziestych XX w. – wolnomularz, w grudniu 1939 uczestniczył w powołaniu w Paryżu loży „Kopernik”, członek WLNP obrządku szkockiego.

Od września 1939 P. przebywał najpierw we Francji, potem w Wielkiej Brytanii. Członek KZ PPS, w czerwcu 1941 – jeszcze przed umową Sikorski-Majski – autor memoriału skierowanego do Centralnego Komitetu Wykonawczego PPS w kraju, krytycznego wobec polityki rządu. Pracował w Ministerstwie Skarbu i w Ministerstwie Prac Kongresowych, wykładał skarbowość na PWPO (ogłosił fachowe *Zasady skarbowości ogólnej*, Londyn 1942), członek komitetu redakcyjnego czasopisma „*Ekonomista Polski*”. Publikował głównie w opozycyjnym wobec rządów Władysława Sikorskiego i Stanisława → Mikołajczyka tygodniku „*Wiadomości Polskie Polityczne i Literackie*”.

Oprócz artykułów prasowych wydrukował w Londynie szereg broszur politycznych: *Pokonani zwycięzcami czyli jak uratować Niemcy?* (1943, przekład angielski *How to save Germany*, 1943); *H. G. Wells o Polsce i świecie*, z przedmową Camille Huysmansa (1943, także przekład angielski) – książka,

o której wyznał, że ją napisał „najniepotrzebniej w świecie”. Należy żałować, że inne niż dotyczące nierozważnych wypowiedzi Herberta George’a Wellsa, prezentowane w odcinkach na łamach „Wiadomości Polskich Politycznych i Literackich” refleksje nie zostały wówczas zgromadzone w osobnym wydaniu. Przykładowo te o Józefie Piłsudskim i jego polityce wschodniej weszłyby już 80 lat temu do dyskursu o tej problematyce. Wydał również: *Wstęp (Introduction)* i artykuł pt. *Poland* w publikacji pt. *Enemy Within. German Minorities as a Weapon of German Policy* (London New York, Melbourne [1943]); *The Curzon Line* (Palestine 1944); *Cele wojenne Polski* (Glasgow 1944, drugie wydanie – seria Biblioteka Orła Białego, Włochy 1945 – nakład Oddziału Kultury i Prasy 2. Korpusu Polskiego, „tłoczono w drukarni polowej”, przekłady angielski i portugalski); *O sprawach polskich i międzynarodowej sytuacji politycznej rozmowę przeprowadził i spisał Wincenty Maliniak* (pod tym pseudonimem krył się Jerzy Niezbrzycki – Ryszard Wraga, Rzym 1946, przekład angielski *The Polish Problem my Talks with Professor Adam Pragier by W. Maliniak*, Edinburgh 1946 i francuski *La Question Polonaise*, [b. m. w.]).

Pomimo pierwotnego poparcia dla W. Sikorskiego nie wszedł w Paryżu do I RN. Czy wynikało to z konkurencji o wpływy z Hermanem → Liebermanem (także dawnym więźniem brzeskim i emigrantem)? Czy wiązało się może z urazem tego przywódcy PPS wynikającym z powrotu P. z emigracji w 1935? Podczas 26. posiedzenia RN, jesienią 1940, jako reprezentant Ministerstwa Skarbu podniósł sprawę zaległych płac marynarzy polskiej marynarki handlowej. Powołano P. jednak do nowo utworzonej II RN. We wspomnieniach pt. *Czas przeszły dokonany* trzy rozdziały – *W Radzie Narodowej, Śniadania oraz Mikołajczyk w konflikcie z Radą Narodową* – poświęcił zagadnieniu tego nurtu swej aktywności politycznej. Dają one unikalny komentarz do okoliczności poszczególnych posiedzeń i aktywności autora. Wedle jego relacji rysuje się seria węzłowych dla tej kadencji wydarzeń. Współpracował z doświadczonym radnym – A. Ciołkoszem. Na wstępie zawarł z partyjnym kolegą umowę, iż w Radzie prezentować będą takie stanowisko, jak podczas spotkań KZ PPS (lecz bez atakowania go – prezentowali wszak w wielu kwestiach odrębne od jego linii stanowisko).

Relacjonował: „W pierwszym przemówieniu moim, 16 marca 1942 roku, poświęciłem wiele miejsca zarówno układowi Sikorski-Majski, którego następstwa w pewnej mierze można już było oceniać, jak i zapowiadającemu się w najbliższym czasie układowi brytyjsko-sowieckiemu. Zwróciłem uwagę, że roszczenie Sowietów do uznania przez innych sojuszników ich granicy zachodniej z czerwca 1941 roku jest już dziś powszechnie znane,

choć Rada Narodowa nie dowiedziała się o tym z wypowiedzi rządu”. I tym zagadnieniom pozostawał wierny. Już podczas dyskusji nad przemówieniem W. Sikorskiego o wizycie w USA (24.04.1942), gdy padło pytanie A. Ciołkosza o gwarancje dla państw bałtyckich, nazajutrz P. (już w nieobecności W. Sikorskiego) podniósł m.in. tę kluczową dla zabezpieczenia naszej granicy wschodniej kwestię. Wrócił do sprawy 8.05.1942.

Wziął udział w dyskusji nad wystąpieniem W. Sikorskiego o układzie brytyjsko-sowieckim z 26.05.1944. Premier i NW przemawiał w Radzie 15.06.1942 – dzień później miała miejsce debata, w toku której P. podważył określenie układu Sikorski-Majski mianem „doskonały”. Zgłosił krytyczną (i odrzuconą) poprawkę do rezolucji: „Rada Narodowa w uchwałach swoich zawsze dotąd była powolna intencjom rządu i tak też było teraz”. Zwrócił uwagę, że „Oświadczenia gen. Sikorskiego na Radzie Narodowej nabierają [...] twardości, [...] mówią o integralności polskiego obszaru państwowego, zwracają się przeciwko roszczeniom sowieckim. To wszystko działo się jednak jak gdyby na innej płaszczyźnie niż ta, na której toczyła się rzeczywista polityka”. Ujawnił Radzie (1.02.1943), skrywaną przez rząd sowiecką notę o uznaniu Polaków w ZSRR obywatelami sowieckimi. Z okazji sprawozdania W. Sikorskiego z trzeciej wizyty w USA, 1.04.1943 – znów skrytykował jego politykę – ręką w rękę z A. Ciołkoszem – i wniósł o oddzielenie ocen W. Sikorskiego jako premiera i NW.

Już latem 1942 złożył wniosek o rezolucję do rządu w sprawie poszukiwań w Sowietach kilkunastu tysięcy zaginionych oficerów. Inicjatywę jednomyślnie uchwalono, lecz nie została ona podjęta przez rząd. Sprawa powróciła 6.05.1943 podczas mowy premiera dotyczącej odnalezienia masowych grobów w Katyniu. Dwa dni później P., w dyskusji, wyrzucił rządowi to zaniechanie: „Rada Narodowa tym razem po przemówieniu gen. Sikorskiego nie uchwałała żadnej rezolucji pochwalnej, jak zwykła była czynić”. Wygłoszone przed RN 27.07.1943 *exposé* nowego premiera S. Mikołajczyka i ministra spraw zagranicznych Tadeusza Romera (13.09.1943) wywołały od razu polemikę P. Również kolejne – defetystyczne – wystąpienie S. Mikołajczyka (18.01.1944) po nocy sowieckiej uznającej linię Curzona za zachodnią granicę ZSRR sprowokowało na następnym posiedzeniu 25.01.1944 odpowiedź P., podobnie, jak i *exposé* premiera po powrocie z Moskwy (25.08.1944, dyskusja podczas następnego posiedzenia 28.08.1944). To „najbardziej dramatyczne posiedzenie RN w ciągu całej wojny” – ujawnił wówczas memoriał premiera. Debatę nad sprawozdaniem z drugiej wizyty w Moskwie (27.10.1944) skwitował: „...ja wcale nie zabrałem głosu, bo uważałem, że szkoda gadać”.

Sporządzone przez P. i ministra Adama Tarnowskiego *exposé* następcy S. Mikołajczyka – Tomasza Arciszewskiego, które premier wygłosił przed Radą 13.12.1944 skończyło jego aktywność na tym forum i zapowiedziało szczytową fazę służby publicznej. A. Ciołkosz: „Jako minister informacji, Pragier czynił co mógł, by stworzyć zrozumienie dla postawy rządu Arciszewskiego w Brytanii, Francji, Stanach Zjednoczonych Ameryki. Propaganda jest jednak tylko funkcją polityki, a dla polityki ówczesnego rządu polskiego trudno było wykrzesać w szerokim świecie sympatię, głos »wielkiej trójki« brzmiał doniośle”. W „rządzie sprzeciwu”, a także w gabinecie Tadeusza Bora-Komorowskiego (1944–1949) odegrał kluczową rolę w konstytuowaniu podstaw emigracji niepodległościowej – zarówno pod względem ideowym, jak i organizacyjnym. Przyczynił się np. do materialnego zachowania pluralistycznego oblicza naczelnych mediów wychodźstwa – DPiDŻ, tygodnika „Wiadomości” i miesięcznika „Kultura”. Jakkolwiek to istnienie „wojska powstrzymywało kraj od rezygnacji i zwątpienia” (*Prof. Adam Pragier w Szkocji*) po jego rozformowaniu nie ustawał w budowie „państwa na wygnaniu” – do końca.

Do RN powrócił jako członek III i IV zgromadzeń tego gremium (1949–1951, 1951–1953) oraz Rady RP (1954–1970), związany z prezydentem Augustem Zaleskim – do zjednoczenia emigracyjnego życia politycznego w 1972. Nie żywiąc urazów z czasów przedwojennych represji, potrafił współpracować z piłsudczykami. Na tle doświadczanych rozłamów w 1947 usunięty z PPS – założył i kierował ZSP na Obczyźnie. W *Wyjaśnieniach prof. Pragiera*, przyznał: „Do PPS wstąpiłem we wczesnej młodości i czterdziestoletnia przynależność do niej ważyła dotąd na całym moim życiu, niezależnie od tego, że nieraz nie zgadzałem się z uchwałami większości. Pozostanę już chyba do końca życia socjalistą polskim, bo czym innym być nie chcę i nie umiem”. Według paszkwilu Stanisława → Mackiewicza „teorie socjalistyczne pozostawały w nim tylko jako szyld starej firmy, w której sprzedawało się już wino młode i musujące inteligencją”.

Szef kancelarii cywilnej prezydenta A. Zaleskiego Paweł Jankowski, w liście z 13.12.1968 informował Józefa Mackiewicza o obchodzie pięćdziesięciolecia niepodległości: „Przemawiał prof. Pragier. Dobrze zdefiniował obecny stan w Polsce”. Dodał fragment wystąpienia do sprawozdania z obchodu: „Dziś Polska nie jest państwem niepodległym, lecz sowieckim obszarem okupacyjnym, na którym tzw. »okupację pośrednią« sprawują Polacy posłuszni Moskwie...”. Dwa lata wcześniej wydał swe niezwykle wspomnienia – jedną z najbogatszych relacji o życiu polskim pierwszej po-

łowy XX w. – *Czas przeszły dokonany* (pierwsza edycja: B. Świdorski, Londyn 1966). A. Ciołkosz: „Obok książki ambasadora Raczyńskiego *W sojuszniczym Londynie* książka Pragiera pozostanie na zawsze najważniejszym źródłem do historii polskiej czasu II wojny światowej”.

W liście do P. Jankowskiego J. Mackiewicz pisał 18.03.1973: „... Pragiera naprawdę niezmiernie wysoko cenię, i uważam go za absolutnie największego publicystę polskiego. [...] Jego słowa są ważne”. Uhonorowany Nagrodą „Wiadomości” (od 1972 zasiadając w jej jury), nagrodą Związku Dziennikarzy RP w Londynie oraz Fundacji im. Alfreda Jurzykowskiego był nie tylko jednym z nestorów „Polskiego Londynu”, ale przede wszystkim pisarzem wyrażającym najsilniej ducha tego fenomenu. Oceniał Marian Hemar: „[...] zdumiewająca, na historyczną skalę, jest erudycja autora, z jaką swobodą porusza się wśród zagadnień i tematów oddalonych od siebie o całą klawiaturę ludzkich zainteresowań, jak wiele mądrych, oryginalnych i dowcipnych rzeczy ma na każdy temat do powiedzenia [...] czego Pragier się tknie bursztynem swego pióra, to zaiste trzaska, migoce, aż kłuje elektrycznymi iskierkami ironii i zapachu, wzgardy i współczucia, wiedzy i prawdy”.

W sferze bowiem pisarstwa i publicystyki dorobek jego pozostanie najtrwalszy. J. Mackiewicz zauważył o artykule *Kij i mrowisko* z 1964, że „służyć może za wzór tej kulturalnej powagi i obiektywnego spokoju, jaki cechował ongi najwyższy poziom publicystyki, dziś, niestety, zbyt często zastępowany nieodpowiedzialnym krzykactwem i demagogią, terroryzującą rozsądek. Można z wywodami Pragiera zgadzać się lub nie zgadzać się, niepodobna jednak zaprzeczyć, że o sprawach istotnie ważnych pisać można jedynie w ten sposób, tzn. odważnym gestem strącając ze stołu nagromadzoną latami bibułę i frazeologię narodową”. Chwalony zauważał z bezwzględną szczerością: „Nie mamy wpływu na bieg spraw w świecie, ale nic przecie nie przeszkadza, by sprawy te rozważać i oświeślać”. P. to najwybitniejszy antagonistą Juliusza Mieroszewskiego, a przez to – Jerzego Giedroycia oraz „linii” jego „Kultury”. Trwająca ćwierć wieku debata obrazuje jak rozwijałyby się dyskusja dotycząca zagadnień i problemów współczesnego świata, gdyby komunistyczna cenzura oraz propaganda nie zamknęła, czy nie zniekształciła głosów w kraju. W sprawach międzynarodowych spierali się m.in. o nadzieje na neutralizację Europy Środkowo-Wschodniej, europejskie plany federacyjne ze szczególnym uwzględnieniem roli Niemiec, politykę Stanów Zjednoczonych („wyzwolenie”, „odprężenie”, koegzystencję, kooperację). Opinie ich zderzyły się po raz pierwszy w 1952 na polu wojny koreańskiej – szybko, zważywszy, że J. Mieroszewski podjął współpracę

z „Kulturą” w październiku 1949, a P. wraz ze Stefanią Zahorską zainicjowali w „Wiadomościach” rubrykę „Puszka Pandory” we wrześniu 1950. M. Hemar: „Przez wiele lat Pragier dzielił autorstwo tych politycznych, społecznych, filozoficznych, historycznych i literackich esejów z [...] wielką miłością i towarzyszką swojego życia”.

W dziedzinie wewnętrznej polemikę „Pandory” i „Londyńczyka” wyznaczały: problem odbudowy PSZ u boku Amerykanów podczas wojny koreańskiej, „sprawa Czesława Miłosza”, stosunek do władz państwowych na emigracji i sens ich legalizmu; stanowisko wobec komunistycznej akcji „repatriacyjnej”, pytanie o zgodę na druk autorów emigracyjnych w kraju, szerzej – o relacje z PRL: „odwilż”, kredyt zaufania dla Władysława Gomułki, Październik; ewolucję komunizmu, titoizm oraz sens rozważania nadziei i szans na jego rodzime odmiany, rewizjonistyczne rachuby. Wreszcie – o Polskę przyszłości, stosunek do sąsiadów, granice, przyczyny utraty niepodległości, rolę Rosji, Związku Sowieckiego i światowego komunizmu.

Współcześni śledzili uważnie wirtuozerski pojedynek. Przykładowo – Gustaw Herling-Grudziński do M. Grydzewskiego, 26.09.1957: „Cieszę się, że Pragier już załatwił Dżilasa (tak jak trzeba)”. O współautorstwie serii pamiętał Józef Wittlin. Rejestrując dwa lata wcześniej inne zgoda odcinki (*Módlmy się...* oraz *Wędrowki*), kieruje pochwałą pod ten sam adres: „Pragnę Ci powinszować świetnych artykułów Zahorskiej i Pandory o literaturze amerykańskiej, angielskiej i w ogóle o literaturze. Jaki męski ma ona umysł i jak solidne fundamenty mają jej sądy!”. Pamiętał również, że oryginalny cykl dotyczył przecież nie tylko większej i mniejszej polityki, ale i sztuk pięknych.

W ankiecie „Kultury” nazwano P. elegancko „dobrym znawcą spraw publicznych” i opinię swego najcięższego adwersarza podał paryski miesięcznik w dwudziestolecie istnienia. „Znawca” pouczał: „Ale taktyka przecie, to nie wszystko”. I wyłuszczał: „Niech sobie już »Kultura« dogadza taktycznie przez przyświadczenie młodym zbuntowanym komunistom w Polsce, że mają rację. Przynosi im to pociechę, na którą ze wszech miar zasługują. Ale poza tym istnieje przecie poważne zagadnienie przyszłości tej części świata, gdzie panuje komunizm. A tutaj fikcja »ewolucjonizmu« do niczego nie prowadzi i raczej mąci ludziom w głowach”. J. Mackiewicz reagował do Michała Chmielowca: „[...] Giedroyc mnie zaimponował! Nic mnie tak nie imponuje jak liberalizm. Ktoś mówił mi kiedyś: »Eee, to on tylko dla pana jest taki liberalny...«. Ale tu: artykuł Pragiera, pod którym podpisałbym każde słowo (prócz jednego o wojnie)” [...].

Najlepiej rozpoznaną kolekcję publikacji P. w „Wiadomościach Polskich” oraz „Wiadomościach” trzeba uzupełnić o co najmniej jeden tytuł prasowy. Drukował dużo na łamach „Dziennika Polskiego” w Detroit (tylko w pierwszej połowie 1965 – 26 artykułów), jak i – mniej konsekwentnie – w „Orle Białym” oraz DPiDŻ. Wystąpił po 1945 w Londynie z książkami oraz broszurami: *Dzieje grzechu, czyli od Jałty do przesilenia* (1947); *Akt Zjednoczenia. Objaśnienia* (1954, pod pseud. Jan Kord); *Puszka Pandory* (1969); *Czas terazniejszy* (1975). Ostatni zbiór podsumował Józef Łobodowski: „Pragier rozprawia się z legendą generała Sikorskiego bezlitośnie”, co zamknęło polemiczny rachunek otwarty 35 lat wcześniej... Podzielający szereg poglądów P. J. Mackiewicz w odrzuconej przez Stefanię Kossowską recenzji dla „Wiadomości” stwierdził: „Jest wiele znakomitych rozdziałów w książce Pragiera, których, niestety, kto inny by nie napisał. »Niestety« dlatego, bo nie może nas cieszyć, że Pragier jest jeden”. Jeden i – przedostatni.

Zm. w polskim szpitalu w Penley w Walii 24.07.1976 i pochowany został na londyńskim cmentarzu Fortune Green, w kwaterze, gdzie (przed sprowadzeniem prochów do kraju) legli także Zygmunt → Nowakowski i Kazimierz Wierzyński. Żonaty od 1912 z Eugenią Berke (ostatecznie rozstali się we wrześniu 1939), dzieci nie miał.

P. związał się od lat trzydziestych XX w. z niebanalną kobietą – S. Zahorską, pisarką, krytykiem sztuki i literatury. Po jej śmierci w 1961 kontynuował „Puszkę” – tę „spółnotę myśli, pomysłów i postawy” (określenie M. Hemara) – sam. Maja Elżbieta Cybulska wyraziła się o S. Zahorskiej: „Z rozmów prywatnych i korespondencji można zrekonstruować powierzchowny wizerunek osoby wybitnej i tajemniczej: była piękna, stylowa, ruda, mądra i żyła z Pragierem”. A. Ciołkosz dopowie: „Stefania była mu w ogromnej mierze przewodniczką i towarzyszką wypraw w »rajską dziedzinę ułudy« sztuk plastycznych. [...] Od czasu zgonu Stefanii, życie Pragiera było jednym wielkim płaczem, utajonym – Pragier nie znośił ostentacji”. Leżą w jednym grobie.

* * *

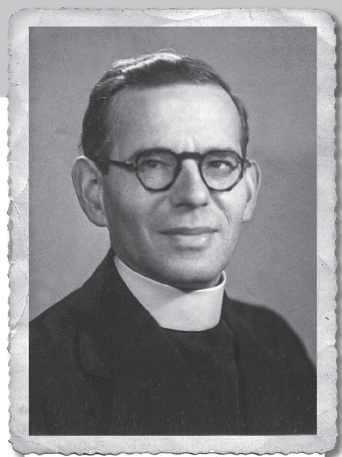
IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 1; G. Herling-Grudziński, *Listy do redaktorów „Wiadomości”*, oprac. M. A. Supruniuk, Toruń 2015 [list z 26 IX 1957]; J. Mackiewicz, B. Toporska, *Listy do Redaktorów „Wiadomości”*, oprac. W. Lewandowski, przypisy N. Karsov, Londyn 2018; J. Mackiewicz, B. Toporska, *Paweł Jankowski. Listy*, oprac. N. Karsov, Londyn 2017; J. Wittlin, *Listy do redaktorów „Wiadomości”*, oprac. J. Olejniczak, Toruń 2014; A. Ciołkosz, *Nad grobem Adama Pragiera*, „Wiadomości” z 22–29 VIII 1976; M. Hemar, *Pomyślne wiatry Pandory*, „Wiadomości” z 14 IX 1969; J. Łobodowski, *Czas nie tylko terazniejszy*, „Wiadomości” z 11 VII 1976; J. Mackiewicz, „Czas terazniejszy”,

czy przyszyły?, w: *Wielkie tabu i drobne fałszerstwa*, wybór artykułów M. Bąkowski, przypisy N. Karsov, Londyn 2015, s. 443–454; S. Mackiewicz, *Zielone oczy*, Warszawa 1987; „Puszcza” [A. Pragier wspólnie ze S. Zahorską], *Liberation*, „Wiadomości” z 16 VIII 1953; „Puszcza” [A. Pragier wspólnie ze S. Zahorską], *Módlmy się...*, „Wiadomości” z 24 IV 1955; „Puszcza” [A. Pragier wspólnie ze S. Zahorską], *Tito i Dżilas*, „Wiadomości” z 29 IX 1957; „Puszcza” [A. Pragier wspólnie ze S. Zahorską], *Wędrowniki*, „Wiadomości” z 8 V 1955; A. Pragier, *Kij w mrowisko*, „Wiadomości” z 10 V 1964, s. 1; A. Pragier, *Moja ocena „Kultury”* [Moja opinia o „Kulturze”], „Kultura” 1965, nr 5, s. 6–8; Prof. Adam Pragier w Szkocji, DPiDŻ z 2 II 1946 (cyt. za: T. Wolsza, *Poglądy polityczne Adama Pragiera*, w: *Mysł polityczna na wygnaniu. Publicyści i politycy polskiej emigracji powojennej*, red. A. Friszke, Warszawa 1999, s. 21); A. Pragier, *Dziś i jutro emigracji. Odczyt wygłoszony w dniu 5 kwietnia 1946 r. w Londynie*, „Pamiętnik Literacki” 1947, z. VIII, s. 14–16; A. Pragier, *Federaści*, „Wiadomości” z 6 VII 1952, s. 2; A. Pragier, *Polityka na księżycu*, „Wiadomości” z 14 IX 1947, s. 1; A. Pragier, *Błada poświata księżycu*, „Wiadomości” z 30 XI 1947; A. Pragier, *Nieporozumienie demokratyczne*, „Wiadomości” z 26 XII 1948; A. Pragier, *Rokowania medacyjne*, „Orzeł Biały” z 10 XI 1951; M. E. Cybulska, *Potwierdzone istnienie. Archiwum Stefanii Zahorskiej*, Londyn 1988; P. Chojnacki, „Żyłem z wami, myliłem się i łudziłem z wami. Nigdy mi kto szlachetny nie był obojętny...”. O Adamie Pragierze, pisarzu i polityku, w: *Politycy i pisarze emigracji polskiej po roku 1939. Materiały z sesji z okazji 70-lecia Biblioteki Polskiej POSK w Londynie*. Londyn 8–9 grudnia 2012 r., red. D. Platt, Rzeszów–Londyn 2016, s. 85–98; A. Friszke, E. Pejaś, *Droga życia Adama Pragiera*, w: A. Pragier, *Czas przeszły dokonany*, wstęp i oprac. A. Friszke, E. Pejaś, cz. I, Warszawa, 2018, s. 7–101; A. Kochański, *Pragier Adam*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXVIII, z. 117, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 342–345; *Pragier Adam*, w: *Leksykon kultury polskiej poza krajem od roku 1939*, red. K. Dybciak, Z. Kudelski, t. 1, Lublin 2000, s. 360–363; T. Wolsza, *Poglądy polityczne Adama Pragiera*, w: *Mysł polityczna na wygnaniu. Publicyści i politycy polskiej emigracji powojennej*, red. A. Friszke, Warszawa 1999, s. 11–25 [podaje mylnie, że P. był członkiem I RN, s. 12]; P. Chojnacki, *Pan, czyli połowa Dory*, „Dziennik Polski” z 22 VII 2021; P. Chojnacki, *Prof. Adam Pragier – wykładowca i doctor honoris causa PUNO – jako adwersarz „Kultury” i Juliusza Mieroszewskiego*, <http://www.omp.org.pl/artukul.php?artukul=433> [dostęp: 27.06.2022].

Paweł Chojnacki

Wacław Bernard Pyszkowski

(1893–1950)

ksiądz, kapelan WP,
członek II RN (21.12.1944–21.03.1944)

Ur. 18.08.1893 w Poznaniu, syn Witolda i Joanny z Pelzów. W latach 1913–1918 studiował teologię w seminarium duchownym w Gnieźnie oraz na uniwersytetach w Münster i Wrocławiu. Członek ZMP „Zet”. Uczestnik powstania wielkopolskiego, poseł na Sejm Dzielnicowy w Poznaniu, sekretarz generalny TCL. W marcu 1920 uzyskał święcenia kapłańskie w Gnieźnie, po czym pracował jako wikariusz w Bydgoszczy, Gnieźnie i Poznaniu. W 1924 objął probostwo w pielgrzymkowej miejscowości Dąbrówka Kościelna pod Poznaniem, gdzie pracował aż do wybuchu wojny. Znany z porywczego i agresywnego charakteru, łatwo popadał w konflikty z parafianami, a nawet kilkakrotnie został objęty postępowaniem karnym. Od 1925 członek i kapelan Zjednoczenia Zawodowego Polskiego.

7.09.1939 wstąpił ochotniczo do WP jako kapelan. Kampanię polską 1939 zakończył wraz z SGO „Polesie” gen. Franciszka Kleeberga. W październiku 1939 przedostał się na Węgry, gdzie przebywał do marca 1940. Stamtąd dotarł do Francji, podejmując służbę kapelana w różnych jednostkach wojskowych, m.in. w SBSP. Od czerwca 1940 przebywał w Wielkiej Brytanii, służąc m.in. w garnizonie Edynburg, Centrum Wyszukolenia Piechoty, a także prawdopodobnie jako kapelan w 3. i 5. Brygadzie Kadrowej Strzelców. W kwietniu 1944 został skierowany do pracy studyjnej w Ośrodku Prac Okupacyjnych przy Inspektoracie ds. Okupacji Wojskowej. Na emigracji był współzałożycielem KPZZ i Towarzystwa Przyjaciół Żołnierza.

21.12.1944 P. został mianowany członkiem RN II kadencji z ramienia SP. Jego zaprzysiężenie odbyło się 3.01.1945. Został członkiem Komisji Społeczno-Gospodarczej i Komisji Specjalnej oraz zastępcą członka Komisji Budżetowej, Komisji Prawno-Politycznej i Komisji Wojskowej.

W marcu 1945 ks. P. został zwolniony z funkcji kapelana. Nie uzyskał zgody bp. Józefa → Gawliny na wzięcie dwuletniego urlopu, ani na powrót do służby wojskowej w związku z rozwiązaniem RN w marcu 1945. Wobec tego P. rozpoczął działalność polityczną. Założył „Związek Pomorzan”, do którego starał się zwerbować zwłaszcza żołnierzy 1. Dywizji Pancerniej. Uczestniczył w zebraniach prokomunistycznej Polskiej Rady Jedności Demokratycznej, podczas których nawoływano do powrotu do kraju. Był sygnatariuszem odezwy wzywającej żołnierzy do podporządkowania się rządowi w kraju i Naczelnemu Dowództwu WP w Warszawie, w której znalazło się stwierdzenie o braku podstaw do dalszej lojalności wobec władz RP na uchodźstwie. P. miał być również autorem ulotki z grudnia 1944, mającej formę listu otwartego do prezydenta Władysława Raczkiewicza *Quosque tandem, Catilina, abuteris patientia nostra*, podpisanej „Ślązacy, Poznaniacy i Pomorzanie”, za co w maju 1945 został usunięty z zarządu KPZZ. W czerwcu 1945 zaangażował się w prace prokomunistycznej Sekcji Polskiej Ziem Zachodnich przy Zjednoczeniu Polskim.

W lutym 1946 powrócił do Polski. Wstąpił do tzw. Ludowego Wojska Polskiego. W 1946 został mianowany (z pogwałceniem przepisów prawa kanonicznego) zastępcą Generalnego Dziekana WP, zaś w grudniu 1947 III Generalnym Dziekanem WP. Był jednym z liderów i najaktywniejszych działaczy organizacji „księży-patriotów”, jak również członkiem Głównej Komisji Księży przy ZBoWiD. Politycznie wspierał ubezwłasnowolnione przez komunistów SP, kierowane przez działaczy wywodzących się ze „Zrywu Narodowego”. Był współzałożycielem Polskiego Komitetu Obrońców Pokoju.

Zm. 6.07.1950. Został pochowany na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 4, 72; *List J. Gawliny do A. Hlonda z 14.01.1948*, w: *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, oprac. J. Myszor, J. Konieczny, Katowice 2003, s. 268; J. Gawlina, *Wspomnienia*, Katowice 2004, s. 164–165; J. Rabiński, *Stronnictwo Pracy we władzach naczelnych Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w latach 1939–1945*, Lublin 2012, wg indeksu; J. Żurek, *Ruch księży patriotów w województwie katowickim 1949–1956*, Warszawa–Katowice 2009, wg indeksu; J. Rabiński, *Emigracyjni liderzy Stronnictwa Pracy wobec rzeczywistości*

komunistycznej w Polsce, w: *Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy – aktywność – myśl. Studia i szkice*, pod red. R. Ptaszyńskiego, T. Sikorskiego, Toruń 2014, s. 115–129; P. Łuczak, Ks. płk Wacław Pyszkowski – *Generalny Dziekan Wojska Polskiego 1947–1950*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2008, t. 41, z. 1, s. 119–136.

Jarosław Rabiński

Karol Mieczysław Radoński

(1883–1951)

biskup pomocniczy poznański,
biskup ordynariusz włocławski,
członek II RN (3.02.1942–21.03.1945)

Ur. 7.10.1883 w Kościałkowej Górze koło Pobiedzisk (Wielkopolska). Pochodził z rodziny ziemiańskiej o długiej historii, pieczętującej się herbem Jasieńczyk. Rodzicami Karola byli Seweryn i Jadwiga z d. Kalkstein. Miał dwóch braci – Tadeusza (zm. w młodości) i Antoniego. R. odebrał staranne wykształcenie, najpierw ucząc się pod kierunkiem prywatnego nauczyciela, a następnie w renomowanym Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu (1899–1903). Studia odbywał na niemieckich uniwersytetach. Przez kilka miesięcy studiował filozofię w Heidelbergu (1903) i Berlinie (1903–1904) oraz historię w Monachium (dwa semestry w latach 1904–1905).

9.05.1905 został alumnem Wyższego Arcybiskupiego Seminarium Duchownego w Poznaniu. Świecenia prezbyteratu przyjął w katedrze gnieźnieńskiej 14.02.1909 z rąk bp. Edwarda Likowskiego. Był wikariuszem w parafiach w Czarniejewie koło Gniezna (1909), Poznaniu (parafia św. Jana Jerozolimskiego, 1909–1911). W latach 1911–1914 pełnił funkcję drugiego administratora przy poddominikańskim kościele św. Gotarda w Poznaniu. W tym okresie podjął także pracę duszpasterską wśród młodzieży. W latach 1912–1916 był redaktorem czasopisma „Słowo Boże”, a w latach 1916–1918 „Przewodnika Katolickiego”. Tuż przed wybuchem I wojny światowej (1914) został mianowany administratorem w katedrze poznańskiej, a także jej drugim penitencjarzem (mającym władzę rozgrzeszania na równi z biskupem diecezjalnym) oraz kaznodzieją. W tym samym roku (1914) R. wziął po raz

pierwszy udział w Międzynarodowym Kongresie Eucharystycznym, który odbył się w Lourdes we Francji. W 1915 został notariuszem, a potem sędzią sądu biskupiego przy kurii poznańskiej. Po wybuchu wojny pełnił funkcję kapelana niemieckiego garnizonu wojskowego oraz proboszcza parafii garnizonowej w Poznaniu. Korzystając z tego stanowiska, pomógł wynieść z archiwum wojskowego wiele dokumentów, ważnych dla powstańców wielkopolskich w 1918.

W 1921 został proboszczem największej w Poznaniu parafii św. Floriana przy kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa na Jeźyczach. Prowadził tam aktywną działalność charytatywną i duszpasterską, będąc opiekunem licznych organizacji i grup religijnych oraz poświęcając szczególną uwagę wychowaniu młodzieży. Na prośbę prymasa Polski, abp. Augusta Hlonda, Stolica Apostolska 8.05.1927 mianowała ks. R. biskupem pomocniczym dla archidiecezji poznańskiej. Świecenia przyjął 29.05.1927 w archikatedrze poznańskiej z rąk A. Hlonda. R. jako herb biskupi zachował swój herb rodowy Jasieńczyk, a na biskupie zawołanie przyjął słowa: *In fide et in dilectione* (*W wierze i w miłości*). Jesienią 1927 rozpoczął z polecenia A. Hlonda wizytację PMK we Francji. 6.03.1928 został mianowany wikariuszem generalnym archidiecezji poznańskiej.

7.04.1929 pap. Pius XI powołał R. na wakującą stolicę biskupią we Włocławku. Jego ingres do katedry włocławskiej odbył się 20.05.1929. Jako biskup włocławski zapisał się w historii diecezji jako doskonały administrator, kaznodzieja i społecznik. Do jego zasług zaliczyć należy dokonanie nowego podziału administracyjnego diecezji (1931), erygowanie szeregu nowych parafii oraz przyczynienie się do budowy 68 nowych kościołów i kaplic. W pracy duszpasterskiej szerzył kult Najświętszego Sakramentu, Matki Bożej i świętych Pańskich. Był organizatorem trzech kongresów eucharystycznych w swojej diecezji, które odbyły się w Kaliszu (1931), Sieradzu (1934) i Liśkowie (1937). R. brał udział w kongresach eucharystycznych w Kartaginie (1930), Buenos Aires (1934) i Budapeszcie (1938). 9.09.1937 koronował słynący łaskami obraz Matki Bożej w Charłupi Małej, ofiarując przy tym do korony rodzinne klejnoty. Propagował AKat., m.in. powołał pismo „Wskazania Akcji Katolickiej”. Wspierał działalność Chrześcijańskich Związków Zawodowych i Chrześcijańskiego Uniwersytetu Robotniczego. W 1938 powołał Instytut Wyższej Kultury Religijnej. W trosce o duchowieństwo diecezjalne 30.12.1932 powołał Bratnią Pomoc Duchowieństwa Rzymskokatolickiego Diecezji Włocławskiej. Z jego inicjatywy wybudowano i oddano do użytku w 1932 gmach Niższego Seminarium Duchownego we Włocławku. W 1935,

na potrzeby Wyższego Seminarium Duchownego, zakupił majątki Żydowo i Żydówek, które zostały przemianowane na Radonie i Jasieńczyk. W 1932 utworzył Katolicki Związek Zrzeszeń, Instytucji i Zakładów Wychowawczych i Opiekuńczych Diecezji Włocławskiej „Caritas”. Należał do komisji prasowej episkopatu Polski (od 1932), do komisji prawnej (od 1938) oraz liturgicznej (od 1946).

Po wybuchu wojny, 6.09.1939 opuścił siedzibę biskupią. Przez Lublin dotarł do granicy rumuńskiej, którą przekroczył 16.09.1939. Za poradą prymasa A. Hłonda udał się na Węgry, gdzie w Budapeszcie posługiwał polskim wygnańcom. Mimo prób czynionych przez R. za pośrednictwem Stolicy Apostolskiej, władze niemieckie nie pozwoliły na jego powrót do Włocławka. W lipcu 1940 na krótko trafił do obozu koncentracyjnego. Po zwolnieniu musiał opuścić Węgry z powodu nacisków niemieckich. Udał się do Jugosławii, przebywając najpierw w Chorwacji, a następnie w Dalmacji. Wciąż nie mogąc uzyskać zgody na powrót do Polski, przez Turcję i Syrię udał się do Jerozolimy, gdzie zamieszkał u sióstr elżbietanek. W tym czasie także informował w listach pap. Piusa XII o tragicznym położeniu wiernych i duchowieństwa w swojej diecezji, w szczególności bp. pomocniczego Michała Kozala (został wywieziony do KL Dachau, gdzie zginął 26.01.1943), prosząc o wstawiennictwo Nuncjatury Apostolskiej w Berlinie. W Palestynie posługiwał żołnierzom polskim, służącym w BSK (później SBSK) oraz uchodźcom. 3.02.1942 prezydent Władysław Raczkiewicz powołał R. do RN II kadencji jako przedstawiciela episkopatu Polski. Biskup opuścił Jerozolimę i 29.06.1942 przybył do Londynu, gdzie zamieszkał przy kościele polskim (2 Devonian Road). 30.06.1945 złożył ślubowanie jako członek RN. Po raz pierwszy w obradach II RN wziął udział 7.07.1942 (32. posiedzenie). R. nie był szczególnie aktywny na posiedzeniach Rady, nie zabierał głosu w sprawach politycznych. Jedynym dłuższym wystąpieniem R. był komentarz do *exposé* ministra ks. Zygmunta → Kaczyńskiego (MWRiOP) 8.03.1944. Zwrócił wówczas uwagę na rolę szkoły w kształtowaniu postaw młodzieży, sprzeciwił się gloryfikowaniu postaci z historii współczesnej, co miało raczej przynosić nienawiść niż uwielbienie, pochwalał brak przymusu wstępowania do masowych organizacji młodzieżowych oraz podkreślał, nieujęta w przemówieniu ministra, rolę rodziny i służebną wobec tej komórki społecznej rolę państwa. R. aktywny był jednak w różnych instytucjach kulturalnych i naukowych na emigracji. Był współzałożycielem PAK w Wielkiej Brytanii. Informował także opinię publiczną o prześladowaniach Kościoła w Polsce przez hitlerowców oraz eksterminacji Żydów. 17.01.1944 wygłosił radiowe

orędzie do najwyższych władz kościelnych i biskupów świata, mówiące o zbrodniach okupantów wobec Polaków. Wydawał także listy pasterskie, skierowane do wiernych Polaków w Wielkiej Brytanii. W celebrowanych przez niego nabożeństwach uczestniczyli przedstawiciele najwyższych władz państwowych RP, m.in. 6.07.1943 odprawił żałobną Mszę św. z racji tragicznej śmierci gen. Władysława Sikorskiego, w której uczestniczył także nuncjusz papieski. W prywatnej korespondencji, prowadzonej m.in. z watykańskim sekretarzem stanu kard. Luigim Maglione (14.09.1942), prosił o silny i zdecydowany głos papieża w obronie prześladowanych wiernych w Polsce. Mimo braku odpowiedzi zachowywał pełne posłuszeństwo Ojcu Świętemu i bronił stanowiska Stolicy Apostolskiej, także przed atakami ze strony emigracyjnej prasy polskiej.

R. ponowił próby powrotu do swojej diecezji, o co prosił Watykan jeszcze w trakcie trwania działań wojennych (sierpień 1944). Do Włocławka R. udało się ostatecznie wrócić 7.12.1945. Zajął się przede wszystkim rozpoczętą przed jego powrotem odbudową struktur duszpasterskich w diecezji. W latach powojennych, wśród różnych czynności duszpasterskich, szczególną uwagę zwracał na wizytacje w parafiach. Jako przeciwnik nowego układu sił politycznych w Polsce, był w różny sposób represjonowany przez władze komunistyczne, m.in. planowano jego aresztowanie i proces. Zm. 16.03.1951. Został pochowany w krypcie biskupów włocławskich w bazylice katedralnej.

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 2–4, 72; J. Dębiński, *Korespondencja biskupa Karola Mieczysława Radońskiego ze Stolicą Apostolską w okresie II wojny światowej*, „Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski” 2006, nr 2, s. 309–342; *List Wielkopostny Biskupów*, DPiDŻ z 16 III 1944, s. 3; *Polscy studenci w Oxfordzie czczą kard. Neumana*, DPiDŻ z 13 IX 1945, s. 3; *Wiadomości polityczne*, „Echo” z 17/18.01.1944, s. 3; J. Dębiński, *Biskup włocławski Karol Mieczysław Radoński (1883–1951). Życie i działalność*, Toruń 2001; J. Dębiński, *Poznański okres życia i działalności biskupa Karola Mieczysława Radońskiego*, „Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski” 2003, s. 205–229.

Bartosz Czajka

Lucjan Rybiński

(1891–1956)

inżynier, działacz ruchu narodowego,
członek II RN (3.02.1942–21.03.1945)

Ur. w 1891. Studiował ekonomię i rolnictwo w Wiedniu i Paryżu. Prowadził badania w Czechach, Danii, Francji i Wielkiej Brytanii. Aktywnie działał w organizacjach rolniczych oraz samorządowych. Propagował ruch spółdzielczy. Był prezesem RNacz. Spółdzielni Mleczarskiej, członkiem Sejmiku Ziemstwa Kredytowego oraz prezesem AKat. W młodym wieku związał się z ruchem narodowym. W trakcie swojej kariery politycznej pełnił funkcję m.in. oboźnego okręgowego OWP.

R. znalazł się w składzie II RN powołanej 3.02.1942, w której reprezentował „grupę” Mariana Seydy. Zaprzysiężony został 24.02.1942, natomiast 11.03.1942 powołano go na przewodniczącego Komisji Spraw Zagranicznych i członka Komisji Budżetowej. 11.03.1942–15.07.1942 był jednym z trzech wiceprzewodniczących prezydium II RN.

R. na posiedzeniach RN zabierał głos z ramienia SN. W oświadczeniu złożonym 17.03.1942, w zastępstwie Stanisława → Celichowskiego, skupiał uwagę na powojennych potrzebach kraju i przygotowaniu gruntu do jego odbudowy. Domagał się rozliczenia Niemiec za zbrodnie i krzywdy oraz wysuwał żądania odszkodowań za straty materialne i moralne. Uważał za niezbędne zbudowanie podstaw do powojennej współpracy z Czechosłowacją i Litwą. W imieniu ruchu narodowego deklarował oparcie powojennego ustroju Polski na zasadach cywilizacji i etyki chrześcijańskiej oraz demokracji. Zauważając braki w organizacji cywilnej i wojskowej, widział

konieczność pracy na tych obszarach, jednak przede wszystkim podkreślał symboliczną rolę PSZ jako jednoznacznego obrazu Polski Walczącej. W swoich wypowiedziach podnosił sprawę położenia marynarzy handlowych w wojsku, którzy nie mogli wrócić na swoje stanowiska. Twierdził, że polską politykę zagraniczną, niezależnie od starań rządzących, ogranicza geopolityczne położenie kraju. Uważał za konieczne uprawianie w przyszłości polityki niezależnej od Niemiec i ZSRR. We wspólnych interesach przeciw Niemcom szukał gruntu dla trwałych relacji wśród państw Europy Środkowo-Wschodniej, których przykładem była dla niego deklaracja polsko-czechosłowacka z 11.11.1940. Uwagę koncentrował na powracającej na arenę międzynarodową Francję (Komitet Wolnej Francji) i w niej widział szansę dla polskich dążeń niepodległościowych, powołując się na wieloletnią tradycję dobrych polsko-francuskich relacji. Krytycznie oceniał pracę samego MSZ, piętnując zwłaszcza niefortunny dobór składu osobowego placówek dyplomatyczno-konsularnych. Wyraźnie formułował postulat „odświeżenia” obsady personalnej w tym sektorze. Ubolewał nad nieudolną pracą MSZ, która jego zdaniem, wpłynęła na osłabienie relacji z Wielką Brytanią, Stanami Zjednoczonymi i, w pewnym stopniu, z Czechosłowacją. Krytykował działalność propagandową rządu zarówno w kwestii informowaniu kraju, jak i przedstawiania polskich spraw międzynarodowej opinii publicznej. Kilkakrotnie na forum RN apelował o jak najszybszą naprawę tego stanu rzeczy. Szczególnie istotne było to w odniesieniu do USA, gdzie nieodpowiednio, jego zdaniem, przedstawiano temat powojennych granic Polski. Podkreślał konieczność otoczenia szczególną opieką państwa rodzin, a zwłaszcza matek, dzieci oraz starców.

Po II wojnie światowej pozostał na emigracji w Wielkiej Brytanii. Zm. w Londynie w 1956. Został pochowany na cmentarzu Streatham Park w południowym Londynie 7.05.1956.

* * *

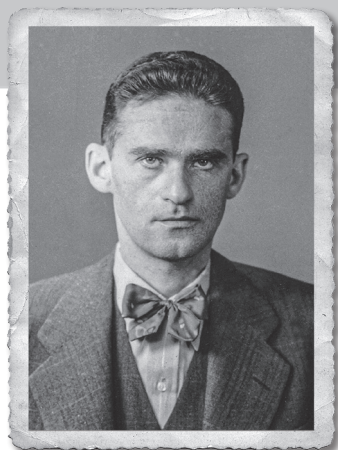
IPMS, Rada Narodowa R.P., A. 5, t. 2–4, 72–73; *Rzeczpospolita Polska czasu wojny. Dziennik Ustaw RP i Monitor Polski 1939–1945*, red. nauk. A. K. Kunert, Warszawa 1995, s. 57; *Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939–1947*, oprac. J. Piotrowski, t. 1–2, Wrocław 2004, wg indeksu; *Protokoły z posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórnjak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. IV, Kraków 1998, s. 185, 187; *Prace nad budżetem państwowym w Radzie Narodowej R.P.*, „Dziennik Polski” z 23 III 1943, s. 2; *Po exposé min. Kota. Dyskusja w Radzie Narodowej*, „Dziennik Polski” z 28 VI 1943, s. 4; *Polska rzeczywistość wojskowa najwyższą troską Rady Narodowej*, „Dziennik Polski” z 13 IX 1943, s. 4; *Exposé Min. Romera*, „Dziennik Polski” z 15 IX

1943, s. 1; P. Ceranka, *Urząd Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 2021, s. 231; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; K. Grodziska, *Polskie groby na cmentarzach Londynu*, t. 2, Kraków 2001, s. 303; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, wg indeksu; D. Stola, *Nadzieja i zagłada. Ignacy Schwarzbart – żydowski przedstawiciel w Radzie Narodowej RP (1940–1945)*, Warszawa 1995, s. 39, 41, 58; S. Stroński, *Polityka rządu polskiego na uchodźstwie w latach 1939–1942*, oprac. J. Piotrowski, t. 2, Nowy Sącz 2007, s. 4, 20; R. Turkowski, *Parlamentaryzm polski na uchodźstwie 1945–1972*, Warszawa 2001, s. 27.

Jadwiga Kowalska

Emanuel Scherer

(1901–1977)

prawnik, samorządowiec,
działacz Bundu,
członek II RN (19.06.1943–21.03.1945)

Ur. 25.08.1901 w Krakowie. Syn Mordechaja i Witte z d. Hoffman. Pochodził z żydowskiej rodziny wyznania mojżeszowego. W Krakowie ukończył szkołę podstawową i średnią. Tam też rozpoczął studia prawnicze na UJ, uzyskując stopień doktora praw w 1928. Już w 1918 został członkiem PZZR na Litwie, w Polsce i Rosji (Bund). Był aktywnym działaczem partii i jej struktur młodzieżowych oraz związków zawodowych. W okresie studenckim został członkiem Komitetu Centralnego krakowskiego Związku Młodzieży Cukunft. Redagował w tym czasie także różne periodyki ugrupowania w języku polskim i jidysz oraz pisał artykuły do tytułów żydowskich. W 1928 przeprowadził się z Krakowa do Warszawy, gdzie kontynuował swoją aktywność polityczną. W latach trzydziestych XX w. został najmłodszym w historii partii członkiem Centralnego Komitetu Bundu. Nadal działał aktywnie w związkach zawodowych, będąc m.in. wiceprzewodniczącym Sekcji Żydowskiej CKZZ oraz sekretarzem Związku Zawodowego Pracowników Handlowych i Biurowych. W 1938 został wybrany radnym m.st. Warszawy. Piastował tę funkcję do wybuchu II wojny światowej. W Warszawie zajmował się zawodowo praktyką adwokacką.

Po 1.09.1939 udało mu się przedostać na neutralną wówczas Litwę, a następnie do Szwecji. W 1941 dotarł do Stanów Zjednoczonych, gdzie działał jako członek Amerykańskiej Reprezentacji Ogólnego Żydowskiego Związku Robotniczego „Bund” w Polsce. W pierwszych latach na emigracji

współpracował blisko z polskimi i żydowskimi socjalistami z PPS i Bundu w Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii. Współorganizował wówczas liczne konferencje i prowadził działania informacyjne w różnych mediach na temat zbrodni niemieckiego okupanta na Polakach i Żydach. Do grona jego współpracowników należeli wówczas Szmul → Zygielbojm, Emanuel Nowogródzki i Schlome Mendelsohn. Podczas pobytu w Szwecji i USA S. pozostawał w bliskim kontakcie z Polakami z PPS. W 1941 razem z S. Mendelsohnem wysłał dla Bundu i PPS w kraju, za pośrednictwem pracownika Ambasady Japonii w Szwecji, pieniądze, które miały trafić do Berlina, a następnie przez pośrednika – zostać przetransportowane do Warszawy. W tym czasie nadal aktywnie publikował w różnych tytułach prasowych. Podkreślał w swoich pracach wspólnotę celów i walki Polaków oraz Żydów, co wyraził m.in. w artykule rocznicowym z okazji pięćdziesięciolecia PPS opublikowanym w „Robotniku Polskim”. W 1942 S. wydał w Stanach Zjednoczonych broszurę *Polska i Żydzi* traktującą o wzajemnych relacjach polsko-żydowskich. Publikował też artykuły i prace poświęcone przyszłemu ustrojowi społeczno-gospodarczemu oswobodzonej spod okupacji Polski.

Bezpośrednie związki S. z polskim życiem politycznym i państwowym na emigracji dostrzegalne są od 1941. Wówczas, po rozwiązaniu I RN, wskazywano go, jako jednego z kandydatów-zastępców do składu nowej Rady z ramienia Bundu. Ostatecznie, z nominacji tej partii, do uchodźczego parlamentu wszedł S. Zygielbojm, z którym S. blisko współpracował jeszcze w okresie przedwojennym. Samobójcza śmierć S. Zygielbojma (12.05.1943) była ważną cezurą w życiu S. Zmarły pozostawił po sobie listy, w których wyjaśniał motywy swojego czynu i proponował, aby jego miejsce w RN zajął inny działacz Bundu – S. Rzeczywiście, 19.06.1943, S. został powołany przez prezydenta Władysława Raczkiewicza w skład II RN. 5.11.1943 S. złożył przyrzeczenie nowo wybranego członka Rady. Rozpoczął swoje urzędowanie od licznych spotkań i aktywności na forum emigracyjnego parlamentu oraz poza nim. Zgłosił do budżetu na rok 1944 szereg wniosków dotyczących chociażby wygospodarowania odpowiednich pozycji na pomoc dla Żydów. Postulował włączenie Żydów do prac nad powojenną rekonstrukcją kraju i powołania specjalnej komisji ds. żydowskich. Podnosił również konieczność określenia zakresu autonomii kulturalno-narodowej Żydów i przygotowania projektów rozwoju szkolnictwa żydowskiego po wojnie. Apelowal o rozszerzenie akcji ratunkowej wobec Żydów i w tym zakresie wystąpił z konkretnymi projektami.

Jedną z pierwszych propozycji S. po jego przyjeździe do Londynu był projekt utworzenia „stałego międzyaliantckiego organu, który by wspólnymi siłami Zjednoczonych Narodów przeciwdziałał wszelakim próbom zagłady jakiegokolwiek narodu świata”. Koncepcję tę złożył na ręce premiera Stanisława → Mikołajczyka w liście z 26.11.1943. Jednocześnie zwrócił się do przewodniczącego RN Stanisława → Grabskiego o zwołanie specjalnego posiedzenia Rady dla rozpatrzenia tej propozycji. RN podczas posiedzenia 20.12.1943 uchwaliła jednogłośnie przedstawiony dokument, zawierający 12 punktów. Pierwsze postulaty zawierały protest przeciwko masowym morderstwom Żydów i konieczność przeciwdziałania temu przez wolny świat. Kolejne odnosiły się do powstania międzynarodowej „Rady Ocalenia Krajów Okupowanych”. W kolejnych miesiącach RN wracała do tej inicjatywy. W grudniu 1943 S. zaapelował o zwołanie specjalnego posiedzenia RN poświęconego kwestii ratowania Żydów od zagłady, zamierzając doprowadzić do publikacji przez Radę odezwy w tej sprawie. Sprawę wniosku S. skomplikowała propozycja wystosowana przez Ignacego → Schwarzbarta, przez co do RN wpłynęły dwa podobne wnioski w sprawie ratowania Żydów. Były one rozpatrywane przez Komisję Prawno-Polityczną. Ostatecznie projekt rezolucji trafił na forum RN obradującej 20.03.1944. Zastrzeżenia wobec projektu radnych żydowskich zgłaszał Stefan → Szyszkowski z Klubu Narodowego. Postulował on, by rezolucja rozpoczynała się od specjalnego punktu stwierdzającego, że naród polski już od ponad czterech lat walczy przeciwko okupantowi, ale słabe uzbrojenie AK powoduje, że nie jest ona w stanie skutecznie przeciwdziałać terrorowi i eksterminacji. W opinii S. z takim wstępem uchwała przestaje być rezolucją w sprawie ratowania ludności żydowskiej. Ostatecznie RN uchwaliła rezolucję, która nie uwzględniała wniosku S. Szyszkowskiego. W jej treści odwołano się do poprzednich uchwał Rady w sprawie zbrodni na narodzie polskim, na Żydach polskich i na Żydach z innych krajów mordowanych w Polsce z 10.04.1942, 27.11.1942 i 7.01.1943. Członkowie RN ponowili poprzednie apele w tej sprawie i domagali się od rządu akcji w celu powstrzymania eksterminacji, ostrzegając, że pozostałym w kraju Żydom grozi ostateczna zagłada. W dokumencie wyrażano uznanie wobec Polaków ratujących żydowskich współobywateli. Ostatecznie projekt S. nie doczekał się realizacji, ale na kanwie dyskusji o konieczności reakcji RN na zagładę utworzono Radę ds. Ratowania Ludności Żydowskiej. Powołała ją RM 20.04.1944, a S. został mianowany jej sekretarzem. Przewodniczącym tego gremium został Adam → Ciołkosz, a jego zastępcą Anzelm Reiss. Rada była londyńskim odpowiednikiem krajowej RPŻ. Jej celem miała być koordynacja

akcji pomocy Żydom i współpraca ze wszystkimi polskimi organizacjami w akcji ich ratowania, dostarczanie ludności żydowskiej w Polsce żywności, odpowiednich dokumentów, uzbrojenia dla osób chcących walczyć, ukrywanie ludności żydowskiej bądź organizowanie dla niej przejść do państw bezpiecznych. Do zadań rady należało również przekazywanie do kraju środków finansowych, bez których nie była możliwa realizacja powyższych celów. Już z chwilą powstania tej struktury przekazano na jej fundusz kwotę 100 tys. funtów z czego już 20.06.1944 postanowiono bezzwłocznie wysłać do kraju 80 tys. Środki te pochodziły głównie od rządu RP w Londynie.

S. odgrywał kluczową rolę w transferze środków na linii Londyn – kraj. Po śmierci S. Zygielbojma przejął on jego obowiązki w zakresie kontaktu z podziemnym Bundem w okupowanej Polsce. Na jego nazwisko była kierowana korespondencja przesyłana przy pomocy polskiego podziemia na Zachód, z kolei on wysyłał depesze i pieniądze dla Bundu w kraju. We wrześniu 1944 S. wskazywał, że do tej pory zagraniczne struktury jego partii zorganizowały pomoc finansową rządu 250 tys. dolarów. W sumie do lutego 1945 S. oraz S. Zygielbojm przekazali do podziemnego Bundu sumę nie mniejszą niż 460 tys. dolarów w 20 transzach. Ofiarodawca przekazywał pieniądze najbliższej polskiej placówce dyplomatycznej lub konsularnej, która wpłacała je na konto polskie w tamtejszym banku i zawiadamiała o tym Ministerstwo Skarbu oraz żydowskich przedstawicieli w RN – I. Schwarzbarta lub S. Następnie transferowano sumę do Londynu. Tam ministerstwo przekazywało ją, potrącając koszty operacyjne I. Schwarzbartowi lub S., którzy dostarczali pieniądze do MSW, określając odbiorcę. MSW wysyłało gotówkę do kraju wraz z innymi funduszami dla podziemia, przez specjalnych kurierów-spadochroniarzy. Fundusze przekazywano DRnK, skąd trafiały do właściwego adresata. W lutym 1945 S. został, wraz z rabinem A. Babadem, członkiem delegacji Rady ds. Ratowania Żydów, która wizytowała Francję, Belgię i Szwajcarię. Chodziło o pozyskanie środków finansowych umożliwiających opuszczenie przez Żydów gett.

W związku z falą dezercji żołnierzy PSZ pochodzenia żydowskiego w proteście przeciwko antysemityzmowi w jednostkach WP (1944) S. i I. Schwarzbart podjęli mediację. Spotkali się z dezertierami i nawoływali ich do powrotu, krytykując przy tym ich koncepcję przejścia do armii brytyjskiej. S. i I. Schwarzbart za swoją postawę byli atakowani przez środowiska żydowskie, m.in. w komunikacie „Jewish Chronicle” uznano ich za „tzw. przedstawicieli żydostwa polskiego”. Środowiska rewizjonistyczne wysunęły postulat usunięcia ich z RN. S. uważał przy tym, że problem antysemityzmu w wojsku

istnieje, a sytuacja ta wymaga działań naprawczych. Polskie władze wojskowe informowały żydowskich przedstawicieli w RN o postępowaniu przeciwko dezterterom, zaś w kwietniu 1944 zaproszono S. i I. Schwarzbarta na rozprawę przed sądem polowym w Szkocji przeciwko 21 żołnierzom wyznania mojżeszowego. S. wielokrotnie poruszał ten temat na forum RN. Wyszedł z propozycją wniosku o wydanie przez prezydenta dekretu określającego wszelką działalność i propagandę antysemitkę za przestępstwo, podlegające penalizacji. Podczas posiedzenia 26.05.1944 wniosek ten poparli radni PPS.

W okresie pełnienia funkcji członka RN S. prowadził kampanię informacyjną dotyczącą zagłady Żydów na ziemiach polskich. Współorganizował wydarzenia i uczestniczył w licznych przedsięwzięciach z odczytami i wykładami. 18.02.1944, podczas posiedzenia Międzynarodowej Socjalistycznej Komisji Konsultacyjnej, wygłosił odczyt o walce i położeniu Żydów w kraju. 8.03.1944 opublikował artykuł o powstaniu w getcie warszawskim w biuletynie „Labour Press Sevice”. Razem z I. Schwarzbartem korzystał z czasu antenowego rządu RP w BBC dla informowania Żydów w kraju o wydarzeniach na świecie. Działalność tę realizował także na forach organizacji, w których pracy uczestniczył, jak FŻP w Wielkiej Brytanii, Klasowych Żydowskich Związków Zawodowych, Reprezentacji Zagranicznej Związków Zawodowych czy CKZZ.

Po powołaniu rządu Tomasza Arciszewskiego S. postrzegany był jako polityk opozycyjny wobec nowego gabinetu. Jako jedyny członek RN wstrzymał się od głosowania nad budżetem zaproponowanym przez rząd T. Arciszewskiego. Był to wyraz jego sprzeciwu wobec składu RM, w której ważne miejsce zajęli politycy SN, oraz braku działań w zakresie kontroli antysemityzmu w szeregach jednostek PSZ. S. poparł protesty RN i rządu RP przeciwko postanowieniom konferencji jałtańskiej.

Razem z I. Schwarzbartem S. publicznie przeciwstawił się zarzutom władz komunistycznych w Polsce pod adresem AK o realizowanie czystek antysemitkich na ocalałej ludności żydowskiej w kraju. S. wielokrotnie podkreślał w swoich publicznych wystąpieniach „nierozzerwalny związek Żydów polskich z Polską”. Naród polski określał mianem „bratniego”. Po wybuchu powstania warszawskiego zwracał się do robotników żydowskich Warszawy z przesłaniem, że walczą o wolność „naszego kraju, narodu i całej ludzkości”, że w Warszawie walczą „robotnicy żydowscy u boku swych polskich towarzyszy”.

S. miał poglądy antysyjonistyczne. Opowiadał się za pełną swobodą emigracji Żydów, ale nie powinna być ona przedstawiana jako jedyna opcja.

W sprawach społeczno-gospodarczych zgodnie ze swoimi socjalistycznymi przekonaniami uważał, że potrzebne jest uspołecznienie wielkiego przemysłu i handlu oraz aparatu kredytowego i finansowego. W jego ocenie było to warunkiem „planowego odbudowania i zorganizowania życia gospodarczego w sposób zgodny z interesami Kraju i jego ludności”. Dostrzegał konieczność zrealizowania reformy rolnej bezpośrednio po wyzwoleniu Polski.

Po zakończeniu II wojny światowej S. wrócił do Stanów Zjednoczonych. Został sekretarzem Światowego Komitetu Koordynacyjnego Bundu, zaś w latach 1961–1977 stał na jego czele. Reprezentował wówczas swoją partię na zjazdach Międzynarodówki Socjalistycznej i utrzymywał stosunki z czołowymi socjalistami na całym świecie. Był także wiceprzewodniczącym Żydowskiego Komitetu Pracy. Po wojnie nie zaniechał pracy publicystycznej, będąc redaktorem miesięcznika bundowskiego „Unser Tsait”. Angażował się w wiele inicjatyw społecznych i politycznych. W 1962 był przewodniczącym obchodów 65. rocznicy założenia Bundu. W maju 1966, podczas kongresu Międzynarodówki Socjalistycznej, wyszedł z propozycją wysłania przez Międzynarodówkę do ZSRR grupy dochodzeniowej, badającej sytuację Żydów w tym kraju.

S. był żonaty z Blime z d. Krauz.

* * *

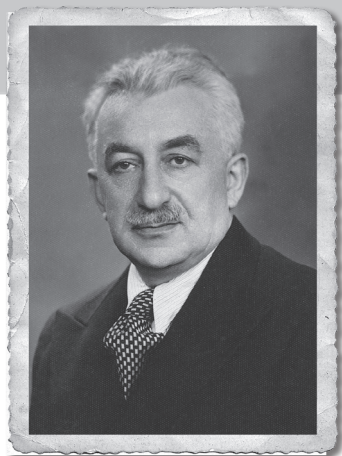
IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 2–5, 72; *W obliczu Zagłady. Rząd RP na uchodźstwie wobec Żydów 1939–1945*, red. P. Długołęcki, Warszawa 2021, wg indeksu; E. Scherer, *Polska i Żydzi*, New York 1942; „JTA Daily News Bulletin” z 31 XII 1943; „JTA Daily News Bulletin” z 8 I 1945; *Socialist International Urges. Russia to give Jews equal rights*, „JTA Daily News Bulletin” z 9 V 1966; *Emanuel Scherer Dead at 75*, „JTA Daily News Bulletin” z 6 V 1977; *65th Anniversary of Jewish Socialist Bund Movement Celebrated*, „JTA Daily News Bulletin” z 29 XI 1962; *Zjazd Federacji Żydów Polskich w Wielkiej Brytanii*, DPiDŻ z 21 I 1944, s. 3; *Jeszcze o Reprezentacji Zagranicznej Związków Zawodowych*, „Robotnik Polski w Wielkiej Brytanii” z 1 I 1944, s. 1; *Komunikat Ministra Obrony Narodowej w sprawie dezercji żołnierzy-Żydów*, DPiDŻ z 26 IV 1944, s. 1; E. Scherer, *O właściwą postawę w sprawie antysemityzmu*, „Robotnik Polski w Wielkiej Brytanii” z 15 VI 1944, s. 4; *Do robotników żydowskich Warszawy*, DPiDŻ z 9 IX 1944, s. 4; *O ratunek dla pozostałych przy życiu Żydów polskich. Sprawozdanie delegacji Rady do Spraw Ratowania Żydów*, DPiDŻ z 26 IV 1945, s. 3; S. Miller, *German Social Democrats and Polish Bundists in exile in London, 1939–45: Memories*, w: *Jewish Politics in Eastern Europe: The Bund at 100*, ed. by J. Jacobs, London 2001, s. 181; *Depozyt Niepodległości. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie 1939–1991*, pod red. Z. Girzyński, P. Ziętara, Toruń 2018, wg indeksu; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Pol-*

sce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945, Warszawa 1997, wg indeksu; A. Grabski, *Centralny Komitet Żydów w Polsce (1944–1950) Historia Polityczna*, Warszawa 2015, wg indeksu; K. Iranek-Osmecki, *Kto ratuje jedno życie... Polacy i Żydzi 1939–1945*, Londyn 1968, wg indeksu; K. Kaczmarek, *O Wielką Polskę na wojennym wychodźstwie. Stronnictwo Narodowe wobec rządu gen. Władysława Sikorskiego (1939–1943)*, Rzeszów 2013, wg indeksu; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, wg indeksu; *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 roku)*, pod red. J. Tomaszewski, Warszawa 1993, s. 311; D. Stola, *Nadzieja i Zagłada. Ignacy Schwarzbart – żydowski przedstawiciel w Radzie Narodowej RP (1940–1945)*, Warszawa 1995, wg indeksu; K. Dunin-Wąsowicz, *Socjaliści polscy wobec walki i zagłady Żydów*, „Dzieje Najnowsze” 1993, nr 1, r. 25, s. 58–59; M. Rusiniak-Karwat, *Bundists and the issue of emigration from Poland after the Second World War*, „European Spatial Research and Policy” 2021, vol. 28, nr 1, s. 153; D. Urzyńska, *PPS na obczyźnie wobec ludności żydowskiej w latach II wojny światowej*, „Słupskie Studia Historyczne” 1999, nr 7, s. 131–133; D. Slucki, *A Party of Naysayers: The Jewish Labor Bund after the Holocaust*, <http://perspectives.ajsnet.org/the-labor-issue-fall-2013/a-party-of-naysayers-the-jewish-labor-bund-after-the-holocaust/> [dostęp: 5.09.2022].

Michał Dworski

Ignacy Schwarzbart

(1888–1961)

prawnik, działacz ruchu syjonistycznego,
poseł na Sejm II RP,
członek I (21.12.1939–3.09.1941)
i II (3.02.1942–21.03.1945) RN

Ur. 13.11.1888 w Chrzanowie, syn Markusa Saula i Chany z Michników, brat trojga rodzeństwa. Pochodził z ortodoksyjnej rodziny żydowskiej. Ojciec S. był właścicielem karczmy, a matka zajmowała się domem i prowadziła działalność charytatywną. W Chrzanowie, które było miasteczkiem o przewadze ludności wyznania mojżeszowego, S. uczęszczał do szkoły powszechnej oraz do chederu – elementarnej szkoły żydowskiej o charakterze religijnym. Od 1900 uczył się w krakowskim gimnazjum w Podgórzu (późniejsze VI Państwowe Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki), które ukończył, zdając maturę w 1908. Już w latach gimnazjalnych był związany z ruchem syjonistycznym, należał m.in. do Akiby. W tym czasie zbliżył się chwilowo do ruchu socjalistycznego, lecz był to stan przejściowy. W latach 1908–1913 studiował prawo na UJ. Był wówczas zaangażowany w działalność Związku Żydowskiej Młodzieży Akademickiej „Haszchar” (z hebr. *Przedświt*), pierwszej syjonistycznej organizacji studenckiej, założonej w Krakowie w 1898. S. kierował pracami tego zrzeszenia, którego celami było: wychowanie swoich członków w duchu kultury żydowskiej, rozpowszechnianie znajomości języka hebrajskiego, pielęgnowanie poczucia obowiązku wobec państwa oraz szukanie dróg porozumienia ze społeczeństwem polskim. S. uzyskał absolutorium 2.11.1912, a rok później, 4.11.1913, wypromowano go na doktora praw. W tym okresie brał udział m.in. w wiedeńskim XI Światowym Kongresie Syjonistycznym. Po studiach S. pozostał w Krakowie,

gdzie rozpoczął praktykę adwokacką. W 1921 otworzył własną kancelarię adwokacką w tym mieście. Podczas I wojny światowej w latach 1916–1918 służył w randze chorążego w armii austro-węgierskiej, następnie w WP.

Od 1918 S. należał do ŻRN dla Galicji Zachodniej w Krakowie. Organizował żydowską samoobronę i brał udział w pracach nad postulatami delegacji żydowskiej na konferencję w Wersalu. Od tego roku zasiadał też w Komitecie Lokalnym Organizacji Syjonistycznych w Krakowie, początkowo jako członek, a następnie sekretarz. Brał udział w krakowskiej I Konferencji Krajowej Organizacji Syjonistycznej Małopolski Zachodniej obradującej 11–12.05.1919. Formalnie doszło wówczas do ukształtowania się krakowskiej centrali ogólnosyjonistycznej, która obejmowała zasięgiem była Galicję Zachodnią. Na forum obrad S. przedstawił sprawę zjednoczenia krakowskiej centrali partii z warszawską, będąc orędownikiem unifikacji ruchu syjonistycznego. Brał udział w kolejnych konferencjach krajowych organizacji, która od marca 1921 zmieniła nazwę na Organizacja Syjonistyczna Małopolski Zachodniej i Śląska. Przez całe dwudziestolecie międzywojenne S. wchodził w skład różnych gremiów w ramach tego podmiotu – od kierowania referatami ds. politycznych do przewodniczenia Komitetowi Centralnemu. W latach 1923–1931 i 1938–1939 pełnił funkcję prezesa egzekutywy organizacji. Jednocześnie przez wiele lat zasiadał w RNacz. Organizacji Syjonistycznej w Polsce. Aktywnie angażował się na forum wielu różnych kongresów syjonistycznych, takich jak chociażby pierwsza powojenna konferencja syjonistyczna w Londynie (1920). W ramach krajowych wydarzeń był wielokrotnie prelegentem oraz gościem honorowym. W jego wypowiedziach dominował przekaz o konieczności zjednoczenia ruchu syjonistycznego. S. wielokrotnie podkreślał konieczność powołania wspólnego komitetu wykonawczego oraz ŻRN. W styczniu 1932 S. przestał piastować funkcje w Komitecie Centralnym, ze względu na zaangażowanie w Światowy Związek Ogólnych Syjonistów, którego był jednym z założycieli. Na XVI Kongresie Syjonistycznym (1927) zainicjował powołanie Tymczasowego Komitetu Organizacyjnego Ogólnego Syjonizmu, którym kierował przez kolejne lata. W okresie 1931–1935 był prezesem centrali europejskiej Związku Światowego Ogólnych Syjonistów (tzw. grupa B). Od 1933, przed dwie kadencje, piastował funkcję wiceprezesa Komitetu Akcyjnego Światowej Organizacji Syjonistycznej i członka Komitetu Administracyjnego SKŻ.

S. był publicystą politycznym, współpracował z wieloma tytułami prasy żydowskiej. Był założycielem i redaktorem miesięcznika „Cofim” (z hebr. *Stojący na straży*), a następnie kierował redakcją krakowskiego „Nowego

Dziennika” (1921–1925). Był również stałym współpracownikiem lwowskiej „Chwili” oraz warszawskich tytułów, m.in.: „Nowy Przegląd”, „Der Moment” i „Hajnt”. S. angażował się także na polu społeczno-kulturalnym, co uzupełniało jego publiczną działalność w ramach ruchu syjonistycznego. Był członkiem Centralnego Komitetu Keren Hajesod (z hebr. *Fundusz osadniczy*) dla Małopolski Zachodniej i Śląska oraz Komitetu Obywatelskiego dla Niesienia Pomocy Akademikom Żydowskim. W latach 1925–1938 należał do struktur wolonomularskich. Był sekretarzem loży „Solidarność” w Krakowie, stanowiącej oddział Żydowskiego Stowarzyszenia Humanitarnego B’nei B’rith (z hebr. *Synowie Przymierza*). Ponadto w 1928 wchodził w skład Rady Opiekuńczej Związku Harcerzy Żydowskich „Brith Trumpeldor” (z hebr. *Związek im. Trumpeldora*). Jednocześnie przez wiele lat zasiadał w Żydowskiej Radzie Wyznaniowej w Krakowie i był współautorem jej nowej ordynacji wyborczej.

S. brał również udział w życiu politycznym II RP, reprezentując mniejszość żydowską poprzez partycypację w różnych organach przedstawicielskich. Po raz pierwszy wziął udział w wyborach powszechnych w 1922, startując do Sejmu RP. Otrzymał wówczas drugie miejsce na liście Związku Narodowo-Żydowskiego w okręgu krakowskim. Nie otrzymał mandatu, ale został zastępcą posła. W okresie przedwyborczym S. opowiedział się przeciwko wejściu Żydów do Bloku Mniejszości Narodowych, nie wierząc w trwałość tego porozumienia. Uważał, że mniejszości nie są jednolite i mają odmienne interesy, a wspólny start może wywołać powszechną opozycję społeczeństwa polskiego i uniemożliwi współpracę przy różnych okazjach z polskimi socjalistami. Następne kroki wyborcze S. stawiał na polu samorządowym. Z ramienia syjonistów wszedł do krakowskiej rady miejskiej (1933–1939) i przewodniczył w niej klubowi radnych żydowskich (1938–1939). Wziął ponownie udział w wyborach parlamentarnych dopiero w 1938. Otrzymał wówczas mandat poselski do Sejmu RP V kadencji. Wygrał wybory w swoim okręgu (nr 81, Kraków) obejmującym przede wszystkim dzielnicę zamieszkałą przez ludność żydowską, która poparła go w 94%. W ostatnim Sejmie II RP był jednym z pięciu posłów żydowskich i zasiadał w Żydowskim Kole Parlamentarnym. Wszedł do sejmowej komisji zdrowia publicznego i opieki społecznej. Nie wybrano go jednak do komisji dla zmiany ordynacji wyborczej oraz do komisji oświatowej.

Na forum parlamentu S., razem z posłami żydowskimi, postulował obronę instytucji samorządowych, bowiem ich procedury demokratyczne dawały mniejszościom narodowym największą szansę działalności. Protestował przeciwko popularyzacji zagadnienia emigracji Żydów do innych krajów.

Jego stosunkowo niewielka działalność legislacyjna, podobnie jak innych posłów żydowskich, była konsekwencją funkcjonowania w określonych ramach systemu politycznego. Odnosiło się to do niemożliwości wystąpienia z własną inicjatywą ustawodawczą, do której poparcia potrzebna była liczba 15 posłów.

W sierpniu 1939 S. krótko kierował pracami krakowskiego Ogóln żydowskiego Komitetu Obywatelskiego, koordynującego przygotowania obronne ludności żydowskiej. Wziął udział w ostatnim posiedzeniu Sejmu RP 2.09.1939, kiedy to razem z innymi posłami żydowskimi wydał oświadczenie, w którym znalazło się stwierdzenie: „ludność żydowska w Polsce bez żadnych zastrzeżeń oddaje się do dyspozycji Naczelnego Dowództwa i staje do apelu gotowa ponieść wszystkie ofiary jakich chwila dziejów wymaga”. Po posiedzeniu izby wyruszył na Wschód, decydując się na emigrację. 15.09.1939 dotarł do Kut, gdzie dzień później uczestniczył w spotkaniu u premiera Felicjana Sławoja Składkowskiego. 17.09.1939 przekroczył granicę polsko-rumuńską wraz z kolumną rządową, co miało istotne znaczenie wobec polityki władz Rumunii, odmawiających prawa przekroczenia granicy uchodźcom żydowskiego pochodzenia. Następnie S. przebywał w Czerniowcach i Bukareszcie, gdzie spotkał się m.in. z prof. Stanisławem Kotem. Ambasada RP w Bukareszcie pośredniczyła w przekazaniu S. pisma premiera gen. Władysława Sikorskiego z pytaniem o zgodę na przyjęcie członkostwa w I RN. Wyrażając aprobatę, S. dotarł do Francji, do Paryża, 13.01.1940. Tam spotkał się ze swoją żoną (ślub w 1918) Bertą Bronisławą Feldblum, która przedostała się do Francji przez Litwę.

Wybór S. do RN był logiczną konsekwencją jego postawy w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Traktowano go jako rzecznika współpracy polsko-żydowskiej, który reprezentował propolską linię zgodnie z tradycjami swojego środowiska – galicyjskiego odłamu polskiego syjonizmu. Działacze tego ruchu dostrzegali potrzebę kompromisu z Polakami i wspólnej pracy obywatelskiej w myśl zasad „ugody”, zawartej w 1925 przez przedstawicieli tej grupy z ministrami Stanisławem → Grabskim i Aleksandrem Skrzyńskim. Po agresji niemieckiej na ziemie polskie S. deklarował, że jako oficjalny reprezentant żydostwa polskiego „będzie pracować dla dobra Polski [...] mobilizować Żydów Palestyny, Francji, Anglii i Ameryki do pracy w interesie żydostwa polskiego i do stworzenia w tych krajach Komitetów Żydowskich dla Polski [...] wzmacniać wzajemne zaufanie pomiędzy Polakami i Żydami w Polsce jutra”. W swoim inauguracyjnym przemówieniu na forum I RN, 8.03.1940, S. podkreślał wspólnotę losu polskich Żydów i Polaków oraz

rozkładał akcenty na sprawy ogólnopaństwowe oraz żydowskie. Wskazywał wówczas, że „pragniemy wraz z całą Polską, my, stary, dumny i ciężko doświadczony naród żydowski, znosić jako obywatele polscy niedolę Polski, że razem z Nią i dla Niej ponosimy i ponosić będziemy wszelkie ofiary, ale też razem z Jej przyszłym szczęściem oczekujemy szczęśliwszego losu i dla siebie w Polsce, oczekujemy losu wolnych i równych we wszystkim obywateli. To jest nasze zasadnicze wyznanie wiary”. Za decyzją o mianowaniu S. na członka RN przemawiała także jego pozycja w międzynarodowym ruchu syjonistycznym, którą mógł potencjalnie wykorzystać w swojej działalności na emigracji. S. był jedynym przedstawicielem mniejszości narodowej w I RN. Występował na jej forum w imieniu wszystkich polskich Żydów, chociaż formalnie posiadał poparcie jedynie RŻP, organizacji powstałej w 1940 w Palestynie, skupiającej liderów polskich partii syjonistycznych i Agudy, blisko związanej ze ŚKŻ i AŻ.

S. wyjechał do Wielkiej Brytanii jeszcze przed rozpoczęciem kampanii francuskiej, 22.04.1940. Przebywał tam przez kolejne lata, będąc czynnym uczestnikiem życia politycznego polskiej emigracji. W 1940 zażądał on deklaracji rządu RP, która wskazywałaby na gwarancje równości praw dla Żydów przy jednoczesnym zanegowaniu praktyk antyżydowskich mających miejsce w II RP, szczególnie w drugiej połowie lat trzydziestych XX w. Osiągnął on w tym zakresie sukces, gdyż pełne poparcie dla tego aktu wyraził minister Jan Stańczyk, a następnie przedstawiciele różnych partii politycznych. W 1941 S. skierował do RN wnioski, które pozwoliłyby radnym oficjalnie wyrazić negację wobec błędów przeszłości w stosunkach polsko-żydowskich. W tym zakresie postulował zmianę wybranych aktów prawnych, co nie uzyskało pełnej aprobaty Rady, ale znalazło uznanie wśród kręgów rządowych deklarujących nowelizację wielu przepisów.

3.02.1942 S. został powołany przez Prezydenta RP do II RN i zasiadał w niej do 21.03.1945. Był reprezentantem największej organizacji polskich Żydów poza krajem, RŻP, ale otrzymał także poparcie wielu innych instytucji, takich jak: RadŻP w Wielkiej Brytanii, FŻP w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie i Argentynie. Choć do II RN wszedł ponadto przedstawiciel Bundu Szmul → Zygielbojm, a po jego śmierci Emanuel → Scherer, w pierwszym okresie funkcjonowania II RN S. był *de facto* jedynym reprezentantem mniejszości żydowskiej, gdyż S. Zygielbojm nie dotarł do Londynu ze Stanów Zjednoczonych. S. podjął działania zmierzające do wprowadzenia przedstawiciela żydostwa polskiego do Prezydium RN, co spotkało się z odmową ze względów organizacyjnych i proceduralnych. Nie udało mu się także

uzyskać aprobaty wobec zasady, że do każdej z powołanych komisji w RN będzie wchodził przedstawiciel żydowski, czy to sam S. czy S. Zygielbojm, a następnie E. Scherer. Ostatecznie S. został członkiem Komisji Budżetowej i Wojskowej oraz zastępcą członka w Komisji Spraw Zagranicznych i Komisji Prawno-Politycznej.

Na forum plenarnym II RN, jak i w jej komisjach, S. był autorem wielu wniosków i propozycji uchwał czy rezolucji. Nadal postulował konieczność zmiany aktów normatywnych dyskryminujących Żydów, zagwarantowania odpowiedniego statusu dla Żydów po wojnie, czy zwalczania przez czynniki centralne nastrojów antysemitycznych wśród żołnierzy polskich. W swoim pierwszym przemówieniu na forum II RN S. skierował do gen. W. Sikorskiego prośbę o włączenie kwestii żydowskiej do obrad Międzyalianckiej Komisji ds. Zbrodni Niemieckich, co jednak nie zostało uwzględnione. Z racji na niedostateczne, zdaniem S., tempo procedowania tych spraw przez RN i rząd RP stopniowo przechodził on na pozycje opozycyjne. Jednocześnie konsekwentne podnoszenie przez niego przede wszystkim kwestii żydowskich wywoływało nieprzychylnie reakcje innych radnych. Szczególnie aktywnym adwersarzem S. była Zofia → Zaleska ze SN.

W sierpniu 1943 S. zwracał uwagę premierowi Stanisławowi → Mikołajczykowi na problem nastrojów antysemitycznych w szeregach PSZ. 31.12.1943, w długim wystąpieniu, potępił szerzącą się dezercję żołnierzy narodowości żydowskiej z PSZ. Wskazywał jednak, że jedną z przyczyn tego stanu rzeczy są panujące w wojsku nastroje antysemityczne. S. oraz E. Scherer spotkali się z grupą dezertersów i namawiali ich do powrotu do armii. W latach 1944–1945 S. protestował przeciwko wykorzystywaniu relacji polsko-żydowskich przez PKWN.

Po upadku rządu S. Mikołajczyka, S. starał się wpływać na gabinet Tomasa Arciszewskiego w różnych kwestiach polsko-żydowskich. Jednym z jego sukcesów była publiczna deklaracja premiera ze stycznia 1945 w sprawie uchwalenia aktu prawnego wskazującego na antysemityczną propagandę jako przestępstwo.

W trakcie wojny S. utrzymywał kontakty z konspiracyjnymi ośrodkami żydowskimi w kraju. Wielokrotnie Żydowska Organizacja Bojowa i Żydowski Komitet Narodowy adresowały do niego swoje raporty celem przekazywania tych informacji dalej. S. pośredniczył w przekazywaniu środków dla tych podmiotów. Sam też wnioskował na posiedzeniu RN (31.12.1943), aby uwzględniono w budżecie rządu RP kwotę 460 tys. dolarów jako kredyt awaryjny na pilne potrzeby polskich Żydów. Dzięki swoim kontaktom

międzynarodowym był w stanie przekazywać wiele komunikatów do JTA, która także publikowała w języku angielskim wystąpienia S. To właśnie S. przekazał, jako pierwszy, liczbę zabitych i wziętych do niewoli żołnierzy pochodzenia żydowskiego w trakcie wojny obronnej 1939 oraz poinformował w 1944 o likwidacji wszystkich synagog w Łodzi przez Niemców.

S. należał do ZPS w Wielkiej Brytanii im. Nachuma Sokołowa. Stał ponadto na czele Związku Syjonistów, grupującego różne odłamy tego obozu z terenu całej Europy. W okresie po 1939 nie zaniechał działalności publicystycznej. W latach 1940–1944 wydawał periodyk „Przyszłość”. Był także współpracownikiem wielu redakcji w Wielkiej Brytanii, Palestynie, Argentynie, Brazylii, Kanadzie i USA.

Po zakończeniu wojny, w 1946, wyjechał do Stanów Zjednoczonych, gdzie kontynuował działalność polityczną i publicystyczną. W Nowym Jorku został dyrektorem jednego z departamentów ŚKŻ. W ramach obowiązków zajmował się aktualną problematyką kondycji różnych środowisk żydowskich na świecie. Był autorem raportów na ten temat, jak choćby *Toward Unity Between Sephardim and Ashkenazim* czy dokumenty o wybranych okresach działalności ŚKŻ. Koordynował jednocześnie działalność organizacyjną tego podmiotu, rozwijając jego struktury w różnych częściach świata. Działal na rzecz zbliżenia różnych środowisk żydowskich z ŚKŻ. W swojej aktywności pamiętał także o polskich wątkach. W 1954, w celu uczczenia 11. rocznicy powstania w getcie warszawskim, ŚKŻ wezwał organizacje i społeczności żydowskie w 65 krajach do rozpoczęcia dużego projektu, mającego na celu utrwalenie tradycji judaizmu. Był uczestnikiem konferencji „Mass Conference of the Council of Organizations of the United Jewish Appeal”, podczas której promowano ideę obchodzenia przez amerykańskich Żydów 12 kwietnia, jako dnia żałoby po śmierci 6 mln Żydów zamordowanych podczas II wojny światowej. Z kolei w 1957 współorganizował spotkanie upamiętniające zmarłego posła na Sejm II RP dr. Emila Sommersteina. S. brał także udział w dorocznych konferencjach Żydowskiego Instytutu Naukowego (*YIVO Institute for Jewish Research*). Publikował broszury dotyczące spraw żydowskich i najnowszej historii, m.in. powstania w getcie warszawskim, działalności ŚKŻ oraz żydowskich wspólnot w Azji, a także książkę poświęconą Żydom krakowskim. Zm. 26.04.1961 w Nowym Jorku.

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 1–4; *W obliczu Zagłady. Rząd RP na uchodźstwie wobec Żydów 1939–1945*, red. P. Długołęcki, Warszawa 2021, wg indeksu; „JTA Daily News Bulletin” z 16 VIII 1942; „JTA Daily News Bulletin” z 6 VIII 1943; „JTA Daily News Bulletin” z 31 XII 1943; „JTA Daily News Bulletin” z 7 I 1945; „JTA Daily News Bulletin” z 8 I 1945; „JTA Daily News Bulletin” z 28 IV 1954; „JTA Daily News Bulletin” z 27 III 1961; „JTA Daily News Bulletin” z 1 VI 1961; „Nowy Dziennik” z 3 XI 1928, s. 2; „Nowy Dziennik” z 18 II 1936, s. 4; „Nowy Dziennik” z 27 III 1939, s. 3; *Depozyt Niepodległości. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie 1939–1991*, red. Z. Girzyński, P. Ziętara, Toruń 2018, wg indeksu; E. Duraczyński, *Rząd polski na uchodźstwie 1939–1945. Organizacja, personalia, polityka*, Warszawa 1993, wg indeksu; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; D. Engel, *In the Shadow of Auschwitz. The Polish Government in Exile and the Jews. 1939–1942*, Chapell–Hill–London 1987, wg indeksu; K. Iranek-Osmecki, *Kto ratuje jedno życie... Polacy i Żydzi 1939–1945*, Londyn 1968, wg indeksu; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, wg indeksu; T. Prekerowa, *Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom w Warszawie 1942–1945*, Warszawa 1982, wg indeksu; A. Puławski, *W obliczu Zagłady. Rząd RP na Uchodźstwie, Delegatura Rządu RP na Kraj, ZWZ-AK wobec deportacji Żydów do obozów zagłady (1941–1942)*, Lublin 2009, wg indeksu; S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004, s. 411–419; D. Stola, *Nadzieja i Zagłada. Ignacy Schwarzbart – żydowski przedstawiciel w Radzie Narodowej RP (1940–1945)*, Warszawa 1995; C. Brzoza, *Schwarzbart Ignacy*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVI, Wrocław 1995–1996, s. 69–71; W. Jaworski, *Centrale syjonistyczne w Krakowie (1919–1939)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2017, t. 23, s. 137–153; W. Jaworski, *Organizacja Ogólnych Syjonistów w Polsce (1934–1939)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 2020, nr 106, s. 117–121; A. Kargol, *Łoża „Solidarność” i Zakon B’nei B’rith. Z dziejów parawolnomularstwa żydowskiego na ziemiach polskich*, „Przegląd Historyczny” 2008, nr 99/2, s. 266–267; D. Libionka, *Pierwszy zarys historii Żydowskiej Organizacji Bojowej*, „Zagłada Żydów. Studia i Materiały” 2013, nr 9, s. 313–315; J. Fałowski, *Działalność Posłów żydowskich w Sejmie V kadencji*, „Państwo i Społeczeństwo” 2001, nr 1, s. 179–181, 185; D. Stola, *Krew, o której zapomnimy. Kwestia żydowska w Radzie Narodowej RP (1939–1945)*, „Więź” 1992, nr 4, s. 84–99.

Michał Dworski

Bronisław Skalak

(1892–1949)

dziennikarz, samorządowiec,
działacz ruchu socjalistycznego,
członek II RN (22.02.1944–21.03.1945)

Ur. 3.10.1892 w Jazłowcu na Ukrainie w rodzinie robotniczej. Był synem Franciszka i Marii z Maruszewskich. Miał młodszego brata, Stanisława (1900–1929). W 1905 rozpoczął naukę w gimnazjum w Buczaczu, gdzie w 1909 powołał koło tajnej organizacji postępowo-niepodległościowej „Promieniści”. W 1911 został relegowany z gimnazjum. W 1912 założył oddział ZS w Buczaczu. W 1919 zdał eksternistycznie maturę w gimnazjum w Drohobyczu. Studia na UJK we Lwowie podjął w 1919 (studiował cztery lata, studiów nie ukończył). W latach 1919–1920 był członkiem POW i Małopolskiej Armii Ochotniczej, brał czynny udział w obronie Lwowa w czasie wojny polsko-bolszewickiej.

W 1919 wstąpił do PPS, a już 1.12.1919 objął w niej kierownictwo Sekretariatu dla Galicji Wschodniej. Był delegatem na XVII Kongres PPS (21–25.05.1920) w Warszawie, w marcu 1921 reprezentował Komitet Obwodowy Małopolski Wschodniej na konferencji partyjnej w Warszawie. Podczas studiów wstąpił do ZNMS i szybko stał się liderem tego ugrupowania we Lwowie. Został także członkiem Komitetu Wykonawczego ZNMS. Był delegatem lwowskiego ZNMS na II Zjazd Polskiej Młodzieży Akademickiej w Wilnie (grudzień 1921). W imieniu ZNMS uczestniczył w XIX Kongresie PPS w Krakowie (30.12.1923–1.01.1924), wybrany wówczas do RNacz. PPS, której członkiem pozostał aż do wybuchu wojny w 1939 (wyjątek stanowił okres od listopada 1928 do maja 1931, gdy był zastępcą członka RNacz.).

Z ramienia OKR PPS działał w lwowskiej Radzie Związków Zawodowych. W imieniu OKR przemawiał w 1923 na wspólnej z komunistami manifestacji pierwszomajowej, podkreślając doniosłość utworzenia w okręgu lwowskim jednego frontu robotniczego, bez względu na podziały narodowościowe. Był jednym z inicjatorów i trzech mówców na zorganizowanym we Lwowie 13.05.1926 wiecu poparcia przewrotu majowego. W późniejszych latach kilkakrotnie przemawiał na wiecach i demonstracjach PPS. W 1927 został członkiem Rady Przybocznej przy komisarzu rządu we Lwowie, zasiadając w dwóch komisjach: Zdrowia Publicznego, Oświaty i Kultury oraz Przedsiębiorstw Komunalnych.

Po zakończeniu studiów S. (prawdopodobnie w 1923) podjął pracę dziennikarza. Był zastępcą Artura Hausnera, redaktora lwowskiego organu PPS „Dziennik Ludowy” (w 1927 firmował pismo jako redaktor odpowiedzialny). Swoje teksty publikował także na łamach centralnego organu PPS „Robotnik”. W wyborach do Sejmu w 1928 bezskutecznie ubiegał się o mandat posła z listy PPS. Od 1929 był członkiem Związku Zawodowego Dziennikarzy RP. Współorganizował we Lwowie TUR, później działał jako prelegent w zarządzie organizacji we wschodniej Małopolsce. W listopadzie 1935 był członkiem komitetu organizacyjnego Zjazdu Pracowników Kultury we Lwowie. W środowisku lwowskim miał zwalczać wpływy komunistów, choć początkowo sam należał do lewicowego nurtu PPS. Po rozwiązaniu w 1936 zdominowanego przez lewicę OKR, został jednym z pełnomocników Centralnego Komitetu Wykonawczego do przeprowadzenia ponownej rejestracji członków i stanął na czele wybranego w grudniu 1936 nowego OKR. W kolejnych latach współpracował jednak z działaczami komunistycznymi, m.in. w akcji przygotowawczej Kongresu Pokoju (1937). W wyniku pierwszych w niepodległej Polsce wyborów do Rady Miejskiej Lwowa, w których startował ze wspólnej listy organizacji socjalistycznych, zdobył mandat i zasiadł w Klubie Radnych PPS. Pełnił tę funkcję do 1939. W radzie postulował m.in. obniżenie opłat dla mieszkańców za pobór gazu i prądu oraz za transport tramwajowy, zmniejszenie cen mieszkań dla urzędników czy też nadanie jednej z ulic imienia atamana Symona Petlury. Sprzeciwiał się ograniczaniu praw samorządów miejskich poprzez wprowadzenie kurialnej ordynacji wyborczej w największych miastach, występował w obronie praw ludności żydowskiej przeciwko tzw. gettom ławkowym. W marcu 1939 został wiceprzewodniczącym Syndykatu Dziennikarzy Lwowskich.

Po agresji ZSRR na Polskę we wrześniu 1939 S. znalazł się wśród pierwszych działaczy politycznych aresztowanych we Lwowie przez Sowie­tów. Na

początku 1940 przewieziony do Moskwy i osadzony w celi nr 41 na Łubiance, został skazany na osiem lat obozu. W sierpniu 1940 wywieziono go do jednego z łagrów w autonomicznej Republice Komi. Ciężko chory na gruźlicę, został umieszczony w szpitalu obozowym. Kierownictwo podziemnej PPS-WRN w marcu 1941 alarmowało KZ PPS w sprawie natychmiastowego podjęcia przez amerykański Czerwony Krzyż starań o zwolnienie S. Dopiero jednak po amnestii w wyniku układu Sikorski-Majski opuścił obóz (był umieszczony na liście osób do odszukania i zwolnienia w pierwszej kolejności, wręczonej 20.09.1941 zastępcy przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych, Andriejowi Wyszynskiemu, przez ambasadora RP w ZSRR, Stanisława Kota). S. należał do sygnatariuszy deklaracji Polaków w ZSRR, wydanej 22.03.1942, potępiającej ataki na rząd polski w Londynie. W kwietniu 1942 ewakuowany do Iranu, gdzie znalazł się w grupie innych byłych więźniów, z których wielu było działaczami socjalistycznymi. We wrześniu 1942 S. utworzył KP PPS w Iranie, do którego weszli m.in. Franciszek Haluch i Antoni Pająk. Grupa nie prowadziła szerokiej działalności politycznej, skupiając się na sprawach opieki społecznej. Od maja 1942 S. pracował jako członek komisji rewizyjnej w Delegaturze MPiOŚ w Teheranie. Od 1942 do września 1943 był redaktorem tygodnika „Polak w Iranie”, wydawanego przez MPiOŚ. Piśmo to, uchodząc za organ socjalistów, nie zdobyło większej popularności.

Jesienią 1943 S. udał się do Londynu. W listopadzie 1943 został kierownikiem Działu Opieki Społecznej w MPiOŚ. Jako członek przedwojennej RNacz. PPS został także członkiem KZ tej partii. Sygnował odezwę do kierownictwa WRN w kraju, z deklaracją pełnej solidarności z oświadczeniem rządu RP odmawiającym uznania uchwał konferencji jałtańskiej dotyczących Polski.

22.02.1944 został mianowany przez Prezydenta RP członkiem II RN, gdzie jako przedstawiciel PPS zastąpił nieobecnego od dłuższego czasu Alojzego → Adamczyka. Przyrzeczenie złożył 24.02.1944. Na posiedzeniu 29.02.1944 został w miejsce A. Adamczyka dokooptowany jako członek Komisji Prawno-Politycznej i Komisji Społeczno-Gospodarczej. Został także zastępcą członka w komisjach: Budżetowej i Spraw Zagranicznych. 8.03.1944 wybrany wiceprzewodniczącym RN jako przedstawiciel klubu PPS. Wiosną 1944, gdy RN debatowała nad sprawą dezercji z APW żołnierzy narodowości żydowskiej, S. podpisał się pod wnioskiem o utworzenie w tej sprawie specjalnej komisji. Poza tym w obradach Rady nie był szczególnie aktywny, nie wygłaszał przemówień, był autorem kilku interpelacji i zapytań. Od 16.11.1944, gdy na posiedzeniu RN podjęto próbę uchwalenia wotum nieufności wobec jej przewodniczącego Stanisława → Grabskiego, faktycznie

kierował pracami Rady. Rola ta przypadła mu w trudnym okresie przesilenia rządowego, w ostatnich miesiącach funkcjonowania II RN. Po dymisji rządu Stanisława → Mikołajczyka (24.11.1944), SL złożyło wniosek o rozwiązanie Rady, który jednak upadł. S. popierał w RN nowego premiera, Tomasza Arciszewskiego, którego rząd stał na stanowisku obrony integralności i suwerenności Polski. 1.12.1944 S. został formalnie urzędującym przewodniczącym RN. Podczas posiedzenia RN 19.12.1944, wobec *exposé* premiera wygłoszonego przed plenum RN, mówiącego o potrzebie jednomyślności w kwestii utrzymania wschodnich granic Polski, S. w imieniu klubu PPS wyraził pełne poparcie dla rządu. Podjął także rozmowy w sprawie pozostania SL w koalicji rządowej oraz porozumiewał się w tej sprawie z kierownictwem WRN – Kazimierzem Pużakiem i Zygmunt Zarembą.

Oprócz kierowania pracami RN, S. reprezentował też Radę na zewnątrz: odwiedzał polskich żołnierzy w obozach szkoleniowych, brał udział w uroczystościach patriotycznych wśród polskich emigrantów. 1.09.1945 wygłosił przemówienie podczas akademii z okazji 6. rocznicy wybuchu wojny, która zgromadziła w Caxton Hall w Londynie liczne grono polskich emigrantów. Witając legalne władze RP na czele z prezydentem Władysławem Raczkiewiczem, stwierdził, iż Polacy w dalszym ciągu muszą upominać się o swoje prawa, a Polska powinna być wolna, niepodległa i sprawiedliwa społecznie.

Był jednym z sygnatariuszy wspólnej odezwy polsko-czechosłowackiej z 12.12.1945, krytykującej komunistyczne rządy w Warszawie i Pradze oraz stwierdzającej, że problemy narodów państw Europy Środkowo-Wschodniej rozwiązać może jedynie stworzenie związku tych narodów i wspólne rozwiązanie kwestii spornych między nimi. Z tą samą datą ukazała się odezwa programowa londyńskiego Klubu Federalnego (*The Central European Federal Club in London*), podpisana m.in. przez S. W grudniu 1945 został wiceprezesem Związku Dziennikarzy RP w Londynie.

S. pozostał do końca życia na emigracji. Mimo ciężkiego stanu zdrowia (cierpiał na gruźlicę) brał udział w życiu polskiego uchodźstwa politycznego. Działał w Radzie Partyjnej PPS, Radzie Głównej TPP, w zarządzie Polskiego Stowarzyszenia b. Sowieckich Więźniów Politycznych, był przewodniczącym Komisji Ubezpieczeniowej Polskiej Marynarki Handlowej w Londynie. Zm. 21.07.1949 w Iscayd Park Hospital w Londynie, pochowany został na cmentarzu w Wrexham 25.07.1949.

27.11.1926 zawarł małżeństwo z Marią z d. Górnik, miał córkę Danutę (ur. 1927).

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 4, 72; *Z prowincji. Lwów*, „Polska Zbrojna” z 15 V 1926, s. 2–3; *Komisje Rady Przybocznej*, „Chwila” (Lwów) z 29 XI 1927, s. 8; *Z posiedzenia Rady miejskiej*, „Chwila” (Lwów) z 29 III 1935, s. 9; *Gospodarka miejska pod ostrzałem interpelacyj radzieckich*, „Dziennik Polski” (Lwów) z 19 XII 1936, s. 2; *Świat pracy przeciwko anarchizowaniu życia*, „Chwila” (Lwów) z 11 X 1937, s. 3; *Rada miasta Lwowa uchwaliła protest przeciwko projektowi kurialnej ordynacji wyborczej*, „Robotnik” z 30 III 1938, s. 5; *Walne Zgromadzenie Syndykatu Dziennikarzy Lwowskich*, „Chwila” (Lwów) z 28 III 1939, s. 3; *Członkowie Rady Narodowej u nowych ochotników*, DPiDŻ z 10 I 1945, s. 4; *Wspólne oświadczenie polsko-czeskie*, DPiDŻ z 22 XII 1945, s. 2; *Ze Związku Dziennikarzy RP*, DPiDŻ z 22 XII 1945, s. 3; *Śp. Bronisław Skalak*, „Robotnik Polski w Wielkiej Brytanii” 1949, nr 8, s. 4; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; *Organizacja zjazdu pracowników kultury we Lwowie (broszura)*, Lwów 1935, s. 15; J. Pietrzak, *Polscy uchodźcy na Bliskim Wschodzie w latach drugiej wojny światowej*, Łódź 2012, wg indeksu; *W szóstą rocznicę wybuchu wojny (broszura)*, Monachium 1946, s. 5–6; A. Pacholczykowa, *Skalak Bronisław*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVII, Warszawa–Kraków 1996–1997, s. 628–629; R. Turkowski, *Rola PPS w historii parlamentaryzmu polskiego na wychodźstwie podczas II wojny światowej*, w: *Polska Partia Socjalistyczna. Dlaczego się nie udało?*, red. R. Spałek, Warszawa 2010, s. 87–146.

Bartosz Czajka

Stanisław Antoni Sopicki

(1903–1976)

działacz ruchu chrześcijańsko-demokratycznego,
członek II (3.02.1942–29.11.1944)
i III (3.03.1949–25.09.1950) RN, TRaJN,
minister odbudowy administracji
publicznej w rządach Tomasza Arciszewskiego
i gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego,
minister skarbu w rządzie
gen. Romana Odzierżyńskiego;
pseud. „Stanisław Zatorski”, „Karol Leskowiec”,
„Herkules”, krypt. „Wod.”

Ur. 1.10.1903 w Wadowicach, syn Andrzeja i Karoliny z Nikliborców. W latach 1913–1921 uczęszczał do gimnazjum w Wadowicach. W 1920 ochotnik podczas wojny polsko-bolszewickiej. W latach 1921–1926 studiował historię na UJ, choć studiów tych nie ukończył. W tym czasie był aktywnym działaczem organizacji „Polonia”, a następnie SMK „Odrodzenie”. W 1926 współtworzył Związek Seniorów „Odrodzenia” i został członkiem jego RNacz.

W 1924 rozpoczął karierę dziennikarską i publicystyczną, najpierw w krakowskim „Głosie Narodu” (do 1934), następnie w „Rzeczypospolitej”, katowickiej „Polonii”, „Prądzie”, „Nowej Prawdzie” i „Nowej Rzeczypospolitej”. Był redaktorem naczelnym i wydawcą teoretycznego periodyku chrześcijańsko-demokratycznego „Przyszłość”. W tym czasie opublikował szereg prac zwartych poświęconych tematyce polityczno-społecznej: *Sprawa żydowska w Polsce ze stanowiska Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji* (Kraków 1926), *Pacyfizm. Zagadnienie wojny i pokoju* (Kraków 1927), *W rocznicę cudu nad Wisłą* (Kraków 1930), *Polska a Niemcy. W 10-tą rocznicę plebiscytu na Śląsku* (Kraków 1931), *Siedem lat sanacji. Mowa na wiecu* (Kraków 1933), *Wojciech Korfanty* (Kraków 1935), *Nasze hasła. O co walczy Chrześcijańska Demokracja* (Katowice 1936), *Czego uczy rocznica cudu nad Wisłą?* (Katowice 1936), *Obrona Polski. Garść uwag* (Katowice 1937).

S. był aktywnym i czołowym działaczem PSChD. W 1932 został członkiem jego RNacz., zaś w latach 1934–1937 pełnił funkcję sekretarza generalnego stronnictwa. Opowiadał się za zjednoczeniem PSChD i NPR. Prowadził aktywną działalność w terenie: był członkiem ZW PSChD w Krakowie, przyczynił się do rozwoju struktur partyjnych w Radomiu i Warszawie. W tym czasie blisko współpracował z Wojciechem Korfantym, utrzymując z nim ścisły kontakt podczas przymusowego pobytu W. Korfanteo na emigracji w Czechosłowacji oraz wchodząc w skład Rady Nadzorczej Chrześcijańsko-Społecznego Instytutu Wydawniczego w Katowicach. W 1937, po utworzeniu SP, został członkiem RNacz. tegoż ugrupowania, jak również ZG partii i jego Komitetu Wykonawczego. Pełnił również funkcję sekretarza ZW SP w Katowicach. W 1939 został członkiem Wojewódzkiego Komitetu Porozumiewawczego Stronnictw Politycznych (SP i SL).

We wrześniu 1939 S. przeniósł się z Katowic do rodzinnych Wadowic, a następnie do Krakowa. W 1940 był, obok Władysława Tempki, delegatem SP w krakowskim Komitecie Międzypartyjnym. Po aresztowaniu W. Tempki zarządzał częścią funduszy uzyskanych od emigracyjnych władz RP na potrzeby SP, wykorzystując je m.in. do udzielania zasiłków dla byłych urzędników państwowych i – sporadycznie – duchowieństwa. W czerwcu 1940 podjął pierwszą, a w sierpniu 1940 drugą, tym razem udaną, próbę przedostania się na Zachód. Przez Węgry, Bliski Wschód i Afrykę dotarł w styczniu 1941 do Wielkiej Brytanii. W lutym 1941 złożył ministrowi spraw wewnętrznych Stanisławowi Kotowi obszernie sprawozdanie, dotyczące sytuacji w okupowanym kraju. Podkreślił w nim wysokie morale społeczeństwa polskiego i jego trudną sytuację materialną. Odwołując się do zasad chrześcijańskich, zaprotestował przeciwko nawoływaniu do zbiorowej odpowiedzialności Niemców za zbrodnie hitlerowskie, wskazując na zróżnicowanie ich postaw w okupowanej Polsce.

31.10.1941 S. wszedł do sześciuosobowego ZG SP, działającego w Londynie. Podjął się wydawania wewnętrznego biuletynu partyjnego stronnictwa, następnie zaś organu prasowego SP – „Zwrot”. Od 1944 był członkiem Przedstawicielstwa Zagranicznego SP, posiadającego uprawnienia RNacz. stronnictwa.

W październiku 1941 objął przewodnictwo Sądu Honorowego londyńskiej sekcji Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich. W MID koordynował serię pogadank radiowych polityków polskich. Sam wygłosił w tej formule m.in. pogadanki: „Przygotowujemy przebudowę społeczną” oraz „Rodzina podstawą społeczeństwa” (kwiecień 1942). Zamieszczał swoje artykuły na łamach

pism: „Sprawa”, „Dziennik Polski”, „Polska Walcząca”, „Jutro Polski”, „Zgoda”, „Czechoslovakia”, „People and Freedom”, „Dziennik Związkowy”. 1.07.1943–15.12.1943 pełnił funkcję redaktora naczelnego „Dziennika Polskiego”.

3.02.1942 S. został mianowany członkiem II RN, która rozpoczęła swoją działalność 24.02.1942. Był członkiem komisji: Budżetowej oraz Prawno-Politycznej, zastępcą członka Komisji Społeczno-Gospodarczej, zaś od 1943 również zastępcą członka Komisji Wojskowej i Komisji Spraw Zagranicznych. W 1944 został zastępcą członka Komisji Specjalnej RN do zbadania kwestii dezercji z PSZ żołnierzy pochodzenia żydowskiego. W dziedzinie polityki wewnętrznej krytykował działalność MID, kierowanego przez Stanisława Strońskiego, któremu zarzucił skupienie się na działaniach propagandowych, z jednoczesnym zaniedbaniem warstwy informacyjnej. Podkreślał konieczność eksponowania informacji o stosunku rządu RP do mniejszości narodowych. W kwietniu 1942 przeprowadził dla RN analizę budżetu MSWoj. Szukając oszczędności, zaproponował przeniesienie części agend wojskowych do Szkocji, bliżej miejsca stacjonowania jednostek polskich. Zaproponował utworzenie trzyosobowego Biura Kontroli, mającego nadzorować wydatki wojska. W 1943 S. był referentem budżetu Ministerstwa Prac Kongresowych oraz Delegata Rządu na Bliski Wschód, zaś w 1944 budżetu MON. Przy okazji analiz budżetów poszczególnych agend państwowych, jak również w wielu innych wystąpieniach, S. opowiadał się za prowadzeniem przez władze RP oszczędnej polityki finansowej. Był przeciwny wynajęciu dla potrzeb PRM pałacu Rotschildów przy reprezentacyjnej londyńskiej ulicy Kensington Palace Gardens. Zgłosił pomysł dobrowolnego opodatkowania się Polaków w Wielkiej Brytanii na potrzeby Polaków w ZSRR. Szczególnie wzywał do tego urzędników państwowych, którzy powinni, jego zdaniem, przeznaczyć na ten cel 15% kwoty swoich zarobków. Wysunął propozycję utworzenia Komisji Oszczędnościowej lub powołania Komisarza Oszczędnościowego przy Ministerstwie Skarbu. Opowiadał się przeciwko nadmiernemu rozrostowi kadry urzędniczej. Postulaty oszczędnościowe S. były w większości odrzucane przez RN. Sam S. regularnie przeznaczał drobniejsze i większe kwoty na cele charytatywne.

W pracy *Polska po wojnie* (Londyn 1942, S. opublikował ją pod pseud. „Karol Leskowiec”) opowiedział się za przeprowadzeniem w wyzwolonym kraju gruntownych reform, m.in. wprowadzeniem bezpłatnego szkolnictwa na wszystkich poziomach nauczania, zmniejszeniem podatków pośrednich i opłat sądowych, podwyższeniem poziomu opieki nad matką i dzieckiem. Polska miała stać się państwem narodowym, zdominowanym przez Polaków,

w którym jednak obowiązywać będzie równość obywateli polskich wszystkich narodowości wobec prawa. Zdaniem S. doświadczenia wojny i okupacji mogą zmienić stosunek społeczeństwa polskiego do narodowości żydowskiej. W licznych wystąpieniach podkreślał fakt ratowania Żydów przez Polaków. Opowiadał się za łącznym traktowaniem martyrologii narodów polskiego i żydowskiego. Został członkiem Rady ds. Ratowania Ludności Żydowskiej w Polsce, powołanej do życia na mocy uchwały RM z 20.04.1944.

S. był gorącym zwolennikiem wprowadzenia przedstawiciela Ukraińców do RN. Opowiadał się za dopuszczeniem Ukraińców do stanowisk urzędniczych, poszanowaniem języka ukraińskiego, utworzeniem uniwersytetu ukraińskiego w Polsce. Był natomiast przeciwny przyznaniu Ukraińcom autonomii, związanej z wyodrębnieniem w tym celu z państwa polskiego części terytorium Małopolski Wschodniej.

W pracach *Polska w r. 1941* (opracowana jeszcze w kraju w 1940 pod pseud. „Herkules”) oraz *Ku federacji z Czechosłowacją* (Londyn 1941, pod pseud. „Karol Leskowiec”) S. propagował ideę federacji polsko-czechosłowackiej, z ewentualnym rozszerzeniem jej o Litwę (tę tezę wyeksponuje w pracy *Litwa a Polska*, Londyn 1941, pod pseud. „Karol Leskowiec”). Wskazywał na trudności w tym procesie, związane z pamięcią o konfliktach w przeszłości. Nie powinny one jednak, zdaniem S., przesłonić korzyści ekonomicznych, politycznych i, zwłaszcza, zwiększających bezpieczeństwo tworzących federację państw. Krytykował brak przygotowania przez władze RP kompromisowego projektu dotyczącego granicy polsko-czechosłowackiej, jak również brak starań o uzyskanie ze strony Edvarda Beneša pisemnego oświadczenia o zrzeczeniu się roszczeń czeskich do gmin, w których dominuje język polski. Niechęć władz obu krajów do kompromisów terytorialnych była dla S. jedną z głównych przyczyn trudności w relacjach polsko-czechosłowackich.

W publikacji *Polska po wojnie* S. wysunął tezę, że ze zmagających się zwycięsko wyjdą ZSRR i USA, co implikuje nakaz ułożenia dobrych relacji z ZSRR. Z biegiem czasu został jednak zdecydowanym krytykiem polityki wschodniej władz RP, co odróżniało go od większości pozostałych polityków SP. Krytyka ta przybrała na sile od początku 1944. S. zwracał uwagę na brak jednoznacznego stania przez rząd na stanowisku nienaruszalności granicy polsko-sowieckiej uregulowanej traktatem ryskim z 1921. W dyskusji na temat *exposé* ministra spraw zagranicznych Tadeusza Romera (31.03.1944) ocenił działania rządu RP w sprawie wschodniej jako nieudolne, przestrzegając przed wiarą w zapewnienia brytyjskie w sprawie rekompensaty terytorialnej na zachodzie za Kresy Wschodnie. Mówił wówczas m.in.: „W roku

1939 myśleliśmy, że gwarancja brytyjska oznacza, iż W. Brytania nie zgodzi się na odebranie nam ani kawałka ziemi. Pokazało się, że można ją pogodzić z utratą połowy terytorium. [...] A więc może okazać się, że wysokość kompensaty będzie mierzona nie wielkością obszaru, który Polska ma utracić ani liczbą mieszkańców, lecz wartością gospodarczą. Wylicza nam, że w samym Gdańsku jest zainstalowanych więcej koni parowych niż na całym Polesiu i Wołyniu, [...] że eksport z jednej kopalni śląskiej jest większym niż z paru powiatów wschodniej Polski. Ale trzeba się liczyć jeszcze z innymi możliwościami. Mianowicie przy wytyczaniu granic mogą nam powiedzieć, że nowa zachodnia granica Rosji ma być oparta na zasadzie etnograficznej, bo przecież Związek Sowiecki zabiera tylko ziemie białoruskie i ukraińskie”. W tej sytuacji S. proponował uzyskać od Białorusinów i Ukraińców deklaracje woli przynależności do Polski, jak również zainicjować rozmowy z ZSRR, przy udziale i pośrednictwie Anglosasów, z udziałem ekspertów z państw neutralnych. S. wysunął też propozycję dobrowolnej wymiany ludności pomiędzy Polską i ZSRR. Opowiedział się za zintensyfikowaniem działań władz RP w kierunku utworzenia międzynarodowej organizacji bezpieczeństwa zbiorowego, która powinna zostać wyposażona w narzędzia umożliwiające jej skuteczne wygaszanie sporów międzynarodowych.

W kwestii zachodnich granic powojennej Polski S. był zwolennikiem „realizmu politycznego”, przez który rozumiał powściągnięcie ambicji terytorialnych. Postulował rozszerzenie dostępu Polski do Bałtyku oraz przyłączenie niewielkich obszarów Prus Wschodnich i Śląska Opolskiego. Jednym z argumentów przeciwko „maksymalistycznej” koncepcji granic RP była dla niego konieczność przesiedlenia wielu milionów Niemców w celu jej realizacji. Zdaniem S. pobudzanie żądań polskich w sprawie nabytków terytorialnych na zachodzie inspirowane jest przez ZSRR, dla którego ich realizacja oznaczałaby skazanie Polski na sojusz z ZSRR, ponieważ państwo sowieckie – jako jedyne – uzna nowe granice Polski. Linia graniczna między Polską a Czechosłowacją na Śląsku Cieszyńskim winna pozostawić po stronie polskiej Jabłonków, Trzyniec, Karwinę i Suchą Górą. Rozgraniczenie terenów spornych powinno nastąpić w drodze arbitrażu, nie plebiscytu.

Stopniowe dystansowanie się S. od linii politycznej Karola Popiela skutkowało jego wejściem do gabinetu Tomasza Arciszewskiego w roli ministra odbudowy administracji publicznej (funkcję tę pełnił w okresie 29.11.1944–2.07.1947 w rządzie T. Arciszewskiego, następnie 2.07.1947–10.02.1949 w rządzie gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego, zaś 10.02–7.04.1949 jako p.o. ministra). Jednocześnie S. został członkiem KSK, Komitetu Politycznego,

Komitetu Specjalnego ds. Okupacji oraz Komitetu Ekonomicznego RM. Na stanowisku ministra odbudowy administracji publicznej S. podjął działania na rzecz przygotowania szkoleń osób, mających wejść do polskich formacji policyjnych. Był autorem wniosku o przyjęcie przez RM tajnej uchwały o konieczności rozwiązania RN.

Wejście S. do rządu T. Arciszewskiego oznaczało ustanie jego mandatu do RN (w myśl zasady *incompatibilitas*), jak również konflikt z większością kierownictwa SP na tle składu koalicji rządowej i stosunku do aktualnych wydarzeń w kraju. 22.01.1945 ZG SP podjął decyzję o odwołaniu S. z gabinetu T. Arciszewskiego. 29.01.1945 S. złożył dymisję, która nie została jednak przyjęta przez premiera. W tej sytuacji S. został zawieszony w prawach członka SP. Krok ten wywołał lawinę dalszych posunięć, których efektem było utworzenie grupy S. – Bronisław → Kuśnierz (w gabinecie T. Arciszewskiego pełnił funkcję ministra sprawiedliwości) – gen. Józef Haller. Środowisko to we wrześniu 1945 utworzyło KZ SP, którego prezesem został B. Kuśnierz, zaś sekretarzem – S. KZ SP odrzucał powojenne zmiany terytorialne, w tym utratę przez Polskę Kresów Wschodnich. Postulował utworzenie federacji narodów Europy Środkowo-Wschodniej jako przeciwwagi dla zagrożenia sowieckiego i niemieckiego. W dziedzinie polityki wewnętrznej środowisko to podkreślało przywiązanie do zasad demokracji i praworządności, co wiązało się z uszanowaniem decyzji prezydenta Władysława Raczkiewicza o mianowaniu swoim następcą Augusta Zaleskiego (sam S. uczestniczył 9.06.1947 w uroczystości zaprzysiężenia A. Zaleskiego na Prezydenta RP).

S. razem z B. Kuśnierzem przyczynili się do upadku gabinetu gen. T. Bora-Komorowskiego, kiedy to, podczas gry politycznej związanej z tworzeniem Porozumienia Stronnictw Demokratycznych, 4.02.1949 zażądali poszerzenia bazy politycznej rządu poprzez wprowadzenie doń przedstawicieli SL „Wolność” oraz powołania RN, a dzień później podali się do dymisji.

3.05.1949–25.09.1950 S. wchodził w skład III RN. 25.09.1950–21.01.1952 sprawował funkcję ministra skarbu w gabinecie gen. Romana Odzierżyńskiego, będąc wówczas jednocześnie z urzędu członkiem Głównej Komisji Skarbu Narodowego, w którym pełnił obowiązki przewodniczącego Komisji Propagandy oraz Komisji Terytorialnej. Poparł zjednoczeniową misję gen. Kazimierza Sosnkowskiego oraz Akt Zjednoczenia z 14.03.1954. Został członkiem Komisji Porozumiewawczej Stronnictw i Ugrupowań, zaś 31.07.1954 wszedł do TRaJN.

W czerwcu 1951 S. podjął nieudaną próbę odwołania B. Kuśnierza z funkcji prezesa KZ SP. Kierowana przez niego frakcja stała się wówczas

elementem proprezydenckiego obozu „zamkowego”, podczas gdy frakcja B. Kuśnierza zmierzała w kierunku opozycji w obozie legalistycznym. W 1954 doszło do połączenia frakcji S. i B. Kuśnierza w jedno ugrupowanie.

Po 1945 S. publikował na łamach m.in.: „Wiadomości”, „Orła Białego”, DPiDŻ, „Życia”, „Bellony”, „Nowin Robotniczych”, „Polski Wiernej”. Wchodził w skład redakcji „Gazety Niedzielnej”. Własnym sumptem wydawał periodyki: „Pod roz wagę. Informacje i osobiste uwagi”, „Ład”, „Lwów i Wilno”. Ponadto był autorem szeregu publikacji zwartych, m.in.: *Chrześcijańscy Demokracy* (Londyn 1946), *Le mouvement démocrate-chrétien en Pologne* (Londres 1948), *Ideologia chrześcijańsko-społeczna* (Londyn, b. r. w.), *Ruch chrześcijańsko-społeczny w ciągu 20-lecia 1919–1939* (Londyn 1951), *Eastern Poland* (Chicago 1965), *Krzyż i orzeł biały. Rozważania z okazji Millenium* (Londyn 1966), *Unia Lubelska i jej znaczenie* (Londyn 1969). S. był członkiem Rady i Zarządu IPAK w Wielkiej Brytanii, Polskiego Katolickiego Stowarzyszenia Uniwersyteckiego „Veritas”, Komitetu Obchodu 400-lecia Unii Lubelskiej.

Zm. 11.02.1976 w Londynie. Został skremowany w Richmond. Małżonką S. była Helena z Pruszyńskich. Para miała jedno dziecko – syna Antoniego (ur. 1935).

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 3–4, 73; IPMS, Kolekcja S. Sopickiego, KOL. 181, S. Sopicki, *Dziennik*, t. I–III, V–XV; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; A. Friszke, *Życie polityczne emigracji*, Warszawa 1999, wg indeksu; R. Habielski, *Życie społeczne i kulturalne emigracji*, Warszawa 1999, wg indeksu; *Kierownictwo obozu niepodległościowego na obczyźnie 1945–1990*, red. A. Szkuta, Londyn 1996, wg indeksu; J. Rabiński, *Stronnictwo Pracy we władzach naczelnych Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w latach 1939–1945*, Lublin 2012, wg indeksu; R. Turkowski, *Parlamentaryzm polski na uchodźstwie 1945–1972*, Warszawa 2001, wg indeksu; J. Zabłocki, *Chrześcijańska Demokracja w kraju i na emigracji 1947–1970*, Lublin 1999, wg indeksu; S. Gajewski, *Sopicki Stanisław, w: Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, t. III, Lublin 1994, s. 78–79; J. Rabiński, *Polscy chadecy na emigracji 1945–1956*, w: *Nadzieje i rozczarowania. Środowiska katolików świeckich w Polsce (1944/1945–1956)*, red. M. Siedziako, T. Sikorski, Warszawa 2022, s. 257–278; T. Wolsza, *Sopicki Stanisław Antoni, w: Polski Słownik Biograficzny*, t. XL, Warszawa–Kraków 2000, s. 489–492; T. Wolsza, *Działalność polityczna i poglądy Stanisława Sopickiego (1941–1976)*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 1999, t. IV, s. 241–260.

Jarosław Rabiński

Józef Szczerbiński

(ur. 1898)

górnik, działacz ruchu socjalistycznego,
działacz polonijny we Francji,
członek I RN (18.01.1940–3.09.1940)

Ur. 4.02.1898 w Pawłowie (pow. radziechowski) w woj. tarnopolskim. Syn Błażeja i Antoniny z Gromadzkich. Jego ojciec pracował w majątku Ujejskich, a następnie Badenich jako stelmach i kołodziej. Matka była kucharką służby dworskiej. S. ukończył cztery klasy szkoły powszechnej w rodzinnej miejscowości w 1910. Następnie niecałe dwa lata szkoły wydziałowej w Radziechowie.

W 1913 wyjechał do Niemiec, gdzie przez trzy lata pracował w fabrykach metalu. Uczestnik I wojny światowej: w latach 1916–1918 służył w armii austriackiej (walczył na froncie rosyjskim i włoskim, m.in. kampania w Tyrolu nad Soczą i Piawą), następnie w okresie 1918–1922 w WP w Cieszynie (10. pp; walczył na froncie czeskim, ukraińskim i bolszewickim). W latach 1922–1926 pracował w kraju w straży celnej i w zakładach drewna. 5.11.1926 wyemigrował do Francji. Pracował w kopalni węgla (11.11.1926–30.12.1939). Po przybyciu do Francji włączył się w działalność TUR (1930–1936 skarbnik, 1936–1939 sekretarz generalny, oraz skarbnik Federacji Emigrantów Polskich *Confederation Générale du Travail*).

18.01.1940 został powołany na członka RN. 7.02.1940 wszedł w skład powołanych komisji: Gospodarczo-Budżetowej, Wojskowej, Spraw Zagranicznych oraz Prawno-Konstytucyjnej. Na forum RN przedstawił deklarację PPS oraz stanowisko robotników zorganizowanych w Federacji Emigrantów i zrzeszonych w Generalnej Konferencji Pracy i TUR Wychodźstwa Polskiego

we Francji. Sprzeciwiał się separowaniu ruchu socjalistycznego z terenu kraju od emigracyjnego. W większości wypowiedzi S. skupiał uwagę na bohaterskim wysiłku cywilów i polskich żołnierzy we wrześniu 1939 w kraju oraz w warunkach uchodźczych na gruncie francuskim. Krytycznie ocenił kierownictwo i dowództwo WP i obarczył je odpowiedzialnością za klęskę we wrześniu 1939. Kategorycznie domagał się wyciągnięcia konsekwencji i ustalenia odpowiedzialnych za osłabienie państwa i niepomysłny przebieg pierwszego okresu wojny. Otwarcie potępiał system rządzenia w Polsce po 1926. Apelował o współdziałanie polityczne i gospodarcze z Francją i Wielką Brytanią. Domagał się wykorzystania wszelkich możliwości pomocy ludności cywilnej w okupowanym kraju, uchodźcom wojennym oraz żołnierzom i ich rodzinom. Uważał, że powojenna rola Polski na arenie międzynarodowej wzrośnie. Podkreślał znaczenie mniejszości narodowych jako pełnoprawnych obywateli. Jednak ostro reagował na szerzącą się, na przełomie marca i kwietnia 1940, sowiecką propagandę pośród ukraińskich emigrantów. W czerwcu 1940 złożył wniosek o pozbawienie Światowego Związku Polaków z Zagranicy dotacji do czasu przebudowy na zasadach demokratycznych właściwych dla wszystkich polskich organizacji na emigracji.

5.05.1940 S. został zwolniony z czynnej służby wojskowej w stopniu sierżanta. Po klęsce Francji w 1940 nie zdecydował się na ewakuację do Wielkiej Brytanii. 28.08.1940 poruszono oficjalnie sprawę zwolnienia S. z RN, uchwalając wniosek o zwrócenie się do S. i innego członka RN, Józefa → Szymanowskiego, z wezwaniem do oświadczenia czy zamierzają pozostać we Francji, czy przyjechać do Wielkiej Brytanii. S. został skreślony z listy członków RN 3.09.1940.

Był członkiem Centralnego Komitetu Obywatelskiego. Aktywny członek francuskiego ruchu oporu – lider konspiracji socjalistycznej (wiernej rządowi RP w Londynie) organizacji „S” we Francji północnej. Od 20.09.1940 do aresztowania przez Gestapo (6.08.1942) członek POWN we Francji. Do 21.10.1942 więziony w Bethune (Francja), następnie do 15.03.1943 w Bredonck (Belgia). Był więźniem obozu koncentracyjnego Mauthausen, z którego został oswobodzony w maju 1945.

W czerwcu 1945 wszedł w skład zarządu „nowego” TUR we Francji, który uznał komunistyczny rząd w Warszawie (był w nim jedynym członkiem przedwojennego, „PPS-owskiego” TUR we Francji). Wybrany na prezesa w listopadzie 1945, stanął na czele rozłamowej grupy PPS we Francji. Zjazd tej prokomunistycznej frakcji socjalistycznej odbył się 21–22.07.1946 w Paryżu. Poparła ona przemiany polityczne w kraju i ściśle współpracowała z ZG TUR

w Warszawie (który od 1944 był w Polsce organizacją jednoczącą członków proreżimowej PPS i PPR, podczas gdy przed wojną była to organizacja czysto PPS-owska). Od lipca 1946 do września 1947 S. był przewodniczącym tejże organizacji. Jesienią 1949 stanął na czele zarządu.

W obliczu zamknięcia przedstawicielstwa PCK w Lens, gdzie w okresie 1.09.1945–30.10.1947 pełnił funkcję referenta ds. inwalidów, zwrócił się do ambasadora w Paryżu dr. Stanisława Skrzyszewskiego z prośbą o przyjęcie do służby państwowej w konsulacie w Lille. Jako inwalida (amputowana noga po wypadku przy pracy w kopalni) czekał na uregulowanie sytuacji prawnej pomiędzy Warszawą i Paryżem, która w odniesieniu do francuskiej ustawy z 1898, miała zapewnić mu rentę w Polsce. 14.11.1947 został przyjęty do służby w MSZ w Warszawie. Mianowany wicekonsulem przy Konsulacie Generalnym RP w Lille. 23.11.1949 zatrzymany (wraz z pięcioma innymi osobami) przez władze francuskie w ramach retorsji za działania strony polskiej wobec Yvonne'a Bassalera, Etienne'a Decaux i André-Simona Robineau nad Wisłą. W 1950 zmuszono go do opuszczenia Francji. 19.07.1950 został przeniesiony na etat Centrali MSZ. 1.10.1950 urlopowany bezpłatnie na sześć miesięcy na własną prośbę. 21.01.1951 ze względu na stale pogarszający się stan zdrowia, zwrócił się do MSZ, z prośbą o przeniesienie w stan spoczynku, co zatwierdzono 1.04.1951.

Żonaty z Aleksandrą z Komosów. Miał syna Mirosława (ur. 1936).

* * *

AAN, Konsulat RP w Marsylii, sygn. 1004; AAN, Archiwum I. J. Paderewskiego, sygn. 2698; AAN, Archiwum MSZ, Biuro Spraw Osobowych, sygn. 32/1998, wiązka 44, teczką 8098 J. Szcerbiński; IPMS, Rada Narodowa R.P., A. 5, t. 1, 72, 74; *Dziennik czynności Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego*, red. J. Rabiński, oprac. J. Rabiński, J. Kowalska, E. Rzeczkowska, t. 1, Lublin 2016, s. 288, 296–297, 362; *Protokoły z posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórniak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. I, Kraków 1994, s. 177, t. II, Kraków 1995, s. 262; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; Z. Girzyński, *Miedzy Londynem a Warszawą. Polacy we Francji w polityce rządu uchodźczego i władz Polski Ludowej w latach 1944–1956*, Toruń 2018, s. 105, 153–156, 198, 341, 533; D. Jarosz, M. Pasztor, *Stosunki polsko-francuskie 1944–1980*, Warszawa 2008, s. 78, 86, 431; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, s. 19, 38, 43–44; P. Sękowski, *Les Polonais en France au lendemain de la seconde guerre mondiale (1944–1949). Histoire d'une intégration*, Paris 2019, s. 180, 195, 322, 33; S. Stroński, *Polityka rządu polskiego na uchodźstwie w latach 1939–1942*, oprac. J. Piotrowski, t. 1, Nowy

Sącz 2007, s. 263; J. Rabiński, *Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej podczas drugiej wojny światowej. Wybrane aspekty funkcjonowania*, w: *Depozyt Niepodległości. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie (1939–1991)*, red. Z. Girzyński, P. Ziętara, Toruń 2018, s. 23.

Jadwiga Kowalska

Jan Szczyrek

(1882–1947)

dziennikarz, samorządowiec,
działacz ruchu socjalistycznego,
członek II RN (3.02.1942–21.03.1945)

Ur. 23.12.1882 w Ropczycach w pow. dębickim w rodzinie chłopskiej jako syn Michała i Marianny z d. Rymut. Uczył się w gimnazjum w Rzeszowie, gdzie już w 1898 wstąpił do tajnej organizacji młodzieżowej „Promieniści” o charakterze socjalistycznym. Od 1902 był członkiem PPSD. W 1903 podjął studia na Wydziale Prawa UL, których nie ukończył. Od 1908 był redaktorem odpowiedzialnym kilku tytułów pism socjalistycznych drukowanych we Lwowie, związanych zarówno z PPS-FR, jak i PPS-Lewicą. Od 1909 współredagował dziennik „Głos”, będący organem PPSD; rok później został członkiem lwowskiego Komitetu Miejscowego PPSD, wszedł także do Stowarzyszenia Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej „Promień”. W grudniu 1911 wybrany do zarządu PPSD. W 1912 przejął redakcję lwowskiego dwutygodnika „Kolejarz”.

Brał udział w I wojnie światowej w szeregach armii austro-węgierskiej, ranny, doznał paraliżu prawej ręki. W listopadzie 1918, podczas walk z Ukraińcami we Lwowie, był członkiem Komitetu Obywatelskiego oraz Komitetu Wykonawczego Polskiego Komitetu Narodowego, gdzie prowadził negocjacje ze stroną ukraińską. 23.11.1918 wszedł w skład Tymczasowego Komitetu Rządzącego, stanowiącego naczelną władzę we Lwowie i Galicji Wschodniej; pełnił funkcję zastępcy referenta Wydziału Odbudowy Kraju i Odszkodowań. W styczniu 1919 mianowany członkiem Rady Miasta Lwowa oraz jednym z kierowników Wydziału Poczty i Telegrafu Komisji Rządzącej dla Galicji,

Śląska Cieszyńskiego, Orawy i Spiszu. W kwietniu 1919, po połączeniu PPS i PPSD, przewodniczył OKR PPS we Lwowie. Od tego czasu został także redaktorem „Dziennika Ludowego”, który ukazywał się do 1934.

W okresie międzywojennym był bardzo zaangażowanym działaczem społecznym we Lwowie. Skupiał się przede wszystkim na pomocy i edukacji robotników. Był założycielem i przewodniczącym Ludowego Towarzystwa Wydawniczego we Lwowie (1919), prezesem Towarzystwa Uniwersytetu Ludowego im. A. Mickiewicza, założycielem Biblioteki Centralnej przy tymże towarzystwie, której celem był nadzór nad pracą bibliotek związków zawodowych. Od 1919 był także członkiem Rady Kasy Chorych oraz prezesem Zarządu Okręgowego Związku Kas Chorych. W 1920 wszedł do Zarządu Syndykatu Dziennikarzy Polskich, a 4.05.1920 został powołany przez Sejm do Tymczasowego Wydziału Samorządowego we Lwowie, gdzie kierował departamentem drogowym. W okresie wojny polsko-bolszewickiej nawoływał do zawarcia pokoju z Rosją Sowiecką podczas manifestacji robotniczych we Lwowie. Przewodził Radzie Robotniczej PPS we Lwowie. W listopadzie 1920 przewodniczył zjazdowi PPS Małopolski Wschodniej we Lwowie, podczas którego zdał relacje z rozwoju pracy wydawniczej partii. W 1921 wraz z Marią Katarzyną Kelles-Krauz założył przy Towarzystwie Uniwersytetu Ludowego pierwszą w kraju Robotniczą Poradnię Biblioteczną. W 1925 wszedł w skład Wydziału Prasowego PPS. W latach 1924–1928 był kierownikiem departamentu szpitalnictwa w Tymczasowym Wydziale Samorządowym. Był także cały czas aktywny w Radzie Miasta Lwowa, starając się o poprawę warunków mieszkaniowych czy zniesienie systemu kurialnego w wyborach samorządowych. W 1927 wszedł do Rady Przybocznej Komisarza Rządu m. Lwowa (utworzonej w miejsce rozwiązanej Rady Miasta). Reprezentował Lwów na IX Zjeździe Związku Miast Polskich w październiku 1927; wszedł wówczas do zarządu związku. W tym samym miesiącu został także dyrektorem Lwowskiej Kasy Chorych; był uczestnikiem II Międzynarodowego Zjazdu Kas Chorych w Wiedniu w listopadzie 1928.

W wyborach z lutego 1928 bezskutecznie ubiegał się o mandat posła z okręgu lwowskiego, startując z list PPS. Uczestniczył w XXI Kongresie PPS w Sosnowcu, na którym wybrany został do Centralnego Sądu Partyjnego. Był przeciwnikiem rządów sanacyjnych; 21.03.1929 wystąpił wraz ze wszystkimi członkami PPS z Rady Przybocznej Komisarza Rządu we Lwowie, co stanowiło sprzeciw wobec dominacji zwolenników sanacji w radzie. W tym samym roku stracił stanowisko dyrektora Kasy Chorych we Lwowie. Rok później, wobec stwierdzenia przez NTA bezprawności wprowadzenia we

Lwowie zarządu komisarycznego, powołany do Tymczasowej Rady Miasta. W czerwcu 1930 bez powodzenia kandydował na urząd prezydenta Lwowa. Po utworzeniu Związku Obrony Prawa i Wolności Ludu (Centrolew) ponownie, bez powodzenia, ubiegał się o mandat poselski w wyborach z 16.11.1930.

Był zwolennikiem współpracy PPS z komunistami (KPP), co postulował m.in. na XXIII Kongresie PPS (luty 1934). Współpracę z KPP podjął osobiście wraz z działaczami lwowskiego OKR PPS. W 1934 bez skutku kandydował również do Rady Miasta Lwowa. W tym samym roku ukazał się ostatni numer „Dziennika Ludowego” (18.03.1934), który w październiku 1934 został zastąpiony przez redagowany przez S. tygodnik „Trybuna Robotnicza”.

W styczniu 1936 został członkiem lwowskiego oddziału LOPCiO, gdzie zajmował się organizacją Światowego Kongresu Pokoju w Brukseli. LOPCiO była wówczas obiektem działań KPP, a działacze komunistyczni zyskiwali w niej coraz większe wpływy. S. wówczas już w pełni jawnie organizował wraz z KPP manifestację robotniczą 1.05.1936, a kilkanaście dni później Kongres Pracowników Kultury. Po wyborze S. na kolejną kadencję przewodniczącego OKR we Lwowie, władze partii rozwiązały organizację lwowską i utworzyły w jej miejsce komitet miejscowy, będący pod wpływem Kazimierza Pużaka – wówczas sekretarza generalnego PPS. Wobec odmowy członkostwa w Komitecie i niepodporządkowaniu decyzjom partii, S. został z niej wykluczony (17.10.1936); założył wówczas stowarzyszenie „Siła”, w ramach którego wciąż redagował „Trybunę Robotniczą” oraz dwutygodniowy dodatek – „Trybunę Młodych”. Już w lutym 1937 władze państwowe rozwiązały lwowski oddział LOPCiO, a w kwietniu 1937 zawieszono całą organizację; zakończono także wydawanie „Trybuny Robotniczej” i „Trybuny Młodych”. S. został wówczas na krótko aresztowany pod zarzutem działalności wywrotowej, w lipcu 1938 śledztwo umorzono. W 1939 S. pełnił jeszcze funkcję prezesa spółdzielni „Domy Ludowe” we Lwowie.

Po wybuchu wojny, zajęciu Lwowa przez Armię Czerwoną (22.09.1939) i powstaniu w październiku 1939 organizacji konspiracyjnej – Rewolucyjnego Związku Niepodległości i Wolności, związanego z SZP, S. wszedł do jego Komitetu Krajowego dla okupacji sowieckiej, obejmując w nim kierownictwo referatów programowego i robotniczego. Pod koniec grudnia 1939 należał do Komitetu Społeczno-Politycznego przy ZWZ we Lwowie. Został aresztowany 1.03.1940 i osadzony w więzieniu w dawnym klasztorze brygidek, następnie przewieziony do Moskwy. Przebywał w więzieniach w Butyrkach i na Łubiance. Po ogłoszeniu amnestii w sierpniu 1941, został zwolniony. Mianowany przedstawicielem MPiOS przy Ambasadzie RP w Moskwie. Mie-

siąc później został powołany przez ambasadora Stanisława Kota (swojego kolegę z czasów gimnazjalnych) na stanowisko delegata ambasady ds. opieki nad ludnością polską (decyzja ta była krytykowana jako samowola S. Kota). W październiku 1941 czasowo ewakuowany z Moskwy wraz z personelem ambasady.

3.02.1942 został mianowany członkiem RN II kadencji. Do Londynu przybył na początku marca 1942. 11.03.1942 został powołany w skład komisji RN – Spraw Zagranicznych i Społeczno-Gospodarczej, został także zastępcą członka w Komisji Wojskowej i Prawno-Politycznej. Na posiedzeniach RN S. był aktywny, zabierał głos podczas wielu zebrań, wygłaszał przemowy, wtrącał komentarze podczas przemówień innych członków Rady, co nieraz wywoływało zniecierpliwienie zebranych. Wdawał się w utarczki słowne, szczególnie z przewodniczącym RN Stanisławem → Grabskim. Swoją udział w Radzie traktował jednak bardzo poważnie. Jako socjalista, uważał się za rzecznika prostych żołnierzy i cywilów, których los pozostawił w kraju, którzy trafili do ZSRR, Wielkiej Brytanii czy innych miejsc przymusowej emigracji. Już podczas pierwszego wystąpienia (16.03.1942) S. w dłuższym wywodzie zapoznał członków Rady z sytuacją ludności polskiej w ZSRR. Uznał, że układ, zawarty z Sowietami był potrzebny i ważny, jednak należy dopilnować, aby był zrealizowany. Domagał się, żeby funkcjonowanie RM na uchodźstwie oraz projektowany ustrój odrodzonej Polski oprzeć na zasadach w pełni demokratycznych. W swoich wystąpieniach zasadniczo popierał linię rządu gen. Władysława Sikorskiego, krytykował nielojalnych wg niego polityków i urzędników. Zdarzało mu się jednak wchodzić w utarczki słowne i przytyki osobiste z W. Sikorskim, którego wedle relacji Józefa → Belońskiego, miał znać jeszcze z czasów szkolnych (podobnie jak S. Kota). Bardzo ostrej krytyce poddawał S. także przedwojenne władze polskie oraz tych polityków, których uznawał na emigracji za wywodzących się ze sfer piłsudczykowskich; szczególną niechęcią darzył gen. Kazimierza Sosnkowskiego. Gdy ten ostatni został NW, wystąpił z wnioskiem o rozdzielenie stanowiska NW i następcy prezydenta. Popierał natomiast premiera Stanisława → Mikołajczyka. Wzywał rząd do czynienia nacisków na aliantów w celu utworzenia drugiego frontu w Europie, lepszego wykorzystania polskich żołnierzy i kadry oficerskiej, wzmożenia działań polskiej propagandy w Wielkiej Brytanii i USA. Mimo trudnych przejść w Związku Sowieckim S. uważał, że Polska jest skazana na współpracę z Sowietami, nawet w obliczu ujawnienia informacji o zbrodni katyńskiej i zerwania stosunków dyplomatycznych z Polską przez Związek Sowiecki (25.04.1943), wobec czego Polska powinna

dążyć do jak najszybszego ponownego zawiązania stosunków. Po tragicznej śmierci gen. W. Sikorskiego (4.07.1943) S., powołując się na delegację z kraju, zaprezentował na plenum RN projekt, wg którego to RN miała proponować prezydentowi trzech kandydatów na jego następcę, z których on wybrałby jednego. S. wspierał politykę premiera S. Mikołajczyka, pochwalał jego wyjazdy do USA i wzmacnianie, zdaniem S., pozycji międzynarodowej Polski i jej obrazu jako państwa demokratycznego (przemówienie podczas posiedzenia plenarnego 26.06.1944). Podobnie pozytywnie wypowiadał się o wizycie S. Mikołajczyka w Moskwie. Jedną z najdłuższych i najbardziej bogatych w treść wypowiedzi S. na forum plenarnym RN był głos w dyskusji na temat *exposé* ministra ks. Zygmunta → Kaczyńskiego (MWRiOP). S. podkreślał wówczas potrzebę edukacji mas żołnierzy polskich pozostających w Wielkiej Brytanii, walki z analfabetyzmem i półanalfabetyzmem; postulował także posyłanie polskich dzieci i młodzieży do wzorowych, wg niego, szkół angielskich. W projektowanym dla przyszłej Polski systemie oświaty postulował większy nacisk na kształcenie zawodowe, praktyczne, ograniczenie ilości niepotrzebnego jego zdaniem materiału oraz wyjęcie szkolnictwa spod wpływu Kościoła.

Istotna była praca S. w komisjach. Na początku 1944, podczas posiedzenia Komisji Społeczno-Gospodarczej, wygłosił referat na temat ustroju politycznego i gospodarczego przyszłej Polski, będący uzasadnieniem do przygotowanego wspólnie przez kluby radnych PPS i SL Programu Polski Ludowej z listopada 1942. S. opowiadał się za Polską demokratyczną, zarówno pod względem politycznym, jak i gospodarczym, przez co rozumiał nie tylko wolność słowa czy prawo głosu w wyborach, ale także prawo i obowiązek pracy bez obawy o bezrobocie; celem pracy nie miał być indywidualny zysk, ale dobro społeczne. S. wysuwał postulaty powszechnego dostępu do kultury i oświaty, powszechnego zatrudnienia, równych praw i obowiązków wszystkich obywateli; uważał uprzemysłowienie kraju za nakaz i potrzebę dającą możliwości realizacji tych postulatów. Uprzemysłowieniu miało towarzyszyć uspołecznienie środków produkcji i wprowadzenie zasad gospodarki planowej, a także reforma rolna i reforma podatków, polegająca na równym rozłożeniu ciężarów podatkowych na wszystkie warstwy ludności. Referat ten, podobnie jak prace innych członków RN w kwestiach gospodarczych, nie skutkował opracowaniem wspólnego dokumentu przez RN. 25.01.1945 uczestniczył w ostatnim posiedzeniu RN II kadencji.

Na emigracji S. wchodził w skład KZ PPS, pisywał artykuły do „Robotnika Polskiego w Wielkiej Brytanii”. Pozostawał w konflikcie z sekretarzem

KZ Adamem → Ciołkoszem. Prezentował stanowisko przychylne Sowietom (w odróżnieniu od A. Ciołkosza, Jana Kwapińskiego, Adam → Pragiera, Tadeusza → Tomaszewskiego, Tomasza Arciszewskiego). Wraz z lewicową frakcją w Komitecie KZ PPS (oprócz S. – J. Beloński, Ludwik Grosfeld, Jan Stańczyk) nie poparł rządu T. Arciszewskiego powołanego 29.11.1944. 12.03.1945 grupa ta wystąpiła z KZ PPS, a 29.03.1945 podpisała komunikat potępiający politykę rządu T. Arciszewskiego. Powołali oni wraz z Julianem Hochfeldem tzw. Grupę Zjednoczeniową Członków PPS w Wielkiej Brytanii, która podporządkowała się działającej w kraju i zależnej od komunistów tzw. odrodzonej PPS i uznała TRJN.

S. wrócił do kraju wraz z rozłamowcami z PPS 11.08.1945. 4.11.1945 wszedł do RNacz. zależnej od komunistów PPS w kraju. W następnym roku objął redakcję dziennika „Gazeta Robotnicza”, wydawanego w Katowicach organu PPS. Od 26.06.1946 zasiadał w KRN jako przedstawiciel PPS; był członkiem Komisji Skarbowo-Budżetowej. Został sekretarzem generalnym Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik” (wrzesień 1946) oraz członkiem redakcji dziennika „Robotnik”. W wyborach z 19.01.1947 otrzymał mandat posła z okręgu gliwickiego, startując w ramach Bloku Demokratycznego (blok PPR i jej satelitów). W Sejmie zasiadał w ramach Związku Parlamentarnego Polskich Socjalistów; został także zastępcą członka parlamentarnej Komisji Propagandowej.

Zm. 7.03.1947 w Warszawie; został pochowany na cmentarzu na Powązkach. Władze komunistyczne po śmierci przyznały mu Krzyż Komandorski z Gwiazdą OOP.

Od 2.08.1909 był żonaty z Julią Sokólską. Para nie miała dzieci. Jego żona, starsza asystentka w Katedrze Zoologii Politechniki Lwowskiej, popełniła samobójstwo w 1933; o jej śmierć S. oskarżał prof. Benedykta Fulińskiego, kierownika katedry, w której pracowała.

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 2–4, 72; *Konferencja PPS wschodniej Małopolski we Lwowie*, „Gazeta Robotnicza” z 28 XI 1920, s. 6; J. Szczyrek, *W sprawie tragicznego zgonu śp. Dr. Julji Sokolskiej-Szczyrkowej*, „Dziennik Ludowy” z 13 V 1933, s. 6; *Do naszych Czytelników i Przyjaciół!*, „Dziennik Ludowy” z 18 III 1934, s. 9; *Umorzenie śledztwa przeciw członkom Ligi Praw Człowieka we Lwowie*, „Nowy Dziennik” z 7 VII 1938, s. 13; J. Beluch-Beloński, *W londyńskiej grupie PPS, w: Polska Partia Socjalistyczna w latach wojny i okupacji 1939–1945. Księga wspomnień*, red. J. Durko i in., t. 1, Warszawa 1994, s. 47–58; J. Mieszkowski, *Ewakuacja ambasady RP z Moskwy w październiku 1941 r.*, w: *Polska Partia Socjalistyczna w latach wojny i okupacji 1939–1945. Księga*

wspomnień, red. J. Durko i in., t. 1, Warszawa 1994, s. 752–761; K. Dunin-Wąsowicz, *Polski ruch socjalistyczny 1939–1945*, Warszawa 1993, wg indeksu; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na Uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; A. Pacholczykowa, *Szczyrek Jan*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLVII, Warszawa–Kraków 2011, s. 553–556; R. Turkowski, *Rola PPS w historii parlamentaryzmu polskiego na wychodźstwie podczas II wojny światowej*, w: *Polska Partia Socjalistyczna. Dlaczego się nie udało?*, red. R. Spałek, Warszawa 2010, s. 87–146; I. Mrzygłód, *Przestrzenie sprzeciwu. Działalność Ligi Obrony Praw Człowieka i Obywatela w II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczny” 2018, nr 4, s. 565–586.

Bartosz Czajka

Mieczysław Szerer

(1884–1981)

prawnik, socjolog,
członek II RN (3.02.1942–21.03.1945),
redaktor naczelny DPiDŻ,
sędzia Sądu Najwyższego

Ur. 19.04.1884 w Krakowie w kupieckiej rodzinie zasymilowanych Żydów. Syn Adolfa, agenta handlowego, oraz Adeli z Krotkowskich. S. uczęszczał do I Gimnazjum św. Anny w Krakowie, gdzie 2.04.1902 uzyskał maturę. W latach 1902–1906 studiował na Wydziale Prawa UJ. Przed rozpoczęciem studiów (5.09.1902) zmienił pisownię swojego nazwiska z Scherer na Szerer. Ponadto w trakcie studiów dokonał konwersji z wyznania mojżeszowego na rzymsko-katolickie. Studia prawnicze ukończył ostatecznie 10.10.1907 z tytułem doktora praw. Równolegle do przygotowywania pracy doktorskiej rozpoczął studia socjologiczne na Wydziale Filozoficznym UJ (1906–1907), które od 1908 kontynuował w zagranicznych ośrodkach naukowych: w Berlinie, Monachium i Paryżu. Specjalizował się w socjologii prawa. W okresie swojego pobytu na zachodzie Europy wstąpił do Międzynarodowego Towarzystwa Socjologicznego. W tym czasie opublikował swoje pierwsze prace naukowe. W 1910 ukazał się jego artykuł o procesie uspołecznienia w warszawskim lewicowym tygodniku „Społeczeństwo” oraz monografia na temat socjologicznego ujęcia wymiaru kary (*Kara. Szkic socjologiczny*, Kraków 1910). Po kilku latach przełożono tę pozycję na język francuski (*La conception sociologique de la peine*, Paris 1914).

Po wybuchu I wojny światowej musiał opuścić Francję, ze względu na obywatelstwo austriackie. Przez Szwajcarię powrócił do rodzinnego Krakowa, gdzie włączył się w działalność NKN. Pracował tam w charakterze

urzędnika, w biurze prasowym, jako referent prezydium oraz był wykładowcą na kursach ekonomiczno-społecznych organizowanych przez NKN i UJ (Instytut Ekonomiczny przy NKN). Jednocześnie 22.10.1914 wstąpił do Legionów Polskich i służył w 1. Brygadzie pod komendą Józefa Piłsudskiego. W okresie I wojny światowej kontynuował pracę naukową. W 1915 opublikował materiał o teoriach socjologicznych Ludwika Gumplowicza (*Uwagi nad teoriami socjologicznymi Ludwika Gumplowicza*, „*Ekonomista*” 1915, z. 3/4), a w 1916 wydał swoją drugą książkę (*Socjologia wojny*, Kraków 1916).

Od 1917 S. był radcą w PRM Królestwa Polskiego, a po odzyskaniu niepodległości pełnił tę samą funkcję przy rządzie RP. Od lutego 1918 mieszkał na stałe w Warszawie. W 1922 pracował w dziale prasowym gabinetu Juliana Nowaka. W pierwszych latach niepodległej Polski opublikował szereg prac i artykułów, których tematyka oscylowała wokół zagadnień ustrojowych, stanu urzędniczego, sądownictwa lub sytuacji międzynarodowej. Sam określał się jako prawnik popularyzujący wybrane zagadnienia, co traktował jako powinność wynikającą z odpowiedzialności obywatelskiej i społecznego obowiązku. W 1925 został wprowadzony przez Stefana Żeromskiego do polskiego PEN-Clubu.

W 1926 S. poparł przewrót majowy, dostrzegając w nim szansę na wzmocnienie władzy wykonawczej. Sympatyzował wówczas z nowo powstałym BBWR, którego został członkiem. Rozpoczął pracę w MWRiOP, gdzie od 1927 pełnił funkcję dyrektora departamentu. Na tym stanowisku utrzymał się przez rok; posadę stracił po mianowaniu ministrem Kazimierza Świątalskiego. Po 1928 S. stopniowo oddalał się od środowiska piłsudczykowski, przechodząc na pozycje opozycyjne wobec sanacji. Przez dwa lata był jeszcze formalnie związany ze Zjednoczeniem Pracy Miast i Wsi, wchodzącym w skład BBWR, ale od 1930 coraz częściej występował z opiniami krytycznymi wobec rządzących. Przełomowym momentem było aresztowanie posłów opozycji we wrześniu 1930. S. przystąpił wówczas do LOPCiO oraz włączył się aktywnie w ruch obrony podstawowych praw obywatelskich. W ostatnich latach przed wybuchem wojny należał do sympatyków powstałego w 1938 SD. W tym czasie rozpoczęła się także jego aktywność, jako obrońcy w procesach politycznych m.in. Henryka Dembińskiego w Wilnie. S. był wówczas początkującym adwokatem: aplikację rozpoczął w 1927 pod patronatem Leona Berensona, który zasłynął z obrony posłów PPS w procesie brzeskim; w 1933 prowadził własną kancelarię w Warszawie. W latach trzydziestych XX w. S. zakupił małą fabrykę wyrobów bawełnianych w Warszawie.

Po wrześniu 1939 S. znalazł się na emigracji. W tym okresie współtworzył KZ SD we Francji. Wszedł w skład zarządu partii. W 1940 prezes NIK Tadeusz → Tomaszewski rekomendował S. na członka Kolegium tej instytucji. 3.02.1942 Prezydent RP Władysław Raczkiewicz mianował S. członkiem II RN. Postrzegano go wówczas jako polityka bezpartyjnego, choć związanego blisko z emigracyjnymi strukturami SD. Wszedł do Komisji Prawno-Politycznej, w której pełnił funkcję sekretarza. W 1942 wszedł również w skład Komisji Prac Ustawodawczych przy MS.

Na posiedzeniu Rady 19.06.1942 S. wystąpił z oficjalnym wnioskiem w sprawie opracowania przez Komisję Prawno-Polityczną projektu tez konstytucyjnych przyszłego ustroju politycznego Polski oraz projektu ordynacji wyborczej do parlamentu. Wniosek ten został przyjęty przez radnych. Postulował, aby władze RP uznały ludność polską i żydowską w kraju za jeńców wojennych, co dałoby możliwość rozszerzenia wymiaru potencjalnej pomocy humanitarnej, jak również wzmocniłoby wydźwięk propagandowy w celu nagłośnienia rozmiarów zbrodni niemieckich w Polsce. W 1942 S. był sprawozdawcą swojej komisji w zakresie zaopiniowania projektu dekretu Prezydenta RP o obywatelstwie osób wstępujących w czasie wojny do służby obcej.

W latach 1942–1943 S. zabierał głos w toku dyskusji nad dekretem o karaniu za zbrodnie wojenne. Występował w tej sprawie kilkakrotnie na forum Komisji Prawno-Politycznej uważając, że sędzia powinien mieć więcej elastyczności w doborze kary dla sprawcy. Podczas posiedzenia RN 20.03.1943 S., razem z Ignacym → Schwarzbartem, wystąpił z wnioskiem w sprawie apelu do wszystkich narodów alianckich o podjęcie akcji przeciw okrucieństwu Niemców w Polsce. Podczas posiedzenia 17.05.1944 dokonał analizy prawnej uzasadniającej konieczność rozdzielenia godności następcy Prezydenta RP i NW przez gen. Kazimierza Sosnkowskiego. Zabierał głos w toku kilkutygodniowej dyskusji (sześć posiedzeń komisji) w sprawie nowelizacji dekretu Prezydenta RP o zmianie niektórych przepisów prawa o ustroju sądów powszechnych. 27.09.1944 był referentem komisji w tej sprawie. Po ukonstytuowaniu się rządu Tomasza Arciszewskiego S. występował z krytyką obecności w rządzie przedstawicieli SN związanych z Tadeuszem → Bieleckim. Jako radny popierający politykę gen. Władysława Sikorskiego i Stanisława → Mikołajczyka, występował przeciwko likwidacji II RN przeprowadzonej przez rząd T. Arciszewskiego. S. znalazł się w grupie polityków, którzy opowiadali się za powrotem do kraju i włączeniem się w jego życie polityczne, bazując na postanowieniach konferencji jałtańskiej.

Na emigracji S. nie zaniedbywał pracy naukowej i publicystycznej. Był pierwszym redaktorem naczelnym nowo powstałego DPiDŻ (styczeń–listopad 1944), na którego łamach zamieszczał również swoje artykuły. Opublikował monografię *Naród w parlamencie. Prawo i obyczaje polityczne Anglii* (Londyn 1941). Gromadził materiały do prac na temat angielskich doktryn liberalnych oraz sądownictwa w Wielkiej Brytanii. Pierwsza z nich nie ukazała się drukiem, druga (*Sądownictwo angielskie*, Warszawa 1959) została opublikowana po wojnie w kraju.

Po zakończeniu II wojny światowej S. zamieszkał w Warszawie i związał się ze strukturami sądownictwa nowej władzy. Otrzymał nominację na sędziego Sądu Najwyższego, którym był do 1962. W 1946 został wyznaczony, jako reprezentant Polski, do Komisji Narodów Zjednoczonych ds. Zbrodni Wojennych. Był członkiem komisji dla zbadania odpowiedzialności byłych pracowników Głównego Zarządu Informacji, Naczelnej Prokuratury Wojskowej i Najwyższego Sądu Wojskowego (tzw. Komisja Mazura). Została ona powołana na fali liberalizacji po 1956. Zakres działalności komisji obejmował wyłącznie sprawy dotyczące oficerów armii z lat 1948–1954. 3.05.1957 S. zrezygnował z pracy w komisji, nie zgadzając się z jej wnioskami końcowymi. Napisał wówczas własne sprawozdanie (tzw. raport S.), w którym przedstawił swoje wnioski na temat odpowiedzialności w wojskowych organach sprawiedliwości. Starał się do pewnego stopnia usprawiedliwiać sędziów okresu stalinowskiego, którzy – w jego opinii – działali pod presją ze strony funkcjonariuszy MBP. Był przeciwny wyciąganiu konsekwencji i pociąganiu do odpowiedzialności karnej sędziów łamiących prawo w okresie stalinowskim. Po latach jego raport został opublikowany w emigracyjnych „Zeszytach Historycznych” (1979).

W PRL S. wydał szereg prac, studiów i materiałów, na czele z pozycją *Karanie a humanizm* (Warszawa 1964). Polskie Radio wyemitowało jego słuchowiska na temat procesu brzeskiego oraz sprawy Eligiusza Niewiadomskiego. W 1978 otrzymał tytuł doktora *honoris causa* UW. Zm. 27.10.1981 w Warszawie w wieku 97 lat. Został pochowany na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach. W 1954, w 10. rocznicę Polski Ludowej za zasługi w pracy zawodowej jako sędziego Sądu Najwyższego, otrzymał Krzyż Kawalerski OOP.

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 2–4, 72; CAW-WBH, I.120.27, I.120.63.103; *Corpus Studiosorum Universitatis Iagellonicae 1850/51–1917/18*, t. III, Kraków 2014; M. Szerer, *Uwagi nad teoriami socjologicznymi Ludwika Gumplowicza*, „*Ekonomista*” 1915, z. 3/4;

M. Szerer, *Ostatnie zebranie*, DPiDŻ z 3 XI 1941; *Memoriał dr. Mieczysława Szerera*, „Zeszyty Historyczne” 1979, z. 49, s. 71–160; K. Zbyszewski, *Wczoraj na wyrwyki*, Londyn 1964, s. 117; *Depozyt Niepodległości. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie 1939–1991*, red. Z. Girzyński, P. Ziętara, Toruń 2018, wg indeksu; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; K. Kaczmarek, *O Wielką Polskę na wojennym wychodźstwie. Stronnictwo Narodowe wobec rządu gen. Władysława Sikorskiego (1939–1943)*, Rzeszów 2013, wg indeksu; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, wg indeksu; R. Szawłowski, *Najwyższe państwowe organy kontroli II Rzeczypospolitej: Najwyższa Izba Kontroli Państwa 1919–1921 i Najwyższa Izba Kontroli 1921–1939, Najwyższa Izba Kontroli na uchodźstwie 1940–1945/1991*, Warszawa 2004; s. 441–442; J. Chwaśny-Kowalczyk, *Tuba polskiego emigracyjnego rządu w Londynie – „Dziennik Polski” w latach 1940–1943*, w: *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku – prasa organizacji politycznych*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2017, s. 272; P. Kwiatkowski, *Mieczysław Szerer*, w: *Sto lat socjologii polskiej*, red. J. Szacki, Warszawa 1995; T. Latos, P. M. Żukowski, *Szerer Mieczysław*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLVIII, Warszawa–Kraków 2012, s. 261–265; E. Fogelzang-Adler, *Działalność konspiracyjna Stronnictwa Demokratycznego (1939–1945)*, „Annales Academiae Pedagogicae Cracoviensis. Studia Historica II” 2003, nr 17, s. 238; K. Łeszczewski, „Kultura i prawo”, *Mieczysław Szerer, Warszawa 1981* [recenzja], „Palestra” 1982, nr 11–12, s. 113–119; *Szerer Mieczysław*, <https://zolnierze-niepodleglosci.pl/%C5%BCo%C5%82nierz/226595/> [dostęp: 5.09.2022].

Michał Dworski

Józef Szymanowski

(zm. 1942)

górnik, prezes Związku Polaków we Francji
i Polskiego Centralnego Komitetu Obywatelskiego,
członek I RN (18.01.1940–3.09.1941)

18.01.1940 został powołany na członka RN. 7.02.1940 wszedł w skład powołanych komisji: Gospodarczo-Budżetowej, Wojskowej, Spraw Zagranicznych oraz Prawno-Konstytucyjnej. W RN był przedstawicielem polskiej emigracji zarobkowej we Francji. W swoich wystąpieniach dowodził, że emigranci polscy, oddaleni od ojczyzny dystansem przestrzeni i czasu, widzą wyraźniej i więcej. Reprezentowane przez polskie wychodźstwo we Francji – godność i honor narodu na gruncie obcego kraju – miały stanowić przykład dla przybywających emigrantów wojennych i władz RP rezydujących na uchodźstwie. Przytaczał przykłady, które świadczyły o zbudowanym zaufaniu w społeczeństwie francuskim. Cykl manifestacji polsko-francuskiej przyjaźni, zorganizowany w przededniu wojny, zdaniem S., trwale je zacieśnił i ugruntował, znacznie silniej niż mogłaby dokonać tego oficjalna propaganda. Uważał, że polskie wychodźstwo we Francji zajmuje ważne miejsce w kontaktach sojuszniczych. Polska emigracja we Francji w obliczu wojennej rzeczywistości i sytuacji Polski, mimo licznych obciążeń finansowych, dobrowolnie zobowiązała się wspierać potrzeby Armii Polskiej i ofiar wojny. W tym celu oraz dla usprawnienia i skoordynowania tych wysiłków powołano Polski Centralny Komitet Obywatelski. Zrzeszał on wszystkie polskie związki emigracyjne i lokalne komitety. Od 1.09.1939 do 30.03.1940 zebrano 1 447 093,90 franków francuskich. Niemal całkowitą sumę (1 420 000,00) przekazano Armii Polskiej. Za pozostałą kwotę zaku-

piono, za zgodą władz wojskowych, niezbędne przedmioty codziennego użytku dla polskich żołnierzy. Sprawna pomoc była możliwa, zdaniem S., m.in. dzięki przedwojennym schematom działania na gruncie francuskim. Lokalne komitety terenowe prowadziły z powodzeniem działalność charytatywną przez lata, niosły pomoc sierotom, wdowom, inwalidom, starcom, a także prowadziły polskie szkoły i przedszkola, w których możliwa była przede wszystkim nauka języka polskiego i kultywowano polskie tradycje. S. w swoich wystąpieniach nawiązał także do krytycznego postrzegania przez polskich emigrantów we Francji polityki przedwojennej. Wspominał o tym w sposób ogólny. Uważał, że czas wojny nie sprzyja rozliczeniom. Poruszył jednak sprawy przedwojennej działalności konsularnej, która krzywdząco miała traktować polskich robotników we Francji. Mimo to apelował do MSZ o niedokonywanie zmian w schemacie wypracowanych działań konsularnych i związanych z obszarem opieki materialnej oraz kulturalno-oświatowej nad emigrantami. Był głosem emigrantów z dawnego zaboru pruskiego, którzy stanowili znakomitą większość polskiej diaspory we Francji. Podkreślał apolityczność osób zrzeszonych w Związku Polaków we Francji. Podczas swojego pierwszego wystąpienia na forum RN odczytał rezolucję uchwaloną podczas zebrania delegatów Polskiego Centralnego Komitetu Obywatelskiego w Lille, który odbył się 18.02.1940. Podkreślono w niej wielki kredyt zaufania do działań powołanego w uchodźczych warunkach polskiego rządu oraz wsparcie dla walczących żołnierzy i pracy cywilów na rzecz odzyskania niepodległości, zarówno w kraju, jak i na obczyźnie. Potępiano metody rozboju, gwałtu i zbrodni, jakich dopuszczali się Niemcy i Sowietci na terenie Polski. Apelowano do narodów wolnego świata o pomoc dla Polski i Polaków.

W czerwcu 1940 S. zdecydował się pozostać w okupowanej Francji. Sprawa jego dalszej obecności w RN poruszona została, łącznie ze sprawą Józefa → Szczerbińskiego podczas posiedzenia RN 28.08.1940. Przywołano art. 6 pkt 4 dekretu o Radzie Narodowej z 9.12.1939 ze zmianami wprowadzonymi dekretem Prezydenta RP z 12.08.1940 (Dz.U.RP nr 12, poz. 33) odnoszący się do okoliczności uniemożliwiających przez dłuższy czas udział w pracach RN. Uchwalono wniosek o zwrócenie się do S. i J. Szczerbińskiego z pytaniem: czy zamierzają pozostać we Francji czy przyjechać do Wielkiej Brytanii i kontynuować prace w ramach RN. S. bronił Arka → Bożek. Nawiązał do dotychczasowych zasług, poczucia obowiązku oraz odwagi cywilnej, które zaważyły na decyzji S. o pozostaniu na stanowisku we Francji. Zdaniem A. Bożka najwłaściwszym byłoby udzielenie S. bez-

terminowego urlopu. Innego zdania był Stanisław → Mikołajczyk, który uważał, że S. dokonał jednoznacznego wyboru pozostania we Francji. Sam S., w odpowiedzi na próby S. Mikołajczyka nakłonienia go do przyjazdu do Londynu, napisał 28.01.1941: „Na razie, z uwagi na niezwykle ciężkie położenie ogółu ludności polskiej i związaną z tym koniecznością rozwinięcia jak najintensywniejszej działalności Związku Polaków we Francji, którego jestem prezesem, uważam za swój obowiązek pozostać jeszcze czas jakiś we Francji”. Rzeczywiście, S. aktywnie udzielał się w pracy społecznej i działalności niepodległościowej w okupowanej Francji. Był czynnie zaangażowany w sprawy polskiego harcerstwa oraz szkolnictwa na terenie Francji. Pełnił funkcję prezesa Związku Polaków we Francji, który zrzeszał 3 300 towarzyszt skupionych w 27 związkach o charakterze kulturalno-oświatowym, religijnym, sportowo-wychowawczym i samopomocowym.

Zm. w 1942 w Hauteville w północnej Francji (departament Pas-de-Calais).

* * *

AAN, Konsulat RP w Marsylii, sygn. 340, 348, 1004; AAN, Archiwum I. J. Paderewskiego, sygn. 2698; Biblioteka Polska w Paryżu, Archiwum Konsulatu RP w Tuluzie, sygn. tymczasowa 46; Biblioteka Polska w Paryżu, Archiwum Aleksandra Kawałkowskiego, sygn. 1160; Biblioteka Polska w Paryżu, Archiwum Zygmunta Lubicza-Zaleskiego, sygn. akc. 3880/1; IPMS, Rada Narodowa R.P., A. 5, t. 1, 72, 74; *Dziennik czynności Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego*, red. J. Rabiński, oprac. J. Rabiński, J. Kowalska, E. Rzeczkowska, t. I, Lublin 2016, s. 148, 292, 362; *Protokoły z posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórniak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. I, Kraków 1994, s. 177, t. 2, Kraków 1995, s. 85, 98, 100; *Po exposé min. Kota. Dyskusja w Radzie Narodowej*, „Dziennik Polski” z 28 VI 1943, s. 4; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; Z. Girzyński, *Między Londynem a Warszawą. Polacy we Francji w polityce rządu uchodźczego i władz Polski Ludowej w latach 1944–1956*, Toruń 2018, s. 49; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, s. 19, 38, 43–44; A. Pachowicz, *Towarzystwo Opieki nad Polakami we Francji 1941–1944*, Toruń 2013, wg indeksu; S. Stroński, *Polityka rządu polskiego na uchodźstwie w latach 1939–1942*, oprac. J. Piotrowski, t. 1, Nowy Sącz 2007, s. 263, 370; J. Rabiński, *Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej podczas drugiej wojny światowej. Wybrane aspekty funkcjonowania*, w: *Depozyt Niepodległości. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie (1939–1991)*, red. Z. Girzyński, P. Ziętara, Toruń 2018, s. 23.

Jadwiga Kowalska

Stefan Zbigniew Szyszkowski

(1904–1973)

prawnik,
członek II RN (3.02.1942–21.03.1945);
przybrane nazwisko **Zbigniew Szydlowski**

Ur. 27.11.1904 w Żardenówce lub Krzewczunce na Podolu. Syn Pawła i Walerii z Bernatowiczów. Od 1.09.1925 pracował jako urzędnik administracji państwowej m.in. w Departamencie Morskim w Ministerstwie Przemysłu i Handlu. W 1926 ukończył prawo na UW, gdzie uzyskał też stopień doktora nauk prawnych (1930). Od 1926 prowadził działalność naukową na polu gospodarczym, publikując również prace ekonomiczne z dziedziny etatyzmu i polityki transportowo-komunikacyjnej.

18.09.1939 opuścił Polskę i poprzez Rumunię przedostał się do Francji, dokąd dotarł 1.10.1939. Został przydzielony do obozu szkoleniowego WP w Coëtquidan, następnie do 4. DP. 22.09.1940 przybył do Wielkiej Brytanii. 4.10.1939–10.11.1940 pełnił czynną służbę wojskową w 4. Brygadzie Kadrowej Strzelców, z której później utworzono 1. Samodzielną Brygadę Spadochronową. Następnie zwolniony ze służby wojskowej. 10.11.1940–31.08.1941 był stypendystą British Council. W 1941 wykonywał prace zlecone przez Biuro ds. Politycznych i Ekonomicznych. Do stycznia 1942 pracował na stanowisku urzędnika państwowego.

3.02.1942–21.03.1945 był członkiem II RN, reprezentując „grupę Mariana Seydy” z ramienia SN. Zaprzysiężony 24.02.1942. Następnie 11.03.1942 został członkiem komisji: Budżetowej (później sekretarz), Prawno-Politycznej (później wiceprzewodniczący) oraz Społeczno-Gospodarczej.

Na posiedzeniach RN dowodził, że przekonanie o wyjątkowości polskich dążeń i praw do nich jest zgubną drogą, niekorzystnie odbijającą się na relacjach międzynarodowych, osłabiającą zaufanie innych narodów. Był zwolennikiem przyjaznej współpracy z ZSRR w duchu dobrosąsiedzkich stosunków, z kategorycznym poszanowaniem granic sprzed września 1939. Opowiadał się za pełnym dostępem do informacji o dramatycznej sytuacji w okupowanej Polsce, które jego zdaniem, powinny także docierać do duchowieństwa anglikańskiego. Brak tego typu działań, wg niego, rozmywał na gruncie międzynarodowym rzeczywisty rozmiar okrucieństw i bestialstwa, jakich doświadczyli Polacy z rąk okupanta niemieckiego. Bronił interesów marynarzy handlowych, szczególnie w kwestii odszkodowań wypłacanych rodzinie w wypadku śmierci. Zwracał uwagę na ważną pozycję propagandy w czasie II wojny światowej. Zauważał poważne uchybienia w dotychczasowych działaniach na tym polu. Kontestował wygłaszanie referatów o treści niezgodnej z oficjalnym stanowiskiem rządu RP, a publiczne wyrażanie osobistych opinii pełnych uogólnień uznawał za szkodliwe i zgubne dla spraw polskich.

Po wojnie pozostał na emigracji w Wielkiej Brytanii. Pracował dorywczo dla jednej z agend rządowych. Udzielał się społecznie w harcerstwie. Pozostawił w Polsce żonę Leokadię z Janowskich i dwóch synów – Stanisława Jerzego oraz Władysława Bohdana.

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A. 5, t. 2–4, 72–73; *Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939–1947*, oprac. J. Piotrowski, t. II, Wrocław 2004, s. 29, 165, 508, 513; *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórnjak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. IV–VI, Kraków 1998–2003, wg indeksu; S. Z. Szyszkowski, *Port bawelny w Gdyni*, Warszawa 1938; S. Z. Szyszkowski, *Kapitały obrotowe w skomercjalizowanych przedsiębiorstwach państwowych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1929, nr 9, z.1, s. 116–124; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; D. Stola, *Nadzieja i zagłada Ignacy Schwarzbart – żydowski przedstawiciel w Radzie Narodowej RP (1940–1945)*, Warszawa 1995, s. 39, 248–249; S. Stroński, *Polityka rządu polskiego na uchodźstwie w latach 1939–1942*, oprac. J. Piotrowski, t. III, Nowy Sącz 2007, s. 20, 177, 222–223, 571; J. Rabiński, *Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej podczas drugiej wojny światowej. Wybrane aspekty funkcjonowania*, w: *Depozyt Niepodległości. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie (1939–1991)*, Toruń 2018, s. 27.

Jadwiga Kowalska

Tadeusz Tomaszewski

(1881–1950)

prawnik, samorządowiec,
działacz ruchu socjalistycznego,
członek I RN (21.12.1939–22.12.1939),
prezes NIK, premier rządu RP na uchodźstwie
oraz kierownik ministerstw skarbu
i sprawiedliwości

Ur. 26.11.1881 w Sacinie koło Nowego Miasta nad Pilicą. Uczęszczał do szkoły średniej w Łodzi, gdzie przejawiał zainteresowanie ruchem niepodległościowym i socjalistycznym. Był wówczas zaangażowany w działalność nielegalnych kółek gimnazjalnych. Po ukończeniu szkoły rozpoczął studia prawnicze na UW. Kontynuował w tym czasie działalność konspiracyjną w ruchu socjalistycznym, a w 1901 wstąpił w szeregi PPS. Swoją aktywność rozwijał także w stowarzyszeniu akademickim „Spójnia”, które skupiało młodzież o postępowych przekonaniach. Organizacja miała swój ważny udział w akcji bojkotu szkół w 1905, co w konsekwencji spowodowało, że T. musiał przerwać studia i dokończyć je na uniwersytecie w Moskwie. W kolejnych latach poświęcił się on pracy partyjnej, która skutkowała aresztowaniami w 1907 i 1911. Równolegle starał się rozwijać swoją karierę zawodową. Ukończył aplikację i rozpoczął praktykę adwokacką jeszcze przed wybuchem I wojny światowej. Zainteresowany życiem społecznym, starał się także uczestniczyć w pracach organizacji zawodowych. Od 1911 należał do zarządu Koła Prawników Polskich oraz Koła Obrońców Politycznych.

Po wybuchu wojny T. utrzymywał kontakty z NKN oraz I Brygadą Legionów Polskich. Był jednym z sygnatariuszy „Deklaracji Stu” z 22.02.1916, która stanowiła pierwszą publiczną deklarację niepodległości ogłoszoną przez osoby z różnych odłamów ruchu niepodległościowego z Królestwa Polskiego. W 1915 był inicjowany do wolnomularstwa (Wielka Loża Wscho-

du Francji). Jego aktywność na tym polu doprowadziła go do najwyższej rangą pozycji Czcigodnego w loży „Kopernik – Loża Matka Polski”, którym został 19.03.1940. W 1917 T. dołączył jeszcze do Zjednoczenia Stronnictw Demokratycznych, będącego konfederacją różnych środowisk inteligencji warszawskiej. Zasiadał też w jego dziewięcioosobowym zarządzie.

Po 1918, T. był nadal czynnym działaczem politycznym w ramach PPS. Powołano go na członka Centralnego Sądu Partyjnego. Z list tej partii został wybrany do Rady Miejskiej w Warszawie, choć, jak wspominał jego bliski znajomy z tego okresu Adam → Pragier, T. nie miał wielkich ambicji politycznych. W II RP najbardziej znaczącą rolę odgrywał jako członek Trybunału Stanu. Sejm powołał T. na to stanowisko w 1929. Zasłynął on wówczas z pracy nad sprawą nadużyć ministra skarbu Gabriela Czechowicza. W dwudziestoleciu międzywojennym T. nadal prowadził praktykę adwokacką w Warszawie. Był naczelnym radcą prawnym Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie oraz członkiem Rady Banku Polskiego. Organizował samorząd zawodowy prawników sympatyzujących z PPS. Na kanwie tej działalności powołano ZPS (1930), którego T. był prezesem przez kilka lat. Organizacja powstała wówczas, jako odpowiedź na NZA. W latach trzydziestych XX w. T. dołączył także do Demokratycznego Związku Adwokatów Polskich, w którym pełnił funkcję członka zarządu.

We wrześniu 1939 T. zdecydował się na ucieczkę z Polski, przez Rumunię, do Francji. Był jednym z pierwszych członków PPS, którzy skutecznie ewakuowali się z kraju. W konsekwencji wszedł w skład emigracyjnych władz PPS. Był kandydatem do objęcia stanowiska ministra opieki społecznej w rządzie gen. Władysława Sikorskiego, do czego ostatecznie nie doszło.

21.12.1939 T. uzyskał nominację na członka RN. Dzień później prezydent Władysław Raczkiewicz odwołał dotychczasowego prezesa NIK, Jakuba Krzeмиńskiego, a na stanowisko to powołał T. W myśl obowiązujących przepisów w momencie objęcia tej funkcji wygasł mandat T. do RN.

Funkcjonowanie NIK na emigracji miało określoną specyfikę. Kontrola była oparta na zasadach kolegalności, będąc władzą równorzędną z ministertwami. Stanowiła strukturę podległą bezpośrednio Prezydentowi RP bez zależności od rządu RP. Jej głównym zadaniem, w warunkach wojennych, była rewizja dochodów i wydatków państwa oraz bieżąca kontrola jego stanu majątkowego. Zygmunt Nagórski podkreślał w swoich wspomnieniach, że skierowanie T. do NIK miało pozbawić go wpływu na bieżącą politykę jego obozu (PPS).

T. kierował pracami NIK we Francji, a następnie w Wielkiej Brytanii. Prawną podstawą jego misji był dekret Prezydenta RP z 17.02.1940 o Kontroli Państwowej, który dostosowywał prace Izby do warunków emigracyjnych. Charakter pracy kontroli państwowej określał szczegółowy regulamin. Oprócz centrali w Londynie, Izba posiadała swoje delegatury na obszar Środkowego Wschodu, Stanów Zjednoczonych oraz Iranu. W okresie francuskim T. urzędował początkowo w hotelu Victoria w Paryżu, później w lokalu przy 149 Rue de Rennes, a w połowie maja – w Angers. Wobec ofensywy niemieckiej na Francję, NIK ewakuowano do Wielkiej Brytanii. T. wyjechał z Angers do Libourne 15.06.1940, a następnie skierował się do Point de Grave, skąd przetransportowany został do Liverpoolu. Do Wielkiej Brytanii dotarł 25.06.1940, a wraz z początkiem lipca kierowana przez niego NIK wznowiła działalność. W okresie brytyjskim T., wraz ze swoim zastępcą Z. Na-górskim oraz całym zespołem, dużo czasu poświęcił na kontrolę wydatków państwowych kierowanych do kraju oraz szczegółowo analizował finanse przeznaczone na odtworzenie sił zbrojnych. Choć kierownictwo NIK miało świadomość tego, iż polityczne znaczenie tej instytucji były niewielkie, to jednak starało się powierzone obowiązki wykonywać sumiennie. Przykładem determinacji w rzetelnym wyjaśnianiu wydatków państwowych może być sprawa podsumowania budżetu rządu RP za okres francuski. Dokument określający funkcjonowanie polskiego państwa we Francji trafił do NIK dopiero 16.09.1941. Wówczas T., wraz z pozostałymi członkami kolegium, opublikował obszernie pismo, posiadające 210 stron, w którym wyjaśniał, że przedstawiony materiał nie pozwala na prawidłowe zbadanie budżetu ze względu na liczne wady księgowania i niejasności merytoryczno-rzeczowe. W konsekwencji nie było możliwe ustalenie wysokości faktycznych wydatków, ocena ich należytego wydatkowania i porównania z planami budżetowymi. O profesjonalnym podejściu do wykonywanej pracy w Wielkiej Brytanii może świadczyć fakt, że T. ściągnął do Londynu swojego poprzednika Stanisława Okoniewskiego.

W latach 1939–1943 T. znalazł się w gronie krytyków premiera W. Sikorskiego. Zbliżył się natomiast do prezydenta W. Raczkiewicza i gen. Kazimierza Sosnkowskiego. To wszystko powodowało, że T. traktowany był jako postać zbliżona do obozu prezydenckiego. Co więcej, w kręgach opozycyjnych wobec rządu Stanisława → Mikołajczyka podano nazwisko T., jako potencjalnego premiera nowego gabinetu złożonego z socjalistów, piłsudczyków, narodowców i chadeków. Pomysłodawcą tego rozwiązania był Tadeusz Katelbach.

We wrześniu 1944 T. wysunął projekt powołania do życia Komitetu Obywatelskiego Odbudowy m.st. Warszawy, w skład którego weszli przedwojenni członkowie Rady Miejskiej tacy jak: Tomasz Arciszewski, Ignacy Baliński, Tadeusz → Bielecki. Ponadto, od 1944, T. wielokrotnie interweniował u premiera T. Arciszewskiego oraz podległych mu ministrów w sprawie ratowania majątku państwowego. Szczególnie było to widoczne w 1945 – w chwili gdy ważyły się losy dalszego funkcjonowania władz RP na obczyźnie. Temat ten towarzyszył publicznej działalności T. w latach powojennych. Pomimo marginalizacji naczelnych władz RP na uchodźstwie, starał się on nadal wykonywać swoje obowiązki z należytą starannością. Nie wahał się przedstawić publicznie zarzuty wobec osób, które doprowadziły do utraty mienia państwowego. T. oceniał, że w 1945 kierownik ministerstwa skarbu Jan Kwapiński „dopuścił się do utracenia całego powierzonego mu mienia państwowego, które było pod jego pieczę”. Wskazywał na możliwość pociągnięcia go do odpowiedzialności, na bazie przepisów konstytucji, do czego jednak ostatecznie nie doszło.

W kwietniu 1947 prezydent W. Raczkiewicz wyznaczył na swojego następcę Augusta Zaleskiego. T. został jednym z mandatariuszy prezydenta. 2.06.1947 otrzymał dokument podpisany przez W. Raczkiewicza, a następnego dnia w obecności gen. Władysława Andersa oraz A. Zaleskiego, spotkał się z ówczesnym premierem T. Arciszewskim, odczytując zarządzenie prezydenta o wyznaczeniu A. Zaleskiego na następcę głowy państwa (pierwotnie godność ta spoczywała w rękach T. Arciszewskiego). T. był obecny podczas zaprzysiężenia A. Zaleskiego 9.06.1947. Wsparcie A. Zaleskiego przez T. skutkowało pogłębieniem konfliktu T. z kierownictwem PPS.

W 1949 prezydent A. Zaleski zaproponował T. utworzenie nowego rządu. Swoją decyzję uzasadniał potrzebą uporządkowania podstaw finansowych państwa emigracyjnego. W opinii prezydenta dotychczasowy prezes NIK był osobą najlepiej przygotowaną do rozpoznania i rozwiązania wielu problemów z tym związanych. 7.04.1949 Prezydent RP powołał nowy rząd z premierem T., który dodatkowo objął kierownictwo ministerstw skarbu i sprawiedliwości. W skład jego rządu weszli ponadto: gen. Roman Odzierzyński (minister obrony narodowej oraz kierownik ministerstwa spraw zagranicznych), Zygmunt Rusinek (minister bez teki, a od 20.07.1949 minister ds. obywateli polskich na obczyźnie) oraz Mieczysław Sokołowski (kierownik MSZ). Po powołaniu T. na premiera, konieczne było wyznaczenie nowego prezesa NIK, którym został dotychczasowy wiceprezes S. Okoniewski. Utworzenie gabinetu T. zostało odebrane negatywnie przez przedsta-

wicieli życia politycznego emigracji. Stronnictwa zarzucały prezydentowi złamanie „umowy paryskiej” przy jego powołaniu. Powszechnie uznawano, że gabinet T. został utworzony pod wpływem gen. W. Andersa, a prezydent A. Zaleski chciał utrzymać jego bezpartyjny charakter, aby nie krępować się wskazaniami kilku mniejszych partii pozostałych w jego obozie oraz dać podstawę do możliwości powrotu w skład gabinetu reprezentantom tzw. starych partii.

Premier T. w swoim inauguracyjnym przemówieniu mówił o sytuacji międzynarodowej. Podkreślał konieczność zachowania podmiotowości rządu RP, który musi zachowywać dystans wobec polityki Waszyngtonu, Londynu czy Paryża. Celem działania jego gabinetu była niepodległość Polski, wolność narodu i podmiotowość RP w granicach między Odrą a Nysą Łużycką na zachodzie, a linią traktatu ryskiego na wschodzie.

W 1949 prezydent A. Zaleski powołał III RN, w skład której weszli przedstawiciele ugrupowań sympatyzujących z obozem prezydenckim: SL „Wolność”, LNP, NGS, ZSP i Związków Ziemi Wschodnich. W *exposé* na forum RN 6.06.1949 T. wskazywał, że jego rząd zamierza, aby Rada „była rzeczywistym aparatem kontroli publicznej nad działalnością Rządu, a także współuczestniczyła w odpowiedzialności za polską politykę państwową prowadzoną na obczyźnie”. Zadeklarował, że jego gabinet zamierza ściśle współpracować z RN poprzez bieżące informowanie tego gremium o przebiegu prac RM. Widział w Radzie miejsce będące emanacją przedstawicielstwa społecznego i politycznego narodu oraz forum, które będzie mogło skutecznie kontrolować i monitorować prace naczelnych władz RP.

W okresie premierostwa T. odnotować można także powstanie Skarbu Narodowego, jako organu mającego na celu zapewnienie władzom RP „niezbędnych środków materialnych na prowadzenie niezależnej akcji, zmierzającej do odzyskania niepodległości Państwa Polskiego”. Do dyspozycji rządu miało być 70% dochodów Skarbu Narodowego, uwidocznionych w osobnym dziale budżetu państwowego. Powstanie tej instytucji T. odczytywał z nadzieją na poprawienie budżetu, który miał coraz większe problemy z płynnością i możliwościami finansowania bieżącej pracy rządu. T. doprowadził do powstania Komisji Specjalnej w celu zbadania i ustalenia podstaw finansowych rządu oraz działalności gospodarczej władz państwowych do 1.07.1944. Komisja została powołana przez RN, a T. był jednym z przesłuchiwanym świadków, jako wieloletni prezes NIK.

W 1949 została powołana Rada Polityczna, będąca opozycyjną platformą ugrupowań przeciwnych obozowi prezydenckiemu. T. negatywnie odnosił

się do działalności tego ciała. Uważał, że rozwój tej inicjatywy będzie wpływał na dekompozycję ośrodka legalistycznego. Podkreślał, że na powstaniu rady skorzystają czynniki obce, którym nie jest wygodne istnienie jednolitej i niezależnej polityki polskiej prowadzonej przez naczelne władze RP.

T. zm. niespodziewanie 10.08.1950. Brał wówczas udział w konferencji, która odbywała się w sali obrad RN przy 74 Cornwall Gardens. Szef rządu przemawiał dwukrotnie podczas tego wydarzenia, a bezpośrednio po drugim wystąpieniu zasłabł. Został przewieziony do szpitala, gdzie nie udało się go uratować i zm. tego samego dnia. 11.08.1950 został pośmiertnie odznaczony Orderem Orła Białego przez Prezydenta RP. Jego pogrzeb odbył się 16.08.1950. Został pochowany na cmentarzu św. Marii w londyńskiej dzielnicy Kensal Green, w grobie zmarłej kilka lat wcześniej żony Stefanii (1893–1941), z którą miał jedną córkę Leonie Gołaszewską.

* * *

IPMS, Najwyższa Izba Kontroli, A.57, t. 10–14; Archivo General de la Administración, sygn. (3) 049.001, 21/3183; M.P. 1940 nr 75 poz. 30; Dz.U. RP 1949, nr 1, 3; Dz.U. RP 1950, nr 1; *Dzienniki czynności Prezydenta RP Władysława Raczkiewicza 1939–1947*, oprac. J. Piotrowski, t. 1–2, Wrocław 2004, wg indeksu; *Zaprzysiężenie rządu p. T. Tomaszewskiego*, „Orzeł Biały” 1949, nr 17, s. 2; *Przemówienie Prezesa Rady Ministrów Tadeusza Tomaszewskiego*, „Sprawy Polskie” 1949, nr 8, s. 4; *Budżet i kontrola publiczna. Przemówienie prem. T. Tomaszewskiego w Radzie Narodowej*, „Orzeł Biały” 1950, nr 11, s. 2; Z. Nagórski, *Wojna w Londynie. Wspomnienia 1939–1945*, Paryż 1966, s. 24–25; A. Pragier, *Czas przeszły dokonany*, Londyn 1966, s. 892–904; S. Cenckiewicz, *T. Katelbach. Biografia polityczna (1897–1977)*, Warszawa 2005, s. 417; A. Friszke, *Życie polityczne emigracji*, Warszawa 1999, wg indeksu; D. Górecki, *Polskie naczelne władze państwowe na uchodźstwie w latach 1939–1990*, Warszawa 2002, wg indeksu; L. Hass, *Masoneria polska w XX wieku*, Warszawa 1996, s. 49; W. Hładkiewicz, *Polska elita polityczna w Londynie 1945–1972*, Zielona Góra 1994, wg indeksu; J. Molenda, *Piłsudzczy i narodowi demokraci 1908–1918*, Warszawa 1980, s. 245–246; W. Rostocki, *Pięćdziesiąt pięć lat mocy obowiązującej konstytucji kwietniowej. Ustrój władzy państwowej w ustawie zasadniczej i w praktyce*, Lublin 2002, s. 241–243; A. Siwik, *PPS na emigracji w latach 1945–1956*, Warszawa 1998, wg indeksu; W. Wohnout, *Rząd, Rada Narodowa i Skarb Narodowy*, Londyn 1952, s. 18–22; K. Trzeciak, *Zarys historii Skarbu Narodowego*, w: *Kierownictwo obozu niepodległościowego na obczyźnie 1945–1990*, red. A. Szkuta, Londyn 1996, s. 365–366; K. Tarka, *W oczekiwaniu na wyzwolenie. Rząd Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie o sytuacji międzynarodowej na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2002, nr 2, s. 209–210; D. Urzyńska, *Socjaliści polscy we Francji w 1939–1940*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 3, s. 77; T. Cegielski, *Macierzysta Łoża Polski „Kopernik” („Copernic”) na Wschodzie Paryża*.

70 lat historii (1939–2009), „Ars Regia” 2010, nr 12/19, s. 250–252; R. Szawłowski, *Prezesi i Wiceprezesi Najwyższej Izby Kontroli Państwa i Najwyższej Izby Kontroli Okresu II Rzeczypospolitej*, „Kontrola Państwowa” 2009, nr 1/II, s. 214–216; T. Wolsza, *Tadeusz Tomaszewski (1881–1959). Prezes Najwyższej Izby Kontroli na obczyźnie*, „Kontrola Państwowa” 1999, nr 6, s. 186–199; T. Wolsza, *Tadeusz Tomaszewski Prezes NIK w latach 1939–1949*, „Kontrola Państwowa” 2009, nr 1/II (324), s. 75–90.

Michał Dworski

Franciszek Wilk

(1914–1990)

filolog polski, działacz ruchu ludowego,
członek II (3.02.1942–21.03.1945),
V (15.12.1973–28.05.1978, przewodniczący),
VII (17.12.1983–17.12.1988)
i VIII (10.06.1989–2.06.1990) RN,
członek Rady IPMS, POSK i Międzynarodowej
Federacji Wolnych Dziennikarzy,
członek zarządu Towarzystwa Przyjaciół PUNO

Ur. 10.10.1914 w Wysokiej w pow. łańcuckim, syn Filipa i Katarzyny z d. Zawora. Miał dwie siostry i czterech braci. Jego rodzice posiadali czterohektarowe gospodarstwo. Po ukończeniu szkoły powszechnej w Wysokiej, W. kontynuował edukację w Państwowym Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza w Łańcucie (1925–1928). W tym okresie wstąpił do ZHP. Po śmierci męża (1927) Katarzyna Wilk ze względów finansowych, przeniósła się z dziećmi do Jakubowiec (woj. tarnopolskie).

W 1928 W. podjął naukę w Gimnazjum Państwowym w Brzeżanach. Aby zapewnić sobie utrzymanie udzielał korepetycji oraz podejmował różne prace dorywcze. Ucząc się w Brzeżanach, kontynuował działalność w harcerstwie. W 1932 pełnił funkcję kierownika Wydziału Ogólnego w komendzie hufca brzeżańskiego. Gimnazjum ukończył w 1933. W tym samym roku został członkiem SL w pow. brzeżańskim. Po rocznej przerwie w edukacji spowodowanej brakiem środków na dalsze kształcenie, w 1934 podjął studia na Wydziale Humanistycznym UJK we Lwowie. W 1939 uzyskał tytuł magistra filozofii w zakresie filologii polskiej. W 1935 włączył się w proces organizowania PAML na UJK we Lwowie, zrzeszającej studiującą młodzież wiejską. W 1938 wybrano go na prezesa tej organizacji, funkcję tę pełnił do wybuchu wojny. Jako członek PAML wspierał działalność Wiejskiego Uniwersytetu Orkanowego w Gaci, kierowanego przez Ignacego Solarza, występując także w charakterze wykładowcy. Oprócz zaangażowania w prace PAML,

W. aktywnie działał w strukturach lwowskiego ZMW RP „Wici”. W 1936 powierzono mu kierowanie sekretariatem tej organizacji we Lwowie na Małopolskę Wschodnią, a w 1938 wybrano wiceprezesem małopolskiego okręgu związku. W środowisku uniwersyteckim we Lwowie organizował działalność popularnonaukową. Z jego inspiracji odbyło się wiele spotkań naukowych. W. został członkiem Spółdzielni Wydawniczej „Wieś”. Podjął też współpracę z wydawanym przez tę spółdzielnię miesięcznikiem „Wieś i Państwo. Miesięcznik poświęcony sprawom wsi”. Uczestniczył w działalności kierowanego przez prof. Franciszka Bujaka Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przyjaciół Wsi. W. zaangażował się także w organizowanie spółdzielczości wiejskiej, animując proces tworzenia spółdzielni spółemowskich w Małopolsce Wschodniej. W 1938 wszedł do Rady Okręgowej Związku Spółdzielni Spożywców „Społem” we Lwowie.

Podczas studiów rozpoczął aktywną działalność w szeregach SL. W 1936 powierzono mu kierowanie sekretariatem SL we Lwowie na Małopolskę Wschodnią. Jego aktywność polityczna polegała również na zakładaniu kół stronnictwa w poszczególnych gromadach, udziale w uroczystościach ludowych, kursach polityczno-społecznych. W 1937 został aresztowany za udział w organizacji i przeprowadzeniu strajku chłopskiego w woj. tarnopolskim. W. osadzono w więzieniu w Brzeżanach, w którym przetrzymywało go przez kilka tygodni. Wolność odzyskał dzięki zabiegom rektora UJK prof. Stanisława Kulczyńskiego. Aresztowanie przyczyniło się do wzrostu jego autorytetu wśród ludowców. 1.02.1938 został zastępcą prezesa koła SL we Lwowie – dr. Stanisława Tabisza.

Po zakończeniu studiów otrzymał powołanie do odbycia służby wojskowej w Mazowieckiej Szkole Podchorążych Rezerwy Artylerii im. gen. Józefa Bema w Zambrowie, jednak wybuch wojny uniemożliwił mu stawienie się w jednostce (termin stawieństwa wyznaczono na 16.09.1939). Po zajęciu Lwowa przez wojska sowieckie współorganizował konspiracyjny RZNiW. Była to organizacja utworzona przez działaczy SL, PPS, Związku Związków Zawodowych, SD, PMSD, Centralnego Związku Młodej Wsi „Siew”. Jej celem była walka o wyzwolenie narodowe i społeczne. Działalnością RZNiW w Małopolsce Wschodniej kierował Wydział Krajowy na okupację rosyjską, w ramach którego W. powierzono kierowanie referatem wiejskim. Brak przygotowania do pracy podziemnej oraz nieprzestrzeganie podstawowych zasad konspiracji doprowadziły do szybkiego spenetrowania i rozbicia organizacji przez NKWD. W. aresztowano 1.03.1940 i osadzono w więzieniu przy ul. Łąckiego we Lwowie. Podczas trwającego prawie rok śledztwa

przebywał w kilku ciężkich więzieniach: na Zamarstynowie we Lwowie, w Gorodni, Kremenczugu i Charkowie. Podczas przesłuchań nie złamał go rygor więzienny i niepewność o dalsze losy, zachował niezłomną postawę, nie obciążając żadnego z członków konspiracji. 10.02.1941 został skazany przez Kolegium Specjalne przy NKWD na karę ośmiu lat poprawczego obozu pracy w Workutłagu. W. wywieziono do łagrów w okolicy Uchty w Republice Komi. Zarówno w więzieniach, jak i podczas pobytu w łagrach był przywódcą przebywających tam Polaków. W łagrze zorganizował konspiracyjną „trójkę” obozową. Po tzw. amnestii dla obywateli polskich (12.08.1941) występował do władz obozowych z żądaniem zwolnienia zatrzymanych i przetransportowania ich do tworzącej się Armii Polskiej. Wobec odmowy zorganizował strajk głodowy, za co został ponownie aresztowany. W. zwolniono z łagru dopiero w listopadzie 1941 po licznych interwencjach polskiego ambasadora Stanisława Kota. Jednak zamiast do Armii Polskiej, trafił do pracy w kamieniołomach w obwodzie dżambulskim republiki kazachskiej. Zbiegł stamtąd w styczniu 1942 i po trwającej półtora miesiąca wędrówce dotarł do Kujbyszewa. W ambasadzie wręczono mu akt powołania na członka RN. 23.05.1942 opuścił Kujbyszew w drodze do północnego Iranu. Na Bliskim Wschodzie kierował akcją organizacyjną SL. W październiku 1942 zorganizował Komitet Polityczny SL w Teheranie, mający kierować działalnością stronnictwa w obozach skupiających ludność cywilną. W tym samym miesiącu powołał Komitet Polityczny SL na Afrykę.

Do Londynu przybył w marcu 1943. 29.03.1943 złożył ślubowanie na ręce Prezydenta RP i podjął obowiązki członka RN. Poszczególni członkowie Rady zasiadali w kilku komisjach. W drugiej połowie 1943 W. był zastępcą przewodniczącego Komisji Budżetowej, członkiem Komisji Prawno-Politycznej oraz zastępcą członka Komisji Spraw Zagranicznych i Komisji Społeczno-Gospodarczej. Jako członek RN W. otrzymywał miesięczną dietę, co zapewniało niezależność finansową i pozwalało na utrzymanie rodziny. Często zabierał głos na posiedzeniach komisji (zwłaszcza w sprawach budżetu), przedstawiał także stanowisko SL w poszczególnych kwestiach. Pracując w RN, W. włączył się w nagłaśnianie zbrodni niemieckich popełnianych na terytorium Polski i szukanie sposobów na ich powstrzymanie. W związku z napływającymi z kraju informacjami o narastającym terrorze niemieckim i postępującej zagładzie Żydów, w grudniu 1943 kilkunastu członków RN zgłosiło dwa odrębne wnioski o zastosowanie retorsji wobec Niemców. W. podpisał się pod wnioskiem złożonym na posiedzeniu RN 20.12.1943. Wniosek ten, będący zarazem apelem do parlamentów, rządów

i społeczeństw państw sprzymierzonych, zawierał informacje o dokonywanym przez Niemców ludobójstwie z zastosowaniem komór gazowych i masowych egzekucji oraz postulat zastosowania działań odwetowych wobec Niemiec. Wniosek kończył apel do ludności w kraju o nieszczerdzenie ofiar dla ratowania ludności żydowskiej na ziemiach polskich. W styczniu 1944 kilkunastu członków Rady (w tym W.) zgłosiło wniosek w sprawie podjęcia przez rząd prac mających na celu ratowanie ludności w kraju zagrożonej terrorem niemieckim. Wezwano do utworzenia organu, którego zadaniem byłaby koordynacja działań związanych z pomocą dla cywilnych ofiar niemieckiej okupacji z amerykańskim *War Refugee Board*. Ten wniosek oraz dwa wymienione powyżej dotyczące retorsji wobec Niemców zostały rozpatrzone w marcu 1944 na posiedzeniach Komisji Prawno-Politycznej, której członkiem był W. Komisja postanowiła połączyć trzy wnioski w jeden, uwzględniając wszystkie zawarte w nich sugestie. Wniosek ten nie wpłynął na politykę aliantów zachodnich, stanowił jedynie demonstrację postawy RN wobec eksterminacji Polaków i Żydów. W. jako wiceprzewodniczący Komisji Budżetowej był aktywnym uczestnikiem dyskusji nad preliminarzami budżetowymi na lata 1944 i 1945. W grudniu 1943 na sesji plenarnej RN wystąpił w imieniu SL z przemówieniem odnoszącym się do przedłożenia budżetowego rządu na rok 1944. Oprócz kwestii finansowych poruszył w nim szereg zagadnień dotyczących m.in. funkcjonowania RN, polityki zagranicznej rządu, przyszłych granic państwa polskiego, powojennego systemu bezpieczeństwa międzynarodowego. Stwierdził, że RN poświęcając czas wyłącznie zagadnieniom bieżącym (budżet, aktualna polityka międzynarodowa, sprawy krajowe), zaniedbuje swój drugi podstawowy obowiązek – prace nad określeniem formy przyszłego ustroju społeczno-politycznego i społeczno-gospodarczego państwa. Uznał, że RN powinna opracować fundamentalne zasady ustrojowe, które ostatecznie zatwierdzi Sejm przyszłej Polski. W dalszej części wystąpienia W. odniósł się do preliminarza budżetowego, który w imieniu klubu SL zaopiniował pozytywnie, choć nie bez uwag krytycznych. Zwrócił uwagę na wzrost budżetu w porównaniu do lat poprzednich, uzasadniony – jego zdaniem – potrzebą chwili, w której decyduje się los narodu. Większą część przemówienia poświęcił zagadnieniom związanym ze zbliżającym się końcem wojny i aktualną sytuacją międzynarodową. W kwestii przyszłych granic państwowych stwierdził, że Polska, która w 1939 podjęła walkę w obronie praw do wolności, niepodległości i całości terytorium, nie może pójść na ustępstwa w sprawie Lwowa, Wilna czy Tarnopola. Uznał, że poświęcenie tych celów dla własnych interesów

mocarstw byłoby klęską moralną zasad, w imię których państwa sprzymierzone podjęły walkę. Zdaniem W. trwały pokój i bezpieczeństwo mogła zapewnić jedynie powszechna organizacja międzynarodowego bezpieczeństwa, a sojusze bilateralne mogą być tylko elementami uzupełniającymi system powszechnego bezpieczeństwa. W. aktywnie uczestniczył również w kolejnych debatach, dotyczących dochodów i wydatków państwowych. W sierpniu 1944 podczas dyskusji nad przedłożeniem rządowym zmieniającym budżet na rok 1944 W. zakwestionował planowany wzrost etatów w MPiOS. Uznał, że w związku z dobiegającą końca działalnością władz państwowych na emigracji wydatki na etaty należy ścinać, a nie myśleć o ich rozszerzaniu. Stwierdził, że aparat MPiOS jest już dostatecznie rozbudowany, natomiast nie zwiększył się zakres zadań stojących przed tym resortem. Podczas debaty w Komisji Budżetowej nad budżetem państwa na rok 1945 W. poruszył sprawę polityki etatowej w aparacie rządowym. Uznał, że urzędnicy MSZ nie są należycie wykorzystywani w resorcie. Wskazał również źródło oszczędności w ministerstwie, którym miało być uniknięcie zwalniania urzędników z placówek dyplomatycznych i zastępowania ich nowymi z klucza partyjnego. Bronił natomiast subwencji państwowych dla Instytutu Agrarno-Społecznego. W., będąc jednym z inicjatorów jego powołania oraz członkiem zarządu, wyjaśniał, że instytut powstał w celu badania i planowania zagadnień wiejskich, jako namiastka nieistniejącego Ministerstwa Rolnictwa. Oprócz debat poświęconych sprawie granic przyszłego państwa oraz kwestii budżetowych, członkowie RN dyskutowali na temat sytuacji w okupowanym kraju czy przyszłej organizacji państwa, w tym problemów oświaty w powojennej Polsce. 17.02.1944 na forum RN minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego ks. Zygmunt → Kaczyński wystąpił z przemówieniem przedstawiającym koncepcje rządu w kwestii organizacji szkolnictwa. Dyskusja poświęcona temu zagadnieniu toczyła się na kilku marcowych posiedzeniach RN. W. odniósł się do wystąpienia ks. Z. Kaczyńskiego na forum RN 16.03.1944. Zdecydowanie wystąpił przeciwko koncepcjom laicyzacji szkoły. Zgadzając się z ks. Z. Kaczyńskim w kwestii czynników warunkujących demokratyzację szkolnictwa: obowiązku szkolnego, bezpłatnego nauczania, zapewnienia wszystkim równych szans kształcenia, W. dodał do tego jeszcze jeden istotny warunek: konieczność wychowywania w duchu postępu i demokracji. Wskazał także na potrzebę tworzenia szkół wieczorowych, uzupełniających, które umożliwią zdawanie egzaminów przez eksternistów. Ich celem miało być uzupełnianie luk w wykształceniu młodego pokolenia wytworzonych przez wojnę. Wyraził ubo-

lewanie, że w planach ministerstwa nie ujęto szkolnictwa rolniczego. Uznał, że trzeba rozszerzać zakres tego kształcenia również poprzez organizowanie kilkumiesięcznych i rocznych kursów, bo bez stworzenia szerokiej sieci szkolnictwa rolniczego nie będzie możliwe unowocześnienie i intensyfikacja produkcji rolnej. Zaakcentował także znaczenie oświaty spółdzielczej dla podnoszenia świadomości społecznej oraz zwiększania dobrobytu ludności. RN stanowiła pole konfliktu pomiędzy zwolennikami Stanisława → Mikołajczyka, a jego przeciwnikami skupiającymi się przy wodzu naczelnym gen. Kazimierzu Sosnkowskim. Stronnicy S. Mikołajczyka uważali K. Sosnkowskiego za duchowego przywódcę obozu piłsudczyków, dlatego jego szerokie prerogatywy jako NW i następcy prezydenta traktowali jako poważne zagrożenie polityczne. 24.04.1944 dwudziestu członków RN wystąpiło z wnioskiem w sprawie rozdzielenia tych stanowisk. Wniosek ten rozpatrzone 5.05.1944 na posiedzeniu połączonych Komisji Prawno-Politycznej i Wojskowej. W imieniu ludowców w dyskusji zabrał głos W., popierając wniosek. Połączone komisje podjęły uchwałę wzywającą do rozdzielenia stanowisk. Wniosek został jednomyślnie przyjęty na posiedzeniu plenarnym RN 17.05.1944. Tydzień później uchwałę o podobnej treści przyjął rząd. Ostatecznie prezydent wyraził zgodę na pozbawienie gen. K. Sosnkowskiego godności następcy prezydenta. Ostatnie posiedzenie II RN odbyło się 15.01.1945. *Exposé* wygłosił na nim premier Tomasz Arciszewski, mianowany po dymisji S. Mikołajczyka. Przemówienie zawierało krytyczną analizę polityki zagranicznej poprzednika, szczególnie w odniesieniu do jego dwóch wizyt w Moskwie i podjętych tam zobowiązań. Po wystąpieniu premiera wywiązała się debata, w której bardzo aktywni byli ludowcy. Głos w dyskusji zabrał również W., broniąc dorobku rządu S. Mikołajczyka. Z tytułu członkostwa w II RN, W. wszedł do KZ SL. Uczestnictwo w Komitecie, do którego należeli wszyscy członkowie władz stronnictwa pozostający na emigracji, uczyniło z W. jednego z ważniejszych polityków SL. Wyrazem zaufania kierownictwa SL było powierzenie mu w grudniu 1944 wydawania „Jutra Polski” – organu partii na uchodźstwie. Funkcję wydawcy (od 1954 także redaktora) tego pisma W. pełnił do śmierci.

S. Mikołajczyk, wyjeżdżając w 1945 do Polski, postanowił o pozostawieniu W., zgłaszającego mu gotowość do powrotu, w Londynie jako reprezentanta SL w Wielkiej Brytanii. W latach 1945–1947 W. zamieszczał w „Jutrze Polski” liczne teksty w których bronił polityki S. Mikołajczyka. Ukazywał w nich także krajową rzeczywistość, w tym prześladowanie PSL przez komunistów. W. organizował stronnictwo na terenie Wielkiej Brytanii

i od 1949 do końca życia pełnił funkcję prezesa PSL w tym kraju. Od 1950 był przedstawicielem MUCH w Londynie. W tym samym roku został wybrany do PNKD powołanego w Stanach Zjednoczonych przez PSL, SP i SD. W 1954 działalność emigracyjnego PSL sparaliżował konflikt wewnętrzny w jego władzach. Członkowie NKW na czele ze Stanisławem Bańczykiem zarzucili S. Mikołajczykowi m.in. zaniedbywanie obowiązków w stronnictwie, autorytaryzm w kierowaniu PSL, lekceważenie pozostałych członków NKW. W tym konflikcie W. jednoznacznie poparł S. Mikołajczyka. Wspólnie z prof. S. Kotem odegrał kluczową rolę w mobilizowaniu terenowych organizacji PSL w Europie do wspierania S. Mikołajczyka, dzięki czemu zachował on stanowisko prezesa. W 1955 W. został członkiem ścisłych władz PSL – wybrano go do Prezydium NKW, powierzając mu zarazem funkcję wiceprezesa stronnictwa. Pełnił te obowiązki w latach 1955–1963, natomiast w okresie 1963–1968 był przewodniczącym RNacz. PSL. Z czasem poróżnił się z S. Mikołajczykiem. Nie zgadzał się z jego jednoosobowym, autorytarnym sposobem zarządzania, nie podzielał także poglądu prezesa co do miejsca PSL na emigracyjnej scenie politycznej. Uważał, że PSL po uporządkowaniu spraw wewnętrznych (poprzez przyjęcie do stronnictwa wykluczonych działaczy, m.in. Stefana Korbońskiego, Kazimierza Bagińskiego, S. Bańczyka) powinno wyjść z izolacji i włączyć się w życie polityczne emigracji. Nie chcąc wywoływać kolejnego konfliktu personalnego w PSL, nie występował otwarcie przeciwko prezesowi. Po śmierci S. Mikołajczyka, W. został jego następcą na stanowisku prezesa emigracyjnego PSL. Funkcję tę powierzono mu w październiku 1968, podczas IV Kongresu PSL w Brukseli. Kierował PSL do śmierci w 1990. Doprowadził do wyjścia stronnictwa z izolacji, wprowadzając je do RJN i EZN. Wejście PSL do OZN doprowadziło do konfliktu we władzach stronnictwa, a po kilku latach skutkowało rozłamem na dwa zwalczające się ugrupowania. Funkcjonowały dwie organizacje o nazwie PSL, jedna kierowana przez W., natomiast prezesem drugiej był S. Bańczyk.

W latach 1973–1977 W. pełnił funkcję przewodniczącego V RN. Pod jego przewodnictwem Rada podjęła szereg uchwał potępiających łamanie praw człowieka i rosnącą sowietyzację Polski, krytykujących zmiany w konstytucji PRL, solidaryzujących się z działaniami opozycji w krajach bloku wschodniego. W. zaangażował się także w obronę niezależności Skarbu Narodowego przed zakusami ze strony polityków. Po rezygnacji z funkcji przewodniczącego RN, nie zaprzestał działalności w tym gremium. PSL do końca funkcjonowania legalistycznego ośrodka londyńskiego pozostało jednym z ugrupowań współtworzących ten obóz. W. do śmierci zasia-

dał w ostatniej VIII RN (kadencja 1989–1991) jako jej członek powołany przez Prezydenta RP. Z sympatią odnosił się do rodzącej się w kraju opozycji i wspierał wszelkie przejawy kontestacji reżimu komunistycznego. Powstanie KOR odebrał jako początek drogi do odzyskania niepodległości. Podziwiał odwagę członków komitetu, otwarcie angażujących się w pomoc dla represjonowanych przez władzę. Powstanie ROPCiO, organizacji mającej łączyć nurty socjalistyczne, piłsudczykowskie, narodowe, ludowe i chrześcijańsko-demokratyczne, zdystansowało W. do KOR, który w jego ocenie miał zdecydowanie socjalistyczne oblicze. Sympatię W. budziło też poruszanie tematyki wiejskiej na łamach pism wydawanych przez ROPCiO, dlatego zgodził się zostać reprezentantem tego ruchu w Londynie. Starał się pozyskiwać dla niego przychylność ośrodków emigracyjnych, organizował także pomoc finansową. Jako członek brytyjskiej sekcji AI, W. interweniował w tej organizacji w sprawie zwolnienia Leszka Moczulskiego, po jego aresztowaniu we wrześniu 1980. W. wspierał także organizującą się w Polsce opozycję chłopską. Z jego inicjatywy PSL utworzyło Fundusz Samorządności Chłopskiej, gromadzący środki na pomoc dla niezależnych czasopism ludowych, komitetów samoobrony chłopskiej i niezależnych związków zawodowych. Wprowadzenie stanu wojennego w Polsce spotkało się ze zdecydowanym potępieniem prezesa PSL. Jego autorów nazywał „polskimi Quislingami”. Był jednym z mówców podczas zainicjowanego przez rząd RP zgromadzenia publicznego w sali POSK w Londynie 16.12.1981. W swoim wystąpieniu porównał wprowadzenie stanu wojennego do zbrodni katyńskiej w skali całego narodu. W. angażował się w pomoc dla osób przybywających z Polski. Pomagał im w załatwianiu spraw w brytyjskich urzędach, znalezieniu kwatery w Londynie, uzyskaniu pracy. Często w swoim skromnym domu w podlondyńskim Harrow gościł przybyszów z Polski.

Działal także w wielu organizacjach społecznych zrzeszających emigrantów. W latach 1968–1990 pełnił funkcję wiceprezesa Związku Dziennikarzy RP w Londynie. Był także członkiem Rady IPMS w Londynie, POSK, Międzynarodowej Federacji Wolnych Dziennikarzy, członkiem Zarządu Towarzystwa Przyjaciół PUNO. Współpracował z RWE, paryską „Kulturą”. W 1990 uhonorowany Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą OOP. Zm. 2.06.1990, został pochowany w Londynie na cmentarzu Gunnersbury.

W październiku 1939 zawarł związek małżeński z Adelą Cetnarowicz (1917–1995), córką Władysława i Stanisławy z d. Tokarskiej. Miał z nią córkę Martę (ur. 1943) i syna Andrzeja (ur. 1948).

* * *

E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, s. 87–88; *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii*, red. K. Dopierała, t. 5, Toruń 2005, s. 296–297; R. Turkowski, *Parlamentaryzm polski na uchodźstwie 1973–1991 po zjednoczeniu emigracji polskiej w Londynie*, Warszawa 2002, s. 31–32; R. Witalec, *Franciszek Wilk 1914–1990. Biografia ludowca niezłomnego*, Rzeszów–Warszawa 2015 (zestawienie literatury i źródeł); R. Turkowski, *Franciszek Wilk (1914–1990) – Niezłomny. Między Międzynarodową Unią Chłopską a Polskim Stronnictwem Ludowym na Uchodźstwie*, w: *Chłopskie partie polityczne z Europy Środkowo-Wschodniej na emigracji 1945–1989*, red. A. Indraszczyk, Warszawa 2009, s. 119–148; R. Witalec, *Archiwum Franciszka Wilka – ludowca niezłomnego*, w: „...aby każdy okrucieństwo historii zostało uratowane!”, red. T. Gallewicz-Dołowa, W. Kujawa, Warszawa 2021, s. 127–133; R. Witalec, *Franciszek Wilk. Przewodniczący Rady Narodowej RP w latach 1973–1977*, w: *Depozyt niepodległości. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie (1939–1991)*, red. Z. Girzyński, P. Ziętara, Toruń 2018, s. 211–228; R. Witalec, *Inwigilacja „Pretendenta”. Działania wywiadu Polski Ludowej wobec Franciszka Wilka w latach 1947–1970*, w: *Studia nad działalnością aparatu bezpieczeństwa wobec polskich ruchów i środowisk politycznych w latach 1944–1989*, red. K. Kaczmarski, R. Witalec, Rzeszów 2015, s. 155–177; R. Witalec, *Konsolidacja ruchu ludowego na emigracji. Połączenie PSL w Wielkiej Brytanii z SL „Wolność” w 1970 r.*, w: *Emigracyjne miscellanea. Studia z dziejów polskiej emigracji politycznej 1939–1990*, red. S. Łukasiewicz, Warszawa 2017, s. 234; J. Gmitruk, *Franciszek Wilk (1914–1990)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1992, nr 27, s. 97–100.

Robert Witalec

Zofia Zaleska

(1895–1974)

dziennikarka, działaczka ruchu narodowego,
posłanka na Sejm II RP,
członek I (21.12.1939–3.09.1941)
i II (3.02.1942–21.03.1945) RN

Ur. 26.10.1895 w Strzałkach w pow. rawskim, córka Eugeniusza Borakowskiego i Marii z d. Koope. Uczęszczała do gimnazjum humanistycznego w Warszawie, które ukończyła w 1910. Następnie, w 1912, została absolwentką Szkoły Ogrodniczej przy Towarzystwie Kursów Naukowych w Warszawie. W kolejnych latach dokształcała się na kursach specjalistycznych. W 1913 ukończyła Kurs Higieny i Ratownictwa przy warszawskim Instytucie Higieny Dziecięcej im. Barona de Lenwała oraz w 1917 kurs nauczycielski uprawniający do nauczania religii w szkołach. W kolejnych latach studiowała w Szkole Nauk Politycznych, prywatnej uczelni w Warszawie. W 1925 została absolwentką Wydziału Dyplomatycznego, broniąc pracy zatytułowanej: *Sprawa wojska polskiego w zaborze rosyjskim i na terenie Rosji w r. 1914–1918*.

Po wybuchu I wojny światowej Z. była sanitariuszką Polskiego Komitetu Sanitarnego, do 1915, oraz w latach 1915–1918 zastępcą instruktora dzielnicowego i wiceprzewodniczącą komisji opieki nad dziećmi XI Okręgu Obywatelskiego Komitetu Opieki nad Ludnością m.st. Warszawy. Od 1918 pracowała zawodowo jako dziennikarka i redaktorka wielu pism. Ogłaszała drukiem również własne prace naukowe i publicystyczne. Od 1923 do 1932 kierowała dwoma tytułami prasowymi – „Gazetą dla Kobiet” i „Biuletynem NOK”. Od 1925 była zatrudniona w dziale społecznym „Kurieru Warszawskiego”, co stanowiło jej główne źródło utrzymania przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego. W międzyczasie, w latach 1927–1928

kierowała redakcją „Głosu Rodziców”. W latach 1937–1939 była redaktorką i wydawcą „Współczesnego Życia Kobiet”. Opublikowała m.in. monografię naukową *Czasopisma kobiece w Polsce (materiały do historii czasopism). Rok 1818–1937* (Warszawa 1938) oraz, wydaną przez Księgarnię Przeglądu Katolickiego, pozycję wychowawczą *Słoneczne Drogi* (Warszawa 1930). Z. była również autorką wielu broszur, m.in.: *Marjawici* (Warszawa 1928), *Polska i Słowiańszczyzna* (Warszawa 1929), *Kobieta i Komunizm* (Płock 1929), *Zadania i cele kobiety polskiej* (Warszawa 1930) czy *Rodzina i Komunizm* (Warszawa 1938).

Z. zajmowała się tematyką politycznej emancypacji kobiet, jako zaangażowana działaczka środowisk narodowo-demokratycznych. W 1919 dołączyła do NOK. W organizacji pełniła początkowo funkcję sekretarza wydziału wykonawczego i członka RNacz. W 1930 kandydowała w wyborach parlamentarnych z listy SN, jako przedstawicielka NOK, jednak nie udało jej się zdobyć mandatu. Znalazła się za to w gronie posłów na Sejm III kadencji na skutek zajęcia miejsca zmarłego posła Franciszka Maryańskiego. Dołączyła do izby niższej polskiego parlamentu 13.12.1933. W trakcie półtorarocznej misji parlamentarnej nie odznaczała się szczególną aktywnością. Nie udzielała się w debatach sejmowych ani nie zgłaszała interpelacji. Po wygaśnięciu mandatu Z. wróciła do pracy zawodowej i społecznej. Jej zaangażowanie polityczne przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego oparte było o pracę społeczno-wychowawczą, którą prowadziła w wielu środowiskach. Starła się uczestniczyć w licznych wydarzeniach społeczno-politycznych, często występując w roli prelegenta czy wykładowcy. Z tematyką wychowawczą i kobiecą docierała do różnych grup w środowiskach robotniczych, włościańskich, inteligencji pracującej czy na fora organizacji kobiecych. Jej aktywność wiązała się także z angażem instytucjonalnym do wielu zrzeszeń. W latach 1921–1922 kierowała warszawskim okręgiem Towarzystwa Rozwoju Rzemiosła i Handlu w Polsce. Od 1924 do 1934 należała do zarządu Rady Narodowej Polek, afiliowanej przy Międzynarodowej Radzie Kobiet. W latach 1923–1935 zaangażowana była także w prace zarządu w Lidze Kobiet Słowiańskich w Polsce oraz, w latach 1926–1938, w działalność różnych komitetów i rad w ramach żeńskich gniazd Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Ponadto w latach 1926–1934 piastowała funkcję członka RNacz. i ZG Zjednoczenia Zrzeszeń Rodzicielskich. Niemal równocześnie była członkiem władz wykonawczych w Gospodarczym Wykształceniu Kobiet (1926–1936). W okresie dwudziestolecia międzywojennego Z. była także członkiem Polskiego Stowarzyszenia Kobiet z Wyższym Wykształceniem

oraz Ligi Katolickiej Stowarzyszeń Kobiety. Należała także do organizacji branżowych. W latach trzydziestych XX w. funkcjonowała w zarządach sekcji dziennikarskiej Stowarzyszenia Pisarzy Katolickich, Syndykatu Dziennikarzy Warszawskich czy Kasy Literackiej w Warszawie. Od 1932 działała w Komitecie prasowym Centralnego Biura Porozumienia Organizacji Współdziałających w Zwalczaniu Komunizmu, afiliowanym przy Międzynarodowym Związku Walki z Komunizmem w Genewie. Zrealizowała kurs Klubu Sprawozdawców Lotniczych, członkiem zarządu którego była od 1937, oraz kurs pilotażu Aeroklubu Warszawskiego. Bezpośrednio przed wybuchem II wojny światowej Z. brała udział w kampaniach klubu na cel pożyczki lotniczej, za co otrzymała oficjalne podziękowanie od władz wojskowych. Od wejścia w życie w 1938 ustawy o ochotniczej służbie pomocniczej kobiet prowadziła kampanię propagandową w prasie zachęcającą kobiety do akcesu doń, jak również do LOPP czy PCK. Wskazywała na konieczność koordynacji i tworzenia sieci opieki domowych i obrony biernej przeciwlotniczo-gazowej. Jej prelekcje odbywały się na zjazdach kobiet wiejskich i w oddziałach ziemianek, w strukturach NOK, oraz w różnych stowarzyszeniach katolickich. Sama w 1939 zrealizowała w Istebnej kurs przysposobienia wojskowego kobiet.

Po agresji III Rzeszy na Polskę Z. zgłosiła się ochotniczo do służby pomocniczej przy WP. W okresie 1–8.09.1939 pracowała w roli sanitariuszki ratownika w drużynie ochotniczej w Warszawie. Następnie skierowała się na Wołyń, do Łucka, gdzie przez kilka dni (10–16.09.1939) redagowała „Gazetę Wołyńską”. Została aresztowana przez wojska sowieckie pod Tarnopolem. Udało się jej uciec pod Bodzanowem, choć nie na długo, gdyż została ponownie pojmana w Podwoleżyskach. Stamtąd również znalazła drogę ucieczki. W kolejnych tygodniach Z. zaangażowała się w działalność konspiracyjną. Do listopada 1939 służyła jako łączniczka w jednej z organizacji przerzucających młodzież do WP przez granicę węgierską. Sama Z. także przekroczyła granicę 4.11.1939. Na Węgrzech przebywała do 28.11.1939, a następnie przedostała się do Francji, do Paryża, gdzie pozostawała od 1.12.1939 do 25.09.1940.

21.12.1939 Prezydent RP, na wniosek gen. Władysława Sikorskiego, mianował ją członkiem RN. Formalnie miała być przedstawicielką kobiet w tym gremium, ale ze względu na jej przynależność partyjną traktowano ją jako kolejnego reprezentanta SN. Była członkiem Komisji Wojskowej oraz Komisji Prawno-Konstytucyjnej. Z. w okresie francuskim nie była jednak nadto aktywna na forum RN. Wiązało się to głównie z jej problemami zdrowotnymi, które towarzyszyły jej także w Wielkiej Brytanii, skutecznie

uniemożliwiając regularne uczestnictwo w posiedzeniach RN. W okresie kampanii francuskiej Z. prawdopodobnie przebywała w Nicei. W lipcu 1940 została wezwana przez Stanisława → Mikołajczyka do przybycia do Londynu, aby kontynuować pracę w uchodźczym parlamencie. O jej pozycji politycznej w tym czasie może świadczyć fakt, że jej nazwisko znalazło się na niemieckiej liście osób przeznaczonych do eksterminacji *Sonderfahndungsliste G.B.*. Był to dokument zawierający nazwiska Brytyjczyków i emigrantów politycznych z okupowanej Europy, którzy mieli być aresztowani przez Niemców po udanej inwazji na Wielką Brytanię.

Już w czasie swojego pobytu we Francji Z. należała do grona osób nstawionych opozycyjnie do kierownictwa SN, w tym do prezesa Tadeusza → Bieleckiego. Sama związana była z KP SN, z którego wywodziła się fronda Mariana Seydy. Z. wyrażała niezadowolenie z linii politycznej T. Bieleckiego już w 1941. Tłem konfliktu była wówczas polityka zagraniczna rządu gen. W. Sikorskiego, z którą Z. się solidaryzowała. Popierając kierunek działalności rządu, zgłosiła akces do grupy M. Seydy. W konsekwencji tych decyzji, mających wpływ na rozłam w SN, Z. znalazła się w II RN.

Po wejściu zwolenników M. Seydy do rządu i RN, wbrew zaleceniom zarządu SN i jego prezesa, Z. została skreślona z listy członków partii. Uznała ten akt, podobnie jak inni członkowie grupy M. Seydy, za niezgodny ze statutem partii, wobec czego uznawała się ona nadal za członka SN, co zadeklarowała razem z kolegami w *Oświadczeniu członków Stronnictwa Narodowego zasiadających w rządzie i Radzie Narodowej*.

W II RN Z. zasiadała w komisjach: Spraw Zagranicznych i Budżetowej. Bardzo aktywnie występowała zwłaszcza na forum Komisji Budżetowej. 17.03.1942 podczas debaty odnoszącej się do *exposé* premiera W. Sikorskiego doszło do wymiany zdań pomiędzy Z. a Ignacym → Schwarzbartem na temat ustroju demokratycznego przyszłej Polski. W dyskusjach na forum RN Z. często zabierała głos w kwestiach relacji polsko-żydowskich. Wskazywała, że „powinna być rozwiązana kwestia żydowska jako narodu bez ziemi, który powinien otrzymać warunki normalnego rozwoju w ramach własnego państwa i z własnym narodowym rządem”. Z kolei naród żydowski „nie powinien być nadal pozbawiony własnego terytorium państwowego”. Deklaracja ta była tożsama z poglądem wielu polityków SN, którzy opowiadali się za emigracją Żydów z Polski. W 1942 Z. oponowała przeciwko przedstawianiu na forum RN dużej liczby wniosków w sprawie „prożydowskich oświadczeń”, co konfrontowało ją i innych przedstawicieli SN z reprezentantami Żydów polskich. 23.04.1943 Z. stwierdziła, że „każdy

z nas, kto czytał raporty z Kraju, czytał i czyta ciągle szczegóły, jak Polacy stanęli tam murem przeciwko krzywdom Żydów. Ilu Polaków dało głowę za ratowanie Żydów. Czytam o tym, że dziesiątki tysięcy Żydów zostało uwolnionych z getta, dostawało paszporty i pozostali w ukryciu. A potem żebyśmy słyszeli w dalszym ciągu, że przedstawiciel żydostwa polskiego żąda, ażeby Rząd wydał odezwę, wzywającą Kraj do ratowania Żydów [...] Zamiast apoteozy polskiego narodu w Kraju my słyszymy ciągle o zarzutach antysemityzmu, to co mnie boli, co oburza i przeciw czemu protestuję”

Z. wypowiadała się także na temat polskiej służby zagranicznej. Uważała, że w emigracyjnym MSZ nadal zatrudnionych jest wiele osób związanych z władzami sanacyjnymi. W grudniu 1942 przedstawiła na forum Komisji Spraw Zagranicznych postulaty w zakresie propagandy celów wojny i w sprawie masowych zbrodni hitlerowskich. Weszła w skład specjalnej podkomisji, która 4.01.1943 wezwała Radę do natychmiastowego opracowania planu propagandy polskich celów wojny, opracowania metod propagandy w celu uzyskania jednolitości polskich wystąpień oraz należytego przenikania argumentów polskich do międzynarodowej opinii publicznej. 7.01.1943 RN uchwaliła dwie rezolucje w sprawie zbrodni niemieckich na ludności polskiej. Zawierały one stanowiska prezentowane przez Z., Jana → Jaworskiego oraz Szmula → Zygielbojma, apelującego na forum RN do retorsji dla powstrzymania zagłady Żydów (wniosek z 27.11.1942). Rezolucje wskazywały na konieczność zastosowania nadzwyczajnych kroków dla powstrzymania Niemców. W dokumencie podkreślono nieskuteczność dotychczasowych działań. W tajnej uchwale RN zaleciła gabinetowi gen. W. Sikorskiego rozpoczęcie bombardowań odwetowych w Niemczech, podjęcie kampanii informacyjnej skierowanej do ludności cywilnej w tym kraju, mówiącej o odpowiedzialności ich narodu za zbrodnie w Polsce, przygotowanie materiałów wielojęzycznych o zbrodniach na ludności polskiej, a także wydanie osobnej noty o wydarzeniach na Zamojszczyźnie.

Od 1942 Z. przebywała w Szkocji, gdzie w lipcu ukończyła kurs spadochroniarski, organizowany przez Brytyjczyków. Oprócz Z. zrealizowały go jedynie trzy inne kobiety. W sierpniu 1942 Z. ukończyła także kurs emisariuszy propagandowych. Kolejny kurs dla kurierów sfinalizowała we wrześniu 1942. Z. zwróciła się do gen. W. Sikorskiego z prośbą o wysłanie jej jako kurierki do kraju. Ostatecznie nie doszło do tego, na co wpływ miała jej kondycja psychiczna, zwłaszcza po śmierci syna Krzysztofa, który poległ w bitwie o Anglię we wrześniu 1941. Od 14.09.1943 do 21.07.1944 Z., wbrew własnej woli, przebywała w szpitalach psychiatrycznych w Pinner (Midd-

lesex) oraz Northampton. Z pobytu w tych miejscach napisała pamiętnik *Wśród Wariatów. Pamiętnik z 10 miesięcy w Anglii od dn. 14 września 1943 do dn. 21 lipca 1944*. Po opuszczeniu placówek starała się wrócić do pracy w RN, ale stan zdrowia nie pozwalał jej na to. 23.11.1944 wystosowała do Prezydium RN wniosek o sześciotygodniowy urlop.

Po zakończeniu II wojny światowej Z. pozostała w Londynie. Była autorką artykułów w prasie i broszur na tematy narodowe i religijne. Podczas pobytu na emigracji opublikowała książkę wspomnieniową *Przez płonący kraj* (Paryż 1940), a także *Wieczna warta. Opowieść o polskich kobietach* (Glasgow 1942), zaś po wojnie – *Poradnik gospodarstwa domowego* (Londyn 1946). W literaturze przedmiotu błędnie identyfikuje się Z. z Zofią Zaleską (z d. Makomaską), żoną Ksawerego, będącą konsulem RP w latach 1952–1957 w uznawanym po wojnie Konsulacie Generalnym RP w Dublinie.

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 1–4, 72; BN, Rkps. akc. 14012, Z. Zaleska, *Wśród Wariatów. Pamiętnik z 10 miesięcy w Anglii od dn. 14 września 1943 do dn. 21 lipca 1944*, mps; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; K. Kaczmarek, *O Wielką Polskę na wojennym wychodźstwie. Stronnictwo Narodowe wobec rządu gen. Władysława Sikorskiego (1939–1943)*, Rzeszów 2013, wg indeksu; S. Kilian, *Mysł społeczno-polityczna Tadeusza Bieleckiego*, Kraków 2000, wg indeksu; *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J. M. Majchrowski, Warszawa 1994, s. 483; D. Stola, *Nadzieja i zagłada. Ignacy Schwarzbart – żydowski przedstawiciel w Radzie Narodowej RP (1940–1945)*, Warszawa 1995, wg indeksu; A. Friszke, *Z dziejów Stronnictwa Narodowego na emigracji w latach 1939–1942*, „Zeszyty Historyczne” 1990, z. 92, s. 38–43; P. Fiktus, *Poselska aktywność kobiet na mównicy sejmowej w dobie II RP*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2007, nr 9, s. 557, 560–561; W. Grabowski, *Spadochroniarze – kobiety*, „Biuletyn Fundacji Generał Elżbiety Zawadzkiej” 2011, nr 1–2, s. 5.

Michał Dworski

Władysław Zaremba

(1902–1972)

rolnik, działacz ruchu ludowego,
członek II RN (3.02.1942–21.03.1945),
poseł do KRN

Ur. 30.07.1902 w Orzechówce koło Brzozowa. Z. przyszedł na świat w ubogiej rodzinie chłopskiej, jako jedno z siedmiorga dzieci (miał dwóch braci i cztery siostry) Jana i Walerii z d. Konieczny. Rodzice Z. dorywczo pracowali w miejscowych folwarkach, bądź u bogatszych gospodarzy, a jego ojciec kilka razy przebywał na emigracji zarobkowej w Stanach Zjednoczonych. Do pracy zarobkowej od wczesnych lat życia zmuszony był także młody Władysław. W 1914 zm. ojciec Z., który przed śmiercią polecił mu opiekę nad matką i czterema siostrami. W czasie I wojny światowej Z. prócz pracy na roli trudnił się handlem, pracą furmana, wynajmował się również jako pracownik u zamożniejszych gospodarzy. Konieczność zarabkowania sprawiła, że ukończył jedynie dwie klasy szkoły powszechnej.

W trakcie wojny polsko-bolszewickiej w 1920 Z. został zmobilizowany. Otrzymał przydział do 38. pp stacjonującego w Przemyślu. Uczestniczył w walkach na Podolu. Ranny w nogę, po wyzdrowieniu skierowany z powrotem do macierzystego pułku. 28.09.1920 został zdemobilizowany i powrócił do Orzechówki. Niedługo po zakończeniu działań wojennych Z. sprzedał rodzinne gospodarstwo i zakupił 30 morgów gruntów rolnych we wsi Mazury w pow. podhajeckim (woj. tarnopolskie), gdzie zamieszkał. Budując swój warsztat pracy, od podstaw systematycznie unowocześniał i usprawniał gospodarstwo, wprowadzając nowe metody uprawy ziemi. Dorabiał, wykonując pracę furmana.

Żywo interesował się życiem społecznym oraz politycznym Polski. Od dziecka sporo czytał, prenumerował pisma związane z ruchem ludowym. Fascynował się postacią przywódcy PSL „Piast” – Wincentego Witosa, którego w 1921 i 1922 miał okazję dwukrotnie spotkać. W 1922 Z. wybrano do składu Rady Gminy Halicz. W tym roku znalazł się również w gronie delegatów ze wsi Mazury biorących udział w zjeździe wojewódzkim PSL we Lwowie.

Od grudnia 1923 Z. odbywał osiemnastomiesięczną służbę wojskową w 1. Pułku Artylerii Górskiej w Nowym Targu. Zakończył ją w stopniu kaprała. Powróciwszy do miejsca zamieszkania ponownie włączył się w życie społeczno-polityczne i gospodarcze lokalnej zbiorowości. Aktywnie uczestniczył w założeniu Spółdzielni Spożywców „Społem” w Podhajcach, a także tamtejszych dwóch kas oszczędnościowych, Składnicy Maszyn przy Kółku Rolniczym oraz Spółdzielni Mleczarskiej. Ostatnią przez wiele lat kierował. Spółdzielczość uważał za ważny aspekt wiejskiego życia gospodarczego i dostrzegał w niej szansę rozwoju wsi.

Po przewrocie majowym w 1926 Z. stał się krytykiem rządów ekipy Józefa Piłsudskiego. Wpływ na to miała obserwacja politycznej marginalizacji ruchu ludowego i odsunięcia go od władzy oraz nieakceptowanie rozlewu krwi i ograniczania demokracji. Przełomem w działalności politycznej Z. okazało się objęcie funkcji prezesa ZP PSL w Podhajcach. Odtąd poświęcał dużo czasu na rozwój lokalnych struktur partyjnych, zwłaszcza zakładaniu kół PSL we wsiach. Wspierał też powstawanie kół ZMW „Wici”. Propagował czytelnictwo wśród chłopów, zachęcał do unowocześniania gospodarstw i stosowania nowych metod uprawy. Obserwując sukcesy Z. na płaszczyźnie politycznej i społecznej, lokalna administracja zabiegała o pozyskanie go dla sanacji, co się nie udało. Przeciwnie, konsekwentny w swojej opozycyjności do obozu rządowego Z. od końca lat dwudziestych XX w. był wielokrotnie karany i aresztowany, m.in. za obrazę marszałka J. Piłsudskiego w 1929 (sześć miesięcy więzienia zamienione na areszt) oraz samowolne organizowanie zebrań i wieców w 1933 (18 miesięcy więzienia zamienione na areszt).

W 1931 Z. został wiceprezesem ZW SL we Lwowie. W 1937 wszedł do RNacz. SL. W tym też roku kierował przeprowadzeniem strajku chłopskiego w pow. podhajeckim. W wyniku interwencji wojska pobito i aresztowano strajkujących chłopów. Dotkliwie pobity został też Z., który po pięciomiesięcznym areszcie usłyszał wyrok 18 miesięcy więzienia. Sąd apelacyjny uwolnił go jednak od odbywania kary. Na jednym z wieców SL Z. potępił aneksję Zaolzia. Skazany za ten czyn (zakwalifikowany jako zdrada stanu)

na sześć miesięcy więzienia, po raz kolejny został uwolniony od odbywania kary przez sąd apelacyjny.

Po agresji niemieckiej na Polskę Z., mimo zgłoszenia do punktu mobilizacyjnego we Lwowie, nie wziął udziału w walkach. 10.09.1939 został ciężko ranny podczas nalotu niemieckiego. Operowany w szpitalu w Żółkwi, był tamże hospitalizowany przez ponad miesiąc. W tym czasie wojska sowieckie zajęły obszar ziem wschodnich RP, w tym Podhajce i Mazury, gdzie znajdował się dom Z. Ludowiec, z racji swojego autorytetu i przedwojennego zaangażowania polityczno-społecznego, znalazł się w obszarze zainteresowania NKWD. Był nakłaniany do współpracy, jednak odmówił jej podjęcia. Po aresztowaniu okolicznych działaczy spółdzielczych postanowił się ukrywać. W nocy z 9 na 10.02.1940 podczas pierwszej masowej deportacji Polaków na Sybir objęta wysiedleniem była także rodzina Zarembów. Wobec tego Z. zrezygnował z dalszego ukrywania się i dołączył do żony i synów. Po 46 dniach ciężkiej podróży rodzina dotarła do miejsca zesłania, które nosiło nazwę Zimowoja Teja. Z. pracował w stolarni, a potem w służbie wartowniczej chroniącej magazyny. Po wyleczeniu ran, doznanych we wrześniu 1939, zajął się uprawą przydzielonego kawałka ziemi.

Po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej władze ZSRR rozpoczęły zwalnianie Polaków z miejsc zesłania na mocy układu Sikorski-Majski (30.07.1941). Z. wraz z rodziną wyjechał do Taszkientu. Niebawem nawiązał kontakt z ministrem Stanisławem Kotem, a później udał się do Kujbyszewa. Został przewodniczącym powołanej w listopadzie 1941 nieoficjalnej reprezentacji SL w Związku Sowieckim. Działalność przedstawicielstwa była ograniczona do poszukiwań ludowców przebywających nadal w miejscach zesłania, a także do objazdów większych skupisk polskich. Następnie, na polecenie Stanisława → Mikołajczyka, Z. został skierowany do Londynu.

W stolicy Wielkiej Brytanii Z. znalazł się 3.03.1942. Dzięki poparciu S. Mikołajczyka wszedł w skład II RN jako reprezentant SL. Był członkiem Komisji Budżetowej, Komisji Społeczno-Gospodarczej oraz zastępcą członka Komisji Zagranicznej i Komisji Wojskowej (od 20.12.1943). Wspierał – wraz ze swoim ugrupowaniem – politykę rządu gen. Władysława Sikorskiego zakładającą współpracę z ZSRR i tworzenie tam PSZ.

Nie zapominał Z. o tym, że reprezentuje interesy polskiej wsi. W przemówieniu na forum RN 20.05.1942 – podkreślając znaczenie wsi oraz chłopów dla państwa polskiego – postulował większy udział tej grupy społecznej w sprawowaniu władzy (zarówno na szczeblu państwowym, jak i samorządowym), a także poprawę jej położenia materialnego poprzez m.in. otrzy-

manie ziemi. Był zdania, iż chłopci powinni objąć całość uprawianej w Polsce ziemi. Brał udział w opracowywaniu ogłoszonego 9.11.1942 projektu ustroju państwa polskiego po zakończeniu wojny. Sygnatariusze, w większości członkowie klubów PPS i SL, proponowali wprowadzenie w powojennej Polsce ustroju republikańsko-demokratycznego. Projekt zawierał również postulowane zasady życia gospodarczego, mającego się opierać o gospodarkę planową. Ważnych zmian miała doznać wieś, zapowiadano bowiem m.in. przeprowadzenie reformy rolnej. Liczne punkty programu znalazły się później w deklaracjach podziemnej RJN.

Po śmierci gen. W. Sikorskiego w katastrofie gibraltarskiej nowym premierem został członek SL i wcześniejszy wiceprzewodniczący I RN S. Mikołajczyk. 29.07.1943, w czasie dyskusji nad *exposé* premiera, Z. zabrał głos w imieniu klubu SL. Zadeklarował, iż ugrupowanie wyraża nowemu rządowi pełne zaufanie, solidarność, a także wsparcie w wykonywaniu jego zadań. Wyraźnie zaznaczył, podkreślając antysanacyjne nastawienie ludowców, iż „do roli w jakiej masa chłopska znalazła się po roku 1920 zepchnąć się nigdy nie pozwoli”.

20.12.1943 Z. dołączył do Prezydium RN w charakterze wiceprzewodniczącego. Zastąpił w sprawowaniu tej funkcji partyjnego kolegę Władysława → Banaczyka, który objął urząd ministra spraw wewnętrznych. Tego dnia Z. poparł wniosek, w którym grupa członków RN postulowała zastosowanie retorsji wobec Niemiec w związku z sukcesywnie napływającymi z terenu Polski informacjami o zwiększającym się terrorze, a także zagładzie Żydów. W piśmie z 3.08.1944 Z. namawiał prezydenta Władysława Raczkiewicza do nieogłaszania nominacji Tomasza Arciszewskiego na następcę Prezydenta RP. Wiceprzewodniczący RN argumentował ten wniosek chęcią nieutrudniania rozmów premiera S. Mikołajczyka w Moskwie. Z. twierdził, że zmiana następcy mogłaby dostarczyć stronie sowieckiej „pretekstów”, których – przez odpowiednią ich interpretację – mogła ona użyć w rozmowach ze stroną polską. Akcja Z., a także innych osób (m.in. W. Banaczyka) nie przyniosła rezultatów, a nominacja T. Arciszewskiego została ogłoszona.

Po dymisji rządu S. Mikołajczyka w listopadzie 1944, przedstawiciele SL na kolejnych posiedzeniach RN bronili polityki byłego premiera. Na posiedzeniu RN 19.12.1944 w obronie S. Mikołajczyka wystąpili Z. i Witold → Kulerski. 12.02.1945 Z. jako wiceprzewodniczący RN zaprotestował przeciwko rezolucji potępiającej konferencję jałtańską, tłumacząc brak akceptacji niezajomością szczegółów tej konferencji. Za rzecz kluczową uważał powrót do kraju. Jego zdaniem „nie można bronić Polski siedząc w Londynie”. Kolejne

projekty rezolucji, zaproponowane przez Stefana → Szyszkowskiego z SN oraz przez grupę chadeków także nie spotkały się z aprobatą ludowców, w tym Z. Członkowie SL postanowili sporządzić własną propozycję rezolucji, wyrażającej poparcie dla ustaleń konferencji w Jałcie.

Po rozwiązaniu RN Z. znalazł się w gronie kilkunastu sygnatariuszy deklaracji zamieszczonej na łamach „Jutra Polski” 1.04.1945, którą podpisali przedstawiciele SL, SP oraz kilku innych byłych radnych (m.in. były przewodniczący Stanisław → Grabski i Arka → Bożek). Podpisujący deklarację wyrażali nadzieję, że wykonanie postanowień konferencji jałtańskiej zagwarantuje powstanie w Polsce demokratycznego rządu, uznanego na arenie międzynarodowej przez mocarstwa. Powołanie takiego rządu – jak przekonywali – było niezbędne dla pozytywnego rozwiązania sprawy północnej i zachodniej granicy Polski, a także dla przeprowadzenia wolnych wyborów. Autorzy deklaracji twierdzili, iż jedynie „współpraca demokratycznych stronnictw dla budowy nowego, państwowego życia narodu polskiego w porozumieniu z rzeczonymi mocarstwami” może urzeczywistnić zapowiedź silnej i niepodległej Polski. Skutkiem ogłoszenia deklaracji było zapoczątkowanie podziału obozu niepodległościowego na obóz „niezłomnych” i obóz projałtański. Z. należał zdecydowanie do tej drugiej grupy.

Po zakończeniu II wojny światowej Z. powrócił do kraju. Zamieszkał na Górnym Śląsku, w okolicach Głubczyc, gdzie zajął poniemieckie gospodarstwo rolne. Powrócił do aktywności politycznej. Z ramienia PSL został w 1946 posłem do KRN (był nim do 1947). Zasiadał tam w Komisji Komunikacji oraz Komisji Ziem Odzyskanych i Repatriacji. Sprawował również ważne funkcje w reaktywowanych strukturach partyjnych, został bowiem członkiem RNacz., a potem NKW PSL. W ramach działań na szczeblu lokalnym organizował komórki partyjne na Śląsku i Opolszczyźnie. Objął ponadto wiceprezesurę ZW PSL w Katowicach.

W sfałszowanych przez władze komunistyczne wyborach do Sejmu Ustawodawczego z 19.01.1947 Z. nie uzyskał mandatu. Odczuł represje ze strony komunistycznego aparatu bezpieczeństwa. Najpierw usunięto go z zajmowanego od 1945 gospodarstwa, zaś po ucieczce przywódcy PSL S. Mikołajczyka z Polski w październiku 1947 Z. został aresztowany przez UB, w związku z podejrzeniem o pomoc w ucieczce. Więziony w Głubczycach, Katowicach i Warszawie, zwolniony został na początku czerwca 1948. Wcześniej, w kwietniu, ulegając naciskom śledczych i w zamian za obietnicę uwolnienia, Z. sporządził oświadczenie potępiające S. Mikołajczyka.

Po wyjściu z więzienia, z mocno nadszarpniętym zdrowiem, Z. próbował odzyskać gospodarstwo, co okazało się niemożliwe. Fakt ten, a także sytuacja polityczna w kraju oraz trauma uwięzienia spowodowały, że Z. zdecydował się na ucieczkę z Polski. Udało mu się przekroczyć granicę i 22.12.1948 przybył do Berlina. Był sondowany przez stronę amerykańską w celu możliwego wykorzystania go do działań wywiadowczych, na co nie wyraził zgody. Z Berlina udał się do Hanoweru, a następnie do Brunshwiku. Wkrótce wyjechał do Anglii, gdzie zaangażował się w działalność PSL na emigracji (wszedł w skład RNacz., a także NKW PSL), a w maju 1949 wyruszył do Stanów Zjednoczonych.

W USA Z. dołączył do rodziny, mieszkającej tam od pewnego czasu. Za namową S. Mikołajczyka, Zarembowie wspólnie z nim kupili farmę o powierzchni 400 akrów w okolicach Waszyngtonu. Z. szybko powrócił również do aktywności politycznej. Został wiceprezesem Związku Przyjaciół Wsi Polskiej w USA, a gdy w maju 1950 powołano PNKD, Z. wszedł do jego władz naczelnych. Ponadto występował w audycjach radiowych (w rozgłoszeniach Głos Ameryki i RWE), pisał artykuły do prasy emigracyjnej (m.in. „Jutra Polski”).

Z. w tym czasie popierał S. Mikołajczyka i – jako zwolennik jedności w ruchu ludowym na emigracji – występował przeciwko podziałom w partii. Jako podstawę do budowania jedności wśród ludowców na obczyźnie Z. wskazywał uchwały Kongresu PSL z 19–21.01.1946. Mimo pobytu poza granicami kraju interesował się jego życiem politycznym, a także sytuacją wsi. W wystąpieniach radiowych potępiał sowietyzację Polski, sprzeciwiał się również kolektywizacji wsi. Jednocześnie wyrażał przekonanie o konieczności zachowania w polityce zagranicznej przymierza ze Związkiem Sowieckim, z poszanowaniem zasad suwerenności oraz partnerstwa obu państw.

W 1954 w emigracyjnym PSL doszło do rozłamu. Grupa działaczy, do których należał Z., zarzuciła S. Mikołajczykowi m.in. autorytarny sposób kierowania ugrupowaniem, nieprzejrzystość w rozliczeniach środków pieniężnych pobieranych z Komitetu Wolnej Europy, a także brak współpracy z NKW. S. Mikołajczyk, który znalazł się w trudnej sytuacji ze względu na konieczność uzyskania poparcia NKW w nadchodzących wyborach do władz MUCH, złożył rezygnację z pełnienia funkcji prezesa PSL. Wcześniej bowiem, pod wpływem zarzutów, NKW to poparcie S. Mikołajczykowi cofnęło. W konsekwencji władzę w partii przejęli przeciwnicy S. Mikołajczyka, w tym Z. Prezesem został Stanisław Bańczyk. Były prezes PSL szybko jednak

podjął skuteczne przeciwdziałania. Dysponując szerokim poparciem mas partyjnych oraz wsparciem m.in. S. Kota czy Franciszka → Wilka, odwołał swą wcześniejszą rezygnację i zwołał kongres PSL w Paryżu, który miał się odbyć w marcu 1955.

Z., jako przedstawiciel grupy opozycyjnej wobec S. Mikołajczyka, udał się na kongres PSL do Paryża, gdzie miał zaprezentować stanowisko działaczy ludowych z USA wobec konfliktu w łonie partii. Misja zakończyła się niepowodzeniem. W trakcie pełnych napięcia obrad Z. odebrano głos. W wyniku ustaleń kongresu został on skreślony z listy członków PSL, a wraz z nim wykluczeni z partii zostali także inni oponenti S. Mikołajczyka – S. Bańczyk, Stanisław Wójcik oraz Bronisław Załęski. Z. oraz pozostali wykluczeni nie uznali tych decyzji, nadal uważając się za prawowite władze PSL. Jednak próby stworzenia antymikołajczykowskiej opozycji, polegające na pozyskiwaniu działaczy i kół ludowców z Europy przyniosły bardzo ograniczone rezultaty.

W maju 1956 Z. brał udział w zjeździe opozycyjnej wobec S. Mikołajczyka części PSL, odbywającym się w Nowym Jorku. Został redaktorem naczelnym organu „Głos Ludu”. Coraz większy marazm wśród oponentów S. Mikołajczyka, fiasko kolejnych przedsięwzięć m.in. zjednoczenia środowisk ludowych, osobiste problemy finansowe (po sprzedaniu przez S. Mikołajczyka farmy Z. pracował jako dozorca) mocno frustrowały Z., który zastanawiał się nad powrotem do kraju. Nawiązał on kontakt z działaczami ludowymi w PRL, starając się ich zaktywizować. Liczył na to, że ruch ludowy w wyniku przemian popaździernikowych zyska pełną niezależność w życiu politycznym. Ewolucję w poglądach Z., a także S. Bańczyka starała się wykorzystać SB, dążąca do rozbicia emigracyjnego ruchu ludowego. Na przełomie 1960 i 1961 agenci ulokowani w emigracyjnym PSL rozpoczęli rozmowy z NKW PSL na temat powołania partii konkurencyjnej wobec PSL S. Mikołajczyka, złożonej z wydalonych wcześniej ze stronnictwa działaczy o poglądach prokrajowych. Program projektowanego ugrupowania w założeniu aprobował sytuację polityczną panującą w PRL, znalazł się w nim także zapis o poparciu dla polityki zagranicznej PRL. W listopadzie 1961 w Brukseli dokonano rozłamu i założono tzw. nowe PSL, zwane też brukselskim PSL. Jego prezesem został Z. Kompromitacja stronnictwa, spowodowana aresztowaniem w 1963 pod zarzutem szpiegostwa głównego inicjatora rozłamu Józefa Adama Bitońskiego doprowadziła do izolacji w kręgach emigracyjnych także samego Z. Wycofał się on z życia politycznego. Pozostając na rencie, okazjonalnie publikował w prasie emigracyjnej. W 1967 powrócił do kraju. Nie włączył

się już w działalność w ruchu ludowym. Schorowany, zamieszkał u siostry w Boguchwałowie, gdzie zm. 25.08.1972.

Od 1923 Z. był żonaty z Bronisławą Szelest. Miał dwóch synów – Edwar-
da (1928–1942) oraz Zdzisława (ur. 1934).

* * *

IPMS, Rada Narodowa R.P., A.5, t. 2–4; *Opozycja parlamentarna w Krajowej Radzie Narodowej i Sejmie Ustawodawczym 1945–1947*, wybór, wstęp i oprac. R. Turkowski, Warszawa 1997, wg indeksu; *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa*, wybór, wstęp J. Gmitruk, wybór dokumentów W. Bagieński, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, oprac. W. Bagieński i in., t. I–III, Warszawa 2010, wg indeksu; D. Misiejuk, *Nieznane wspomnienia zapomnianego działacza ludowego*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2011, s. 105–120; W. Zaremba, *Moje wspomnienia*, Warszawa 2012; R. Buczek, *Na przełomie dziejów. Polskie Stronnictwo Ludowe w latach 1945–1947*, Toronto 1982, wg indeksu; R. Buczek, *Stanisław Mikołajczyk*, t. I–II, Toronto 1996, wg indeksu; R. Buczek, *Stronnictwo Ludowe w latach 1939–1945. Organizacja i polityka*, Londyn 1975, wg indeksu; E. Duraczyński, R. Turkowski, *O Polsce na uchodźstwie. Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Warszawa 1997, wg indeksu; M. Dymarski, *Stosunki wewnętrzne wśród polskiego wychodźstwa politycznego i wojskowego we Francji i w Wielkiej Brytanii 1939–1945*, Wrocław 1999, wg indeksu; A. Friszke, *Życie polityczne emigracji*, Warszawa 1999, wg indeksu; G. Kulka, *Komisje prawno-ustrojowe Rady Narodowej RP na emigracji w latach 1939–1991*, Warszawa 2009, wg indeksu; K. Maler, D. Misiejuk, *65 lat Polskiego Stronnictwa Ludowego na Ziemi Głubczyckiej*, Głubczyce 2011, wg indeksu; A. Paczkowski, *Stanisław Mikołajczyk czyli klęska realisty*, Warszawa 1991, wg indeksu; K. Przybysz, *W konspiracji. Polski ruch ludowy 1939–1945*, Warszawa 2010, wg indeksu; R. Witalec, *Franciszek Wilk 1914–1990. Biografia ludowca niezłomnego*, Rzeszów–Warszawa 2015, wg indeksu; F. Gryciuk, *Władysław Zaremba*, w: *Represje wobec wsi i ruchu ludowego*, red. J. Gmitruk, E. Leniart, t. 4, Warszawa 2010, s. 197–216; R. Turkowski, *Rada Narodowa Rzeczypospolitej Polskiej (1939–1945)*, w: *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej*, red. Z. Błazyński, Londyn 1994, wg indeksu; R. Turkowski, *Ludowcy w Radzie Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej na emigracji (1939–1945)*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 2002, t. 32, s. 111–159.

Kamil Świdorski

Szmul Mordechaj Zygielbojm

(1895–1943)

rękawicznik, dziennikarz,
działacz Bundu i związków zawodowych,
członek II RN (3.02.1942–12.05.1943);
pseud. „Artur”

Ur. się 21.02.1895 w Borowicy w pow. chełmskim, w ówczesnej guberni lubelskiej. Był najstarszym z jedenaściorga dzieckiem Joska Zygielbojma i Henele/Hany z Borowicerów. W 1899 rodzina przeprowadziła się do pobliskiego miasta – Krasnegostawu. Z. mieszkał tam do 12. roku życia. Ojciec pracował jako melamed (nauczyciel w chederze), a matka zajmowała się krawiectwem. Tak liczna rodzina i niskie dochody rodziców plasowały zarobki Zygielbojmów na bardzo niskim poziomie. Zapewne dlatego jedyną formalną edukacją jaką Z. otrzymał był cheder, do którego uczęszczał do 10. roku życia. Około 1905 podjął pierwszą pracę w fabryce pudełek w Krasnymstawie. Następnie zatrudnił się w piekarni. Ostatecznie w 1907, jako dwunastolatek, wyjechał do Warszawy i rozpoczął naukę jako terminator u rękawicznika. W stolicy zetknął się z działalnością żydowskiej socjalistycznej partii Bund. Brał udział w organizowanych przez nią strajkach ekonomicznych, a także w akcji protestacyjnej w związku z procesem Menachema Mendla Bejlisa (1913). W tym czasie nie związał się jednak z ruchem socjalistycznym, a jego poglądy bliższe były narodowym.

Po wybuchu I wojny światowej Z. wyjechał z Warszawy do Krasnegostawu, do rodziny. Miasto ucierpiało podczas walk austriacko-rosyjskich i Zygielbojmowie zdecydowali się wyjechać do niedalekiego Chełma (1915). Tam Z. podjął pracę w szpitalu wojskowym, pomagając personelowi medycznemu. Zajęcie miasta przez Austriaków przyczyniło się do demokratyzacji

życia politycznego i społecznego. Skorzystali na tym również lokalni działacze Bundu, tworząc m.in. Arbeter Hejm (Dom Robotniczy), a jedną z osób zaangażowanych w tę aktywność był właśnie Z. W ciągu dwóch lat zbudował sobie na tyle silną pozycję w lokalnych strukturach Bundu, że został delegatem Chełma na pierwszą konferencję organizacji bundowskich w Polsce (Lublin, 1917). Spotkanie to było *de facto* początkiem funkcjonowania Bundu w Polsce jako niezależnej struktury politycznej. W czasie wojny kierownictwo partii znajdowało się w Rosji, co utrudniało komunikację z działaczami z Polski. Światowy konflikt dla wielu przyszłych liderów Bundu okazał się również czasem przełomowym. W obliczu ciągłych zmian politycznych, pojawienia się nowych problemów (niepodległość Polski, rewolucja socjalistyczna, status języka żydowskiego w odradzających się państwach), w stosunku do których należało zająć jasne stanowisko, na bundowskiej scenie politycznej pojawiali się nowi, młodzi politycy, tacy jak Z., który w Lublinie po raz pierwszy spotkał się z liderami partii. Zrobił tam dobre wrażenie swoim zaangażowaniem, a przede wszystkim uwagami na temat sytuacji narodowościowej w oparciu o swoje doświadczenia z Chełma. Pracował w tym czasie jako rękawicznik, jednocześnie kontynuując edukację – Natalia Politur (przyszła żona Zygmunta Herynga) uczyła go języka polskiego.

W 1920 Z. wyjechał z Chełma do Warszawy. Aresztowania, jakie spadły na działaczy Bundu w czasie wojny polsko-bolszewickiej, jak również komunistyczna infiltracja partii spowodowały, że stosunkowo szybko umacniał swoją pozycję w ruchu. Został sekretarzem związku zawodowego działaczy metalowców, członkiem warszawskiego komitetu Bundu, a w grudniu 1924 – członkiem Centralnego Komitetu Bundu. Jego kariera polityczna wiązała się z działalnością związkową. Był przewodniczącym związku zawodowego przemysłu skórzanego, członkiem Rady Krajowej Komisji Żydowskich Związków Zawodowych i Komisji Centralnej Związków Zawodowych w Polsce. W 1930 został redaktorem gazety „Arbeter-Fragn” (Sprawy Robotnicze), pisząc pod pseud. „Artur”. W 1927 Z. po raz pierwszy zasiadł w Radzie Miejskiej Warszawy.

Wiosną 1936 decyzją CK Bundu Z. przeniósł się do Łodzi, gdzie wzmocnił lokalne struktury partyjne. W 1938 został wybrany do Rady Miejskiej w Łodzi. Prawdopodobnie 6.09.1939, w odpowiedzi na apel władz państwowych, które wezwały wszystkich mężczyzn do 50. roku życia, aby kierowali się do Warszawy, Z. wraz z najstarszym synem Joskiem/Józefem opuścił Łódź. Nocą 8.09.1939 Z. dotarł do Warszawy. Za namową Mieczysława Napiórkowskiego z PPS zdecydował się zostać i włączyć w obronę stolicy. Współtworzył

Robotnicze Brygady Obrony Warszawy, ponownie stając się liderem Bundu. Kierownictwo partii opuściło bowiem stolicę tuż przed przybyciem tam Z. Dzięki jego inicjatywie partia rozwinęła działalność pomocową dla najbardziej potrzebujących i wznowiła wydawanie partyjnego dziennika „Naje Folkscajtung” (Nowa Gazeta Ludowa). Z. pisał również odezwy do żydowskich robotników, aby stawali do walki w ramach batalionów ochotniczych. Podejmowanie działania, jak i fakt, że większość czołowych działaczy Bundu opuściła stolicę, spowodowały, że stał się jedną z centralnych postaci partii. Został jednym z 12 zakładników, którzy po podpisaniu aktu kapitulacji (28.09.1939) mieli być gwarantami spokoju w mieście po wkroczeniu doń wojsk niemieckich. Najprawdopodobniej sam się zgłosił, by zająć miejsce działaczki Bundu, radnej miasta Warszawy, Estery Iwińskiej.

W połowie października 1939 w Warszawie zorganizowano konferencję podziemnego Bundu. Z. został członkiem pierwszego podziemnego warszawskiego komitetu partii, w znacznej mierze przyczyniając się do opracowania strategii działalności ruchu w pierwszym okresie okupacji. 7.10.1939 Adam Czerniaków powołał Z. w skład pierwszej Rady Żydowskiej (Judenrat) Warszawy. W założeniu miała ona składać się z przedstawicieli różnych ruchów polityczno-społecznych, a także osób doświadczonych w działalności publicznej. Z. był członkiem Judenratu nieco ponad miesiąc. Kiedy 4.11.1939 już podczas pierwszego posiedzenia rady władze niemieckie podjęły próbę utworzenia getta w Warszawie, Z. jako jedyny publicznie zaprotestował przeciwko takiemu działaniu. Na jednym z kolejnych posiedzeń powiedział: „Czuję, że nie mam prawa dalej żyć, jeśli getto ma powstać, a ja uchowam się cało. Deklaruję zatem, że składam swój mandat. Wiem, że obowiązkiem przewodniczącego jest donieść o tym gestapo i liczę się z konsekwencjami, które mogą mnie z tego powodu spotkać. Nie mogę jednak postąpić inaczej”. Świadomy, że postawa była jednoznaczna z groźbą aresztowania, Z. przeszedł do działalności podziemnej. Z czasem, za namową działaczy warszawskich, przygotował się do wyjazdu na Zachód. Miał przekazać informacje o postępowaniu Niemców względem Żydów.

Dzięki pomocy holenderskiego konsula Z. otrzymał holenderską wizę. Najpierw pojechał do Krakowa, skąd pociągiem wyruszył do Berlina. Stamtąd dotarł bezpiecznie do granicy niemiecko-holenderskiej, ale na przystanku granicznym w Bentheim z powodu problemów z wizą pogranicznicy cofnęli go do stolicy Niemiec. Nie wiadomo, jak udało mu się przeżyć i zdobyć ważne dokumenty na wjazd do Belgii. Do Brukseli dotarł 6.02.1940. Wystąpił tam

na posiedzeniu Socjalistycznej Międzynarodówki Robotniczej i opowiedział o prześladowaniach Żydów w okupowanej Polsce.

Po sześciu tygodniach spędzonych w Belgii wyjechał do Francji, do Paryża. We Francji funkcjonował jako nieoficjalny przedstawiciel Bundu. Nigdy nie otrzymał bowiem zgody na pełnienie takiej funkcji ze strony znajdującego się w Wilnie CK partii. Pozostawał jednak w kontakcie z polskim rządem, któremu przedłożył polityczny manifest Bundu. Oprócz haseł politycznych i ostrego potępienia antysemityzmu zawierał on jasne określenie stosunku Bundu do Rzeczypospolitej: „podkreślamy, że byliśmy gotowi stanąć w obronie niepodległości Polski niezależnie od tego, z czyjej strony niepodległość ta została zagrożona. Dlatego też z całą stanowczością występujemy nie tylko przeciwko Trzeciej Rzeszy, ale również i przeciwko udziałowi Związku Sowieckiego w nowej próbie rozbioru Polski”. Już wiosną 1940 z kręgów polskich władz padały pierwsze propozycje włączenia Z. do RN. Ten jednak opierał się takiemu rozwiązaniu, uważając, że stanowisko to powinien objąć wskazany na to stanowisko przez Bund Emanuel → Scherer. Jednocześnie Z. zgłosił się wówczas na ochotnika do polskiej armii i bezskutecznie oczekiwał powołania. Po rozpoczęciu niemieckiej inwazji na Francję Z. uciekł na Zachód. Poprzez Tuluzę, Marsylię, Madryt i Lizbonę trafił na statek płynący do Nowego Jorku. Do USA dopłynął 12.09.1940. Tuż po jego przyjeździe do USA Arbeter Komitet (Komitet Robotniczy) zorganizował serię wystąpień Z. na całym wschodnim wybrzeżu Stanów Zjednoczonych. Na spotkaniach obejmujących stany: Nowy Jork, Illinois, Georgia i Floryda opowiadał o realiach okupowanej Polski. Po powrocie do Nowego Jorku pracował w fabryce, a następnie jako redaktor czasopisma „Di Cukunft” (Przyszłość). Był zaangażowany w działalność Amerykańskiej Reprezentacji Bundu w Polsce. Pisał do lewicowej żydowskojęzycznej gazety „Forverts” (Naprzód). Podczas pobytu w USA ponownie wystąpił o przyjęcie go w szeregi polskiej armii, ale nie otrzymał odpowiedzi na swoją prośbę.

Pod koniec 1941 polski rząd zdecydował o włączeniu w skład RN przedstawiciela Bundu. Wbrew oczekiwaniom partii nie został nim Henryk Ehrlich (nie zdecydował się opuścić ZSRR), ani E. Scherer. Decyzją polskich władz stanowisko to miał zająć Z. Jego partyjni koledzy nie przyjęli tej decyzji z zadowoleniem – eksponowane stanowisko w Londynie powierzono bowiem politykowi, który wg nich nie miał niezbędnego politycznego doświadczenia. Zobowiązali więc Z. do podpisania deklaracji, że nie będzie podejmował żadnych istotnych kroków bez wcześniejszego skonsultowania ich z działaczami

w USA. Problemy komunikacyjne pomiędzy Londynem a Nowym Jorkiem jedynie jeszcze bardziej utrudniły działanie bundyście w Wielkiej Brytanii.

Pod koniec marca 1942 Z. wylądował w Londynie. Już podczas swojego pierwszego wystąpienia w RN (13.05.1942) wdał się w ostrą polemikę z reprezentującym syjonistów Ignacym → Schwarzbartem. W czasie swojego pobytu w Wielkiej Brytanii Z. nawiązał bliższe relacje polityczne z Adamem → Ciołkoszem z PPS i działaczami brytyjskich związków zawodowych oraz Partii Pracy. Budowana przez niego sieć kontaktów, a także umiejętności organizacyjne przyczyniły się do tego, że udało mu się zorganizować stałą pomoc finansową dla amerykańskiego Bundu. Z. aktywnie zabierał głos na forum RN, przedkładając m.in. propozycję penalizacji antysemityzmu w Polsce.

W maju 1942 dotarł do Londynu pierwszy list podziemnego Bundu. Zawierał on informacje na temat eksterminacji polskich Żydów, podając szacunkową liczbę zamordowanych na 700 tys. Po konsultacji z polskim rządem Z. podjął się prowadzenia szerokiej kampanii informacyjnej o masowych mordach na ziemiach polskich. Przetłumaczył raport i rozkolportował go wśród członków brytyjskiego parlamentu, wystąpił również na falach BBC oraz na wspólnej konferencji prasowej ze Stanisławem → Mikołajczykiem, Edwardem Raczyńskim i I. Schwarzbartem.

Pomimo otrzymania od polskiego rządu informacji o deportacjach z getta warszawskiego, przez kolejne tygodnie zajmował się sporem ze swoimi towarzyszami w Nowym Jorku, którzy znacznie ograniczali swobodę jego działania. Na ich prośby nieskutecznie starał się o wydanie wiz wjazdowych do Wielkiej Brytanii dla polityków Bundu przebywających w USA. Zabiegał też o pomoc dla działaczy swojej partii w ZSRR oraz w innych krajach.

Z. za swój największy sukces informacyjny tego okresu uznawał udział w zebraniu zorganizowanym przez brytyjską Partię Pracy w Caxton Hall (Londyn, 2.09.1942), gdzie przemawiał obok liderów europejskich partii socjalistycznych. Z. dokładnie opisał zebranym proces mordowania, rabowania, a następnie grzebania zwłok w ośrodku natychmiastowej zagłady w Chełmnie nad Nerem. Na zebraniu przyjęto rezolucję nie tylko wyrażającą współczucie i zapowiadającą postawienie winnych zbrodni przed sądem, ale także domagającą się zdecydowanej i natychmiastowej reakcji aliantów. Całe spotkanie zostało szeroko omówione w prasie. Kolejny raport podziemnego Bundu opisujący m.in. tzw. wielką akcję eksterminacyjną w getcie warszawskim, eksterminację skupisk żydowskich w innych miastach oraz funkcjonowanie ośrodków natychmiastowej zagłady, trafił do Londynu

w połowie listopada 1942. Początkowo rząd polski zabronił upubliczniania otrzymanych informacji. Bundysta nie był w stanie zrozumieć tego stanowiska, o czym pisał w liście do Amerykańskiej Reprezentacji Bundu. Dopiero 27.11.1942 odbyło się posiedzenie RN, które zostało poświęcone wiadomościom z kraju. Nowe informacje z Polski uświadomiły Z. skalę niemieckich zbrodni i kazały mu się zastanowić nad celowością działań podejmowanych w Londynie. Podczas tegoż posiedzenia RN Z. zaproponował: 1) aby rząd polski wystąpił do „rządów Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii i innych państw Sprzymierzonych z żądaniem natychmiastowego opracowania planu retorsji przeciw Niemcom, w celu zmuszenia ich do zaprzestania masowych mordów wobec ludności cywilnej i planowego wytępienia całej narodowości żydowskiej”; 2) aby rząd polski podjął „kroki, aby w szybkim czasie doszła do skutku specjalna konferencja międzyalianska, poświęcona niesłychanemu w dziejach ludzkości wytępieniu całej ludności żydowskiej w Polsce”; 3) aby rząd podjął działania mające na celu poinformowanie niemieckiego społeczeństwa o zbrodniach dokonywanych na ludności żydowskiej. Wnioski Z., pomimo jego prośby o potraktowanie ich jako nagłe, nie zostały rozpatrzone na tym posiedzeniu RN, a jedynie skierowane do odpowiedniej komisji do zaopiniowania.

Wiadomości z listu Bundu, a także dodatkowe informacje otrzymane od Jana Karskiego (2.12.1942) uświadomiły Z., jak silnie odizolowani pozostają Żydzi. Bardzo negatywne wrażenie zrobił na nim szczególnie *Protest* Frontu Odrodzenia Polski, którego fragment uznał za dowód na silne antysemickie resentymenty polskiego społeczeństwa. Starał się wyjaśnić tę sprawę z premierem S. Mikołajczykiem, co doprowadziło do otwartego konfliktu podczas posiedzenia RN 23.12.1942. Z. oskarżył wówczas AK o stosowanie „zasad norymberskich”, uniemożliwiających Żydom wstępowania w ich szeregi. *Protest* Zofii Kossak-Szczuckiej porównał zaś do „propagandy bliskiej gestapo”. Jednocześnie Z. czuł coraz silniejszą potrzebę podjęcia konkretnych kroków, tym bardziej, że radykalnych działań oczekiwali od niego bundyści w getcie warszawskim. J. Karski przekazał mu zaadresowane do niego osobiście słowa lidera Bundu pod okupacją – Leona Feinera: „Niech odmawiają pokarmów i picia. Niech umierają powolną śmiercią na oczach całego świata. Może to przemówi do sumień ludzkich”.

Z. ponownie starał się dotrzeć do jak największej liczby osób z informacjami z Polski. 5.12.1942 wysłał nawet telegram do premiera Winstona Churchilla. Dalszą swoją aktywność ograniczył głównie do zbierania funduszy na pomoc dla Żydów w Polsce. Władze partyjne natomiast prosiły

go o kontynuowanie zabiegów mających doraźnie dopomóc rozszanym po całym świecie bundystom. Z. angażował się więc w próby wyjaśnienia sytuacji H. Ehrlicha i Wiktora Altera, aresztowanych w ZSRR w grudniu 1941. Starał się też ściągnąć do Londynu przebywających w WP na Wschodzie Lucjana Blita i Leona Olera. Z kolei towarzysze z Amerykańskiej Reprezentacji Bundu naciskali, aby dołożył wszelkich starań w celu zdobycia dla nich wiz wjazdowych do Wielkiej Brytanii. Pod koniec lutego 1943 Maksim Litwinow powiadomił władze amerykańskie, że H. Erlich i W. Alter zostali skazani na śmierć za działalność przeciwko Rosji sowieckiej. W ciągu kolejnych tygodni Z. starał się zorganizować akcję protestacyjną. Rozmawiał w tej sprawie zarówno z polskimi władzami, jak i z europejskimi socjalistami, wysyłał informacje do mediów, nawiązywał kontakt z konkretnymi dziennikarzami. Wszystko po to, aby nagłośnić tę zbrodnię.

Od tej kampanii oderwała go kolejna wiadomość z kraju. 5.03.1943 dotarła do Londynu depesza o styczniowej samoobronie w getcie warszawskim i wywiezieniu stamtąd kolejnych 6 tys. Żydów. Telegram kończył się apelem: „Zaalarmujcie cały świat, zwróćcie się do papieża o oficjalną interwencję, zaś do aliantów, by z jeńców niemieckich zrobili zakładników. Tylko wy możecie nas ratować. Odpowiedzialność wobec historii spada na was”. Z., zgodnie z prośbą towarzyszy, podjął próbę wysłania apelu do papieża – pośredniczyć w tej sprawie miał E. Raczyński. On sam zaś nadal umawiał spotkania, telefonował do liderów wolnego świata. Odbił w tym czasie kilka rozmów z S. Mikołajczykiem, kontaktował się z działaczami Partii Pracy oraz brytyjskiego Kongresu Związków Zawodowych – niczego jednak nie osiągnął. W oparciu o relacje otrzymane za pośrednictwem Z. „Daily Telegraph” zamieścił notatkę pt. *Prośba warszawskiego getta do aliantów*. Ostatecznym ciosem dla bundysty była informacja z końca kwietnia 1943, gdy dowiedział się o ostatecznej likwidacji warszawskiego getta i powstaniu.

12.05.1943 Z. został znaleziony martwy w swoim mieszkaniu, gdzie otruił się tabletkami nasennymi. Dokładnie przemyślał swoje ostatnie kroki. Wszystkie zawodowe kwestie uporządkował w pozostawionych listach: poprosił o mianowanie na swoje miejsce E. Scherera, skrupulatnie wyliczył posiadane pieniądze i wskazał bank, z którego należy je podjąć. W liście do prezydenta i premiera pisał: „Milczeć nie mogę i żyć nie mogę, gdy giną resztki ludu żydowskiego w Polsce, którego reprezentantem jestem. Towarzysze moi w getcie warszawskim zginęli z bronią w ręku, w ostatnim porywie bohaterskim. Nie było mi dane zginąć tak jak oni, razem z nimi. Ale należę do nich, do ich grobów masowych. Śmiercią swoją pragnę wy-

razić najsilniejszy protest przeciw bierności, z którą świat przygląda się i dopuszcza do zagłady ludu żydowskiego”. Swoje samobójstwo uczynił tym samym politycznym gestem, oskarżającym zarówno aliantów, jak i polskie władze o brak zdecydowanych działań wobec dziejącej się w Polsce tragedii. W jednym z listów prosił partyjnych kolegów, L. Olera i L. Blita, aby przetłumaczyli na angielski jego wiadomość do polskich władz i rozkolportowali ją. Wskazał nawet nazwiska brytyjskich dziennikarzy i polityków, do których mieli się zwrócić. Pogrzeb Z. odbył się w Londynie, 21.05.1943. Jego prochy spoczęły ostatecznie na cmentarzu New Mt. Carmel Cemetery w Ridgewood w stanie Nowy Jork.

Z. był dwukrotnie żonaty. W 1918, ożenił się z Gołą Sperling, z którą miał dwójkę dzieci – syna Joska i córkę Rywkę. Małżonkowie rozwiedli się w 1926. W 1928 Z. ożenił się powtórnie, z Manią Rozen, która rok później urodziła mu syna Artura. Wybuch wojny zastał Zygielbojmów w Polsce. Jasek uciekł na Wschód, walczył później w radzieckiej partyzantce, a po wojnie wyemigrował do USA; jako jedyny ocalał. Mania i Artur znaleźli się w Warszawie, ale po otwarciu sanatorium im. Włodzimierza Medema w Miedzeszynie zamieszkali w nim. Dopiero likwidacja placówki latem 1942 zmusiła ich do powrotu do getta warszawskiego. Zginęli w trakcie powstania wiosną 1943. Mania nie zdecydowała się na ucieczkę na stronę „aryjską”, choć proponowali jej to towarzysze z Bundu. Nie wiadomo, kiedy i gdzie zamordowano Rywkę i jej matkę Gołą.

* * *

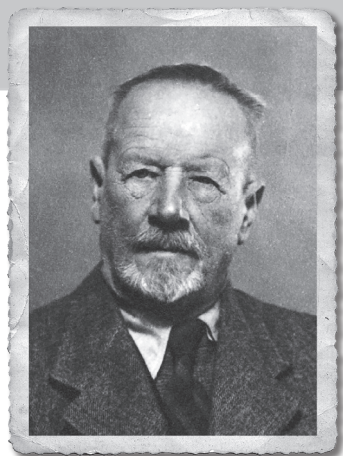
W obliczu Zagłady. Rząd RP na uchodźstwie wobec Żydów 1939–1945, red. P. Długołęcki, Warszawa 2021, s. 554–555, 645–647, 654–656; W. Bartoszewski, Z. Lewinówna, *Ten jest z ojczyzny mojej. Polacy z pomocą Żydom 1939–1945*, Warszawa 2007, wg indeksu; D. Blatman, *For our Freedom and Yours. The Jewish Labour Bund, 1939–1949*, London 2003, s. 7–10, 36–38, 124–159; *Di gesichte fun Bund*, vol. 5, ed. J. S. Hertz, New York 1981, wg indeksu; D. Engel, *Facing the Holocaust. The Polish Government-in-Exile and the Jews, 1943–1945*, Chapel Hill 1993, wg indeksu; D. Engel, *In the Shadow of Auschwitz. The Polish Government-in-Exile and the Jews, 1939–1942*, London 1987, wg indeksu; B. K. Johnpoll, *The politics of futility. The General Jewish Workers Bund of Poland, 1917–1943*, New York 1976, wg indeksu; A. Rowiński, *Zygielbojma śmierć i życie*, Warszawa 2000; D. Stola, *Nadzieja i Zagłada. Ignacy Schwartzbart – żydowski przedstawiciel w Radzie Narodowej RP (1940–1945)*, Warszawa 1995, wg indeksu; D. Blatman, *Reakcje żydowskich działaczy i organizacji żydowskich na wiadomości z Polski (1942–1943)*, w: „Akcja Reinhardt”. *Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*, red. D. Libionka, Warszawa 2004, s. 267–282; D. Stola, *The Polish government-in-exile*

and the Final Solution: what conditioned its actions and inactions?, in: *Contested Memories. Poles, Jews during the holocaust and Its Aftermath*, ed. J. D. Zimmerman, New Brunswick 2003, s. 85–97; I. Tombs, *Szmul Zygielbojm, the British Labour Party and the Holocaust*, in: *Jews, Labour and the Left*, eds. Ch. Collette, S. Bird, Adlershot 2000; R. Ainsztein, *New Light on Szmul Zygielbojm's Suicide*, „Yad Vashem Bulletin” 1964, s. 8–12; D. Blatman, *On a mission against all odds: Samuel Zygielbojm in London (April 1942–May 1943)*, „Yad Vashem Studies” 1990, vol. 20, s. 237–271; D. Engel, *An Early Account of Polish Jewery under Nazi and Soviet Occupation Presented to the Polish Government-In-Exile, February 1940*, „Jewish Social Studies” 1983, vol. 45, s. 1–16; D. Stola, *The Polish government-in-exile: national unity and weakness*, „Holocaust Studies” 2012, nr 2–3, s. 95–118; I. Tombs, „Morituri vos salutant”: *Szmul Zygielbojm's suicide in May 1943 and the international socialist community in London*, „Holocaust and Genocide Studies” 2000, vol. 14, s. 242–265; N. Weinstock, *Sur Shmuel Zygielbojm: témoignages, récits autobiographiques, correspondance*, „Le Monde Juif” 1996, nr 158, s. 122–177; 1997, nr 159, s. 124–182; D. Stola, *Krew, o której zapomnimy. Kwestia żydowska w Radzie Narodowej RP (1939–1945)*, „Więź” 1992, nr 4, s. 84–99.

Michał Trębacz

Lucjan Żeligowski

(1865–1947)

generał broni, poseł na Sejm
i minister spraw wojskowych II RP,
członek I (21.12.1939–3.09.1941)
i II (3.02.1942–21.03.1945) RN

Ż., syn Gustawa i Władysławy z Tracewskich, ur. się 19.09.1865 w folwarku Pierechody w pow. oszmiańskim. Jego rodzice zostali zesłani na Syberię za działalność antyrosyjską. Wychowaniem chłopca zajęli się dalsi krewni ze strony matki, Walerian i Erna Mikoszwie. Ż. pobierał nauki w szkole gminnej w Żupranach, a następnie uczęszczał do gimnazjum w Wilnie. Zatrudnił się jako czeladnik murarski. Zdał eksternistycznie egzamin dojrzałości w gimnazjum na Antokolu w Wilnie (w okresie międzywojennym gimnazjum to przyjęło imię Ż.). Następnie w Rydze wstąpił do szkoły oficerów piechoty, którą ukończył w 1888 w stopniu podporucznika. Po zakończeniu nauki zgodnie z nakazem udał się do 136. pp w Nowoczerkasku nad Donem, w guberni jeekaterynosławskiej na Ukrainie, gdzie pełnił służbę aż do 1904, kiedy podczas toczącej się wojny w Mandżurii został wysłany na front rosyjsko-japoński jako kapitan 288. pp. W 1906 powrócił do pułku macierzystego i kontynuował służbę garnizonową. Pierwsze lata „Wielkiej Wojny” spędził w wojsku rosyjskim. W dowód uznania i za męstwo otrzymał kolejno następujące odznaczenia: Order św. Anny III i II stopnia, Order św. Stanisława II stopnia, miecze do Orderów św. Anny i św. Stanisława, Order św. Włodzimierza IV stopnia z mieczami. Następnie – już w randze podpułkownika – stanął na czele 264. pp. Został uhonorowany najwyższym odznaczeniem – Krzyżem Oficerskim św. Jerzego IV stopnia.

We wrześniu 1915 Ż. zrezygnował z kariery w wojsku rosyjskim i udał się do Bobrujska, gdzie tworzone polskie formacje wojskowe. Od kwietnia 1917 Ż. pełnił czasowo obowiązki dowódcy DSP, następnie dowódcy jej 1. pułku. Na przełomie pierwszej i drugiej dekady czerwca dywizję translokowano na front koło Strusowa pod Tarnopolem. Pod koniec lipca DSP dotarła ponownie w okolice Husiatynia, pod Czebarówkę. 1. pułk strzelców wraz z dowódcą, Ż., znalazł się na zachodnich przedpolach miasta z zadaniem jego obrony. Do Polaków należało utworzenie i utrzymanie przyczółków mostowych na przeprawach przez Zbrucz. Wraz z 10. Finlandzkim Pułkiem Strzelców DSP rozpoczęła pod koniec lipca skuteczny kontratak, który spowodował wycofanie się nieprzyjaciela na zachodni brzeg rzeki. Z początkiem nowego miesiąca DSP wycofano na odpoczynek do miejscowości Pasieczna na Podolu. Sytuacja wojsk polskich, zorganizowanych pod auspicjami rządu rosyjskiego stała się bardzo skomplikowana, kiedy na początku listopada bolszewicy rozpoczęli rewolucję. Od stycznia 1918 I Korpus Polski walczył z wojskami bolszewickimi. Gen. Józef Dowbor-Muśnicki, jako jego dowódca, został przez władze sowieckie uznany za wyjątego spod prawa, a jego korpus za kontrrewolucyjny. Spowodowane to było wystąpieniem gen. J. Dowbora-Muśnickiego w obronie carskich generałów (m.in. Antona Denikina), którzy zostali aresztowani i uwięzieni w Starym Bychowie. Ich ochronę dowódca korpusu powierzył 1. Dywizji Strzelców dowodzonej przez płk. Ż. W maju 1918 gen. J. Dowbor-Muśnicki zdecydował się na porozumienie z dowództwem wojsk niemieckich na Wschodzie, godząc się na rozwiązanie I Korpusu Polskiego. Większość jego żołnierzy odesłano do Polski. Odpowiedzią Ż. była rezygnacja ze stanowiska dowódcy dywizji. Wcześniej, w lutym 1918, w Kijowie, powstała RNacz. Polskiej Siły Zbrojnej, w której składzie znalazł się także Ż. Jako organowi najwyższej władzy wojskowej Radzie przysługiwało prawo mianowania naczelnego dowódcy polskich formacji wojskowych w Rosji oraz dowódców poszczególnych korpusów i dywizji, co zresztą stanowiło najważniejszą z jej kompetencji. W porozumieniu z francuską misją wojskową w czerwcu 1918 ustalono, że oddziały polskie w Rosji, będą częścią składową WP organizowanego we Francji. Powołany na naczelnego dowódcę tych oddziałów gen. Józef Haller, przed wyjazdem do Francji, dokonując obsady wyższych stanowisk oficerskich mianował Ż. generałem-podporucznikiem, powierzając mu jednocześnie, jako swojemu zastępcy, dowództwo nad oddziałami WP na Wschodzie. Już w sierpniu 1918 na Nizinę Kubańską (Kaukaz) z najbardziej odległych krańców Rosji zaczęli przybywać żołnierze i oficerowie polscy. Przystąpiono,

w oparciu o popieraną przez państwa ententy kontrrewolucyjną Armię Ochotniczą gen. Michała Aleksiejewa, do tworzenia pierwszego na tych terenach polskiego oddziału. Na początku stworzono jedynie oddział kombinowany w sile brygady, złożony z batalionu piechoty, dywizjonu ułanów i dywizjonu artylerii. Trwalsze podstawy rozwijającej się akcji mobilizacyjnej dało przybycie w październiku 1918 Ż. do Stancy Paszkowskiej pod Jekaterinodarem. Pod koniec 1918 Dowództwo WP na Wschodzie doszło do wniosku, że czas ścisłego współdziałania z Armią Ochotniczą dobiegł końca i trzeba ewakuować się z Kaukazu. Pod koniec listopada na rozkaz gen. J. Hallera brygada wyruszyła najpierw pociągami do Noworosyjska, a stamtąd – okrętem „Saratow” – do Odessy. W pierwszych dniach grudnia po przybyciu do Odessy Ż. rozpoczął kolejną reorganizację brygady. Władze rosyjskie wyraziły zgodę, aby na terytorium południowej Rosji powstały biura werbunkowe, mające dostarczyć ochotników z Odessy i Podola. W związku z tym Ż. rozwiązał Dowództwo Wojsk Polskich na Wschodzie i dowództwo Samodzielnej Brygady Strzelców Polskich oraz rozpoczął niejako powtórne formowanie 4. DSP pod swoim dowództwem, pozostając jednocześnie zwierzchnikiem WP w południowej Rosji. Ż. poddał całą swoją formację pod rozkazy NW WP Józefa Piłsudskiego. Od początku lutego 1919 dywizja wraz z francuskim korpusem ekspedycyjnym podjęła walkę z oddziałami Armii Czerwonej, rozpoczynającymi szeroko zakrojoną ofensywę w tym rejonie. Wobec zbliżania się poważnych sił bolszewickich, Francuzi postanowili na początku kwietnia ewakuować się z Odessy. Zgromadzone w porcie wojska wycofywano drogą morską i częściowo lądową. Korpus ekspedycyjny miał zamiar przepłynąć się przez Dniestr do Besarabii, a zorganizowanie przeprawy przez tę niebezpieczną rzekę powierzono dywizji Ż. Pomagali jej Rumuni i jedna dywizja grecka. Żołnierze Ż. zbudowali most pontonowy i strzelili przeprawy. Mimo fatalnych warunków atmosferycznych, cała operacja przebiegła sprawnie i szybko. W Besarabii (Rumunia) dokonano kolejnej reorganizacji oddziałów polskich, niezbędnej ze względu na poniesione wcześniej straty. Do Polski wyruszono dopiero pod koniec maja 1919. Na uroczystości pożegnalnej przed wyjazdem do ojczyzny dowódca korpusu francuskiego gen. Philippe d'Anselme odznaczył Ż. Orderem Croix de Guerre. W pierwszych dniach czerwca dywizja zgrupowała się w okolicach Czerniowiec. Zapał i patriotyzm tutejszej kolonii polskiej objawił się m.in. tym, iż nieletni chłopcy uciekali z domów, chcąc koniecznie wstąpić do polskiego wojska. Na skutek interwencji ich rodziców Ż. musiał wydać rozkaz o zwolnieniu do domów wszystkich tych, którzy nie osiągnęli prze-

widzianego przepisami wieku poborowego. Na początku czerwca 1919 wojska ukraińskie przeszły do kontrofensywy. Ż. robił wszystko, aby uzyskać zgodę sprzymierzonych na użycie swojej dywizji w akcji przeciwko Ukraińcom. 17.06.1919 dywizja Ż. otrzymała zezwolenie na opuszczenie Bukowiny i udała się koleją przez Kołomyję do zagrożonego przez Ukraińców Stanisławowa. Dywizja gen. Ż. rozlokowała się na prawym brzegu Dniestru, tym samym blokując też przejście przez tę rzekę pod Haliczem. 9.07.1919 Ż. otrzymał rozkaz przepłynięcia się przez rzekę Strypę i umocnienia się na jej prawym brzegu. Manewr ten doprowadził do stoczenia przez dywizję 11.07.1919 zwycięskiej walki z koncentrującymi się wojskami ukraińskimi w rejonie Jazłowca i zajęcia tego miasteczka. Jeden z dywizyjnych pułków, który wyróżnił się pod Jazłowcem w sposób szczególny, od tego momentu otrzymał zaszczytną nazwę Pułku Ułanów Jazłowieckich. Wkrótce rozkazem NW, została rozwiązana 4. DSP, a Ż. mianowany został dowódcą powstałej na jej bazie 10. DP WP.

Jesienią 1919 w wyniku weryfikacji stopni wojskowych Ż. został generałem brygady, obejmując jednocześnie dowództwo grupy operacyjnej (2., 6. i 14. DP) z siedzibą w Mińsku Białoruskim. Pod koniec marca 1920 objął ponownie dowództwo 10. DP. 25.04.1920 rozpoczęła się polska ofensywa przeciwko Armii Czerwonej na Ukrainie. Dywizja Ż., wchodząca w skład Frontu Północnego, ubezpieczała główne uderzenie na tym obszarze i weszła do walki pod koniec maja. Na początku czerwca Polacy, przeprowadzając udane przeciwnatarcie, powstrzymali na krótko Armię Czerwoną. Przystąpiono do reorganizacji oddziałów. Pod koniec czerwca 1920 na Froncie Północnym, którego nazwę zmieniono na Litewsko-Białoruski, utworzono grupy operacyjne. Na czele jednej z nich, złożonej z 8. i 10. DP, stanął gen. Ż. Natarcie rosyjskie rozpoczęło się na początku lipca. Front Litewsko-Białoruski został przełamany przez bolszewików i oddziały polskie zaczęły się chaotycznie wycofywać. Ż. powstrzymał ataki wojsk bolszewickich nad rzeką Autą, ale nie otrzymał rozkazu o odwrocie i został odcięty od reszty 1. Armii, w skład której wchodziła jego grupa operacyjna. Grupa Ż. najpierw wycofywała się z Postaw na Kobylnik, aby następnie, idąc przez Lidę i Skidl, dotrzeć w okolice Grodna. Przekroczywszy Niemen oddział kierował się wzdłuż toru kolejowego do Białegostoku. Na początku sierpnia grupa gen. Ż. stoczyła boje nieopodal Ostrowi Mazowieckiej. Następnie skoncentrowała się w rejonie Wyszkowa, broniąc miasta i organizując zbrojne wypadki, m.in. z udziałem pociągów pancernych. 11.08.1920 został wydany rozkaz natychmiastowego wymarszu.

Ż. stanął na czele nowej grupy operacyjnej (10. i 11. DP oraz 1. Dywizji Litewsko-Białoruskiej), której głównym zadaniem było zdobycie utraczonego poprzedniego dnia Radzymina. Rano 15.08.1920 Ż. wydał rozkaz uderzenia na tyły 27. sowieckiej Dywizji Strzelców i pchnął 10. DP z Zegrza na Mokrą, na północ od Radzymina, który wieczorem został zdobyty. Następnie, po koncentracji w Jabłonie i przejściu do Ciechanowa pod koniec sierpnia 1920 grupa operacyjna kończyła udział w wojnie. Ż. powtórnie objął stanowisko dowódcy 10. DP.

Na początku października 1920 Ż. otrzymał od J. Piłsudskiego nieformalny rozkaz wyruszenia na Wilno, które było w rękach litewskich. 9.10.1920 nastąpił historyczny „bunt” gen. Ż. i jego marsz na Wilno. Samo miasto i okolice zdobyte zostało w kilkadziesiąt godzin. Stworzono quasi-państwo, nazwane Litwą Środkową. Ż. ogłosił się Naczelnym Dowódcą Wojsk Litwy Środkowej. Część międzynarodowej opinii publicznej potępiła zajęcie Wilna. W sposób bardziej zróżnicowany komentowano i oceniano wydarzenia wileńskie w Polsce. J. Piłsudski swoje zamierzenia dotyczące Litwy utrzymywał w tajemnicy. Z pomysłem akcji wileńskiej marszałek nie zapoznał ani parlamentu, ani rządu polskiego. O jego planach wiedzieli wyłącznie najbliżsi zaufani współpracownicy i to jedynie ci, których udział w przedsięwzięciu okazał się niezbędny. Problem Wilna był dla J. Piłsudskiego priorytetowym zagadnieniem realizowanej przez niego koncepcji polityki wschodniej i dlatego starał się on wywierać naciski w tym względzie na kolejne rządy, aby te prowadziły działania zgodne z jego sugestiami. Ż. w kilku dekreтах określił: organizację władzy na Litwie Środkowej, precyzował jej terytorium i określał symbole państwowości, takie jak godło i flaga, nawiązujące do wspólnych tradycji polsko-litewskich. Kolejny dekret powoływał organ mający sprawować rządy na Litwie Środkowej – Tymczasową Komisję Rządzącą. Do jej zadań należało zorganizowanie na terenach Litwy Środkowej administracji, sądownictwa, oświaty i życia gospodarczego. Z prawnego punktu widzenia cała władza na Litwie Środkowej skupiała się w rękach Ż. To od niego zależało udzielenie wszelkich pełnomocnictw Tymczasowej Komisji Rządzącej, ponieważ jej kompetencje i zakres władzy nie zostały precyzyjnie określone. O fakcie powstania nowego państwa poinformowano oficjalnymi notami rząd Rzeczypospolitej, rząd litewski z siedzibą w Kownie i rządy mocarstw sprzymierzonych. Rada Ligi Narodów nie doprowadziła na drodze dyplomatycznej do porozumienia strony polskiej i litewskiej w sprawie Wilna. Pod koniec listopada 1921 Ż. przekazał całą władzę Tymczasowej Komisji Rządzącej i wyjechał do Warszawy. 8.01.1922 przeprowadzono wybory do Sejmu Wi-

leńskiego. 20.02.1922 za połączeniem Wileńszczyzny z Polską opowiedziało się 96 posłów (sześciu wstrzymało się od głosu). Następnie delegacja Sejmu Wileńskiego udała się do Warszawy, w celu przedłożenia władzom polskim podjętej decyzji. Uchwałą Sejmu Ustawodawczego RP z 22.03.1922 został zatwierdzony akt złączenia Ziemi Wileńskiej z RP; powstało woj. wileńskie. W grudniu 1922 Ż. awansował na generała dywizji, a wcześniej w sierpniu 1922 został inspektorem armii. Pełnił on tę funkcję do listopada 1925. Jako inspektor armii, niejako „z klucza” stał się członkiem Rady Wojennej i Ścisłej Rady Wojennej. Od października 1923 był członkiem Komisji dla Awansów Generalskich. Pierwsze posiedzenie tego gremium odbyło się w październiku 1923. Nieposzlakowana uczciwość i duże poważanie, jakimi cieszył się gen. Ż. w środowisku wyższych oficerów spowodowały, że w latach dwudziestych XX w. był on także przewodniczącym Sądu Honorowego dla Generałów. Został następnie powołany na stanowisko pierwszego komendanta Centrum Wyższych Studiów Wojskowych. Funkcję tę sprawował do sierpnia 1925. W grudniu 1923 za udział w wojnie z Rosją otrzymał Order Virtuti Militari II klasy. 27.11.1925–5.05.1926 był ministrem spraw wojskowych. Jego następca w resorcie spraw wojskowych gen. Juliusz Malczewski anulował wydany wcześniej przez Ż. rozkaz (dokument nie zachował się), mówiący o zgromadzeniu 12.05.1926 w rejonie Rembertowa wyznaczonych oddziałów wojskowych, w celu odbycia gry wojennej pod dowództwem J. Piłsudskiego. W czasie zamachu majowego 12–15.05.1926 był wraz z gen. Aleksandrem Osińskim i gen. Stefanem Majewskim u Prezydenta RP Stanisława Wojciechowskiego z nieudaną mediacją i propozycją zawieszenia broni oraz poddania się wojsk wiernych rządowi. Po wypadkach majowych Ż. na prośbę J. Piłsudskiego przewodniczył Komisji Likwidacyjnej, której podstawowym zadaniem było unormowanie stosunków w wojsku po zamachu majowym. Komisja działała do połowy lipca 1926. Po maju 1926 Ż. objął ponownie stanowisko inspektora armii. Wiązało się to, tak jak poprzednio, z członkostwem w Ścisłej Radzie Wojennej, w której uczestniczył do końca 1926.

31.08.1927 Ż. na własną prośbę przeszedł w stan spoczynku. W tym dniu opuścił Warszawę i wyjechał do swego majątku w Andrzejewie w pow. wileńskim, który kupił w stanie zrujnowanym jeszcze w 1922. Zmęczony aktywnym życiem publicznym zamieszkał tam na stałe, chcąc poświęcić się wyłącznie życiu rodzinnemu i działalności pisarskiej. W 1928 rozpoczął uprawę lnu, która wkrótce przyniosła mu niewielkie zyski. Dochody z gospodarstwa i honoraria za wydane drukiem prace Ż. przeznaczył na wybudowanie przy ul. Stefana Czarnieckiego (Żoliborz) w Warszawie willi, która została odbudowana po

II wojnie światowej i stoi tam do dziś (obecnie zamieszkuje w niej wnuczka Ż. – Bogumiła). Wielokrotnie udzielał wywiadów i pisywał artykuły polemiczne do prasy wileńskiej, w których starał się przybliżyć i upowszechnić problematykę samowystarczalności. Wydał też kilka obszerniejszych prac o różnym charakterze i problematyce, poczynając od wspomnień traktujących o jego służbie wojskowej i działalności politycznej, poprzez szkice teoretyczne dotyczące wojskowości, a kończąc na opracowaniach poświęconych rolnictwu. W Andrzejewie powstały następujące prace Ż.: *Wojna w roku 1920 – wspomnienia i rozważania* (Warszawa 1930), *Materiały do historii wojny 1920 roku i bitwy warszawskiej* (mps), *Wspomnienia oficera piechoty* (mps), *Zmaszynowanie armii* (mps), *Karabin piechoty* (mps), *Czy można było uniknąć przewrotu majowego?* (mps) oraz prawdopodobnie *Myśli żołnierza-rolnika o naszym gospodarstwie* (Wilno 1932) i *Samorząd gospodarczy gromad i gmin wiejskich* (mps). Nie udało mu się jednak całkowicie wycofać z życia politycznego i społecznego. W 1928 został wybrany na prezesa Kapituły OOP. W roku następnym powstał w Warszawie Związek Żołnierzy I Korpusu Polskiego, a na jego prezesa wybrano Ż. W kwietniu 1929 generał został także członkiem Trybunału Stanu, które to prestiżowe stanowisko piastował aż do ostatnich dni sierpnia 1939. We wrześniu 1935 postanowił powrócić do działalności publicznej i zdecydował się kandydować do Sejmu w opozycji do BBWR i został wybrany na posła reprezentującego pow. wileńsko-trocki. W Zgromadzeniu Narodowym Ż. wraz z Emerykiem Huttenem-Czapskim i senatorem Konstantym Rdułtowskim był reprezentantem tzw. koła rolników. Jako najstarszy wiekiem poseł (miał 69 lat) – Ż., zostawszy marszałkiem seniorem, otworzył obrady Sejmu RP, w którym zasiadał aż do wybuchu II wojny światowej. Jego działalność parlamentarna nie ograniczała się jednak wyłącznie do prac w Komisji Wojskowej, której ze względu na kompetencje został przewodniczącym. Należy zauważyć, że większość przemówień sejmowych Ż. miała specyficzny charakter. Były to wyjątkowo długie mowy, w których nie unikał on przykładów, często niepotrzebnych dygresji, doprowadzających do niezrozumienia przez słuchaczy istoty przedstawianej sprawy. Swoistego kolorytu przydawał im wschodni akcent generała i wtrącane niekiedy rusycyzmy. Wszystko to, jeżeli tylko temat na to pozwalał, okraszał Ż. naturalnym, niewymuszonym dowcipem i charakterystycznym kresowym humorem. Trzeba przyznać, że często spłycał poruszane zagadnienia, co wynikało nie z jego złej woli, ale z prostego, żołnierskiego, czasami może nawet prymitywnego sposobu postrzegania problemów, które go nurtowały. Ostatnie w II RP wybory do Sejmu odbyły

się 13.09.1938, a do Senatu – tydzień później. Podobnie jak w poprzedniej kadencji, w nowo wybranym parlamencie zasiadało kilkunastu byłych wojskowych, a wśród nich także Ż. Zdecydowany przeciwnik OZN-u, kandydując do Sejmu z Wilna, z łatwością pokonał swojego kontrkandydata, którym był szef OZN gen. Stanisław Skwarczyński. Niespełna czteroletnia działalność gen. Ż. na forum parlamentu nie należała do zbyt owocnych, jeżeli chodzi o jej praktyczną stronę. Jego wyjątkowo długie, pełne historycznych (często nieprawdziwych) analogii i dygresji przemówienia wzbudzały przeważnie śmiech, a nawet politowanie reszty posłów. Treścią wystąpień Ż. były problemy samowystarczalności, samorządu wiejskiego, gospodarcze, zagadnienia związane z wojskiem. Oprócz tego Ż. w swoich sejmowych wystąpieniach poruszał zagadnienia z pozoru drobne, jednak istotne dla przeciętnego obywatela. Przykładem może być kwestia dostępności leczenia i leków dla ludności wiejskiej czy wysokości emerytur. Warto zauważyć, iż nie będąc nigdy politykiem z prawdziwego zdarzenia, rzadko rezygnował z pomysłów czy koncepcji, o których słuszności był przekonany. Z wyjątkowym uporem starał się je propagować i przekonywać do ich celowości, nadużywając cierpliwości słuchaczy. Głosił swoje idee nawet wtedy, gdy z jakichś powodów nie były one bliskie zgromadzonemu, czy też możliwe do realizacji w danym momencie. Takie wystąpienia budziły niechęć nie tylko oponentów czy też przeciwników politycznych Ż. Piętnował bulwersujące społeczeństwo postawy i wytykał negatywne cechy piłsudczykowskiemu elitom. Uważał ich postępowanie za niegodne zarówno spadkobierców idei J. Piłsudskiego, jak i prawdziwych mężów stanu.

Ostatnie dni sierpnia 1939 Ż. spędził w Andrzejewie na Wileńszczyźnie. Na swoje pismo, którym oddawał się do dyspozycji NW marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza, nie doczekał się odpowiedzi. Dlatego też wyjechał do Warszawy, gdzie dotarł 1.09.1939, w dniu wybuchu II wojny światowej. Będąc bez przydziału, podczas kampanii wrześniowej towarzyszył dowódcy Frontu Południowego gen. Kazimierzowi Sosnkowskiemu. 18.09.1939 przekroczył granicę z Rumunią, a następnie udał się na emigrację do Francji. Tam przebywał od początku listopada 1939 do czerwca 1940. Po zajęciu Francji przez Niemców wraz z innymi członkami rządu i RN przeniósł się do Wielkiej Brytanii. 21.12.1939 został powołany w skład RN – organu doradczego prezydenta i rządu, którego istotnym zadaniem było opracowanie zagadnienia przyszłego powojennego ustroju państwa polskiego, a w szczególności przygotowanie projektu ordynacji do Sejmu i Senatu. Ż. zasiadał w trzech z czterech powołanych komisji Rady: Gospodarczo-Budżetowej,

Spraw Zagranicznych i Wojskowej, której nawet przewodniczył przez kilka lat. Ż. był także prezesem Sądu Honorowego w I i II RN. Na forum RN zabierał głos w wielu dyskusjach, których tematem były m.in. cele i zadania tego organu czy zmniejszenie diet poselskich dla członków Rady. Zajmował się problemami, z którymi spotykali się w Wielkiej Brytanii polscy lotnicy (kursy języka angielskiego) i spadochroniarze (poprawa zaopatrzenia). Postulował powstanie Ministerstwa Oświaty z konkretnym programem działania na przyszłość. Był zwolennikiem kupna ziemi dla polskich emigrantów, by uniezależnić ich od finansowej pomocy Anglików. Podkreślał konieczność utworzenia przez Żydów własnego wojska i państwa. Jako kanclerz Kapituły Orderu Wojennego Virtuti Militari opiniował wnioski o przyznanie orderu m.in. generałom Władysławowi Andersowi i Stanisławowi Maczkowi. Będąc orędownikiem jedności słowiańskiej, Ż. optował za nawiązaniem przyjaznych stosunków z ZSRR, a po ich zerwaniu przez stronę radziecką, krytykował antyradziecki kurs polityki polskiej. Spotkało się to z niezadowoleniem licznych środowisk emigracyjnych. Prezentowanie takiego stanowiska na forum publicznym skutkowało krytycznymi artykułami w polskiej prasie emigracyjnej, zdarzały się zbiorowe protesty, a nawet niekiedy listy z pogrózkami. Wiadomość o powstaniu na terytorium Związku Sowieckiego tworzonych z inicjatywy komunistów jednostek polskich spowodowała, że Ż. zaczął się publicznie domagać znalezienia płaszczyzny porozumienia z obozem polskiej lewicy komunistycznej i nawiązania kontaktów z dowództwem komunistycznej Armii Polskiej w ZSRR. Spowodowało to nową nagonkę na generała, niezłuchliwą kampanię w prasie i krytykę w RN. Polska emigracja coraz bardziej potępiała Ż. i odwracała się od niego. Część uważała go za zdziecinniałego starca i dziwaka, inni – wprost za zdrajcę. Prośba o dymisję z funkcji kanclerza Kapituły Orderu Virtuti Militari, złożona w grudniu 1944, była pierwszym wyraźnym sygnałem zniechęcenia i osamotnienia Ż. Jedną z przyczyn jego rezygnacji z tego stanowiska był konflikt z powodu nadania gen. Tadeuszowi Borowi-Komorowskiemu Krzyża Komandorskiego Orderu Wojennego Virtuti Militari. Ż., będąc przeciwny temu odznaczeniu oświadczył, że wniosku nie podpisze. Dodatkowej pikanterii dodawał incydentowi fakt, że gen. T. Bór-Komorowski od miesiąca pełnił funkcję NW. W marcu 1945 prezydent rozwiązał II RN. Wkrótce Ż. wraz z generałami Izydorem Modelskim i Gustawem Paszkiewiczem opublikował odezwę, w której wzywał wszystkich żołnierzy polskich na Zachodzie do powrotu do ojczyzny. Kilka dni przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego w styczniu 1947 gen. Ż. poczynił na rzecz komunistów daleko idące koncesje. Wymownym

tego faktem był znany *List gen. Żeligowskiego do Polaków*, mający formę apelu i wzywający do głosowania na listę Bloku Stronnictw Demokratycznych. Został on szybko opublikowany w prasie krajowej i celowo nagłośniony przez komunistyczną propagandę. Na początku 1947 Ż. miał już prawie 82 lata, był poważnie chory, a stan jego zdrowia nieustannie ulegał pogorszeniu. Z pewnością decyzja powrotu do kraju nie należała do najłatwiejszych, jednak została przez niego podjęta w kwietniu 1947, stanowiąc poniekąd naturalną konsekwencję głoszonych publicznie poglądów.

Ż. zm. nad ranem 8.07.1947 w Londynie. W uroczystościach żałobnych zorganizowanych przez ambasadę polską w Londynie uczestniczyła wyłącznie angielska kompania honorowa. Zwłoki Ż., zgodnie z jego wolą, zostały przewiezione do kraju. Pogrzeb odbył się na warszawskich Powązkach 18.07.1947, gdzie gen. Ż. spoczął w Alei Zasłużonych.

W 1907 w Petersburgu ożenił się z Tatianą Pietrową (1875–1944), z którą miał bliźnięta – Janinę Ernestynę (1908–1986) i Tadeusza Mieczysława (1908–1990).

* * *

AAN, Akta L. Żeligowskiego 1889–1939, 1944–1947; AIPL, Kolekcja L. Żeligowskiego; Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce, Komisja Likwidacyjna Generała L. Żeligowskiego (1925–1926); BP POSK, AOE, L. Żeligowski; Biblioteka Sejmowa, Sprawozdanie stenograficzne z posiedzeń Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939; CAW-WBH, Akta personalne gen. L. Żeligowskiego; *Pamiętniki generała broni Lucjana Żeligowskiego*, wstęp i oprac. D. Fabisz, Warszawa 2014; D. Fabisz, *Generał Lucjan Żeligowski 1865–1947. Działalność wojskowa i polityczna*, Warszawa 2007; P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996, wg indeksu; A. Srebrakowski, *Sejm Wileński 1922 roku. Idea i realizacja*, Wrocław 1993, wg indeksu; A. Wojtaszak, *Generalicja Wojska Polskiego 1918–1926*, Warszawa 2012, wg indeksu.

Dariusz Fabisz

Indeks osobowy

- Abramowski Edward 114
Adamczyk Alojzy 17, 19, 291
Adamczyk Edyta Emilia 19
Adamczyk Ferdynand 17
Adamczyk Joachim Józef 19
Adamczyk Magdalena 17
Adamski Stanisław 54, 104, 109, 149
Ainsztein R. 367
Albrechtowa Kamilla 101
Aleksiejew Michał 371
Alter Wiktor 174, 365
Ambroziak Natalia 213
Anders Władysław 57, 107, 188, 212, 330–331, 377
Andrzejewski Zenon 197
Arciszewski Tomasz 9, 27–28, 38–39, 70, 93, 98–100, 127, 148, 177, 179, 211, 249, 251, 255, 277, 286, 292, 295, 299–300, 312, 317, 330, 340, 354
Auer Ignaz 114

Babad A. 277
Badura P. J. 112
Babiński Michał 243
Bagieński Witold 77, 176, 231, 358

Bagiński Kazimierz 341
Bajorek Franciszek 169
Balawajder Edward 150
Balfour Arthur 245
Baliński Ignacy 330
Bałucki Michał 233
Banaczyk Jacek 29
Banaczyk Joanna 21
Banaczyk Karol 21
Banaczyk Małgorzata 29
Banaczyk Władysław 9, 21, 30, 75, 117, 226, 237, 354
Banaczyk Zbigniew 29
Banań Joanna zob. Gawlina Joanna
Bańczyk Stanisław 230, 341, 356–357
Bańka J. 111
Barasch Arthur 161
Barasch Georg 161
Barcikowski Wacław 216
Bardzik Stanisław 37
Bartyzel Jacek 214
Bassaler Yvonne 305
Bataillon Marcel 101
Bebl August 114
Beck Józef 45, 167, 207
Bednarski Damian 111–112

- Bednorz Herbert 54
 Beiler Marianna 218
 Bejlis Menachem Mendel 359
 Belońska Jadwiga zob. Dąbrowska-
 -Belońska Jadwiga
 Belońska Julia 33
 Belońska Maria 31
 Beloński Jan 31
 Beloński Józef 31, 33, 310, 312
 Beloński Józef (starszy) 31
 Beluch-Beloński Józef zob. Beloński
 Józef
 Bełch Stanisław 107, 138
Bender Ryszard 150
 Beneš Edvard 155, 298
 Berenson Leon 316
 Berezowski Zygmunt 38, 40, 42, 97–100
 Bernatowicz Waleria zob. Szyszkowska
 Waleria
 Bernowicz Antonina zob. Rymsza An-
 tonina
 Bertram Adlof 103
Białkowski Michał 150
 Bielak Wojciech zob. Drożdżik Wojciech
Bielatowicz Jan 101
 Bielecka Zofia 35
 Bielecki Adam 35
 Bielecki Tadeusz 8, 35, 42, 59–60, 95–
 97, 99–101, 195, 221, 317, 330,
 348
Biełaszko Mirosław 150
 Bieniek Juliusz 54
 Bieńkowski Zygmunt 42
 Bierut Bolesław 148
Bird S. 367
 Bitner Wacław 144, 147
 Bitoński Józef Adam 357
 Bizański Władysław 153
Blatman D. 366–367
 Blit Lucjan 365–366
 Bliziński Józef Franciszek 233
Błażyński Zbigniew 8–9, 77, 142, 358
 Bobrowski Emil 215
Bocheński Józef Maria 110–111
Bolecki Włodzimierz 214
 Borakowska Maria 345
 Borakowski Eugeniusz 345
Borkowicz Jacek 112
 Borkowski Edward 36
 Borowicer Hana zob. Zygielbojm Hana
 Bożek Jadwiga 47
 Bożek Bernardyna 43
 Bożek Arka (Arkadiusz) 43, 47, 210,
 322, 355
 Bożek Karol 43
 Bór-Komorowski Tadeusz 93, 99, 177,
 179–180, 251, 255, 295, 299–300,
 377
 Brandys Jan 8, 49, 55, 162, 185
 Brandys Paweł (młodszy) 49–50
 Brandys Paweł (starszy) 49
 Brandys Zuzanna 49
 Braun Jerzy 149
 Brings Gustawa zob. Lieberman Gustawa
Brodzki J. 134
 Brodzki Stanisław 29
Brożek Krzysztof 128
Brzoza Czesław 288
Buczek Roman 30, 77, 176, 231, 358
 Bujak Franciszek 336
 Bujak Waldemar 181, 188

Cegielski Tadeusz 332
Ceglarek M. 56
 Celichowska Zofia 57
 Celichowski Stanisław 9, 38, 57, 62, 80,
 221–222, 269
 Celichowski Zygmunt 57
Cenckiewicz Sławomir 42, 214, 332
Ceranka Paweł 142, 271
 Cetnarowicz Adela zob. Wilk Adela
 Cetnarowicz Stanisława 343
 Cetnarowicz Władysław 343
 Chałubiński Tytus 244

- Chełmikowska Maria 64
 Chełmikowska Michalina 63
 Chełmikowski Józef 63
 Chełmikowski Marian 38, 63, 80
 Chmielewski Feliks 37
 Chodkowski A. 248
 Chojnacki Paweł 241, 259
 Chrostowski Mariusz 111
 Chrzanowski Ignacy 35, 234
 Chrzanowski Wiesław 149
 Chudzik Jan 36
 Chudzyńska Halina 159
 Chudzyński Edward 159
 Churchill Winston 227, 364
 Chwastyk-Kowalczyk Jolanta 319
 Cieński Włodzimierz 111
 Cimek Henryk 232
 Ciołkosz Adam 33, 39, 65, 71, 119, 217,
 237, 240, 251–256, 258, 275, 312,
 363
 Ciołkosz Andrzej 67, 70
 Ciołkosz Kacper 65
 Ciołkosz Lidia 67, 69–71, 235, 239
 Cohn Ludwik 70
 Collette Ch. 367
 Cortesi Filippo 106
 Cybulska Maja Elżbieta 258–259
 Cyrankiewicz Józef 28, 148, 213
 Cywiński J. W. 101
 Cywiński Rafał 141
 Czachowska Jadwiga 101
 Czajka Bartosz 47, 91, 197, 218, 268,
 293, 313
 Czarnocka Helena zob. Kiersnowska
 Helena
 Czartoryski Augustyn Józef 249
 Czechowicz Gabriel 194, 328
 Czubiński Antoni 142, 222
 d'Albert Eugen 243
 d'Anselme Philippe 371
 Dajnowicz Małgorzata 319
 Dalla Tore Giuseppe 145
 Danel Jacek Krzysztof 83, 101, 142
 Dargas Antoni 41
 Dąbrowska Jadwiga zob. Pawłowska
 Jadwiga
 Dąbrowska-Belońska Jadwiga 33
 Dąbrowski Franciszek 77, 231, 358
 Dąbrowski Władysław 206
 Decaux Etienne 305
 Demel C. 222
 Denikin Anton 370
 Dębiński Józef 268
 Dębski Aleksander 191
 Długolecki Piotr 90, 278, 288, 366
 Dmowski Roman 36, 58, 245
 Dobieszewski Adolf 30, 77, 231
 Doboszyński Adam 97
 Dobrzyński Wacław Tadeusz 98, 100
 Dopierała Kazimierz 112, 203, 343
 Dorosz Beata 240
 Dowbor-Muśnicki Józef 370
 Drozd Łukasz M. 128
 Drozdowski Marian Marek 248
 Drożdżik Wojciech 26, 73
 Drużbacki Mikołaj 105
 Dudziak Józefa zob. Józwiak Józefa
 Dunin-Wąsowicz Krzysztof 279, 313
 Duraczyński Eugeniusz 8, 19, 30, 33, 42,
 47, 64, 77, 83, 90, 111, 120, 134,
 136, 142, 171, 176, 197, 203, 214,
 218, 231, 271, 278, 288, 293, 301,
 305, 313, 319, 323, 326, 343, 350,
 358
 Durko Janusz 312–313
 Dużyk Józef 241
 Dworski Michał 10, 62, 101, 203, 222,
 279, 288, 319, 333, 350
 Dybciak Krzysztof 259
 Dybowski S. 248
 Dymarski Mirosław 30, 62, 142, 214,
 231, 358
 Dyrda Jerzy M. 171

Dziębowska Elżbieta 248

Džilas Milovan 70, 257

Eden Anthony 227

Ehrlich Henryk 174, 362, 365

Engel David 288, 366–367

Engels Fryderyk 113

Estreicher Karol 178

Evert Józef Ludwik 88

Fabisz Dariusz 160, 248, 378

Fajkowski Józef 47

Fałowski Janusz 288

Feiner Leon 364

Feldblum Berta Bronisława zob. *Schwarzbart Berta Bronisława*

Fengler Irena 83

Fengler Janina 83

Fengler Józef 79

Fengler Roman 9, 63, 79, 83

Fengler Urszula 83

Fengler Zofia 79

Fietz-Fietowicz Edmund 22

Fiktus Paweł 350

Filipczak Teresa 171

Filipowicz Kazimierz 85

Filipowicz Michał 90

Filipowicz Tytus 85, 90–91, 196

Filipowicz Zofia 85

Fogelzang-Adler Ewa 319

Folkierska Julia 93

Folkierski Andrzej 100

Folkierski Władysław 8, 37–38, 40, 93, 100–101

Folkierski Władysław (młodszy) 100

Folkierski Władysław (starszy) 93

Frankowska-Förster Elżbieta zob. *Józwiak Elżbieta*

Frassati-Gawrońska Luciana 162

Frąckowiak Łucja zob. *Józwiak Łucja*

Friszke Andrzej 42, 62, 71, 101, 142, 181, 214, 222, 259, 301, 332, 350, 358

Fudala Joanna zob. *Banaczyk Joanna*

Fuhs Hermina zob. *Lieberman Hermina*

Fuliński Benedykt 312

Gajewski Ryszard 150

Gajewski Stanisław 301

Galewicz F. 112

Gall Stanisław 50–51

Gallewicz-Dołowa Teresa 343

Gałęzowski Marek 197

Gawenda Jerzy 90

Gawlina Franciszek 103

Gawlina Helena 103

Gawlina Joanna 103

Gawlina Józef 51–53, 55–56, 103, 111, 262

Gawlina Tekla 103

Gawroński Jan 162

Gąsiorowski Antoni 62, 222

Giedroyc Jerzy 69–70, 99, 213, 256–257

Giertych Jędrzej 36, 40

Girzyński Zbigniew 9, 47, 120, 203, 241, 278, 288, 305–306, 319, 323, 343

Giziński Stanisław 203

Glass Henryk 120

Gmitruk Janusz 77, 197, 231–232, 343, 358

Gogoliński-Elston Aleksander 105

Golus Julianna zob. *Sprot Julianna*

Gołaszewska Leonia 332

Gomułka Władysław 148, 231, 257

Gonczarski Maksymilian 50

Górecki Dariusz 214, 231, 332

Górnik Maria zob. *Skalak Maria*

Górski Artur 214

Górski Władysław 243

Grabowski Waldemar 62, 350

Grabska Stanisława 113

Grabski Andrzej 279

Grabski Feliks 113

- Grabski Stanisław 9, 113, 120, 141, 146,
170, 179, 217, 275, 284, 291, 310,
355
- Grajewski Andrzej* 128
- Groblewska Irena 83
- Grochalski Stefan Marek* 172
- Grodziska Karolina* 142, 156, 271
- Gromadzka Antonina zob. Szczerbińska
Antonina
- Grosfeld Ludwik 201, 312
- Gruszka Barbara* 171
- Gryciuk Franciszek* 77, 231, 358
- Grydzewski Mieczysław 235–236, 238,
240, 257
- Gumplowicz Ludwik* 316
- Habielski Rafał* 71, 214, 301
- Hager Bożena 128
- Hager Bronisław 123, 128
- Hager Karolina 123
- Hager Maksymilian 123
- Hager Stanisław 128
- Hager Stanisława Ludomiła 128
- Hager Wiesława 128
- Hajduk Ryszard* 47
- Haller Józef 40, 45, 51, 166, 179, 245–
246, 300, 370–371
- Haluch Franciszek 291
- Harriman Averell 141
- Hass Ludwik* 90, 332
- Hausner Artur 290
- Hemar Marian 239, 241, 256–258
- Hemmerling Zygmunt* 30, 77, 231
- Herling-Grudziński Gustaw 68, 70–71,
257–258
- Heryng Zygmunt 360
- Hirsch Zbigniew Jerzy* 62
- Hitler Adolf 44, 107, 132, 167
- Hlond August 98, 103–105, 109, 145,
149, 266–267
- Hładkiewicz Wiesław* 332
- Hnatko Maria zob. Belońska Maria
- Hochfeld Julian 312
- Hoffman Witte zob. Scherer Witte
- Hoover Herbert 130
- Horwitz Maksymilian 114
- Hrabovec E.* 112
- Hulewicz Maria 74
- Hułas Magdalena* 30, 214, 231
- Humeński J.* 56, 111
- Hundt Kazimiera zob. Meissner Kazi-
miera
- Hutten-Czapski Emeryk 375
- Idzikowski Adam 65
- Ignasiak Cecylia zob. Mikołajczyk Ce-
cylia
- Indraszczyk Arkadiusz* 343
- Iranek-Osmecki Kazimierz* 279, 288
- Iwaniszyn-Popowicz Iwona J.* 128
- Jacobs J.* 278
- Jakubowski Mieczysław 36
- Jankowski Czesław 206
- Jankowski Jan Stanisław 27
- Jankowski Paweł 255–256
- Janoth Juliusz 243
- Janowska Leokadia zob. Szyszkowska
Leokadia
- Janowski Tadeusz zob. Kuśnierz Broni-
sław Stanisław
- Jarkiewicz Zbigniew 141
- Jaruzelski Jerzy 206, 214
- Jaskólska Józefa Gustawa zob. Kaczyń-
ska Józefa Gustawa
- Jaworska Antonina 129
- Jaworska Jadwiga Halina Maria 133
- Jaworski Jan 23, 25, 129, 133, 238, 349
- Jaworski Jan (młodszy) 133
- Jaworski Jan (starszy) 129
- Jaworski Maciej 133
- Jaworski Wojciech* 288
- Jaworski Władysław 37
- Jezierski Bogusław 37

- Jędrzejewicz Wacław* 91
Jodko-Narkiewicz Witold 114, 191
Johnpoll B. K. 366
Joksza Małgorzata zob. *Banaczyk Małgorzata*
Józwiak Anna zob. *Urban Anna*
Józwiak Elżbieta 142
Józwiak Helena zob. *Szatkowska Helena*
Józwiak Jan 142
Józwiak Józefa 142
Józwiak Kacper 135
Józwiak Łucja 135
Józwiak Stanisław 135, 178, 237
Józwiak Stanisław (młodszy) 142
Jurczyk Magdalena zob. *Adamczyk Magdalena*

Kaczmarek Z. 62, 222
Kaczmarek Krzysztof 62, 101, 142, 222, 279, 319, 343, 350
Kaczyńska Józefa Gustawa 143
Kaczyńska Maria 143
Kaczyńska Marta 143
Kaczyński Franciszek 143
Kaczyński Kazimierz 143
Kaczyński Teodor 143
Kaczyński Władysław 143
Kaczyński Zygmunt 75, 117, 143, 179, 267, 311, 339
Kahan Lidia zob. *Ciołkosz Lidia*
Kakowski Aleksander 144
Kalkstein Jadwiga zob. *Radońska Jadwiga*
Kamieniecki Andrzej 23
Kamińska-Chełminiak Kamila 71, 214
Kamiński Marek Kazimierz 171
Kant Immanuel 113
Kapała Z. 56
Karaszewicz-Tokarzewski Michał 145
Karet Zuzanna zob. *Brandys Zuzanna*
Kargol Aneta 288
Karnówka Marlena 128

Karski Jan 364
Karsov Nina 258–259
Kasperlik Stanisław 74
Kasprzycki Tadeusz 208
Katelbach Tadeusz 329
Kawęcki Krzysztof 42
Kaznowska Maria zob. *Pawłowska Maria*
Kelles-Krauz Maria Katarzyna 308
Kiel Fryderyk 243
Kiełpińska Antonina 153
Kiełpiński Bronisław 153
Kiełpiński Tadeusz 153, 156, 249
Kiersnowska Anna 157, 159
Kiersnowska Halina zob. *Chudzyńska Halina*
Kiersnowska Helena 157
Kiersnowski Ryszard 158–160
Kiersnowski Ryszard Konrad 157
Kiersnowski Tadeusz 157
Kilian Stanisław 42, 62, 101, 222, 350
Kipling Rudyard 206
Kisielewicz Danuta 47, 172
Kleczyński Jan 244
Kleeberg Franciszek 261
Kluczborska Paulina 161
Kłakus Michał 112
Koc Adam 22
Kochański Aleksander 218, 259
Kofman Jan 232
Kołodziejczyk Arkadiusz 22, 30
Kołodziejska Anna zob. *Kuśnierz Anna*
Komarnicki Wacław 38, 59, 61, 117, 217, 221
Komor Jadwiga zob. *Bożek Jadwiga*
Komos Aleksandra zob. *Szczerbińska Aleksandra*
Kon Feliks 114
Konieczny Edyta Emilia zob. *Adamczyk Edyta Emilia*
Konieczny Jan 111, 262

- Konieczny Waleria zob. Zaremba Waleria
- Koope Maria zob. Borakowska Maria
- Kopański Stanisław 53
- Koper Józefa Gustawa zob. Kaczyńska Józefa Gustawa
- Korboński Stefan 341
- Korfantowa Elżbieta 161
- Korfanty Halżka 161
- Korfanty Maria 161
- Korfanty Witold 161
- Korfanty Wojciech 161–162, 184, 296
- Korfanty Zbigniew 161
- Korsak Antonina zob. Paderewska Antonina
- Kosmowska-Kowalska Anna 77
- Kossak-Szczucka Zofia 364
- Kossowska Stefania 240–241, 258
- Kostarska Zofia zob. Bielecka Zofia
- Kot Stanisław 26, 111, 138, 178, 226, 231, 284, 291, 296, 310, 337, 341, 353, 357
- Kotecki A. 42
- Kotkowski Z. 111
- Kotulski M. 203
- Kowalczyk Paweł 120
- Kowalewski Janusz 239–240
- Kowalska Jadwiga 8, 19, 33–34, 64, 83, 133–134, 176, 271, 305–306, 323, 326
- Kowalski Kazimierz 36
- Kozal Michał 267
- Kozłowska Aniela zob. Kuśnierz Aniela
- Kożusznik Amalia 165
- Kożusznik Bogusław 26, 165, 171
- Kożusznik Józef 165
- Kożusznik Lidia 171
- Krahelska Wanda zob. Mackiewicz Wanda
- Krahelska-Filipowicz Wanda 90
- Kraśnicka-Zajdler U. 111
- Krauz Blime zob. Scherer Blime
- Krawczyk J. 101
- Krotowska Adela zob. Szerer Adela
- Krysińska Julia zob. Folkierska Julia
- Krzemiński Jakub 328
- Krzemiński Tomasz 176
- Kubina Teodor 105
- Kudelski Zdzisław 259
- Kufel Jakub 150
- Kujawa Wojciech 343
- Kukiel Marian 61, 68, 99, 159, 178, 233
- Kulerska Leontyna 173
- Kulerska Marta Stanisława 175
- Kulerski Marek 175
- Kulerski Wiktor 173
- Kulerski Wiktor (młodszy) 175
- Kulerski Witold 9, 22, 25, 141, 173, 175–176, 354
- Kulesza Marcin 150
- Kulka Grzegorz 10, 19, 33, 42, 62, 64, 83, 120, 134, 142, 171, 176, 203, 271, 279, 288, 305, 319, 323, 358
- Kuncewicz Jerzy 180
- Kundera Elżbieta 120
- Kunert Andrzej Krzysztof 19, 64, 111, 133, 142, 176, 270
- Kuśnierz Aniela 177
- Kuśnierz Anna 181
- Kuśnierz Bronisław 127, 177, 249, 300–301
- Kuśnierz Maciej 177
- Kutschera Franz 27
- Kwapiński Jan 312, 330
- Kwasiborski Józef 149
- Kwiatkowska Halina Felicja 189
- Kwiatkowska Maria 183
- Kwiatkowska Włodzimiera 189
- Kwiatkowski Aleksander 183
- Kwiatkowski Eugeniusz 208
- Kwiatkowski Michał (młodszy) 189
- Kwiatkowski Michał 8–9, 42, 106, 183, 189, 210
- Kwiatkowski P. 319

- Latos Tomasz* 319
Lawton Mary 245, 248
Lebiediew Wiktor 119
Lechoń Jan 207, 236, 240
Leczyk Marian 218
Leinwand Artur 197
Leitgeber Witold 142, 156
Leniart Ewa 358
Leszetycki Teodor 244
Lewandowicz Otylia zob. *Sprot Otylia*
Lewandowska Stanisława 156
Lewandowski Wacław 258
Lewartowski Henryk 77
Lewin Z. 366
Libionka Dariusz 288, 366
Lieberman Alfred 196
Lieberman Gustawa 196
Lieberman Herman 8, 24, 31, 96, 173, 191, 197, 217–218, 237, 253
Lieberman Hermina 191
Lieberman Józef Henryk 191
Lieberman Kamila Maria 196
Liebknicht Karl 114
Likowski Edward 265
Limanowski Bolesław 114
Lipiński Edward 265
Lipowiczowa Maria 189
Lis Michał 172
Lisiak Henryk 63, 222
Lisiecki Arkadiusz 104
Litwinow Maksim 365
Löwenherz Henryk 115
Luksemburg Róża 114
Lutosławska Halina zob. *Meissner Halina*
Lutosławski Wincenty 222
Lutwak Władysław 62

Łaska Zofia zob. *Fengler Zofia*
Łatka Rafał 128, 150, 189
Łacka Maria 199
Łacki Marian 199

Łącki Wincenty 199
Łętocha Rafał 121
Łobodowski Józef 258
Łossowski Piotr 378
Łuczak Piotr 263
Łukasiewicz Sławomir 343
Łukomski Grzegorz 62

Maciński Tadeusz 120
Mackiewicz Aleksandra zob. *Niemczyk Aleksandra*
Mackiewicz Antoni 205
Mackiewicz Barbara zob. *Rzepecka Barbara*
Mackiewicz Józef 133, 205–206, 211, 255–258
Mackiewicz Maria 205
Mackiewicz Stanisław 37, 70, 185, 205, 214, 236, 239, 241, 255, 259
Mackiewicz Wanda 213
Maczek Stanisław 377
Magdzik Antonina zob. *Jaworska Antonina*
Maglione Luigi 145, 268
Majchrowski Jacek Maria 214, 350
Majewski Adam 37
Majewski Piotr 181, 222, 232
Majewski Stefan 374
Majka Piotr 56
Majski Iwan 8–9, 46, 59, 61, 96, 107, 117, 139, 158, 187, 211, 217, 221, 225, 235, 237, 252–254, 291, 353
Makomaska Zofia zob. *Zaleska Zofia*
Malczewski Juliusz 374
Maler Katarzyna 358
Marchlewski Julian 114
Marczewski M. 222
Markiewicz Henryk 241
Marks Karol 113
Markwicz A. 203
Marszałek Piotr Krzysztof 150
Maruszevska Maria zob. *Skalak Maria*

- Masaryk Tomáš* 169
Mastek Andrzej 215
Mastek Helena 218
Mastek Małgorzata Greta 218
Mastek Mieczysław 32, 117, 215
Mastek Wiktoria 215
Materniak-Pawłowska Małgorzata 62
Matuszewski Ignacy 37, 137, 207
Mauersberger Jan 104
Mazur Grzegorz 181, 214, 232
Mądry Łukasz J. 128
Meissner Alfred Franciszek 219
Meissner Andrzej 222
Meissner Czesław 61, 219
Meissner Czesław (młodszy) 222
Meissner Halina 222
Meissner Kazimiera 219
Meissner Mieczysław 219
Meissner Teresa 222
Meissner Wojciech 219
Meissner Wojciech Karol 222
Meissner Zofia 222
Mendelsohn Schlome 274
Mendelson Stanisław 114, 291
Meysztowicz Aleksander 206
Michalik Jan 101
Michalski Bronisław 105
Michatz Leopold 126
Michnik Chana zob. *Schwarzbart Chana*
Mieroszewski Juliusz 256
Mieszkowski Józef 312
Mikołajczyk Cecylia 231
Mikołajczyk Kostka Stanisław 223
Mikołajczak Maria zob. *Kwiatkowska Maria*
Mikołajczyk Marian 74, 231
Mikołajczyk Stanisław 8, 22–24, 26–27, 29, 32, 39, 47, 61, 70, 74, 76, 82, 96–98, 107, 119–120, 136, 140–141, 143, 147, 158–159, 173–175, 179, 187–188, 195–196, 201, 208–209, 211, 223, 235, 252, 254–255, 275, 286, 292, 310–311, 317, 323, 329, 340–341, 348, 353–357, 363–365
Mikołajczyk Zofia 223
Mikosz Erna 369
Mikosz Walerian 369
Miller S. 278
Miłosz Czesław 257
Miodowski Adam 319
Misiejuk Dariusz 358
Miszewski Dariusz 172
Mittelstaedt Stanisława zob. *Grabska Stanisława*
Mocek Wojciech 22
Modelski Izydor 88–89, 154, 156, 179, 249, 377
Modelski Tadeusz 27
Modrzejewska Helena 244
Mokrus Oliwia M. 128
Molenda Jan 332
Mołotow Władysław 139
Montini Giovanni 106
Moraczewski Jędrzej 245
Morawski Kajetan 98, 101
Moszkowski Maurycy 244
Motas M. 42
Mrzygłód Izabela 313
Myszor Jerzy 56, 111–112, 262

Nadobnik Kazimierz 29
Nagórski Zygmunt 180, 328–329, 332
Napiórkowski Mieczysław 360
Nemeček Jan 172
Netter W. 203
Nieborak Tomasz 120
Niecko Józef 229
Niemczyk Aleksandra 213
Niewiadomski Eligiusz 318
Niezbrzycki Jerzy (pseud. *Ryszard Wraga*) 253
Nikliborc Karolina zob. *Sopicka Karolina*

- Nowak Alfred* 47
Nowak Amalia zob. *Kożusznik Amalia*
Nowak-Jeziorański Jan 68, 71
Nowak Julian 316
Nowak Krzysztof 134, 171–172
Nowak Piotr 189
Nowak Tadeusz 29
Nowakowska Helena zob. *Tempka Helena*
Nowakowska Maria zob. *Chełmikowska Maria*
Nowakowski Zygmunt 45, 106, 233, 240–241, 258
Nowicka Poliksena zob. *Paderewska Poliksena*
Nowik Grzegorz 142
Nowogrodzki Emanuel 274
Nowotny Adam 28
Nycz Stanisław 36

Obrochta Bartosz 244
Odziemkowski Janusz 56
Odzierzyński Roman 39, 295, 300, 330
Okoniewski Stanisław 329–330
Olejniczak Józef 258
Oler Leon 365–366
Olstowski Przemysław 203
Osiński Aleksander 374
Osóbka-Morawski Edward 148
Ostrowska Marta Stanisława zob. *Kulerska Marta Stanisława*
Otowska Róża Celina 240

Pacelli Eugenio zob. *Pius XII*
Pacholczykowa Alicja 90, 293, 313
Pachowicz Anna 214, 232, 323
Pacini Alfredo 106
Paczkowski Andrzej 30, 142, 151, 189, 232, 358
Paderewska Anna 243
Paderewska Antonina 248
Paderewska Helena 248

Paderewska Poliksena 243
Paderewski Alfred 243
Paderewski Ignacy Jan 8, 45, 52, 96, 145, 196, 220, 224, 235, 243, 248, 305
Paderewski Jan 243
Pająk Antoni 291
Paluszkiewicz Magdalena 222
Panic Idzi 172
Papée Kazimierz 98, 106
Parysek Zofia zob. *Mikołajczyk Zofia*
Paszkiewicz Gustaw 377
Pawłowska Barbara 250
Pawłowska Ewa 250
Pawłowska Jadwiga 250
Pawłowska Julia zob. *Belońska Julia*
Pawłowska Maria 249
Pawłowski Adam 249
Pawłowski Marcin 249
Pejaś Ewa 259
Pelz Joanna zob. *Pyszkowska Joanna*
Perkowska M. 248
Perl Feliks 114
Pétain Philippe 209
Petlura Symon 290
Pietraszkiewicz Maria zob. *Mackiewicz Maria*
Pietrowa Tatiana zob. *Żeligowska Tatiana*
Pietrzak Jacek 293
Piłsudska Aleksandra 236
Piłsudski Jan 25, 226
Piłsudski Józef 25, 66, 85–87, 114, 193–194, 196, 206–207, 215–216, 226, 234, 237, 245, 253, 316, 352, 371, 373–374, 376
Piłsudski Rowmund 39
Piotrowski Jacek 19, 33, 64, 83, 101, 134, 176, 222, 270–271, 305, 323, 326, 332
Pius XI 144, 200, 266
Pius XII 98, 105–106, 109, 145, 267

- Platt Dobrosława* 259
Pochmarski Bolestaw 77
Podgórski Tadeusz 68
Podoski Bogdan 160
Polak Bogusław 142, 222
Polak Wojciech 150
Politur Natalia 360
Pomian Krzysztof 101
Popiel Karol 61, 127, 156, 179, 181, 230, 299
Popławski Seweryn 104
Potocki Józef 98, 100–101
Potocki Józef Karol 113
Pragier Adam 180, 217, 237, 241, 251, 259, 312, 328, 332
Pragier Józefa 251
Pragier Stanisław 251
Prekerowa Teresa 288
Pruszyńska Helena zob. *Sopicka Helena*
Pruszyński Ksawery 61, 202, 206
Przeździecki Stefan 87
Przybylski Henryk 56, 163, 189, 248
Przybyłowski J. K. 203
Przybysz Kazimierz 30, 232, 358
Przybyszewski K. 203
Przybyszewski Stanisław 114
Ptaszyński Radosław 263
Puławski Adam 288
Purska Jadwiga Halina Maria zob. *Ja-worska Jadwiga Halina Maria*
Putrament Jerzy 212–213
Puzio Alfred 171
Pużak Kazimierz 292, 309
Pyszkowska Joanna 261
Pyszkowski Wacław 261
Pyszkowski Witold 261
Rabiński Jarosław 8–10, 33, 64, 128, 133, 150–151, 156, 163, 181, 189, 250, 262–263, 301, 305–306, 323, 326
Rackiewicz Władysław 7–8, 22, 24, 27, 37–38, 52, 67, 74, 82, 88, 95, 106, 127, 136, 138–139, 145, 162, 178, 180, 196, 201, 208–210, 217–218, 225, 235, 262, 267, 274, 292, 300, 317, 328–330, 354
Radek Stanisław Andrzej 90
Radońska Jadwiga 265
Radoński Antoni 265
Radoński Karol 107, 265
Radoński Seweryn 265
Radoński Tadeusz 265
Radzik Tadeusz 101, 203
Radziwiłł Albrecht 206
Rataj Maciej 224, 245
Ratti Ambrogio Damiano Achille zob. *Pius XI*
Rdułtowski Konstanty 375
Reich Samuel 192
Reich-Ranicki Marcel 212
Reiss Anzelm 275
Rembieliński Jan 36
Rezler Marek 142
Ribbentrop Joachim 139
Ripka Hubert 167
Robineau André-Simon 305
Roguski Gustaw 243
Rojek Wojciech 8, 19, 33, 64, 101, 111, 134, 142, 150, 171, 197, 214, 231, 270, 305, 323, 326
Rojewski T. S. 101
Romaniuk Kazimierz 151
Romer Eugeniusz 87, 119–120
Romer Tadeusz 158, 254, 298
Roosevelt Franklin Delano 109, 225, 227
Ropp Edward von 143
Rose W. 121
Rosen Helena zob. *Paderewska Helena*
Rosowska Ewa 171
Rossmann Henryk 36
Rostocki Władysław 332

- Rostworowski Karol Hubert 36, 94
Roszkowski Wojciech 232
 Rowiński A. 366
 Rozen Mania zob. Zygielbojm Mania
Rozynkowski Waldemar 150
 Rubinstein Antoni 243–244
Rudnicki Szymon 101, 288
 Rudziński Mieczysław 216
 Rudzka Stanisława Ludomiła zob. Hager Stanisława Ludomiła
 Rusinek Zygmunt 330
Rusiniak-Karwat Martyna 279
 Rybiński Lucjan 9, 38, 60, 269
 Rymśa Anna zob. Kiersnowska Anna
 Rymśa Antonina 159
 Rymśa Roman 159
 Rymut Marianna zob. Szczyrek Mariana
Ryser-Szymański Witold 71
 Rzepecka Barbara 213
 Rzymelka Jan 104

Sadkiewicz Jan 214
 Samoborska Zofia zob. Filipowicz Zofia
 Sapieha Adam Stefan 98, 149
 Sapieha Eustachy 206
 Sarasat Pablo 244
Sas-Skowroński Mieczysław 101
 Scherer Blime 278
 Scherer Emanuel 188, 273, 278, 285–286, 362, 365
 Scherer Mordechaj 273
 Scherer Witte 273
 Schlözer Paweł 243
 Schwarzbart Berta Bronisława 284
 Schwarzbart Chana 281
 Schwarzbart Ignacy 32, 137, 162, 275–277, 281, 317, 348, 363
 Schwarzbart Markus Saul 281
Semczyszyn Magdalena 62
Serwański Jacek 62
 Seyda Marian 23–24, 38, 58–61, 95–97, 169, 221, 225, 269, 325, 348
Siedziako Michał 181, 301
Siemaszko Zbigniew 111–112
 Sienkiewicz Henryk 244
 Sigalin Stefania 196
Sikorski Tomasz 62, 150, 181, 263, 301
 Sikorski Władysław 8–9, 18, 23, 25–26, 32, 37–38, 45–46, 52, 59–61, 67, 69, 82, 86–89, 95–97, 106–107, 117–119, 130, 137–140, 145, 158, 178, 185–187, 194–196, 201, 207, 209, 211, 217–218, 221, 224–226, 233, 235, 237–238, 246, 252–254, 258, 268, 284, 286, 291, 310–311, 317, 328–329, 347–349, 353–354
 Singer Bernard 212
 Sinhji Jama Saheb Digvijay 108
 Siudak Paweł 22–23, 28
 Skalak Bronisław 9, 18, 289
 Skalak Danuta 292
 Skalak Franciszek 289
 Skalak Maria (z d. Górnik) 292
 Skalak Maria (z d. Maruszevska) 289
 Skalak Stanisław 289
Skarbowski J. 248
 Składkowski Felician Sławoj 105, 208, 284
Skoczek Tadeusz 203
Skrzeszewski Stanisław 305
 Skrzyński Aleksander 284
Skrzyński Tomasz 121
 Skwarczyński Stanisław 376
Slucki David 279
 Sławik Bernardyna zob. Bożek Bernardyna
 Słonimski Antoni 234
Smogorzewska Małgorzata 142
Socha J. 203
 Sojka Edward 40, 42
 Sokołowski Mieczysław 330
 Sokólska Julia 312

- Solarz Ignacy 335
 Solski Ludwik 233
 Sommerstein Emil 287
 Sopicka Helena 301
 Sopicka Karolina 295
 Sopicki Andrzej 295
 Sopicki Antoni 301
 Sopicki Stanisław 127, 179–180, 295, 301
 Sosnkowski Kazimierz 37, 82, 119, 180, 212, 225, 300, 310, 317, 329, 340, 376
 Sowński Piotr 243
Spałek Robert 172, 293, 313
 Sperling Gołda zob. Zygielbojm Gołda
 Sprot Elżbieta zob. Korfantowa Elżbieta
 Sprot Julianna 161
 Sprot Otylia 161
 Sprot Piotr 161
 Sprott Piotr zob. Sprot Piotr
Srebrakowski Aleksander 378
 Stachiewicz Wacław 208
 Stahl Zdzisław 36
 Stalin Józef 119, 187, 227
Stanisławska Stefania 231
 Staniszewski Władysław 100, 202
 Staniszkis Witold 37
 Stańczyk Jan 285, 312
 Starczewski Eugeniusz 115
Starczewski M. 56
Stefanicka Anna Maria 203
 Steinsberger Aniela 70
Stepan Kamil 214
 Stęślicka Halina Felicja zob. Kwiatkowska Halina Felicja
 Stęślicka Włodzimiera zob. Kwiatkowska Włodzimiera
Stola Dariusz 33, 142, 271, 279, 288, 326, 350, 366–367
Stomska Joanna 128
 Strakacz Sylwin 246
 Stránský Jaroslav 167
 Strasburger Henryk 236
 Strauss Richard 244
 Strobl Rudolf 243
 Stroński Stanisław 19, 64, 83, 93–95, 134, 176, 271, 297, 305, 323, 326
 Studnicki Władysław 206–207
 Stypułkowski Zygmunt 41–42
Suchcitz Andrzej 8, 19, 33, 64, 111, 134, 142, 150, 171, 197, 214, 231, 270, 305, 323, 326
Supruniuk Mirosław 258
Swach P. 71
Syzdek Bronisław 171
Szacki Jerzy 319
Szałagan Alicja 101
 Szancer Józefa zob. Pragier Józefa
 Szatkowska Helena 142
Szawłowski Ryszard 319, 333
 Szayna Stanisław 36
Szczepaniak Maciej 151
Szczepanik Krzysztof 90
 Szczerberińska Aleksandra 305
 Szczerberińska Antonina 303
 Szczerberiński Błażej 303
 Szczerberiński Józef 18, 106, 303, 305, 322
 Szczerberiński Mirosław 305
 Szczyrek Jan 75, 307, 312
 Szczyrek Marianna 307
 Szczyrek Michał 307
 Szelest Bronisława zob. Zaremba Bronisława
 Szerer Adela 315
 Szerer Adolf 315
 Szerer Mieczysław 315, 318–319
Szews J. 222
Szkuta Aleksander 90–91, 181, 301, 332
Szlachta Dariusz 56
Szmatloch Barbara 163
 Szprot Piotr zob. Sprot Piotr
 Szwedo B. 56

- Szydłowski Zbigniew zob. Szyszkowski
Stefan
- Szymanowski Józef 304, 321
- Szyszkowska Leokadia 326
- Szyszkowska Waleria 325
- Szyszkowski Paweł 325
- Szyszkowski Stanisław Jerzy 326
- Szyszkowski Stefan 38, 275, 325–326,
355
- Szyszkowski Władysław Bohdan 326
- Śliwak Katarzyna* 150
- Śliwiński Jan 243
- Śmigły-Rydz Edward 208, 376
- Świdewski Bolesław 256
- Świdewski Kamil 30, 77, 142, 172, 214,
232, 358
- Świętochowski Ryszard 145
- Tańkowska Anna zob. Paderwska Anna
- Tardini Domenico 109
- Targosz Wiktoria zob. Mastek Wiktoria
- Tarka Krzysztof* 214, 232, 241, 332
- Tarnowski Adam 255
- Taszycki Witold* 101
- Tempka Błażej 233
- Tempka Helena 233
- Tempka Marian 233
- Tempka Tadeusz 233
- Tempka Władysław 233
- Teslar Józef Andrzej* 77
- Thugutt Stanisław 115
- Toczek R.* 203
- Tokarska Stanisława zob. Cetnarowicz
Stanisława
- Tomaszewska Leonia zob. Gołaszewska
Leona
- Tomaszewska Stefania 332
- Tomaszewski Tadeusz 27, 39, 99, 312,
317, 327
- Tombs I.* 367
- Topolski Jerzy 62, 222
- Toporowski W.* 101
- Toporska Barbara* 258
- Tracewska Władysława zob. Żeligowska
Władysława
- Trajdos Mieczysław 37
- Trawińska Leontyna zob. Kulerska Le-
ontyna
- Treszka Adam 42
- Trębacz Michał* 367
- Truman Harry 41
- Trzeciak Kazimierz* 91, 332
- Tuchaczewski Michał 50
- Turkowski Romuald* 8–10, 19, 30, 33, 42,
47, 64, 77, 83, 90, 111, 120, 134,
136, 142, 171–172, 176, 189, 197,
203, 214, 218, 231–232, 271, 278,
288, 293, 301, 305, 313, 319, 323,
326, 343, 350, 358
- Turowski Konstanty 149, 163
- Tych Feliks* 19, 91
- Tychota Kazimierz 37
- Tyszkiewicz Jan 206
- Urban Anna 142
- Urban Fryderyk 243
- Urbanowska Karolina zob. Hager Ka-
rolina
- Urzyńska Dorota* 171–172, 279, 332
- Verdier Jean 106
- Wajs Henryk* 171
- Walczak H.* 248
- Walecki Wacław* 101
- Waniek Danuta* 203
- Wańkowicz Melchior 206
- Wapiński Roman* 248
- Wasilewski Leon 87
- Wasiutyński Wojciech 37
- Wątor Adam* 62, 101, 120, 248
- Weinstock N. 367
- Weissberg-Cybulski Aleksander 69

- Welker Lesław J.* 203
Wereszycki Henryk 120
Werra Z. 112
Wesoły Szczepan 42, 111–112
Wierzbiański Bolesław 235
Wierzyński Kazimierz 207
Wilk Adela 342
Wilk Andrzej 342
Wilk Filip 335
Wilk Franciszek 25, 231, 335, 357
Wilk Katarzyna 335
Wilk Marta 342
Wilson Woodrow 244
Witalec Robert 232, 343, 358
Witkowska Michalina zob. Chełmiko-
 wska Michalina
Witos Wincenty 195, 224, 228, 246, 352
Wittlin Józef 257–258
Wojciechowski Stanisław 85–86, 374
Wojdyło Witold 120
Wojtacki Maciej 214
Wojtas Andrzej 30, 77, 232
Wojtaszak Andrzej 378
Wolsza Tadeusz 33, 42, 259, 301, 333
Wójcik Stanisław 120–121, 357
Wundta Wilhelm 113
Wycech Czesław 229
Wycisło John Aloysius 109
Wyrwa Tadeusz 112
Wyrzykowski Stefan 36
Wysocki Wiesław 56, 111
Wyspiański Stanisław 234, 251
Wyszomirski Jerzy 206
Wyszynski Andriej 291
Wyszyński Stefan 110, 149

Zabłocki Janusz 142, 181, 301
Zagórska Danuta 42
Zahorska Stefania 257–259
Zaleska Zofia 38, 286, 345, 350
Zaleska Zofia (z d. Makomska) 350

Zaleski August 38–40, 55, 90, 99, 180,
 208, 212, 225, 238, 255, 300, 330–
 331
Zaleski Ksawery 350
Zaleski Krzysztof 349
Załęski Bronisław 357
Zaremba Bronisława 358
Zaremba Edward 358
Zaremba Jan 351
Zaremba Waleria 351
Zaremba Władysław 9, 25, 230, 351,
 358
Zaremba Zdzisław 358
Zaremba Zygmunt 66, 292
Zaręba Alfred 101
Zawora Katarzyna zob. Wilk Katarzyna
Zbierski Stanisław 30, 77, 232
Zbrocka Maria zob. Łącka Maria
Zbyszewski Karol 206–207, 319
Zbyszewski Wacław 206
Zdziechowski Jerzy 37
Zdziechowski Marian 206
Zgórniak Marian 8, 19, 33, 64, 101, 111,
 134, 142, 150, 171, 197, 214, 231,
 270, 305, 323, 326
Zieliński Józef 150, 222
Ziemna Zofia zob. Celichowska Zofia
Ziętara Paweł 9, 33–34, 47, 64, 120,
 203, 241, 278, 288, 306, 319, 323,
 343
Zimmerman J. D. 367
Zygielbojm Artur 366
Zygielbojm Gołda 366
Zygielbojm Hana 359
Zygielbojm Josk 359
Zygielbojm Josk (młodszy) 360, 366
Zygielbojm Mania 366
Zygielbojm Rywka 366
Zygielbojm Szmul 70, 274, 276, 285–
 286, 349
Zypowska Antonina zob. Kiełpińska
 Antonina

<i>Żaryn Jan</i> 97, 101, 112, 150	<i>Żeligowski Tadeusz Mieczysław</i> 378
<i>Żeligowska Janina Ernestyna</i> 378	<i>Żerko Stanisław</i> 120, 214
<i>Żeligowska Tatiana</i> 378	<i>Żmigrodzki Józef</i> 68, 71
<i>Żeligowska Władysława</i> 369	<i>Żukow Georgij</i> 108
<i>Żeligowski Gustaw</i> 369	<i>Żukowski Przemysław Marcin</i> 319
<i>Żeligowski Lucjan</i> 46, 157, 210, 369, 378	<i>Żurek Jacek</i> 111-112, 262

Indeks rzeczowy

- „Arbeter-Fragh” 360
- „Archivum Neophilologicum” 94
- „Awangarda” 79
- „Bellona” 301
- „Biuletyn Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” 148
- „Biuletyn NOK” 345
- „Biuletyn Prasowym” 235
- „Caritas” 104, 267
- „Chwila” 283
- „Cofim” 282
- „Czas” 206, 233
- „Czechoslovakia” 297
- „Czerwona Róża” 219
- „Daily Telegraph” 365
- „Deklaracji Stu” 86, 327
- „Der Moment” 283
- „Di Cukunft” 362
- „Duszpasterz Polski Zagranicą” 110
- „Dziennik Bydgoski” 153
- „Dziennik Ludowy” 290, 308–309
- „Dziennik Polski” 209, 258, 267, 297
- „Dziennik Polski” (Detroit) 238
- „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 68, 238, 240, 255, 258, 301, 315, 318
- „Dziennik Powszechny” 206
- „Dziennik Poznański” 206
- „Dziennik Radiowy” 83
- „Dziennik Związkowy” 297
- „Dziennik Żołnierza” 235
- „East West Digest. The Journal of Foreign Affairs Circle” 68
- „Echo Muzyczne” 244
- „Ekonomista Polski” 119, 252
- „Evening Standard” 37
- „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 58
- „Gazeta dla Kobiet” 184, 345
- „Gazeta Gdańska” 183
- „Gazeta Grudziądzka” 74, 173
- „Gazeta Niedzielną” 301
- „Gazeta Robotnicza” 113–114, 312
- „Gazeta Rybnicka” 184
- „Gazeta Tarnowska” 65
- „Gazeta Wołyńska” 347

- „Głos Ameryki” 356
 „Głos Górnika” 184
 „Głos Ludowy” 114
 „Głos Ludu” 357
 „Głos Narodu” 153, 177, 295
 „Głos Niezależny” 66
 „Głos Polski” 68
 „Głos Przemyski” 192
 „Głos Rodziców” 346
 „Głos” 85, 113, 307
 „Goniec Warszawski” 153
 „Gość Niedzielny” 103
 „Górnika” 85
 „Grupa Dziergowicka” 50
 „Grupa” Mariana Seydy 59–61, 97, 269, 325, 348

 „Hajnt” 283

 „Ilustracja Polska” 184
 „Ilustrowany Kalendarz Wychodźczy” 188
 „Ilustrowany Kurier Codzienny” 234

 „Jestem Polakiem” 107, 138, 236
 „Jewish Chronicle” 276
 „Jutro Polski” 75, 118, 154, 174, 297, 340, 355, 356

 „Katholische Volkszeitung. Za wiarę i ojczyznę, za waszą i naszą wolność” 184
 „Kolejarz” 307
 „Komisja Czterech” 115
 „Komisja Mazura” 318
 „Kościuszko Army” 245
 „Krytyka” 85
 „Kultura” 69–70, 213, 225–257, 342
 „Kurier Codzienny” 86
 „Kurier Poznański” 63, 79
 „Kurier Warszawski” 345

 „L'Indépendance Polonaise” 94
 „L'Osservatore Romano” 145
 „Labour Press Service” 277
 „Lewy Nurt” 68
 „Londyńczyk” 257
 „Lwów i Wilno” 211, 301
 „Ład” 301

 „Myśl Polska” 40, 60, 97

 „Na Antenie” 68
 „Naje Folkscajtung” 361
 „Naprzód” 66, 85
 „Narodowiec” 154, 183–184, 188–189
 „Naród” 184
 „Nasza Walka” 66
 „Nowa Prawda” 295
 „Nowa Rzeczpospolita” 295
 „Nowe Życie” 144
 „Nowiny i Kurier” 68
 „Nowiny Robotnicze” 301
 „Nowy Dziennik” 282–283
 „Nowy Głos Przemyski” 32
 „Nowy Przegląd” 283
 „Nowy Świat” (Nowy Jork) 68, 146, 238

 „Oberschlesische Post. Organ der Oberschlesischen Volkspartei”
 „Obrazki ze Stron Ojczystych” 184
 „Odczyt” 184
 „Ona” 18
 „Orzeł Biały” 68, 301
 „Osteuropäische Rundschau” 68

 „Pamiętnik Literacki” 94
 „Pandora” 257
 „People and Freedom” 297
 „Pochodnia” 184
 „Pod rozważę. Informacje i osobiste uwagi” 301
 „Pogotowie Narodowe” 66
 „Polak w Chile” 68

- „Polak w Iranie” 291
 „Polish Affairs” 68
 „Polonia” 153–154, 188, 295
 „Polska” 206
 „Polska na morzach” 133
 „Polska Walcząca” 154, 178, 297
 „Polska Wierna” 301
 „Postęp” 192
 „Pracownik Polski” 144
 „Prąd” 295
 „Przedświt” 85
 „Przegląd Administracyjny: dwutygodnik poświęcony teorii i praktyce prawa administracyjnego” 58
 „Przegląd Polityczny” 184
 „Przegląd Polski Ustawodawstwa Cywilnego i Kryminalnego” 58
 „Przegląd Warszawski” 94
 „Przyszłość” 287, 295

 „raport S.” 38
 „Residentieboode” 154
 „Revue de Littérature Comparée” 94
 „Robotnik” 66, 68–69, 290
 „Robotnik Polski w Wielkiej Brytanii” 68, 217, 274, 311–312
 „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 133
 „Rodzina Polska” 149
 „Rzeczpospolita” 144, 295

 „Sacrum Poloniae Millenium” 110
 „Serwis dla młodzieży. Polska Agencja Prasowa Światpol” 235
 „Silva Rerum” 94
 „Słowo” 206–207
 „Słowo Pomorskie” 79
 „Społeczeństwo” 315
 „Sprawa” 297
 „Straż Kresowa” 206
 „Syrena” 68
 „Sztandar Polski” 184

 „Świat i Polska” 195
 „Światło” 66, 68, 85

 „Tęcza” 79
 „The Polish Review” 68
 „The Spirit of Czechoslovakia” 146
 „Trybuna” 86
 „Trybuna Ludu” 29
 „Trybuna Młodych” 309
 „Trybuna Narodu” 94
 „Trybuna Robotnicza” 309
 „Tydzień Polski” 68, 212
 „Tygodnik” 213
 „Tygodnik Warszawski” 120, 149

 „Unser Tsait” 278
 „Warszawianka” 153

 „Wiadomości” 61, 202, 211, 235, 238, 240, 255–258, 301
 „Wiadomości Literackie” 235
 „Wiadomości Parafialne” 104
 „Wiadomości Polskie, Polityczne i Literackie” 235–237, 252–253
 „Wiarus Polski” 183
 „Wieś i Państwo. Miesięcznik poświęcony sprawom wsi” 336
 „Włościanin” 224
 „Współczesne Życie Kobiet” 346

 „Zeszyty Historyczne” 70, 318
 „Zgoda” 297
 „Zielony Sztandar” 133
 „Zjednoczenie” 184
 „Zryw Narodowy” 262
 „Związkowiec” 68
 „Zwrot” 146, 154, 188, 296
 „Żegluga Polska” w Gdyni 200

 „Życie” 301

1. Dywizja Litewsko-Białoruska 157, 373
1. Dywizja Pancerna 262
1. Kompania powstańcza w Kórniku 58
1. Pułk Artylerii Górskiej 352
1. Pułk Strzelców Bytomskich 50
1. Samodzielna Brygada Spadochronowa 325
- I Brygada Legionów Polskich 327
- I Konferencja Krajowa Organizacji Syjonistycznej Małopolski Zachodniej 282
- I Korpus Polski 157, 370, 375
- I powstanie śląskie 50, 245
2. Dywizja Piechoty 372
- II batalion 11. Pułku Strzelców Wielkopolskich 58
- II Brygada Legionów Polskich 73, 193, 252, 327
- II Gimnazjum w Krakowie 93
- II Korpus Polski 54
- II Zjazd Polskiej Młodzieży Akademickiej w Wilnie 289
3. Brygada Kadrowa Strzelców 261
3. Dywizja Strzelców 157
3. Pułk Łączności Wojska Polskiego 136
3. Pułk Piechoty II Brygady Legionów Polskich 73
- III Gimnazjum im. Jana III Sobieskiego w Krakowie 153
- III Gimnazjum Rosyjskie w Warszawie 143
- III Kongres Chrześcijańskiej Demokracji 51
- III Międzynarodowy Kongres Historii Literatury w Lyonie 94
- III powstanie śląskie 46, 50, 125–126
- III Zjazd Katolicki w Katowicach 103
- III Zjazd Polek Śląska Opolskiego na Górze św. Anny 45
4. Brygada Kadrowa Strzelców 325
4. Dywizja Piechoty 325
5. Brygada Kadrowa Strzelców 261
5. Pułk Piechoty 86
- V Gimnazjum w Warszawie 113
6. Dywizja Piechoty 153, 372
- VII Wojskowy Szpital Polowy 221
9. Dywizja Piechoty 136
8. Dywizja Piechoty 372
10. Dywizja Piechoty 372–373
10. Pułk Piechoty 303
107. Pułk Piechoty Armii Cesarstwa Niemieckiego 135
11. Dywizja Piechoty 373
- XI Światowy Kongres Syjonistyczny 281
13. Pułk Ułanów 206
13. rezerwowa Dywizja Piechoty Armii Cesarstwa Niemieckiego 135
14. Dywizja Piechoty 372
16. kompania 167. pułku piechoty
- XVI Kongres Syjonistyczny 282
206. Dywizja Piechoty Armii Cesarstwa Niemieckiego 135
211. Pułk Ułanów 206
27. Dywizja Strzelców (ZSRR) 373
38. Pułk Piechoty 361
55. Pułk Piechoty 223
- Aeroklub Warszawski 347
- Afera Bergu, zob. sprawa Bergu 40, 212
- Akademia Duchowna (Petersburg) 143
- Akademia Francuska 94
- Akademia Handlowa (Wiedeń) 177
- Akademia Medyczna w Krakowie 233
- Akademia Rolnicza w Dublanach 115
- Akademicki Związek Chłopski 21
- Akademicki Związek Młodzieży Wiewskiej 21
- Akcja Katolicka 103–105, 266, 269
- Akcja Kontynentalna 27
- Akiba 281
- Akt Nominacyjny prezydenta W. Raczkiewicza z 26.04.1947 38

- Akt Zjednoczenia z 14.03.1954 40, 99, 180, 300
- Akt złączenia Ziemi Wileńskiej z Rzeczpospolitą Polską 374
- Ambasada Japonii w Szwecji 274
- Ambasada RP przy Stolicy Apostolskiej 98, 106
- Ambasador RP 106
- Ambasada RP w Bukareszcie 284
- Ambasada RP w Kujbyszewie 80–81
- Referat personalno-organizacyjny delegatur ambasady 80
- Ambasada RP w Londynie 23, 118, 378
- Ambasada RP w Moskwie 309
- Ambasada RP w Paryżu 98, 195
- Ambasador PRL w Paryżu 213
- Amerykańska Reprezentacja Ogólnego Żydowskiego Związku Robotniczego „Bund” 273, 364–365
- Amnesty International* 342
- Arbeter Hejm 360
- Arcybiskupi Ośrodek dla Spraw Kościoła w Polsce* 110
- Armia Czerwona 126, 155, 227, 309, 371–372
- Armia Krajowa 27, 159, 227, 275, 277, 364
- Armia Polska na Wschodzie (Armia Polska w ZSRR) 53–54, 81, 107–108, 158, 291, 337, 377
- Armia Polska we Francji 45, 154, 195, 245, 321
- Austriacki Czerwony Krzyż 124
- Bank Gospodarstwa Krajowego w Warszawie 328
- Bank Krajowy (Lwów) 177
- Bank Ludowy (Tarnowskie Góry) 125
- Bank Polski 211, 328
- Bank Pożyczkowy w Poznaniu 74
- Batalion Uzupełnień Legionowych 193
- Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem 134, 201, 207, 316, 375
- Biblioteka Kórnicka 57
- Biblioteka Narodowa 94, 223
- Biblioteka Polska 100
- Biskup Polowy Wojska Polskiego 50–53, 103–107
- Biskup tytularny Mariamme 105
- Bitwa pod Damaszkem 103
- Biuro Cenzury Zagranicznej 178
- Biuro Prac Politycznych, Ekonomicznych i Prawnych w Londynie 63
- Blok Mniejszości Narodowych 283
- Blok Stronnictw Demokratycznych 33, 229, 378
- Bote&Bock 244
- British Council 325
- Brompton Oratory 42, 100
- Brygada Strzelców Karpackich 52–54, 162, 178, 267
- Brytyjski Kongres Związków Zawodowych 365
- Bunt Żeligowskiego 157, 373
- Caxton Hall 292, 363
- Centrala Duszpasterstwa Polonijnego 109
- Centrala Informacji i Dokumentacji 63
- Centralna Komisja Związków Zawodowych 273, 277, 360
- Centralna Agencja Polska w Lozannie 220
- Centralne Biuro Porozumienia Organizacji Współdziałających w Zwalczaniu Komunizmu 347
- Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego 74
- Centralne Więzienie we Wronkach 175
- Centralny Instytut Doskonalenia Kadr Lekarskich w Moskwie 170
- Centralny Komitet Bundu 273, 360
- Centralny Komitet Keren Hajesod 283

- Centralny Komitet Niesienia Pomocy Ofiarom Wojny w Londynie 32
 Centralny Komitet Obywatelski 304
 Centralny Komitet Obywatelski (Petersburg) 143
 Centralny Komitet Opieki Społecznej w Warszawie 33
 Centralny Komitet Organizacji Niepodległościowych 145
 Centralny Komitet Pomocy Zimowej w Warszawie 33
 Centralny Komitet Robotniczy 86
 Centralny Związek Młodej Wsi „Siew” 336
Centre d'Etudes Slaves 100
Centre International pour l'Information Sociale 170
 Centrolew (wł. Związek Obrony Prawa i Wolności Ludu) 66, 194, 216, 224, 309
 Centrum Medycznego Kształcenia Podyplomowego w Warszawie 170
 Centrum Wyszkołenia Armii Polskiej 51
 Centrum Wyszkołenia Piechoty 261
 Centrum Wyszkołenia Sanitarnego w Combours 126, 166
 Centrum Wyszkołenia Saperów w Angers 52
 Centrum Wyższych Studiów Wojskowych 374
Champion 94
Charity Commission 202
 Cheder 281, 359
 Chrzanów 281
 Krasnystaw 359
Chiesa del Silensio (Kościół Milczenia) 110
 Chłopska Spółdzielnia Wydawnicza 175
 Chrześcijańska Demokracja 51, 106, 144, 178, 185
 Chrześcijański Uniwersytet Robotniczy 144, 266
 Chrześcijański Związek Akademików 35
 Chrześcijański Związek Młodzieży Pracującej „Odrodzenie” 144
 Chrześcijańskie Narodowe Stronnictwo Pracy 144
 Chrześcijańskie Zjednoczenie Zawodowe Polskie 55, 178
 Chrześcijańskie Związki Zawodowe 266
 Chrześcijańsko-Społeczny Instytut Wydawniczy w Katowicach 296
 Cmentarz Fortune Green w Londynie 240, 258
 Cmentarz Campo Verano w Rzymie 111
 Cmentarz Gunnersbury 42, 141, 181, 342
 Cmentarz Highgate w Londynie 196, 218
 Cmentarz New Mt. Carmel Cemetery w Ridgewood 366
 Cmentarz Nordfriedhof w Monachium 83
 Cmentarz Powązkowski w Warszawie 120, 171, 213, 262, 312, 318, 378
 Cmentarz Rakowicki w Krakowie 240
 Cmentarz Sołacki w Poznaniu 222
 Cmentarz St. Mary's Roman Catholic Cemetery w Londynie 90, 156
 Cmentarz św. Marii w Kensal Green w Londynie 62, 100, 332
 Cmentarz św. Patryka w Leyton 55
 Cmentarz w Ashford 202
 Cmentarz w Putney Vale 70
 Cmentarz w Wrexham 292
 Cmentarz Zasłużonych Wielkopolan w Poznaniu 231
Consilium Vigilantiae 104
 Czechosłowacka Państwowa Rada Stanu 167
 Dąbrowski Komitet Robotniczy 85
 Delegat Opieki Społecznej w Czkałowie 158

- Delegat Rządu RP na Bliski Wschód 297
 Delegat Rządu RP na Środkowy Wschód 26
 Demokratyczny Związek Adwokatów Polskich 328
 Dom Żołnierza w Paryżu 106
 Dowództwo Okręgu Korpusu nr X w Przemyśle 32
 Dowództwo Wojsk Polskich na Wschodzie 371
 Duszpasterstwo Polskich Sił Zbrojnych 107
 Dywizja Strzelców Polskich 370–372
 Dzielnica Harcerska w Tarnowie 65
 Egzekutywa Zjednoczenia Narodowego 40–41, 65, 67, 341
Encyclopaedia Britannica 247
 Fabryka Pudełek w Krasnymstawie 359
 Federacja Emigrantów Polskich (*Confederation Générale du Travail*) 303
 Federacja Ruchów Demokratycznych 180
 Federacja Żydów Polskich 285
 Federacja Żydów Polskich w Wielkiej Brytanii 277
 Firma Ferdynanda Majerskiego w Przemyśle 31
 Fochts i Ska 205
 Free Labour World 19
 Front Litewsko-Białoruski 50, 372
 Front Morges 144, 185, 195, 217, 246
 Front Odrodzenia Polski 364
 Front Północny 372
 Front Południowy 376
 Fundacja im. A. Jurzykowskiego w Nowym Jorku 69–70, 256
 Fundusz Wdów, Sierot i Weteranów 106
 Generalna Konferencja Pracy i Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego Wychodźstwa Polskiego we Francji 303–304
 Generalne Gubernatorstwo 22, 74–75, 162
 Gestapo 22, 45, 69, 145, 304, 361
 Getto w Warszawie 149, 361, 363, 365–366
 Gimnazjum im. Aleksandra I w Wilnie 205
 Gimnazjum im. Bartłomieja Nowodworskiego w Krakowie 93
 Gimnazjum im. Henryka Sienkiewicza w Łańcucie 335
 Gimnazjum im. N.A. Winogradowa w Wilnie 205
 Gimnazjum humanistyczne w Warszawie 345
 Gimnazjum Klasyczne w Starogardzie 199
 Gimnazjum Kraków-Podgórze 281
 Gimnazjum Męskie Stanisława Jaworskiego w Krakowie 35
 Gimnazjum Państwowe w Brzeżanach 335
 Gimnazjum Państwowe w Kielcach 35
 Gimnazjum Stowarzyszenia Nauczycieli i Wychowawców w Wilnie 205
 Gimnazjum św. Anny w Krakowie 65, 251, 315
 Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu 57, 219, 265
 Gimnazjum w Drohobyczu 191
 Gimnazjum w Gnieźnie 183
 Gimnazjum w Jaśle 65
 Gimnazjum w Pszczynie 49, 123
 Gimnazjum w Radomiu 129
 Gimnazjum w Rybniku 103
 Gimnazjum w Rzeszowie 307
 Gimnazjum w Stryju 191
 Gimnazjum w Tarnowie 177
 Gimnazjum w Wadowicach 295
 Gimnazjum w Wieliczce 93

- Gimnazjum w Wilnie (na Antokolu) 369
 Główny Inspektor Sanitarny 170
 Gospodarcze Wykształcenie Kobiet 346
 Górnośląska Izba Rolnicza w Opolu 44
Grand Larousse Encyclopedique 247–248
Grand Orient (Wielki Wschód) 87
Grande Loge de France (Wielka Loża Francji) 88
 Grupa Wschód 50, 124
 Gwiazda Górnośląska 55
- Help the Poles Fund* 202
 Hotel „Bristol” w Warszawie 247
 Hotel Saski w Krakowie 244
 Hotel Victoria w Paryżu 329
- Institut International de Coopération Intellectuelle* 93–94
 Instytut Agrarno-Społeczny 339
 Instytut Bałtycki w Toruniu 200
 Instytut Handlowy w Moskwie 157
 Instytut Higieny Dziecięcej im. Barona de Lenvala 345
 Instytut Literacki w Paryżu 70, 99
 Instytut Muzyczny w Warszawie 243, 248
 Instytut Piłsudskiego w Londynie 89
 Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie 159, 335, 342
 Instytut Wydawniczy „Hozjanum” 109
Interim Treasury Committee for Polish Questions (ITC) 82, 202
 International Labour Organization (Międzynarodowa Organizacja Pracy) 18
 Irlandzki Czerwony Krzyż 98
 Izba Gmin 107
- Jewish Telegraphic Agency* (Żydowska Agencja Telegraficzna) 287
- Kaplica poświęcona Matce Boskiej Częstochowskiej (Watykan) 110
 Kasa Chorych w Inowrocławiu 129
 Kasa Chorych w Katowicach 18
 Kasa Literacka w Warszawie 347
 Katolicka Agencja Prasowa 104, 144–145, 147, 149
 Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas” 109
 Katolicki Związek Polek 162
 Katolickie Towarzystwo Wydawnicze „Rodzina Polska” 149
 Kierownictwo Dywersji Komendy Głównej Armii Krajowej 27
 Klasowe Żydowskie Związki Zawodowe 277
 Klub Narodowy 36, 63, 80, 82, 375
 Klub Polskich Ziem Zachodnich 82, 261–262
 Klub Polsko-Czeski w Morawskiej Ostawie 166
 Klub Socjalistyczny Robotników Polskich 85
 Klub Sportowy Cracovia 234
 Klub Sprawozdawców Lotniczych 347
 Klub Ziem Wschodnich 211
 Koło 75. Pułku Piechoty 51
 Koło Obrońców Politycznych 327
 Koło Polek (Zabrze) 123
 Koło Prawników Polskich 327
 Koło Ślązaków 166
 Koło Ślązaków Cieszyńskich w Wielkiej Brytanii 46, 170
 Komisarz Likwidacyjny na Śląsku 51
 Komisja Administracyjna oraz Komisja Śledcza do Badania Tajnych Organizacji 252
 Komisja Akademickich Studiów Medycyny Weterynaryjnej w Edynburgu 147
 Komisja Centralna Związków Zawodowych na Wygnaniu 19

- Komisja Centralna Związków Zawodowych w Polsce 215, 360
- Komisja dla Akcji Katolickiej, Spraw Społecznych i dla Prasy 105
- Komisja dla Awansów Generalskich 374
- Komisja Graniczna z ramienia rządu RP 168
- Komisja Narodów Zjednoczonych ds. Zbrodni Wojennych 318
- Komisja Porozumiewawcza Stronnictw i Ugrupowań 300
- Komisja Prac Ustawodawczych 61, 117, 317
- Komisja Pracy i Opieki Społecznej w Warszawie 28, 33
- Komisja Przygotowawcza ds. Biskupów i Zarządu Diecezjami Soboru Watykańskiego II 110
- Komisja Spraw Ustrojowych 24, 117–118, 147, 217
- Komisja Tymczasowa Okresu Przejściowego 251
- Komisja Ubezpieczeniowa dla Polskiej Marynarki Handlowej 32, 166, 292
- Komisja w Związku z Wynikiem Kampanii Wojennej 1939 roku* 208
- Komisja Zbiorów Pomorskich Tymczasowego Komitetu Organizacyjnego Pomorskiego Instytutu Naukowego 200
- Komisja Zdrowia w Warszawie 33
- Komisja Żydowskich Związków Zawodowych 360
- Komitet Akcyjny Światowej Organizacji Syjonistycznej 282
- Komitet Centralny Pomocy Ofiarom Wojny 18
- Komitet Generalny Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce 244
- Komitet Lokalny Organizacji Syjonistycznych w Krakowie 282
- Komitet Międzypartyjny 145
- Komitet Ministrów dla Spraw Kraju 24, 37, 96–97, 209, 226, 299
- Komitet Narodowy Litewski 209
- Komitet Narodowy Polski 115, 135, 245
- Komitet Obrony Robotników 70, 342
- Komitet Obywatelski dla Niesienia Pomocy Akademikom Żydowskim 283
- Komitet Obywatelski w powiecie śremskim 57
- Komitet Obywatelskiej Pomocy i Opieki nad Uchodźcami (Bukareszt) 178
- Komitet Opieki Moralnej 105–106
- Komitet Opieki nad Biblioteką Polską w Paryżu 100
- Komitet Organizacyjny Stowarzyszenia Kapłanów Polskich w Wielkiej Brytanii 54
- Komitet Polityczno-Prawny 24
- Komitet Polski 158
- Komitet Pomocy Społecznej dla Polaków (Francja) 146
- Komitet Porozumiewawczy Demokratycznej Jedności Narodowej 148
- Komitet Ratowania Dzieci w okupowanej Polsce 132
- Komitet Uchodźców Polskich w Tel Awiwie 25
- Komitet Wojewódzki Organizacji Obrony Państwa 58
- Komitet Wolnej Francji 132, 270
- Komitet Zagraniczny Obozu Narodowego 97
- Komunistyczna Partia Czechosłowacji 165
- Komunistyczna Partia Polski 195, 309
- Konferencja członków Rady Narodowej RP w Libourne 95
- Konferencja Episkopatu Polski 104–105
- Konferencja Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Wyżywienia i Rolnictwa w Kopenhadze 175

- Konferencja syjonistyczna w Londynie 282
- Kongregacja Kupiecka w Krakowie 177
- Kongregacja Spraw Nadzwyczajnych Stolicy Apostolskiej 109
- Kongres Polonii Amerykańskiej 230
- Konstytucja kwietniowa 39, 127, 207, 211
- Konsulat Generalny RP w Dublinie 212, 350
- Konsulat Generalny RP w Lille 185, 305
- Korporacja Akademicka „Aesculapia” 221
- Korporacja Akademicka „Agraria” 21
- Korporacja Akademicka „Baltia” 199
- Korporacja Studentów Uniwersytetu Poznańskiego „Filomatia Posnaniensis” 58
- Kościół Garnizonowy w Katowicach 55
- Kościół pw. św. Stanisława w Rzymie 109
- Kółko Rolnicze w Dobrzycy 224
- Kółko Rolnicze w Markowicach 43
- Kółko Rolnicze w Strzyżewie 224
- Krajowa Rada Narodowa 21, 28, 47, 73, 76, 113, 120, 223, 228, 312, 351, 355
- Komisja Komunikacji 355
- Komisja Spółdzielczości, Aproprowiacji i Handlu 76
- Komisja Ziem Odzyskanych i Repatriacji 355
- Królewska Akademia Medyczna w Wielkiej Brytanii 166
- Krzyż na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi 55, 125, 184
- Krzyż Niepodległości 55, 62, 90, 141, 213
- Krzyż Oficerski św. Jerzego 369
- Krzyż Virtutti Militari 47, 109, 157, 374, 377
- Krzyż Walecznych 55, 62, 141, 144, 213, 218
- Krzyż Zasługi Wojsk Litwy Środkowej 157
- Krzyż Żelazny 142
- Księża-Patrioci 262
- Kuria Polowa 52
- Labour Party* 67
- Legion Wielkopolski 58
- Legiony Polskie 73, 86, 193, 205, 233, 316
- Lewica-PSL 29
- Liceum Pedagogiczne w Glasgow 98
- Liga Katolicka Administracji Apostolskiej Górnego Śląska 103
- Liga Katolicka Stowarzyszeń Kobietych 347
- Liga Kobiet Słowiańskich w Polsce 346
- Liga Narodowa 36, 57, 94, 115, 219
- Komitet Centralny 115
- Komitet Krajowy 115
- Liga Narodów 131, 174, 245, 373
- Komisja Pracy 144
- Liga Niepodległości Polski 39, 331
- Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej 200, 347
- Liga Obrony Praw Człowieka i Obywatela 195, 309, 316
- Liga Odrodzenia Gospodarczego Polski 88
- Loża „Kopernik” 88, 252, 328
- Ludowe Towarzystwo Wydawnicze we Lwowie 308
- Ludowe Wojsko Polskie 262
- Mazowiecka Szkoła Podchorążych Rezerwy Artylerii im. gen. Józefa Bema w Zambrowie 336
- Medal Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości 62
- Medal Komisji Edukacji Narodowej 171

- Medal Niepodległości 125
 Medal UNICEF *Recognition of his Devotion to the Children of Developing Countries* 171
 Medal Waleczności 142
 Miecz Ducha 119
 Miecze Hallerowskie 55
 Miejski Ośrodek Zdrowia w Karwinie 165
 Miejskie Gimnazjum Filologiczne Męskie w Kaliszu 21
 Międzyalianska Komisja ds. Zbrodni Niemieckich 286
 Międzynarodowa Federacja Wolnych Dziennikarzy 335, 342
 Międzynarodowa Komisja Historii Literatury 94
 Międzynarodowa Konfederacja Wolnych Związków Zawodowych 19
 Międzynarodowa Konferencja Pracy 18
 Międzynarodowa Rada Kobiet 346
 Międzynarodowa Socjalistyczna Komisja Konsultacyjna 277
 Międzynarodowa Unia Chłopska 230, 341, 356
 Międzynarodowe Centrum Wolnych Związków Zawodowych 19
 Międzynarodowe Towarzystwo Socjologiczne 315
 Międzynarodowy Czerwony Krzyż 32, 61, 140, 146
 Międzynarodowy Związek Walki z Komunizmem w Genewie 347
 Międzynarodówka Socjalistyczna 68, 278
 Milicja Obywatelska 28
 Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego 149, 212, 318
 Ministerstwo dla Spraw Obywateli Polskich na Obczyźnie 330
 Ministerstwo Informacji i Dokumentacji 27, 63, 140, 146, 174, 210, 226, 296–297
 Ministerstwo Obrony Narodowej 32
 Biuro Polityczne 82
 Minister Obrony Narodowej 82, 159, 330
 Ministerstwo Odbudowy Administracji Publicznej 57, 61, 221
 Dział Administracji Okupacyjnej 61, 127
 Referat Opieki Społecznej 127
 Referat Zdrowia 127
 Ministerstwo Opieki Społecznej 18, 32
 Ministerstwo Oświaty 75, 377
 Ministerstwo Prac Kongresowych 99, 252, 297
 Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej 132, 166, 186, 252, 291, 309, 339
 Ministerstwo Przemysłu i Handlu 325
 Departament Morski 325
 Ministerstwo Skarbu 177, 186, 252–253, 276–297
 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych 22, 27, 58, 166, 186, 201, 226, 276
 Dział Bezpieczeństwa 27
 Minister Spraw Wewnętrznych 21, 26–27, 75, 107, 138, 200, 223, 225, 296, 354
 Wydział Społeczny 23
 Ministerstwo Spraw Wojskowych 105, 131, 221, 297
 Biuro Personalne 249
 Biuro Propagandy i Oświaty 154, 178
 Ministerstwo Spraw Zagranicznych 61, 85, 87, 131, 138, 146, 174, 202, 208, 212, 270, 305, 322, 339, 349
 Ministerstwo Spraw Zagranicznych rządu Republiki Czechosłowackiej na uchodźstwie 167

- Ministerstwo Sprawiedliwości 28, 62, 317
- Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego 75, 98–99, 147–148, 163, 267, 316
- Komisja Odbudowy Szkolnictwa i Reformy Ustroju Szkolnego 148
- Młodzież Wszechpolska 35–36, 199
- Music Hall 244
- Naczelna Prokuratura Wojskowa 175
- Naczelna Rada Ludowa 49, 135, 220
- Komisariat 220
- Naczelna Rada Odbudowy m.st. Warszawy 149
- Naczelna Komenda Wojsk Powstańczych 50
- Naczelny Komitet Narodowy 86, 233, 315–316, 327
- Departament Wojskowy 86, 193, 233
- Instytut Ekonomiczny przy NKN 316
- Naczelny Trybunał Administracyjny 308
- Naczelny Wódz 18, 23, 25–26, 32, 52, 82, 89, 95, 105–106, 108, 131, 138, 154, 195–196, 211, 254, 310, 317, 340, 371–372, 376–377
- Najwyższa Izba Kontroli 27, 118, 186, 317, 327–331
- Narodny Wybor 168
- Narodnyj Komissariat Wnutriennich Dieł (NKWD) 59, 80, 94, 117, 336–337, 353
- Ludowy Komisarz Spraw Wewnętrznych ZSRR 291
- Narodowa Demokracja 58, 66, 79, 106, 115, 245
- Narodowa Organizacja Kobiet 346–347
- Narodowa Partia Robotnicza 296
- Narodowe Zrzeszenie Adwokatów 58, 328
- Narodowo-Robotniczy Komitet Wyborczy 115
- Narodowo-Chrześcijański Klub Robotniczy 144
- Narodowy Komitet Wyborczy Stronnictw Demokratycznych 245
- Narodowy Związek Młodzieży Akademickiej w Poznaniu 199
- Narodowy Związek Powstańców i Byłych Żołnierzy 184
- National Catholic Welfare Conference – War Relief Services* 109
- Niezależna Grupa Społeczna 331
- Obóz internowanych w Magyaróvár 32
- Obóz internowanych w Nagykanizsa 32
- Obóz koncentracyjny Auschwitz (Oświęcim) 33, 233
- Obóz koncentracyjny KL Lublin 82
- Obóz koncentracyjny Mauthausen 304
- Obóz Narodowo-Radykalny „ABC” 97
- Obóz Narodowo-Radykalny Falanga 97
- Obóz Rothesay 131
- Obóz szkoleniowy Wojska Polskiego w Coëtquidan 32, 51–52, 154, 166, 324
- Obóz Wielkiej Polski 36, 94
- Dzielnica Zachodnia 79
- Komitet Dzielnicowy Młodych 79
- Oboźny 36, 58, 269
- Ruch Młodych 79
- Wielka Rada 36, 220
- Obóz Zjednoczenia zob. Egzekutywa Zjednoczenia Narodowego, Tymczasowa Rada Jedności Narodowej, Rada Trzech
- Obóz Zjednoczenia Narodowego 22, 136
- Obywatelski Komitet Obrony Warszawy 145

- Obywatelski Komitet Opieki nad Lud-
nością m.st. Warszawy 345
- Obywatelski Komitet Zbiórki na Pomoc
Ofiarom Wydarzeń Czerwcowych
70
- Oddział Polityczny Biura Prac Politycz-
nych, Ekonomicznych i Prawnych
w Oksfordzie 63
- Ognisko Polskie 166, 202
- Ogólnopolski Związek Akademickiej
Młodzieży Ludowej 21
- Ogólnożydowski Komitet Obywatelski
w Krakowie 284
- Okręg Szkolny Lwowski 115
- Okręgowa Komisja Związków Zawodo-
wych na Górnym Śląsku 17
- Okręgowy Komitet Robotniczy 17, 216–
217, 290, 308–309
- Okręt „Artehusa” 95
- Order Białego Lwa 171
- Order Croix de Guerre 371
- Order Imperium Brytyjskiego 247
- Order Króla Leopolda 247
- Order Odrodzenia Polski (Polonia Re-
stitututa) 55, 184, 222
- Krzyż Kawalerski 126, 318
- Krzyż Komandorski 47, 55, 90, 128,
141, 171
- Krzyż Komandorski z Gwiazdą 55,
312, 342
- Krzyż Oficerski 62
- Wielka Wstęga 55, 247
- Order Orła Białego 196, 247, 332
- Order św. Anny 369
- Order św. Stanisława 369
- Order św. Włodzimierza 369
- Organizacja „Adelfia” 219
- Organizacja „Filomaci” 183
- Organizacja „Pax Romana”
- Organizacja „Polonia” 295
- Organizacja „Swoi” 49
- Organizacja Młodzieży Narodowej 157
- Organizacja Narodów Zjednoczonych
89, 174–175
- Organizacja Syjonistyczna Małopolski
Zachodniej i Śląska 292
- Organizacja Syjonistyczna w Polsce 282
- Pakt Ribbentrop-Mołotow 139
- Państwowa Rada Emigracyjna 185
- Państwowa Rada Spółdzielcza 177
- Państwowe Gimnazjum i Liceum Ogól-
noksztalujące im. Juliusza Sło-
wackiego (Dunastair House/
Glasgow) 126
- Państwowe Gimnazjum Klasyczne 79
- Parafia pw. Matki Boskiej Częstochow-
skiej na Devon Road w Londynie
54, 107, 267
- Parafia pw. Najświętszego Serca Pana
Jezusa w Brzezinach Śląskich 51
- Parafia pw. św. Barbary w Chorzowie
51, 54
- Parafia pw. św. Barbary w Królewskiej
Hucie 51, 104
- Parafia pw. św. Katarzyny Aleksandryj-
skiej w Sławieicach 49
- Parafia pw. św. Katarzyny w Jastrzębiu
49
- Parafia pw. św. Wawrzyńca w Strzelcach
Opolskich 49
- Parafia pw. Wszystkich Świętych w Ro-
kiczach 49
- Parafia w Dziergowicach 50
- Partia Pracy 88
- PEN-Club 316
- PET (wł. Związek Młodzieży Polskiej
„Przyszłość”) 205
- Peterschule 205
- Pierwszy Zjazd Delegatów i Mężów Za-
ufania z terenu Wielkiej Brytanii 39
- Pierwszy Zjazd Katolicki 110
- Polish University College* w Londynie 98
- Polish Victim Relief Fund* 244

- Polityczny Komitet Porozumiewawczy 145
- Polska Akademia Nauk 170, 175
Instytut Chemii Fizycznej 175
Komitet Ekologii Człowieka 170
- Polska Akademia Umiejętności 94
- Polska Akademyka Młodzież Ludowa 21, 130, 335
- Polska Akcja Katolicka (Instytut Polskiej Akcji Katolickiej) 141, 267, 301
Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej 200
- Polska Macierz Szkolna 100, 166
Główny Komitet Organizacyjny 100 na Śląsku Cieszyńskim 166
- Polska Marynarka Handlowa 166, 253
- Polska Misja Katolicka 54, 107, 109–110, 202, 266
Anglii i Walii 202
- Polska Młodzież Społeczno-Demokratyczna 336
- Polska Organizacja Narodowa 193
- Polska Organizacja Wojskowa 43, 50, 135, 252, 289
- Polska Partia Ludowa 44
- Polska Partia Robotnicza 148, 227–229, 305, 312
- Polska Partia Socjalistyczna 8–9, 17, 31, 39, 65–69, 85–86, 90, 98, 114, 117, 148, 165–167, 170, 180, 193–195, 215, 217, 227–230, 250–253, 255, 274, 277, 289–292, 303–305, 308–309, 311–312, 316, 327–328, 330, 336, 354, 360, 363
Centralny Komitet Wykonawczy 67, 193, 252
Centralny Sąd Partyjny 308, 328
Klub PPS w RN 32, 291–292
Komisja Rewizyjna 17
Komitet Powiatowy 65
Tarnów 65
Komitet Wojewódzki 33
Warszawa 33
Komitet Zagraniczny 18, 32, 67, 217, 252–253, 291, 311–312
Miejski Komitet 32
Okręgowy Komitet 31, 67
Kraków 67
Przemyśl 31
Rada Naczelna 19, 170, 193, 289, 291, 312
Sekcja Zagraniczna 32
Wolność, Równość, Niepodległość 32, 67, 291–292
- Polska Partia Socjalistyczna – Frakcja Rewolucyjna 86, 307
- Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska Cieszyńskiego 165, 192–193, 307–308
- Polska Przychodnia Lekarska 132–133
Eliock 132
Glasgow 132
Londyn 132–133
Oxford 132
- Polska Rada Jedności Demokratycznej 262
- Polska Rzeczpospolita Ludowa 76, 212–213, 231, 236, 257, 318, 341, 357
- Polska Siła Zbrojna 61, 75, 81–82, 90, 131, 154–155, 167, 179, 196, 222, 257, 270, 276–277, 286, 297, 353
- Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza 29, 170
- Polska Walcząca 180, 270
- Polska Zjednoczona Partia Robotnicza 29, 170
- Polski Centralny Komitet Obywatelski 321–322
Lille 322
- Polski Cmentarz Wojenny na Monte Cassino 111
- Polski Czerwony Krzyż 88–89, 106, 108, 124–125, 162, 184, 200, 202–203, 220–222, 305, 347

- Komitet Główny 200
- Komitet Okręgowy Pomorski 200
- Oddział w Lens 305
- Odznaka Honorowa 203, 222
- Rada Główna 89, 200
- Sekcja Pomocy Lekarskiej
- Zarząd Główny 132, 220
- Polski Fundusz Dobroczynności 202
- Polski Komitet Plebiscytowy 184, 199
- Polski Komitet Obrońców Pokoju 262
- Polski Komitet Pomocy Ofiarom Wojny (Petersburg) 143
- Polski Komitet Sanitarny 345
- Polski Komitet Współpracy z UNICEF 170
- Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego 28, 119, 127, 227, 286
- Polski Korpus Przysposobienia i Rozmieszczenia 54
- Polski Narodowy Komitet Demokratyczny 230, 341, 356
- Polski Ośrodek Społeczno-Kulturalny w Londynie 335, 342
- Polski Ośrodek Szkolny 166
- Polski Ruch Wolnościowy „Niepodległość i Demokracja” 39, 180
- Polski Szpital im. Ignacego Paderewskiego 132
- Polski Uniwersytet Ludowy (Zabrze) 124
- Polski Uniwersytet na Obczyźnie 100
- Polski Uniwersytet za Granicą 100
- Polski Wydział Medyczny na Uniwersytecie Edynburskim 132
- Polski Wydział Prawa na Oksfordzie 62, 119, 147, 252,
- Polski Zjazd Katolicki w Londynie 119
- Polski Związek Szoferów Województwa Śląskiego 17
- Polski Związek Zachodni 200
- Polskie Gimnazjum Realne im. Juliusza Słowackiego w Orłowej 165
- Polskie Katolickie Stowarzyszenie Uniwersyteckie „Veritas” 301
- Polskie Radio 45, 234, 318
- Polskie Siły Zbrojne 61, 75, 81–82, 90, 131, 154–155, 167, 179, 196, 222, 257, 270, 276–277, 286, 297, 353
- Polskie Stowarzyszenie b. Sowieckich Więźniów Politycznych 292
- Polskie Stowarzyszenie Kobiet z Wyższym Wykształceniem 346
- Polskie Stowarzyszenie Współpracy Międzynarodowej 89
- Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji 126, 144, 162, 178, 185, 296
- Polskie Stronnictwo Demokratyczne 89, 230
- Polskie Stronnictwo Ludowe 28–29, 39, 47, 76, 133, 174, 228–231, 340–342, 352, 355–357
- Kongres 28, 174, 228, 356
 - IV Kongres w Brukseli 341
- Naczelny Komitet Wykonawczy 230, 341, 355–357
- Prezydium 341
- Rada Naczelna 28, 228–229
- Zarząd Powiatowy 76, 352
 - Podhaje 352
 - Śrem 76
- Zarząd Wojewódzki 76, 355
 - Poznań 76
 - Katowice 355
- Polskie Stronnictwo Ludowe „Piast” 22, 73, 115, 224, 352
- Rada Naczelna 22, 224
- Zarząd Główny 22
- Zarząd Wojewódzki 224
 - Poznań 224
- Polskie Stronnictwo Ludowe „Wyzwolenie” 115, 130

- Polskie Towarzystwo Medycyny Spo-
łecznej 170
- Polskie Zjednoczenie Zawodowe Chrze-
ścijańskich Robotników 144
- Polskie Towarzystwo Naukowe na Ob-
czyźnie 93, 100
- Polsko-Czechosłowacki Komitet Mie-
szany 146, 155
- ds. Informacji i Dokumentacji 146
- Kulturalno-Oświatowy 155
- Społeczno-Polityczny 146
- Współpracy Kulturalnej 155
- Pomoc Zimowa dla Bezrobotnych na
Górny Śląsk 51
- Pomorska Elektrownia Krajowa 200
- „Gródek” 200
- „Żur” 200
- Pomorska Wojewódzka Komunalna
Kasa Oszczędności 200
- Pomorskie Towarzystwo Muzyczne
w Toruniu 203
- Pomorskie Towarzystwo Popierania
Przemysłu Ludowego 200
- Porozumienie Stronnictw Demokratycz-
nych 180, 300
- Poselstwo RP w Teheranie 80
- Powiatowa Kasa Chorych dla Przemysła
i Dobromila 31
- Powiatowa Rada Narodowa w Śremie
76
- Powiatowa Rada Szkolna 74
- Powiatowe Towarzystwo Kółek Rolni-
czych w Śremie 74
- Powiatowy Komitet Przysposobienia
Rolniczego 74
- Powstania śląskie 43, 54, 161–162
- Powstanie styczniowe 65, 69, 86, 219
- Powstanie warszawskie 27, 140, 227,
277
- Powstanie w getcie warszawskim 277,
287, 365–366
- Powstanie wielkopolskie 57–59, 135,
220, 223, 245, 261
- Powszechny Żydowski Związek Robot-
niczy na Litwie, w Polsce i Rosji
(Bund) 273
- Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół
Nauk 57
- Pożyczka Lotnicza 347
- Premier PRL 213
- Premier RP 8–9, 23, 25–28, 32, 37–39,
46, 52, 74, 82, 88–89, 95–96, 98,
105, 117–119, 127, 138, 140–141,
148, 158–159, 179, 185–187, 195,
205, 208, 211–212, 218, 223–227,
231, 243, 245, 249–251, 254–255,
275, 284, 286, 292, 300, 310–311,
327, 329–331, 340, 348, 354, 364–
365
- Prezes Rady Ministrów 24, 67, 106, 147
- Prezydent Miasta Poznania 58–59
- Prezydent RP 7–9, 18, 22, 24, 27, 37–
39, 46, 52, 55, 61, 66–67, 74, 82,
88–90, 95, 98–99, 106, 117–118,
127, 136, 138–139, 145, 158, 162,
178–180, 194–196, 201, 208–210,
212, 216–218, 224–225, 228, 235,
246, 249–250, 255, 262, 267, 274,
277, 285, 291–292, 300, 310–311,
317, 322, 328–332, 337, 340, 342,
347, 354, 365, 374, 376–377
- Protektor emigracji polskiej 109
- Prymasowski Komitet Odbudowy Ko-
ściołów Stolicy 149
- Prywatne Gimnazjum Koedukacyjne im.
Bartosza Głowackiego w Opatowie
21
- Przysposobienie Młodzieży Wiejskiej
Towarzystwa Popierania Wiedzy
Spółdzielczej 129
- Pułk piechoty 50–51, 135, 223, 303,
351, 369
- Pułk ułanów 206

- Spółdzielnia Wydawnicza „Wieś” 336
- Rada Adwokacka w Wilnie 158
- Rada Akademickich Szkół Technicznych 147
- Rada Ambasadorów 125, 168, 245
- Rada Delegatów Robotniczych i Żołnier-
skich 135
- Rada ds. Ratowania Ludności Żydow-
skiej w Polsce 67, 174, 275, 298
- Rada Generalna Międzynarodowej Fe-
deracji Robotników Transporto-
wych 19
- Rada Główna Wielkopolskiego Towar-
zystwa Kółek Rolniczych 74
- Rada Gminy Halicz 352
- Rada Jedności Narodowej 39–41, 341,
354
- Rada Kas Chorych w Przemysłu 31
- Rada Miejska w Łodzi 360
- Rada Miejska w Wilnie 158
- Rada Ministrów RP 8, 18, 24, 26–27, 67,
98, 106–107, 117, 137, 141, 146–
148, 162, 185, 196, 208, 225–226,
275, 277, 298, 300, 310, 331
- Komitet Ekonomiczny 300
- Komitet Polityczny 146, 299
- Komitet Propagandy 147
- Komitet Radiowy 146
- Komitet Specjalny ds. Okupacji 299
- Prezydium 22, 195, 297, 316
- Referat Polityczny 22
- Rada Narodowa RP 7–8, 10, 18, 23–26,
29, 32–33, 37–38, 45–46, 52, 55,
59–61, 63, 65, 70, 75–76, 80–82,
88–89, 95–97, 103, 106–107,
118–119, 127, 130–132, 136–141,
146–147, 154–156, 158, 162–163,
167–170, 174, 178–180, 185–186,
188, 195–196, 201–202, 208–210,
221–222, 224–226, 233, 246, 249,
253–254, 262, 267, 269–270, 274–
277, 284–286, 291–292, 297–298,
300, 303, 310–311, 317, 321–322,
326, 328, 331–332, 337–341, 347–
350, 354–355, 362–364, 376–377
- I RN 8, 10, 17, 21–22, 35, 43, 45–
46, 49, 65, 85, 89, 93, 95–96, 103,
129–130, 135–136, 139, 161–162,
173, 183, 185, 187, 191, 205, 208,
210, 223, 225, 233, 235, 243, 253,
274, 281, 284–286, 303–304, 321,
327, 345, 354, 369, 377
- II RN 9–10, 17–18, 21, 24–26, 31–
32, 38, 43, 46, 57, 60, 63, 65, 67,
73–75, 79–80, 89, 107, 113, 118,
123, 129–130, 135–136, 139, 143,
146, 153–154, 157–158, 161–162,
165, 167, 173–174, 177, 183, 186–
187, 199, 201, 210, 215, 217, 219,
221–222, 226, 233, 238, 249, 251,
253, 261–262, 265, 267, 269, 273,
281, 285–286, 289, 291–292, 295,
297, 307, 310–311, 315, 317, 325,
335, 340, 345, 348, 351, 353, 359,
369, 377
- III RN 49, 55, 85, 90, 135, 141, 205,
211, 233, 238, 251, 255, 295, 300,
331
- IV RN 49, 55, 85, 90, 205, 211, 233,
239, 251, 255
- V RN 251, 335, 341
- VII RN 335
- VIII RN 9, 335, 342
- Prezydium 80, 141, 285, 350, 354
- Sąd Honorowy 178, 185–186, 210,
377
- Komisje RN:
- Komisja Budżetowa 18, 25, 60,
67, 75, 80, 127, 130, 132, 154,
162, 167, 174, 178, 186, 217,
262, 269, 286, 291, 297, 325,
337–339, 348, 353
- Komisja Emigracyjna 185

- Komisja Gospodarczo-Budżetowa 37, 88, 130, 136, 185, 195, 208, 303, 321, 376
- Komisja Prawno-Polityczna 25, 60, 67, 75, 80, 127, 139, 154, 174, 178, 186, 201–202, 262, 286, 291, 297, 310, 317, 325, 337–338, 340
- Komisja Prawno-Konstytucyjna 88, 106, 130, 136, 138, 185, 195, 303, 321, 347
- Komisja Regulaminowa 141, 185, 211
- Komisja Specjalna 55, 127, 262, 297, 331
- Komisja Społeczno-Gospodarcza 18, 37, 63, 75, 80, 88, 127, 139, 146, 154, 162, 167, 178, 186, 262, 291, 297, 310, 325, 337, 353
- Komisja Spraw Zagranicznych 18, 25, 37, 55, 60, 67, 88, 106, 127, 130, 136, 139, 146, 154–155, 174, 185–186, 195, 208, 249, 269, 286, 291, 297, 303, 310, 321, 337, 348–349, 353, 377
- Komisja Wojskowa 25, 46, 55, 60, 80, 88, 106, 130, 136, 139, 146, 154–155, 162, 167, 185, 195, 201, 217, 222, 249, 262, 286, 297, 303, 310, 321, 340, 347, 353, 377
- Rada Naczelną Spółdzielni Mleczarskiej 269
- Rada Obrony zob. Rada Trzech
- Rada Państwa (Czechosłowacja) 162, 169
- Rada Polityczna 68, 93, 99, 331, 141, 180, 230
- Wydział Wykonawczy 68, 141, 180
- Rada Polskich Stronnictw Niepodległościowych 90
- Rada Pomocy Żydom 275
- Rada RP 205, 212, 251, 255
- Rada Trzech 55, 99
- Rada Wojenna 131, 374
- Rada Zarządzająca WHO 170
- Rada Związków Zawodowych 31, 290
- Rada Związku Ślązaków 166
- Rada Żołnierska i Robotnicza w Kórniku 57
- Rada Żydów Polskich 285
- Rada Regencyjna zob. Rada Trzech
- Radio Poznańskie 80
- Radio Wolna Europa 68–69, 83, 231, 239, 342, 356
- Rada Ludowa w Poznaniu 220
- Rada Młodzieży Akademickiej 157
- Rada Narodowa Polek 346
- Rada Opiekuńcza Związku Harcerzy Żydowskich „Brith Trumpeldor” 283
- Rada Żydowska (Judenrat) Warszawy 361
- Regencja zob. Rada Trzech
- Reichstag 123, 161, 183
- Reprezentacja Zagraniczna Związków Zawodowych 277
- Reprezentacja Żydostwa Polskiego 285
- Rewolucyjny Związek Niepodległości i Wolności 309, 336
- Robotnicze Brygady Obrony Warszawy 361
- Robotnicze Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Siła” 165
- Rozgłosnia Polska Radia Wolna Europa 68, 83
- Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela 342
- Rząd RP na uchodźstwie 7, 21, 23–27, 29, 32, 37–40, 46–47, 59–61, 66–67, 74, 82, 87–89, 93, 95, 97–98, 100, 105–106, 107, 118–119, 127,

- 130, 137–141, 143, 146–148,
158–159, 168, 174, 177, 179–180,
187–188, 201, 205, 207, 209–211
213, 217, 221, 223–228, 235–237,
246, 249, 251–252, 254–255, 270,
275–277, 285–286, 291–292, 295,
297–300, 304, 310, 312, 317, 322,
326–327 332, 338–340, 342, 348–
349, 353–354, 362–364, 376
Delegatura Rządu na Kraj 74, 276
 Delegat Rządu RP na Kraj 27,
 75, 82, 148
 Departament Rolnictwa 74
Rzeczpospolita Polska 7–10, 18, 46, 49,
53, 58, 61, 74, 80–81, 87, 89, 96,
98, 115, 119, 124, 135, 139, 145,
146, 148, 155, 159, 166, 186–187,
195, 201, 211, 225, 227, 243, 262,
268, 283, 285, 291–292, 296–299,
317, 321, 328, 330–332, 350, 353,
369, 374–375
- Samodzielna Brygada Strzelców Kar-
packich 267
Samodzielna Brygada Strzelców Podha-
lańskich 261
Samodzielna Brygada Strzelców Pol-
skich 372
Samodzielna Grupa Operacyjna „Pole-
sie” 261
Samopomoc Chłopska 76
Samorządowa Kasa Stefczyka 129
Sanatorium im. Włodzimierza Medema
w Miedzeszynie 366
Sąd Apelacyjny w Poznaniu 22
Sąd Apelacyjny w Toruniu 200
Sąd Okręgowy w Grudziądzu 200
Sąd Powiatowy w Grudziądzu 200
Sąd Warszawskiego Okręgu Wojskowe-
go w Warszawie 175
Sąd Honorowy 55, 125, 296
Sąd Honorowy dla Generałów 374
- Sąd Najwyższy 118, 315, 318
Schutzstaffel (SS) 27
Sejm RP 7, 17, 35, 65–66, 113, 115,
135–136, 144, 178, 183–185, 189,
191, 194, 205, 207, 215, 219, 223–
224, 228–229, 233, 251–252, 281,
283–284, 287, 290, 308, 312, 328,
338, 345–346, 369, 375–376
I kadencji (II RP) 9, 144, 183–184,
189
 Komisja Budżetowa 144, 184
 Komisja Morska 184
 Komisja Przemysłowo-Handlo-
wa 184
 Komisja Regulaminowa i Nie-
tykalności Poselskiej 144
II kadencji (II RP) 178, 194
 Komisja Budżetowa 178, 194
 Komisja Konstytucyjna 194
 Komisja Skarbowa 178
III kadencji (II RP) 346
V kadencji (II RP) 136, 283
Dzielnicy w Poznaniu 184, 220,
261
Śląski 17, 126, 161–162
Wileński 373–374
Ustawodawczy (II RP) 21, 28–29,
31, 33, 144, 165, 170, 193, 220,
223, 228–229, 245, 355, 374, 377
 Komisja Likwidacyjna 144
 Komisja Miejska 144
 Komisja Morska 28
 Komisja Ochrony Pracy 144
 Komisja Prawnicza 144
 Komisja Spraw Zagranicznych
144
 Komisja Handlu Zagranicznego
28
 Komisja Narodowościowa 28
 Komisja Wyznaniowa 28
Sejmik Wojewódzki Wielkopolski 73
Sejmik Ziemstwa Kredytowego 269

- Seminarium Duchowne w Gnieźnie 261
 Seminarium Duchowne w Warszawie 143
 Seminarium Nauczycielskie w Krakowie 153
 Senat Rzeczypospolitej Polskiej 7, 9, 220, 228, 244, 376
 Skarb Narodowy 55, 159, 239, 331, 341
 Komisja Główna 55, 90, 300
 Komisja Propagandy 300
 Komisja Terytorialna 300
 Tymczasowa Główna Komisja 55
 Złoty Medal 55
 Składnica Maszyn w Podhajcach 352
 Słowiański Związek Młodzieży Wiejskiej 166
 Służba Bezpieczeństwa 213
 Służba Zwycięstwu Polski 145, 309
 Służby Straży i Bezpieczeństwa 220
 Socjaldemokracja Królestwa Polskiego 85
 Socjalistyczna Międzynarodówka Robotnicza 362
Sonderfahndungsbuch 51
Sonderfahndungsliste G.B. 348
 Społeczność Akademicka USB 159
 Spółdzielnia „Dom Robotniczy” 32
 Spółdzielnia Mleczarska w Podhajcach 352
 Spółdzielnia Spożywców „Społem” w Podhajcach 352
 Sprawa Bergu 40, 212
 Srebrny Krzyż Zasługi 142
 St. James's Hall 244
 Stacja Zborna w Bressuire 166
 Starosta Krajowy Pomorski 200
 Stolica Apostolska 98, 104–106, 108–109, 111, 130, 146, 174, 266–268
 Stowarzyszenie Akademickie „Spójnia” 327
 Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich 213, 296
 Stowarzyszenie Ekonomistów Polskich 119
 Stowarzyszenie Koła Ślązaków 127
 Stowarzyszenie Kupców Chrześcijan 136
 Stowarzyszenie Młodzieży Katolickiej „Odrodzenie” 295
 Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej 104
 Stowarzyszenie PAX 213
 Stowarzyszenie Pisarzy Katolickich 347
 Stowarzyszenie Porządku Społecznego 59
 Stowarzyszenie Prawników Polskich w Zjednoczonym Królestwie 119
 Stowarzyszenie Przyjaciół Francji w Krakowie 94
 Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich 144
 Straż Narodowa 36, 59, 94
 Straż Obywatelska w Poznaniu 22, 59
 Stronnictwo Chrześcijańsko-Demokratyczne 55
 Rada Zagraniczna 55
 Stronnictwo Chrześcijańsko-Ludowe 115
 Stronnictwo Demokratyczne 88, 90, 316–317, 336, 341
 Komitet Zagraniczny 317
 Stronnictwo Ludowe 8–9, 22, 24–27, 29, 47, 73–74, 76, 117, 130, 133, 141, 173–174, 224–228, 246, 250, 292, 296, 311, 335–338, 340, 352–355
 Komitet Zagraniczny 22, 27, 74, 133, 141, 173, 225–226, 340
 Naczelny Komitet Wykonawczy 130, 224, 228
 Tymczasowe Prezydium 228
 Zarząd Powiatowy 73
 Śrem 73
 Zarząd Wojewódzki 22, 28, 47, 73–74, 76, 130, 352
 Kielce 130

- Poznań 22, 28, 73
- Stronnictwo Ludowe „Wolność” 180, 300, 331
- Stronnictwo Narodowe 8–9, 36–41, 58–60, 63, 94–100, 120, 158, 178, 180, 220–221, 227, 246, 250, 269, 277, 286, 317, 325, 346–348, 355
- Centralny Wydział Wykonawczy 41, 100
- I Centralny Zjazd Delegatów 40, 100
- Klub Narodowy w RN 59
- Komitet Główny 97, 220–221
- Komitet Polityczny 37, 95, 97, 221, 348
- Studium Polityczne 100
- Zarząd Główny 58, 94, 96, 221
- Zarząd Okręgowy 37
- Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne 115, 219
- Stronnictwo Pracy 8–9, 39, 51–52, 55, 61, 76, 117, 126–127, 141, 145–146, 148–149, 154, 162, 178–181, 185–188, 227, 229–230, 233, 249–250, 262, 296, 298, 300, 341, 355
- Komitet Zagraniczny 141, 179–180, 300
- Zarząd Główny 51, 127, 148, 178, 188, 230, 296, 300
- Studium Medycyny Społecznej 170
- Studium Pedagogiczne w Edynburgu 147
- Studium Prawno-Administracyjne 119
- Sword of the Spirit* 108
- Syndykat Dziennikarzy Polskich w Ameryce 147
- Syndykat Dziennikarzy w Paryżu 154
- Syndykat Dziennikarzy Warszawskich 347
- Szambelan Papieski 144, 200
- Szkoła Dramatyczna w Krakowie 233
- Szkoła gminna w Żupranach 369
- Szkoła Górnicza w Tarnowskich Górach 125
- Szkoła Handlowa w Będzinie 35
- Szkoła Handlowa w Mińsku 157
- Szkoła Higieny i Medycyny Tropikalnej w Londynie 171
- Szkoła Nauk Politycznych w Warszawie 345
- Szkoła Oficerów Piechoty w Rydze 369
- Szkoła Powszechna w Raławicach 35
- Szkoła Rolnicza w Swarzędzu 224
- Szpital Górniczy w Petrkowicach 165
- Szpital im. Pawłowa w Poznaniu 222
- Szpital polowy w Lubieniu Wielkim 221
- Szpital Przemienienia Pańskiego w Poznaniu 221
- Szpital psychiatryczny w Northampton 349–350
- Szpital psychiatryczny w Pinner (Middlesex) 349–350
- Szpital św. Jadwigi w Chorzowie 51
- Szpital w Nögrad-Vérőce 221
- Szpital Wojskowy w Chełmie 359
- Szpital Zakaźny w Karwinie 165
- Sztab Naczelnego Wodza 131, 154
- Wojskowy Wydział Propagandy i Oświaty 154
- Referat Wydawniczo-Prasowy 154
- Ścisła Rada Wojenna 374
- Śląska Okręgowa Izba Lekarska 125
- Śląski Krzyż Powstańczy 47, 125
- Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) 170
- Światowy Komitet Koordynacyjny Bundu 278
- Światowy Kongres Syjonistyczny 281–282
- Światowy Kongres Żydowski 282, 285, 287
- Komitet Administracyjny 282

- Światowy Związek Polaków z Zagranicy – „Światpol” 235, 304
- Światowy Związek Ogólnych Syjonistów 282
- Tajny Międzypartyjny Komitet Obywatelski 220
- Teatr im. Juliusza Słowackiego w Krakowie 234
- Tezy moskiewskie 117
- Towarzystwo „Trzeźwości” 130
- Towarzystwo Akademickie Górnoślazaków Polskich (Związku Utrakwistów) 49
- Towarzystwo Budowy Tanich Domów w Tarnowie 65
- Towarzystwo Czytelni Kobiet 161
- Katowice 161
- Towarzystwo Czytelni Ludowych 123, 184, 219, 221, 261
- Towarzystwo dla Badania Historii Ruchu Niepodległościowego na Pomorzu 200
- Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” 49, 51, 59–60, 73, 79, 123, 135, 184, 219, 221, 244–245, 346
- Towarzystwo Kobiet w Katowicach 161
- Towarzystwo Kursów Naukowych w Warszawie 345
- Towarzystwo Lekarzy Polaków na Śląsku 125
- Towarzystwo Opieki nad Zwierzętami 234
- Towarzystwo Polsko-Angielskie w Poznaniu 63
- Towarzystwo Pomocy Naukowej 200
- Towarzystwo Pomocy Polakom 89, 180, 202, 292
- Towarzystwo Przyjaciół Fawley Court 141
- Towarzystwo Przyjaciół PUNO 335, 342
- Towarzystwo Przyjaciół Żołnierza 261
- Towarzystwo Rozwoju Rzemiosła i Handlu w Polsce 346
- Towarzystwo Samoobrony Społecznej „Rozwój” 59
- Towarzystwo Studentów Polaków 219
- Towarzystwo Tomasza Zana 199, 219
- Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego 32, 290, 303–304
- Zarząd Główny 304
- Trybunał Stanu 194, 208, 328, 375
- Tymczasowa Komisja Rządząca 373
- Tymczasowa Rada Jedności Narodowej 35, 40, 55, 93, 99, 177, 180, 295, 300
- Tymczasowa Rada Stanu 87
- Tymczasowy Komitet Organizacyjny Ogólnego Syjonizmu 282
- Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej 228, 312
- Układ Sikorski-Majski 8–9, 46, 59, 61, 96, 107, 117, 139, 158, 187, 211, 217, 221, 235, 237, 252–254, 291, 353
- Ukraińska Organizacja Wojskowa 115
- Unia 181
- Unia Międzyparlamentarna 185
- Unia Związków Spółdzielczych w Polsce 177
- UNICEF 170
- Unitas* zob. *Chiesa del Silensio* (Kościół Milczenia)
- United Nations Relief and Rehabilitation Administration* (UNRRA) 18, 128
- Uniwersytet Cambridge 248
- Uniwersytet Glasgow 248
- Uniwersytet Gregoriański w Rzymie 110
- Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 21, 63, 79, 199
- Wydział Prawa i Nauk Ekonomiczno-Politycznych 79

- Uniwersytet im. Ernsta Moritza Arndta
 w Greifswaldzie 219
 Uniwersytet Jagielloński 35, 65–66, 93,
 114, 123, 153, 177, 192, 205, 233,
 247, 251, 273, 281, 295, 315–316
 I Katedra Filologii Romańskiej 93
 Szkoła Nauk Politycznych 35, 153
 Wydział Filozoficzny 35, 114, 315
 Wydział Prawa 153, 315
 Uniwersytet Jana Kazimierza 115, 289,
 307, 335–336
 Uniwersytet Johnsa Hopkinsa w Balti-
 more 171
 Szkoła Higieny i Zdrowia Publicz-
 nego 171
 Uniwersytet Karola w Pradze 165
 Wydział Lekarski 165
 Uniwersytet Katolicki w Paryżu 100
 Uniwersytet Londyński 159
 Uniwersytet Ludowy w Dalkach 224
 Uniwersytet Ludowy w Gliwicach 184
 Uniwersytet Ludwika i Maksymiliana
 w Monachium 219
 Uniwersytet Lwowski zob. Uniwersytet
 Jana Kazimierza
 Uniwersytet Południowo-Kalifornijski
 248
 Uniwersytet Poznański zob. Uniwersy-
 tet im. Adama Mickiewicza w Po-
 znaniu
 Uniwersytet St. Andrews w Szkocji 119
 Uniwersytet Stefana Batorego 157, 159,
 206
 Uniwersytet w Bristolu 100
 Uniwersytet w Moskwie 327
 Uniwersytet w Münster 183, 261
 Uniwersytet w Nowym Jorku (Columbia
 University) 171, 248
 Szkoła Zdrowia Publicznego i Me-
 dycyny Administracyjnej 171
 Uniwersytet w Oksfordzie 248
 Uniwersytet w Paryżu 93
 Uniwersytet w Zurychu 123, 251
 Uniwersytet Warszawski 35, 104, 113,
 120, 129, 205–206, 318, 325, 327
 Wydział Filozoficzny 129
 Wydział Medyczny 129
 Wydział Prawa 35, 120, 205
 Uniwersytet Wiedeński 177
 Uniwersytet Wileński zob. Uniwersytet
 Stefana Batorego
 Uniwersytet Wrocławski 49, 103
 Uniwersytet Yale 248
 Urząd Bezpieczeństwa 28, 76, 355
 Urząd Oświaty i Spraw Szkolnych 147,
 166
War Refugee Board 338
 Wehrmacht 22, 46, 61
Who's Who 247
 Wiejski Uniwersytet Orkanowego
 w Gaci 335
 Wielka Łoża Narodowa Polski 88, 252
 Wielka Łoża Wschodu Francji 327–328
 Wielka Nowenna 109
 Wielkopolska Izba Rolnicza w Pozna-
 niu 74
 Wielkopolski Związek Młodzieży Wiej-
 skiej 21, 224
 Wielkopolskie Towarzystwo Kółek Rol-
 niczych 74, 224
 Więzienie w Bethune 304
 Więzienie w Breedonck 304
 Wojewódzka Rada Narodowa w Pozna-
 niu 76
 Wojewódzki Bank Pożyczkowy w Po-
 znaniu 74
 Wojewódzki Komitet Samopomocy Spo-
 łecznej w Toruniu 201
 Wojska Litwy Środkowej 373
 Wojsko Polskie 32, 38, 49–51, 53, 55,
 58, 81, 90, 103–104, 106–107,
 137–138, 149, 153, 166, 196, 206,

- 221, 223–224, 261–262, 276, 282,
303–304, 325, 347, 365, 370–372
w Coëtquidan 32, 51, 154, 166, 325
Wojskowy Instytut Geograficzny 168
Wojskowy Instytut Techniczny 132
Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie
150, 175
Wolna Wszechnica Polska 252
Wolne Harcerstwo 66
Wydział Medyczny Komitetu Obywa-
telskiego Pomocy Uchodźcom Pol-
skim 132
Wydział Opieki Społecznej 18
Wydział Wojskowy w Ministerstwie
byłej Dzielnicy Pruskiej 58
Wyspa Rothesay zob. Obóz Rothesay
Wyższa Szkoła Realna 35
Wyższy Kurs Nauczycielski w Londynie
98
Wyższy Sąd Krajowy 57
- Zagraniczny Komitet Odbudowy Zamku
Królewskiego w Warszawie 133
Zakład Ubezpieczeń Społecznych 125
Zarząd Główny 17, 22, 36–37, 44, 51,
58, 60, 95–96, 100, 127, 132, 136,
141, 144, 148, 162, 178, 180, 185,
188, 200, 215, 217, 219–221, 230,
250, 296, 300, 304, 346
Zarząd Powiatowy 73, 76, 130, 352
Zarząd Robotniczego Towarzystwa
Przyjaciół Dzieci 32
Zarząd Wojewódzki 22, 28, 47, 51, 73,
76, 130, 178, 200, 220, 224, 249,
296, 352, 355
Zjazd Polski w Edynburgu 159
Zjednoczenie Narodowe 115
Zjednoczenie Pracy Miast i Wsi 316
Zjednoczenie Stronnictw Demokratycz-
nych 328
Zjednoczenie Zawodowe Polskie 124,
261
- Zjednoczenie Zrzeszeń Rodzicielskich
346
Zjednoczone Stronnictwo Ludowe 29,
47
Złoty Krzyż Zasługi 55, 62, 124, 181,
203
Złoty Wawrzyn Polskiej Akademii Li-
teratury 234
Zrzeszenia Inteligencji Ludowej i Przy-
jaciół Wsi 336
Zrzeszenie Ewangelików Polaków 170
Zrzeszenie Lekarzy Kolejowych 125
Zrzeszenie Prawników Socjalistów 328
Związek „Sokołów” Polskich zob. Towa-
rzystwo Gimnastyczne „Sokół”
Związek Akademików Górnoślązaków
125
Związek Akademików Polskich „Jed-
ność” 166
Związek Bojowników o Wolność i De-
mokrację 262
Związek Dziennikarzy Polskich 184
Związek Dziennikarzy RP 83, 256, 292,
342
Związek Górników 166
Związek Hallerczyków 249
Związek Harcerstwa Polskiego 200, 335
Związek Kas Chorych Górnego Śląska
18
Związek Kupców i Przemysłowców
w Wielkiej Brytanii 141
Związek Lekarzy Polskich w Zjednoczo-
nym Królestwie 133
Związek Lekarzy Województwa Śląskie-
go 125
Związek Literatów Polskich 213
Związek Ludowo-Narodowy 144, 220
Związek Sejmowy Ludowo-Narodowy
115
Związek Młodzieży „Więź” 129
Związek Młodzieży Polskiej „Zet” 49,
205, 261

- Związek Młodzieży Wiejskiej „Wici” 22, 130, 336, 352
- Związek Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej 66, 289
- Związek Obrony Kresów Zachodnich 125, 184, 200
- Związek Obrony Przemysłu Polskiego 136
- Związek Obrońców Śląska 125
- Związek Odrodzenia Rzeczypospolitej 145
- Związek Oficerów Rezerwy 136
- Związek Patriotów Polskich 27
- Związek Pisarzy Polskich na Obczyźnie 70, 100, 239
- Związek Plantatorów Buraka Cukrowego 76
- Związek Polaków w Niemczech 44, 184 w Westfalii i Nadrenii 184
- Związek Artystów Scen Polskich 234
- Związek Młodzieży Cukunft 273
- Związek Narodowo-Żydowski 283
- Związek Polaków we Francji 321–323
- Związek Polskich Posłów Socjalistycznych 193
- Związek Polskich Syjonistów w Wielkiej Brytanii im. Nachuma Sokołowa 287
- Związek Polskiego Towarzystwa Rzemieślników i Ekonomistów 63
- Związek Pomorzan 262
- Związek Popierania Polskiego Stanu Posiadania 136
- Związek Powstańców Górnego Śląska 51
- Związek Powstańców Śląskich 51, 125, 184
- Związek Przyjaciół Wsi Polskiej w USA 356
- Związek Restauratorów 136
- Związek Robotników Polskich 113
- Związek Rzemieślników w Wielkiej Brytanii 18
- Związek Seniorów „Odrodzenia” 295
- Związek Socjalistów Polskich 90, 255, 331
- Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) 9, 23–24, 26, 37–38, 40, 51, 53, 60–61, 80–81, 89, 96–97, 107–109, 119, 138–139, 141, 146, 155, 158–159, 166, 170, 179–180, 187–188, 207–208, 210–212, 217, 225–228, 234–235, 254, 270, 278, 290–291, 297–299, 310, 326, 353, 362–363, 365, 377
- Związek Spółdzielczych Banków Ludowych we Lwowie 177
- Związek Spółdzielni Spożywców „Społem” we Lwowie 336
- Związek Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych we Lwowie 177
- Związek Straży Pożarnych RP 200
- Związek Strzelecki 124, 289
- Związek Światowy Ogólnych Syjonistów (tzw. grupa B) 282
- Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół” zob. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”
- Związek Towarzystw Uczestników Powstania Wielkopolskiego 220
- Związek Towarzystwa Polek 162
- Związek Walki Zbrojnej 309
- Związek Zagranicznych Socjalistów Polskich 85
- Związek Zawodowy Automobilistów RP 17
- Związek Zawodowy Dziennikarzy RP 290
- Związek Zawodowy Marynarzy w Wielkiej Brytanii 18
- Związek Zawodowy Pracowników Handlowych i Biurowych 273

Związek Zawodowy Pracowników Kolejowych 215, 217	Związki Zawodowe Robotników Polskich w Królestwie Pruskim 63
Związek Zawodowy Transportowców RP 17	Żydowska Organizacja Bojowa 286
Zarząd Główny 17	Żydowska Rada Narodowa 282
Związek Ziem Północno-Wschodnich 159	Żydowska Rada Wyznaniowa w Krakowie 283
Związek Ziem Wschodnich 331	Żydowski Instytut Naukowy 287
Związek Żołnierzy I Korpusu Polskiego 375	Żydowski Komitet Narodowy 286
Związek Żydowskiej Młodzieży Akademickiej „Haszachar” 281	Żydowskie Koło Parlamentarne 283
	Żydowskie Stowarzyszenie Humanitarne B'nei B'rith 283